ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

LIII

2016

OMAGIU PROFESORULUI MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU
(n. 9.02.1952, Rădăuți, jud. Suceava)

Cercetător științific gr. I, coordonator de teze doctorale,
șeful Departamentului de Istorie modernă
la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom LIII, 2016

OMAGIU PROFESORULUI MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU

SUMAR

STUDII ŞI ARTICOLE

ANTIC, MEDIEVAL, PREMODERN

IOAN-AUREL POP, ALEXANDRU SIMON, *Valahii şi iobagii regelui: despre singurul oraş – „de ţară” – al românilor din Ungaria* …… 1
PETRONEL ZAHARIUC, *Colegiul de la Cotnari – o primă încercare de organizare a învăţământului public în Moldova* …… 9
OLIMPIA MITRIC, *Semnături și deprinderi grafice în colecțiile bibliotecii Mănăstirii Sucevița* …… 21
HARALD HEPPNER, *Le rôle du XVIIIe siècle pour l'Europe du Sud-Est* …… 33

IMAGINI ȘI IDENTITĂȚI

DINU BALAN, *„Neamul românesc” și imaginea Bisericii Catolice din România în timpul arhiepiscopului Raymund Netzhammer (1905−1924)* …… 41
HANS-CHRISTIAN MANER, *„Rumänisches Spezifikum“ und nationales Prestige. Anmerkungen zum kulturellen Standort der Rumänen* …… 75
ALEXANDRU ZUB, *Temps et propension eschatologique dans les premières décennies du XXe siècle* …… 87

MODERNITATEA

SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ, *Lascăr Catargiu și „versiunea conservatoare” a unionismului moldovenesc (1855−1859)* …… 101
MIRCEA-CRISTIAN GHENGHEA, *„Bucăţi alese din plagiatura română” la finele veacului al XIX-lea* …… 117
PAUL E. MICHELSON, *George Enescu in Wartime Iași, 1916−1919* …… 127

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIII, 2016, p. I−X, 1–426

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BIOGRAFII ŞI STATUI

DUMITRU VITCU, *Bicentenar Mihail Kogălniceanu. Adnotări şi rectificări biografice* …… 141
LIVIU BRĂTESCU, *Eugeniu Carada (1836−1910): acţiuni politice şi raportarea posterităţii la moştenirea sa* …… 163

RELAȚII INTERNAȚIONALE

GHEORGHE CLIVETI, *„Criza orientală” şi implicaţiile neutralităţii României (ianuarie−iulie 1876). Note istoriografice şi recurs documentar* …… 179
HELMUT RUMPLER, *Der „Tag von Constanza”. Österreich-Ungarn und Rumänien in der Julikrise 1914* …… 215
CĂTĂLIN TURLIUC, *Conferinţa de Pace de la Paris (1919–1920) şi noua ordine mondială. Perspective româneşti* …… 223
PAUL NISTOR, *Marea Britanie la începutul Războiului Rece: interese, vulnerabilităţi şi atitudinea faţă de Uniunea Sovietică* …… 229

ISTORIE RECENTĂ

RADU FLORIAN BRUJA, *Cultură şi propagandă. Asociaţia culturală slovaco-română* …… 247
GHEORGHE ONIȘORU, *Consideraţii privind mişcarea comunistă în România interbelică* …… 265
MARIUS IULIAN PETRARU, *Romania's Calvary: From Antonescu's Political Regime to Popular Democracy (1944–1948)* …… 273
SORIN D. IVĂNESCU, *Activitatea Miliţiei în primul deceniu de funcţionare, 1949−1959* …… 283
ALEXANDRU-FLORIN PLATON, *Corp şi putere în regimul comunist. O relectură antropologică a cultului leninist al personalităţii* …… 291

ISTORIE REGIONALĂ

HARIETA MARECI SABOL, *De la tămăduitorul local, la medicul cu diplomă. Leacuri şi tratamente în Bucovina secolului al XIX-lea* …… 305
LIGIA-MARIA FODOR, *Institutele private de formare a învăţătoarelor în Bucovina habsburgică* …… 319
IULIA-ELENA ZUP, *Aurel Onciul şi chestiunea limbilor în Imperiul Habsburgic* .. 339
ANDREI CORBEA-HOISIE, *Czernowitzer deutschsprachige Presse vor und nach dem 1. Weltkrieg* …… 349
ION LIHACIU, *Repere ale „câmpului cultural” de limbă germană din Bucovina* .. 359

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOCUMENTE

COSMIN MIHUȚ, *„Mult iubite prietine şi nepoate”. Câteva scrisori inedite ale lui Ion Câmpineanu către Ion Ghica* …… 369

RECENZII

STELLA GHERVAS, *Reinventarea tradiţiei. Alexandru Sturdza şi Europa Sfintei Alianţe*, Chişinău, Editura Cartier, 2014, 600 p. (Florea Ioncioaia) …… 393
DUMITRU VITCU, *Precursori ai modernizării societății românești: Carol Mihalic de Hodocin*, Iași, Editura Junimea, 2015, 290 p. (Dinu Balan) …… 399
FLORIN MÜLLER, *Metamorfoze ale politicului românesc 1938−1944*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, 410 p. (Hadrian Gorun) …… 404
ADRIAN-NICOLAE FURTUNĂ, *Cultura romă între „bărci de carton” și realitate*, Popești-Leordeni, Dykhta! Publishing House, 2015, 152 p. (Astrid Cambose) …… 407

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Activitatea Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” în anul 2015 (Alexandru Istrate) .. 409
O decorație deosebită în colecția Institutului de Arheologie din Iași (Sever-Petru Boțan, Lucian Munteanu) …… 420

IN MEMORIAM

Krista Zach, o adevărată prietenă a României și a Iașului (Flavius Solomon) ….. 423

ABREVIERI …… 425

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

YEARBOOK OF THE "A. D. XENOPOL" INSTITUTE OF HISTORY

Tome LIII, 2016

HOMAGE TO PROFESSOR MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

ANTIQUITY, MIDDLE AGES, AND EARLY MODERN PERIOD

IOAN-AUREL POP, ALEXANDRU SIMON, *The King's Wallachians and Serfs: on the only – "Country" – City of the Romanians in Transylvania* 1
PETRONEL ZAHARIUC, *The College of Cotnari – a first Attempt to Organize Public Education in Moldavia* 9
OLIMPIA MITRIC, *Signatures and Graphic Practices in the Collections of the Sucevița Monastery Library* 21
HARALD HEPPNER, *The Function of the 18th Century for South Eastern Europe* 33

IMAGES AND IDENTITIES

DINU BALAN, *"Neamul românesc" and the Image of the Catholic Church from Romania during the Pastoral Period of Archbishop Raymund Netzhammer (1905−1924)* 41
HANS-CHRISTIAN MANER, *"Romanian Specificity" and National Prestige. Comments on the Cultural Position of Romania* 75
ALEXANDRU ZUB, *Time and Eschatological Propension in the Beginning of the 20th Century* 87

ROMANIAN MODERNITY

SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ, *Lascăr Catargiu and the „Conservative Version" of the Moldavian Unionism (1855−1859)* 101
MIRCEA-CRISTIAN GHENGHEA, *"Selected Pieces from the Romanian Plagiarism" at the End of the 19th Century* 117
PAUL E. MICHELSON, *George Enescu in Wartime Iași, 1916−1919* 127

BIOGRAPHIES AND STATUES

DUMITRU VITCU, *Mihail Kogălniceanu Bicentennial. Some Biographical Annotations* 141
LIVIU BRĂTESCU, *Eugeniu Carada (1836−1910): Political Actions and the Perception of his Inheritance* 163

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. I−X, 1–426

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RELATIONS INTERNATIONALES

GHEORGHE CLIVETI, *The "Oriental Crisis" and the Implications of the Romania's Neutrality (January–July 1876). Historiographical Notes and Documentary Appeal* 179
HELMUT RUMPLER, *The "Day of Constanza". Austria-Hungary and Rumania during the July-Crises 1914* 215
CĂTĂLIN TURLIUC, *The Paris Peace Conference (1919–1920), and the New World Order. Romanian Perspectives* 223
PAUL NISTOR, *Great Britain at the Beginning of the Cold War: Interests, Vulnerabilities and its Attitude Towards the Soviet Union* 229

RECENT HISTORY

RADU FLORIAN BRUJA, *Culture and Propaganda. Slovak-Romanian Cultural Association* 247
GHEORGHE ONIȘORU, *Some Considerations Regarding the Communist Movement in Interwar Period Romania* 265
MARIUS IULIAN PETRARU, *Romania's Calvary: From Antonescu's Political Regime to Popular Democracy (1944–1948)* 273
SORIN D. IVĂNESCU, *Militia's Activity in its First Decade of Activity, 1949–1959* 283
ALEXANDRU-FLORIN PLATON, *Body and Power in the Communist Regime. An Anthropological Interpretation of Lenin's Cult of Personality* 291

REGIONAL HISTORY

HARIETA MARECI SABOL, *From Local Curers to Qualified Physicians. Remedies and Treatments in 19th Century Bukovina* 305
LIGIA-MARIA FODOR, *The Private Training Institutes for Female Primary School Teachers in Habsburg Bukovina* 319
IULIA-ELENA ZUP, *Aurel Onciul and the Question of the Languages in the Habsburg Empire* 339
ANDREI CORBEA-HOISIE, *The German-Speaking Newspapers in Czernowitz/ Cernăuți before and after the First World War* 349
ION LIHACIU, *Landmarks of the German-Speaking "Cultural Field" of Bukovina* 359

DOCUMENTS

COSMIN MIHUȚ, *"Beloved Friend and Nephew". A few Unpublished Letters of Ion Câmpineanu to Ion Ghica* 369

BOOK REVIEWS 393
SCIENTIFIC LIFE 409
IN MEMORIAM 423
ABBREVIATIONS 425

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IOAN-AUREL POP[*]
ALEXANDRU SIMON[**]

VALAHII ŞI IOBAGII REGELUI: DESPRE SINGURUL ORAŞ – „DE ŢARĂ" – AL ROMÂNILOR DIN UNGARIA

În pofida statutului de oraş favorit al coroanei Ungariei, domeniul Clujului s-a format treptat şi târziu[1]. Primul sat încredinţat, nu dăruit acestuia, a fost Feleacul, *domeniul maiestăţii regale numit Feleac*. Aşa credea de cuviinţă să sublinieze voievodul Transilvaniei, Petru de Bozyn (1506)[2]. Tocmai se încheiase o criză care aproape îl costase domnia pe Vladislav al II-lea Jagiello; regele era vânat de „naţionaliştii ungari", numiţi *sciţi*, conduşi de familia Szapolyai[3]. Ei îi disprețuiau pe *valahii* pe care se baza Casa de Habsburg[4]. Ea reintrase „în cursa" pentru Buda, în frunte cu Maximilian I[5]. La moartea lui Matia Corvin, Maximilian ceruse stărilor transilvane să-l accepte pe Ştefan al Moldovei drept „guvernator" al *Ardealului* în numele său (1490)[6]. Acelaşi Maximilian îi „dăduse" aceluiaşi Ştefan, *valahului, jumătate din Ungaria*[7], *Conspiraţia* lor (în cuvintele

[*] Acad., Academia Română, Centrul de Studii Transilvane – Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca.
[**] Cercetător ştiinţific, dr. habil., Academia Română, Centrul de Studii Transilvane – Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca.
[1] Vezi I.-A. Pop, Daniela Marcu Istrate, Tudor Sălăgean, Al. Simon, *De vertice montis: Feleacul, Clujul şi Transilvania în Evul Mediu* (= *Minerva*, I, 15), Cluj-Napoca, 2017, p. 65−72. Prezentul articol reia şi dezvoltă câteva din ideile prezentate în această recentă lucrare.
[2] A se vedea mai jos ediţia documentului din arhivele clujene, publicat deja în anul 2004.
[3] András Kubinyi, *Az 1505-ös rákosi országgyűles és a szittya ideológia* [Dieta din 1505 de la Rákos şi ideologia scitică], în „Századok" [Secole] (Budapest), CXL (2006), 2, p. 361−374.
[4] „Cel puţin" aşa se temea Cracovia [Al. Simon, *Valahii şi Dieta de la Rákos (1505). Consideraţii asupra sfârşitului epocii huniade*, în „Apulum" (Alba Iulia), XLIII (2006), p. 99−121].
[5] Hermann Wiesflecker, *Das erste Ungarnunternehmen Maximilians I. und der Pressburger Vertrag 1490/1491*, în *SOF*, XVIII (1959), 2, p. 26−75.
[6] Documentul a fost publicat prima dată de Friedrich Firnhaber [*Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. (1490−1526*), în „Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen", Wien, II (1849) 2, p. 375−551, la nr. 10, p. 410], pe la sfârşitul anului 1849. A fost retipărit de Endre Veress [*Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavie et Valachia* (=*Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, VI), I, *1468−1540*, Budapest, 1914, nr. 39, p. 42−43], în vara anului 1914. Originalul, din 11 august 1490, se păstra – până prin anul 2012 (!) – în Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Reichshofkanzlei, *Maximiliana*, Karton 1. *1477−1492*, fasc. 6, *1490*, f. 9[v].
[7] *Correspondencia de Gutierre Gomez de Fuensalida, embajador en Alemania, Flandes é Inglaterra (1496−1509)*, editor Jacob Fitz-James Stuart of Berwick and Alba, Madrid, 1907, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„regaliştilor” de la Buda) din anul scurs (1497) împotriva fraţilor Vladislav şi Jan Albert (al Poloniei) părea să fi izbutit[8].

> [Pasaj din corespondenţa specialiştilor Cracoviei în probleme „orientale”: Jan Łaski, marecancelar, viitor arhiepiscop de Gniezno[9], şi Lukas Watzenrode, episcop de Warmia (Ermland)[10]. Al doilea concepuse planul – împiedicat de Maximilian la 1495 – de mutare a cavalerilor teutoni în Podolia şi *Valahia Mică*[11]. Cel dintâi avea să afirme în 1514 – la Conciliul Lateran V (1512−1517), unde se ridicau noi vise cruciate – că romanii, strămoşii *valahilor*, fuseseră colonizaţi în *Dacia* pentru apărarea *Pannoniei* (a Ungariei), şi că aceasta era misiunea istorică a *valahilor*[12].]
>
> [...] *In Regno ex nunc* [adică după Dieta de la Rákos] *gubernatorem constituunt* [i.e. Ioan Szapolyai fusese ales guvernator (regent) al Ungariei], *et pro statu suo tributa magna communia decernunt, pro M.R*^{ia}*, ut feliciter et in tranquillo statu regnet, alia sed forsan maiora. Rex tulit modeste iniqua decreta se forsan versus Bohemiam accingit* [i.e. fuga lui Vladislav al II-lea]. *Gubernator fit natus olim Stephani natu maior* [palatinul Ştefan Szapolyai († 1499)[13]] *contra quem Maximillianus* [I] *vires et animum excitat. Walachi statu indigno Hungarorum perpenso sunt solliciti, ut se adunent nobis, forsan enim estate futura Maximilliani suppellex Hungaro*[s] *cinget et presertim gubernatorem ingenuum, con*<tra quem i>*lla M*^{tas} *Romanorum plebeum esse velit. Nobis cum Tartaris labor est, etenim Radomiense decretum*[14]*, non erat executum, egritudine obstante domini. Sic iterum pro cezare deliberandum* [...] (Cracovia, 30 noiembrie 1505)[15].

---

[8] Státny Ústredný Archív [Arhiva <Slovacă> de Stat], Bratislava, (secţiunea L), Rody i panstavá [Familii şi domenii], I. Rody: Erdödy Ústredný Archív / Erdődi család levéltára [Arhiva familiei Erdődi], *Galgóci hitbizományi levéltár* [Arhiva de înscrisuri Galgóc], nr. 108; copie: Magyar Országos Levéltár [Arhiva Naţională a Ungariei], Budapest (MOL), Antemohácsiana, (secţiunea U) Diplomatikai Fényképgyűjtemény [Arhiva fotocopiilor diplomatice] (DF), [nr.] 278383 [din aprilie 1498]. Raport redat de I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova şi celălalt Imperiu: Preliminariile şi consecinţele conspiraţiei lui Maximilian I de Habsburg şi Ştefan cel Mare (1497)*, în *Vocaţia istoriei. Prinos profesorului Şerban Papacostea*, editori Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 331−406, Anexă, p. 386−398.

[9] Pentru acest personaj, deosebit de important şi pentru istoria românilor, a se vedea Karól Górski, *Les idées politiques de Lucas Watzenrode, évêque de Warmie (1447−1512)*, în idem, *Communitas Princeps Corona Regni. Studia selecta*, Warsawa, 1976, p. 92−116.

[10] Pentru (tot) vechea documentaţie: Heinrich von Zeissberg, *Johannes Laski, Erzbischof in Gnesen*, Wien, 1874; Jan Korytkowski, *Jan Laski, Erzbischof von Gnesen*, Gnesen, 1880. Familia Łaski se desprinsese din familia Láckfi, o adevărată dinastie voievodală a Transilvaniei sub Ludovic I, între anii 1340 şi 1370 (Konrad G. Gündisch, *Contactele şi interesele transilvane ale familiei Lasco (Łaski)*, în *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, editori I.-A. Pop, Susana Andea, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2009, p. 191−208).

[11] HHStA, Reichsregisterbücher, reg. *JJ*, f. 265^{r-v} [martie−iulie 1495; rezumat în *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I., 1493−1519* (= J. F. Böhmer, *Regesta Imperii*, XIV), editor-general H. Wiesflecker, Wien/Köln/Graz, 1989−2004, nr. 1481; disponibil on-line: http://www.regesta-imperii.de/ unternehmen/abteilungen/xiv-maximilian-i.html).

[12] Nicolae Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originei românilor*, în *AARMSI*, seria a III-a, XVII (1935−1936), p. 260−266, la p. 261−262 ([...] „se spune că <valahii> sunt ostaşii de cândva ai romanilor, trimişi împotriva sciţilor” [în mod sugestiv numele asumat de „naţionaliştii maghiari” la 1505], ca să apere Pannonia şi de aceea, în cea mai mare parte, au limba italiană, dar ritul este rutean”).

[13] Deşi l-au trădat în repetate rânduri − îndeosebi la 1467 −, când au şi colaborat cu Ştefan al III-lea (după Baia, el i-a scris lui Cazimir că vorbise şi cu Emeric; vezi P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în *AARMSI*, seria a III-a, XV (1934), p. 61−80, la p. 63−65), Ştefan şi fratele său mai mare Emeric († 1487) nu au fost pedepsiţi de Matia. S-a presupus astfel că Emeric, dar nu şi Ştefan, era fiul nelegitim al lui Iancu (vezi – pe urmele lui Engel – şi A. Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest, 2008, p. 20−22). Ipoteza merită luată în calcul, în pofida naturii ei destul de forţate.

[14] Decretul *Nihil novi* al seimului de la Radom (mai 1505), aprobat de fratele lui Vladislav, Alexandru, rege de la moartea lui Jan Albert (1501), care limita serios puterea coroanei.

[15] *Acta Alexandri Regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae (1501−1506)* (= *Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XIX), editor Fryderik Papée, Kraków, 1927, nr. 305, p. 515. În anii 1920, actul se păstra în arhiva Episcopiei de Frauenburg (Frombork), Ms. 65, f. 89^{r-v}.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai devreme, o altă rebeliune (tot la scara Regatului Ungariei)[16], cea de la 1467[17], adusese – din partea lui Matia Corvin cel născut aici[18] – oraşului său natal, Clujul, Feiurdeniul familiei Báthory (1470)[19]. Vâlcele, odinioară al familiei Dobokai, rudele Basarabilor de peste munţi[20], a fost acordat de Ioan Szapolyai Clujului în 1529[21], în timpul luptelor pentru coroana Ungariei de după 1526[22]. Prima – şi singura până la 1470 – „posesiune" a Clujului fusese Feleacul, supus numai autorităţii regale, încredinţat de către Ludovic I de Anjou oraşului de pe Someş, creat de tatăl său Carol-Robert în ajunul luptei finale pentru controlul regal ungar al Transilvaniei (1316−1322)[23]. Încredinţarea a avut loc la 1367[24], după rebeliunea transilvană de la 1366 (cu românii „în frunte")[25] şi a fost reconfirmată în anul 1377[26], când Ludovic se pregătea să plece în campanie împotriva Ţării Româneşti şi a Moldovei[27].

Practic, de la „fondare", Clujul s-a hrănit prin crizele traversate de Regatul Ungariei, atât în est, cât şi în vest[28]. Domeniul oraşului liber regesc s-a constituit nu pe fondul unui „boom" (fie politic, fie economic), ci – invariabil – în contexte de criză majoră ale autorităţii statale din acele vremuri[29]. În aceste condiţii, şi „prezenţa" Feleacului alături de şi împreună cu Clujul, aşa cum a fost ea statuată de regii Ungariei (Ludovic I de Anjou, Sigismund de Luxemburg, Matia Corvin şi Vladislav al II-lea Jagiello)[30], trebuie reprivită.

---

[16] Pentru evenimente, a se vedea sursele din I.-A. Pop, Al. Simon, *The Venetian and Walachian Roots of the Ottoman-Hungarian Truce of 1468: Notes on Documents in the State Archives of Milan*, în *The Italian Peninsula and Europe's Eastern Borders. 1204−1669* (= *Eastern and Central European Studies*, I), editori Iulian Mihai Damian, I.-A. Pop, M. Popović, Al. Simon, New York/Oxford/Basel/Frankfurt-am-Main/Wien, 2012, p. 181−196.

[17] Vezi A. Kubinyi, *Erdély a Mohács előtti évtizedekben* [Transilvania în deceniile de dinainte de Mohács], în *Tanulmányok Erdély történetéről* [Studii asupra istoriei Transilvaniei <în trei volume>], editor István Rácz, Debrecen, 1988, p. 65−73, mai ales p. 67−68.

[18] Richárd Horváth [*Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458−1476−1490)*, Budapest, 2011, p. 94] a clamat că Matia nu a mai venit în Transilvania după 1467. În acest scop, el a omis şi actele – clujene – din *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (VI. *1458−1473*, editori Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, K. G. Gündisch, Bukarest, 1981, nr. 3867−3870, p. 496−499; nr. 3874, p. 501).

[19] Atestat ca sat încă de la 1326 (Elek Jakab, *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez* [Diplomatariu pentru primul volum din *Istoria Clujului*], I, Buda, 1870, nr. 147, p. 232−233).

[20] Vezi inclusiv Marius Diaconescu, *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, Cluj-Napoca, 2013, p. 184−192. Datele disponibile au fost însă „împrăştiate", nu adunate.

[21] Document publicat în Jakab, *Oklevéltár*, I, nr. 234, p. 370. A se vedea cu precădere K. G. Gündisch, *Das Patriziat siebenbürgischer Städte*, Köln/Wien/Weimar, 1991, p. 192−193.

[22] Pentru o prezentare clasică a acelei crize, vezi Gábor Barta, *La route qui mene à Istanbul, 1526−1528* (= *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, CXCV), Budapest, 1994.

[23] T. Sălăgean, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kán (1294−1315)*, Cluj-Napoca, 2007, p. 168−170. Să reţinem şi că bătălia – poate decisivă – „pentru *Ardeal*" a avut loc la Bonţida.

[24] Hotărârea regală din 28 ianuarie 1367 a fost publicată ultima oară în *DRH*, C. Transilvania, XIII. *1366−1370*, editori [János] Ioan Dani, K. Gündisch, Viorica Pervain, Aurel Răduţiu, A. Rusu, S. Andea, Bucureşti, 1994, nr. 196, p. 314−315.

[25] Un foarte controversat subiect. Vezi I.-A. Pop, *Din mâinile valahilor schismatici... Românii şi puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII−XIV)*, Bucureşti, 2011, p. 274−313.

[26] Actul regelui Ludovic, din 30 septembrie 1377, poate fi găsit şi în *DRH*, C, XV. *1376−1380*, editori S. Andea, Lidia Gross, V. Pervain, Adinel Dincă, Bucureşti, 2006, nr. 204, p. 331.

[27] În acest vechi subiect, vezi studiul lui Şerban Papacostea, *Moldova începuturilor între regii Ungariei şi Poloniei*, în *RI*, NS, IX (1998), 5−6, p. 425−429.

[28] A se vedea aici şi Al. Simon, *Die Wirtschaft der Stadt Klausenburg (1468−1594)*, în *Klausenburg. Wege einer Stadt und ihrer Menschen in Europa* (= *Studien zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I), editori Ulrich Burger, R. Gräf, Cluj-Napoca, 2007, p. 69−96.

[29] Orice asemănare cu evenimentele şi evoluţiile de după 2004 este „pur accidentală".

[30] Toate documentele au fost publicate din secolul al XIX-lea, mai puţin cel de la Vladislav, din 1510. El s-a pierdut după semnalarea sa de către Marius Porumb în 1968 (pentru actele jagiellone: Al. Simon, *Feleacul (1367−1587)*, Cluj-Napoca, 2004, p. 234−235, nota 108).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe când felecanii, în număr de vreo 300[31], plăteau 30 de florini în taxe Clujului (singurele dări pe care le aveau), satele Hunedoarei, locuite de 227 de suflete, aveau la anul 1517 un cens de aproximativ 230[32]. Feleacul ar putea fi socotit astfel „unic”[33]. Nu este, sigur nu în planul toponimiei[34].

Feleacurile sunt răspândite de lângă Sibiu (în maghiară Avrigul fiind numit *Felek*) până în Bistriţa, Mureş şi Harghita, şi „înapoi” în Arad (la Felnac) şi Timiş (în Banatul Montan)[35]. Practic toate (opt la număr) sunt atestate documentar abia din secolul al XIV-lea[36]. Vreo patru sunt sensibil mai vechi (Avrigul, Feleacul din Arad, Feleacul din Bistriţa şi Feleacul de lângă Cluj)[37]. În cel puţin patru au fost menţionaţi voievozi şi cnezi (la Felnac, în Feleacul din Bistriţa, inclus în Nuşeni astăzi, în unul dintre Feleacurile din Mureş, numit Câmpeniţa astăzi, şi în Feleacul aflat la sud de oraşul Cluj)[38].

Este foarte posibil ca aşa-numita „cartare” a aşezărilor să releve şi alte similitudini de ordin geografic şi toponimic, poate chiar, în final, un fenomen căruia Feleacul i-a aparţinut.

La măcar patru Feleacuri (Avrig, Felnac şi Feleacul din Bistriţa şi unul din Feleacurile din Mureş, satul Feleag astăzi) li se asociază documentar sau arheologic o fortificaţie[39]. Iar toate Feleacurile (*Fe*<l>*lek*-uri ori *Fe*<l>*lak*-uri), termen de origine maghiară indiscutabilă (*fel* + *lak* = locul de sus)[40], se găsesc la est de Tisa, concentrându-se în spaţiul intracarpatic şi la marginea vestică a acestuia, pe Valea Mureşului[41]. Jumătate aproape dintre Feleacuri au intrat în istoria actului scris angevin în vremea tulburărilor transilvane de la mijlocul anilor 1360: în 1364 – Feleacul de lângă Sibiu

[31] Datele strânse de Vasile Lechinţan în anii 1980−1990 au fost analizate în *ibidem*, p. 70. Ele nu par să fi suscitat anterior vreun interes pentru istorici, indiferent de etnie.

[32] David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, Bucureşti, 1967, p. 735.

[33] Vezi „asemănări şi deosebiri” la I.-A. Pop, *Din mâinile valahilor schismatici...*, p. 197−200.

[34] Sintetizăm datele din Al. Simon, *Feleacul*, p. 68−70, 225−227 (notele 135, 172 şi 179). Alte informaţii noi (mai ales de ordin arheologic) nu par să fi apărut între timp, datorită elementelor expuse atât în 2004, cât şi în cele ce urmează.

[35] Amintim aşezările în ordinea atestării lor: 1) 1308: Feleac, în Comitatul Arad (astăzi comuna Felnac în judeţul Arad); 2) 1310: Feleac, în Comitatul Dăbâca (astăzi satul Feleac, din comuna Nuşeni, judeţul Bistriţa-Năsăud); 3) 1349: Feleac, în Scaunul Mureş (astăzi satul Câmpeniţa din comuna Ceauşu de Câmpie, judeţul Mureş); 4) 1364: Feleac, din Scaunul Sibiu (astăzi oraşul Avrig din judeţul Sibiu); 5) 1364: Feleac, din Scaunul Mediaş (astăzi satul Feleag din comuna Vânători, judeţul Mureş); 6) 1367: Feleac, din Comitatul Cluj (astăzi comuna Feleac din judeţul Cluj); 7) 1393: Feleac, din Scaunul Odorhei (astăzi inclus în oraşul Cristurul Secuiesc din judeţul Harghita); 8) 1428, Feleac, din Comitatul Timiş (aşezare de la marginea Banatului Montan, singurul *Felek* dispărut).

[36] Reamintim observaţiile lui Pál Engel (*Regatul Sfântului Ştefan. O istorie a Ungariei medievale. 895−1526*, traducere din limba maghiară de Aurora Moga, ediţie îngrijită de Adrian Andrei Rusu şi Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006, p. 26−27): 1) din secolul al XIII-lea s-au păstrat 10.000 de documente din Regatul Ungariei, numărul lor crescând exponenţial până la 1526 (300.000 de documente); 2) din integralitatea documentelor medievale a ajuns până la noi doar 1−2 %, ceea ce nu permite, de fapt, exagerări.

[37] Demn de reţinut este cazul Avrigului. Numele este considerat de origine pecenegă (Alexandru Madgearu, *Români şi pecenegi în sudul Transilvaniei*, în *Relaţii interetnice în Transilvania (secolele VI−XIII)*, editori Zeno-Karl Pinter, Ioan Marian Ţiplic, Bucureşti, 2005, p. 111−120). În latină, numele a fost *Af*<f>*rica*, de la *affricare*, deoarece era lipit („se freca”) de munte. În germană, este cunoscut fie drept *Freck* (de la *Affrica*), fie drept *Ebreg* (de la Avrig). Este destul de limpede că la Avrig au existat cel puţin trei realităţi distincte.

[38] Pe listă ar trebui însă adăugat probabil şi Avrigul, datorită elementelor expuse mai sus.

[39] Numai primele două figurează în listele întocmite de către Adrian Andrei Rusu şi publicate pe *site*-ul www.cetati.medievistica.ro, o probă elocventă pentru limitele cercetării.

[40] Amintim şi că *fél* înseamnă jumătate în limba maghiară, de unde şi ardelenescul *fele*. Interesantă este astfel şi forma compusă *Fe*<l>*legvár*, care desemnează o fortificaţie pe înălţime (*Cetăţuia*, de pildă, de la Cluj, cu urme – neclare – de fortificaţie, datate însă ante 1200).

[41] Cel mai „îndepărtat” Feleac este desigur Felnacul, aflat la 20 km de municipiul Arad.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Avrigul) şi unul din Feleacurile din Mureş (Feleagul), la 1367 – Feleacul oraşului liber regesc Cluj[42].

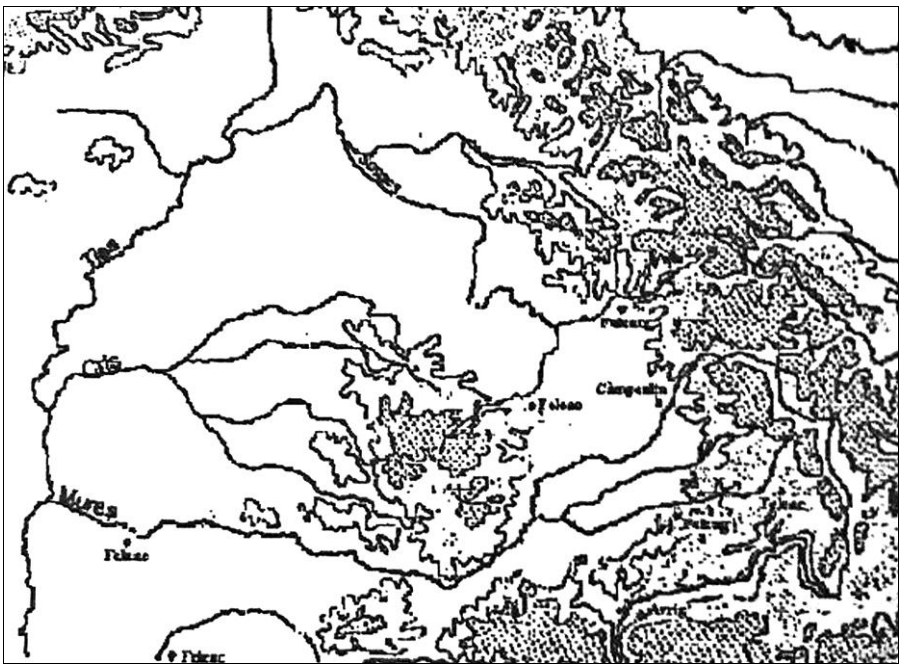

Fig. 1. Harta Feleacurilor din răsăritul Regatului Ungariei.

Feleacurile se prezintă drept: 1) „enclave" şi locuri „de limită" (de *meta* ori *hotár*); 2) aşezări preponderent *valahe* (cu instituţii tipice) şi adesea legate de o fortificaţie (de vechime istorică ori arheologică incertă); 3) repere eminamente ale expansiunii administraţiei regale ungare angevine (în special în perioada tulburilor ani 1360)[43]. Dintre ele, cele lipsite în istoria scrisă de vreun nume de origine românească[44], soarta cea mai bună au avut-o Avrigul şi Feleacul de lângă Cluj[45]. Cronologia aşezărilor şi originea denumirii acestora[46] aşează Feleacurile, „în frunte" cu cele două amintite, între *petele albe* şi locuite pe care Buda a trebuit să le preia, adesea cu mare întârziere[47]. Pe una din *pete*, singura supusă doar regelui, s-a ridicat o

[42] Pentru viitoare cercetări, aceasta poate fi cea mai importantă trăsătură a Feleacurilor.

[43] Consideraţii mai tranşante sunt inoportune din punctul de vedere al cercetării ştiinţifice.

[44] Amintim că Felnacul a fost botezat – temporar – Mihăileşti, după 1918−1920. Acelaşi lucru s-a petrecut, de pildă, lângă Cluj. Sind a devenit – şi rămas – Sănduleşti. De fapt, *sind* venea din epoca „pre-maghiară", şi însemna jude (precum *sindaco* este primar în italiană).

[45] Cu titlu de comparaţie pentru evoluţia transilvană, vezi aici recent apărutele analize şi hărţi din Maria Crângaci-Ţiplic, I. M. Ţiplic, *The Southern Transylvania in the 13th Century: A Border between Catholic Space and Non-Catholic Space*, în *ArhIn*, I. *Medieval Changing Landscape. Settlements, Monasteries and Fortification*, editori I. M. Ţiplic, M. Crângaci-Ţiplic, Sibiu, 2016, p. 131−154. Extinderea cercetării la alte zone este de dorit.

[46] Amintim că *Feleacul*/Câmpeniţa a apărut în acte şi sub formula *Mezőfele*: Feleacul de Câmpie.

[47] Un alt motiv obiectiv pentru care nu trebuie să vedem în opiniile istoricilor maghiari, care susţin ideea colonizări Feleacului (sigur a celui clujean), expresia – *ab ovo* – a unui naţionalism revanşard. Ar fi reversul românesc al maghiarului Feleac acordat *valahilor*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

biserică – o vreme – pentru toţi *valahii* care aveau şi nume româneşti[48]. Fiinţa pe când *valahii* păreau să poată încă influenţa soarta tronului ungar[49], iar voievodul Transilvaniei striga la nobilii clujeni că Feleacul este *proprietatea maiestăţii sale regale*[50].

> *Comes Petrus, comes de Santo Georgio et de Bozyn, iudex curie regie maiestatis necnon wayvoda Transsilvanus etc., egregiis ac nobilibus viris comitibus vel vicecomitibus et iudicibus nobilium comitatus de Colos, universitatique nobilium comitatus eiusdem, salutem et favore! // Expositum extitit nobis pro parte et in personis prudentum et circumspectorum iudicis, iuratorum ceterorumque civium in tocius communitatis civitatis Coloswariensis quod quevis possessio regie maiestatis Felek vocata, in metis et tenutis civitatis eiusdem adiacentis, iuxta tenorem et continenciam efficacissimarum litterarum condam serenissimi principis domini Lodovici, regis Hungarie graciossarum atque eciam moderni domini nostri graciosi regis superinde confirmalium, per eosdem exponentes coram nobis in specie productarum, tales hebentur prerogativas libertates, ut wayvode Transsilvanensis ac eorundem vicewayvode, comites, consiliarii et officiales et alii quicumque nullo uniusque*[?] *temporis, contra* [suprascris] *populos et incolas eiusdem possessionis Felek aliquam iurisdiccionem exercere audeant, sed ex parte eorundem semper successivis temporibus prenotati exponentes quibuspiam querulantes iudicium et iusticiam facere valeant atque possint, tamen quod nunc egregius Thomas Gyereofy de Zamosfaluoa contra eiuscemodi prerogativas libertates iamfate possessionis Felek, coram iudicibus nobilium illius comitatus abusive in eo iurium fecisset ad eandem possessionem Felek ut quendam equum cuiusdam iobagionis sui, subtractum iidem inhabitatores possessionis eiusdem ab eodem iobagione deperdidissent alienassentque vel forte subtraxissent, cuius tamen prenotatorum exponencium ex parte eorundem universorum incolarum dicte regie possessionis Felek, tam eidem Thome Gyerwfy quam ne aliis quibuspiam iudicium iusticieque complementum facere presto fuissent, prout prompti forent eciam modo et parati idem tamen Thomas Gyerwfy hiis premissis non curaris ad premissam iuramentalem deposicionis nunque licitam contra eosdem incolas possessiones Felek litteras vestras adiudicatorias pariter et sentencionales a vobis retrahere vellet et intervenit, in preiudicium et dampnam ipsorum exponencium incolasque derogamen manifestum et quod nos ex suscepti nostri officii auctoritatem quoslibet incolas parcium ipsorum Transsilvanarum in eorum prerogativis libertatis conservare et protegere tenemur regie maiestatis. Igitur vos et nichilominus vobis regia in persona firmiter committimus quatenus agiuntis presentibus prescriptas litteras vestras adiudicatorias sententionales ad prescriptos inhabitatores possessionis Felek contra preallegatas prerogativas libertates eorum, annotate Thome Gyerefy extradare et concedere non daretis, nam si idem quanquam acceptus et consensus contra eosdem incolas haberent id queret eciam prefatis exponentibus ordine iudiciaria ubi eidem iudicium et iusticia non dederit. Secus non facturi. Presentibus perlectis, exhibenti restitutis.// Datum in Thwr, feria secunda proxima post festum Visitacionis Virginis Gloriose, anno Domini millesimo quingentesimo sexto* (Tureni, 3 iulie 1506). <verso> De altă mână, târzie: *Littere Petrus comes de iobagiones Felekensis, quod eos non alii sed iudex Colosvariensis iudicant*[51].

Justificarea din spatele actului (imixtiunea lui Toma Györffy de Someşeni în „afacerile felecane") era depăşită net de miza documentului emis de Petru de Bozyn şi de Sankt-Georg (chiar la solicitarea clujenilor)[52]: reafirmarea statutului de domeniu

[48] Vezi D. Marcu Istrate, *Contribuţii arheologice la istoria românilor din Transilvania: biserica Sfânta Paraschiva din Feleac*, în „Ars Transsilvaniae" (Cluj), XXIII (2013), p. 191−210.

[49] O realitate medievală târzie escamotată de însăşi istoriografia română „progresistă".

[50] „Tâlcul" poruncii lui Petru de Bozyn a scăpat iniţial şi autorului rândurilor de faţă.

[51] În original: Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale, filiala Cluj, Cluj-Napoca (DJAN-Cluj), Arhiva Oraşului Cluj (AOC), *Privilegiile Oraşului Cluj*, fasc. D, nr. 17.

[52] Firească reacţie defensivă a oraşului a fost vizibilă deja şi în raport direct cu statutul şi libertăţile Feleacului, în mod interesant, chiar după confirmarea de către Dieta Ungariei (1492) a păcii de la Bratislava, din 1491 (prin care Habsburgii erau co-regi ai Ungariei, rege *de facto* fiind însă numai Vladislav), pace

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regal al Feleacului (inserat – *in metis et tenutis civitatis* – în domeniul Clujului şi distinct de acesta) şi dreptul felecanilor de a împărţi singuri dreptatea[53]. Peste trei ani, când o nouă criză se profila în regat (co-regele Ungariei de la 1491, Maximilian I de Habsburg, intrase în război cu Veneţia, care şi-a cumpărat sprijinul Budei lui Vladislav al II-lea Jagiello)[54], palatinul Ungariei, Emeric Perenyi, intervenea – în numele *autorităţii maiestăţii regale* – pentru ca nici un taxator din Voievodatul Transilvaniei să nu se atingă de *valahii şi iobagii* din posesiunea Feleac[55]. Până şi *iobagii din Feleac*, diferiţi de *valahii din Feleac*, după însăşi coroana ungară, nu plăteau alte dări decât cele datorate de *valahii din Feleac* oraşului Cluj[56].

> *Emericus de Peren, comes et palatinus regieque maiestatis locumtenentis, egregio dicatori sive exactori taxe et contribucionis proxime future parcium Regni Transsilvanarum, salutem cum favore! // Intelligimus villam sive possessionem Felek vocatam, ad civitatem Coloswariensis pertinentem, ex antiqua consuetudine, in medium regnicolarum regni illius Transsilvanensis vero eciam ad comitatum de Kolos, tempore quarumcunque solucionum sive contribucionum regni illius dicari nusquam debere et quidem ex eo maxime quod eadem villa in tali loco sita haberetur, ut Wolakii in eadem residentes, in custodiendis viis et extirpandis predonibus aliisque malis hominibus pro tutela viatorum et aliorum hominum, non parvo commodo et utilitati illis partibus et eraundem regnicolis essent. Propterea volumus et vobis auctoritatem regie maiestatis qua impresenciarum fungimur harum serie strictissime mandamus quatenus, acceptis presentibus et rebus sic se habentibus, prefatam villam consequenterque Volachos et iobagiones in eadem residentes dicare et ad solucionem taxe alicuius sive subsidii instaret, in medium iobagionum regnicolarum dictarum parcium vel ipsius comitatus de Colos, artare et compellere nulla racione presumatis, sed eos, premissa antiqua eorum consuetudine, libere uti et gaudere permittatis et permitti-faciatis. Presentibus perlectis, exhibenti restitutis. // Datum Bude, in profesto beati Iacobi apostoli, anno Domini millesimo quingentesimo nono*. (Buda, 24 iulie 1509). // <verso> De altă mână, târzie (adică însemnări arhivalice târzii): *Emericus de Pereny ex parte Felek. Commissio ut non aliorum sunt sed ad civitatem Kolosvariensem conscriberatur*[57].

Peste un an, familia Szapolyai, prin Ioan, avea să preia puterea voievodală în Transilvania[58]. Pentru Biserici şi pentru *valahi* se prefigura o altă lume[59].

Documentele regalităţii jagiellone, emise în vremuri de criză majoră, statutul regal al Feleacului, distincţia dintre *valahii* şi iobagii care-l locuiau, precum şi faptul că aceştia din urmă se bucurau de drepturile românilor[60], ridică o întrebare nefirească

---

confirmată şi de oraşul Cluj (Jakab, *Oklevéltár*, I, nr. 161, p. 261; nr. 182, p. 297). La 1506, ea pare să fi fost însă un pretext pentru ca reprezentatul Budei în Transilvania să poată reafirma statutul regal al Feleacului.

[53] Explicaţia pentru ingerinţa nobilului poate fi legată doar de *iobagii din Feleac* de la 1509.

[54] Vezi Vilmos Fraknói, *Ungarn und die Liga von Cambray, 1509−1511*, Budapest, 1883.

[55] Nu cunoaştem alt exemplu ungar de o asemenea diferenţiere între români şi iobagi.

[56] Din nou, precum la 1506, şi acest act – banal – pare să fi fost emis pe baza unui pretext.

[57] DJAN-Cluj, AOC, *Privilegiile Oraşului Cluj*, nr. 18. Ambele documente au fost transcrise de către Ioan-Aurel Pop, în 2003, şi publicate, în 2004, în Al. Simon, *Feleacul*, p. 234−235, sub nota 108.

[58] Vezi şi Tibor Neumann, *Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a paraszthábor*ú [Bulgaria – Transilvania – Timişoara: Ioan Szapolyai şi războiul ţăranilor], în *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországáról* [Din cruciaţi rebeli: studii asupra Ungariei în 1514], editori Norbert C. Tóth, T. Neumann, Budapest, 2015, p. 103−154.

[59] A se vedea astfel – sub raportul documentaţiei disponibile la începutul anilor 1990 – şi I.-A. Pop, *Sensibilităţi etnice şi confesionale în Transilvania în timpul lui Nicolaus Olahus*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»" (Cluj-Napoca), XXXIII (1994), p. 211−219.

[60] Adică, trebuie totuşi repetat, însemna în chip limpede că românii erau „peste" iobagi. Iar românii, încredinţaţi Clujului, erau scutiţi de toate taxele şi supuşi numai regelui.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru imaginea convenţională a unei Transilvanii[61] în care şi despre care s-a zis că românii s-au „autoretrogradat”[62]: respira oare Feleacul de lângă oraşul liber regesc Cluj o altă formă de *Stadtluft macht frei*, de „aerul oraşului te eliberează”[63]? În special după actul din 1506, da[64]. Dacă luăm în considerare faptul că până la 1572 toate procesele implicând clujeni şi felecani erau judecate în Feleac (nu în Cluj), probabilitatea tinde spre certitudine[65]. O altă realitate neglijată o întăreşte[66]. Şi după 1572, felecanii puteau intra cu săbiile în oraşul căruia tot ei îi apărau porţile[67].

THE KING'S WALLACHIANS AND SERFS: ON THE ONLY – "COUNTRY" – CITY OF THE ROMANIANS IN TRANSYLVANIA (Summary)

Keywords: Medieval Hungary, Transylvania, Jagiellonians, Cluj, Feleac, Stadtluft macht frei.

It is "common knowledge" that in the Kingdom of Hungary the medieval Romanians (the Wallachians in the sources) were deprived of urban rights (they were "non-towns-men"), of any rights in general. Nevertheless, a couple of documents issued by Jagiellonian royal authorities point in a different direction. The serfs who found shelter on the estate of Feleac, in the proximity of the free royal city of Cluj (Kolozsvár, Klausenburg), enjoyed the same rights as the Wallachians who inhabited the estate and were exempted from all taxes and subject to no other authority than that of the king. The estate of Feleac, a royal estate as the abovementioned authorities stressed out, had been entrusted to the city of Cluj by Louis I of Anjou in 1367 and until 1572 all trials involving a citizen of Cluj and resident (a villager) of Feleac were held not in the city but in the village of Feleac. This is but one of the "curiosities" revolving around the city and the village (that bore a Hungarian name, rather widely spread east of the Tisa river, where it was used for settlements largely inhabited by Wallachians and frequently associated with a fortification).

[61] Lucrarea clasică, „uşor" tezistă, îi aparţine lui Ludwig Binder, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Köln/Weimar/Wien, 1976. Pentru realităţile care au premers vremurile Reformei, vezi Martyn Rady, *Voivode and Regnum: Transylvania's Place in the Medieval Kingdom of Hungary*, în *Historians and the History of Transylvania*, editor László Péter, Boulder, CO-New York, 1992, p. 87−101.

[62] Este cunoscuta teză lansată de către Paul Philippi, *Rückwirkungen der Adelsgesetzgebung unter Ludwig dem Großen (1351) auf die siebenbürgische Gruppenautonomie: eine Hypothese*, în *Gruppenautonomie in Siebenbürgen: 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*, editor Wolfgang Kessler, Köln/ Wien/Weimar, 1990, p. 131−144.

[63] A se vedea Heinrich Mitteis, *Über den Rechtsgrund des Satzes* Stadtluft macht frei, în *Festschrift Edmund E. Stengel zum 70. Geburtstag*, editor Erika Kunz, Münster, 1952, p. 342−358. Pentru situaţia din Transilvania, vezi datele strânse de Enikő Rüsz-Fogarasi, *Privilegiile şi întemeietorii aşezărilor urbane din Transilvania voievodală*, Cluj-Napoca, 2003.

[64] Ceea ce reatrage atenţia asupra contextului emiterii actelor regale angevine din 1367 şi 1377 şi asupra statutului special avut *ab ovo* de spaţiul denumit Feleac. Totodată, situaţia readuce în discuţie absenţa – sigur din arhiva oraşului Cluj – a primului document privind statutul Feleacului în raport cu regalitatea ungară, cea care l-a încredinţat oraşului.

[65] Al. Simon, *Feleacul*, p. 300, nota 57. Iar la 1570 încă, oraşul Cluj solicita ca judecăţile în Feleac să nu mai fie ţinute seara sau noaptea. Pe lângă problema consumului de alcool, cererea oraşului era justificată şi de duritatea pedepselor date de felecani, duritate devenită proverbială în mediul maghiar; *Erdélyi magyar szótörténeti tár* [Dicţionar al lexicului istoric maghiar din Transilvania], editor-general Attila T. Szabó, II, Bucureşti, 1978, p. 912.

[66] Observaţia fundamentală a lui Tudor Sălăgean (căruia îi mulţumim şi pe această cale) pe baza datelor strânse de către Vasile Lechinţan (încă din anii 1980), în, de pildă, *The Romanians of the Cluj City during the 15th–17th Centuries* (I–II), în *SUBB*, XXXIII (1988), 2, p. 61−77; XXXIV (1989), 1, p. 79−93.

[67] Al. Simon, *Feleacul*, p. 139. Reamintim, pe baza documentelor studiate deja de către David Prodan, că la 1562 nu mai puţin de 60 de felecani apărau porţile oraşului de pe Someş.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC[*]

COLEGIUL DE LA COTNARI – O PRIMĂ ÎNCERCARE DE ORGANIZARE A ÎNVĂŢĂMÂNTULUI PUBLIC ÎN MOLDOVA[**]

Colegiul de la Cotnari a apărut ca expresie a voinţei unui aventurier de geniu, Iacob Heraclide, ajuns domn al Moldovei într-o vreme în care, peste Moldova, se încrucişau interesele marilor puteri, iar raporturile dintre actorii politici interni se dezechilibraseră. Colegiul urma să răspundă nevoilor populaţiei protestante din Moldova, în majoritate germani şi unguri, locuitori ai oraşelor, care abandonaseră catolicismul, dar reprezenta, totodată, o nouă etapă pe calea atragerii la protestantism a populaţiei ortodoxe. Ofensiva protestantă în Moldova a început devreme, chiar în timpul vieţii lui Martin Luther. Astfel, în martie 1532, la Wittenberg, ajungea un „doctor" din Moldova, venit să-l audieze pe Martin Luther şi să traducă în limba română *Evangheliile* şi *Epistolele* Sfântului Apostol Pavel[1]. În primele decenii de viaţă ale Reformei, în Moldova nu s-a ajuns la conflicte confesionale, dar acestea au izbucnit cu violenţă în domniile urmaşilor lui Petru Rareş, Iliaş şi Ştefan, precum şi în prima domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu[2].

Răsturnarea din domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu şi urcarea pe tron a unui grec, „cavaler" rătăcitor, „Iacob Heraclide Basilicus, despot de Samos şi marchiz de Paros"[3], la sfârşitul anului 1561, s-a putut întâmpla datorită interesului arătat de Imperiul Habsburgic faţă de Moldova şi unui moment de slăbiciune a strânsorii cu care cuprinsese ţara Imperiul Otoman după 1538. Despre acest domn, care în noua calitate şi-a spus Ioan, s-a scris foarte mult, de aceea considerăm că nu este locul pentru a-i

---

[*] Profesor univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

[**] O primă formă a acestui text a apărut în *Istoria Universităţii din Iaşi*, coord. Gheorghe Iacob, Alexandru-Florin Platon, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2010, p. 48−58, însă din pricina faptului că volumul a fost publicat în forma „omagiilor" (!) de dinainte de 1989, textul nu a avut niciun fel de circulaţie.

[1] Şerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuţie la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea*, în idem, *Evul Mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, Editura Corint, 2001, p. 296 (studiul a fost publicat mai întâi în *RdI*, 11, 1958, nr. 4, p. 55−76); Daniel Benga, *Marii reformatori luterani şi Biserica Ortodoxă. Contribuţii la tipologia relaţiilor luterano-ortodoxe din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Sofia, 2003, p. 87.

[2] Maria Crăciun, *Protestantism şi ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, 1996, p. 56−83. Pentru conflictele confesionale din Moldova, vezi și grupajul din *SMIM*, XXVII, 2009: *Moldova urmașilor lui Petru Rareș*, cu articole de: Ștefan Andreescu, Andrei Pippidi, Matei Cazacu, Ovidiu Cristea și Nagy Pienaru.

[3] Martino Crusio, *Turcograeciae*, libri octo, Basileae, <1584>, p. 248 (titlul purtat de Despot în 1556).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 9−19

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

povesti biografia[4]. De altfel, viaţa sa de dinainte de ultima şi cea mai importantă izbândă – tronul Moldovei – este un adevărat caleidoscop, cu lumini şi umbre ce se schimbă foarte des. Fiind un aventurier de înaltă clasă, grecul din Samos s-a învârtit în cercuri înalte politice şi ecleziastice din Europa Apuseană; unele uşi i s-au deschis larg, cum ar fi cea a umanistului Filip Melanchton, din pricina interesului pe care conducătorii Reformei l-au arătat faţă de cultura clasică greacă şi faţă de Biserica Ortodoxă[5]. Acest „impostor" din istoria Europei secolului al XVI-lea[6], căruia cu emfază îi spunea Melanchton: „*vir doctus, honestus et eruditus*"[7], s-a convertit la luteranism, a fost atras de calvinism şi de unitarianism (socinianism)[8], dar a păstrat permanent legături şi cu Biserica Ortodoxă.

Convertirea a fost unul dintre factorii care l-au ajutat pe aventurierul norocos, erudit, dar nici pe departe onest, să dobândească domnia Moldovei. Astfel că, ajuns domn al Moldovei, Despot s-a străduit să dea contur Moldovei pe harta expansiunii Reformei în Europa[9]. Efemer, vreme de doi ani, acest lucru i-a reuşit, dar la sfârşit totul s-a prăbuşit – viaţa i-a fost crunt curmată de buzduganul lui Ştefan Tomşa, iar colegiul din Cotnari, frescele din palatul de la Suceava, biserica din Hârlău şi altele câte a mai făcut în Moldova au fost prefăcute în pulbere.

Prima instituţie publică de învăţământ din Moldova a fost şcoala înfiinţată la Cotnari de Despot vodă în cursul anului 1562, a cărei funcţionare a început în primăvara anului 1563. Despre această instituţie de învăţământ, ca şi despre ctitorul ei, s-a scris mult şi pe diferite tonuri. Aprecierile despre caracterul şi importanţa acestui aşezământ şcolar au început, la sfârşitul secolului al XIX-lea, de la o tonalitate joasă: „această şcoală a lui Despot a avut o durată prea scurtă pentru a putea produce vreun efect asupra minţii poporului"[10]; s-au menţinut astfel şi în perioada interbelică: „a fost numai un incident în viaţa Moldovei – fără urmări, cum fusese fără precedente"[11], pentru ca, în primele decenii de după cel de-al Doilea Război Mondial, să se ajungă la o tonalitate foarte înaltă, plină de exagerări şi disonanţe[12]. În ceea ce priveşte caracterul acestei

[4] M. N. Burghele, *Despot vodă ereticul (1561−1563)*, Bucureşti, 1897; Adina Berciu – Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova. Despot-vodă*, Bucureşti, 1980; Gh. Pungă, *Cu privire la arborele genealogic al lui Despot vodă*, în *Studii de istorie medievală şi ştiinţe auxiliare (I)*, Iaşi, 1999, p. 43−67; Andrei Pippidi, *„Regalitatea" lui Despot*, în *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI−XVIII*, ediţie revăzută şi adăugită, Bucureşti, 2001, p. 246−249; Andronikos Falangas, *Jacques Vassilikos – Despote (Despot Vodă). Un grec, voïévode de Moldavie*, Bucarest, 2009.

[5] Ernst Benz, *Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche*, Marburg, 1949; Daniel Benga, *op. cit., passim.*

[6] Caracterizare făcută de I. B. de Rocoles, Paris, 1679 (Hans Petri, *Relaţiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides, zis Despot vodă, cu capii Reformaţiunii atât în Germania cât şi în Polonia, precum şi propria sa activitate reformatoare în Principatul Moldovei*, Bucureşti, 1927, p. 61−62).

[7] Ernst Benz, *op. cit.*, p. 43; Daniel Benga, *op. cit.*, p. 152−153.

[8] Asupra confesiunii lui Despot s-a discutat destul de mult, neajungându-se la un rezultat ferm; vezi Coloman Szentmartoni, *Despot Vodă şi ungurii*, Odorhei, 1931; Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 105−118.

[9] Wilhlem Kale, *Vorahnung der Ökumene (Jerusalem, Konstantinopel, Moskau)*, în *Reformation in Europa*, hrsg. von Oskar Thulin, Leipzig, 1967, p. 318.

[10] A. D. Xenopol, *Memoriu asupra învăţământului*, în A. D. Xenopol, C. Erbiceanu (ed.), *Serbarea şcolară de la Iaşi cu ocazia împlinirei a cincizeci de ani de la înfiinţarea învăţământului superior în Moldova. Acte şi documente*, Iaşi, 1885, p. 96.

[11] N. Iorga, *Pilda bunilor domni din trecut faţă de şcoala românească*, Bucureşti, 1914, p. 4; aceeaşi apreciere despre domnia lui Despot şi despre şcoala creată de el le găsim şi într-o altă lucrare a marelui istoric: „Un neaşteptat şi curios incident, domnia lui Ioan vodă Despot, «ereticul», dădu o astfel de şcoală <apuseană>, cu totul anacronică, Moldovei anilor 1560" (*Istoria învăţământului românesc*, Bucureşti, 1928, p. 21).

[12] Ştefan Bîrsănescu, ***Schola latina*** *de la Cotnari, biblioteca de curte şi proiectul de Academie al lui Despot vodă. Zori de cultură umanistă în Moldova secolului XVI*, Bucureşti, 1957. Protocronismul agresiv,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

instituţii, s-au înregistrat oscilaţii, astfel că uneori i s-a spus „universitate”[13], alteori „academie”[14], pentru ca, în cele din urmă, pornindu-se de la izvoarele istorice păstrate, să i se spună colegiu, gimnaziu[15] sau „şcoală cu caracter umanist reformator”[16].

Şi în ceea ce priveşte locul unde s-a pus piatra de temelie a colegiului lucrurile nu sunt lămurite pe deplin. Sigur este că Despot vodă a ales oraşul Cotnari pentru că locuitorii erau în majoritate germani şi unguri, care abandonaseră credinţa catolică şi trecuseră la protestantism. Însă, mai întâi, se pare că domnul a început să ridice colegiul la Hârlău, pentru că, pe de o parte, „descoperise” subit că, nici mai mult nici mai puţin, tatăl său fusese un boier moldovean, ce fusese ucis de Alexandru vodă Lăpuşneanu tocmai în acest oraş[17], şi, pe de altă parte, pentru că şi aici se afla o numeroasă comunitate de germani şi unguri catolici, ce alesese să treacă la protestantism.

Gândul lui Despot vodă nu a fost dus până la capăt pentru că oraşul Hârlău a fost grav afectat de un incendiu, astfel că a fost nevoit să-şi ridice ctitoria la mică depărtare, dar tot pe drumul Iaşilor, la Cotnari. Această informaţie este cuprinsă în raportul unui „excelent umanist ungur”[18], Ioan Belsius, ajuns agent diplomatic habsburgic în Moldova, din 13 aprilie 1562. Pasajul a fost tălmăcit în fel şi chip, făcând ca unii istorici să creadă că cel dintâi ctitor al colegiului, în forma lui incipientă, a fost Alexandru vodă Lăpuşneanu[19]. Ultima traducere înlătură această posibilitate, dezvăluind că iniţiativa ctitoririi colegiului la Hârlău şi mutarea lui la Cotnari aparţine lui Despot vodă: „Iar colegiul, după incendiul de la Hârlău, are de gând să-l mute la Cotnari, la o jumătate de leghe depărtare”[20]. Alexandru Lăpuşneanu rămâne cu faima faptului că în vremea sa funcţiona în Moldova (probabil la Suceava, în incinta Mitropoliei) o şcoală de muzică bisericească[21], unde erau chemaţi să înveţe cântările greceşti şi slavoneşti tineri

---

pigmentat cu europenism „după ultima modă”, are viaţă lungă, pentru că îl găsim şi în 2010, în „pastişa” lui Valentin Talpalaru, *Academia de la Suceava şi Schola latina de la Cotnari. Un proiect cultural european*, Iaşi, p. 159−198.

[13] N. Iorga, *Le protestantisme roumain*, în *RHSEE*, VII, nr. 4−6, 1930, p. 74 („o şcoală superioară, un fel de universitate”).

[14] Andrei Oţetea, *Wittenberg et la Moldavie*, în *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Österuropa*, besorgt von Johannes Irmscher, Berlin, Akademie Verlag, 1962, p. 318.

[15] Radu Manolescu, *Cultura orăşenească în Moldova în secolul al XVI-lea*, în *AUB*, Istorie, an XX, nr. 1, 1971, p. 74.

[16] Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 171.

[17] Johannes Sommer Pirnensis, *Viaţa lui Despot, domnitorul moldovenilor*, în Johannes Sommer Pirnensis, Antonius Maria Gratianus, *Viaţa lui Despot vodă*, ediţie bilingvă de Traian Diaconescu, Iaşi, 1998, p. 21.

[18] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 223, nr. 281.

[19] Ştefan Bîrsănescu, *Colegiul din Hârlău*, în *Pagini nescrise din istoria culturii româneşti (sec. X–XVI)*, Bucureşti, 1971, p. 257 (pasajul a fost tradus, din pricina punctuaţiei greşite, astfel: „<Despot> a fost acuzat de Alexandru că, după incendiul de la Hârlău, şi-a propus de curând să mute Colegiul din Hârlău, din motive de subzistenţă, la Cotnari, distanţă de o leghe şi jumătate”; aceeaşi traducere şi la idem, ***Schola latina** de la Cotnari, biblioteca de curte şi proiectul de Academie al lui Despot vodă*, p. 25, cu deosebirea că, în loc de „din motive de subzistenţă”, găsim „unde era casa lui Solvy” (!). Şi regretatul istoric ieşean, Gh. Pungă, a „considerat că a fost posibilă şi funcţionarea acelei şcoli de grad mediu din târgul Hârlău” (*Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi,Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 1994, p. 217). De asemenea, Stela Cheptea a considerat că Despot vodă a „mutat colegiul ce fiinţa aici” <Hârlău>, la Cotnari (*Un oraş medieval – Hârlău*, Iaşi, 2000, p. 61).

[20] *Călători străini despre Ţările Române*, II, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1970, p. 141; textul latin la Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/1, Bucureşti, 1891, p. 407.

[21] Hurmuzaki – Bogdan – Skupiewski, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment II, vol. I, Bucureşti, 1893, p. 207−208 (document din 6 iulie 1558); Ilie Bărbulescu, *Academie de muzică bisericească în Moldova în secolul XVI*, în „Arhiva”, an XXXII, nr. 2, 1925, p. 142−143 (catalogarea acestei şcoli la rangul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ortodocşi din spaţiul ucrainean, precum şi cu faima faptului că s-a îngrijit îndeaproape de învăţătura celor care doreau să ajungă în scaunele arhiereşti din Moldova sau din Transilvania[22]. Semnificaţia acestor fapte, prin care se urmărea întărirea ortodoxiei, se încadrează, totodată, „în reacţia împotriva Reformei", promovată de Alexandru vodă Lăpuşneanu[23].

Revenind la începuturile colegiului de la Cotnari, aflăm, dintr-un raport din 8 aprilie 1562, scris de acelaşi Ioan Belsius, împreună cu Marcus Bergkowicz, că gândul lui Despot de a ridica un colegiu la Hârlău se pare că nu începuse, la această dată, să fie pus în practică: „A spus că aici va ridica un colegiu şi îşi va întări un oraş, întrucât toate sunt deschise, şi îl va înzestra cu zid de apărare, castele şi chiar cu caldarâm"[24]. La Hârlău, Despot vodă nu a mai construit colegiul, din pricina incendiului din martie–aprilie 1562, dar a început să ridice o biserică, ale cărei ziduri au fost dărâmate de furia răsculaţilor în toamna anului 1563[25]. Nu este exclus ca atenţia acordată de Despot vodă Hârlăului să se datoreze şi rolului important jucat de acest oraş în istoria Moldovei din vremea predecesorilor săi în scaun: Ştefan cel Mare, Ştefan cel Tânăr, Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu.

Piatra de temelie a colegiului de la Cotnari a fost pusă în vara sau în toamna anului 1562, pentru că, în primăvara sau în vara anului 1563, Johannes Sommer a putut scrie: „Acum, de curând, a început să fie întemeiată o şcoală"[26]. Clădirea colegiului a fost ridicată în apropierea marii bisericii catolice din Cotnari, a cărei construcţie din temelie sau măcar o amplă refacere este datorată aceluiaşi Despot vodă[27]. Descoperirea

---

de academie este evident o exagerare). Având în vedere faptul că documentul a fost emis de Alexandru Lăpuşneanu din Suceava, la 6 iulie 1558, aşezarea acestei şcoli de muzică bisericească la Iaşi este greşită (C. Cihodaru, *Cultura în perioada feudalismului târziu*, în *Istoria oraşului Iaşi*, vol. I, redactori responsabili C. Cihodaru şi Gheorghe Platon, Iaşi, 1980, p. 259), pentru că Alexandru Lăpuşneanu a început „a se aşeza mai cu temei în scaun la Iaşi", abia în cea de-a doua domnie, 1564−1568 (Vasile Neamţu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iaşi*, în *Istoria oraşului Iaşi*, vol. I, p. 82−86).

[22] Acest lucru se desprinde dintr-o scrisoare adresată de Alexandru Lăpuşneanu preotului Sava (aflat la mănăstirea Sfânta Anastasia, în care arată că „îi pare foarte bine şi s-a bucurat", la auzul veştii că „învaţă Scriptura", trimiţându-i şi 1.000 de aspri ca să cumpere trei cărţi; de asemenea, îi scrie să se „silească cu învăţătura, să fii învăţător al creştinilor şi stâlp şi sprijin credinţei creştineşti şi să nu fie munca sfinţiei tale în zadar" (St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p. 162−165; *DIR*, XVI/2, Bucureşti, 1951, p. 34−35, nr. 33; *DRH*, A. Moldova, VI, volum întocmit de I. Caproşu, Bucureşti, 2008, p. 189−190, nr. 105 <în toate ediţiile, actul a fost datat după domniile lui Alexandru Lăpuşneanu>. Petre Ş. Năsturel a datat actul în aprilie 1559, l-a identificat pe preotul Sava în persoana unui episcop transilvănean cu acelaşi nume, descoperind, totodată, şi mănăstirea unde se afla preotul – mănăstirea Sf. Anastasia Pharmakolytria, situată aproape de Salonic (*Le pope Sava, „boursier" en Macédoine du prince de Moldavie Alexandru Lăpuşneanu, puis éveque de Transylvanie*, în „Buletinul Bibliotecii Române", vol. XIV (XVIII), s.n., 1987−1988, Freiburg i Br., p. 139−152; Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 216−217). Alexandru Lăpuşneanu a dăruit acestei mănăstiri „50 de ducaţi de aur", urmând ca monahii să se roage „pentru domnia mea, şi pentru doamna domniei mele, şi pentru copiii domniei mele, şi pentru toţi ostaşii şi pentru toţi drept credincioşii creştini din pământul domniei mele" (Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 216; *DRH*, A, VI, p. 446−447, nr. 246).

[23] Şerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei*, p. 308−309.

[24] *Călători străini despre Ţările Române*, p. 134−135; textul latin: „*Hic collegium extructurum se dixit firmaturumque civitatem unam, quum omnes pateant muro, Castella etiam pavimentis ornaturum*" (Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 405). Vezi şi Ştefan Bîrsănescu, ***Schola latina** de la Cotnari*, p. 25 (pasajul a fost tradus cu deosebiri de formă).

[25] Johannes Sommer Pirnensis, *op. cit.*, p. 46−47.

[26] *Ibidem*, p. 21.

[27] G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea (1527−1582)*, Bucureşti, 1928, p. 165−170 (biserica a fost considerată a fi foarte apropiată ca plan de biserica din Trappold, de lângă Sighişoara, iar ca elevaţie de biserica din localitatea transilvăneană Martinsberg).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pietrei de mormânt a lui Valentinus Alzinerus (mort la 15 ianuarie 1576), pe care apar ca simboluri un compas şi un ciocan, a permis formularea presupunerii potrivit căreia acesta ar fi fost „posibil arhitect sau măcar constructor al clădirilor şcolii latine a lui Despot vodă”[28]. Astăzi, marea biserică catolică este doar o măreaţă ruină, iar temeliile colegiului se odihnesc sub pământ, nefiind încă descoperite; în perioada interbelică, s-a făcut presupunerea că urmele colegiului s-ar afla peste drum de ruinele bisericii catolice, în prelungirea unei noi bisericuţe catolice, unde atunci se vedea „o movilă lunguiaţă, cu urme de clădire, care ar putea fi resturile unei trapeze ori ale şcolii lui Despot vodă”[29].

Paralel cu ridicarea zidurilor, Despot vodă s-a străduit să adune profesori de prin toate colţurile Europei. Fiindcă a întemeiat o şcoală protestantă, domnul Moldovei s-a gândit, în primul rând, să aducă profesori din centrele universitare protestante germane, mai ales de la Wittenberg. Această intenţie a fost consemnată de cel mai important profesor şi, totodată, cel mai important biograf al lui Despot vodă, Johann Sommer: „Fostu-a <Despot> lacom peste măsură de laudă şi primea cu plăcere orice prilej de ilustrare a numelui. De aici chiar s-a înălţat râvna lui în această parte ca pe cei care îi ştia că se recomandă prin reputaţia învăţăturii şi că sunt oameni de valoare să-i atragă la sine de pretutindeni. Pe Gasparus Peucer, căruia îi spunea, altădată, «preaînvăţat între ucenicii lui Asclepiad»[30], ginerele lui Melanchton, l-a chemat, printr-o scrisoare foarte caldă, de la Wittenberg; de asemenea, fiindu-i trimişi banii de drum, a încercat să-l aducă de la Cracovia pe Joachimus Rhaeticus, bărbat foarte vestit în disciplinele matematice”[31]. Gaspar Peucer şi Joachim Rhaeticus au refuzat să vină în Moldova, din pricină că era o ţară nesigură politic şi în care ortodoxia era dominantă. Pe lângă aceştia, Despot vodă l-a chemat în Moldova şi pe Justus Jonas, „*honestus ac eruditus vir doctor, Academie Witebergensis professor*”[32]; pentru convingerea acestuia, i-a cerut contelui de Mansfeld, o veche cunoştinţă, să intervină. În ciuda cuvintelor bune, privitoare la Moldova şi la domnul ei, nici Justus Jonas (fiul, cu acelaşi nume, al prietenului lui Martin Luther[33]) nu s-a încumetat să dea curs rugăminţii de a deveni profesor la Cotnari[34]. În vreme ce aceştia au refuzat, în toamna anului 1563, Zacharias Ortus, unul dintre „poeţii laureaţi” instituiţi de Despot pe vremea când se afla în Germania, şi-a manifestat dorinţa de a porni spre Moldova, unde spera să primească un post de profesor la Cotnari[35]. Intenţia nu s-a materializat, pentru că, tocmai în această vreme, Despot şi-a pierdut tronul şi viaţa.

Un alt profesor invitat în Moldova a fost Hermodorus Lestarchus din Chios[36]. Îi fusese profesor lui Despot, înainte ca acesta din urmă să-şi înceapă aventura europeană. Printre discipolii lui Hermodorus s-au aflat patriarhul Ioasaf al Constantinopolului[37],

[28] Mircea Ciubotaru, *Evoluţia aşezărilor. Istoria proprietăţilor şi viticulturii*, în *Podgoria Cotnari*, coordonator Valeriu D. Cotea, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, p. 55−56; Elena M. Herovanu, *Cotnarii*, Bucureşti, 1936, p. 39−40.

[29] Barbu Slătineanu, *Ceramica de la Cotnari*, Bucureşti, 1938, p. 10.

[30] Hurmuzaki – Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV/1, Bucureşti, 1915, p. 45, nr. CIX.

[31] Johannes Sommer Pirnensis, *op. cit.*, p. 48−51.

[32] N. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide dit le Despote, prince de Moldavie*, Bucarest, 1900, p. 62, nr. XVIII.

[33] Hans Petri, *op. cit.*, p. 3, 46−48.

[34] Andrei Oţetea, *op. cit.*, p. 318; Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 130.

[35] Hans Petri, *op. cit.*, p. 55−56.

[36] Martino Crusio, *op. cit.*, p. 242, 244, 497.

[37] *Ibidem*, p. 433.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Theodor Zigomalas protonotar al Marii Biserici din Constantinopol[38], Theodor Rendio Sciotto profesor la Colegiul grec din Roma[39]. Despot a păstrat legăturile cu foştii săi colegi, cerându-le ajutorul atât pentru a-şi consolida poziţia în mediul politic de la Constantinopol, cât şi pentru a promova tratativele dintre protestantism şi ortodoxie. Hermodorus Lestarchus a dat curs invitaţiei fostului său elev şi a pornit spre Moldova, dar s-a pornit în vremea în care în Moldova a izbucnit răscoala împotriva lui Despot, aşa că, de la Dunăre, a făcut cale întoarsă spre Constantinopol. Amănunte despre legătura sufletească dintre elev şi profesor oferă acelaşi Johannes Sommer: „Copilăria şi-a petrecut-o în insula Chios, la Hermodor, bărbat învăţat şi bun orator pe care Despot, după ce a devenit domn al provinciei, îl cheamă la sine în Moldova, cu foarte mari răsplăţi, trimiţându-i 200 monede de aur pentru călătorie: fiind primiţi banii, acela pornise deja la drum. Dar, pentru că sosirea acestuia se întâmplase la timp nepotrivit, chiar în timpul asediului, se spune că el, de la Dunăre, de unde deja sosise, s-a întors repede în Grecia”[40].

Alt discipol al lui Hermodorus Lestarchus[41] a fost un alt aventurier de origine sârbă, care s-a ataşat mediului ecleziastic, şi a fost cunoscut sub numele de diaconul Dimitrie. Spre deosebire de Hermodorus, diaconul Dimitrie a ajuns în Moldova, unde ar fi trebuit, printre altele, să predea limba greacă la colegiul de la Cotnari: „*Demetrium graecarum linguarum professorem*”[42]. Despre diaconul Dimitrie şi rolul său în propaganda reformată printre ortodocşi s-a scris suficient, dar multe aspecte sunt şi vor rămâne controversate (a fost identificat cu tipograful Dimitrie Ljubavič[43], numit în Apus şi Dimitrie Blogas[44]), pentru că izvoarele sunt neclare, iar pe alocuri au accente fantastice. S-a spus mai întâi că diaconul Dimitrie ar fi ajuns în Moldova „probabil în timpul domniei fiilor lui Petru Rareş şi poate şi la începutul celei dintâi domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu”[45], pentru ca, relativ recent, să se spună că a venit în Moldova pentru prima dată în domnia „colegului” său, Despot, după ce fusese în Ţara Românească în domnia lui Radu Paisie, al cărui secretar a fost şi pe care l-a însoţit în pribegie[46]. Firul vieţii lui a fost înnodat, atât cât s-a putut, din documentele păstrate[47], astfel că ştim, cu certitudine, că a trecut graniţa Moldovei în 1562, unde a ajuns, potrivit lui

[38] *Ibidem*, p. 247−248.

[39] *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-septième siècle*, par Émile Legrand, t. III, Paris, 1895, p. 487.

[40] Johannes Sommer Pirnensis, *op. cit.*, p. 21−23.

[41] Martino Crusio, *op. cit.*, p. 249.

[42] Mathias Miles, *Siebenbürgischer Würgengel*, Hermannstadt, 1670, p. 96; informaţia a fost folosită pentru prima dată de Maria Teodor, *Continuitatea Reformei în Moldova medievală*, în *AIIX*, tom XXVIII, 1991, p. 207; Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 136−137. Mathias Miles afirmă că şi Georgius de Revelles, un prieten şi slujitor foarte credincios al lui Despot, ar fi fost profesor la „gimnaziul” de la Cotnari, ceea ce nu credem că s-a întâmplat, pentru că acesta a avut însărcinări politice şi militare.

[43] Matei Cazacu, *Dimitrie Ljubavič (vers 1520–1564) et les premiers contacts entre l'Orthodoxie et la Réforme*, în „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik”, 32/6 (1982), p. 89−99 (reluat în idem, *Au carrefour des Empires et des mers. Études d'histoire médiévale et moderne*, édité par Emanuel Constantin Antoche et Lidia Cotovanu, Bucureşti/Brăila, 2015, p. 205−226).

[44] José M. Floristán, *Los contractos de Demetrio Blogas con el Emperador Carlos V en los fondos documentales de la colección Granvela*, în „Cuadernos de Filologia Clásica. Estudios Griegos e Indoeuropeos”, Madrid, nr. 2, 1992, p. 213−235.

[45] Şerban Papacostea, *Diaconul sârb Dimitrie şi penetraţia Reformei în Moldova*, în idem, *Evul Mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, p. 319 (studiul a fost publicat mai întâi în *Rsl*, XV, 1967, p. 211−217).

[46] Daniel Benga, *op. cit.*, p. 164.

[47] *Ibidem*, p. 161−188, 221−227.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Martin Crusius, „*notarium, seu scribam, regis Bogdanie, id est, Moldaviae*”[48]. Cunoscând multe limbi şi fiind obişnuit cu misiunile diplomatice, secrete sau publice, politice şi ecleziastice, diaconul Dimitrie a fost trimis cu solie în Polonia[49]. Nu ştim dacă a predat cu adevărat la colegiul de la Cotnari, dar ştim că a fost nevoit să fugă din ţară după moartea tragică a prietenului său[50]. Din câte se pare, atunci când se afla în Moldova a râvnit la tronul Ţării Româneşti, pentru ca în 1564 să fie prins în Ţara Românească şi ucis, din porunca doamnei Chiajna şi a fiului ei, Petru cel Tânăr[51].

Alături de cunoştinţe şi prieteni, Despot vodă a chemat în Moldova şi câţiva reformatori luterani şi antitrinitarieni din Polonia, care trebuiau să lucreze în special în mediul ecleziastic, pentru atragerea catolicilor şi ortodocşilor către ideile Reformei, dar nu se poate exclude nici intenţia de a-i folosi ca profesori la colegiul de la Cotnari. În Moldova a ajuns doar episcopul reformat Ioan Lusinski, care va fi otrăvit cu puţină vreme înainte de moartea protectorului său, în timp ce italianul Francesco Lismanini şi Hieronim Filipowski[52] nu au mai ajuns. Despre chemarea lor dă mărturie un alt biograf al lui Despot, Antonius Maria Grazianus: „Despot chemase din Polonia pe nu ştiu care Lismaninus, învăţător al doctrinei născocite de Ioan Calvin, şi pe alţi bărbaţi din aceeaşi sectă, experimentaţi în vorbire, prin care poporul să fie instruit despre aceste lucruri”[53].

Din acest grup mare de profesori invitaţi, doar Johannes Sommer, diaconul Dimitrie şi episcopul Ioan Lusinski au ajuns să-l vadă pe Despot la Suceava, iar dintre aceştia doar cel dintâi a ajuns la Cotnari, cu însărcinarea de a fi profesor la colegiul înfiinţat de domnul Moldovei. Acestuia îi aparţine singura relatare privitoare la organizarea colegiului: „[…] au fost adunaţi copii din toată provincia, pe care Despot îi îngrijea să înveţe, să fie hrăniţi şi îmbrăcaţi din vistieria sa, fiind stabilit un stipendiu destul de bogat pentru profesori faţă de puţinătatea învăţăceilor; în acest timp am fost trimişi şi noi acolo, pentru a preda, după ce şase luni mai înainte am petrecut la curte între secretari”[54]. Şi în elegii, Johann Sommer a inserat câteva date din experienţa sa de profesor la Cotnari; astfel, a scris: „El <Despot> a vrut ca eu să fiu călăuzitor copiilor pentru studii / Şi să dau legi severe sufletelor tinere. / Atunci eu înfloream când, desigur, purtam în mâini vergi, / Sceptre de nuiele, asemenea celor regale. / Ba chiar am vrut să imit obiceiurile asemănătoare / Ale domnului ca ameninţările mele să aibă greutate”[55].

Din fragmentul şi din versurile de mai sus, reiese faptul că Johann Sommer a predat cu adevărat copiilor la Cotnari, cu care a participat şi la diferite sărbători religioase: „Ziua de sărbătoare îngăduise tihna ţăranilor veseli / Şi multe fete mergeau la

[48] Martino Crusio, *op. cit.*, p. 247.

[49] Şerban Papacostea, *Diaconul sârb Dimitrie*, p. 322−323.

[50] Martino Crusio, *op. cit.*, p. 248−249; în scrisoarea sa trimisă patriarhului Ioasaf, Dimitrie a scris „*post mortem principi nostri, in Moldavia acciderunt*” (scrisoarea a fost publicată cu data de an 1560, dar a fost datată de Ernst Benz în 1564; *op. cit.*, p. 89−90; Daniel Benga, *op. cit.*, p. 186).

[51] Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526–1593)*, Bucureşti, 1980, p. 146; Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 97.

[52] Pentru aceştia, vezi Hans Petri, *op. cit.*, p. 26−27; Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 130−131. La 11 decembrie 1561, Despot vodă i-a invitat în Moldova pe Lasocki şi Filipowski „pentru propovăduirea numelui lui Dumnezeu” (Andrei Veress, *op. cit.*, p. 201−202, nr. 251).

[53] Antonio Maria Graziani, *Viaţa lui Ioan Heraclid Despot, principele moldovenilor*, p. 144−145, în Johannes Sommer Pirnensis, Antonius Maria Gratianus, *Viaţa lui Despot vodă*, p. 21.

[54] Johannes Sommer Pirnensis, *op. cit.*, p. 51.

[55] Idem, *XV elegii despre urgia din Moldova în care este cuprinsă şi istoria lui Despot*, în Johannes Sommer Pirnensis, Christianus Schesaeus, *Scrieri alese*, ediţia a II-a, introducere, schiţe biografice, text latin şi traducere, note şi comentarii de Traian Diaconescu, Iaşi, Institutul European, 2005, p. 34−35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doritele hore. / Eu însumi, conducându-mi cetele într-o lungă coloană, / Aveam de gând să merg spre pragul sfânt al bisericii”[56].

Colegiul a fost destinat populaţiei reformate din Moldova, din rândurile căreia au fost recrutaţi elevii, urmând ca aici să fie „locul de pregătire al viitorului cler protestant”[57]. Pentru aceasta, Despot vodă a făcut însemnate eforturi financiare, consemnate de Johann Sommer şi în Elegia a X-a: „Făureşte-ţi speranţe demne de sufletul tău. Fătarnicul Apollo / Nu va trece peste sarcinile investiţiilor tale atât de mari, / Iar tineretul instruit, pe care-l hrăneşti cu destulă plată, / Îţi va face, prin vreme, numele tău strălucit”[58].

Reformaţii erau saşi şi unguri, trăitori în oraşele din Moldova, care aleseseră noua credinţă, la fel ca germanii şi ungurii din Transilvania. Printre învăţăcei nu s-au aflat şi copii din mediul ortodox, pentru că ortodocşii au privit cu suspiciune şi cu dușmănie înnoirile pe care le adusese Despot vodă în Moldova. Elita ortodoxă a continuat să rămână fidelă vechiului mod de a se face învăţământul, legat de mediile ecleziastice şi aulice.

Pornind de la amintirile lui Johann Sommer, din care reiese că, vreme de câteva luni, colegiul de la Cotnari a funcţionat, s-au putut face analogii cu instituţii asemănătoare de învăţământ din Europa, pentru a se stabili programa şcolară, metodele de învăţământ, manualele folosite etc.[59]. Această strădanie este utilă pentru a arăta care ar fi fost anvergura acestui colegiu protestant, dacă ar fi reuşit să-şi prelungească viaţa şi după moartea ctitorului său. Altfel, nu avem deloc siguranţa că programa şcolară, metodele de învăţământ şi manualele folosite în colegiul de la Cotnari ar fi aceleaşi cu cele folosite în instituţiile similare din Transilvania şi din Apusul Europei. Ceea ce se ştie cu siguranţă este că limba de predare a fost latina, după cum a însemnat acelaşi Johann Sommer: „În acest timp se cade ca eu să mă ostenesc cu credinţă / Pentru copii şi, totodată, să merg pe căi umile, / Până ce îşi vor aşeza temeiurile limbii latine / Şi vor şti, cât mai sigur, să vorbească în graiul ausonic”[60].

Pe lângă colegiul de la Cotnari, Despot vodă s-a îngrijit şi de organizarea unei biblioteci, despre care a amintit Johann Sommer, care şi-a intitulat Elegia a X-a: *Ad principem Despotam de bibliotheca et schola instituta*, fără a dezvălui şi alte informaţii despre ea. Cu acelaşi laconism ne întâmpină profesorul german şi în *Viaţa lui Despot vodă*: „Nu înlăturase nici planul de a construi o bibliotecă, deoarece era foarte convins că aceasta aduce bărbaţilor princiari cea mai mare podoabă şi demnitate”[61]. Despre bibliotecă au scris şi cronicari mai târzii, străini şi români, dovadă atât pentru importanţa acestei instituţii culturale, cât mai ales pentru insolitul acesteia în Moldova celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVI-lea. Astfel, cronicarul sas din Braşov, Mathias Miles, a însemnat că, pe lângă „gimnaziul” său, Despot vodă a întemeiat şi o bibliotecă[62]. Prezenţa unei biblioteci la Cotnari a fost semnalată şi de Nicolae Costin, la cumpăna dintre veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea: „Şi în Cotnar, findu saşi mulţi pre atunce, le-au adunat beserică şi şcoală şi au adunat vivliotichi”[63]. Biblioteca ar fi putut fi

[56] *Ibidem.*

[57] Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 128.

[58] Johannes Sommer Pirnensis, *XV elegii despre urgia din Moldova în care este cuprinsă şi istoria lui Despot*, p. 98−99.

[59] Ştefan Bîrsănescu, ***Schola latina*** *de la Cotnari*, p. 83−87.

[60] Johann Sommer Pirnensis, *XV elegii despre urgia din Moldova în care este cuprinsă şi istoria lui Despot*, p. 98−99.

[61] Idem, *Viaţa lui Despot, domnitorul moldovenilor*, p. 48−51.

[62] Mathias Miles, *op. cit.*, p. 96; Maria Teodor, *op. cit.*, p. 207.

[63] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ediţie cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice şi glosar de Const. A. Stoide şi I. Lăzărescu, cu prefaţă de G. Ivănescu, în *Opere*, I, Iaşi, 1976, p. 206.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îmbogăţită cu cărţile tipărite de tipografia din Urach, întemeiată de Primus Truber şi Hans von Ungnad, dacă emisarul acestora în Moldova, Wolf Schreiber, prin care se încerca tipărirea unor cărţi cu conţinut reformator în limba română şi chiar înfiinţarea unei tipografii, nu ar fi intrat în conflict cu Despot vodă. Wolf Schreiber a ajuns la Suceava în ultima zi a anului 1562, stârnind suspiciunea lui Despot, care l-a bănuit a fi spion habsburgic şi l-a trimis legat în lanţuri la Constantinopol[64], pentru a dovedi otomanilor credinţa sa[65].

Colegiul şi biblioteca au fost distruse în vâltoarea evenimentelor din toamna anului 1563[66], care se vor încheia cu tragica moarte a lui Despot vodă. Johann Sommer a reuşit să scape cu greu din Cotnari, mărturisind mai târziu, când se afla în Transilvania: „Atunci eu, plin de groază, după ce am părăsit tineretul, / Cătam să pot să mă ascund într-o casă vecină. / Zăbava nu-mi dădea siguranţă, speranţa zăcea prăbuşită, / Iar viaţa şi salvarea mea se dăruise picioarelor sprintene. / Părinte Marte, să mă ierţi că adesea te-am făcut de ruşine, / Dar piciorul, neîndoielnic, mi-a fost mai util decât braţul”[67].

Distrugerea din temelii a „şcolii latine” înfiinţate de Despot vodă se datorează, în primul rând, ostilităţii cu care boierimea şi clerul din Moldova au privit propaganda protestantă foarte intensă desfăşurată în ţară, la îndemnul şi cu sprijinul celui dintâi şi celui mai important dintre domnii de confesiune protestantă. Colegiul a fost văzut de ierarhia ortodoxă drept o primejdie „pentru religia patriei”[68], în vreme ce cărturarul călugăr Azarie a zugrăvit în grele cuvinte domnia aventurierului grec, ajuns domn în Moldova: „[…] la început s-a arătat blând şi urând nedreptatea; după puţin timp a început să dea pe faţă otrava ascunsă şi rea, pe care o avea în inimă, şi era aplecat spre nedreptăţi şi a aruncat asupra oamenilor dări grele şi nu se îndura de cei săraci şi ura datinele creştine ortodoxe, a adus cu sine sfetnici de altă credinţă, luterani, urâţi lui Dumnezeu, căci şi el însuşi era de aceeaşi credinţă cu ei. Pe călugări şi mănăstirile nu le iubia, a adunat la dânsul, înşelătorul, vasele de argint şi de aur şi pietrele scumpe şi împodobite cu mărgăritare ale sfintelor icoane din toate mănăstirile şi s-a împodobit pe sine”[69]. Rigurozitatea acestei judecăţi decurge şi din faptul că, în această vreme, Ortodoxia s-a întărit prin asumarea doctrinei isihaste, reprezentată de episcopul cărturar Macarie şi de alţi ierarhi şi călugări moldoveni[70]. Părtaş al acestei aspre judecăţi a fost mai târziu şi Grigore Ureche, care, atunci când a scris despre „domniia lui Dispot vodă ereticul”, nu a uitat să aşeze pe hârtie cuvinte ca acestea: Despot vodă „puse pre ţară greotăţi mari, bisericile dezbrăca, arginturile le lua, de făcea bani şi altile câte nu au zis ţara că va vedea”[71],

[64] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 238−239, nr. 296 şi p. 242, nr. 298.

[65] Pentru activitatea grupului Urach şi misiunea lui Wolf Schreiber, vezi M. N. Burghele, *op. cit.*, p. 46−50; Maria Holban, *En marge de la Croisade protestante du groupe Urach pour la diffusion de l'Évangile dans les langues nationales du sud-est européen – l'épisode Wolf Schreiber*, în *RESEE*, tom II, 1964, p. 127−155; *Călători străini despre Ţările Române*, vol. II, p. 273−290; Şerban Papacostea, *Diaconul sârb Dimitrie*, p. 322−323, nota 16; Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 134−139; Daniel Benga, *op. cit.*, p. 201−249.

[66] Aprecierea, relativ recentă, potrivit căreia colegiul ar fi funcţionat trei ani este greşită (George Hancock-Ştefan, *Impactul Reformei asupra românilor între 1517−1645*, Oradea, 2003, p. 59).

[67] Johannes Sommer Pirnensis, *XV elegii despre urgia din Moldova în care este cuprinsă şi istoria lui Despot*, p. 36−37 (la sfârşitul elegiei a fost scrisă data: „Bistriţa, 10 aprilie 1568”).

[68] Idem, *Viaţa lui Despot vodă*, p. 47.

[69] *Cronicile slavo-române din sec. XV−XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 143.

[70] Sorin Ulea, *O surprinzătoare personalitate a Evului Mediu românesc: cronicarul Macarie*, în *SCIA*, t. 32, 1985, p. 14−49; Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 88−98.

[71] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 163−164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sau: Despot vodă era „răsipitor de lege, că nu numa că calcă obiceele ţării şi face şi jafuri, ce şi legea cu totul rămăsese de batjocură”[72].

După „momentul Despot vodă”, protestantismul va pierde din cuceririle realizate în Moldova[73]. Încetul cu încetul, datorită Contrareformei şi politicii binevoitoare faţă de Biserica Catolică a unora dintre domnii moldoveni, cum ar fi Alexandru Lăpuşneanu şi, mai ales, Petru Şchiopul şi Ieremia Movilă, protestanţii din oraşe se întorc la catolicism şi, odată cu ei, şi şcoala de grad elementar existentă la Cotnari. Astfel, până către sfârşitul secolului al XVI-lea, la şcoala din Cotnari încă mai preda un luteran, Petru Elmon, care îi învăţa pe copiii saşilor şi ungurilor în limbile latină şi maghiară[74]. Apoi, şcoala a fost preluată de ordinul iezuit, cu sprijinul domnului Petru Şchiopul şi a puternicului şi influentului boier catolic Bartolomeo Brutti[75].

În puţinii ani liniştiţi din ultimul sfert al secolului al XVI-lea, în Moldova s-a format o boierime puternică şi bogată, care a început să fie interesată de fenomenele culturale ce se manifestau în afara graniţelor ţării. Marii boieri au continuat să-şi aducă profesori de peste graniţă, pentru a-şi învăţa copiii în familie, dar au început să-i şi trimită la şcolile din sudul Poloniei, înfiinţate de călugării iezuiţi sau de frăţiile ortodoxe. Familiile boiereşti: Stroici, Movilă, Ureche, Balica şi altele s-au îngrijit ca noile generaţii de oameni politici să se instruiască în şcolile din Polonia[76]. Fiindcă s-a ales această cale şi fiindcă lipsea un model de şcoală ortodoxă superioară, domnii Moldovei şi ierarhii Bisericii Ortodoxe nu s-au îngrijit să creeze o instituţie de învăţământ public în ţară. Atunci când o asemenea şcoală superioară ortodoxă a fost creată, la Kiev, chiar de unul dintre vlăstarele unei familii boiereşti şi domneşti, mitropolitul Gheorghe Movilă, au apărut premisele organizării şi la Iaşi a unei asemenea şcoli. Premisele prielnice s-au materializat în 1640, prin dorinţa arzătoare şi banii nenumăraţi ai lui Vasile Lupu, prin sprijinul larg al lui Petru Movilă şi prin vegherea mitropolitului Moldovei şi Sucevei, Varlaam.

[72] *Ibidem*, p. 169. Vezi şi Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 206 („îl urâsă rău ţara şi pentru credinţa pravoslavnică că nu o ţinea Dispot vodă, că la beserică rar sau niceodată nu mergea, ce cu alte slugi petrecea”).

[73] N. Iorga, *Le protestantisme roumain*, p. 75.

[74] Radu Manolescu, *Cultura orăşenească în Moldova în secolul al XVI-lea*, p. 75−76; Constantin Cihodaru, *Învăţământul în Moldova în sec. XV−XVIII. Şcoala domnească din Iaşi*, extras din *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi, 1860−1960*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 13.

[75] Chiril Karalevskij, *Relaţiunile dintre domnii români şi Sfântul Scaun în a doua jumătate a secolului al XVI-lea după documente inedite din Arhivele Vaticanului*, în „Revista Catolică”, II, 1913, p. 175−207, 411−426, 570−581; III, 1914, p. 46−61, 176−209; Pr. Iosif Gabor, *Dicţionarul comunităţilor catolice din Moldova*, Bacău, Editura „Conexiuni”, 1995, p. 78−79.

[76] P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în *AARMSI*, s. III, t. IV, 1925, p. 155−161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE COLLEGE OF COTNARI – A FIRST ATTEMPT TO ORGANIZE PUBLIC EDUCATION IN MOLDAVIA
(Summary)

Keywords: The College of Cotnari, Jacob Heraclide, Moldavia, Prince Despot, protestant population.

The College of Cotnari emerged as an expression of the willpower of a genius adventurer, Jacob Heraclide, who became the prince of Moldavia in a period when the interests of the Great Powers and in Moldavia overshadowed this country and when the relations between the power factors had stopped. The college was meant to respond to the needs of the protestant population in Moldavia, most of them German and Hungarian, inhabitants of cities, who had abandoned Catholicism, but it also represented a new stage in attracting the Orthodox population to Protestantism. Prince Despot converted to Lutheranism; Calvinism and Unitarianism attracted him, but he also kept permanent contact with the Orthodox Church. The conversion was one of the factors that helped the lucky and erudite adventurer acquire the throne of Moldavia. Hence, once he became the prince of Moldavia, Despot made efforts to outline Moldavia on the map of Reform expansion in Europe. The first public education establishment in Moldavia was the school founded at Cotnari by Prince Despot throughout 1562, and it began functioning in the spring of 1563. Firstly, it appears that the prince began constructing the college of Hârlău, but he did not finalize his idea because the city of Hârlău was badly affected by a fire in March−April 1562, reason for which the founder was forced to construct the building at Cotnari. The building college was constructed near the great Catholic church of Cotnari, which was built from the foundations or at least amply restored as per the order of the same prince Despot. In parallel with building the walls, Prince Despot made efforts to gather teachers from across Europe: Johann Sommer, Gasparus Peucer, Joachimus Rhaeticus, Justus Jonas, Zacharias Ortus, Hermodorus Lestarchus and the Serbian deacon Dimitrije. Prince Despot also called to Moldavia several Lutheran and anti-Trinitarian from Poland, who had to work especially in the ecclesiastical setting, but we cannot exclude the intention of using them as teachers at the College of Cotnari: the reformed bishop John Lusinski, Francesco Lismanini and Hieronymus Filipowski. Among this great group of teachers and reformers, only Johannes Sommer, deacon Dimitrije and bishop Lusinski arrived to see Despot at Suceava, and from among them, only the first went to Cotnari, with the task of teaching at the college founded by the prince of Moldavia.

The college functioned for a few months, in the year 1563; it was built for the reformed population of Moldavia; from this population, the students were recruited, and this went on to become "the training place for the future Protestant clergy." The trainees did not also include children from an Orthodox setting, because the Orthodox persons were suspicious and hateful of the new elements brought by Prince Despot to Moldavia. The Orthodox elite continued to be loyal to the old education method, related to the ecclesiastical and aulic setting. Besides the College of Cotnari, Prince Despot also organized a library, which was mentioned by Johann Sommer, and he even founded a typography.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OLIMPIA MITRIC[*]

SEMNĂTURI ȘI DEPRINDERI GRAFICE ÎN COLECȚIILE BIBLIOTECII MĂNĂSTIRII SUCEVIȚA

Patrimoniul bibliotecii Mănăstirii Sucevița este constituit din colecții de manuscrise (slavone și românești) și carte veche tipărită (românească și străină). Cărțile cele mai vechi, „ctitorești", potrivit vechilor inventare, provin din donațiile ctitorilor: familia Movileștilor. Tezaurul Suceviței a intrat în atenția specialiștilor (istorici de artă, istorici și teologi deopotrivă), începând cu episcopul Romanului, Melchisedec Ștefănescu, care, în anul 1882, întreprinde o vizită de documentare „pe la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina". Rezultatele acestei vizite sunt aduse la cunoștința Academiei și publicate într-un studiu de referință, episcopul Melchisedec rămânând un deschizător de drumuri în cercetarea odoarelor adăpostite în locașurile cercetate[1]. Între lucrările ulterioare, ce prezintă interes și din punctul de vedere al valorificării patrimoniului bibliofil (cu preponderență a manuscriselor cu miniaturi și elemente de ornamentică), le amintim pe cele semnate de: Eugen A. Kozak[2], E. Manasterski[3], Dimitrie Dan[4], Sirarpie Der Nersessian[5], I. D. Ștefănescu[6], Orest Tafrali[7], Teodora Voinescu[8], Ioan Zugrav[9],

[*] Dr., Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava.

[1] Episcopul Melchisedec, *O visită la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în *AARMSI*, 1884−1885, seria II, tom VII, secț. II, *Discursuri, memorii și notițe*, București, 1886, p. 255−257, 259−262, nr. 1−4, 9−14.

[2] *Resultate meiner Forschungen im Kloster Sočawica (in der Bukowina)*, în „Archiv für slavische Philologie", Berlin, tom XV, 1893, p. 183−204.

[3] *Mănăstirea Sucevița*, în „Candela", 1907, p. 823, 824; 1908, p. 44.

[4] *Mânăstirea Sucevița. Cu Anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare*, București, 1923, p. 60−66, 79−94, 171−203.

[5] *Two Slavonic Parallels of the Greek Tetraevangelia: Paris. 74*, în „The Art Bulletin", vol. IX, nr. 3, New York, 1927, p. 223−274; idem, *Une nouvelle réplique slavone du Paris. Gr. 74 et les manuscrits d'Anastase Crimcovici*, în *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Paris, 1933, p. 695−725; republicat în vol. *Dragomirna. Istorie, tezaur, ctitori*, II, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014, p. 47−73.

[6] *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, vol. 1, Paris, 1928, pl. VI.

[7] *Le Monastère de Sucevița et son trésor*, în *Mélanges Charles Diehl*, II, *Art*, Paris, 1930, p. 207−229. Reluat, într-o formă îmbogățită, cu titlul *Le Monastère de Sucevița. Architecture. Peinture. Trésor*, în „Arta și Arheologia", Iași, 1933; republicat în vol. *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească „Casa noastră Movilească"*, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 175−218.

[8] *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din Mănăstirile Sucevița și Dragomirna*, în *SCIA*, anul II, 1955, nr. 1−2, p. 89−114; republicat în vol. *Dragomirna. Istorie, tezaur, ctitori*, I, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014, p. 149−187.

[9] *Trei manuscrise liturgice de la episcopul Efrem al Rădăuțului*, în *MMS*, XXXIX, 1963, nr. 7−8, p. 460−465; idem, *Un Evangheliar de la Neagoe Basarab la Mănăstirea Sucevița*, în *MMS*, XLIII, 1967, nr. 7−8, p. 510−517.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 21−31

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ion-Radu Mircea[10], G. Popescu-Vâlcea[11], Emil Dragnev[12]. Colecțiile de manuscrise slavone și românești, de carte românească veche, sunt cunoscute și prin intermediul unor cataloage[13]. În ceea ce ne privește, am început *explorarea semnăturilor și deprinderilor grafice, domenii mai puțin abordate la noi*, prezente în colecțiile acestei biblioteci, unde, cu binecuvântarea maicii stareț de vrednică pomenire, Adriana Cojocariu, și, în zilele noastre, a maicii stareț, stavrofora Mihaela Cozmei, am petrecut cel mai mult timp.

Fără îndoială, există o fascinație a scrisului vechi, căci spiritul creator al caligrafilor și miniaturiștilor s-a manifestat din plin. Dovada o găsim în: caligrafia curată și elegantă pe pergamentul încă catifelat sau pe hârtia neatinsă de vreme; cernelurile ce-și păstrează prospețimea; miniaturile și elementele de ornamentică; semnăturile și unele practici grafice, care nu de puține ori ne creează probleme în descifrare și interpretare.

Cum bine știm, din punct de vedere diplomatic, prin semnătură se înțelege o „marcă personală autografă care cuprinde numele persoanei (sau o parte a acestuia), deseori urmată de o parafă, totdeauna identică cu ea însăși, prin care autorul își ia răspunderea pentru actul pe care o aplică [...]”[14]. Alături de sigiliu/ștampilă, semnătura este un semn de validare a documentului. Această formă a scrierii autografe poate fi simplificată, caligrafică, desenată în diferite moduri prin asocierea unor linii și puncte, metode de prescurtare și ornamentică stabilite de autor pentru a-și personaliza semnătura și a o reproduce într-un mod unic și pe cât posibil dificil de imitat[15]. Suntem deci la granița dintre diplomatică, paleografie, grafologie și semiotică. Béatrice Fraenkel definește semnătura ca transformarea, prin intermediul mâinii, unui material grafic convențional în marcă personală[16].

Între semnăturile speciale întâlnite în colecțiile studiate, le amintim pe cele în *criptogramă* și *monogramă*, cunoscute bibliografiei de specialitate. Cea în criptogramă este a caligrafului Prohor, prezentă, la sfârșitul colofoanelor, în toate cele patru manuscrise cunoscute până în prezent (din anul 1606, mai 1), scrise la comanda domnului Ieremia Movilă pentru mănăstirea Sucevița; astăzi, aceste manuscrise se păstrează în biblioteca Suceviței (*Triod*, inv. 433; *Minei* pe decembrie, inv. 432 II[17]) sau în biblioteci din Ucraina și Rusia: *Sintagma* lui Matei Vlastaris (PKK-134), la Lvov, în

[10] *„Les vies des rois et archevêques serbes” et leur circulation en Moldavie. Une copie inconnue de 1567*, în *RESEE*, t. IV, 1966, nr. 3−4, p. 393−412; idem, *Répertoire des manuscrits slaves de Roumanie. Auteurs byzantines et slaves*, Sofia, 2005, ms.: 5, 6, 7 IV, 15, 17, 20, 22, 33, 34, 43.

[11] *Miniatura românească*, București, 1981, p. 30−35, fig. 34−46, 52−68, catalog nr. 16 (p. 92), nr. 28 (p. 95); idem, *Un manuscris al voievodului Alexandru al II-lea*, București, 1984; idem, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, București, 1984.

[12] *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad și manuscrisele grupului Parisinus graecus 74*, Chișinău, 2004, p. 38−41.

[13] Olimpia Mitric, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Biblioteca Mănăstirii Sucevița*, Suceava, 1999 (multiplicat); idem, *Cartea românească veche în județul Suceava (1643−1830). Catalog*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Suceava, 2005; idem, *Manuscrise românești din Moldova. Catalog*, vol. II, Iași, 2007, p. 342−354.

[14] *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, coordonator Ionel Gal, București, 1982, p. 212.

[15] Vezi și https://fr.wikipedia.org/wiki/Signature#Notes_et_r.C3.A9f.C3.A9rences, unde găsim și o clasificare a semnăturilor: de la semnătura manuscrisă, prin sigiliu, mascată, în corespondența electronică, în domeniul administrativ, în pictură, în muzică, în domeniul tehnic, la semnătura apostolică (accesat la 26.09.2016).

[16] Béatrice Fraenkel, *La signature, genèse d'un signe*, Paris, 1992, p. 7.

[17] Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 79−80 (nr. 1, 2), cu redarea însemnărilor în traducere; Olimpia Mitric, *Catalogul manuscriselor slavo-române*, p. 19−21 (nr. 1), p. 21−22 (nr. 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Muzeul „Andrei Šepticki”[18], *Minei* şi *Prolog* pe noiembrie (inv. 487, Colecţia moldo-ucraineană), în Biblioteca Ştiinţifică a Universităţii de Stat „M. V. Lomonosov” din Moscova[19]. Numele *Prohor* este criptografiat – în forma **Кцлѳл(ц)** − (fig. 1), în aşa-numita cheie grecească, un sistem de criptare cu originea în paleografia greacă, pătruns la noi prin intermediul slavilor, care au înlocuit literele greceşti cu valoare numerică cu cele ale alfabetului chirilic. Modalitatea de decriptare a explicat-o chiar episcopul Melchisedec (în *op. cit.*, p. 261). Se operează cu valorile numerice ale literelor: zecile se scad din 100, sutele din 1.000, iar restul (exprimat în litere) corespunde numelui criptat. Astfel, în cazul nostru: **К** (= 20) se înlocuieşte cu **П** (= 80), **Ц** (= 900) cu **Р** (= 100), **Л** (= 30) cu **О** (= 70), **Ѳ** (= 400) cu **Х** (= 600), **Л** (= 30) cu **О** (= 70), iar **Ц** (= 900) cu **Р** (= 100).

Monograma lui Efrem, episcopul Rădăuţiului, scrisă cu soluţie de aur, este amplasată la baza colofonului, în cadru ornamental policrom, din Tetraevanghelul din 1613 (inv. 423 I), primul manuscris în care apare o monogramă, şi reprezintă iscălitura neautografă a episcopului. Manuscrisul a fost realizat pentru mănăstirea Moldoviţa, locul său de metanie. Subscrierea neautografă este formată din două monograme: **Єфремъ** (litera **Ф** înaltă, celelalte, toate prezente, fiind ligaturate cu ea, înscrise sau suprascrise) şi **Єпископь** – în forma abreviată: **Єпс̑кп̑ь** (primul **П** înalt, ligaturat cu **є** şi **к**, **є** ligaturat cu cel de-al doilea **п**, la rândul lui, ligaturat cu **ь**, **с** este suprascris; se remarcă şi prezenţa semnelor diacritice (fig. 2). Aceeaşi monogramă, sub acelaşi tip de chenar, mai apare în alte două manuscrise dăruite de acelaşi episcop mănăstirii Moldoviţa: o *Psaltire*, din 1614, păstrată şi astăzi în muzeul acestei mănăstiri (inv. 44) şi un *Octoih*, din 1624, din care se cunoaşte doar fila cu colofon, conservată la Biblioteca Academiei Române, în colecţia de manuscrise slavone (inv. 43)[20].

Alte semnături mai noi, toate autografe, la fel de interesante, realizate, în general, de buni mânuitori ai condeiului, au la bază scrierea cu caturi, cu litere suprascrise în două rânduri; celelalte (cu puţine excepţii, toate prezente), fiind legate între ele, surprinzându-ne prin construcţia unor îmbinări, cu deosebire a unor ligaturi primare; li se alătură, în chip ingenios, invocaţia simbolică şi sub forma unor semne de final, unele de-a dreptul spectaculoase.

− Semnătura *mitropolitului Antonie*, la sfârşitul unei însemnări de danie pentru mănăstirea Sucevița, pe filele 1−4, nenumerotate, ale unui *Irmologhion* imprimat la Lvov, în 1709, inv. 179[21] („Acest Ermoloiu l-am dăruit noi sfintei m<o>n<a>stiri Suceviţii, întru a noastră pomenire, iar cine ar înstreina-o de la mănăstire să fie neiertatu disprea noi şi disprea Dumn<e>dzău, 7238 <1730>, mart 10. † Antonii, mitropolit

[18] A. A. Kočubinskij, *Otčet o zanjatijach slavjanskimi narečijami komandirovannogo za granicu docenta imp. Novorossijskogo Universiteta A. Kočubinskogo. Za vremja ot 1-go avgusta 1874 g. Po 1-e fevralja 1875 g.*, în „Zapiski Novorossijskogo universiteta”, Odessa, t. 18, 1876, partea II, p. 209-210, nr. 4. Colofonul a fost readus în atenţie de profesorul Ştefan S. Gorovei, *Movileştii. Contribuţii la istoria puterii şi a familiei*, în vol. *Putna, ctitorii ei şi lumea lor*, Bucureşti, 2011, p. 125−126.

[19] N. A. Kobjak, I. V. Pozdeeva, *Slavjano-russkie rukopisi XV−XVI vekov Naučnoj Biblioteki Moskovskogo Universiteta*, Moskva, 1981, p. 6, 110−112, nr. 37. Din păcate, numele mănăstirii a fost descifrat „Sučavin”, iar numele caligrafului „Kuluil”. Descifrarea corectă a colofonului şi bibliografia completă ne-au fost prezentate recent de Alexandru Pascal, *Două manuscrise necunoscute ale copistului Prohor pentru Mănăstirea Sucevița*, comunicare susţinută la simpozionul internaţional de istorie „Colocviile Putnei”, XVIII, Mănăstirea Putna, 20−23 iulie 2016. Îi mulţumim călduros şi cu această ocazie.

[20] Vezi şi Ioan Zugrav, *Trei manuscrise liturgice*, p. 462−464, fig. 3; Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă. Tratat şi album*, Bucureşti, 1978, p. 271; Olimpia Mitric, *Catalogul manuscriselor slavo-române*, p. 112−114 (nr. 38).

[21] Semnalat de Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 87 (nr. 7).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Suceavschii") (fig. 3). Face această danie când tocmai fusese numit mitropolit; cum se știe, din cauza războiului ruso-austro-turc (1735−1739), atitudinea filorusă îl determină să urmeze trupele țariste în Rusia, unde ajunge mitropolit de Cernigov, apoi de Bielgorod, unde a și murit în ianuarie 1748[22].

− Semnătura lui *Varlaam, egumenul mănăstirii Solca*, la sfârșitul însemnării de proprietate, pe filele 4−4v. a unui *Tetraevanghel*, din secolul al XVI-lea, inv. 423 III („† Aceast<ă> sfâ<n>t<ă> Eva<n>ghel<ie> este a sfint<ii> mănă<sti>ri Solca, să s<ă> știe. Vaarlam, egum<e>n Solca"[23]) (fig. 4).

− Semnătura lui *Dosoftei* Herescu, *episcopul Rădăuților* (în perioada 1750−1789), pe foaia de gardă a unei *Liturghii*, tipărită la Iași, în 1759 (inv. 129), provenită de la Mănăstirea Bogdana, din Rădăuți: „† Dositeu, ep<i>scop Radauțului" (fig. 5).

− Semnătura *jitnicerului Dimitrachi Sălcean* (fig. 6), la sfârșitul unei însemnări de proprietate („Această sfânt<ă> Biblie esti a me, mai gios iscălitului, cumpărată de mini; nu esti slubod a o fura nimini, că cini ar îndrăzne blăstămat să fii, în veci, 1820, † Dimitrachi Sălcean, jătnicer"), pe o *Biblie*, imprimată la Sankt Petersburg, în 1819 (inv. 503)[24].

− Semnătura *arhimandritului* de la mănăstirea Probota, *Sofronie Pravilă*, la sfârșitul unei însemnări de danie (a mitropolitului Veniamin Costache către maica Ecaterina Rosăt), pe f. 4, nenumerotată, a unui *Kecragarion*, imprimat la Mănăstirea Neamț, în anul 1814, inv. 352/1 („† Acest Kecragarion al sf<â>ntului Augustin s-au dăruit de Înaltpreaosf<i>nțitul Mitropolit al Moldaviei kirio kirio Veniamin, prin mine, cel mai gios iscălit, sf<i>nții sale maicii shimonahii Ecaterina Rosăt, și spre neuitarea s-au însămnat, la leat 1823, maiu 7. † Sofronie Pravilă, arhimandrit ot Probatei"[25]) (fig. 7).

− Dintre semnăturile lizibile, simple, citite cu ușurință, am ales-o pe cea a egumenului Ghenadie Zaharovici (fig. 8), la sfârșitul unei însemnări de danie, din anul 1848, pe o *Pravilă* (inv. 736) („Aceasta carte, întru care, pre cât s-au putut, am prescris din carte Kormciei Pravile a<le> sf<inţilor> apostoli şi a<le> sf<inţilor> Părinţi, să sfioriseşte bibliotichii din sf<ânta> Monastire Suceaviţa, postrigului mieu, în zilele împăratului Ferdinand 1-iu și a eparhialnicului ep<i>scop Evghenie Hacman, fiind iscălitul igumănu în sf<ânta> Monastire Suceavița, la 10/22 iulie 1848. Ghenadie Zaharovici, igumănu"[26]). A avut o egumenie lungă, între anii 1848 și 1862, timp în care a menținut ordine în arhivă, a întemeiat Biblioteca mănăstirii Sucevița (în anul 1848) și a fost unul dintre cei mai importanți donatori de cărți.

Din rândul practicilor grafice, care au contribuit și la înfrumusețarea manuscriselor, prezentăm:

− *Reclama* (custodele) însoțită de desenul mâinii (fig. 9); alături de signatura de coală, a fost folosită pentru urmărirea continuității textului, până la apariția paginației. Prin desenul mâinii se schițează gestul întoarcerii foii (*Evanghelie învățătoare*, inv. 425 I).

− *Hastele* inferioare prelungi și ornate (cu elemente vegetale și zoomorfe) ale unor grafeme, în ultimul rând de pagină (fig. 10), împodobesc un ms. slavon (*Mineiul* pe decembrie, inv. 432). Sunt o caracteristică a semiuncialei manuscriptice din Moldova.

[22] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ed. a 2-a, p. 342−343.

[23] Dimitrie Dan, *op. cit*., p. 64 (nr. 14); Olimpia Mitric, *Catalogul manuscriselor slavo-române*, p. 115−116 (nr. 39).

[24] Olimpia Mitric, *Cartea românească veche*, p. 277 (nr. 1713).

[25] *Ibidem*, p. 249−250, nr. 1468.

[26] Idem, *Catalogul manuscriselor slavo-române*, p. 133−134 (nr. 50).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

− *Semne finale sub forma crucii bizantine*, prezente în documente (la sfârşitul subscrierii neautografe) şi în manuscrise (la sfârşitul unor manuscrise sau capitole din manuscrise; noi le-am identificat în câteva manuscrise, Tetraevanghele şi Apostol, din secolele XVI−XVII) (fig. 11, a−h). În documente şi în alte manuscrise au fost remarcate pentru prima oară de către Damian P. Bogdan, care le prezintă drept „forma ductică a crucii bizantine"; dat fiind că aceste semne pot fi întâlnite în cele mai vechi documente domneşti din Ţara Românească (preluate apoi şi în Moldova) şi că astfel de semne nu există în diplomatica sud-slavă, l-au determinat pe autor să afirme că forma ductică a crucii bizantine provine la noi din diplomatica bizantină[27]. Acest semn este format „dintr-o hastă verticală superioară, având la bază în dreapta o buclă, din care porneşte spre stânga o linie curbă ce traversează în stânga şi în dreapta hasta respectivă"; alteori, bucla (la noi şi dublă) este în stânga, iar linia oblică ce porneşte din buclă traversează hasta numai o dată. În manuscrisele luxoase, cu miniaturi şi elemente de ornamentică, şi aceste linii sunt ornate cu elemente vegetale.

− *Semne finale sub forma crucii bizantine*, însoţite de două cuvinte abreviate prin siglă, К҃ К҃, scrise sub formă de cruce, la sfârşitul *Evangheliei* după Luca (într-un *Tetraevanghel*, inv. 442 IV) (fig. 12). Cele două grafeme pot fi reconstituite astfel: **Кр(с)тъ**, **крѣпость** (Crucea, tărie). În mod obişnuit, aceste iniţiale, însoţite de titlă, sunt grupate câte patru, ca în exemplul următor, din acelaşi *Tetraevanghel*, la sfârşitul *Evangheliei* după Marcu (fig. 13), unde patru К҃, în formă de cruce, pot fi reconstituite astfel: **Кр(с)тъ крѣпость Костантинъ кь вѣрѣ** (Crucea, tăria lui Constantin pentru credinţă); sub iniţiala de la bază: **Сїѫ к** (aceasta-i crucea). De o parte şi alta a iniţialei de la bază, tot în grupe de patru, de data aceasta, în rând, avem patru de А҃ şi de Б҃. Primul grup А҃А҃А҃А҃ poate avea două semnificaţii: **Дрѣво даръ҆є(т) древны(х) до(с)аніѣ**, **Добро дрѣво дїаволла досада** (Lemnul dăruieşte averea celor de demult, Lemnul bun supărarea diavolului), iar următorul Б҃Б҃Б҃Б҃ poate fi citit: **Бѣлѣгъ Бжїю бїе(т) вѣсы** (Semnul lui Dumnezeu loveşte/ucide diavolii); în faţa celor două grupe de la bază, observăm а҃ (1) şi în ligatură primară: **Фр҃** (Fevruar). Reconstituirea acestor cuvinte abreviate, sub forma acestor iniţiale − sigle, aflate în legătură cu semnul crucii, o găsim chiar în unele manuscrise slavone. Uneori, ele reprezintă, în slavonă sau în greceşte, versete din cântările de laudă aduse crucii, în zilele când se sărbătoreşte Ziua Crucii[28].

Socotim că aceste practici grafice (preluate din paleografia greacă şi bizantină, multe prin filieră slavă), ce ţin de „sistemele speciale grafice"[29] şi, în aceeaşi măsură, de arta scrisului, merită toată atenţia noastră. Ele trebuie identificate în creaţiile caligrafilor şi artiştilor prezenţi în colecţiile noastre, în toate variantele (şi în izvoare istorice mai noi), alăturate celor cunoscute, analizate şi clasificate, pentru a putea surprinde mai uşor raportul dintre om şi carte, maniera de a scrie, în concordanţă cu evoluţia factorilor esenţiali în istoria cărţii: scriitorul, ctitorul şi cititorul.

[27] Damian P. Bogdan, *op. cit*., p. 282.

[28] Alexandru Mareş, *<Criptogramele crucii> <1559−1560>*, în vol. *Scrierea tainică la români*, Bucureşti, 2007, p. 202−206; Victor Brătulescu, *Iniţiale şi monograme legate de semnul crucii*, în *MO*, XVII, 1965, nr. 7−8, p. 568−586.

[29] Damian P. Bogdan, *op. cit*., p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SIGNATURES AND GRAPHIC PRACTICES
IN THE COLLECTIONS OF THE SUCEVIȚA MONASTERY LIBRARY
(Summary)

Keywords: the Sucevița Monastery, the library, manuscripts, printed books, signatures, graphic practices.

The heritage of the Sucevița Monastery consists in several collections of manuscripts (Romanian and Slavonic) and ancient printed books. The oldest books come from the donations of the founders: the brothers Gheorghe (the future Metropolitan), Ieremia and Simion Movilă (future reigning Princes). The manuscripts with miniatures and rich ornaments have drawn attention of the specialists, especially of the art historians. In this article, the author began the exploration of the signatures and graphic practices in the collections of this library.

ANEXE

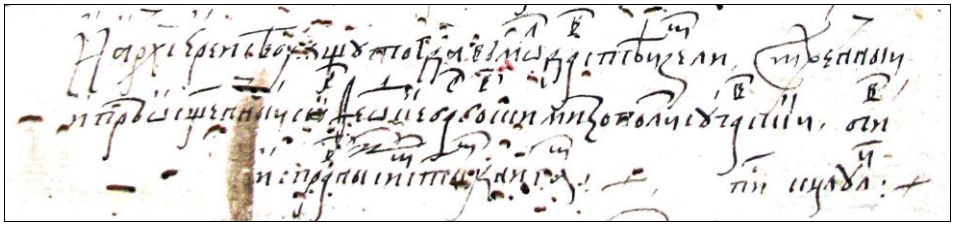

Fig. 1

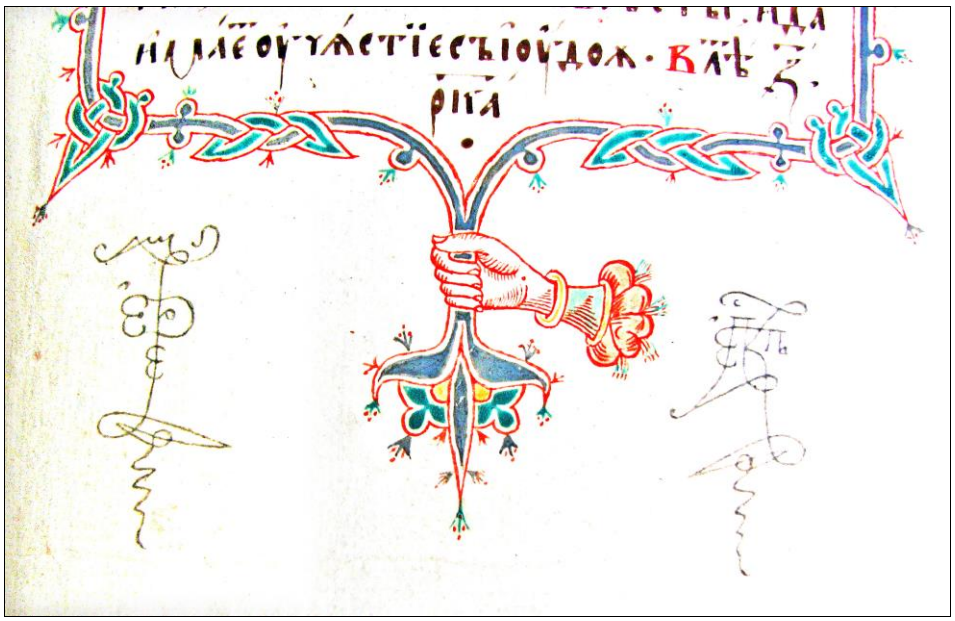

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

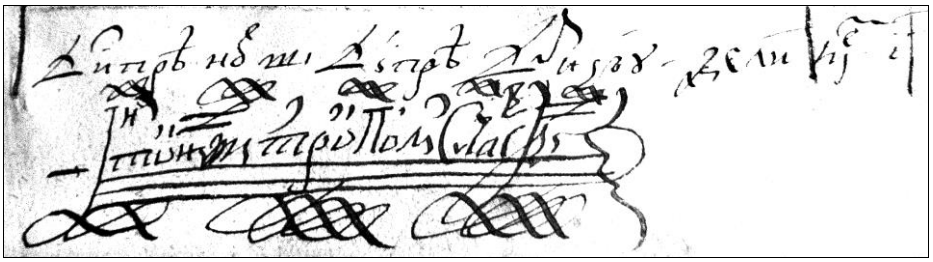

Fig. 3

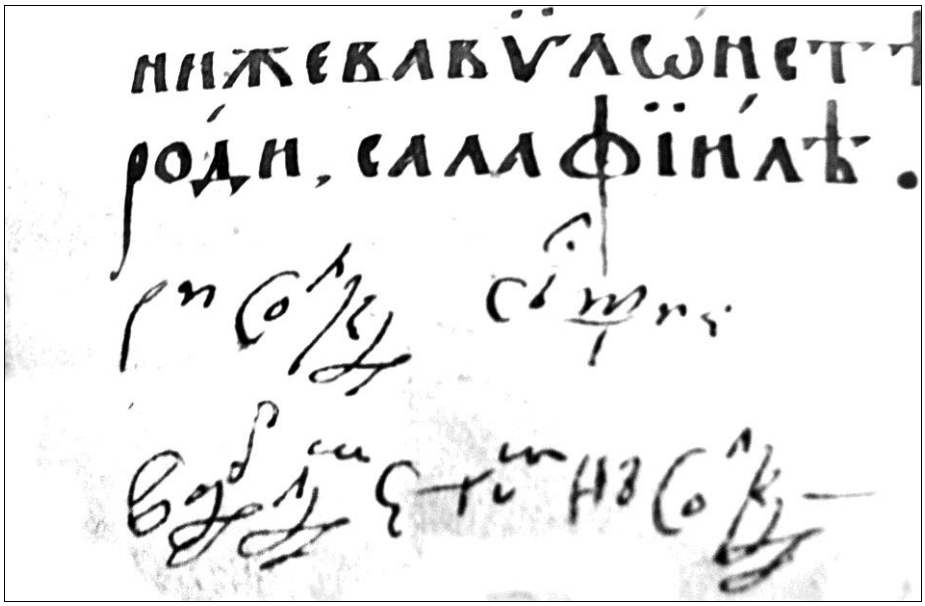

Fig. 4

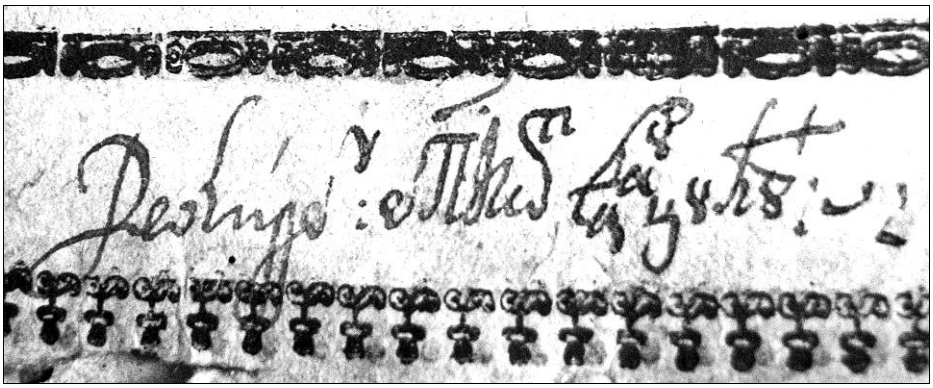

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

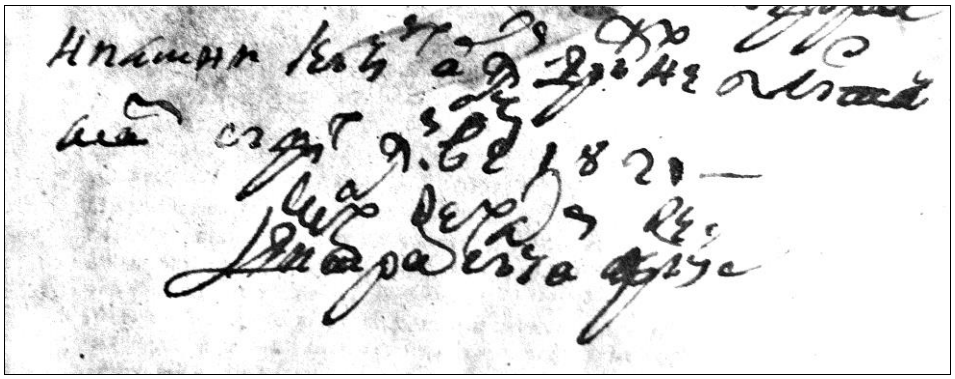

Fig. 6

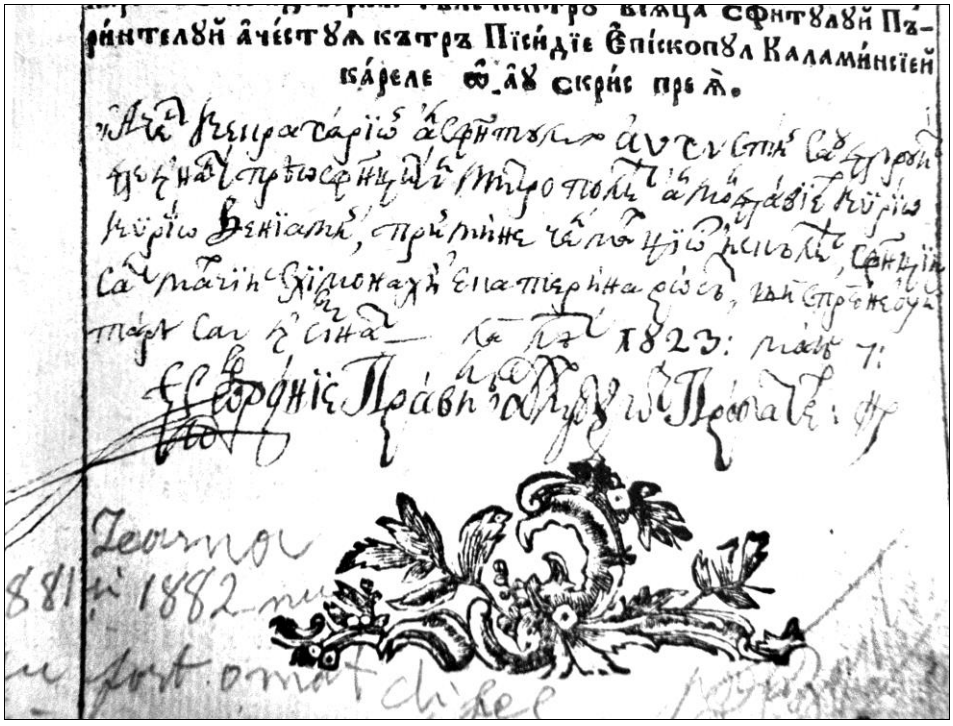

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

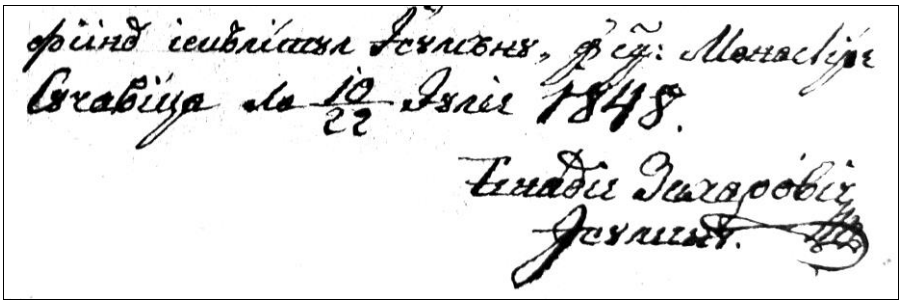

Fig. 8

Fig. 9

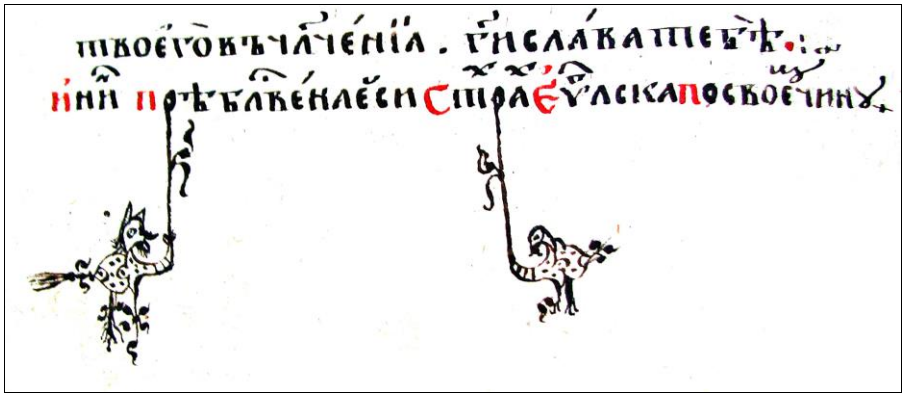

Fig. 10

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

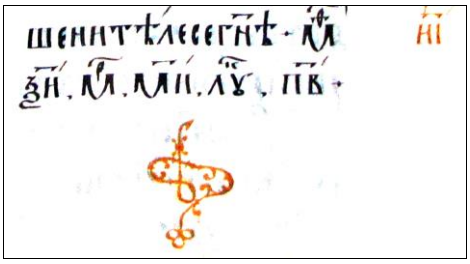

Fig. 11 a

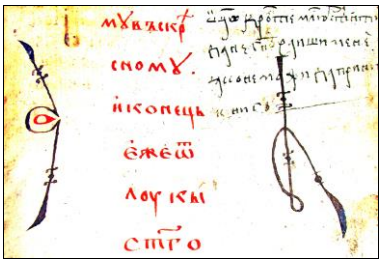

Fig. 11 b

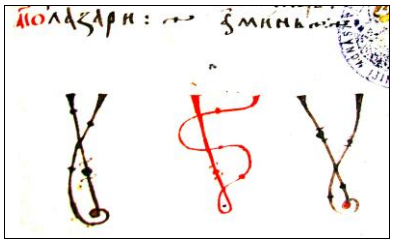

Fig. 11 c

Fig. 11 d

Fig. 11 e

Fig. 11 f

Fig. 11 g

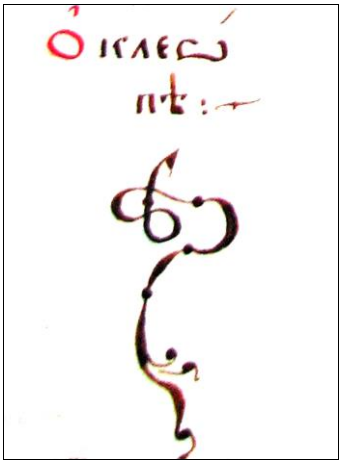

Fig. 11 h

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

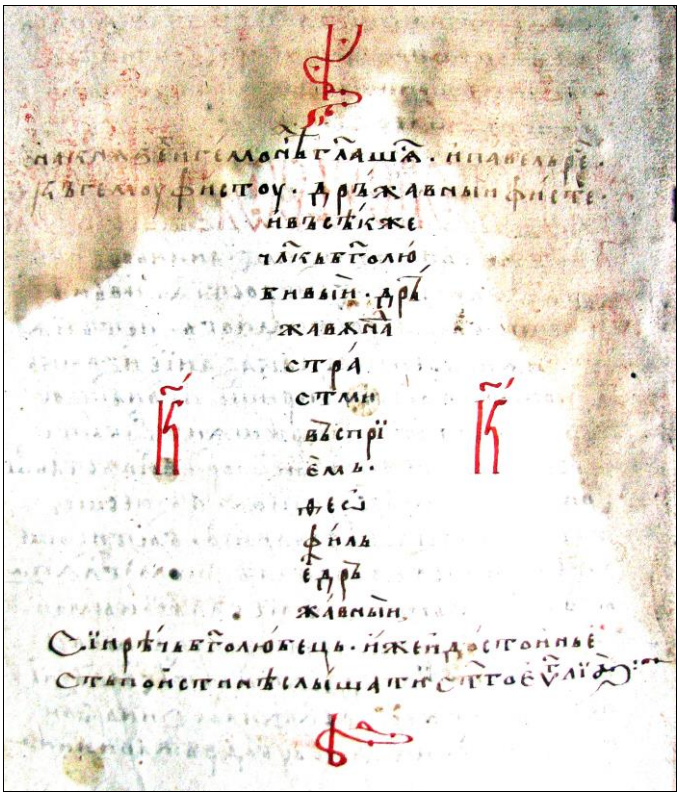

Fig. 12

Fig. 13

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HARALD HEPPNER[*]

LE RÔLE DU XVIIIe SIÈCLE POUR L'EUROPE DU SUD-EST

Introduction

Aucune synthèse historique peut renoncer au XVIIIe siècle parce que cette époque fonctionne comme point chronologique entre le XVIIe et le XIXe siècle, mais aussi à cause du fait que le XVIIIe siècle symbolise – au moins en Europe – l'aube du temps moderne avec toutes ses chances et ses irritations. Plus que plus tôt, les forces d' « hier » et les forces de « demain » rivalisaient, et un développement irréversible dominait et accélérait de plus en plus le rythme de la vie. Quand on regarde les processus du continent européen dans cette période, on peut constater bien des différences entre les régions, les générations, les couches sociales et les problèmes et leurs solutions, mais il est évident que les processus – longtemps existant en parallèle – confluaient et provoquaient un développement unifié au cours du XIXe siècle qui a concerné les idées, les pratiques, tous les groups sociaux et nationaux et toutes les variantes d'organisation.

Tout en pratiquant cette manière de réflexion, l'Europe du Sud-Est représente un cas particulier parce que cette région suivait non pas seulement les lignes de l'Occident, mais aussi de l'Orient – un fait qui produisait deux sphères plus ou moins séparées et une sphère mixte entre les deux. La sphère dominée par l'Occident comprenait pour la plupart la Hongrie et de la Croatie, pendant que la sphère dominée par l'Orient comprenait la Moldavie, la Valachie et l'Empire Ottoman. La sphère entre les deux incluait la Transylvanie (depuis 1775 aussi la Bucovine), le Banat, les positions de Venise et de Raguse dans la mer Adriatique et la mer Ionienne et, pour une certaine période, la zone autour de Belgrade.

Pour comprendre le rôle complexe du XVIIIe siècle pour l'Europe du Sud-Est, il faut prendre en considération plusieurs perspectives dont chacune a sa part à l'entier (voir ci-dessous). De plus, il faut fixer les limites du XVIIIe siècle comme une « force » formant l'histoire. Bien qu'il y ait des alternatives qui pourraient indiquer le début de cette ère, les Turcs eux-mêmes faisaient naître une époque nouvelle par leur siège de Vienne en 1683. Les résultats de la guerre, finalisée en 1699 à Karlowitz, ont mis en évidence la faiblesse de l'agresseur, et la cour de Vienne a obtenu l'obligation et en même temps la chance de reformer, dont beaucoup de mesures surmontaient les frontières de l'État proprement-dit. Aussi pour la fin réelle du XVIIIe siècle il y a plusieurs options, mais un aspect recommande de se décider pour les années autour

[*] Univ. prof. dr., Karl-Franzens Universtat Graz.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 33–39

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1815: Au congrès de Vienne on a renoncé de chercher une solution solide pour la « question d'Orient » avec la conséquence que les peuples des Balkans restaient subordonnés aux intérêts des grands pouvoirs. En 1817 les Serbes ont trouvé un arrangement (pour le moment satisfaisant) avec le sultan pour établir une zone autonome (« principauté ») en se basant sur des normes nationales. Ces deux faits ont donné la direction du futur postérieur parce que les autres peuples des Balkans suivaient aux Serbes, et le fait que les États nationaux du Sud-Est jouaient les objets pour « l'Europe » a gardé sa continuité jusqu'à présent.

La perspective locale

Pour la grande majorité des hommes du XVIIIe siècle, la perspective locale correspond à l'horizon d'une grenouille parce que la plupart de la population a vécu à un seul endroit sans faire connaître et comprendre le « monde », changeant au fond. Par conséquent, on n'a eu l'occasion de percevoir les indications d'une nouvelle époque que par deux variantes – directement ou indirectement.

Les indications directes dépendaient de la location, si quelque chose importante se passait là ou non. Quelques « grandes personnes » pouvaient se rencontrer à un endroit inconnu, comme les délégués pour la finalisation de la paix à Passarowitz (1718). On avait peut-être la chance d'observer la construction d'une grande forteresse comme celle à Alba Iulia, qui recevait un nouveau nom : « Karlsburg » (d'après l'empereur Charles VI). On allait collaborer avec de nouveaux régents, comme les boïars roumains avec les princes phanariotes. On faisait peut-être n'importe quand entre 1763 et 1787 la connaissance des officiers de l'armée impériale qui venaient dans chaque village (aussi dans les montagnes) pour se noter beaucoup de détails et pour préparer des cartes triangulées concernant toute la monarchie. Par l'existence d'un million de documents, on peut reconstruire des exemples similaires lorsque les hommes étaient activement ou passivement les témoins des actualités.

Au contraire, la plupart des indications indirectes reste plus ou moins invisible et inconnu parce que personne ne l'a recherché. Quand même, on peut faire des suppositions en se basant sur des relations logiques pour compenser ce manque de connaissance. Quand les informations dans les villages de la Moldavie et de la Valachie, par exemple, se sont multipliées concernant la préparation pour la guerre, l'augmentation des taxes, un besoin agrandi de nourritures etc., les habitants interprétaient sans doute ces nouvelles. Les paysans qui ont eu la chance de contacter personnellement l'empereur Joseph II, lorsqu'il visitait le Banat, la Transylvanie ou la Bucovine, pouvaient comprendre ce fait comme indication d'une situation absolument nouvelle. Quand les consuls russes ou autrichiens ne démordaient pas de respecter les traités, les contemporains locaux au fond de l'Empire Ottoman pouvaient noter que les pratiques de l'arbitraire devaient être comprises comme passées.

La perspective régionale

Quand on réfléchit sur le rôle du XVIIIe siècle pour l'histoire régionale, il est évident que la guerre a joué un rôle frappant, parce qu'elle-même et ses conséquences ont dominé le développement général. Ce fait montre que les contemporains étaient habitués à opérer avec beaucoup de violence. Bien que l'esprit des Lumières cherchât de faire l'échange entre les armes et les arguments de la raison, ce principe n'avait pas encore assez de poids pour influencer les circonstances.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les grands conflits militaires en Hongrie ont eu leur ouverture entre le siège de Vienne (1683) et la paix de Karlowitz (1699), continuée par la « guerre des Courouzzes » (1703−1711) et suivie par quatre autres guerres contre les Turcs (1716−1718, 1737−1739, 1787−1792). Tous ces évènements et leurs résultats ouvraient un tas de mesures qui changeait la situation: il fallait élaborer un plan pour renouveler le pays plus ou moins détruit, pour trouver un équilibre avec les états généraux du royaume, pour organiser des colons pour augmenter le nombre d'habitants, stimuler des activités économiques, régler la situation confessionnelle devenue plus compliquée face aux immigrants orthodoxes serbes etc.

Aussi le sort de la Moldavie et de la Valachie au XVIIIe siècle dépendait des conflits interrégionaux. La Russie (parfois accompagnée par l'Autriche) attaquait plusieurs fois non seulement les Ottomans, mais aussi au fond des deux principautés au Bas-Danube: il y avait des opérations en 1710/11, 1736−1739, 1768−1774, 1787−1792, 1806−1812) qui laissaient des traces fondamentales dans cette région – un manque de ressources qui étaient consommées par les armées, une grande méfiance des habitants vis-à-vis de toutes sortes d'occupants, le régime phanariote installé par la Porte ottomane qui symbolisait une époque « grecque » pour les Roumains, une phase d'exploitation croissante jusqu'à 1821 et une perte de territoire (Bucovine, Bessarabie).

L'Empire Ottoman lui-même pratiquait un régime despotique envers ses soutiens: bien qu'il y eût le système de tolérance religieuse, chaque essai d'améliorer la situation des chrétiens, à chaque résistance des chrétiens contre les autorités, motivée par des actes arbitraires on répondait par des interventions militaires en Serbie, en Monténégro, en Grèce etc. Sauf les guerres contre les Russes et les Autrichiens, la Porte ottomane avait à défendre son territoire aussi contre les Vénitiens, qui avaient conquis la Morée en 1687, en espérant de rétablir leur position au Levant.

Ces processus demi-politiques et demi-militaires changeaient aussi l'ordre de l'espace, en créant des régions nouvelles. Le royaume de Serbie, existant entre 1718 et 1739 sous les Habsbourg, symbolisait pour eux seulement un épisode, mais il stimulait les Serbes à penser à une libération permanente, réalisée un siècle plus tard par l'établissement d'une zone autonome avec des frontières similaires à celles du XVIIIe siècle. Le Banat, établi en 1718 comme un domaine de la couronne impériale, gardait aussi après la réintégration dans l'administration hongroise (1778) une face spéciale par sa mixture de peuples, confessions, langues et cultures. La frontière militaire impériale existant au fond déjà au XVIe siècle sur le territoire de la Croatie a été élargie au milieu du XVIIIe siècle jusqu'au nord-est de la Transylvanie. D'une part, cette organisation militaire stabilisait le pourvoir de la cour de Vienne dans les provinces orientales et de l'autre part, elle donnait la « chance » aux soldats croates, serbes, hongrois, allemands et roumains de faire connaître les grands champs de bataille avant et après les guerres contre Napoléon (Allemagne, Hollande, France, Italie). Une autre région était formée par l'annexion du Nord-Ouest de la Moldavie en 1775 : la Bucovine servait comme espace stratégique contre la Russie et devenait – de manière similaire au Banat – un champ expérimental pour trouver un équilibre entre les facteurs locaux et les intentions venant du dehors. Bien que le Monténégro comme espace de vie existât depuis bien des générations, c'était au cours du XVIIIe siècle que les évêques orthodoxes de Cetinje essayaient d'unifier les forces locales et de définir les relations envers le monde extérieur (Empire Ottoman, Venise), pour fonder un statut plus ou moins indépendant. Pour préparer ce but, les guides du clergé local cherchaient à gagner l'aide de la cour de St. Pétersbourg, qui voyait une chance d'élargir son évidence et influence aux Balkans.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

À la fin, la Bessarabie russe aussi installée en 1812 représentait une province nouvelle qui existait sous d'autres conditions qu'avant. Dans la même période, il y a avait pour quatre ans une autre création d'une région nouvelle – les soi-disant « provinces illyriennes » qui faisaient part de la Carinthie, de la Carniole, de la Croatie et de la Dalmatie et qui étaient une invention de Napoléon. Cette région donnait aux Slovènes et aux Croates la perspective d'un état slave avec un règlement moderne.

La perspective nationale

Quand on regarde la « naissance » de l'idée nationale en Europe du Sud-Est, il est évident que l'époque des Lumières jouait un rôle central, car plusieurs circonstances produisaient cette catégorie idéale et sociale. L'une des sources est l'insatisfaction envers la situation sociale et économique des peuples soumis aux systèmes féodaux et impériaux. Une deuxième source est représentée par les Lumières qui stimulaient la question de l'origine des peuples aussi que le besoin de justice en faveur de tous les peuples de l'Europe. Une troisième source est représentée par les victoires contre les Turcs à travers des évènements militaires. Une quatrième source est la comparaison fondée par la croissance de mobilité et l'échange d'information au cours du XVIIIe siècle. Une cinquième source est le principe d'élargir l'éducation et la professionnalité de la société en général, favorisé par l'absolutisme éclairé.

En tout cas, on peut constater que la recherche du savoir sur la nation commence à augmenter au cours du XVIIIe siècle – chez les Slovaques, les Roumains, les Croates, les Slovènes, les Serbes et les Bulgares. Les Grecs et les Hongrois disposaient aussi d'autres fonds, car la « nation » hongroise comme élément noble existait depuis le Moyen Âge et les Grecs gardaient la confiance en eux-mêmes du temps avant la présence des Ottomans.

Un aspect du processus de développer l'idée nationale concerne les savants qui préparaient la conception de la nation en observant la situation des autres endroits et en étudiant des matériaux dans les archives et dans les bibliothèques. Un autre aspect concerne les acteurs du mouvement national : tandis que ceux qui vivaient dans la monarchie des Habsbourg préféraient une voie évolutionnaire, ceux de l'Empire Ottoman cherchaient d'organiser des actions – d'abord non pas contre le sultan, mais contre les pratiques brutales de la part des autorités dans les provinces, après leur chute aussi contre le système lui-même. Plus tard, on a élevé ce personnage aux monuments comme héros du mouvement national.

Le besoin de se dédier au passé a produit un changement de la langue de communication. Au cours du XVIIIe siècle, il commençait à devenir attractif de quitter la tradition d'utiliser la langue grecque, latine ou slavonne. L'alternative était de se décider pour la langue du peuple, pas encore systématisée. Le grand défi est devenu celui de créer une nouvelle tradition de penser et écrire dans la langue nationale, pour laquelle il faillait préparer le fond – la grammaire, les dictionnaires et la littérature.

Un autre problème de ce temps concernait la question fondamentale : „Qui est la nation – seulement le peuple ou les « grandes personnes établies » aussi? Parce que les Slovaques, les Ruthènes, les Roumains et les Serbes aussi, sur le territoire de la Hongrie (resp. la Transylvanie) que les Serbes et les Bulgares au territoire de l'Empire Ottoman ne disposaient pas des propres élites (sauf quelques membres du clergé), la vision de la nation était combinée avec les couches inférieures". Cette association influençait significativement le mouvement national au XIXe et XXe siècles et elle peut être observée jusqu'à présent en ce qui concerne le profil des musées nationaux et régionaux.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'intérêt pour le passé et les résultats historiographiques de la part de l'époque des Lumières ont produit aussi la concurrence entre les nations et leur besoin d'un territoire défini. À cause du fait que l'ordre de l'espace avait changé plusieurs fois avant la création de l'Empire Ottoman ou avant l'élargissement de la monarchie des Habsbourg en Europe du Sud-Est, les « inventeurs » des états nationaux n'étaient pas capables de créer un ordre précisément défini. Beaucoup de conflits politiques et militaires jusqu'à présent ont eu leur cause dans ce problème existant depuis le XVIIIe siècle.

La perspective impériale

La période du XVIIIe siècle a obtenu aussi une fonction importante pour les empires autour de l'Europe du Sud-Est. Il est bien connu que la monarchie des Habsbourg n'est pas devenu un grand pouvoir qu'après les victoires contre les Turcs (1699, 1718). Ces résultats stimulaient l'obligation d'adapter les nouvelles provinces pour les intégrer dans le système de l'état et pour les améliorer en faveur d'un niveau correspondant avec ceci de l'ouest. De plus, le changement du poids des Habsbourg en Europe a causé la Prusse de réagir pour trouver une place supérieure au cadre de l'Empire allemand : le principe de rivalité a accompagné les deux pays jusqu'à la première guerre mondiale.

De l'autre côté, quelques peuples des Balkans (Serbes, Bulgares, Albanais) ont eu pour la première fois l'occasion de gagner la perspective de libération en se basant sur les victoires des armées impériales à la fin du XVIIe et au début du XVIIIe siècle. Cette expérience a été gardée dans la mémoire collective et elle explique le besoin accéléré pour une telle solution au cours du XIXe siècle. Bien que l'idée de l'état national réussissait à la fin, il y avait quelques intentions de s'associer à la monarchie jusqu'au début du XXe siècle.

Pour la Russie et leurs relations aux Balkans aussi, le XVIIIe siècle symbolise une ère nouvelle. Bien qu'il y eût déjà plusieurs contacts avec le clergé orthodoxe, les ambitions de Pierre le Grand ont été visibles depuis 1696, lorsqu'il a cherché un premier accès aux côtes de la mer noire. En 1711, il a commencé le « dialogue » entre la cour de St. Pétersbourg et les représentants du Monténégro (incluant les premiers capitaines de la Bouche di Cattaro/Bokakotorska dans la flotte russe). La continuité de l'influence politique russe aux Balkans a été fixée par les stipulations de la paix de Kücük Kaynardji (1774), lorsque cet empire se procurait du droit de protéger les fidèles orthodoxes dans l'Empire Ottoman. Bien sûr, l'acquisition de la péninsule de Crimée en 1783 a agrandi la position stratégique pour gagner l'accès à la Mer Méditerranéenne, et plusieurs aspects postérieurs dépendent de ce fait (le plan « grec » de Catherine II, la guerre de Crimée etc.).

Il ne faut pas oublier la perspective de l'Empire Ottoman, pour laquelle il faut constater deux différentes directions. La première concerne les efforts d'adapter sa capacité aux besoins actuels contemporains. On connait les essais de reformer l'armée à l'aide des immigrants occidentaux, les études scientifiques correspondantes aux Lumières et la décision d'installer pour la première fois une imprimerie aux écritures arabes. La deuxième rapporte aux expériences de la Haute Porte avec ces voisins au nord et nord-ouest, qui s'efforçaient d'établir des consuls ou des agents au fond du territoire du sultan pour accompagner leurs intérêts de commerce, pour le besoin de protéger leurs commerçants, mais aussi pour établir leurs services secrets.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La perspective européenne

Il est bien connu que la période des Lumières a influencé profondément les circonstances de vie en Europe et les relations entre les différentes régions du continent. Par cela, l'Europe du Sud-Est a obtenu une direction nouvelle de développement, dont les conséquences peuvent être observées jusqu'à présent. À travers les Lumières, les contemporains commençaient à penser d'une autre façon, ils s'intéressaient aux sujets nouveaux, ils cherchaient de changer les conditions dans les sphères de la politique, de l'administration, des droits, de la valeur de l'homme, dans les relations économiques etc.

Une suite de l'esprit de l'époque est l'intérêt croissant de la part de l'occident pour les pays à l'est – de la Russie, incluant la Sibérie, jusqu'à l'Empire Ottoman comme une région où ils se trouvaient entre autre les ruines de l'antiquité. On publiait plus de cartes sur ce grand territoire, et on commençait à prendre en évidence les paysages, les peuples et leurs façons de vie. Tandis que les Anglais, les Français, les Hollandais etc., étaient engagés à trouver une image supérieure et commune de leur propre monde, les pays orientaux avaient à jouer le rôle de « l'autre » monde. Les encyclopédies de cette époque reflètent cette qualité d'horizon, et cette pratique a préformé la perception générale jusqu'au XXe siècle. La « question de l'Orient », qui existe sous de différentes variantes jusqu'à présent, ne résulte pas seulement de la faiblesse de l'Empire Ottoman, des conséquences pour l'équilibre du pouvoir au continent et des différentes options de réagir, mais aussi du fait que les peuples vivants dans cette région semblaient ne pas avoir la même valeur que ceux des pays occidentaux. Par cette manière de penser, on a fondé une sorte de politique qui détermine aussi la soi-disant intégration européenne à la fin du XXe et au début du XXIe siècle.

Une conséquence de la sécularisation au temps des Lumières est le manque d'intérêt pour s'occuper des confessions moins connues à cause du fait qu'on voulait quitter les liens de penser comme autrefois. Cette attitude n'a pas donné l'occasion d'étudier les traditions et les valeurs de la culture orthodoxe pour les prendre en évidence, les comprendre et les respecter.

L'intensification des relations sur le continent a stimulé aussi l'intérêt des peuples de l'Europe du Sud-Est pour le monde occidental. Leurs représentants ont étudié plutôt en Allemagne, en Italie ou en France et ils y ont observé des pratiques nouvelles et ils ont voulu les transférer. D'une côté, ce monde semblait offrir la chance d'un autre avenir pour les hommes, de l'autre côté, le tas des phénomènes étrangers irritait et stimulait les contemporains de réfléchir sur la valeur de la patrie. L'une des sources pour la distribution de l'idée de la nation se base sur la comparaison avec les « autres ». Dans la rétrospective du XIXe siècle, ce personnage du siècle antérieur établissant le contact avec le monde du dehors et encourageant le développement du progrès a reçu une place représentative dans la mémoire collective jusqu'à présent.

Remarque finale

Cet essai ne voulait que donner une esquisse du thème dont la réponse pouvait remplir un grand volume. Finalement, il faut souligner deux faits. Bien qu'il y existe de nombreuses d'études sur le XVIIIe siècle dans l'Europe du Sud-Est, il manque des synthèses dans lesquelles les auteurs comparent les différentes régions de cet espace pas seulement sous les aspects des historiens, mais aussi sous les aspects de toutes les autres disciplines des humanités. L'autre fait se rapporte à la raison qu'on ne peut pas expliquer la situation actuelle en Europe du Sud-Est sans prendre en considération les

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

processus de l'époque des Lumières : bien que ce temps soit déjà longtemps passé, les problèmes des adaptions perpétuelles de chaque génération aux changements parfois radicaux sont restés les mêmes, similaires ou comparables.

THE FUNCTION OF THE 18th CENTURY FOR SOUTH EASTERN EUROPE
(Summary)

Keywords: siege of Vienna, 1683, the foundation of the autonomous status of Serbia, South Eastern Europe, the 18th century.

As time limit for the 18th century in this context seems to be a feasible solution to take the period between the second siege of Vienna by the Ottoman army (1683) and the foundation of the autonomous status of Serbia (1817). This era brought to the countries of South Eastern Europe a lot of changes and symbolizes a time of serious challenges. It seems to be useful to reflect on the processes and phenomena under different "glasses" concerning the local, regional, national, imperial and European perspectives. On the one hand, this subject should not be studied separately by the existing disciplines, but together, for delivering more knowledge. On the other hand, this knowledge could also help us understand the actual complex situation in this era.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DINU BALAN[*]

„NEAMUL ROMÂNESC” ŞI IMAGINEA BISERICII CATOLICE DIN ROMÂNIA ÎN TIMPUL ARHIEPISCOPULUI RAYMUND NETZHAMMER (1905−1924)

Introducere

După plecarea de la „Sămănătorul”, Nicolae Iorga înfiinţa, în mai 1906, o nouă publicaţie, „Neamul românesc”[1], devenită, aproape imediat, o veritabilă tribună a ideilor sale. Subtitlurile de pe frontispiciul gazetei relevă orientarea şi, într-o bună măsură, programul său: „Foaia naţionaliştilor democraţi” (1912−1913); „Foaia Partidului Naţionalist-Democrat” (1914−1916, 1918−1924); „Foaia conştiinţei naţionale luptătoare” (1916); „Organ al Uniunii Democraţiei Naţionale” (1919); „Foaia Uniunii Democratice Naţionale” (1919); „Foaia Partidului Naţional al Poporului” (1924−1925); „Foaie culturală, economică, socială şi naţională” (1938−1940). Subtitlurile succesive indică şi o mutaţie de accent, în funcţie de conjunctura politică şi de marile preocupări ale momentului sau de vederile naţional(ist)e şi umorile savantului. Intitulându-se, iniţial, publicaţie „naţionalist-democrată”, consacrându-se ulterior, după începutul Primului Război Mondial, idealului reîntregirii, apoi militând, după Marea Unire, pentru reforme şi promovând ideea unificării, „Neamul românesc” reflectă, în bună măsură, personalitatea, concepţiile, temperamentul lui Iorga. Idei sămănătoriste, autohtoniste, populiste, antisemite, conservatoare, democratice se întreţes în pânza unui discurs a cărui coerenţă este dată de naţionalism şi a cărui unitate stilistică este generată de tonul mesianic şi acuzator, chiar vindicativ, al textelor publicate în paginile sale.

[*] Lector univ. dr., Facultatea de Istorie şi Geografie, Universitatea „Ştefan cel Mare”, Suceava.

[1] Vezi Academia Română, *Publicaţiunile periodice româneşti (ziare, gazete, reviste)*, tom I, *Catalog alfabetic 1820−1906*, descriere bibliografică de Nerva Hodoş şi Al. Sadi Ionescu, cu o *Introducere* de Ioan Bianu, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913, p. 447; tom II, *Catalog alfabetic 1907−1818. Supliment: 1790−1906*, descriere bibliografică de George Baiculescu, Georgeta Răduică şi Neonila Onofrei, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1969, p. 438−439; tom III, *Catalog alfabetic: 1919−1924*, descriere bibliografică de Ileana Stanca Desa, Dulciu Morărescu, Ioana Patriche, Adriana Raliade şi Iliana Sulică, *Postfaţă* de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1987, p. 658−659; tom IV, *Catalog alfabetic 1925−1930*, descriere bibliografică de Ileana Stanca Desa, Dulciu Morărescu, Ioana Patriche, Cornelia Luminiţa Radu, Adriana Raliade şi Iliana Sulică, *Prefaţă* de prof. dr. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2003, p. 681−682; tom V, *Catalog alfabetic 1931−1935*, partea a 2-a (literele D−L), descriere bibliografică de Ileana Stanca Desa, Elena Ioana Măluşanu, Cornelia Luminiţa Radu şi Iliana Sulică, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2012; Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicţionarul presei româneşti (1731−1918)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1995, p. 295−296; I. Hangiu, *Dicţionarul presei literare româneşti 1790−1990*, ediţia a II-a revizuită şi completată, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, p. 303−304; Academia Română, *Dicţionarul general al literaturii române* (coordonator general: Eugen Simion), vol. L/O, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2005, p. 566−567.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIII, 2016, p. 41−73

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un rol esenţial în succesul publicaţiei l-a avut, incontestabil, prestigiul marelui istoric în lumea românească a începutului de secol XX. Alte aspecte vor fi fost, neîndoielnic, la fel de importante. Preocuparea pentru unele probleme majore ale României acelui timp – chestiunea țărănească, cea evreiască, discuțiile legate de lărgirea dreptului de vot, problemele bisericeşti, situaţia românilor din Austro-Ungaria – consona cu interesul unui anumit public. Acesta se regăsea în cele scrise în ziar. Atitudinea şi criticile lui Iorga la adresa clasei politice le conferea celor mulți şi asupriți, din lumea satelor ori din Ardeal, sentimentul că nevoile lor sunt avute în vedere, că există o voce importantă care militează pentru drepturile lor. La reuşita gazetei au contribuit, într-o mare măsură, stilul şi limbajul utilizate, precum şi accesibilitatea celor mai multe materiale.

Intenţia noastră, în acest cadru, este doar aceea de a arăta care a fost imaginea Bisericii Catolice şi a arhiepiscopului Raymund Netzhammer în paginile gazetei „Neamul românesc”. Nu ne propunem să discutăm aici problema responsabilității sau a vinovăției călugărului benedictin, în timpul ocupației germane, ori să relevăm acuzele care au condus la forțarea demisiei sale. Asupra acestor chestiuni vom reveni cu altă ocazie. Vrem numai să aducem la cunoştinţa unui public interesat diferitele luări de poziţie critice din paginile gazetei iorghiste față de Biserica Catolică din România, în anii în care în fruntea arhiepiscopiei de Bucureşti s-a aflat monseniorul Netzhammer (1905−1924). Evident, analiza de text şi contextualizarea istorică sunt necesare, pentru a înțelege tonul critic al publicației „Neamul românesc”. Dacă ne-am rezuma la ceea ce scrie gazeta condusă de Iorga – şi presa, în general − despre Biserica Catolică din România şi despre conducătorul acesteia, perspectiva noastră ar fi unilaterală şi profund deformată, deoarece media acordă atenţie momentelor de criză ori problemelor cu care se confruntă înaltul prelat catolic şi dieceza în fruntea căreia se află. Şi nu întotdeauna din rea-voinţă sau din motive confesionale, ci pentru că, firesc este, presa se interesează de ceea ce face „rating”, pentru a folosi jargonul zilelor noastre. De aceea, trebuie avute în vedere, întotdeauna, şi alte surse, pentru a atenua imaginea defavorabilă imprimată în coloanele ziarelor din epocă. Mărturiile lui Netzhammer sunt, dintr-o atare perspectivă, de neînlocuit, deoarece exprimă reacţia sa, punctul său de vedere, „apărarea” sa la acuzele care i se aduc. Punând în balanţă şi analizând cu imparţialitate mărturiile diferite, cititorul poate să înţeleagă mai bine atât textele prezentate, cât şi poziţiile protagoniştilor; totul trebuie să fie raportat, desigur, la contextul specific al epocii.

„Neamul românesc” și Biserica Catolică din România: primii ani

Un anume interes al presei din România, al celei bucureştene, în special, pentru Biserica Catolică din Regat s-a datorat diverselor probleme cu care se confrunta aceasta la începutul secolului trecut. Preocuparea jurnaliştilor a fost determinată, în egală măsură, de faptul că, în arhidieceza de București, catolicii erau îndeobşte străini sau cetăţeni români de diverse naţionalităţi. De aceea, în diverse momente critice, conduita și atitudinea clerului de rit latin, a conducătorilor Bisericii, mai cu seamă, au fost atent supravegheate. După izbucnirea conflagraţiei mondiale, preocuparea ziariştilor față de ceea ce au numit „propaganda catolică” avea să sporească considerabil.

În primii ani de după apariție, gazeta lui Iorga a acordat mai puțină atenție situației și problemelor din interiorul Bisericii Catolice din România. Nu lipsesc unele semnalări, de regulă binevoitoare, menționând, admirativ, strădaniile clerului de rit latin din București. Aşa, de exemplu, într-o notiță nesemnată, dar redactată de Iorga, sunt

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formulate câteva aprecieri faţă de modestia şi devotamentul lui Raymund Netzhammer, „un om muncitor, învăţat şi modest”, de la care înalţii ierarhi ortodocşi, iubitori de fast, trebuiau să ia exemplu. Spre deosebire de aceştia, prelatul catolic renunţa la confortul asigurat de impunătorul palat arhiepiscopal, ridicat de predecesorul său, mutând acolo seminarul şi păstrând pentru el doar o aripă a edificiului[2]. La rândul său, arhiepiscopul îşi exprima aprecierile şi admiraţia pentru marele istoric, pe care îl întâlnise încă din 1901, pe când savantul lucra în arhiva diecezei[3].

În mai multe rânduri, întâlnim aprecieri faţă de activitatea pastorală sau intelectuală a lui Netzhammer, urmărită cu suficientă atenţie. Sunt menţionate vizitele lui canonice în Dobrogea, relevându-se oportunitatea şi folosul unor asemenea acţiuni şi în spaţiul confesional ortodox[4]. De altfel, pietatea şi simţul comunitar al catolicilor erau apreciate de diverşi corespondenţi ai ziarului. Unul dintre ei scria din Turnu-Severin, arătând ataşamentul coloniei germane din oraş pentru Biserica Catolică. În schimb, comentează acelaşi corespondent, punând în oglindă realităţi confesionale şi mentalităţi diferite, românii nu păreau să aibă sentiment religios prea dezvoltat[5].

Trăind aproape douăzeci de ani în România, arhiepiscopul Netzhammer a încercat să urmeze sfatul papei Pius al X-lea de a fi un „bun român”. Avea să-şi mărturisească, în impresionantul său jurnal, redactat mai târziu, dragostea pentru ţara care devenea a doua lui patrie[6]. A învăţat limba română şi a realizat studii de importanţă recunoscută despre trecutul creştin al Dobrogei, despre care scria, cu talent şi competenţă. Încă din 1903, publicase, la Salzburg, un studiu despre vechiul episcopat cu sediul la Tomis, tradus, un an mai târziu, în limba română[7]. Era rezultatul interesului său evident pentru trecutul paleocreştin al teritoriului dintre Dunăre şi Marea Neagră, pe care îl vizitase în timpul primei sale şederi în România, între 1900 şi 1902, ca profesor al seminarului diecezan şi împuternicit cu misiuni pastorale în teritoriul dobrogean. Acest ţinut avea să-l fascineze pe benedictin în cel mai înalt grad. Vizitând comunităţile catolice din sud-estul ţării, după numirea sa în scaunul arhidiecezan, a încercat să adune şi să sistematizeze materialul arheologic existent, privitor la începuturile creştinismului la Dunărea de Jos[8]. Avea să reia acest proiect, publicând, în 1918, principala sa lucrare consacrată arheologiei paleocreştine dobrogene[9].

---

[2] „Neamul românesc”, an I, nr. 29, 17 august 1906, p. 488. Vezi, pentru unele detalii, Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo. Raymund Netzhammer O.S.B. Arhiepiscop de Bucureşti 1905−1924*, Bucureşti, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Bucureşti, 2003, p. 27−30.

[3] Nikolaus Netzhammer, *Introducere*, în Raymund Netzhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naţionale şi religioase*, vol. I, ediţie realizată de Nikolaus Netzhammer în colaborare cu Krista Zach, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 16.

[4] „Neamul românesc”, an III, nr. 6, 13 ianuarie 1908, p. 95−96.

[5] Idem, an I, nr. 35, 7 septembrie 1906, p. 578. Vezi o altă corespondenţă, din Huşi, exprimând opinii aproape identice, în idem, an I, nr. 16, 2 iulie 1906, p. 250.

[6] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, p. 421 (însemnare din 14 februarie 1913); vol. II, p. 1282 (însemnare din 6 iulie 1924).

[7] Idem, *Das altchristliche Tomi. Eine Kirchengeschichtliche Studie*, Salzburg, Anton Pustet, 1903. Vezi traducerea în limba română, *Creştinătatea în vechea Tomi. Studiu istoric critic*, Baia Mare, Tipografia Stefan Nanasy, 1904.

[8] Idem, *Die Christlichen Altertümer der Dobrogea. Eine archäologische Studie*, Bukarest, Buchdruckerei „Eminescu”, 1906.

[9] Idem, *Die Christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, Grafische Anstalten Socec & Co., 1918. Lucrarea a fost tradusă recent: *Antichităţile creştine din Dobrogea*, în româneşte de George Guţu, ediţie îngrijită de Alexandru Barnea, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005. Vezi *Lista publicaţiilor arhiepiscopului R. Netzhammer*, în idem, *Episcop în România...*, vol. II, Anexe, p. 1571−1584. Despre contribuţiile notabile ale arhiepiscopului Netzhammer la cunoaşterea istoriei creştinismului la Dunărea de Jos, vezi Cristina-Georgeta Alexandrescu, *Arhiepiscopul Raymund Netzhammer şi problemele antichităţilor dobrogene*, în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lucrările sale au trezit interesul imediat al specialiştilor[10]. La rându-i, Iorga urmărea cu simpatie activitatea ştiinţifică a benedictinului ajuns în fruntea arhidiecezei catolice din capitala României. Semnalând, în „Neamul românesc", apariţia lucrării despre antichităţile creştine din Dobrogea, marele istoric aprecia că „merit[u]osul arhiepiscop catolic din Bucureşti Raymund Netzhammer dă o expunere sistematică şi cât se poate de limpede a cunoştinţelor ce se pot avea astăzi asupra vechii Dobroge creştine"; concluziona că „[e] mult lucru nou în cărticica părintelui Netzhammer", sugerând traducerea acesteia, care şi-ar găsi, cu siguranţă, cititori[11]. Şi alte scurte note anunţau publicarea unor studii ale arhiepiscopului privitoare la institutul cartografic al armatei sau la trecutul Târgovişte în diverse publicaţii de limbă germană[12].

Impresionat fiind de violenţa răscoalei din 1907, arhiepiscopul elaborase un text, intitulat *Die rumänische Landeskirche und Bauernafstände* (*Biserica naţională română şi revolta ţărănească*), trimis spre publicare revistei „Katholische Kirchenzeitung" din Salzburg[13]. Exprima opinii critice în legătură cu pasivitatea înaltului cler ortodox în timpul răzmeriţei. Atitudinea sa fermă avea să declanşeze în ţară un adevărat val de indignare şi de stupoare, alegaţiile arhiepiscopului catolic fiind considerate defăimătoare faţă de Biserica Ortodoxă Română[14].

„Neamul românesc" s-a situat în afara acestui curent dominant în presă. Există puţine referinţe la reacţia lui Netzhammer din timpul marii răscoale ţărăneşti. Într-un număr al gazetei era rezumat articolul publicat de prelatul catolic în revista austriacă, insistându-se asupra aspectelor controversate semnalate de acesta[15]. Fapt lăudabil, această succintă expunere nu era direcţionată împotriva lui Netzhammer. Pe lângă scopul informativ, sugerat de titlu, materialul pare să asume şi o dimensiune pedagogică, dezvăluind, indirect, unele stări de lucruri deficitare din sânul bisericii majoritare. Într-o notiţă, probabil redactată de Iorga, se menţiona doar că arhiepiscopul catolic nu putea fi considerat vinovat în vreun fel de cele scrise şi de inflamarea opiniei publice. Istoricul reliefa faptul că înaltul prelat „şi-a exprimat cuviincios păreri, în mare parte îndreptăţite, asupra răscoalelor […]"[16]. Subscria, implicit, la afirmaţiile lui Netzhammer.

Alte articole din publicaţia condusă de N. Iorga reliefează, mai degrabă, nemulţumirea provocată de critici din exterior. Era refuzat reprezentanţilor alterităţii orice

SCIVA, tom 58, nr. 3–4, 2007, p. 211–228; Alexandru Barnea, *Contributo di Raymund Netzhammer all'archeologia cristiana e alla storia paleocristiana dal Basso Danubio*, în *RESEE*, XLVII, 1–4, 2009, p. 191–199. A se vedea şi Violeta Barbu, Nikolaus Netzhammer (ed.), *Raymund Netzhammer în România: pe urmele spiritului locului*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014, p. 226–251.

[10] Nikolaus Netzhammer, *op. cit.*, p. 59–61.

[11] „Neamul românesc", an I, nr. 55, 16 noiembrie 1906, p. 24.

[12] Idem, an I, nr. 77, 1 februarie 1907, p. 384, respectiv nr. 79, din 8 februarie 1907, p. 413. Semnalarea din 1 februarie 1907 se referea la broşura lui Netzhammer, *Die rumänische Landesvermessung. Ein Besuch im geographischen Institut von Bukarest*, Bukarest, Buchdruckerei „Rumänischer Lloyd", 1907. Cealaltă notiţă, inserată în ediţia din 8 februarie, avea în vedere un articol al arhiepiscopului catolic, intitulat *Târgoveste. Ein Ausflug in die alte walachische Residenzstadt*, apărut în publicaţia „Alte und Neue Welt" (Einsiedeln, Waldshut, Köln), 41 (1906/1907), 10, p. 376–381.

[13] Articolul, intitulat *Die rumänische Landeskirche und Bauernafstände*, a apărut în „Katholische Kirchenzeitung", Salzburg, Pustet, 1907. Vezi şi traducerea românească a articolului, realizată de Romaniţa Constantinescu, *Biserica naţională română şi răscoalele ţărăneşti*, în Violeta Barbu, Nikolaus Netzhammer (ed.), *Raymund Netzhammer în România...*, p. 112–119.

[14] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 156 (însemnare din 27 iulie 1907). Vezi şi Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo...*, p. 63–65.

[15] *Arhiepiscopul catolic şi răscoalele ţărăneşti. O informaţie* (apărut sub semnătura A.B.), în „Neamul românesc", an II, nr. 18, 5 iulie 1907, p. 278–279.

[16] „Neamul românesc", an II, nr. 24, 26 iulie 1907, p. 380.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drept de a formula un punct de vedere privitor la realităţile din spaţiul românesc. Un corespondent din Göttingen al ziarului „Neamul românesc”, C. Stătescu, dezavua opiniile şi poziţiile exprimate în presa germană cu privire la răscoala din 1907, considerând că vehiculează o imagine deformată, falsă, defavorabilă României şi, mai ales, ţăranului român. Autorul afirma peremptoriu: „[...] trebuie să ne pătrundem de adevărul că suntem absolut stăpâni în ţara noastră atunci când este vorba de realele nevoi ale neamului. Este nu numai o chestie de mândrie naţională, dar şi calea cea mai bună, spre izbândă [...]”[17]. Nu străinii trebuie să ne spună ce să facem, nu ei au dreptul şi căderea să-i critice pe români.

Iorga avea să promoveze idei asemănătoare, pretextul fiind dat de modul în care răscoala fusese înfăţişată de presa străină. România – afirma, prezumţios, marele istoric − este „a românilor, a tuturor românilor, numai a românilor. E marele program al viitorului”[18]. Străinii şi înstrăinaţii nu erau uitaţi, întrucât, în vremea „groaznic[ului] război civil” din 1907, aceştia avuseseră un rol deloc neglijabil. Cu ei, Iorga socotea că se impunea „o răfuială”. Pe de altă parte, societatea românească avea nevoie grabnică de „înfrăţire”. Această sarcină revenea acelor puţini şi buni, oamenilor „cumsecade şi doritor[i] de bine în România anului 1907”. Aceştia se aflau la mijloc, purtând pe umeri „o grea cruce”. Ei trebuie să-şi asume dificila misiune de a promova solidaritatea, imperios necesară în vederea îndepărtării lucrurilor rele din „această ţară a tuturor păcatelor şi [a] tuturor nenorocirilor”[19].

Şi, totuşi, nu toţi străinii erau priviţi cu neîncredere. Ataşamentul arhiepiscopului catolic faţă de patria sa adoptivă este decelabil, într-o măsură covârşitoare, în paginile lucrării sale *Aus Rumänien. Streifzüge durch das Land und seine Geschichte*[20]. Primul volum din această impresionantă carte a apărut în 1909, la Einsiedeln, o altă versiune văzând lumina tiparului în 1913, când a fost publicat, în trei ediţii succesive, al doilea volum. Este o scriere de o mare forţă plastică şi de o deosebită acurateţe; România e descrisă în forma unor tablouri de un rafinament aparte, cu veritabile reportaje, incluzând descrieri ale naturii sau ale unor colectivităţi umane, impresii de călătorie, digresiuni istorice, schiţe arheologice şi alte relatări. „Rien de ce qui était roumain ne lui paraissait étranger, même s’il l’interprétait avec les yeux de Suisse-germanophone.”[21]

Uimeşte faptul că Iorga nu s-a referit deloc la această carte a benedictinului. Surpriza poate fi cu atât mai îndreptăţită cu cât el este, de regulă, atent la orice apariţie editorială purtând semnătura lui Netzhammer; chiar şi a acelor lucrări care nu privesc spaţiul românesc[22]. În „Neamul românesc” există o singură referinţă la lucrarea *Aus Rumänien*, dar ea nu-i aparţine istoricului, ci altcuiva. După ce, în preambulul textului său, autorul evidenţiază importanţa notelor de călătorie ale monseniorului

[17] C. Stătescu, *Cum ne judecă străinii*, în „Neamul românesc”, an I, nr. 93, 25 martie 1907, p. 633−634 (citatul este de la p. 634).

[18] N. Iorga, *Români şi străini*, în „Neamul românesc”, an I, nr. 93, 25 martie 1907, p. 629.

[19] Idem, *Datoria noastră*, în loc. cit., p. 628−629.

[20] Raymund Netzhammer, *Aus Rumänien. Streifzüge durch das Land und seine Geschichte*, 2 vol., Einsiedeln, Benzinger, 1909, 1913. Vezi şi traducerea românească: *Din România. Incursiuni prin această ţară şi istoria ei*, 2 vol., *Introducere* la ediţia românească de Violeta Barbu, traducere din germană de George Guţu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2010 (citat, în continuare, Raymund Netzhammer, *Din România…*).

[21] I. Dumitriu-Snagov, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1866−1914*, Roma, Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1989, p. 176.

[22] Vezi, de exemplu, notiţa din „Neamul românesc”, an III, nr. 131, 2 noiembrie 1908, p. 2082, semnalând un articol al lui Raymund Netzhammer, intitulat *Während der Revolution durch Mazedonien. Reiseeindrücke*, apărut în „Alte und Neue Welt”, 43 (1908/1909), 2, p. 56−62 şi 3, p. 96−101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Netzhammer, se lansează apoi într-o comparaţie a clerului catolic şi a celui ortodox, constatând, cu amărăciune, delăsarea preoţimii române[23]. Aşadar, impresionanta lucrare a arhiepiscopului catolic este numai un pretext pentru a readuce în prim plan situaţia neplăcută din Biserica Ortodoxă.

Confesiune și națiune: realități și percepții jurnalistice

Informațiile din „Neamul românesc”, referitoare la arhiepiscopul catolic de București, sunt − până în 1909 – puține. E vorba, mai degrabă, de mențiuni episodice şi lipsite de relevanţă. Sunt referințe la situația Bisericii Catolice din Regat, dar aproape exclusiv dintr-o perspectivă naţional(ist)ă, nu confesională, ea fiind considerată o biserică a străinilor. Numeroase articole şi notiţe din această perioadă semnalează, cu îngrijorare, existenţa comunităţilor neromâneşti în diferite regiuni ale ţării. Aceşti străini trăiau separat de populaţia majoritară, conservându-şi limba, cultura, identitatea proprie. Pentru Iorga, erau periculoși pentru că erau neasimilabili. La 1906, într-un articol polemic şi xenofob, istoricul scria:

> Eu, care nu urăsc alte neamuri, fiindcă iubesc oamenii, dar care urăsc rosturile primejdioase pentru noi ale oricărui neam la noi, mi-am zis: Noi suntem stat naţional român, de un singur neam românesc, de o singură lege creştină, de un singur trecut al românilor şi de un singur viitor al lor[24].

„Temperament eminamente subiectiv”[25], marele istoric este capabil, datorită unor umori de moment, să ajungă la formulări paradoxale, care, ce-i drept, oglindesc naţionalismul său invariabil: „[...] prin Brăila poate cineva ieşi foarte uşor din România, dacă nu-i place limba ţării [...]”[26]. Voia să sugereze relația slabă pe care străinii o aveau cu țara; și îndeosebi cei din orașul de la Dunăre, dintre care nu puțini erau de confesiune catolică. Oraşe – precum Brăila, Tulcea, Câmpina − sau regiuni întregi, precum Dobrogea, în care proporţia străinilor era mare şi în care aceştia vieţuiau în comunităţi compacte, solide, aşa cum remarcau şi unii observatori străini, îl nelinişteau cu deosebire pe Iorga. El denunța, în termeni duri, „râia politicianismului român de partid”, care conducea la neîncrederea românilor de acolo în autorităţile de la Bucureşti şi lăsa cale liberă dezvoltării naţionalismului bulgar în teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră. Ca urmare, „cât va urma tândăleala trândavă a partidismului decăzut, vom avea, pe lângă celelalte nenorociri, o chestie dobrogeană, din ce în ce mai acută, primejduind, ca şi chestia ţărănească şi ca chestia evreiască, însăşi viaţa statului nostru în forma lui firească [...]”[27]. O corespondenţă din Dobrogea, din aceeaşi perioadă, confirmă aceste previziuni sumbre, vorbind de pierderea conştiinţei naţionale şi de deznaţionalizarea românilor[28].

---

[23] V. Drăghiceanu, *Prelaţii şi preoţimea noastră*, în „Neamul românesc”, an III, nr. 45−47, p. 734−735.

[24] N. Iorga, *Unde se dovedeşte că Brăila nu este în România*, în „Neamul românesc”, an I, nr. 3, 18 mai 1906, p. 33−39 (citatul este de la p. 35).

[25] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută şi adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982, p. 613.

[26] „Neamul românesc”, an I, nr. 12, 18 iunie 1906, p. 190.

[27] N. Iorga, *Ruşini şi primejdii dobrogene*, în „Neamul românesc”, an III, nr. 107, 7 septembrie 1908, p. 1687.

[28] *Scrisoare din Dobrogea* (semnat P. S. Dobrogeanu, evident un pseudonim), în „Neamul românesc”, an I, nr. 57, 25 noiembrie 1906, p. 51−54 (mai ales p. 54). Vezi şi C. Iordăchescu, *Tulcea*, în „Neamul românesc”, an I, nr. 69, 4 ianuarie 1907, p. 247−249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Erau, firește, exagerări, dar ele derivau dintr-o stare de lucruri reale. Nu doar comunităţile bulgare din Dobrogea erau puternice, ci şi cele turceşti ori germane. Într-un articol din „Neamul românesc” era descris „Caramuratul german, extraordinar de german”, formând o „insulă catolică rătăcită într-un mediu ortodox şi musulman”. Străbătând străzile acestei localităţi, „te-ai putea crede pe malurile Rinului”[29]. Izolarea lor şi conservarea atentă a propriei identităţi sunt percepute ca mărci ale unei alterităţi ireductibile. Germanii din Dobrogea se fereau − relevă, într-un alt material, un corespondent anonim − de orice contact cu românii şi rezistau oricărei încercări de asimilare. Păreau străinii cei mai refractari la învăţarea limbii române şi manifestau doar dispreţ pentru poporul nostru[30]. Într-un număr ulterior al ziarului, se aduceau unele corecţii acestei imagini negative, afirmându-se că generalizările făcute în privinţa populaţiei germane dintre Dunăre şi Marea Neagră erau eronate şi făceau o nedreptate acestei etnii, ai cărei membri se comportau ca buni cetăţeni ai României[31].

Din perspectiva „Neamului românesc”, nu doar Dobrogea se găsea sub asediul acestor străini neasimilabili. Şi în Muntenia existau numeroase oraşe în care comunităţile străine aveau un rol dominant. Câmpina, de exemplu, era considerată un „oraş german din regatul României” sau, într-o altă notiţă, „un oraş de amestecături”[32]. Aceşti străini, „dând ordine într-o limbă neînţeleasă valahilor înmărmuriţi”, desfigurau satele noastre, în căutare de petrol şi de bogăţie. Accentele sămănătoriste şi xenofobe nu lipsesc dintr-o întreagă suită de articole, note şi corespondenţe, în care ideile şi stilul lui Iorga se regăsesc, evident diminuate, sub pana numeroşilor emuli[33].

Dincolo de tuşele autohtoniste, preluate de la marele istoric, foarte multe texte apărute în „Neamul românesc” relevă intoleranţa şi ignoranţa crasă a unei mari părţi a colaboratorilor publicaţiei – mulţi dintre ei învăţători şi preoţi. În apele tulburi, neclare, ale acestor oglinzi paralele, orice iniţiativă străină era demonizată. Şcolile străine din România deveniseră o țintă predilectă a acestor tendințe naţionalist-retrograde. Strigătul de obidă şi de patriotică simţire al unui „român verde” faţă de înfiinţarea unei şcoli germane la Ploieşti, aşternut în coloanele ziarului condus de Iorga, are note caragialiene. Încheierea, în cheie paroxistică, se vrea a fi un semnal puternic, deşteptând conştiinţele adormite: „Porţile în lături, pentru Măriile Lor străinii”[34]. Şcolile confesionale străine sunt considerate a avea scopuri antiromâneşti, cu deosebire acelea maghiare[35]. O notiţă, care inventariază şcolile ungureşti de la sud de Carpaţi, aflate în cadrul arhidiecezei catolice de Bucureşti, se încheie cu următoarele cuvinte: „Deci în România voie deplină pentru învăţământul unguresc, facă-şi şi Universitate!”[36].

---

[29] *În Dobrogea*, în „Neamul românesc”, an VIII, nr. 35−36−37, 14 aprilie 1913, p. 533−539 (în special p. 538).

[30] *Ceva despre germanii din Dobrogea*, în „Neamul românesc”, an II, nr. 54, 8 noiembrie 1907, p. 859−860.

[31] *Încă ceva despre germanii din Dobrogea*, în „Neamul românesc”, an II, nr. 56, 14 noiembrie 1907, p. 890−892.

[32] „Neamul românesc”, an I, nr. 74, 21 ianuarie 1907, p. 336; idem, an I, nr. 77, 1 februarie 1907, p. 384.

[33] A se vedea, de pildă, Enache Anghel, *Cum se transformă sărmanele noastre sate în mari centre industriale*, în „Neamul românesc”, an I, nr. 75, 25 ianuarie 1907, p. 344−346.

[34] „Neamul românesc”, an I, nr. 58, 26 noiembrie 1906, p. 69−70.

[35] Idem, nr. 68, 31 decembrie 1906, p. 234. Diverse informaţii privind activitatea şcolilor confesionale maghiare (catolice) şi presupusele lor scopuri şi activităţi antiromâneşti se găsesc în dosarele alcătuite de Direcţiunea Poliţiei şi Siguranţei Generale, din cadrul Ministerului de Interne. Vezi, de exemplu, SANIC, fond Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, dosar nr. 120/1910, 403 file sau dosar nr. 88/1911, 453 file.

[36] „Neamul românesc”, an I, nr. 71, 12 ianuarie 1907, p. 286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numeroase clişee interconfesionale sunt forjate în acest „laborator" naţionalist. „Propaganda catolică" este favorizată de acţiunile diverselor societăţi care acţionează în numele bisericii latine; de ignoranţa românilor şi de indiferenţa sau chiar convenţa autorităţilor locale şi centrale din regatul României[37]. Este incriminată şi presupusa complicitate a conservatorilor guvernamentali cu înaltul cler catolic[38]. Suspiciunile de prozelitism abundă, iar catolicismul este considerat o armă folosită de duşmanii neamului românesc. „Ţinta adevărată", dar „ascunsă", a acestora ar fi catolicizarea României: „[...] la un moment dat, când toţi membrii se vor obişnui cu ideia de Dumnezeu în sensul catolicismului, [...] printr-un singur gest, vor trece toţi [...] în braţele religiei catolice"[39]. Clerul roman este bănuit de prozelitism, aşa cum indică numeroase note informative adresate Direcţiunii Poliţiei şi Siguranţei Generale, din cadrul Ministerului de Interne[40].

În mediile politice şi în ziarele vremii, o oarecare rumoare a stârnit construirea, în 1909, a primei biserici greco-catolice din Bucureşti, având hramul „Sfântul Vasile". Edificarea acesteia a fost posibilă datorită implicării arhiepiscopului Netzhammer. De altminteri, preocuparea lui pentru situaţia catolicilor de rit oriental din capitala Regatului a fost constantă: greco-catolicii erau priviţi în România cu neîncredere şi ostilitate, fiind percepuţi ca nişte renegaţi[41]. Rezistenţa cercurilor politice şi ecleziastice de la Bucureşti faţă de greco-catolicism era generată de teama atracţiei posibile pe care această confesiune ar fi putut-o exercita asupra populaţiei, Biserica Ortodoxă majoritară fiind văzută ca expresie plenară a specificului naţional. Exista deci temerea că uniaţia ar putea conduce la deznaţionalizarea românilor.

Este explicabilă, în acest angrenaj politico-ideologic şi confesional, reacţia elitei vremii. Împotrivirile faţă de construcţia unei biserici pentru românii uniţi au fost numeroase şi au venit din toate direcţiile[42]. Şi de acest lucru avea să se convingă Netzhammer însuşi. Dar cu perseverenţă, inteligenţă, răbdare şi persuasiune, arhiepiscopul a reuşit să ducă bun sfârşit construcţia lăcaşului de cult din Strada Polonă. La 19 decembrie 1909, acesta a fost sfinţit, Netzhammer, în calitate de ordinarius, participând la ceremonii[43]. Reuşise astfel să înfrângă opoziţia celor care considerau inoportună ridicarea unei biserici pentru uniţii din Vechiul Regat.

„Neamul românesc" nu a acordat atenţie acestui episod. Pare oarecum ciudată, pentru o publicaţie naţionalistă, o asemenea eludare a unei probleme de interes public. Ea se explică prin subordonarea identităţii confesionale aceleia naţionale. Nu se voia o dezbinare între români din motive religioase, preciza A. C. Cuza, explicând relativa tăcere a gazetei asupra raporturilor dintre ortodocşi şi greco-catolici. Este drept că explicaţia lui nu viza construirea bisericii greco-catolice bucureştene, ci survenea un an mai târziu, într-un alt context, mult mai tensionat, generat de „afacerea" Baud, care a inflamat îndestul opinia publică[44]. Oricare ar fi explicaţia, nu există în ziarul aflat sub direcţia lui N. Iorga nimic despre construirea bisericii unite din strada Polonă.

[37] Idem, an III, nr. 73, 20 iunie 1908, p. 1151−1152.

[38] Idem, an I, nr. 5, 25 mai 1906, p. 80.

[39] Idem, an III, nr. 94, 8 august 1908, p. 1490.

[40] Vezi, de exemplu, SANIC, fond Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, dosar nr. 98/1907, f. 9 v.; dosar nr. 88/1911, f. 7 etc.

[41] *Ibidem*, dosar 1774/1915, f. 3, 4 r.−v.

[42] Raymund Netzhammer, *Clădirea Bisericii Române Unite din Bucureşti. Binefăcătorilor bisericii Sfântului Vasile*, Einsiedeln, Editura Institutului Benziger & Co., 1910; idem, *Din România*, vol. II, p. 135−150; Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo...*, p. 25−26.

[43] Raymund Netzhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naţionale şi religioase*, vol. I, p. 243−244 (însemnare din 19 decembrie 1909).

[44] A. C. Cuza, *Activitatea partidului naţionalist*, în „Neamul românesc", an V, nr. 67, 8 iunie 1910, p. 1063.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Preocupat îndeosebi de cultivarea naţionalismului românesc, precum şi de situaţia bisericii majoritare, „Neamul românesc” atinge doar circumstanţial subiecte legate de celelalte confesiuni. Despre Biserica Catolică sunt, în anul 1909, puţine notiţe şi niciun articol special. Este avută în vedere chestiunea „străinilor”, dar ea nu e tratată sub unghi religios. Relevând existenţa unui număr mare de neromâni, istoricul construieşte o taxonomie *sui generis*, grupându-i în mai multe categorii: străini în trecere; străini stabiliţi în România, pentru o vreme, atraşi de perspectiva unui câştig; străini care au avut un anumit rol în modernizarea ţării; străini care au cotropit pământuri româneşti, anexându-le (se referea la Transilvania, Basarabia şi Bucovina); străini „cari năvălesc duşmăneşte, dar fără steag în vânt şi strălucire de arme, fără proclamaţii şi zgomot”, care vor să ne cucerească şi să ne domine, „cu glas de sirenă”, în „numele civilisaţiei, al iubirii de oameni, al umanităţii şi umanitarismului” (aluzia este la imigraţia evreiască)[45].

Dacă, în anul 1909, nu se pomeneşte nimic în „Neamul românesc” despre construcţia bisericii greco-catolice „Sf. Vasile”, există în schimb zeci − dacă nu sute − de articole şi note privitoare la legea Consistoriului[46]. Prin acest act normativ, iniţiat de ministrul liberal al Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Spiru Haret, s-a instituit Consistoriul Superior Bisericesc, ca autoritate centrală a Bisericii Ortodoxe Române, alături de Sfântul Sinod. După 1909, în publicaţia condusă de Iorga s-au tipărit foarte multe articole referitoare la starea de lucruri din Biserica majoritară. Tonul îl dă Iorga, cu mai multe articole de fond despre criza sinodală şi despre legea lui Haret, considerată necanonică. Numeroşi alţi autori, laici sau preoţi, semnând cu numele întreg, sub pseudonim sau doar cu iniţiale trec în revistă criza şi disensiunile din cadrul Bisericii Ortodoxe Române.

Într-o asemenea cheie şi ţinând seama de o atare conjunctură pot fi înţelese îndemnurile repetate adresate clerului ortodox de a fi la înălţimea misiunii sale. Într-un apel către preoţii ortodocşi de a se implica în viaţa politică, Iorga spunea: „Preotul nu trebuie să se înstrăineze însă de viaţa politică a ţării; un preot român are *datoria sfântă* de a lupta, ca preoţii cei mari şi viteji din vremuri, pentru cartea românească, pentru morala şi cinstea românească, pentru viitorul românesc. [...] Spălaţi-vă, cei ce aţi greşit până acum, de păcatul politicianismului şi al lăcomiei, [...] însemnaţi-vă cu crucea şi luptaţi din răsputeri *numai şi numai pentru românii drepţi, buni, miloşi şi luminaţi*”[47]. Numeroase texte învederează însă starea doctrinară, intelectuală şi morală precară a preoţilor ortodocşi, net inferioară aceleia a clerului catolic[48].

După 1909, multe dintre articolele din „Neamul românesc” care se refereau la creştinismul de rit latin din România au avut un caracter general, vizând, mai mult sau mai puţin explicit, „propaganda catolică”. Aceasta a ajuns în epocă un veritabil slogan. Într-un *Referat asupra propagandei catolice*, trimis structurilor de siguranţă ale statului, se alcătuia un lung pomelnic al mijloacelor inavuabile şi „reprobabile” de care se

[45] *Români şi străini. Idei dintr-o conferinţă ţinută la 8 decembr[i]e la Giurgiu, de N. Iorga*, în „Neamul românesc”, an IV, nr. 142, 13 decembrie 1909, p. 2410−2414.

[46] Pentru detalii, vezi pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediţia a III-a, revăzută şi adăugită, vol. III, Iaşi, Editura Trinitas, 2008, p. 122−124.

[47] N. Iorga, *Către preoţi*, în „Neamul românesc”, an II, nr. 3, 13 mai 1907, p. 34 (întreg apelul la p. 33−34).

[48] Enumerăm câteva articole, dintr-o lungă serie: *O pagină din ruşinile satelor: un preot din vremuri* (semnat: Un şcolar), în „Neamul românesc”, an I, nr. 24, 30 iulie 1906, p. 377−378; V. Ploieşteanu, *Ce-ar putea fi mănăstirile noastre*, în loc. cit., an I, nr. 67, 28 decembrie 1906, p. 216−218; Constantin Morariu, *Un Institut biblic românesc*, în loc. cit., an II, nr. 28, 9 august 1907, p. 438−441; *Un cleric despre starea de astăzi a clerului român în România*, în loc. cit., an II, nr. 29, 12 august 1907, p. 454−456; *O voace din Bucovina*, în loc. cit., an IV, nr. 55, 25 mai 1909, p. 876−888 ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

servesc papistaşii pentru „a catolici pe români”. O fac adesea prin şcolile confesionale. Se insistă, de aceea, asupra pericolului reprezentat de reţeaua şcolară catolică, cu deosebire de pensionate. Prin instituţiile de învăţământ proprii, adepţii papalităţii urmăresc „dezrădăcinarea religiunei strămoşeşti şi propagarea celei papistaşe”, aşa cum o dovedeşte convertirea unor eleve din familii ortodoxe la catolicism. Institutele catolice duc o operă „de sfidare şi de propagandă interesată”, ale cărei scopuri sunt „atrofierea sentimentelor naţionale” şi dobândirea de prozeliţi. Se relevă „viclenele încercări ale bisericei catolice, care nu voeşte ca poporul nostru să-şi aibă biserica lui naţională şi independentă”. „Uneltirile” catolicilor din ţară sunt de luat foarte în serios, căci papistaşii au dobândit în România „o poziţiune mult mai bună de cum aveau în timpurile trecute” (sedii episcopale, biserici măreţe, seminarii, şcoli, pensioane etc.). Un instrument insidios de prozelitism este şi biserica greco-catolică din str. Polonă, construită de arhiepiscopul Netzhammer[49].

Nu putem stărui îndeajuns asupra acestei teme-surogat, atât de frecvent invocată în epocă. De fapt, aceasta reprezintă un veritabil *ersatz*, fiind menită să mascheze alte probleme de maximă gravitate, cu care se confrunta societatea vremii. Cum vom vedea în continuare, alte momente, alte secvenţe ale relaţiilor interconfesionale din cadrele Regatului României, vor fi subsumate aceleiaşi problematici a prozelitismului catolic, a cărei importanţă, relevanţă şi pondere este mult supraestimată faţă de impactul ei real. Faptul se datorează unei percepţii deformate, care o situează într-un registru al reprezentărilor colective, în care alteritatea − sub unghi confesional şi naţional, în egală măsură, întrucât majoritatea covârşitoare a catolicilor din dieceza de Bucureşti erau străini − este conotată negativ. Următorul episod ilustrează din plin aceste consideraţii de ordin general.

Scandalul Baud

În primăvara anului 1910 avea să izbucnească un imens scandal de presă, care l-a avut ca protagonist pe Josef Baud, parohul catedralei „Sf. Iosif” din Bucureşti. În martie 1910, preotul a trimis ziarului „Seara” o scrisoare în care afirma că mitropolitul primat Calinic Miclescu, decedat în 1886, ar fi devenit catolic înainte de moarte şi că ar exista chiar dovezi în acest sens[50]. Arhiepiscopul Netzhammer consemnează, în jurnalul său, că epistola aceasta „a declanşat imediat şi absolut spontan o imensă indignare şi o frondă de nedescris, care s-au revărsat ca o furtună asupra capitalei şi a ţării întregi”[51]. În faţa acestui „strigăt de oroare [...] izbucnit din toate straturile poporului împotriva afirmaţiei nemaiauzite, incredibile şi absolut calomnioase a unui străin”, Baud a încercat, într-un interviu dat ziarului „Adevărul”, să abată atenţia de la afirmaţiile anterioare. Faţă de unele insinuări vehiculate în presă, el nega orice amestec al Bisericii Catolice în criza sinodală, orice asemenea presupunere nefiind decât o „nefericită încercare de a produce o diversiune în spirite”[52]. Scandalul nu mai putea fi însă oprit. Mai mult, Baud comitea o nouă imprudenţă, vorbind despre conduita prevenitoare şi prudentă a clerului catolic din Regat, în contextul acuzelor de plagiat la adresa

[49] SANIC, fond Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, dosar nr. 113/1910, f. 1−5.

[50] „Seara”, nr. 72 din 22 martie 1910; Raymund Netzhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naţionale şi religioase*, vol. I, p. 268 (însemnare din 8 aprilie 1910); vezi şi Anexa, p. 831−835.

[51] *Ibidem*, p. 270 (însemnare din 10 aprilie 1910).

[52] „Adevărul”, nr. 7379, 24 martie 1910. Cf. SANIC, fond Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, dosar nr. 67/1910, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mitropolitului Athanasie Mironescu, şi reiterând afirmaţia despre convertirea la catolicism a lui Calinic Miclescu[53]. În faţa uriaşului val de indignare, probabil total surprins, canonicul a bătut în retragere şi a încercat, în mod lamentabil, să se disculpe, spunând că era bolnav atunci când a lansat acele afirmaţii pe care nu le putea proba, aşa cum, vehement, i se ceruse[54].

Presa şi opinia publică au reacţionat cu virulenţă şi au acordat o mare atenţie acestui „caz”. Odiseea sa poate fi urmărită cu uşurinţă în ziarele vremii. Marile cotidiane, dar şi presa de partid, au reflectat pe larg situaţia creată. „Afacerea” a fost legată de chestiunea, mai amplă, a prozelitismului catolic, a intereselor inavuabile pe care, chipurile, le-ar fi urmărit Vaticanul în România; de propaganda străină, mai cu seamă maghiară; de necesitatea reacţiei societăţii româneşti faţă de aceste insidioase manevre de penetrare; de nevoia respingerii elementelor alogene care periclitau fiinţa neamului. Catolicismul fusese perceput şi, mai cu seamă, prezentat ca o ameninţare directă la adresa statului naţional, fie că era vorba de romano-catolicism − la adăpostul căruia se manifestă interese austro-ungare, potrivnice României −, fie de greco-catolicism, mai insidios şi mai periculos, capabil să distrugă unitatea religioasă şi naţională românească.

„Neamul românesc” a scris puţin despre acest scandal, mărginindu-se la unele reacţii suficient de prudente şi ferindu-se de judecăţi excesiv de critice la adresa întregii Biserici Catolice, aşa cum au procedat alte publicaţii. Episodul este utilizat, mai degrabă, ca pretext pentru a denunţa pericolul reprezentat de străini pentru naţiunea română şi mai ales a demasca ipocrizia Occidentului, sesizabilă sub masca prozelitismului catolic.

Răspunzând unor acuzaţii privitoare la lipsa de reacţie a Partidului Naţionalist-Democrat faţă de „chestiile” la ordinea zilei, acuzaţii vehiculate de cotidianul ieşean „Evenimentul”[55] − ziar care apărea, de la 7 februarie 1908, cu subtitlul „Organ al Partidului Conservator” −, A. C. Cuza relevă lipsa de temei a învinuirilor formulate. El susţinea că a existat un răspuns, dar acesta fusese unul ponderat şi cumpănit, pentru a nu leza alte sensibilităţi. Naţionaliştii democraţi – menţionează publicistul – nu au dorit să exploateze demagogic un subiect care i-ar fi putut dezbina pe români:

> Mai întâi, noi credem că e un rău serviciu pe care l-am face poporului nostru, dacă l-am încurca şi în lupte confesionale, fără motiv. Că a spus *canonicul Baud* un neadevăr, şi că opinia publică, indignată, a răspins afirmările lui, nedovedite, prin actul de legitimă protestare al doamnelor române, foarte bine. [...] Dar, de aici, oare e nevoie să începem a ne frământa prin întruniri, poate în contra „pericolului catolic”, sporind desbinarea dintre creştini, cari trebuie să trăiască frăţeşte, ori de ce confesie ar fi – şi, mai ales, când ştim că o bună parte a fraţilor noştri sunt „uniţi”, recunoscând autoritatea Sfântului Scaun, a aceluiaşi *catolicism* cu care am fi chemaţi a ne lupta[56]?

Interesantă şi lăudabilă moderaţie şi echilibru la un gazetar precum A. C. Cuza! Atitudinea sa prevenitoare faţă de catolici, fie şi în numele unui imperativ major, acela naţional, nu avea să fie împărtăşită de toţi cei care scriau în „Neamul românesc”. Cât de sinceră era şi poziţia lui A. C. Cuza, este greu de spus. Asumpţia noastră e aceea că o asemenea conduită prudentă a fost una tactică, nu izvorâtă dintr-o convingere adevărată

[53] *Ibidem.*
[54] „Viitorul”, nr. 846 din 27 martie 1910; Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 270−272.
[55] Vezi „Evenimentul. Organ al Partidului Conservator”, an 18, nr. din 29 mai 1910.
[56] A. C. Cuza, *Activitatea partidului naţionalist*..., p. 1063.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi profundă. Reacţionând cu o oarecare întârziere la scrisoarea canonicului Baud − din cauza agendei politice proprii a Partidului Naţionalist-Democrat, aflat în „durerile facerii", şi pierzând prim-planul −, publicaţia lui Iorga a încercat o eschivă care să ofere o explicaţie plauzibilă şi nobilă tăcerii sale faţă de un subiect relevant pentru sensibilitatea românească. Că nu simpatia faţă de catolici era adevăratul motiv, se vede şi din cele câteva luări de poziţie anterioare. Iorga considera că scandalul provocat de parohul de la Catedrala „Sf. Iosif" trebuie înţeles într-un cadru politic, religios şi etnic mai larg, care devoalează o diminuare a identităţii româneşti, făcând-o vulnerabilă în faţa „uneltiril[or] catolicismului" în ţara noastră. Seria sa argumentativă conduce la următoarea concluzie: „Propaganda catolică în România e străină: cu străinii, prin străini şi pentru străini, şi de aceia, şi mai ales de aceia, o reprobăm"[57]. Dar, pentru ca ademenitoarele sirene ale străinismului să nu mai tulbure societatea românească, este nevoie de respingerea fermă a modelor din afară, între care şi acelea religioase, precum şi revenirea la obârşii, la tradiţiile proprii, la limba română.

> Şi azi, când clasa franţuzită – perorează, pe obişnuitul său ton moralizator, Iorga –, pornind mai ales din punctul de vedere religios, confesional, repudiază moda catolicismului, nădăjduim că va şti să tragă şi în ceea ce priveşte felul ei de trăi şi a gândi şi limba pe care o vorbeşte, concluziile cuvenite. Ne-ar bucura; ar fi acea reîntregire sufletească a naţiunii de care avem nevoie mai mult decât de orice.

I se pare, de aceea, că reacţia hotărâtă a doamnelor din înalta societate este un semnal admirabil pentru această nevoie de înnoire a spiritului public. Afirmaţiile lor tranşante despre pericolul reprezentat de Biserica Catolică pentru identitatea confesională a românilor „vor rămânea – crede istoricul – în istoria spiritului românesc ca un *moment*"[58]. Conducătorul arhidiecezei catolice de Bucureşti, Raymund Netzhammer, comentează, în însemnările sale zilnice, pe baza cărora îşi va redacta, mai târziu, jurnalul:

> Pentru domnul Iorga, aşa cum scrie în „Neamul românesc", dezvăluirea lui Baud e o calomnie superbă, în stil mare, şarlatanesc. Se bucură însă de mişcarea iscată astfel, de la care se aşteaptă să genereze efecte în favoarea unei atitudini naţionale a doamnelor aristocrate şi îndepărtarea lor de spiritul francez, mai ales în ce priveşte limba[59].

Arhiepiscopul Netzhammer însuşi reţine, în jurnalul său, manifestările unei puternice „mişcări" anticatolice, de care e cuprinsă întreaga societate. Articole de presă, relatări, insinuări, luări de poziţii în Parlament, intenţia constituirii unei mari ligi a femeilor ortodoxe, manifestări de stradă şi delegaţii ori memorii ale preoţilor ortodocşi, până şi cereri de expulzare a lui Netzhammer, sunt notate în însemnările acestuia. O reacţie generală împotriva „propagandei catolice" este orchestrată de diverse persoane, publicaţii şi organizaţii, găsind prilejul să afirme, încă o dată, caracterul străin al Bisericii Catolice şi nevoia întăririi elementului românesc[60]. El notează, în mod special, rolul avut de „doamnele române din înalta societate", prin apelurile şi intervenţiile lor pe lângă cele mai înalte autorităţi bisericeşti şi civile. Ele orchestrează „cea mai problematică

[57] N. Iorga, *Scandalul catolic*, în „Neamul românesc", an V, nr. 43, 5 aprilie 1910.
[58] *Ibidem.*
[59] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 275−276 (însemnare din 10 aprilie 1910).
[60] *Ibidem*, p. 268−285.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mişcare adversă nouă” [i.e. catolicilor din România – n.n., D.B.][61]. Succesul acestui curent anticatolic e imediat şi sonor, în jurnalul arhiepiscopului fiind înregistrată simpatia cu care este înconjurată acţiunea „doamnelor române”[62]. Referindu-se la ziarele „Minerva” şi „Seara”, Netzhammer notează:

> [Unele publicaţii] se bucură extraordinar de mult de ideea înfiinţării unei mari ligi a femeilor, pentru apărarea credinţei strămoşeşti ortodoxe împotriva influenţelor şi maşinaţiilor catolice. Obiectivul principal al acestei ligi a rezistenţei ar trebui să rezide în înfiinţarea unor şcoli-model, deoarece doar prin acestea pot fi combătute şcolile propagandistice de maici. Ar trebui neapărat intervenit împotriva acestor instituţii, care prin educaţia lor catolică, străină gândului naţional, oferită fetelor ortodoxe, au adus deja atâta nenorocire nespusă în sânul familiilor române[63].

Reacţia „femeilor ortodoxe” este prezentă şi în publicaţia lui Iorga. Într-un articol plin de ironie, apărut la rubrica „Cronici feminine”, ţinută în „Neamul românesc”, Irina G. Lecca − prozatoare preţuită de marele istoric român, retrasă, după moartea soţului, George Lecca, la mănăstirea Văratic, a cărei stareţă va fi mai târziu[64] – respinge, cu vehemenţă, „propaganda catolică” desfăşurată în ţară de canonicul Baud. Cum să nu-i „sară ţandăra românului” – se întreabă autoarea –, când vede dispreţul unui cleric catolic faţă de religia ortodoxă, percepută prin raportarea la confesiunea căreia-i aparţine, doar ca un cult „grosolan”[65]?

Înființarea episcopiei greco-catolice maghiare de Hajdúdorogh

Doi ani mai târziu, avea să survină un alt episod dramatic, cu repercusiuni notabile asupra imaginii catolicismului în spațiul românesc. Un impact uriaş asupra românilor din Regat l-a avut înfiinţarea, în 1912, la presiunile guvernului de la Budapesta, a episcopiei greco-catolice maghiare de Hajdúdorogh[66]. Românii, atât cei din Regat, cât şi ardelenii, au perceput înfiinţarea acestei episcopii unite ungureşti doar ca un instrument politic, având drept scop deznaţionalizarea românilor. Se credea că greco-catolicii români sau ruteni puteau fi maghiarizaţi mai uşor, dacă se folosea limba maghiară ca limbă de cult. Presa întorcea problema pe toate feţele şi să lanseze acuzaţii asupra catolicilor, fără nicio rezervă şi fără nicio deosebire[67]. Netzhammer însuşi avea să aibă de suferit, în ciuda efortului său susţinut de a împiedica materializarea proiectului; se adresa, în acest scop, forurilor tutelare ale Bisericii Catolice, mergând chiar şi

[61] *Ibidem*, p. 272 (însemnare din 10 aprilie 1910).
[62] *Ibidem*, p. 274−275 (însemnare din 10 aprilie 1910).
[63] *Ibidem*, p. 275.
[64] Nicolae Scurtu, *O prozatoare necunoscută – Irina Lecca*, în „România literară”, anul XLV, nr. 17 din 26 aprilie 2013. Vezi şi *on-line*, la adresa http://www.romlit.ro/o_prozatoare_necunoscut__irina_lecca (accesat la 17.03.2017).
[65] Am rezumat textul articolului semnat de Irina G. Lecca, *Scrisoare către nepoată*, publicat în „Neamul românesc”, an V, nr. 53, 3 mai 1910, p. 844.
[66] Despre chestiunea episcopiei de Hajdúdorogh, vezi vol. *Românii greco-catolici şi Episcopia Hajdúdorogh (1912). Contribuţii documentare*, ed. Cecilia Cârja, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009; Cecilia Cârja, *Episcopatul greco-catolic român şi episcopia de Hajdúdorogh la 1912*, în ***Studii istorice privind relaţiile româno-ungare*, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2010, p. 242−253; idem, *Biserică şi politică. Înfiinţarea Episcopiei de Hajdúdorogh (1912)*, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 2012.
[67] Unele dintre aceste articole de presă duşmănoase, vindicative chiar, sunt adunate la SANIC, fond Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, dosar nr. 96/1912, vol. I, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în audienţă la papă, pentru a-l determina să nu emită bula de înfiinţare a diecezei greco-catolice maghiare[68]. Notele remise Direcţiunii Poliţiei şi Siguranţei Generale, din cadrul Ministerului de Interne, arătau însă neîncrederea faţă de sinceritatea gestului arhiepiscopului catolic de la Bucureşti. Acesta era perceput ca fiind un pion al intereselor străine la Bucureşti, un executant fidel al indicaţiilor venite de la Budapesta şi un promotor zelos al intereselor catolicilor maghiari[69]. Ziarele scriau că protestele lui Netzhammer ar fi fost conjuncturale, determinate de nevoia de a apăra interesele diecezei sale şi de a domoli aprehensiunile românilor, care considerau orice sprijin faţă de Biserica Catolică oarecum îndreptat contra intereselor naţionale româneşti. „Neobicinuita intervenţie" a lui Netzhammer ar fi fost doar de ochii lumii. Nemulţumirea opiniei publice din Regat, exprimată în presă, l-ar fi determinat pe Carol să-l convoace pe arhiepiscopul catolic; gândindu-se la necesitatea unei intervenţii, prelatul ar fi luat drumul Romei, spre a convinge curia papală să revină asupra deciziei de înfiinţare a episcopiei de Hajdúdorogh[70].

În continuare, vom evidenţia maniera în care gazeta aflată sub direcţia lui Iorga a reflectat acest important fapt istoric, având consecinţe majore asupra sensibilităţii transilvănenilor, dar şi reverberaţii în întreg spaţiul locuit de români. „Neamul românesc" a procedat într-o manieră proprie, preferând să evidenţieze dimensiunea politică şi naţională a problemei, nu aceea confesională. Trebuie remarcat că publicaţia a dovedit, dintr-o atare perspectivă, acelaşi echilibru ca în trecut, cu nuanţări interesante, fără condamnări generice ale Bisericii Catolice. Accentul a fost corect plasat, fiind condamnată politica de maghiarizare urmărită de autorităţile de la Budapesta. Iorga susţinea că nou-înfiinţata dieceză era un dar făcut de Sfântul Scaun „statului desnaţionalisator" al Ungariei. Crearea acestei episcopii a „Haiducilor", cum scria el, era un act de samavolnicie, care provoca reacţia românească. După opinia marelui istoric, a nu rezista însemna „a scrie o tristă pagină în istoria plină de jertfe pentru neam, a Bisericii româneşti unite din Ardeal şi Ungaria"[71]. Nu era suficientă, în asemenea împrejurări, doar „politica mare" a statului român; era nevoie imperioasă de „politica mică *a îngrijirii sufletelor de aproape, pentru toţi aceia cari fac parte dintr-un neam*". A nu rezista acestui tăvălug al maghiarizării sub mască confesională era totuna, pentru Iorga, cu pierderea conştiinţei naţionale[72].

„[D]urerea pentru lovitura dată Bisericii unite române prin comiterea de stat a *monstrului de la Hajdúdorogh* [s.n., D.B.]"[73] a provocat riposta fermă a lui Iorga, articolele lui având scopul de a indica pericolul reprezentat de înfiinţarea episcopiei menţionate pentru naţiunea română din Transilvania. Spre deosebire de mulţi dintre contemporani, istoricul nu aruncă oprobiul nici asupra Romei, nici asupra episcopatului român unit – deşi reproşuri adresează atât curiei papale, cât şi clerului greco-catolic –, ci asupra statului ungar. Soluţia sugerată este legitimă şi adecvată situaţiei: rezistenţa românilor la deznaţionalizare trebuia să se realizeze în noile cadre confesionale.

Satira, pamfletul, imprecaţia sunt tot atâtea mijloace de care Iorga se foloseşte, pentru a condamna politica de maghiarizare a autorităţilor ungare. O gamă variată de

[68] Vezi, pe larg, Nikolaus Netzhammer, *op. cit.*, p. 70−73.

[69] SANIC, fond Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, dosar nr. 96/1912, vol. I, f. 172 r.−v.

[70] *Ibidem*, f. 174−176.

[71] N. Iorga, *Episcopie de limbă maghiară: se aşteaptă cuvântul episcopilor*, în „Neamul românesc", an VII, nr. 78, 16 iulie 1912, p. 1233−1234.

[72] Idem, *Întemeierea Episcopiei maghiare*, în „Neamul românesc", an VII, nr. 73, 3 iulie 1912, p. 1153−1154.

[73] „Neamul românesc", an VIII, nr. 2, 12 ianuarie 1913, p. 32 (vezi rubrica „De la românii de peste hotare").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

procedee retorice şi de figuri de stil conferă textului lui Iorga dramatism, expresivitate şi capacitate de persuasiune. Textul este, de multe ori, scurt, cu fraza sacadată, iar concluzia cade ca o decizie de condamnare, fără drept de apel. Ironia, ba chiar sarcasmul sunt îndeobşte cultivate, pentru a crea efectul dorit. Antiteza, atât de potrivită acestui registru dramatic al articolelor sale de ziar, este la fel de des utilizată. Toate aceste elemente, ca şi forma de raţionament, afectivă, mizând pe emoţie, sunt utilizate pentru a-l atrage pe cititor, a-l antrena în vârtejul sentimentelor încercate de autorul acestor scurte texte. Tonul e grav, discursul este sentenţios şi moralizator, imaginile sunt simple, dar mustind de semnificaţii şi sugestii. Chiar titlurile unor articole sunt edificatoare. Aşa, de pildă, unul dintre textele scrise atunci − de fapt, o veritabilă tabletă − se intitulează *Turmă de valahi*[74]. Pornind de la un incident provocat de excesul de zel al unui funcţionar maghiar, care le interzise unor reprezentanţi ai greco-catolicilor români, reuniţi pentru a discuta cu privire la situaţia creată în urma înfiinţării episcopiei menţionate, să vorbească în limba română, istoricul dezvoltă, polemic, ideea imposibilităţii – după el, absolute – recunoaşterii egalităţii românilor cu ungurii, în cadrele monarhiei dualiste. Pentru asupritori, „[...] la un loc valahii nu pot forma decât o turmă. [...] Ca o turmă au fost trataţi valahii şi acolo [cu prilejul adunării convocate – n.n., D.B.], şi s-au lăsat, după datină, să fie trataţi ca o turmă”[75].

Aceleaşi procedee − dezvăluind aceeaşi amărăciune şi aceleaşi sentimente – se regăsesc până şi în scurtele note inserate, de obicei, la rubrica „De la românii de peste hotare”. Elocvenţa titlurilor nu poate fi trecută cu vederea. *Hajdúdoroghul hodorogeşte* este intitulată o asemenea notă, referitoare la unele declaraţii ale episcopului greco-catolic maghiar Miklossy, titularul noii dieceze, declaraţii preluate de gazeta transilvăneană „Poporul român”. Prelatul ungur afirmase, pare-se, unui ziar budapestan, „Az Est”, că el, în calitate de maghiar, nu concepea ca românii să nu aibă parte de „nicio palmă de pământ din această diocesă” [de Hajdúdorogh][76]. Că afirmaţiile aceluia sunt privite de Iorga ca ridicole şi fără rost reiese din titlul sub care este prezentată respectiva declaraţie de „Neamul românesc”.

Iorga ridiculizează intenţia autorităţilor maghiare, care, după ce primiseră, prin bula papală, dreptul de a înfiinţa o episcopie greco-catolică, ar fi vrut să-i stabilească sediul nu la Hajdúdorogh, aşa cum era prevăzut în actul de constituire, ci într-un centru urban mai important, la Nyiregyháza. Se sugerează, ironic, ca sediul episcopal să fie la Pesta, doar-doar vor găsi ungurii acolo vreun preot, fie şi ortodox, care să ştie greceşte, pentru a celebra liturghia în conformitate cu prevederile actului oficial al papei Pius al X-lea. Spre deosebire de maghiari, pentru care noua episcopie era numai o „jucărie” de la care se certau, pentru români însemna o nouă încercare „de siluire a sufletului naţional”, ceea ce a şi declanşat împotrivirea unanimă, a clerului şi a laicatului din „întreaga lume românească”[77]. Prin înfiinţarea episcopiei greco-catolice maghiare „se începe un nou război de extirpare a elementului românesc de la marginile apusene ale românismului”, scria altcineva, consonant, în „Neamul românesc”. Uzând însă de sofisme şi mizând pe credulitatea cititorilor – sau poate orbit de propriile convingeri – autorul stabilea o legătură directă între politica de maghiarizare a Budapestei şi catolicism. Acuza vehement şi indolenţa preoţimii române greco-catolice, „care ştie bine latineşte, perfect

[74] N. Iorga, *Turmă de valahi*, în „Neamul românesc”, an VII, nr. 96−97, 23 august 1912, p. 1621−1622.
[75] *Ibidem*, p. 1622.
[76] *Hajdúdoroghul hodorogeşte*, în „Neamul românesc”, an IX, nr. 5, 9 februarie 1914, p. 8.
[77] N. Iorga, *Hajdu-Dorogh ori Nyiregyháza?*, în „Neamul românesc”, an VII, nr. 89, 10 august 1912, p. 1393−1394.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ungureşte şi de tot puţin româneşte, s-a lăsat influenţată de cultura ungurească, a adoptat toate datinile şi credinţele Bisericii Catolice", fiind un exemplu „mai fatal şi mai ruinător pentru popor" decât oricare altul[78].

Această idee obsesivă a trădării interesului naţional de către elita politică şi bisericească a românilor ardeleni contribuie la redactarea a numeroase articole polemice în „Neamul românesc", multe dintre acestea având semnătura lui Iorga. Acesta scria, cu prilejul consacrării unui nou episcop unit de Lugoj, Valeriu Traian: „[...] fraţii noştri de dincolo au nevoie de români episcopi, şi nu de episcopi români"[79]. Cele mai teribile acuzaţii sunt rostite şi cele mai tari epitete sunt folosite însă la adresa ierarhului Vasile Mangra, preşedinte-vicar al Consistoriului ortodox din Oradea (1900−1916), ales, în 1902, episcop al Aradului, dar nerecunoscut de guvernul de la Budapesta. În anii Primului Război Mondial, a devenit mitropolit al Ardealului, fiind ales la 6 august 1916, apoi hirotonit şi înscăunat la 29 octombrie. Fost memorandist, acceptase o serie de compromisuri cu autorităţile ungare[80]. Acesta a fost atacat virulent în presa de orientare naţionalistă pentru atitudinea sa favorabilă cercurilor conducătoare maghiare. În ediţia din 11 mai 1914 a publicaţiei conduse de Iorga, sunt reproduse mai multe fragmente ale unor articole din cotidiane de mare tiraj („Universul", „Minerva", „Viitorul"), care îl considerau pe ierarhul menţionat un „renegat"[81]; apelativul şi diatribele la adresa lui Mangra erau, evident, pe placul istoricului, care, în acelaşi număr, scrisese un substanţial text, în prima pagină, dedicat „cazului Mangra"[82]. Vindicativ şi extrem de dur este Iorga într-un articol din 1916, după alegerea lui Vasile Mangra ca mitropolit. Acesta era considerat un instrument al guvernului de la Budapesta: „hoitul putred de păcate", „convins al politicei maghiarofile", un „arivist", un „trădător şi un vândut", un om plin „de toate viciile şi lipsit de orice calităţi, un om primejdios", aflat în serviciul maghiarilor. Este, de aceea, considerat „nemernicul profanator" de pe jilţul ocupat cândva de mitropolitul Andrei Şaguna. Trădându-şi naţiunea, dar şi misiunea, se înălţase, târându-se, „fie şi pe agonia propriei tale naţiuni", în scaunul arhiepiscopal[83].

Este drept, nu doar capii bisericeşti erau consideraţi responsabili pentru destinul naţiunii române de pe cuprinsul monarhiei austro-ungare, ci şi liderii politici. Într-o scrisoare deschisă trimisă lui Eugen Szabó, membru al Casei Magnaţilor din Budapesta şi, în acelaşi timp, preşedinte al comitetului greco-catolicilor unguri, Iorga denunţa siluirea, de către guvernul maghiar, a conştiinţei naţionale a românilor din imperiul central-european. Dar – crede istoricul – tocmai arbitrariul şi „tirania măsurilor" luate împotrivă-i mobilizează naţiunea română şi îi fortifică solidaritatea şi identitatea. El contrazice şi afirmaţiile deputatului maghiar, după care, prin Biserica Greco-Catolică din Transilvania, ar fi fost „românizaţi" ungurii greco-catolici. Savantul român susţine că o asemenea afirmaţie, falsă din punct de vedere istoric, este doar un paravan menit a

[78] *Catolicism şi maghiarisare* (semnat: M.F.), în „Neamul românesc", an VII, nr. 24−25, 6 martie 1912, p. 383−386 (citatele sunt de la p. 384, respectiv 386).

[79] N. Iorga, *Un nou episcop român*, în „Neamul românesc", an VIII, nr. 2, 12 ianuarie 1913, p. 18.

[80] *Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti*, coord. Mircea Păcurariu, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, 2010, p. 380.

[81] „Neamul românesc", an IX, nr. 18, 11 mai 1914 (la rubrica „Informaţii"). Începând din 1914, fiecare număr din „Neamul românesc" este numerotat separat, de aceea, în continuare, trimitem doar la an, număr şi dată, fără a mai indica pagina.

[82] N. Iorga, *Cazul Mangra*, în loc. cit. Numele lui Mangra revine în numeroase alte numere ale „Neamului românesc": *Aventura lui Mangra* (18 mai 1914); *Ziua lui Mangra!* (10 august 1914); *Ce spune Mangra* (19 octombrie 1914) ş.a.

[83] N. Iorga, *Mitropolitul Mangra*, în „Neamul românesc", an XI, nr. 31, 31 iulie 1916.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

camufla obiectivul urmărit de guvernul de la Budapesta prin înfiinţarea episcopiei de Hajdúdorogh, acela al maghiarizării românilor. Încheierea aceasta este întărită de declaraţiile unor înalţi ierarhi greco-catolici maghiari, potrivit cărora rostul lor nu era acela de a sprijini cauza catolică, ci de a converti la „maghiarism” populaţia românească. Dacă ar fi existat justiţie şi dacă ar fi primat interesele bisericeşti, iar nu cele politice, „Episcopia de Hajdúdorogh n-ar trăi mai mult decât alte opere de inechitate [...]”[84].

Adversităţile şi tensiunile generate de problema transilvană au revenit în atenţia românilor la începutul anului 1914. Autorităţile române purtau tratative cu guvernul maghiar, avându-se în vedere soarta românilor ardeleni. În paralel, se desfăşurau complicate negocieri între contele Tisza, prim-ministrul de la Budapesta, şi reprezentanţii românilor transilvăneni, cu privire la statutul naţionalităţilor şi situaţia ardelenilor. Spre deosebire de Czernin, ministrul plenipotenţiar al dublei monarhii la Bucureşti, şi de cercurile din jurul lui Franz Ferdinand, care erau convinse de necesitatea menţinerii unor raporturi bune cu România, guvernul maghiar era destul de refractar faţă de orice formă de conciliatorism. În primul rând, se considera că problema naţionalităţilor era una de ordin intern, care trebuia rezolvată conform intereselor proprii. În al doilea rând, Tisza era convins că atitudinea României nu va fi influenţată semnificativ de concesiile făcute minorităţii române din Ungaria, întrucât statul român îşi urmărea obiectivele sale în politica externă[85].

Iorga aprecia că eşuarea discuţiilor dintre guvernul Tisza şi Comitetul Naţional Român era determinată nu doar de inconsistenţa discuţiilor de cabinet, ci şi de „nebiruita rezistenţă” a milioanelor de români ardeleni; care aveau în vedere „întregimea drepturilor naţionale”, inclusiv a celor confesionale, aşa cum arătase opoziţia unei mari părţi a greco-catolicilor români faţă de înfiinţarea diecezei de Hajdúdorogh. Contele Tisza afirmase, în Camera maghiară, că libertatea episcopiilor din Ungaria e „fără seamăn pe lume”; prilej pentru Iorga de a puncta, cu floreta ironiei, că aceasta însemna luarea de parohii de la diecezele greco-catolice româneşti, pentru a fi date la „Preasfântul din Hajdúdorogh”. De aceea, conchidea istoricul, trebuia să le fie clar tuturor, inclusiv liderilor politici ai românilor ardeleni, că Tisza nu le poate oferi decât „*fărâmăturile de pomană ale «cavalerismului»* maghiar”[86].

Că rezistenţa îndârjită a românilor nu presupunea şi recurgerea la orice mijloace este, pentru Iorga, o axiomă. Lupta trebuie purtată cu mijloace politice, legitime, nu recurgând la crimă. În februarie 1914, a avut loc un atentat cu bombă la Debreczen, asupra reşedinţei episcopului de Hajdúdorogh. Şi-au pierdut viaţa trei persoane, între care şi vicarul Jaczkovicz. Episcopul Miklósy s-a ales doar cu câteva răni uşoare. La început, degetul acuzator a fost îndreptat înspre români, considerându-se că aceştia aveau motive pentru a recurge la un asemenea gest, după preluarea parohiilor din provincia mitropolitană greco-catolică românească de Alba-Iulia şi Făgăraş. Totodată, s-a declanşat o polemică acerbă între presa română şi cea maghiară, atentatul suprapunându-se peste mişcările de protest ale românilor împotriva episcopiei de Hajdúdorogh[87].

N. Iorga deplângea moartea vicarului episcopal şi a celorlalte persoane în atentatul de la Debreczen, precizând că „[a]rmele noastre nu sunt acestea”. Încheie însă prin a

[84] Idem, *Încă o dată episcopia de Hajdúdorogh şi drepturile românilor (Răspuns d-lui Eugen Szabó, membru al Casei Magnaţilor din Budapesta)*, în „Neamul românesc”, an IX, nr. 2, 19 ianuarie 1914.

[85] Keith Hitchins, *Mit şi realitate în istoriografia românească*, traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1977, p. 93−94.

[86] N. Iorga, *Falimentul „împăcării”*, în „Neamul românesc”, an IX, nr. 6, 16 februarie 1914.

[87] Cecilia Cârja, *Studiu introductiv*, în vol. *Românii greco-catolici şi Episcopia Hajdúdorogh...*, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

afirma că o asemenea crimă poate fi socotită printre „acelea în care *victima a fost complicea executorului*”[88]. Respinge, aşadar, violenţa ca armă politică şi declară răspicat că românii nu folosesc asemenea mijloace pentru a-şi atinge ţelurile. Scria şi o săptămână mai târziu că responsabilitatea morală pentru cele întâmplate revenea maghiarilor. Frustrarea şi nemulţumirea profundă a diferitelor naţiuni din Ungaria, ofensele aduse sentimentului naţional al comunităţilor nemaghiare şi, cu deosebire, înfiinţarea episcopiei maghiare conduseseră la aceste tragice evenimente, relevă el. „Ce sunt aceste biserici, aceste episcopii de *altă* limbă, fără niciun drept şi la porţile cărora păzesc baionete ce nu sunt în stare să apere bombele anonime care vin să împrăştie moartea?” – se întreabă, retoric, Iorga. Şi tot el va da răspunsul: „Ele sunt provocarea războiului de la om la om”[89].

Preluând din ziarul „Românul” pasaje dintr-o circulară a episcopului Miklósy, ce specifica şi caracterul antimaghiar al acţiunii teroriste, „Neamul românesc” reiterează − prin însuşi titlul ales pentru această scurtă notă (*Hajdu-Doroghul îşi spune pe nume*) – perspectiva sa asupra rostului diecezei greco-catolice maghiare: un instrument al maghiarizării, având, aşadar, o dimensiune politică majoră, care o surclasează net pe aceea confesională[90]. Atentatul de la Debreczen este doar un indicator al unei stări de fapt, aceea a dificultăţii de a se ajunge la un acord politic între români şi maghiari, având drept corolar întărirea sentimentului naţional şi hotărârea românilor de a-şi obţine drepturile[91].

Iorga şi-a exprimat tranşant opinia, în câteva rânduri, în chestiunea episcopiei unite de Hajdúdorogh, susţinând că înfiinţarea acesteia reprezenta un atac la adresa românismului din Transilvania, scopul noii alcătuiri bisericeşti fiind acela al maghiarizării populaţiei de confesiune greco-catolică. „Neamul românesc” prelua şi numeroase informaţii, note şi articole din publicaţiile româneşti de peste Carpaţi, cu deosebire din „Unirea”, de la Blaj, din „Românul”, din „Gazeta Transilvaniei” sau din „Cultura creştină” − mărturie a convergenţei de idei şi sentimente cu elita românească de acolo. Este şi o recunoaştere implicită a faptului că îndreptăţirea de a judeca şi interpreta corect situaţia revenea celor direct afectaţi – românilor ardeleni şi, cu deosebire, greco-catolicilor. Ar fi fastidios şi irelevant să redăm, aici, cuprinsul tuturor acestor texte, care pot interesa, desigur, cercetătorul dornic de a aplica metodele istoriei cantitative la un caz concret[92].

Textele apărute în „Neamul românesc”, în anii 1912−1914, sunt unele de atitudine, impresioniste, „la cald” – aşa cum se întâmpla, de altfel, în cea mai mare parte a presei din Regat. Nu sunt reportaje sau anchete privind înfiinţarea episcopiei greco-maghiare de Hajdúdorogh. Aşa ne explicăm articolele de primă pagină, nu foarte numeroase, semnate, majoritatea, de Iorga. Faptul se datorează, în mare măsură, temperamentului şi ideilor lui Iorga, lipsei unui corp de ziarişti profesionişti în echipa gazetei, dar şi captării interesului de către alte subiecte, la fel de fierbinţi – criza din sânul

[88] N. Iorga, *„Fapta” de la Dobriţin*, în „Neamul românesc”, an IX, nr. 6, 16 februarie 1914.
[89] Idem, *Cazul de la Dobriţin*, în „Neamul românesc”, an IX, nr. 7, 23 februarie 1914.
[90] „Neamul românesc”, an IX, nr. 17, 4 mai 1914.
[91] Idem, an IX, nr. 8, 2 martie 1914.
[92] „Neamul românesc”, an VII, nr. 30−31, 20 martie 1912, p. 482; an VII, nr. 40−41, 16 aprilie 1912, p. 631−634; an VII, nr. 47−48, 1 mai 1912, p. 740−741; an VII, nr. 95, 22 august 1912, p. 1611−1614; an VII, nr. 98−99, 3 septembrie 1912, p. 1658−1659; an VII, nr. 100−101, 7 septembrie 1912, p. 1714−1715; an VII, nr. 113, 5 octombrie 1912, p. 1942−1945; an VII, nr. 123−124, 2 noiembrie 1912, p. 2124; an VII, nr. 127, 9 noiembrie 1912, p. 2172; an VII, nr. 137−138, 4 decembrie 1912, p. 2338−2340; an VIII, nr. 52−53, 13 iunie 1913, p. 831−832; an VIII, nr. 59, 5 iulie 1913, p. 927−928; an VIII, nr. 66, 3 octombrie 1913, p. 1034; an IX, nr. 19, 18 mai 1914; an IX, nr. 29, 27 iulie 1914.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bisericii Ortodoxe Române, generată de reformele introduse de guvernul liberal în 1909, scandalurile succesive în care erau implicați înalţi ierarhi ortodocşi, situaţia politică internă şi internaţională etc.

Arhiepiscopul Netzhammer în vremea Primului Război Mondial

După izbucnirea Primului Război Mondial şi, mai ales, după intrarea României în conflict, în 1916, constatăm, în coloanele ziarului „Neamul românesc”, creşterea ostilităţii faţă de Biserica Catolică din România, faţă de arhiepiscopul Netzhammer şi faţă de credincioşii romano-catolici. Datorită numărului mare de străini, catolicismul era perceput ca un cal troian *intra muros*[93]. Această percepţie a fost amplificată datorită faptului că arhiepiscopul latin de Bucureşti, benedictinul Raymund Netzhammer, era de origine germană. De altfel, a fost considerat suspect de către autorităţile române şi avea să fie urmărit de Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale[94].

Nu doar autorităţile îl suspectau pe Netzhammer de acţiuni şi atitudini neamicale, ci şi o mare parte a presei. Preluând un text din publicaţia antantofilului Nicolae Filipescu, „Epoca”, în care arhiepiscopul era denunţat ca agent austro-ungar[95], Nicolae Iorga îl adnota, prezentând, în continuare, propriul punct de vedere, care diferă de cel al gazetarului de la „Epoca”. Ceva mai prudent, se fereşte să-l considere pe Netzhammer un „agent austro-ungar”, dar sugerează existenţa unei „anume propagande politice” care l-ar avea în prim plan pe înaltul prelat catolic:

> Noi dăm părintelui Netzhammer – începe, prevenitor, istoricul – toată stima ce se cuvine învăţatului şi toată recunoaşterea datorită [datorată – n.n., D.B.] cuiva care a contribuit la cunoaşterea mai deplină a românilor în străinătate. Dar mi-a părut rău când am constatat că firele unei anume propagande confesionale duc în pragul Arhiepiscopatului. Să ducă oare acolo şi firele unei anume propagande politice? Se vede că sunt indicii. Dacă ele ar fi sigur[e], n-am putea deplânge îndestul confusia ce se face între o situaţie bisericească înaltă şi un rost politic ce nu se poate admite[96].

Neîncrederea lui Iorga faţă de arhiepiscopul latin de Bucureşti se adâncea în anii următori, marele istoric considerându-l pe acesta un element foarte periculos, un mare inamic al naţiunii române. Deocamdată, asemenea idei erau în faza de cristalizare. Ele reies însă la o lectură atentă, sunt prezente *in nuce*. Ceea ce sugerează, aici, publicistul naţionalist este rolul de agent politic al Puterilor Centrale jucat de benedictin. Or, această postură nu era doar incompatibilă cu aceea de om al Bisericii, ci şi contrară intereselor naţionale româneşti. Istoricul enunţa această judecată, într-o formulare memorabilă: „Dar Germania nu ne poate întinde decât o mână austriacă, şi aceia are ghiarele contelui Tisza”[97]. În aceeaşi notă sarcastică îl caracterizează sumar şi pe

[93] Recensământul efectuat de autoritățile de ocupație, la 6 ianuarie 1917, indica un număr de 308.987 de locuitori ai Bucureștiului, apartenența lor, după cetățenie, fiind următoarea: români – 267.524, austro-ungari – 25.099, greci – 5.406, germani – 2.732, italieni – 1.644, bulgari – 1.126, turci − 1.233, sârbi − 739, ruși – 428, francezi − 394, englezi – 124 și 2.538 – cetățeni ai altor state. Vezi „Bukarester Tagblatt”, XXXVIII, Jahrgang, nr. 11, Donnerstag, 11. Januar 1917. Să se observe numărul mare de supuși austro-ungari. Alături de ceilalți catolici, formau o comunitate religioasă foarte numeroasă în anii războiului.

[94] SANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar nr. 5/1918, f. 1.

[95] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 563 (însemnare din 23 februarie 1915).

[96] *„Epoca” şi arhiepiscopul catolic părintele R. Netzhammer* (semnat cu inițialele lui Iorga: N.I., cu caractere mai mari și îngroşate), în „Neamul românesc”, an X, nr. 7, 15 februarie 1915 (la rubrica „Informații”).

[97] N. Iorga, *Germania e una, alta Austria*, în „Neamul românesc”, an IX, nr. 34, 31 august 1914.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contele Ottokar von Czernin, ministrul de Externe al dublei monarhii, fost ministru plenipotențiar al Austro-Ungariei la București, între 1913 și 1916: „[...] e om cu convingeri, până la dogma cea veche care reservă Austriei să «domnească peste toată fața pământului» [...]”[98].

Or, interesele naţionale impuneau, în viziunea lui Iorga, suspendarea oricăror relaţii cu Austro-Ungaria. Exigenţele sale mergeau atât de departe, încât ar fi vrut ca românii ardeleni, cetăţeni ai dublei monarhii, să nu îşi onoreze obligaţiile faţă de statul căruia îi aparţineau. Cei de la „Neamul românesc” sunt însă decepţionaţi de declaraţia de loialitate a greco-catolicilor români faţă de Casa de Habsburg. Gazeta „Unirea” din Blaj, reprezentând opinia cercurilor clericale unite din provincia mitropolitană unită de Alba-Iulia şi Făgăraş, exprimase, imediat după începutul Primului Război Mondial, angajamentul românilor ardeleni de a servi sub stindardele Imperiului, alături de ceilalţi locuitori ai monarhiei. Titlul notiţei din publicaţia condusă de Iorga − *Fraţi uniţi* − este scris îngroşat; reflectă nemulţumirea profundă faţă de această atitudine loialistă a greco-catolicilor români din Transilvania[99]. Comentând, în acelaşi număr al publicaţiei sale, o altă declaraţie de loialitate faţă de autorităţile legitime, cuprinsă într-un articol din publicaţia blăjeană, Iorga comenta sarcastic: „De la fraţii uniţi, mai mult uniţi decât fraţi, de data asta!”[100] Se sugera, reproducându-se un articol din „Gazeta Transilvaniei”, că preţul pentru lealitatea deschis afirmată era retrocedarea parohiilor româneşti unite din cuprinsul episcopatului maghiar de Hajdúdorogh vechilor dieceze române greco-catolice[101].

O atare atitudine a greco-catolicilor ardeleni afecta, prin ricoşeu, şi imaginea catolicismului din România. Însăşi Biserica romană era suspectată de a fi la remorca intereselor austro-ungare, incompatibile cu cele româneşti. Rezumând un articol publicat de un profesor sorbonard, Ch. Guignebert, autorul unui material din „Neamul românesc” − recomandându-se ca teolog şi dându-şi doar iniţialele − scria că Biserica Catolică se afla într-o situaţie foarte dificilă, determinată de încercarea papei Benedict al XV-lea de a păstra o poziţie echidistantă faţă de cele două tabere aflate în conflict. O atare atitudine ar fi fost însă contrară spiritului de justiţie pe care trebuie să-l asume Biserica. În ochii autorului şi a recenzentului de la gazeta iorghistă, apărea riscul dispariţiei sau slăbirii considerabile a catolicismului, pentru că opţiunea Bisericii romane se ciocnea de sentimentele naţionale[102]. Comentând o intervenție de condamnare a războiului, din 1917, a aceluiași papă, N. Iorga credea că pontiful procedase just luând atitudine contra cruzimilor războiului și oferindu-și medierea pentru încheierea păcii, cerând totodată „restaurarea statelor invadate și [...] tratarea problemelor naționale”. Este, totuși, nemulțumit de faptul că papa nu pomenise nimic de Transilvania și nici nu condamnase tabăra Puterilor Centrale. Marea întrebare, crede Iorga, este dacă Benedict al XV-lea voia să salveze Austro-Ungaria „pentru catolicismul ei”[103]. Revenind, într-o ediție ulterioară a „Neamului românesc” asupra subiectului, conchidea că propunerile de pace ale Vaticanului erau sentimentale, lipsite de autoritate și de eficacitate. El nu condamnă cu fermitate pe agresor, ci doar „deplânge răul”. Alegațiile pontifului au cel mult valoare morală, nu și politico-juridică, putând fi considerate „numai ca îndeplinirea stângace a

[98] Idem, *Parlamentul austriac lucrează...*, în „Neamul românesc”, an XII, nr. 307, 8 noiembrie 1917.
[99] „Neamul românesc”, an IX, nr. 30, 3 august 1914.
[100] *Ibidem.*
[101] *Metania părintelui Dăianu. Alte temeneli loialiste*, în loc. cit.
[102] *Biserica romană în conflictul european* (resumat de A.I.P., teolog), în „Neamul românesc”, an IX, nr. 40, 10 octombrie 1915.
[103] N. Iorga, *Intervenția Papei*, în „Neamul românesc”, an XII, nr. 213, 6 august 1917.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei datorii penibile"[104]. Se critica „imparţialitatea" clamată de Benedict al XV-lea faţă de taberele aflate în conflict şi tăcerea lui vinovată în legătură cu situaţia şi soarta României. O atare conduită reprezenta, în ochii lui Iorga, o „coborâre" de la vechile tradiţii ale bisericii latine. I se părea injust ca Benedict să nu-şi aducă aminte de o ţară în fruntea căreia se află un rege care „n-a uitat ce se datoreşte catolicismului"; o ţară ce ridicase „sus însemnătatea organisării catolice, chiar dacă *ni s-au trimes la Bucureşti, ca arhiepiscopi, germani şi agenţi germani* [s.n., D.B.]". Şi agenţi străini ori spioni erau, continua Iorga, nu doar la vârful Bisericii Catolice. Mulţi dintre clericii catolici ar fi fost, în opinia lui, „simpli ofiţeri austrieci schimbaţi de haine"[105].

O asemenea percepţie nu era singulară în acei ani. O învederează şi notele informatorilor, agenţilor ori rapoartele Poliţiei şi Siguranţei Generale. Într-o asemenea informare, din 2 mai 1916, se semnala că preoţii catolici de la biserica bucureşteană Bărăţia ar fi deschis liste de subscripţie pentru ajutorarea familiilor acelor supuşi austro-ungari plecaţi la război. Astfel de liste, se zvonea, ar fi fost deschise în toate bisericile catolice din judeţele Moldovei[106]. Curios este faptul că nu există certitudini în acest sens, ci doar zvonuri şi presupuneri. Însăşi înştiinţarea aceasta pleacă de la discuţiile unui grup de credincioşi din comuna Dudeşti-Cioplea, judeţul Ilfov. În ciuda precarităţii surselor, asemenea note întocmite de diverşi agenţi ai Direcţiei Poliţiei şi Siguranţei Generale sunt transmise chiar şi celor mai înalte autorităţi ale statului. Direcţia le consideră suficient de importante şi de relevante, de vreme ce asemenea informaţii sunt comunicate preşedintelui Consiliului de Miniştri şi ministrului de Interne[107]. Numeroase documente de arhivă indică filajul, urmărirea şi cercetarea preoţilor catolici din România, bănuiţi sau acuzaţi de spionaj şi alte activităţi în folosul Puterilor Centrale[108]. Din cauza suspiciunilor existente, guvernul român a dispus arestarea a numeroşi preoţi catolici, internarea lor şi percheziţionarea locuinţelor acestora[109]. Lui Ioan Bălan, protopop greco-catolic de Bucureşti, i s-a întocmit un dosar de către organele de urmărire, avându-se în vedere legăturile lui cu legaţia austro-ungară din Bucureşti şi propaganda defavorabilă României, pe care, chipurile, ar fi întreţinut-o[110]. Faptul este cu atât mai curios cu cât Netzhammer afirma despre acesta că este „un entuziast român cu simţire naţională" din Transilvania[111]. Fiind internat alături de alţi confraţi în Moldova, Ioan Bălan adresa, la 15 octombrie 1916, din arestul preventiv de la Huşi, o cerere către preşedintele Consiliului de Miniştri, Ion I. C. Brătianu, pentru a fi pus în libertate. El se prezenta ca român ardelean, afirmând: „[...] nu mi-e locul între spioni şi suspecţi, doar am fost întotdeauna bun român, care mi-am luat partea din munca culturală şi politică românească"[112]. Cererii sale nu i s-a dat curs, revenind la Bucureşti la sfârşitul

[104] Idem, *Propunerile papei*, în „Neamul românesc", an XII, nr. 229, 22 august 1917.
[105] Idem, *De la Sixt al IV-lea la Benedict al XV-lea*, în „Neamul românesc", an XII, nr. 235, 28 august 1917.
[106] SANIC, fond Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, dosar nr. 154/1908, f. 40 r.–v.
[107] *Ibidem*, f. 41.
[108] Cf., de exemplu, idem, fond Direcţia Generală a Poliţiei, vol. I, dosar nr. 3/1916, f. 161–162 v.; *ibidem*, dosar nr. 1/1908, f. 252–253 v., 266–267 etc.
[109] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 629 sqq.; Dănuţ Doboş, *Noi mărturii privind viaţa şi activitatea episcopului Anton Durcovici*, în „Buletin istoric", nr. 3/2002, p. 23–37; idem, *Preoţi din Arhidieceza de Bucureşti, internaţi în Moldova între anii 1916–1917*, în „Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică", Bucureşti, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Bucureşti, nr. 2/2003, p. 191–204; Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo…*, p. 114 sqq.
[110] SANIC, fond Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, dosar nr. 1774/1915. Numele lui apare însă şi în alte dosare. Vezi, de pildă, *ibidem*, dosar nr. 1139/1916, f. 25–29 etc.
[111] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 630 (însemnare din 27 august 1916).
[112] SANIC, fond Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, dosar nr. 1774/1915, f. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

războiului şi manifestând „o orientare complet româno-naţionalistă”, după cum scria superiorul său, arhiepiscopul Netzhammer[113].

Dacă acestea sunt aprehensiunile faţă de catolicism, în general, în dieceza de Bucureşti imaginea Bisericii Catolice a fost mult agravată de suspiciunile care planau asupra conducătorului ei, arhiepiscopul Raymund Netzhammer. Rămânerea sa în Bucureştiul ocupat de armatele Puterilor Centrale, apoi relaţiile pe care le-a cultivat cu unii reprezentanţi ai autorităţilor străine[114], ca şi cu oameni politici conservatori, consideraţi filogermani, au amplificat acuzaţiile faţă de Biserica Catolică din România: considerată, tot mai insistent, în paginile gazetei lui Iorga, ca şi în numeroase alte medii de presă sau politice, un instrument al străinătăţii. Deşi avea cetăţenie elveţiană şi cu toate că s-a străduit, pe toată perioada războiului, să aibă o atitudine neutră, fără să prejudicieze în vreun fel interesele României, arhiepiscopul catolic de Bucureşti nu avea să fie scutit de bănuieli, calomnii şi acuze[115]. A negat faptul că ar fi întreţinut relaţii cu Berlinul, relevând că nu a existat vreun sprijin al Germaniei pentru Biserica Catolică din România[116]. S-a străduit să evite favoritismele după criterii etnice printre credincioşii din diecezã, promovând „o politică de egalitate” şi urmărind consolidarea generală a catolicismului în arhidieceza sa[117].

În ciuda inexistenţei vreunei dovezi despre presupusa sa atitudine dușmănoasă, colaboraţionistă sau de trădare a intereselor ţării, suspiciunile şi acuzele au continuat să persiste multă vreme. Asemenea supoziţii şi prejudecăţi sunt împărtăşite de unii istorici şi în zilele noastre. La adăpostul ocupaţiei germane, arhiepiscopul ar fi urmărit catolicizarea ţării[118]. Rămas în Capitală, în timpul ocupației germane, arhiepiscopul Netzhammer ar fi devenit, după Lucian Boia, „omul momentului”[119]. El ar fi căutat să profite de înfrângerea României, pentru a consolida poziția şi influența catolicismului. Cât despre Biserica Romană, „atitudinea ei în vremea războiului şi mai ales a ocupației, a fost progermană, şi nici nu avea cum să fie altfel”, opinează același istoric[120]. Profesorul Boia pare să își sprijine ideile pe notele conținute într-un dosar al Direcției Generale a Poliției, în care Netzhammer era acuzat de „tendința de a desagrega elementul românesc printr-o propagandă intensă şi antinațională românească”. Monseniorul s-ar fi făcut „grav vinovat de uneltiri contra siguranței şi a intereselor naționale din România sub ocupațiunea dușmană”[121]. Era acuzat de relații strânse cu reprezentanții armatelor inamice şi de legăturile pe care le-ar fi avut cu legația austro-ungară din București[122]. Un raport din 27 noiembrie 1918 al comisarului special Paul C. C. Dobrescu, inclus în

[113] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 823 (însemnare din 30 noiembrie 1918).

[114] Despre relaţiile lui Netzhammer cu comandantul armatei germane de ocupaţie, von Mackensen, vezi Nikolaus Netzhammer, *Introducere*, în Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 68; Ion Dumitriu-Snagov, *România în diplomaţia Vaticanului 1939−1944*, Bucureşti, Editura Europa Nova, 1999, p. 41, 53−59.

[115] Vezi, pe larg, Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo...*, p. 73−88; idem, *Introducere*, în Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 34−43.

[116] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. II, p. 1057−1058 (însemnare din 22 decembrie 1921).

[117] Carmen-Patricia Renetti, *Catolicii germani din România înainte de primul război mondial*, în *AŞUI*, Istorie, tom LIV−LV (2008−2009), p. 225−226.

[118] Lucian Boia, *„Germanofilii”. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Humanitas, 2009, p. 84.

[119] *Ibidem*, p. 223.

[120] *Ibidem*, p. 82−84.

[121] SANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 5/1918, f. 2−3 v.

[122] *Ibidem*, f. 5 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acelaşi dosar, îl acuza pe înaltul prelat că, în timpul ocupației germane, „și-a început activitatea sa de propagandă catolică, pe care o făcuse și mai înainte de război"[123] [sic! – n.n., D.B.]. Se ridică o întrebare simplă: care mai era acuzația, dacă desfășurase această activitate propagandistică și înainte de război, sub ochii autorităților române? În plus, să remarcăm faptul că nota este alcătuită la sfârșitul lunii noiembrie 1918, într-un climat care nu predispunea la echilibru, nuanțe și obiectivitate. De fapt, învinuirea principală adusă era aceea că l-ar fi sprijinit pe avocatul Marius Theodorian Carada să ocupe postul de director al Mitropoliei ortodoxe din București, inclusiv prin obținerea unei scrisori de la liderul conservator Alexandru Marghiloman, care se declara de acord cu această numire. Expert în drept canonic oriental, convertit la greco-catolicism, dar având multe relaţii şi influenţă în rândul unei părţi a înaltului cler ortodox, acesta ar fi urmărit catolicizarea forțată a bisericii din România și așezarea ei sub influență germano-austriacă[124].

Notele și rapoartele Direcției Generale a Poliției vorbeau și de „partea sa activă de spionaj militar în favoarea Puterilor Centrale"[125]. Pe cât de teribilă este această acuzație, pe atât de greu este de verificat. Informatorii sunt surse prea puțin credibile. Sunt, mai degrabă, colportori ai unor zvonuri, pe care nimeni nu are timpul și interesul să le filtreze. De ce nu au fost aduse asemenea informații la cunoștința autorităților în timpul războiului, ci abia după terminarea acestuia? Mai degrabă, intenţia este aceea de a-l compromite pe arhiepiscop ori de a obţine anumite avantaje, inclusiv pecuniare, în schimbul unor pretinse informații. Dacă acuzațiile ar fi fost reale, însăși viața arhiepiscopului ar fi fost în pericol. În conformitate cu prevederile Convenției de la Haga din 1907, un civil bănuit de spionaj în favoarea unui stat inamic putea fi executat pe loc. Or, Netzhammer nu a fost nici măcar arestat. Mai mult, oficial nu i s-a adus nicio acuzație în acest sens. Abia ulterior, după încheierea războiului, a existat intenţia instrumentării „cazului" Netzhammer, organele abilitate ale statului acţionând în această direcţie[126]. Se discuta posibilitatea intentării unui proces în faţa unui tribunal militar, fiind învinuit de intenţia de a schimba calendarul și de a transforma poporul român într-unul catolic, cu ajutorul ocupanților germani[127]. Acuzele erau ridicole în fond, dar asta conta mai puţin în acel moment, când se căutau țapi ispășitori.

O altă acuză, prezentă în rapoartele Poliției, dar reflectată pe larg și în presa vremii, este aceea privitoare la presupusul rol al înaltului prelat în furtul moaștelor Sfântului Dimitrie Basarabov de către bulgari. Atitudinea sa ar fi fost „scandaloasă", el fiind văzut în compania unor clerici bulgari și afirmând – zice nota informatorului Poliției – că locul acestor relicve ar fi fost la Sofia[128]. Din jurnalul lui Netzhammer, reiese mai curând atitudinea lui prevenitoare și prudentă în acest caz, făcându-i o vizită „de simpatie" mitropolitului ortodox Conon, care îi mulţumea pentru „atenția și

[123] *Ibidem*, f. 4–5 v.

[124] Vezi, pentru detalii, M. Theodorian-Carada, *Efimeridele. Însemnări şi amintiri 1908–1928*, Roman, Tipografia „Serafica", 1938, p. 69–72; Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 704–705, 708 (însemnări din 14 ianuarie 1917, respectiv 16 ianuarie 1917); *ibidem*, vol. II, p. 876 (însemnare din 22 martie 1919); Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. II, *România şi Primul Război Mondial (1914–1919). Războiul (1916–1917)*, ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 111–112 (însemnare din 16 ianuarie 1917).

[125] SANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar nr. 5/1918, f. 2 v.

[126] *Ibidem*, f. 5,7.

[127] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. II, p. 874 (însemnare din 9 martie 1919).

[128] SANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar nr. 5/1918, f. 2 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amabilitatea manifestate cu ocazia acestui eveniment foarte trist"[129]. Și Marghiloman notează, în însemnările sale, vizita pe care arhiepiscopul catolic o făcuse, cu această ocazie, mitropolitului, pentru a-și exprima indignarea față de un asemenea act odios, întrebându-se dacă un înalt ierarh ortodox ar fi capabil de un gest la fel de atent și prevenitor[130].

După război

Imediat după încheierea războiului a început o puternică campanie împotriva arhiepiscopului Netzhammer, presa lansându-se „în atacuri furibunde la adresa lui"[131]. Nicolae Iorga, care îi prețuise activitatea științifică, nu se sfia, pe de altă parte, să scrie, într-o lucrare de istorie, că arhiepiscopul catolic fusese „dușman național declarat în timpul războiului"[132]. Numeroase articole din „Neamul românesc" incriminează presupusul lui colaboraționism și activitatea desfășurată în sprijinul Puterilor Centrale. Acuzele și invectivele marelui polihistor se referă la străini, în general, dar mai ales la germani; dar și la Biserica Catolică, care, sub conducerea monseniorului Netzhammer, ar fi devenit o unealtă în mâna inamicilor, cu interesele lor inavuabile. Într-un asemenea text, veritabilă probă a modului în care discursul publicistic poate să se slujească de mijloacele literaturii pentru a seduce și a convinge, Iorga deplânge dispariția Bucureștilor de dinainte de 1916: care „s-au dus" ca urmare „a războiului grozav și a unei apăsătoare, ruinătoare și umilitoare ocupații din partea unor străini fără milă și fără stimă pentru noi". A rămas un București „străin", deplorabil, amestecat, lipsit de suflet românesc și de căldură umană[133]. Într-o asemenea capitală și într-o țară plină de oameni de toate cetățeniile și de toate religiile, savantul consideră necesară luarea în evidență a tuturor alogenilor și supravegherea acestora. Pe un ton acid, mustind de resentimente și dispreț, își relevă îngrijorarea și nemulțumirea față de mulțimea acestor „venetici" și condamnă atitudinea sfidătoare a germanilor și a ungurilor, „vechi animale de pradă". Doar printr-o supraveghere atentă, „casă de casă, om de om", s-ar putea opri o „contagiune" mortală pentru români[134]. Desfășurând o cazuistică încâlcită și jonglând ingenuu cu termenii de „neamț" (om limitat, rudimentar) și „german" („bestie" periculoasă, în ciuda civilizației pe care o clamează), Iorga, mizând pe formulările cu substrat afectiv, inventa noi suspiciuni față de germanii din România[135].

În acest București înstrăinat, în care clopotele bisericilor ortodoxe au fost confiscate, unei singure Biserici, aceea catolică, i s-ar fi dat „cinstea și slava". Șeful ei, părintele Raymund Netzhammer, agent al ocupantului german, ar fi stat „veșnic la masa stăpânitorilor". Iată de ce Iorga deplânge faptul că nu este pedepsit nici măcar după război: „Pe când cercetările urmează asupra tuturor păcatelor din zilele cele mai negre și

[129] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 759−760 (însemnare din 17 februarie 1918). Vezi, pe larg, despre acest insolit caz, Claudiu-Lucian Topor, *Sensibilități religioase în vremea Marelui Război. Românii, bulgarii și moaștele Sfântului Dimitrie*, în *AȘUI*, Istorie, tom LX, 2014, p. 551−556.

[130] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, *România și Primul Război Mondial (1914−1919). Războiul (1918−1919). România politică după întregire (1920−1924). Addenda (1897−1911)*, ediție și introducere de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 85 (însemnare din 20 februarie 1918).

[131] Nikolaus Netzhammer, *Introducere*, în Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 43.

[132] N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, vol. II, București, Editura Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, 1930, p. 308.

[133] Idem, *Bucureștii cari „s-au dus"*, în „Neamul românesc", an XIV, nr. 11, 15 ianuarie 1919.

[134] Idem, *Supravegherea străinilor*, în „Neamul românesc", an XIV, nr. 62, 16 martie 1919.

[135] Idem, *Germani și nemți*, în „Neamul românesc", an XIV, nr. 65, 20 martie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sancţiunile cad, spune istoricul cu amărăciune, *arhiepiscopul Centralilor* [s.n., D.B.] stă neclintit în scaun şi glasul din turnul de la Sfântul Joseph urmează cântecul vechiului triumf: *Deutsch-land, Deutsch-land*”[136]. Acuza avea să fie repetată, peste ani, în Cameră, în discursurile rostite de cărturarul român împotriva arhiepiscopului[137]. Asemenea învinovăţiri aveau să-l nemulţumească profund pe prelatul catolic şi să-i provoace sila. „Aceste minciuni – nota el, în jurnal – prezentate de Iorga în permanenţă cu privire la clopote şi la procesiuni încep să devină deja dezgustătoare!”[138]

Nu era, desigur, singura învinuire. Sub conducerea lui Netzhammer, Biserica Catolică ar fi fost aservită străinilor. În capitala aflată sub ocupaţia „trufaşului teuton”, aveau loc serbări fastuoase ale „catolicismului nemţesc”, cu scopul de a-i impresiona pe „robii valahi, care trebuiau convertiţi la adevărata credinţă care era a stăpânilor cotropitori”[139]. Însuşi titlul de monsenior este pus de Iorga între ghilimele. Netzhammer nu ar fi un om al Bisericii, ci un „agent politic pangermanist”: „indesirabilul domn Netzhammer” servise ani de-a rândul intereselor străine, încurajându-şi şi enoriaşii să procedeze aşijderea. În felul acesta dezvoltase, în rândurile minoritarilor, cu deosebire ale germanilor din dieceza sa, sentimente nepatriotice şi o conduită ireverenţioasă faţă de statul român[140]. În perioada ocupaţiei germane ar fi suprimat până şi numele regelui din rugăciuni[141]. Netzhammer avea să respingă categoric orice acuzaţie de subminare a Bisericii Ortodoxe şi de lipsă de loialitate faţă de patria sa de adopţie[142].

Fără îndoială, intenţia publicistului este aceea de a atrage atenţia asupra „cazului” Netzhammer, în vederea îndepărtării sale din arhidieceza bucureşteană[143]. Tonul este muşcător, inchizitorial. Afirmaţiile sunt peremptorii, nu admit replică. Strategia retorică este aceea a acuzării. Vinovăţia înaltului prelat este indubitabilă pentru marele savant. Interogaţiile retorice şi repetiţiile nu relevă doar revolta publicistului, ci au în vedere convingerea cititorilor sau a auditoriului. Nu are nici cel mai mic dubiu în privinţa veridicităţii acuzelor sale. Nu raţiunea, nu echilibrul, nu discernământul şi nu spiritul critic caracterizează aceste scurte texte, ci încărcătura lor afectivă, îngroşarea retorică şi sarcasmul. În toate aceste articole sau note, nu mai aduce în discuţie valoarea incontestabilă a operei şi activităţii arhiepiscopului catolic. Dar nu este exclus ca Iorga să se fi lăsat, într-o anumită măsură, purtat de val. În atmosfera vindicativă de după război, nu echilibrul analitic, nu nuanţele contau. Mediul publicisticii acelor ani putea să limiteze eventualele scrupule[144]. Naţionalismul autorului şi căutarea de „ţapi ispăşitori” primează în faţa nevoii de probe şi a întemeierii vinovăţiei pe dovezi şi raţionamente valide. Sugestia, jumătăţile de adevăruri, scoaterea în evidenţă a mărturiilor defavorabile

[136] Idem, *Clopotele Monseniorului*, în „Neamul românesc”, an XIV, nr. 43, 23 februarie 1919.

[137] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1213 (însemnare din 10 iunie 1923).

[138] *Ibidem*, vol. II, p. 1182 (însemnare din 29 decembrie 1922).

[139] *Privelişti: acum un an şi astăzi* (sub semnătura: C.D.), în „Neamul românesc”, an XIV, nr. 131, 22 iunie 1919.

[140] N. Iorga, *Pretenţii germane în Dobrogea*, în „Neamul românesc”, an XIV, nr. 202, 14 septembrie 1919.

[141] Notiţă la rubrica „Informaţiuni”, în „Neamul românesc”, an XIV, nr. 49, 2 martie 1919.

[142] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 856 (însemnare din 10 ianuarie 1919).

[143] Pentru informaţii suplimentare şi pentru o apărare coerentă a poziţiei lui Netzhammer, cu argumente solide, vezi Nikolaus Netzhammer, *op. cit.*, p. 156−170.

[144] În 1919, în „Neamul românesc”, sub semnătura lui Virgil Drăghiceanu, este publicat, în 143 de episoade [! – n.n., D.B.], de la sfârşitul lui ianuarie până la 7 august, un amplu foileton, purtând titlul *627 zile supt cultura pumnului german.* Curios este faptul că aceste texte aveau să fie reunite în volum un an mai târziu, cu un titlu uşor schimbat, „crescând” numărul zilelor fatidice de la 627 la 707: Virgiliu N. Drăghiceanu, *707 zile subt cultura pumnului german*, Bucureşti, Cartea Românească, 1920.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

episcopului catolic şi trecerea sub tăcere a acelora care-l avantajau merg mână în mână cu ironia şi acuzaţia făţişă.

La începutul anilor ’20 ai secolului trecut, tensiunile dintre arhiepiscop şi reprezentanţii Vaticanului la Bucureşti, acuzele diverse îndreptate împotriva monseniorului Netzhammer, ideea încheierii unui concordat cu Sfântul Scaun şi reacţiile generate de o asemenea intenţie au întreţinut în coloanele presei româneşti, inclusiv în „Neamul românesc”, o percepţie mai curând negativă faţă de Biserica romană.

În 1922, Iorga avea să revină, în patru numere ale ziarului „Neamul românesc”, asupra atitudinii arhiepiscopului catolic din timpul conflagraţiei mondiale, numindu-l agent al germanismului şi al catolicismului în România[145]. Era atacată şi Biserica Catolică din România, considerată un instrument al unor interese străine. Acuzaţiile se îndreptau cu deosebire asupra Bisericii greco-catolice. Un înalt prelat unit trimite, sub protecţia anonimatului, un răspuns la acuzaţiile istoricului român. Replica a fost publicată în ziarul „Adevărul” din 4 decembrie 1922[146]. Sunt respinse acuzaţiile lui Iorga, făcându-se o disociere netă între purtarea arhiepiscopului Netzhammer în timpul ocupaţiei germane şi poziţia Bisericii romane. Învinuirilor de prozelitism puse în cârca catolicilor li se răspundea la fel de tranşant, negându-se existenţa unei „propagande catolice” şi evidenţiindu-se ipocrizia publicistului de la „Neamul românesc”: Iorga instiga tineretul la ură împotriva Bisericii Romei, cultivându-i ideea că nu putea fi „român bun” acela care rămânea credincios papei[147]. Cât priveşte învinuirile aduse celui aflat în fruntea arhidiecezei bucureştene – îndeosebi pretinsul său colaboraţionism –, acestea nu pot fi dovedite în vreun fel. Vaticanul ar fi reacţionat cu siguranţă dacă i s-ar fi trimis un dosar care să dovedească vinovăţia monseniorului Netzhammer. Or, autorităţile române nu numai că nu au făcut acest lucru, dar au dovedit o atitudine binevoitoare faţă de înaltul prelat, ceea ce dovedeşte îndeajuns falsitatea acuzaţiilor aduse de Iorga[148]. Netzhammer însuşi notează în jurnalul său, cu satisfacţie, argumentele aduse în favoarea sa, de prelatul unit, în articolul din „Adevărul”, insistând, la rându-i, asupra atitudinii prevenitoare şi binevoitoare a oficialităţilor române[149].

Lipsa lui Netzhammer şi a celorlalţi capi ai catolicilor din România de la liturghia din catedrala ortodoxă din Alba-Iulia, cu ocazia serbărilor încoronării – lipsă motivată de o scrisoare de interdicţie de participare a episcopatului catolic la *Tedeumul* ortodox, trimisă de Sfântul Scaun –, avea „să agite spiritele” şi să-i dea lui Iorga prilejul de a ataca furibund clerul catolic, pe care îl asocia cu interesele contrare României[150]. Acuzaţiile directorului de la „Neamul românesc” împotriva catolicilor şi a lui Netzhammer aveau să continue şi în Cameră, fiind preluate de presă. I se reproşa monseniorului că, la marea slujbă pontificală de Crăciun, nu folosise limba română în predica pe care o rostise, în prezenţa regelui Ferdinand[151]. Profesorul Iorga îl interpelase pe ministrul liberal al Cultelor, Constantin Banu, pe marginea acestui subiect, de vreme

[145] N. Iorga, *Roma papală şi România*, în „Neamul românesc”, an XVII, nr. 252–255 (7, 8, 10 şi 11 noiembrie 1922).

[146] *Uniţii români şi catolicismul. Scrisoarea unui prelat unit. Răspuns d-lui N. Iorga*, în „Adevărul”, an 35, nr. 11884, 4 decembrie 1922. Vezi şi Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, pp. 1502–1504 (Anexa nr. 12).

[147] Vezi N. Iorga, *Roma papală şi România*, în „Neamul românesc”, an XVII, nr. 252 (7 noiembrie 1922).

[148] *Uniţii români şi catolicismul. Scrisoarea unui prelat unit. Răspuns d-lui N. Iorga*, în „Adevărul”, an 35, nr. 11884, 4 decembrie 1922.

[149] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1177 (însemnare din 6 decembrie 1922).

[150] Netzhammer înfăţişează, pe larg, în jurnalul său, avatarurile acestor acuzaţii. Vezi, mai ales, *ibidem*, vol. II, p. 1168 (însemnare din 17 octombrie 1922).

[151] *Ibidem*, vol. II, p. 1180–1182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce un asemenea lucru nu mai putea fi tolerat după Marea Unire. După o întrevedere cu arhiepiscopul, ministrul a dat asigurările formale cerute de Iorga, în ciuda faptului că prelatul catolic nu îşi exprimase ferm intenţia de a vorbi, pe viitor, în română[152]. Fără a ţine cont de criticile din Cameră, Netzhammer avea să ţină, cu un anumit prilej, o nouă predică în limba germană, în faţa regelui, în biserica mănăstirii Sfânta Maria din Bucureşti. Monarhul nu se arătase deloc deranjat de reglementările interne din cadrul arhidiecezei, afirmând că învinuirile lui Iorga sunt lipsite de temei. Mai mult, Ferdinand ar fi spus: „[...] doar se ştie că Iorga este un nebun şi că i s-au cam urcat nebuniile la cap!"[153] Istoricul este caracterizat de rege ca fiind un „adversar acerb" al lui Netzhammer, chiar în ultima convorbire de dinaintea plecării acestuia din Bucureşti, silit fiind să-şi dea demisia. Monarhul îi mai spune interlocutorului său că marelui savant îi face mare plăcere să fie lăudat şi măgulit. Arhiepiscopul este de acord:

> Ceva asemănător mi-a povestit şi ministrul Banu şi m-a sfătuit [...] să mă duc o dată la Iorga şi să fac înaintea lui o plecăciune adâncă, plină de admiraţie. Trebuie să ştiţi, a spus ministrul, că Iorga chiar are impresia că lumea se învârte în jurul lui! Dacă îi prezentaţi omagiile dumneavoastră, îi veţi câştiga prietenia pentru totdeauna! Nu am reuşit însă niciodată – completează, cu orgoliu, înaltul prelat – să-i arăt acest sentiment de admiraţie![154]

Totuşi, atmosfera întregii întâlniri pare să releve o anumită răceală a regelui faţă de Netzhammer. Deşi acesta solicitase o audienţă de bun rămas, suveranul îl invita doar la o masă la curtea regală. Ferdinand discută, pentru câteva minute, cu înaltul demnitar bisericesc, într-un moment în care ceilalţi invitaţi sunt ocupaţi cu alte activităţi. Dialogul celor doi este destul de rece, de superficial şi chiar – dată fiind importanţa momentului pentru arhiepiscop (Sfântul Scaun îi ceruse demisia) – destul de laconic. În plus, regele ezită să aibă o convorbire autentică, sinceră, profundă, conducând conversaţia spre un schimb de amabilităţi şi subiecte formale. Culmea ipocriziei, se preface a nu şti nimic despre motivele demiterii arhiepiscopului. Poate era numai consecinţa satisfacţiei că Netzhammer, atât de nepopular în România, trebuia să părăsească ţara. Acesta devenise, după război, destul de incomod pentru rege, care, din câte se pare, îmbrăţişase şi el opinia cvasi-generală că prelatul catolic fusese un instrument al ocupaţiei germane. De altfel, imediat după revenirea autorităţilor române la Bucureşti, în decembrie 1918, Ferdinand nu-i răspunsese la cererea de a i se acorda o audienţă, din cauza presupusului său colaboraţionism din perioada ocupaţiei[155]. Simţindu-se umilit, neînţeles şi disprețuit, el scria că nu săvârşise nicio crimă împotriva statului; mai mult – continua înaltul ierarh – „eu am militat în momentul hotărâtor pentru monarhie, pentru dinastie şi pentru drepturile românilor, mai ales în Dobrogea"[156].

Simţind ostilitatea celor din jur, arhiepiscopul se agaţă de orice sprijin, fie acesta şi iluzoriu, în vreme ce criticile adversarilor săi se înmulţesc[157]. Continuă şi acuzaţiile lui Iorga, de la tribuna Parlamentului sau în presă. În Cameră, Biserica Catolică este

[152] *Ibidem*, p. 1181−1182 (însemnare din 29 decembrie 1922).
[153] *Ibidem*, p. 1186 (însemnare din 11 februarie 1913).
[154] *Ibidem*, p. 1288−1289 (însemnare din 12 iulie 1924).
[155] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, *România şi Primul Război Mondial (1914−1919). Războiul (1918−1919). România politică după întregire (1920−1924). Addenda (1897−1911),* ediţie şi introducere de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1995, p. 252 (însemnare din 2/15 ianuarie 1919).
[156] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 856 (însemnare din 10 ianuarie 1919).
[157] Despre campania desfăşurată după război împotriva arhiepiscopului Netzhammer, vezi, pe larg, Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo...*, p. 141−170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acuzată de prozelitism, propagandă religioasă şi dependenţă de papă, având „slabe legături în popor”; iar lui Netzhammer i se impută că „a făcut agitaţie împotriva statului român înainte şi în timpul războiului pentru unitatea noastră naţională, *fără să fie măcar arestat* pentru asta”[158] [s.n., D.B.]. Oricine se afla în relaţii cu arhiepiscopul era suspectat de rele sentimente faţă de patrie şi considerat un om demn de dispreţ[159]. Firește, asemenea săgeți aveau să-l nemulțumească profund pe Netzhammer, din ce în ce mai izolat, de vreme ce și unii clerici uniți sunt convinși de necesitatea înlocuirii lui din scaunul arhidiecezan; iar nunțiul papal Francesco Marmaggi a lucrat, se știe, tot timpul pentru demiterea sa[160].

Proiectul de Concordat şi reflectarea în ziarul „Neamul românesc”

Nu numai învinuirile repetate la adresa demnitarului catolic au fost avute în vedere de presă – de „Neamul românesc”, în speță. Alte subiecte au grevat îndestul asupra modului în care a fost percepută Biserica romană în epocă. În mod deosebit, discuțiile preliminare referitoare la încheierea de către statul român a unui acord cu Vaticanul au inflamat îndeajuns o parte a clerului şi a laicatului ortodox, dar şi majoritatea ziarelor.

Modernitatea a permis unele inovaţii în problematica religioasă: separarea bisericii de stat, libertatea cultului şi a conştiinţei, garantarea de către stat a nediscriminării cetăţenilor săi pe motive religioase. Ar fi o eroare dacă am raporta problema confesională din România interbelică doar la principiul libertăţii de credinţă şi conştiinţă. Dincolo de aspectele strict confesionale, cele legate de sfera naţională şi politică au neliniştit în epocă. Aceasta cu atât mult cu cât mozaicul confesional era mai complex decât cel etnic, întrucât religia nu se suprapunea pe o anume naţionalitate, decât cu rare excepţii (evrei, turci şi tătari)[161].

Din cei 18.057.028 de locuitori ai României, recenzaţi în 1930, 13.108.227 erau de religie ortodoxă (72,6%); 1.427.391 (7,9%) – greco-catolică; 1.234.151 (6,8) – romano-catolică; 756.930 (4,2%) – mozaică; 710.706 (3,9%) – reformată; 398.759 (2,2%) – luterană; 185.486 (1%) – mahomedană; 69.257 (0,4%) – unitariană; 60,562 (0,35%) – baptistă; 57.288 (0,3%), restul de 48.274 incluzându-i pe aparţinătorii la alte religii, pe atei şi pe cei care nu-şi declaraseră religia[162].

Tensiunile erau inerente, dacă ne gândim că problema confesională trebuie înţeleasă în strânsă legătură cu problemele minorităţilor etnice, generate de anevoioasa integrare a provinciilor alipite în Regatul României[163]. De asemenea, dificultatea armonizării punctelor de vedere, a concilierii pretenţiilor Bisericii Ortodoxe − religia ortodoxă beneficiind, încă prin Constituţia din 1866, de statutul de „religiune dominantă a statului român” (art. 21) −, cu dorinţa celorlalte culte de a beneficia de un tratament şi condiţii egale; deloc neglijabile au fost divergenţele dintre stat şi biserici. Ele aveau să fie agravate de politizarea problemelor confesionale, de aderarea sau sprijinirea directă a diferitor mişcări naţionaliste şi extremiste de către lideri religioşi sau intelectuali

[158] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1198 (însemnare din 19 martie 1923).
[159] *Ibidem*, p. 1233 (însemnare din 4 noiembrie 1923).
[160] Nikolaus Netzhammer, *op. cit.*, p. 149−155.
[161] I. Agrigoroaiei, *Organizarea cultelor în România întregită*, în „Arhivele Moldovei”, I−II/1994−1995, Iaşi, 1996, p. 141.
[162] Vezi Sabin Manuilă, *Populaţia României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 154.
[163] Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare 1918−1930*, traducere din engleză de Vlad Russo, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prestigioşi care formau laicatul respectivelor biserici. Statul nu a avut întotdeauna atitudinea echidistantă care îi era impusă de legea fundamentală. Era şi mai dificil atâta vreme cât o parte importantă a clasei politice era adânc legată de Biserica majoritară. Arbitrajul statului în conflictele dintre confesiuni n-a fost imparţial. A existat, indubitabil, în perioada interbelică un naţionalism românesc ortodox. El era bazat pe un principiu al etnicităţii, care afirma convergenţa dintre istoria milenară a poporului român şi „legea" sa strămoşească. Pe baza etnicităţii, Biserica Ortodoxă întruchipa, într-o perspectivă general acceptată în epocă, Biserica românească, din acest punct de vedere putând fi considerată biserică de stat. Nu în drept, desigur, ci în fapt. Acest temei istoric – deplasat, firește, dar nu asta vrem să accentuăm aici, ci proiecţia oamenilor epocii respective – îi conferea Bisericii Ortodoxe o întâietate imposibil de negat. Precumpănea ideea că unitatea religioasă e un factor esenţial al unităţii naţionale şi că aceasta reprezintă un factor esenţial în conturarea identităţii naţionale.

Chestiunea Concordatului cu Vaticanul avea, aşadar, suficient potențial inflamator[164]. Precedată de proteste ale clerului ortodox, semnarea, la 10 mai 1927, a actului ce reglementa legăturile cu Vaticanul a atras nemulţumirea Bisericii Ortodoxe, care se considera dezavantajată, precum şi a unei părţi importante a elitei politice şi intelectuale. Tensiunile iscate au făcut ca actul să fie ratificat în Parlament abia în 1929. În discuţii, s-au invocat atingerea suveranităţii statului român, desconsiderarea intereselor naţionale şi poziţia avantajoasă acordată Bisericii Catolice[165].

Pregătirile pentru inițierea tratativelor cu Sfântul Scaun, în vederea încheierii unui acord, se răspândesc cu iuțeală în mediul politic, în presă și în opinia publică, generând un interes deosebit în toate părțile[166]. Unii, inclusiv nunțiul apostolic în România, Francesco Marmaggi, credeau că România putea fi catolicizată; după cum profetizau, candid sau exaltat, unii fruntași ai greco-catolicilor, dintre care se cuvin amintiți, în mod special, prințul Vladimir Ghika și preotul și activistul ardelean Vasile Lucaci, împuterniciți să ducă tratative la Roma cu Sfântul Scaun[167]. Alții – foarte mulți – se opun oricărei înțelegeri cu Vaticanul, în numele unor imperative politice sau confesionale. „Neamul românesc" avea să reflecte, la rându-i, preocuparea generală în această direcție. Discuțiile preliminare, tatonările și proiectele de Concordat elaborate după Primul Război Mondial îi par lui Iorga doar o „cârpeală și confuzie" politică, determinate de luptele politice interne și de vagi, încâlcite calcule de politică externă[168].

Un al doilea proiect de Concordat, dat publicității în decembrie 1920, a stârnit reacții extrem de critice. S-a pornit o campanie de presă extrem de bine susținută împotriva proiectului[169]. Un colaborator perseverent al „Neamului românesc", G. D. Scraba,

---

[164] Ioana Raiciu, *Imaginea Vaticanului în opinia publică românească în perioada interbelică*, București, Editura Paideia, 2008, p. 94 ș.u.

[165] Curios este că asemenea încheieri sunt formulate de unii chiar și în zilele noastre. Într-un *Cuvânt către cititori* al uneia dintre cărțile sale, constituind rezultatul pregătirii doctoratului său în istorie contemporană a României, preotul Nechita Runcan afirma, într-o manieră abruptă și de pe o poziție confesională deloc disimulată: „[...] în perioada interbelică, Statul român a avut o politică religioasă de improvizație, care, în loc să-i unească pe români, i-a învrăjbit prin confesionalismul exacerbat și prin *favorizarea cultului minoritar catolic*, cu care a încheiat o convenție specială, eludând Constituția României din 1923 și Legea Cultelor din 1928" [s.n., D.B.]. Vezi Nechita Runcan, *Concordatul Vaticanului cu România (considerații istorico-juridice)*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2000, p. 11.

[166] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 253 (însemnare din 4/17 ianuarie 1919).

[167] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1198−1199 (însemnare din 22 martie 1923); Nikolaus Netzhammer, *op. cit.* p. 167 și *passim.*

[168] N. Iorga, *Cârpeală și confuzie*, în „Neamul românesc", an XV, nr. 125, 18 iunie 1920.

[169] Ioana Raiciu, *op. cit.*, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evidenția, în conferința de la Societatea Clerului ortodox din București, rezumată în paginile gazetei iorghiste, lipsa de relevanță a unui concordat pentru România. El preciza că asemenea acorduri n-au avut, de-a lungul timpului, alt rol decât de apărare reciprocă a avantajelor materiale și spirituale ale papilor și suveranilor temporali. I se pare, în consecință, date fiind și prevederile dreptului canonic oriental, că nu trebuia să se ajungă la încheierea unui astfel de pact „vătămător și periculos pentru țară, și chiar numai în principiu". Încheierea unui concordat ar fi însemnat „concesionări de drepturi străinilor de a se amesteca în viața noastră internă, cu probabilități de a da naștere la tulburări prin ațâțare, interveniri oculte și atentate politice, așa cum s-a întâmplat în Apus". După încheierea Congresului de pace de la Paris, e lipsită de rațiune negocierea unui acord cu papalitatea, „aliatul credincios al imperialismului german". Încheierea de către România a unui Concordat cu Sfântul Scaun nu are, crede conferențiarul, temei istoric, politic sau canonic; dimpotrivă, trebuie respinsă cu indignare, căci este lipsită „de orice drept și orice rațiune [...] fiind înainte de toate de un mare pericol național: o cursă ce ni se întinde". Principiul „mântuitor" care trebuie avut în vedere este următorul: „Țara aceasta este a românilor și numai a românilor, dar a tuturor românilor"[170].

Am redat, *in extenso*, argumentația lui G. D. Scraba, pentru că ea ilustrează, cu prisosință, o perspectivă foarte răspândită despre oportunitatea încheierii unui acord cu Vaticanul; dar, în egală măsură, reflecta percepția asupra unei biserici, aceea catolică, socotită străină și minoritară, cum remarca, cu amărăciune însuși Netzhammer[171]. Era, neîndoielnic, vorba de exacerbarea relației dintre dimensiunea religioasă și aceea națională, curentă în epocă. Curios este faptul că întreaga polemică iscată de problema Concordatului a concentrat – cum observa însuși Raymund Netzhammer − ostilitatea și atacurile cercurilor clericale, ale presei sau ale politicienilor mai curând împotriva Sfântului Scaun și a reprezentanților lui la București decât împotriva arhiepiscopului catolic[172]. E drept că Netzhammer s-a ținut, cu grijă, departe de orice manifestare ostilă intereselor românești, cum recunoștea în 1923, chiar plenipotențiarul francez Manneville, într-un raport către Ministerul de Externe din Paris[173].

Revenind la „Neamul românesc", mai apăreau, câtăva vreme, diverse materiale pe tema acordului cu Vaticanul. Acestea relevau neîncrederea față de catolicism. La 9 martie 1921 era publicat un rezumat al memoriului *Societății Clerului Român „Ajutorul"* și al *Societății Studenților în Teologie*, care se opuneau încheierii unui Concordat între statul român și Sfântul Scaun; considerau un asemenea act „nici oportun, nici necesar", ci, dimpotrivă, dăunător intereselor românești și acelora ale Bisericii Ortodoxe[174]. La capătul unei serii de zece foiletoane publicate în „Neamul românesc", sub titlul *Politica religioasă a României față de catolicismul unguresc*, istoricul Ștefan Meteș, membru corespondent al Academiei Române, considera și el că semnarea unui asemenea document ar prejudicia interesele statului român și ale Bisericii Ortodoxe, avantajând, în schimb, interese străine, ale maghiarimii și ale catolicismului. Pentru preîntâmpinarea unei atari perspective, propunea zece măsuri, prima dintre acestea fiind chiar amânarea încheierii Concordatului[175]. Aceste soluții ar fi putut, în opinia sa, „readuce în cadrul

[170] *Chestiunea Concordatului* (fără semnătură), în „Neamul românesc", an XVI, nr. 17, 26 ianuarie 1921.
[171] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1199 (însemnare din 22 martie 1923).
[172] *Apud* Nikolaus Netzhammer, *op. cit.* p. 164.
[173] *Ibidem*, p. 145.
[174] *Rezumatul memoriului Societății Clerului Român „Ajutorul" și al Societății studenților în teologie în chestia Concordatului*, în „Neamul românesc", an XVI, nr. 53, 9 martie 1921.
[175] Ștefan Meteș, *Politica religioasă a României față de catolicismul unguresc* (8), în „Neamul românesc", an XVI, nr. 66, 24 martie 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei activităţi creştineşti religioase-morale biserica [catolică] de la noi, care, veacuri de-a rândul, a persecutat biserica [ortodoxă] şi neamul nostru, voind să le distrugă”[176].

Iorga nu împărtăşeşte aprehensiunile multora faţă de încheierea unui Concordat cu Sfântul Scaun. Mai mult, un asemenea act îi pare a fi legitim, dezirabil şi util dintr-o triplă perspectivă: 1) asemenea acorduri au mai fost încheiate între un stat ortodox şi Vatican, fiind invocat cazul Serbiei; precedentul exista, aşadar; 2) greco-catolicii români erau „cu totul favorabili acestei idei de Concordat care ar înlătura o oarecare jenă în situaţia organisaţiei lor bisericeşti”; 3) „bisericile catolice ale naţionalităţilor care n-au fost prielnice schimbării politice petrecute [prin integrarea provinciilor la statul român, în urma Marii Uniri şi a acordurilor internaţionale în baza cărora a fost recunoscută legitimitatea acesteia – n.n., D.B.] trebuie împiedecate de a putea pune continuarea resistenţei lor pe terenul religios. Odată încheiat Concordatul, ele ar trebui, ori să se închine situaţiei de fapt, ori să destăinuiască adevăratele motive ale opoziţiei lor”[177].

Tribulaţiile în jurul acestei chestiuni au continuat multă vreme, fiind reluate, cu intensitate sporită, în condiţiile încheierii Concordatului, în 1927, precum şi ale ratificării sale, în Parlament, doi ani mai târziu. Netzhammer nu mai era însă în România, asistând doar de departe la frământările aferente întregii chestiuni. La 12 iunie 1924, decanul abaţiei benedictine Maria Einsiedeln, pater Athanasius Staub, îi aducea lui Raymund Netzhammer somaţia de demisie trimisă de Sfântul Scaun, pe care arhiepiscopul, conştient de inutilitatea oricărei rezistenţe, o semna trei săptămâni mai târziu, la 3 iulie 1924[178]. Ea venea la capătul mai multor ani de intrigi, reproşuri şi acuze, formulate de diferite părţi, având ca obiect îndepărtarea sa de la Bucureşti. Primeşte numeroase dovezi de simpatie şi încredere de la numeroşi prieteni, de la clerul său şi de la credincioşi. Regele Ferdinand şi prim-ministrul Ion I. C. Brătianu îşi exprimau perplexitatea faţă de atitudinea Vaticanului şi regretul pentru cele întâmplate[179]. La 15 iulie, acelaşi an, după ce lăsa dieceza în deplină ordine, părăsea cu resemnare Bucureştii şi România atât de dragă lui[180]. Cât de greu i-a fost să se despartă de ţara adoptivă, de „România cea ospitalieră”, unde petrecuse ani „frumoşi şi interesanţi”[181], o mărturiseşte el însuşi, în 1933, la aproape un deceniu de la îndepărtarea sa de la conducerea arhidiecezei de Bucureşti, într-un text cu caracter (auto)biografic.

Încheiere

Pare oarecum surprinzător faptul că plecarea din ţară a arhiepiscopului a fost trecută sub tăcere în „Neamul românesc”. Dar referirile critice ale lui Iorga cu privire la Netzhammer aveau să continue şi după plecarea acestuia. În cadrul audienţei de adio la rege, din 12 iulie 1924, monarhul îi vorbea despre adversitatea acerbă a lui Iorga faţă de cel aflat în fruntea Bisericii Catolice din România[182]. Într-un număr al „Neamului românesc”,

[176] Idem, *Politica religioasă a României faţă de catolicismul unguresc* (9), în „Neamul românesc”, an XVI, nr. 77, 6 aprilie 1924.

[177] N. Iorga, *Concordatul*, în „Neamul românesc”, an XVI, nr. 36, 17 februarie 1921.

[178] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1274−1276 şi 1281 (însemnări din 12 iunie 1924 şi 3 iulie 1924).

[179] *Ibidem*, p. 1283−1285 şi 1286−1289 (însemnări din 8 iulie 1924 şi 12 iulie 1924).

[180] *Ibidem*, 1293−1294 (însemnare din 15 iulie 1924). Vezi şi cuvântul său de adio către credincioşii catolici din dieceza de Bucureşti, în *ibidem*, p. 1281−1283 (însemnare din 6 iulie 1924).

[181] Raymund Netzhammer, arhiepiscop, *Secretarul meu. Amintiri despre părintele Lucius Fetz O.S.B. (1870−1931), Capitular al mănăstirii Maria-Einsiedeln*, cuvânt înainte de arhiep. Jean-Claude Périsset, trad. de Tudor Soroceanu, Iaşi, Editura Sapienţia, 2006, p. 106.

[182] Idem, *Episcop în România...*, vol. II, p. 1288 (însemnare din 12 iulie 1924).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din septembrie 1915, Iorga scria că Netzhammer „a despreţuit ţara în care se găsia şi a lucrat făţiş, pe vremea unei odioase ocupaţii, contra demnităţii ei”[183]. Înaltul prelat avea să găsească, în credința sa, puterea de a ierta. Într-o conversație purtată cu monseniorul d'Herbigny, directorul Institutului Oriental din capitala Italiei, în mai 1925, la Roma, unde se afla, în încercarea de a convinge Curia de nevinovăția sa, era adusă în discuție şi campania lui Iorga pentru compromiterea clerului catolic din țară. La remarcile conlocutorului despre dușmănia lui Iorga, fostul șef al Bisericii Catolice de la București recunoștea meritele marelui istoric, afirmând că acesta „[...] găsește din când în când câte un cuvânt bun pentru uniți și pentru Biserica romană și că, pentru a-l putea aprecia corect pe acest om, trebuie luată în calcul în mod corespunzător și ambiția sa politică”[184]. Nu-i poartă pică celui care îl atacase cu înverşunare, nu este resentimentar. Dimpotrivă, găsește puterea de a privi cu o anumită detaşare spre marele istoric, netrecând sub tăcere cuvintele acestuia, favorabile catolicilor, mai ales uniților. De altfel, Iorga nu era nici pe departe un fanatic religios. Opiniile sale în privința poziției bisericii Romei și a conducătorului arhidiecezei bucureștene trebuie subsumate concepției sale despre unitatea politică românească; care se suprapunea, într-o anumită măsură, peste aceea a unei voite unități confesionale[185].

Este de înţeles că arhiepiscopul de Bucureşti susținea interesele Bisericii Catolice din România, de vreme ce era şeful acesteia. S-a accentuat, pe bună dreptate, că acest interval „este *perioada de prestigiu a prezenţei catolicismului în România, este perioada prezenţei complexe a catolicismului în România*, adică a prezenţei culturale şi spirituale accentuate în viaţa publică culturală şi ştiinţifică”[186]. Dar Netzhammer evitase însă orice formă de prozelitism, care ar fi trezit reacţii violente în spaţiul românesc, într-o perioadă în care, oricum, ziarele vituperau adesea împotriva „propagandei catolice”. Neîndoielnic, germanitatea sa era una intrinsecă fiinţei sale, îi definea identitatea. Vederile lui nu vor fi coincis întotdeauna cu ale majorităţii românilor; aşa că unele dintre poziţiile sale vor fi părut ca potrivnice intereselor româneşti. Aceasta nu-i diminuează statura morală şi intelectuală, ca şi multiplele calităţi. Mai mult decât atât, el era un slujitor al Bisericii şi, din această postură, trebuia să se situeze deasupra îngustelor separări naţionale. Îşi pusese, de fapt, energia în slujba comunităţii de credinţă şi a apropierii oamenilor aparţinând unor condiţii sociale, confesionale, naţionale şi culturale diferite. Exacerbarea relaţiei dintre dimensiunea religioasă şi aceea naţională era extrem de periculoasă; în cazul său, s-a dovedit lipsită de sens.

[183] „Neamul românesc”, an XVII, nr. 215, 26 septembrie 1925.

[184] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1378 (însemnare din 2 mai 1925).

[185] Relevantă este lucrarea sa din 1940, *Concepția românească a ortodoxiei*, București, Editura „România”, 1940. De real folos însă este și consultarea volumului *Conferințe. Ideea unității românești*, ediție îngrijită de Ștefan Lemny și Rodica Rotaru, București, Editura Minerva, 1987.

[186] Elena Siupiur, *La missione culturale e educativa dell'arcivescovo cattolico Raymund Netzhammer nella Romania ortodossa*, în *RESEE*, XLVII (2009), 1−4, p. 180 (traducerea ne aparţine).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

“NEAMUL ROMÂNESC” AND THE IMAGE OF THE CATHOLIC CHURCH FROM ROMANIA DURING THE PASTORAL PERIOD OF ARCHBISHOP RAYMUND NETZHAMMER (1905−1924)

(Summary)

Keywords: “Neamul românesc”, N. Iorga, Archbishop Raymund Netzhammer, Catholic Church, confession, nation, “Catholic propaganda”.

The image of the Romanian Catholic Church in the newspaper “Neamul românesc”, published in 1906 under the direction of N. Iorga, is determined by the various problems with which the Roman church faces, by the attitude of its leaders and by the identity of the members, who in the Archdiocese of Bucharest were mostly foreigners or Romanian citizens of different nationalities. In this context, our intention is to bring to the attention of an interested public the various critical positions taken by Iorga's newspaper to the Catholic Church in Romania during the years when Raymund Netzhammer (1905−1924) was at the head of the Bucharest Archdiocese. Having spent nearly twenty years in Romania, Archbishop Netzhammer tried to follow Pope Pius X’s advice of being a “good Romanian”. He would confess the love for the country that would become his second homeland in his impressive journal. He taught the language of the country, got acquainted with her culture, and published more studies of recognized importance of the Christian past of Dobrogea.

The critical situations (the Baud case, the establishment of the Hajdúdorogh Hungarian Greco-Catholic Bishopric, the outbreak of the First World War, etc.) have accentuated the mistrust of Catholicism, and the thesis of the “Catholic propaganda” has been strongly circulated. Immediately after the end of the war, a strong press campaign began against the Catholic archbishop of Bucharest, Raymund Netzhammer, due to his German origin, campaign to whom Iorga was also associated in the “Neamul românesc”. In the early 1920s, the tensions between the Archbishop and the representatives of Vatican in Bucharest, the accusations directed against Monsignor Netzhammer, the idea of concluding a concordat with the Holy See, the reactions generated by a such intention were maintained a rather negative perception of the Roman Church in the columns of the Romanian press, including the newspaper “Neamul românesc”. The historian continued to defame Netzhammer after the archbishop's departure from Romania.

It is obvious and normal that Netzhammer followed the interests of the Catholic Church in Romania because he was the head of it. Newspapers often spoke of “Catholic propaganda”. The archbishop avoided any nationalist approach in the religious field and he did not aggressively promote Catholicism. Such an attitude would have awakened violent reactions in Romanian space. Certainly, his views did not always coincide with the perceptions of the majority of Romanians. The image of the Romanians about the role, place and position of a high Catholic prelate in the Orthodox Romanian society could not coincide with the views and conception of a Latin rite archbishop. Therefore some of his positions have been perceived as being against the Romanian interests. But it was not at all true. He was a servant of the Church and − from this posture − he knew to place himself above ethnic and national interests of his believers. In fact, he put his energy in the service of his Church and bring together people with different social, confessional, national and cultural conditions.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HANS-CHRISTIAN MANER*

„RUMÄNISCHES SPEZIFIKUM“ UND NATIONALES PRESTIGE. ANMERKUNGEN ZUM KULTURELLEN STANDORT DER RUMÄNEN

Der Literaturkritiker und Schriftsteller Eugen Lovinescu schreibt 1924 in seinem bekannten Werk über die Geschichte der modernen rumänischen Zivilisation: „In der Beurteilung des Westens können wir uns nicht den traditionalistischen Historikern anschließen, welche behaupten, dass, wie sehr wir ihn [d.h. den Westen − d. Verf.] auch lieben mögen wegen seiner kühnen und reichen Kultur, mit dem Osten verbindet uns unser Leben und das unserer Vorfahren'.“ Und er fügt hinzu: „Der Osten ist ganz gewiß eine Kraft der Vergangenheit, aber nicht auch der Gegenwart.“[1] Als „traditionalistischen Historiker“ zitiert Lovinescu an dieser Stelle Nicolae Iorga.

Die unterschiedliche, oft sogar gegensätzliche Beurteilung des „Westens“ und des „Ostens“ ist eines der Leitmotive einer geistesgeschichtlichen Auseinandersetzung, die seit dem Eintritt der rumänischen Länder in den westlichen Zivilisationsbereich geführt wird und bis heute nicht verstummt ist. Die Standpunkte der jeweiligen Protagonisten sind hierbei nicht immer so eindeutig wie im Falle Eugen Lovinescus. Dies gilt besonders auch von Iorga, den Lovinescu als Widerpart zitiert.[2] Einige Äußerungen Iorgas sollen dies verdeutlichen.

> Die griechische Kultur hat uns Material, Kenntnisse und Formen gegeben. Die polnische Kultur gab uns Ideen, etwas von den großen Ideen des Westens. Die Nachkommen der griechischen Alexandriner aus dem 17. Jahrhundert konnten uns dieses nicht geben, konnten unserer religiösen Literatur keinen Geist einhauchen, denn der Geist, das freie, unbefangene persönliche Denken hatte seit langem den griechischen Osten verlassen.[3]

Diese reserviert-kritische Beurteilung des östlichen, griechisch-byzantinischen Kultureinflusses, veröffentlicht 1901, hat Iorga später nicht abgehalten, 1935 das

* Prof. dr. Johannes Gutenberg-Universität Mainz.

[1] Eugen Lovinescu, *Istoria cilizaţiei române moderne*, vol. I, *Forţele revoluţionare*, Bucureşti, 1992, S. 15.

[2] Zur Positionierung von Nicolae Iorga vgl. Hans-Christian Maner: *Nicolae Iorga, der europäische Südosten und das byzantinische Erbe. Eine Ergänzung zur „Sundhaussen-Todorova-Kontroverse”*, in *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub. Omagiu*, ed. Gheorghe Cliveti, Iaşi, 2014, S. 403−414; idem, *Die Aufhebung des Nationalen im Universalen oder die Nation als das Maß aller Dinge? Zu dem Konzept Nicolae Iorgas im südost- und ostmitteleuropäischen Rahmen*, in *Beruf und Berufung. Geschichtswissenschaft und Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Hg. gemeinsam mit Markus Krzoska, Münster, 2005, S. 239−263.

[3] Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVII-lea (1688−1821)*, Bucureşti, 1969, Bd. 1, S. 51.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIII, 2016, p. 75−85

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

wegweisende Werk „Byzance après Byzance“ zu schreiben. Es kann aber hier festgehalten werden, dass bei Iorga der Osten als ursprünglich vom Westen, vom Römischen Reich, geprägt erscheint:

> Les villes et les bourgs du Sud-Est Européen ne sont, à présent encore, que la continuation des vieux établissement sur bains dans lesquels l'élément thrace a été transformé sous l'influence romaine. Comparez, en Roumanie, Baia-de-Aramă ou Vălenii-de-Munte, telle qu'elles étaient avant les derniers changements, à la manière dont se présentent certains quartiers d'Athènes, dans lesquels aujourd'hui encore les ouvriers d'aiguières, de chandeliers travaillent à une métallurgie de tradition populaire. Si vous aviez l'occasion d'aller en Portugal, à Evora par exemple, vous verriez que vous avez à faire avec absolument le même genre de vie; [...] Si vous n'entendiez un autre idiome, vous ne croiriez jamais que vous êtes àu ne si grande distance de la Roumanie.[4]

Im gleichen Beitrag formuliert Iorga:

> Cet ordre romain, que j'ai fait voir dans ses différents domaines, a subsisté encore à l'époque byzantine. Byzance n'est point autre chose que la souveraineté romaine de jadis. Le fait quel'on y employait la langue grecque et celui que l'empereur, au lieu d'aller au temple, se rendait à Sainte Sophie, veut dire simplement que l'Empire romain a conquis et la langue grecque et l'Eglise chrêtienne orientale et qu'il les a asservies après les avoir conquises.[5]

Lovinescu hatte wohl nicht ganz treffend gewählt, wenn er sich Iorga als Widerpart aussuchte. Obwohl in vieler Hinsicht durchaus Traditionalist, versucht Iorga immer wieder, das Gegensatzpaar östliche und westliche Kultur auf den gemeinsamen Nenner Rom zu bringen. Dies muss freilich unbefriedigend bleiben, da die Kontinuität Roms im Westen inanderer Form sich verwirklichte als im Osten, wo sie in der byzantinischen Synthese mit dem Hellenismus aufgehoben wurde. Der direkte Einfluss Roms auf Dakien erlischt schon nach dessen Räumung durch Aurelian; als später die Rumänen ins Licht der von schriftlichen Quellen erleuchteten Geschichte treten, sind sie integraler Bestandteil der gräkoslavischen, von der Orthodoxie geprägten Ökumene. Dass sie als einzige in diesem Bereich ihre Sprache als Erbteil des lateinischen Imperium Romanum bewahrten, war genug Anlass zu Überlegungen nicht nur über die Zugehörigkeit der Rumänen zu Ost oder West, sondern auch über den spezifischen Standort innerhalb eines der beiden Kulturbereiche. Ein Bedürfnis nach einer genaueren Standortbestimmung machte sich im 20. Jahrhundert besonders bemerkbar: „Die Analyse und Charakterisierung des ‚rumänischen Phänomens'“ – schrieb der Soziologe Mihai Ralea 1927 – „ist vielleicht eines de rdrängendsten und gebieterischsten Probleme unserer beginnenden Kultur.“[6]An anderer Stelle bemerkte der gleiche Autor: „Wir befinden uns in einer Epoche der Erklärung, der Selbstinterpretation. Wir müssen unsere Kräfte abwägen und unser Temperament identifizieren. Unsere Seele ist noch nicht erklärt. Wirbrauchen eine Definition des rumänischen Phänomens.“[7]

[4] Idem, *Éléments de communauté entre les peuples du Sud-Est Européen*, in *RHSEE*, 12 (1935), 4−6, S. 120.

[5] *Ebd*., S. 121.

[6] Zitiert nach Klaus Heitmann: *Das „rumänische Phänomen“. Die Frage des nationalen Spezifikums in der Selbstbesinnung der rumänischen Kultur seit 1900*, in *SOF*, Bd. 29 (1970), S. 171.

[7] *Ebd*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Auf dem Weg von einer eher naiven Selbstgewissheit eines Dimitrie Cantemir und der Koryphäen der „Siebenbürgischen Schule“ über die Westbegeisterung eines Alecu Russo und die synthetischen Anstrengungen Iorgas bis zu dem Bewusstsein der Ungeklärtheit, ja Fragwürdigkeit eines rumänischen Spezifikums hatte sich der Schwerpunkt der Erörterungen vom Phänomen der simplen sprachlichen und ethnischen Zugehörigkeit auf die Ebene der kulturellen Affinität verlagert. Bei seiner Definition des „rumänischen Phänomens“ beruft sich Ralea auf Nietzsche, der in den „Unzeitgemäßen Betrachtungen“ geschrieben hatte: „Kultur ist vor allem Einheit des künstlerischen Stiles in allen Lebensäußerungen eines Volkes.“[8] Eine solche Einheit aber kann nach Raleanicht von jeher und für immer gegeben sein, da sich das kulturelle Spezifikum im Laufe der Jahrhunderte wandelt: „Hier liegt der Irrtum der Traditionalisten. Es existiert nicht ein und derselbe rumänische Geist, so wie kein einmaliger teutonischer Geist existiert.“[9] Der durchschnittlich gebildete Rumäne der Gegenwart ähnele in seiner Mentalität einem Portugiesen oder Amerikaner seiner Zeit mehr als einem Bojaren oder Wehrbauern der Moldau am Beginn des 15. Jahrhundert.[10] Hinzu komme die jahrhundertelange soziale Spaltung zwischen Bojarentum und Bauernschaft. Daher sei es noch nicht möglich, eine klare Definition des rumänischen Spezifikums zu geben.[11]

Hier tut sich eine weitere Kluft auf, die sich der zwischen westlicher und östlicher Orientierung hinzugesellt: die autochthone bäuerliche Volkskultur als Gegenpol der überfremdeten Adelskultur. Je weiter wir in Europa gegen Osten schreiten, desto fühlbarer wird dieser Gegensatz. Da aber die Volkskultur einen kollektiven Charakter hat, der sich nicht in Schöpfung einzelner Talente und Genies manifestiert, ist sie nicht personal repräsentiert in der Diskussion, um die es hier geht. Dies wird vielmehr von Intellektuellen geführt, so wie die nationale Idee überall von ihnen ins kollektive Bewusstsein getragen wurde. Die Suche nach dem nationalkulturellen Spezifikum ist aber ein wesentlicher Bestandteil des nationalen Prestige-Denkens. Max Weber hat diesen Sachverhalt wie folgt beschrieben:[12]

> […] ist hier noch etwas näher darauf einzugehen, dass die Idee der ‚Nation’ bei ihren Trägern in sehr intimen Beziehungen zu ‚Prestige’-Interessen steht. In ihren frühesten und energischsten Äußerungen hat sie, in irgendeiner, sei es auch verhüllten Form, die Legende von einer providentiellen ‚Mission’ enthalten, welche auf sich zu nehmen denen zugemutet wurde, an welche sich das Pathos ihrer Vertreter wendete, und die Vorstellung, dass diese Mission gerade durch die Pflege der individuellen Eigenart der als ‚Nation’ besonderen Gruppe und nur durch sie ermöglicht werde. Mithin kann diese Mission − sofern sie sich selbst durch den Wert ihres Inhaltes zu rechtfertigen sucht − nur als eine spezifische ‘Kultur’-Mission konsequent vorgestellt werden. Die Überlegenheit oder doch die Untersetzlichkeit der nur kraft der Pflege der Eigenart zu bewahrenden und zu entwickelnden ‚Kulturgüter’ ist es denn, an welcher die Bedeutsamkeit der ‚Nation’ verankert zu werden pflegt, und es ist daher selbstverständlich, dass, wie die in der politischen Gemeinschaft Mächtigen die Staatsidee provozieren, so diejenigen, welche innerhalb einer ‚Kulturgemeinschaft’ (das soll hier heißen: einer Gruppe von Menschen, welchen kraft ihrer

[8] *Ebd*., S. 207.
[9] *Ebd*., S. 208.
[10] *Ebd*.
[11] *Ebd*., S. 210.
[12] Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie*, Tübingen, [5]1972, S. 530.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Eigenart bestimmte, als ‚Kulturgüter' geltende Leistungen in spezifischer Art zugänglich sind) die Führung usurpieren: die ‚Intellektuellen' also, wie wir sie vorläufig genannt haben, in spezifischem Maße dazu prädestiniert sind, die ‚nationale' Idee zu propagieren.

Das 19. Jahrhundert steht in den rumänischen Fürstentümern im Zeichen des Kultur-Prestiges der Verwestlichung, vor allem der Adaption der französischen Kultur und Zivilisation. Dies schloss eine nationalistische, auf tradiertes autochthones Prestige pochende Ideologie keineswegs aus. Die westliche Orientierung der Intellektuellen, wie sich dies auch bei Eugen Lovinescu ausdrückt, hat allerdings in zunehmendem Maß eine Gegenbewegung auf den Plan gerufen, die seit dem Beginn des 20. Jahrhunderts verschiedene Konzeptionen eines eigenständigen rumänischen Kulturprestiges entwirft und dadurch erst eigentlich die Diskussion über das „rumänische Phänomen" in Gang bringt.

Dies kann exemplarisch an den Äußerungen des Philosophen und Soziologen Constantin Rădulescu-Motru verdeutlicht werden, welche die antiwestliche intellektuelle Position sehr deutlich zum Ausdruck bringt. In seinem 1934 veröffentlichten Artikel „Rumänien und die deutsche Kultur" sichtet er zunächst die kulturellen Einflüsse verschiedener Völker, denen die Rumänen im Laufe ihrer Geschichte ausgesetzt waren: am Anfang der slavische, dann der griechische – Rădulescu-Motru spricht vom „byzantinischen Hellenismus" –, im 19. Jahrhundert der französische, später die Konkurrenz des französischen mit dem deutschen Einfluss. An sekundären Einflüssen nennt er noch den russischen, türkischen, englischen und italienischen. Dem deutschen Einfluss schreibt Rădulescu-Motru eine segensreiche Wirkung zu. Über die Aufnahme der fremden Einflüsse im Allgemeinen, besonders in neuerer Zeit, fällt der Philosoph ein hartes Urteil:[13]

> Für das Ausmaß des Einflusses, den eine fremde Kultur auf ein Volk besitzt – und vor allem auf ein Volk des europäischen Südostens –, gibt es ein untrügliches Kennzeichen. Es ist dann gegeben, wenn die Kultur, von der ein wirkungsvoller und lang andauernder Einfluss ausgeht, in ihren neuen Erscheinungsformen nicht lächerlich – wenn ihr ursprünglicher Rang nicht durch Trivialität beeinträchtigt wird. Einer Kultur, die trivial wird, mangelt es an der wirklichen Kraft der Durchdringung. Im europäischen Südosten ‚balkanisiert' man sofort dasjenige, was an der westlichen Kultur unverstanden bleibt. So auch in Rumänien.
>
> Der Begriff dieser ‚unverstandenen Kultur' ist jedoch noch genauer zu betrachten, wenn wir eine vollständige Definition des ‚Balkanismus' gewinnen wollen. Die Völker des Südostens trivialisieren nicht dasjenige, was sie nur mit Mühe oder überhaupt nicht begreifen, sondern vielmehr das, was sie falsch verstehen, was sie, im falschen Glauben, dass es ihnen gar keine Schwierigkeiten bereitet, nur oberflächlich auffassen. Junge Völker sind nicht so kritisch und urteilen leicht nur dem Ansehen nach. Was die Völker des Westens durch lange Anstrengungen erreicht haben, das braucht sich ihnen nur mit dem Schein der Einfachheit und Klarheit darzustellen, um von ihnen auf die leichte Schulter genommen und in Anwendung gebracht zu werden, ganz gleich wie und worauf. Alles Verfeinerte, alle Grazie, jeder menschliche und einer Dauer fähige Wert, der das Ergebnis einer bewussten Anstrengung langen Atems darstellt, entartet leicht ins Vulgäre, sobald das Volk es für eine ihm selbstverständlich erreichbare Sache hält. Aus diesem Grunde begegnet man im Südosten so oft einer reichen Auswahl kulturellen Talmis statt einer

[13] Constantin Rădulescu-Motru, *Rumänien und die deutsche Kultur*, in „Europäische Revue", 10 (1934), 8, S. 530.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> wirklichen nationalen Kultur. Es steht mir nicht zu, an dieser Stelle vollständigere Ausführungen über die Balkanvölker zu machen. Vielleicht, und hoffentlich, ist der ‚Balkanismus' wie ich ihn beschreibe, eine vorübergehende Erscheinung.

Jenen Kulturtypus, der in Südosteuropa oft falsch verstanden, trivialisiert und „balkanisiert“ wurde, bezeichnet Rădulescu-Motru als den des europäischen Abendlandes:[14]

> Die Geistigkeit, die diesen Typus beseelt, ist ebenfalls hinreichend bekannt. Besonders gut bekannt ist die Zweckrichtung dieser Geistigkeit, die auf den Gebieten des politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Lebens als bürgerlicher Geist bezeichnet wird.

Er versucht herauszufinden, inwieweit zwischen der Seele des rumänischen Volkes und dem bürgerlichen Geist Übereinstimmung bestehen. Eigentümlich für den bürgerlichen Geist sei:

– auf politischem Gebiet die Unterwerfung unter die Ansicht der Mehrheit und die Achtung vor frei übernommen Verpflichtungen;

– auf wirtschaftlichem Gebiet der freie Wettbewerb unter Gleichgestellten;

– auf sozialem Gebiet die Initiative des Einzelnen auf der Grundlage des Privateigentums.

Auf allen drei Gebieten sei entweder nur oberflächliche oder gar keine Übereinstimmung festzustellen. In Rumänien sei das Normale die Nichteinhaltung von Gesetzen, der freie Wettbewerb trete zurück hinter den Ansprüchen, die der Einzelne als Mitglied der Gesellschaft erhebt, und die private Initiative sei dem Rumänen fremd, der eine Arbeit bevorzuge, die „nicht nach ihrem Ergebnis, sondern nach den Absichten des Arbeitenden ihren Lohn erhalten soll“.[15] Soweit die nationale Selbstkritik Rădulescu-Motrus, die auch im Zusammenhang mit der krisenhaften innenpolitischen Entwicklung Rumäniens in der Zwischenkriegszeit gesehen werden muss.

Die Auseinandersetzungen über das „rumänische Phänomen“, die Versuche, eine dem Kulturprestige Genüge tuende Bestimmung des rumänischen nationalen Spezifikums zu liefern, haben ihre Ursache in dem verspäteten, aber sehr raschen, man könnte fast sagen überhasteten Anschluss Rumäniens an die Entwicklung der westeuropäischen Kultur und Zivilisation. Zu dem anfänglichen Selbstgefühl, am allgemeinen Prozess des Fortschritts teilzunehmen, trat bald das Bedürfnis nach einer, eigenen nationalkulturellen Identität. Insoweit teilen die Rumänen das historische Schicksal anderer südosteuropäischer Nationen. Was in Rumänien aber besonders ins Gewicht fiel, war die außerordentlich intensive Aneignung der französischen Zivilisation und die dadurch herausgeforderte Abwehrreaktion gegen den Okzident.

Hier drängt sich der Vergleich mit der Debatte zwischen Slavophilen und Westlern in Russland auf. Er trifft, wie so viele historische Vergleiche, wohl einen Teil der Realität, so wie Russland und Rumänien in ihrer Entwicklung gewisse Parallelen aufweisen, die nicht nur der geographischen Nähe entsprechen. Der Vergleich erweist sich aber andererseits als oberflächlich, da er über eine Reihe von Unterschieden hinweggeht:

1) Die Slavophilen vertreten in Russland die autochthonistische Strömung, die dem Okzident ablehnend gegenübersteht, während in Rumänien der Autochthonismus zunächst nach dem Westen blickt und die römische Abstammung überbetont. Auch die

[14] Idem, *Psychologie des rumänischen Volkes*, in *Ebd*., 13 (1937), 5, S. 372.
[15] *Ebd*., S. 372−374.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

meisten Denkrichtungen, die später in Rumänien traditionalistisch gefärbt sind, bekennen sich zum römischen Erbe.[16]

2) In Russland stehen die Slavophilen am Anfang der Auseinandersetzung, auch wenn ihre Bewegung durch den „westlerischen" Artikel Čaadaevs scheinbar provoziert wurde. In Rumänien kommen traditionalistische und autochthonistische Richtungen – wenn wir von der „Siebenbürgischen Schule" absehen – erst als Reaktion auf die französische Überfremdung des Geisteslebens auf, welche den latinistischen Trend abgelöst hatte.

3) Das Lager der Slavophilen kann man als ziemlich geschlossen bezeichnen, allzu unterschiedliche Tendenzen sind bei seinen hervorragendsten Vertretern nicht festzustellen. Die verschiedenen Spielarten des rumänischen Autochthonismus lassen sich hingegen kaum auf einen Nenner bringen, gemeinsam ist ihnen nur die Suche nach dem rumänischen Spezifikum.

4) Slavophilen und Westlern gemeinsam ist ihr russischer Patriotismus. Bei den rumänischen „Protochronisten" und „Synchronisten" kommt noch ein weiteres verbindendes Moment hinzu: das Bekenntnis zum lateinischen Erbe, auch wenn bisweilen versucht wurde, das thrako-dako-getische Substrat der rumänischen Kultur stärker hervorzuheben. Die Synthese des lateinischen Erbes mit dem hellenistisch-byzantinischen, das man in Gestalt des orthodoxen Christentums bewahrt hat, wurde zu einem der schwierigsten Probleme bei der Definition des rumänischen Spezifikums.

Ein solches Problem existierte in Russland nicht, da Slaventum und Byzanz ohne Schwierigkeiten zu einer Einheit verbunden wurden, Iorga war nicht der einzige, der versuchte, mit der Formel „Ostrom" jene Antinomie der Traditionen zu überwinden.

Diese Gegenüberstellung macht deutlich, dass ein Vergleich zwischen den Prozessen der kulturgeschichtlichen Selbstbesinnung in Russland und Rumänien nur mit großen Vorbehalten gewagt werden kann. Der schwerste Vorbehalt ist allerdings der – und mit ihm als Ausgangspunkt soll im Folgenden eine inhaltliche Charakteristik der Auseinandersetzungen um das „rumänische Spezifikum" kurz dargelegt werden –, dass wir in Rumänien im Grunde überhaupt nicht zwei klar voneinander geschiedene Lager vorfinden, und selbst wenn es gelänge, eine grobe Teilung durchzuführen, hätten wir es mit drei Gruppierungen zu tun, da zwischen den Antagonisten die Vertreter einer vermittelnden Position ein weites Feld behaupten.[17]

a) Der „okzidentalistische" Standpunkt

Die Orientierung nach und Anlehnung an den Westen finden sich in den Ausführungen der bereits erwähnten Eugen Lovinescu und Mihail Ralea. Ein weiterer Aspekt findet sich in den Äußerungen von Sextil Puşcariu (1877−1948): „Seit 150 Jahren ist es unser ganzes Bestreben gewesen, uns aus den Balkanvölkern auszusondern und uns in die romanischen Völker einzureihen".[18] Mit diesen Worten protestierte der rumänische Linguist in seinen Jugenderinnerungen gegen die balkanphilologischen Tendenzen seines Leipziger Lehrers Gustav Weigand, eine enge Abhängigkeit des

[16] Werner Bahner, *Das Sprach- und Geschichtsbewusstsein in der rumänischen Literatur von 1780−1880*, Berlin, 1967, S. 129f.; Dumitru C. Amzăr, *L'esprit roumain au siècle de l'unité nationale*, in *RER*, 7−8 (1961), S. 121.

[17] Vgl. auch Wolfgang Höpken, *"Europäisierung" versus „Autochthonie": Entwicklungsgeschichtliche Diskurse in Südosteuropa (19./20. Jahrhundert)*, in *Berichte – Beiträge*, Hg. v. Geisteswissenschaftlichen Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas e.V. 1996, 91−108.

[18] Zitiert nach Klaus Heitmann: *Sextil Puşcariu, Deutschland und die deutsche Wissenschaft*, in *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches*, Hg. Paul Philippi, Köln, Wien, 1975, S. 128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rumänischen von den Nachbarsprachen, vor allem den slavischen, nachzuweisen. Puşcariu lehnt den Begriff „Balkanphilologie“ aus Prestigegründen ab. Damit geht die Animosität des Sprachwissenschaftlers gegen die geographische Zuordnung Rumäniens zum „Balkan“ einher.[19]

Besondere Schwierigkeiten bereitet diesem Standpunkt eben die geographische Trennung von den anderen romanischen Sprachen. Cantemir und die siebenbürgischen Latinisten glaubten noch, dass gerade in der Isolierung die Rumänen das lateinische Erbe besonders rein bewahrt hätten. Der Realität besser angepasst war das Bestreben führender Geister des 19. und 20. Jahrhunderts, die Rumänen wieder „in die romanischen Völker einzureihen“ und somit das lateinische Erbe neu zu beleben. Ein anderer bedeutender rumänischer Sprachwissenschaftler, Ovid Densuşianu (1873-1938), versteht den Anschluss Rumäniens an die westliche, d.h. französische Zivilisation, als Rückbesinnung auf das nationale Wesensgemäße. Für Densuşianu verkörpert sich „der lateinische Geist – in seinem erhabensten Ausdruck, der französischen Kultur“. Als Wesensmerkmale des „lateinischen Geistes“ nennt Densuşianu unter anderem Energie, Erneuerungsfähigkeit, geistige Beweglichkeit, Realitätsbezogenheit, scharfe Beobachtungsgabe und Individualismus. Für ihn war die Besinnung auf das Wesensgemäße durch das Medium des französischen Geistes auch deshalb notwendig, weil er auch den Slaven eine ausschlaggebende Rolle bei der Bildung der rumänischen Sprache und Nation zuerkannt hatte.[20]

Die okzidentalistischen Positionen reflektieren drei immer wiederkehrende Topoi:

1) die Auffassung, dass Rumänien kein Teil des Balkans sei, wobei eine geographische Differenzierung, nämlich die Scheidung der eigentlichen Balkanhalbinsel vom Donau-Karpaten-Raum, zum Anlass genommen wird, die Rumänen aus dem Südosten überhaupt herauszulösen, jedoch ohne Erfolg, da der Donau-Karpaten-Raum der Westromania genau so fern liegt wie der „Balkan“. Nach der Räumung Dakiens durch die Römer bleibt für lange Zeit die einzige Möglichkeit, eine Verbindung zwischen den Dakoromanen und Rom herzustellen, der Umweg über Byzanz. Unter diesem übergeordneten Aspekt können auch Iorgas breitgefächerte Produktionen betrachtet werden;

2) die Auffassung, dass die Überflutung durch Slaven und andere Völker nichts am Lateinertum der Rumänen geändert hat. Mochte das lateinische Erbe auch scheinbar erloschen sein, so wurde es doch wesensgemäß in der Neuzeit durch die Berührung mit der französischen Kultur neu belebt. Hier tritt unübersehbar ein rassischer Aspekt zutage, der Mythos der blutsmäßigen Abstammung, auch wenn als solcher nicht ausgesprochen: die Abkunft von den Römern determiniert letzten Endes die Seele des Volkes und seine kulturelle Entwicklung;

3) von da ist es nicht weit bis zur dritten okzidentalistischen Variante: die Entwicklung der westlichen Kultur fand schon immer ihre Entsprechungen in latenten Eigenschaften des Rumänentums, die nur herausgefordert werden mussten.

b) Versuche einer west-östlichen Synthese und andere vermittelnde Positionen

Von der zuletzt genannten Position aus erscheinen die Rumänen als Vorposten des Westens, wie einst die Bewohner der römischen Provinz Dakien. Jedoch sind extrem okzidentalistische Auffassungen dieser Art selten. Viel nachhaltiger hat sich die

[19] Sextil Puşcariu, *Die rumänische Sprache. Ihr Wesen und ihre volkliche Prägung*, Leipzig, 1943, S. 196.

[20] Heitmann, *Das „rumänische Phänomen“*, S. 218; Ovid Densuşianu, *Opere 2, Linguistica. Histoire de la langue roumaine*, Bucureşti, 1975, S. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Idee vom rumänischen Volk als eines Mittlers zwischen West und Ost, von der rumänischen Kultur als einer west-östlichen Synthese ausgewirkt. Das Bekenntnis der Rumänen zum orthodoxen Christentum und die starke Einwirkung nichtromanischer Elemente auf ihre Sprache führten zu dieser Schlussfolgerung hin. Der bereits zitierte Soziologe Ralea versuchte, den rumänischen Nationalcharakter (er schreibt „suflet etnic", was wohl am besten mit „Volksgeist" zu übersetzen wäre) als eine Synthese westlicher und östlicher Eigenschaften zu definieren. Typisch für den Okzident sei schöpferische Begabung, für den Orient passive Resignation. Aus der Vermischung beider Verhaltensweisen gehe die „adaptabilitate" hervor, eine Anpassungsfähigkeit, die auf Herstellung des Gleichgewichtes zwischen Mensch und Umwelt gerichtet ist.

Der orientalische Komponente des rumänischen „Volksgeistes" entspricht bei Ralea eine gewisse Passivität des rumänischen Volkes in der Geschichte, der auch das Fehlen von Revolutionen und das Sich-Abfinden mit Unrecht und Unterdrückung zuzuschreiben ist. Den Rumänen fehle die aggressiven Eigenschaften von Spaniern und Italienern, Griechenund Türken.[21] Diese Anpassungsfähigkeit der Rumänen haben bei Ralea auch ihre negativen Aspekte. Dem Rumänen fehle Naivität und Phantasie, daher sei sein religiöses Gefühl auch schwach entwickelt.[22] Diese Behauptung brachte Ralea in scharfen Gegensatz zu traditionalistischen Kreisen. Aber Illusionslosigkeit und Skezptizismus seien eben die Eigenschaften gewesen, die das rumänische Volk brauchte, um sich behaupten zu können.

Ein Versuch, die Doppelheit des rumänischen Wesens zu fassen, ist in den Begriffen des Dichters Ion Pillat (1891−1945) „karpathisch aber auch mittelmeerisch" zu erkennen.[23] Die hier vorgestellten Auffassungen reflektieren das Bemühen, die Wesensart des rumänischen Volkes aus dem Zusammenwirken zweier Elemente zu erklären, mögen es nun allgemein „abendländische" und „orientalische" Charakte-reigenschaften sein.

c) „Orientalistische" Positionen: Rumänentum und Orthodoxie

Die Gegner des „Okzidentalismus" orientierten sich am Osten: „Orientierung enthält das Wort Orient und bedeutet, sich gegen den Orient hinzuwenden, sich nach ihm zu richten, […] d.h. nach uns selbst, nach dem, was wir sind durch das Erbe, dessen wir uns würdig erwiesen haben."[24] Diese Worte schrieb der Philosoph Nichifor Crainic (1889−1972) 1926 in der Zeitschrift „Gândirea". Kennzeichnend für die Strömung der „Gândiristen", deren bedeutendster Vertreter Crainic war, ist die Erhebung des orthodoxen Christentums zum ersten nationalen Spezifikum der Rumänen. Dabei wird die Religion autochthon verstanden: „Es existiert kein rumänisches Heidentum vor dem rumänischen Christentum. Wir sind nicht getauft worden wie die Slawen, die Bulgaren, die Ungarn oder die Deutschen, sondern wir sind als Christen geboren".[25]

[21] Heitmann, *Das „rumänische Phänomen"*, S. 211.
[22] *Ebd*., S. 213.
[23] *Ebd*., S. 185
[24] Zitiert nach Heitmann, *Das „rumänische Phänomen"*, S. 175f.; hierzu Keith Hitchins, *East or West? Orthodoxism and Nationalism in Rumania in the 20th Century*, in *Rumänien im Umbruch. Chancen und Probleme der europäischen Integration*, Hg. Ilina Gregori, Angelika Schaser, Bochum, 1993, S. 89−100.
[25] Heitmann, *Das „rumänische Phänomen"*, S. 178. Was den slavischen Einfluss, die „slavische Komponente" im rumänischen Spezifikum, angeht, so verweise ich auf Hans-Christian Maner, *Von Einheit und Abgrenzung – Europa als Kategorie in der rumänischen Geschichtswissenschaft*, in *Auf der Suche nach einem Phantom? Widerspiegelung Europas in der Geschichtswissenschaft*, Hg. v. Georg Michels, Baden-Baden, 2003, S. 142−148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unter Einbeziehung des „mioritischen Raumes“ sieht Lucian Blaga in der Orthodoxie die dem Rumänentum wesensmäßige Konfession. Kennzeichen für die Orthodoxie sei das Moment des Organischen, der „Korrespondenz zwischen dem Einzelnen und dem All“, sowie die „sophianische“ Verklärung der Wirklichkeit.[26]

Für die autochthonistische Strömung ist die Orthodoxie als alleiniges nationales Spezifikum ungeeignet, da sie nicht bei den Rumänen entstanden ist und anderen Bevölkerungsgruppen ebenso zugehört. So wurden nationale Eigentümlichkeiten in der thrakischen Vorzeit bei den Dako-Geten gesucht. Bereits Nicolae Iorga hatte die Bedeutung der Thraker für die Geschichte Südosteuropas mehrfach hervorgehoben. Sie wurden in den Rang eines europäischen Kulturvolkes neben Griechen und Römern erhoben. Diese Idee wurde politisch-ideologisch instrumentalisiert in den 1970er und 1980er Jahren besonders aggressiv vorangetrieben.

Das Pochen auf die Dako-Geten bzw. die Thraker als Erklärungsmuster für das „rumänische Phänomen“ ist allerdings kein originaler Zug der rumänischen Geistesgeschichte, sondern trifft sich mit parallelen Bestrebungen in Spanien und Frankreich, der Bedeutung des iberischen und gallischen Substrats nachzugehen, also die von der römischen Kolonisation zugedeckten Grundlagen der eigenen Kultur freizulegen. Es erhebt sich daher die Frage nach der Kontinuität jenes kulturellen Substrats, eine Frage, die für die Geschichte der Rumänen einfacher beantwortet werden kann als für die der Westromania.

f) Die rumänische Kultur eine Bauern- und Hirtenkultur

Eine Kontinuität kultureller Eigenheiten des ethnischen Substrats wurde im Bauerntum gesehen. Diesem autochthonen maß man eine kulturschaffende und -bewahrende Kraft zu. Dabei wurde ein solches Vermögen nicht als „Folklore“, Volkskunst oder Kunstgewerbe verharmlost oder gar als „gesunkenes Kulturgut“ abgetan. Der bereits erwähnte Dichter Ion Pillat nennt das Dorf die „metaphysische und ethnische Mitte“ des rumänischen Lebens und „Erbe einer uralten, vielleicht neolithischen Kultur.“[27] Der Ethnologe Alexandru Tzigara-Samurcaş weist am Beispiel keramischer Muster einen „Zusammenhang zwischen der heutigen rumänischen und der neolithischen Kunst“ nach.[28] Tzigara-Samurcaş stellt die Bauernkultur der Kultur der Oberschicht, die er als nichtautochthon bezeichnet, gegenüber und spricht ihr nicht nur bewahrende, sondern auch assimilierende Kraft zu.

Neben der bildenden Kunst als kultureller Tradition wird auch literarisches Schaffen mit der bäuerlichen Tradition verknüpft und aus ihr hergeleitet, so z.B. von dem Kritiker Vladimir Streinu, der am Ursprung der rumänischen Literatur den Volkssänger, den Rhapsoden erblickt. Darüber hinaus seien in der kollektiven Dorfkultur die Wurzeln der rumänischen Literatur zu finden, „die tief in Geschichte und Geographie der Heimat hinabreichen“.[29] Neben der seßhaften bäuerlichen Mentalität findet sich aber in den Überlegungen auch die Hirtenmentalität. Diese verkörpere nicht nur Weltoffenheit und Beweglichkeit. Ovid Densuşianu nennt als weitere Spezifika dynamische Energie und Expansionsstreben.[30]

---

[26] Heitmann, *Das „rumänische Phänomen“*, S. 188−190.

[27] *Ebd*., S. 196.

[28] Alexander Tzigara-Samurcaş, *Alter und Bedeutung der Rumänischen Bauernkunst*, in *Vom Leben und Wirken der Romanen*, Hg. Ernst Gamillscheg, Jena, Leipzig, 1933, S. 108f.

[29] Vladimir Streinu, *Die klassische Berufung der rumänischen Literatur*, in „Rumänische Rundschau“, 21 (1967), 4, S. 107.

[30] Vgl. dazu Octavian Buhociu, *Die rumänische Volkskultur und ihre Mythologie. Totenklage – Burschenbünde und Weihnachtslieder – Hirtenphänomen und Heldenlieder*, Wiesbaden, 1974, S. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Das Bauerntum als immerwährender Quell rumänischer Kultur und Träger rumänischer Eigenart wurde im Kontrast zu anderen Volksschichten, Lebensbereichen und Völkern betrachtet wurde. Es waren dies die rumänische Oberklasse und der Lebensbereich der Stadt, andere Völker im Südosten und schließlich der Okzident.

g) Die seelischen Eigenschaften des rumänischen Volkes

Da alle Versuche, eine Klärung des rumänischen Phänomens herbeizuführen, immer wieder auf den bäuerlichen Kern der rumänischen Kultur zurückkommen, werden auch die seelischen Eigenschaften des rumänischen Volkes, ein Teil jenes Phänomens, aus dem bäuerlichen Substrat der rumänischen Geschichte zu erklären sein, aus den historischen Entwicklungsbedingungen dieses Substrats. Darauf soll hier abschließend noch kurz eingegangen werden. Oft genug geraten solche Versuche zu reiner Spekulation und Intuition, wenn die bäuerliche Seele bei der Aneignung anderer Kulturen oder im politisch-historischen Geschehen zutage gefördert werden soll. Vielfach bewegt sich in solchen Bahnen das Denken von Nicolae Iorga wie besonders sein deutscher Vortrag „Rumänische Seele", beweist, den er im Wintersemester 1932/33 im Romanischen Seminar der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin gehalten hat. Er bezeichnet die „Volksseele" als ein „elementares, beinahe mystisches Ding", das oft während geraumer Zeit nicht in Erscheinung trete, um sich dann wieder „über das Affentum der Gebildeten" zu erheben. Jede Hochkultur sei aber eng verbunden mit der Volkskultur.[31]

Der Bewahrung des „östlichen Römertums" misst Iorga höchsten Wert bei. Andererseits beschwört er das Thrakertum, die Eigenschaften der thrakischen Seele, die bei den Rumänen erkennbar seien: „Hinopferungsdrang im Dienste eines fanatischen Idealismus", „der Glaube an eine Gottheit, die man nicht in bestimmte Formen einkleiden kann", „eine Neigung für den auch hoffnungslosen Krieg", „ein Gefühl für die völlige Erfüllung einer absolut begriffenen Pflicht".[32]

Iorga spricht den Rumänen jeglichen Eroberungsdrang ab. Die Aggressivität Michaels des Tapferen sei ein Erbteil seiner griechischen Mutter gewesen. Nicht Eroberungswille, sondern „eine passive Unüberwindlichkeit, die sich auf einen rätselhaften Sinn für die geheiligte Bodenständigkeit seines Wesensgründet, ist ein Merkmal des Rumänen, aller Rumänen".[33]

Dem entspreche auch die Furchtlosigkeit des Rumänen gegenüber realen gefahren wie auch dem Mythos. Weitere Kennzeichen der Rumänen seien eine hohe Moralität und eine Liebe zum Prunk, der aber nur das Selbstbewusstsein erhöhen soll. Hinzu kam, dass die Rumänen, so Iorga, isoliert zwischen barbarischen Völkern gewesen seien. Auf sich gestellt hätten sie eine neue Eigenschaft entwickelt, die Klugheit.[34] Einen bedeuteten Einfluss anderer Völker auf die „romanisierten Thraker" oder „bäuerlichen Italiker" leugnet Iorga, auch den der Slaven.[35]

Wollte man aus dem kaum übersehbaren Schaffen Nicolae Iorgas alle Aussagen herausziehen, die die seelischen Eigenschaften des rumänischen Volkes berühren, würden sich diese wahrscheinlich am Ende zum Bild des thrakisch-römischen Bauernvolkes verdichten, mit spezifischen Zügen, die sich auch bei anderen Autoren

[31] Nicolae Iorga, *Rumänische Seele*, in *Vom Leben und Wirken der Romanen*, S. 9f.
[32] *Ebd*., S. 11.
[33] *Ebd*., S. 12.
[34] *Ebd*., S. 18.
[35] *Ebd*., S. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

wiederfinden lassen. Allerdings könnte man in Iorgas Oeuvre viele Inkonsequenzen nachweisen, die aus dem Bestreben entstanden sind, ein einheitliches Wesen der rumänischen Volksseele zu konstituieren. Dieser Gefahr entgehen andere bedeutende Repräsentanten rumänischen Geisteslebens, wie George Călinescu, indem sie von der Uneinheitlichkeit des rumänischen Phänomens ausgehen. Bei Călinescu gesellen sich zur rein rumänischen Note im Geistesleben die „partiell-spezifischen“ des Griechischen und Balkanischen. Es wäre noch nachzutragen, welche Eigenschaften das urtümlich rumänische Spezifikum bei Călinescu ausmachen. Es sind dies:[36]

– der Archaismus einer uralten bodenständigen Hirtenvolk-Kultur;

– wortkarge Weisheit, die sich im Sprichwort kundtut;

– „ritualitate“, d.h. klare Erinnerung an das einstige Stammesleben;

– „fatalism energetic“. Hier drängt sich eine Parallele zu Iorga auf;

– „simţ politic miraculos“ (wunderbarer Sinn für Politik), der sich in taktischer Verstellungskunst äußert;

– eine gewisse Xenophobie. Auch hier wird man an Iorga erinnert;

– das starke Gewicht der gewachsenen sozialen Bindungen;

– der „spirit critic“, der sich vor allem durch Ernsthaftigkeit und Maßbewusstsein auszeichnet.

Es ist nicht zu übersehen, dass die beiden Größen des rumänischen Geistes, Nicolae Iorga und George Călinescu, in wichtigen Grundzügen ihrer Konzeptionen übereinstimmen, wiewohl sie verschiedenen Generationen angehören. Betont werden muss, dass all diese Versuche das „rumänische Phänomen“ zu erklären, zur Entwicklung des Landes vom Ende des 19. Jahrhunderts bis in die Gegenwart beitragen. In dem an Umbrüchen nicht armen 20. Jahrhundert haben Intellektuelle sich immer wieder Fragen gestellt nach der Natur, dem Charakter der rumänischen Nation. Die Antworten bilden bis heute ein geistiges Spannungsfeld, aus dem die Bemühungen um das rumänische Spezifikum erwuchsen und das Bewusstsein sowie Unterbewusstsein der Rumänen prägen.

“ROMANIAN SPECIFICITY” AND NATIONAL PRESTIGE. COMMENTS ON THE CULTURAL POSITION OF ROMANIA (Summary)

Keywords: Culture, East, West, autochthonism, mental properties, identity.

What are the Romanian specific characteristics? Is there a “Romanian specific”? These questions will be explored in the following considerations. The different, often even contradictory assessment of the “West” and the “East” is one of the leitmotifs of an intellectual history debate, which has been conducted since the entry of the Romanian principalities into the western civilization area and has not remained silent until today. The positions of the respective protagonists are not always so clear.

[36] Hierzu Heitmann, *Das „rumänische Phänomen“*, S. 220f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU ZUB[*]

TEMPS ET PROPENSION ESCHATOLOGIQUE DANS LES PREMIÈRES DÉCENNIES DU XXe SIÈCLE[**]

Intervalle et accents

La conscience du temps a connu dans notre siècle la croissance la plus impétueuse et une problématisation continuelle[1]. La science, qui a manifesté pleinement son intérêt pour la temporalité, en est responsable, tout comme l'histoire elle-même, toujours plus dramatique. On peut parler d'une nouvelle sensibilité par rapport au temps, sensibilité dont l'historiographie est profondément consciente. Reconstituer les manifestations de cette sensibilité ne saurait jamais être une démarche dépourvue d'intérêt, même s'il ne s'agit que d'un intervalle de deux décennies, comme il en est ici le cas. Un intervalle pareil, entre deux guerres mondiales, est digne d'attention en soi et invite à des analyses variées. Un « fasciculus temporum »[2] s'éclaircit au fond par la causalité, par les événements antérieurs, mais aussi à la lumière des conséquences. Ce sont les limites, qu'il s'agisse du temps ou de l'espace, qui comptent. Car « toute entrée dans la sphère des sens se fait seulement par la porte des chronotopes » (M. Bakhtine), et en histoire rien ne devient intelligible en dehors de cette double coordonnée.

Dans une histoire des conduites temporelles, l'entre-deux-guerres représente sans doute un interstice extrêmement significatif. Frénétique, inquiète, la conscience du temps acquiert des accents nouveaux. Après la terrible expérience de la guerre, on pouvait croire que rien n'allait rester le même. La mondialisation d'un tel conflit, confiné autrefois dans les frontières de quelques pays, indiquait par elle-même une direction de l'histoire, un dépassements des anciennes limites et une portée œcuménique. « Le temps du monde fini commence », observait Paul Valéry, un des analystes les plus pénétrants de cette période[3]. Ce monde avait vu des empires disparaître et de nouvelles solidarités se constituer. L'européocentrisme commençait à pâlir lors du contact de plus en plus insistant avec d'autres cultures[4], les nouvelles générations se montraient plus ouvertes au dialogue avec l'altérité. La problématique du temps devient phis complexe. « Sécularisé » et nerveux, d'une cadence toujours plus

[*] Académicien, Institutul de Istorie « A. D. Xenopol », Academia Română – Filiala Iaşi.

[**] Fragment du volume *Temps et changements dans l'espace roumain. Temps et changements dans l'espace roumain*, recueil publié par Alexandru Zub, Iaşi, 1991, p. 151−166.

[1] Cf. Rudolf Wendorff, *Zeit und Kultur. Geschichte des Zeitbewusstseins in Europa*, 2 Auf, Opladen, 1980, p. 455−460. Une bibliographie essentielle in vol. *Die Zeit*, éd. par Anton Peisl et Armin Mohler, München/ Wien, 1983, p. 383−388. Cf. aussi Krzysztof Pomian, *L'ordre du temps*, Paris, 1984.

[2] Paul Valéry, *Regards sur le monde actuel* (1931), Paris, 1961, p. 23.

[3] Werner Rolewink, *Fasciculus temporum*, Strassburg, 1490.

[4] Cf. Jean Erhard, Guy Palmade, *L'Histoire*, Paris, [3]1965, p. 82.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 87−100

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rapide, le temps devenait un thème de réflexion dans la même mesure où il alimentait des inquiétudes et des prévisions de toute sorte. Une vaste bibliographie rend comte de cette réalité, dont l'étude systématique n'a pas été pourtant entamée jusqu'ici. Des changements brusques, des états d'âme plus intenses expliquent *grosso modo,* à côté de la logique interne de la chronologie, cette prédilection[5].

La valeur d'un intervalle chronologique pour l'historien dépend du nombre et de l'intensité des événements[6]. De ce point de vue, l'entre-deux-guerres est un temps à part. L'accélération de l'histoire, pressentie auparavant par un Michelet[7], frappe le plus l'époque et nourrit des méditations encore plus insistantes sur la durée. Les philosophes, les psychologues, les historiens, les ethnographes prennent part aux débats, à côté des savants enclins à mesurer aussi précisément que possible l'étendue, le poids, l'allure du temps.

En quelque sorte, la nouvelle époque avait été annoncée par Unamuno dans *Del sentimiento tragico de la vida* (1913). En pleine guerre, G. Simmel abordait le thème du temps historique, tandis que M. Heidegger écrivait sur le temps dans l'historiographie[8], inaugurant la série de ses grandes travaux sur l'existence et sur la temporalité. Des ouvrages importants se succèdent, grâce à O. Spengler (*Der Untergang des Abendlandes*, 1918), Ernst Bloch (*Geist der Utopie*, 1918), J. Huizinga (*Herbst des Mittelalters*, 1919), B. Groce (*Teoria e storia della storiografia*, 1920), H. Bergson (*Durée et simultanéité*, 1922), J. Piaget (*Le développement de la notion de temps chez l'enfant*, 1927), pour ne faire qu'un rapide échantillonnage. Heidegger publie *Sein und Zeit* (1927) et E. Husserl *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins* (1928) avant de s'arrêter sur la crise de la culture européenne. Des travaux essentiels pour la thème en cause signent ensuite P. Janet (*Evolution de la mémoire et de la notion de temps*, 1928), R. Carnap (*Der logische Aufbau der Welt*, 1928), Ortega y Gasset (*La rebelión de las masas*, 1930), P. Valéry (*Regards sur le monde actuel*, 1931), alors que la revue italienne *Scientia* instituait un concours sur le thème de l'évolution de la conception de temps[9]. Rappelons encore W. Gent (Das *Problem der Zeit*, 1934), G. Dumézil (*Temps et mythes*, 1935), G. Bachelard (*La dialectique de la durée,* 1936), P. Tillich (*The Interpretation of History*, 1936), G. Gentile (*Il superamento del tempo nella storia,* 1936), Michel Souriou (*Le temps*, 1937), R. Aron (*Introduction à la philosophie de l'histoire*, 1938). A la même époque, A. J. Toynbee commençait à faire imprimer sa vaste synthèse *A Study of History* (1934) et N. Iorga projetait une « historiologie humaine » qui devait représenter également une nouvelle conception sur le temps[10]. La deuxième guerre mondiale, malheureusement, a mis fin à son œuvre grandiose – le savant a été tué en 1940, par des extrémistes de droite. C'était peut-être un avertissement : les méditations sur le temps doivent souvent faire face à l'histoire – qui n'épargne nullement les historiens.

On doit ajouter que la réflexion sur le temps, très répandue en Europe, a connu dans le même intervalle une significative extension vers les autres continents[11]. Du

[5] M. Ralea, *Scrieri din trecut*, III, Bucureşti (1958), p. 39−52 : *Ideea de timp în conştiinţa modernă.*

[6] Cf. K. Pomian, *op. cit.*, p. 219.

[7] J. Michelet, *L'histoire de l'Europe*, Paris, 1972, *Prèface.*

[8] Martin Heidegger, *Der Zeitbegriff in der Geschichtswissenschaft*, in « Zeitschrift f. Philos, u. philosophische Kritik », CLXI, 1916, p. 173−133.

[9] « Analele Academiei Române. Dezbateri », t. 52, 1931/2, p. 3.

[10] N. Iorga, *Materiale pentru o istoriologie umană*, Bucureşti, 1968.

[11] Rudolf W. Meyer (éd.), *Dan Zeitproblem im 20. Jahrhundert*, Bern, 1964 ; J. T. Fraser, *Time as conflict*, Basel, 1978 ; G. Macktin Wilson, *Time and history in Japan*, in *AHR*, 1980, 3 ; Jacques Attali, *Histoires du temps*, Paris, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

point de vue thématique aussi, elle a engendré une diversité considérable des approches, suggérée à peine plus haut. L'image des études sur la temporalité serait certainement incomplète s'il laissait de côté d'autres noms : W. James, J. M. Guyau, H. Poincaré, B. Russell, A. Einstein, C. S. Peirce, J. E. McTaggart, D. Nys, P. A. Florenskij, A. Marty, A. J. Gross, A. Levi, A. N. Whitehead, H. I. Marrou, L. Febvre, C. Ranzoli, L. Wittgenstein, A. S. Eddington, B. Rewitz, C. Nordmann, J. Volkelt, W. J. Dunne, A. Jakubysiak etc. ; ce sont des noms qui évoquent un large spectre de préoccupations. Entre l'intuitionnisme de Bergson et le structuralisme génétique de Piaget on distingue beaucoup d'initiatives caractéristiques pour l'obsession de la temporalité[12].

Il y a quelques éléments définitoires à retenir dans une analyse, fût-elle sommaire, de l'idée de temps : l'accélération évidente du rythme historique, accompagnée par un sentiment spécifique d'exaltation ou de peur panique; le déplacement de l'accent vers la culture et le besoin d'échapper à la pression du politique; l'impression de crise, de fin du temps et de l'histoire, ce qui implique une psychologie crépusculaire et une disposition eschatologique. Manifestement, le monde changeait plus rapidement et plus profondément qu'autrefois. La carte des idées a été aussi bouleversée au cours de ce siècle que la carte géopolitique. Dans cette vision héraclitéenne, la vérité même devient instable, « nomade », fuyante, en perpétuant l'impression d'un déséquilibre irrémédiable. Le temps était-il malade ? On doit garder toujours en vue une certaine image du temps[13] – psychologique[14], sociale[15] etc. Sa qualité toujours différente intéresse l'historien, tout comme la qualité de l'historien implique des déterminations temporelles évidentes[16]. La durée n'est plus pour l'historien un « continuum », mais une série *d'intervalles* (« between past and future »), comme chez Hannah Arendt[17]. Il en résulte que l'historien a un certain devoir envers son propre « intervalle ».

L'entre-deux-guerres témoigne d'un nouvel intérêt pour le présent comme synthèse de la durée (dans le sens que Bergson donna au mot), telle qu'on pourrait déduire des écrits historiques majeurs. C'est un fait gros de conséquences, si l'on pense surtout qu'une partie des protagonistes n'étaient pas de simples historiens, « antiquaires » aux dépens desquels on pouvait s'amuser dans une époque suffoquée par le, scepticisme, mais au contraire, des hommes ayant de hautes responsabilités civiques. La science, selon Bachelard, correspond à un monde à bâtir, non pas à décrire. L'histoire doit bâtir et décrire. Isolée autrefois dans le passé, comme dans une réservation, elle reconnaît toujours plus clairement ses dettes envers le présent et l'avenir. L'histoire-connaissance et l'histoire-réalité fusionnent, mues par, les mêmes tensions et interrogations[18]. Mais lorsqu'il s'occupe du présent, l'historien met en œuvre une longue mémoire, qui est celle de sa discipline. Il sait que les grandes crises sont des maladies de la mémoire[19]. Le regard qu'il dirige vers l'avenir n'est point innocent. La tentation de surprendre globalement la durée implique une conscience plus aiguë du temps.

[12] Cf. M. Clengh, *Time and its importance, in modern thought*, London, 1937.
[13] Cf. M. Foucault, *Les mots et les choses*, Paris, 1966.
[14] C. Rădulescu-Motru, *Timp şi destin*, Bucureşti, 1940, p. 90−130.
[15] Cf. G. Gurvitch, *La multiplicité des temps sociaux*, Paris, 1958.
[16] H.-I. Marrou, *Crise de notre temps et Réflexion chrétienne*, Paris, 1978, p. 5.
[17] Hannah Arendt, *La crise de la culture*, Paris, 1972, p. 21.
[18] Cf. P. Chaunu, *Histoire, science sociale*, Paris, 1974 ; *De l'histoire à prospective*, Paris, 1975.
[19] Idem, *Pour l'histoire*, Paris, 1984, p. 393.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La direction du temps

« L'histoire n'a pas de sens », on nous a dit sans cesse[20]. Elle a pourtant une direction, saisie (non seulement) à l'époque moderne comme un mouvement inéluctable vers l'avenir. Au Moyen Âge, on le sait très bien, le passé n'importait qu'en tant que préface des « mémoires » qui formaient dans une mesure considérable l'historiographie[21]. Les temps plus récents ont apporté un changement de vision, lié aux nouveaux idéaux, qui réclamaient des programmes, des projections dans l'avenir. Le nouveau rythme de l'histoire, plus fébrile, n'était pas étranger à l'histoire des mouvements nationaux qui agitaient le XIXe siècle[22].

Au fond, l'historien ne sort jamais du temps, mais il arrive à attribuer un intérêt à quelque dimension temporelle ou autre, sous l'impulsion de son âge[23]. Autrement, comme tout être humain, il oscille entre le passé et l'avenir[24], cherchant dans le passe une clé du présent (Lord Acton)[25], recevant de l'avenir des influences dévitalisantes et, plus d'une fois, la tentation d'une régression sans limites. Plus le présent se montrait incertain et l'avenir menaçant, plus la nécessité d'explorer l'avenir autant que possible[26] devenait pressante et définissait un type de conduite temporelle.

« It is the future that we have to deal », avait dit Oscar Wilde, en exprimant ainsi une attitude qui gagnait du terrain au début du siècle, en historiographie également. Si l'avenir s'annonçait hostile, n'était ce une raison de plus pour le connaître ? Ce n'était plus « l'éternel retour », comme chez Nietzsche, que l'histoire devait observer maintenant, mais une perpétuelle accélération, un mouvement irrépressible vers ce qui n'était pas encore[27]. Cette propension change le passé même (H. Bergson)[28], ressenti comme un territoire plein de surprises, ramené en actualité sous des formes qui trahissaient l'engagement de l'historien.

L'histoire rencontre souvent l'utopie[29], l'immixtion de l'imaginaire comporte un effet libérateur. On a même parlé d'un « déverrouillage » de l'avenir, produit sous l'impact de l'économie et surtout de la science, qui est « futuriste » de par sa structure[30]. Source d'inquiétudes, projets, anticipations, l'avenir ne pouvait qu'affecter l'instant présent. Dans l'entre-deux-guerres, la conduite temporelle était marquée par cette propension[31]. On pouvait imaginer un mouvement inverse par rapport à la perspective rectiligne, puisqu'un événement actuel avait été tout d'abord un événement futur, pour entrer ensuite dans le coffre-fort du passé[32]. Rien de plus naturel donc que l'historiographie cherche à lui fixer les lignes de direction[33]. Le rapport de l'historien à la

[20] René Sédillot, *L'histoire n'a pas de sens*, Paris, 1965, p. 139−140 : *Uchronie.*

[21] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, Bucureşti, 1944, p. 19.

[22] Cf. Alexandru Zub, *L'idée nationale et le rythme historique dans les pays roumains, ou début de l'époque moderne*, in « Revue roumaine d'histoire », XIV, 1975, 2, p. 285−289.

[23] Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire*, Paris, 1974, p. 34.

[24] Eugen Fink, *Welt und Geschichte*, in vol. *Husserl und das Denken der Neuzeit*, Krefeld, 1956, p. 159−172.

[25] *Apud* Hans Kohn, *Propheten ihrer Völker*, Bern, 1948, p. 5.

[26] Cf. A. J. Toynbec, *Changement et tradition*, Paris, 1969, p. 9.

[27] Cf. Gaston Berger, *Omul modem şi educaţia sa*, Bucureşti, 1973, p. 56.

[28] Cf. aussi P. Chaunu, *Ce que je crois*, Paris, 1982, p. 15.

[29] B. Rüssel, *Lumea cum ar putea să fie*, Bucureşti, 1926 ; J. Huizinga, *In the shadow of tomorrow*, London, 1936.

[30] K. Pomian, *op. cit.*, p. 291−297.

[31] Cf. P. Fraisse, P. Halberg etc., *Du temps biologique au temps psychologique*, Paris, 1979.

[32] N. Georgescu-Roegen, *Misterul timpului*, in *Materia, spaţiul, timpul*, II, Bucureşti, 1982, p. 269.

[33] Cf. aussi *The Toynbee – Ikeda Dialogue*, Tokio, New York, San Francisco, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

futurologie n'est pas resté ignore[34], l'avenir étant accepté de plus en plus comme une catégorie de l'histoire[35]. C'est une direction bien définie maintenant[36], mais tellement confuse dans l'entre-deux-guerres. Comprendre le présent à travers l'histoire et optimiser de la sorte l'avenir est justement ce qu'on attend de l'enquête historiographique[37]. Compris en même temps comme instrument intellectuel, l'avenir était mis à l'œuvre d'une manière comparable à l'attitude de la Renaissance envers l'Antiquité[38], car il avait plutôt à stimuler les énergies créatrices qu'à découvrir la vérité[39]. Lorsqu'un historien de nos temps dit « J'étudie le rétro »[40], il ne sous-entend pas une clôture dans le passé, mais l'enquête systématique de celui-ci dans la perspective de la durée toute entière[41].

La sagesse, sinon la philosophie, est toujours restée au-dessus du temps, en reconnaissant dans le présent l'unique chance d'intégration et de synthèse. « Qui voit le présent, voit aussi tout le passé et tout l'avenir », disait Marc-Aurèle[42], dont la postérité, mélancolique et réconfortante à la fois, se prolongeait jusque clans l'entre-deux-guerres, incitant à une attitude lucide envers le temps. Entre l'histoire tragique de l'empereur-philosophe et celle de Polybe, d'une part, et le tragisme de l'histoire moderne, de l'autre, il y a une relation directe, que les hécatombes de la première guerre mondiale n'ont fait qu'augmenter.

Un filon plus tonique, plus imbu d'espérance, continuait à exerciter en même temps son action sur les nouvelles séries d'historiens. Leur écriture était imprégnée par l'avenir, tout comme l'œuvre des quarante-huitards Mickiewicz[43] ou Kogălniceanu, chez lesquels l'avenir était prévisible, comme dans un « règle de trois », à partir des autres dimensions de la durée[44]. Ensuite, les idéologies ont exalté davantage le présent et l'avenir, c'est-à-dire les dimensions les moins caractéristiques pour l'ancienne vision du temps. En s'y prenant ainsi, elles ont stimulé sans doute une attitude active telle qu'elle se remarque chez un Adolf Hernack, qui soutenait, tout comme N. Iorga, que l'histoire ne se justifiait qu'en tant que facteur d'action sur le présent et à la lumière de l'avenir[45]. Lucian Blaga parlait dans *Orizont şi stil* (« Horizon et style ») d'un « temps-bassin à jet d'eau » (*timp-havuz*), dirigé vers l'avenir, un temps qu'il considérait significatif pour les cultures messianiques[46]. Du moment qu'elle se reconnaît au service de la vie, comme chez les plus importants de ses auteurs, l'historiographie ne peut avoir que cette direction. Elle se dirige donc non seulement vers le passé (perspective close), qui est son domaine traditionnel, mais aussi vers l'avenir (perspective ouverte), car elle sent « le devoir et la vocation d'analyser cliniquement les indices, le sens et le rythme de ce glissement vers l'avenir »[47].

---

[34] R. Aron, *Post-face*, in vol. *L'historien entre l'ethnologue et le futurologue*, Paris, La Haye, 1972.

[35] Karl Erdmann, *Die Zukunft als Kategorie der Geschichte*, in vol. *Geschichte, Politik und Pädagogik*, Stuttgart, 1970, p. 256−272 ; H. Löwe (éd.), *Geschichte und Zukunft*, Berlin, 1978.

[36] Cf. Pierre Rousseau, *Histoire de l'avenir*, Paris, 1959 ; Gaston Berger, *Phénoménologie du temps et prospective*, Paris, 1964[3].

[37] P. Chaunu, *Histoire quantitative, histoire sérielle*, Paris, 1978, p. 5.

[38] A. Toffler, *Şocul viitorului*, Bucureşti, 1973, p. 16.

[39] Cf. A. D. Xenopol, *Scrieri sociale şi filosofice*, Bucureşti, 1967, p. 152.

[40] Théodore Zeldin, in vol. *Une leçon d'histoire de F. Braudel*, Paris, 1986, p. 201.

[41] Pour la situation actuelle du thème, *v.* Alexandru Zub, *L'histoire : de la rétrospective à la prospective*, in *Anuar* (Universitatea « Al. I. Cuza » Iaşi, Centrul de Ştiinţe Sociale), IV, 1987, p. 36−43.

[42] *Meditaţiunile lui Marc Aureliu*, éd. C. Fedeleş, Bucureşti, 1930, p. 94.

[43] Mickiewicz, *Le livre polonais*, X, 14.

[44] M. Kogălniceanu, *Opere*, II, Bucureşti, 1976, p. 389.

[45] *Apud* I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, Bucureşti, 1927, p. 46.

[46] Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, Bucureşti, 1969, p. 51−61.

[47] Dan A. Lăzărescu, *Interdisciplinaritatea în ştiinţele istorice*, in vol. *Interdisciplinaritatea în ştiinţele umane*, Bucureşti, 1980, p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Par conséquent, où est-ce que l'historien doit placer son enquête : en aval de la durée (vers le *hic et nunc)* ou en son amont (vers les origines) ? On pourrait dire, en employant une formule déjà habituelle, qu'il « avance avec ses deux projecteurs braqués l'un vers l'avant et l'autre vers l'arrière ; ainsi notre présent est-il doublement focal : les deux faisceaux qu'il émet reviennent réverbérés »[48]. Au milieu attend, décisif, le présent.

Sur le plan méthodologique, la situation est aussi digne d'intérêt, car dans la première partie de notre siècle se sont éclaircies, dans ce domaine également, les modalités principales. La méthode explicative s'applique *en aval*, préoccupée par l'idée de la causalité, tandis que la méthode reconstructive suppose la direction inverse, attentive à l'idée de finalité et attribuant à l'historien une fonction sociale plus active[49]. V. Pârvan a parlé même d'une histoire finaliste, analogue à l'art et à la philosophie finaliste[50]. C'est justement la direction qui s'est consolidée d'une façon spectaculaire dans l'entre-deux-guerres, avec des conséquences qu'on aura l'occasion de détailler plus loin. Elle implique en essence l'abandon de la durée sous la pression de l'avenir.

Une génération exaspérée

Dans une histoire des conduites temporelles, entreprise jusqu'à ce jour seulement de point de vue psychologique[51], mais nécessaire dans une vision plus ample, l'entre-deux-guerres représenterait sans doute un chapitre passionnant. La génération qui a découvert le monde dans les années du grand conflit[52] qui allait mettre son sceau sur l'interstice dont on a affaire ici a vécu comme nulle autre auparavant le sentiment aigu du changement, de la crise et de l'imprévu. « Jamais le sentiment de vivre une mutation sans précédent », avouait un contemporain, « n'a été plus intense, plus légitime »[53]. Un siècle plus tôt, en arrivant de sa Moldavie encore patriarcale et voyagent pour la première fois par train à Paris, l'historien M. Kogălniceanu se demandait s'il, ne violait pas, en assumant la nouvelle cadence, les droits du temps[54]. Il voulait dire que le mouvement accéléré dans l'espace définissant un autre temps, avec lequel il ne pouvait pas être entièrement solidaire. Ce temps – le nouveau temps – n'a fait depuis qu'augmenter sa vitesse, en entraînant des changements étonnants, des inquiétudes, de la déroute. Vers le milieu de l'intervalle, Michelet se rendait compte que « l'allure du temps a tout à fait changé »[55]. D'autres accents, souvent dramatiques, s'ajoutent avec les années. Les mélancolies de la « fin de siècle » et les anxiétés du nouveau siècle se retrouvent dans le discours historique. J. Burckhardt s'occupe des grandes crises de l'histoire[56], et le thème du déclin connaît, au début du XXe siècle, une vogue extraordinaire. D'autant plus, de pareilles préoccupations font surface après la grande conflagration. En quelque sorte, avec *Der Untergang des Abendlandes* (1918), O. Spengler marquait parfaitement son temps. Son œuvre reste significative, comme expression d'un état d'âme, même si elle a attiré la critique d'un philosophe comme Henri Massis

[48] Jean-Marie Domenach, *Enquête sur les idées contemporaines*, Paris, 1981, p. 33.
[49] I. Lupaş, *op. cit.*, p. 45.
[50] V. Pârvan, *Idei şi forme istorice*, Bucureşti, 1920, p. 47.
[51] Paul Fraisse, *Les conduites temporelles*, Paris, 1957.
[52] On y utilise, le terme *génération* au sens de contemporain, participant aux mêmes événements.
[53] Gaëtan Picon, *Panorama des idées contemporaines*, Paris, 1968, p. 11.
[54] Ilie Corfus, *Pe urmele unei corespondenţe necunoscute a lui M. Kogălniceanu*, in *CI*, III, 1972, p. 333−338.
[55] J. Michelet, *Histoire du XIXe siècle*, Paris, *Préface*.
[56] J. Burckhardt, *Die weltgeschichtlichen Krisen*, Oldenburg i.O., 1933.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*Défense de l'Occident*, 1926) ou celle d'un historien comme Lucien Febvre. La pensée existentialiste (Heidegger, Jaspers) n'est pas étrangère à ce climat, tout comme la réflexion néoromantique d'un Klages[57]. Certains historiens insistent sur l'*Erlebnis*, sur le vécu authentique (G. Papini, N. Iorga, B. Croce, A. J. Toynbee, M. Eliade, etc.) et plaident pour le rétablissement de la dignité de l'homme dans un siècle déchiré par des grandes contradictions[58]. Le scepticisme d'un Keyserling fait pendant avec les essais d'Anatole France et l'*Uomo finito* de Papini, avec les écrits de G. Gentile, pour ne mentionner que quelques noms d'une longue série.

On assiste certainement à un carrefour de tensions qui ne pouvaient rester sans écho dans la pensée historique. Des tendances contradictoires s'entrecroisaient partout, stimulant des réactions diverses, parfois incompatibles, souvent complémentaires, presque toujours colorées effectivement. Au pessimisme de Spengler, aux voix qui prophétisaient la dissolution imminente de la culture occidentale, on a opposé immédiatement les différentes formules de solidarité traditionnelle, surtout à fondement religieux (Jacques Maritain, H. Massis, N. Berdiaev, J. Benda, H. Keyserling, etc.), l'idée d'un nouveau Moyen Âge s'imposant tout d'abord en tant que solution de restauration de l'ancien équilibre spirituel[59]. Le déclin occidental[60], de la crise de la culture (P. Valéry, K. Jaspers, E. Husserl, etc.)[61] et ses effets sur le continent[62], l'effondrement de la civilisation[63], « l'agonie du monde »[64] étaient des sujets de débat et entretenaient une atmosphère spécifique. *Abendland* commençait à signifier vraiment, comme dans le livre de Spengler, un espace où la civilisation s'obscurcissait. L'impression que «cela ne pouvait plus aller» a entraîné le recherche des solutions, en facilitant la tâche des dictatures[65]. « Toutes les grandes crises sont maladies de la mémoire »[66], nous insistons. Quelle était la place assignée à l'historiographie dans ce tableau sombre ? Comment ses protagonistes ont-ils traversé la dévastatrice crise morale de l'époque ?

Quelques aveux des jeunes historiens qui ont fait leur début au lendemain de la guerre suggèrent une certaine consonance avec les essais philosophiques. H.-I. Marrou (n. 1904) affirmait, au nom d'une génération : « Nous avons grandi pendant les années 1920, dans cette Europe troublée qui n'arrivait pas à se sentir en paix. Nous vivions dans une atmosphère d'Apocalypse »[67]. En quelque sorte, il sentait la catastrophe approcher. Pareil à d'autres esprits sensibles (Rathenau évoquait le « désespoir muet »

[57] Cf. Rudolf Wendorf, *op. cit*., p. 470−478.

[58] Quelques remarques sur le pessimisme historiographique de l'époque chez L. Boia, *La durée de l'histoire : les métamorphoses d'un concept*, in *Etudes d'historiographie*, Bucureşti, 1985, p. 27−28.

[59] Cf. T. Vianu, *Henri Massis*, in « Gândirea », VIII, 1928, 1, p. 1−5.

[60] Cf. R. Koselleck (éd.), *Niedergang. Studien zu einem geschichtlichen Thema*, Stuttgart, 1980.

[61] P. Valéry, *Regards sur le monde actuel*, 1931 ; K. Jaspers, *Die geistige Situation der Zeit*, 1931 ; Ed. Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und der Transzendentalen Phänomenologie*, 1936. Cf. André Malraux, *La tentation de l'Occident*, 1926 ; André Siegfried, *La crise de l'Europe*, Paris, 1935.

[62] Cf. Czeslaw Madajczyk, *Mitteleuropa und die europäische Kulturkrise (1918−1939). Ein Entwurf*, in vol. *La Pologne au XVe Congrès International de Sciences Historiques à Bucarest*, éd. St. Bylina, Wroclaw etc., 1980, p. 279−302.

[63] Cf. P. P. Negulescu, *Destinul omenirii*, II, Bucureşti, 1939, p. 201−223 ; T. Vianu, *Studii de filosofia culturii*, Bucureşti, 1982, p. 139−145.

[64] Ludwig Bauer, *L'Agonie du monde*, Paris, 1933. Cf. P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 86−99.

[65] P. P. Negulescu, *op. cit*., p. 86−87.

[66] P. Chaunu, *Pour l'histoire*, Paris, 1984, p. 393.

[67] H.-I. Marrou, *Fondements d'une culture chrétienne* (1934), in vol. *Crise de notre temps et Réflexion chrétienne*, Paris, 1978, p. 10−11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de ceux passés par « le feu »)[68], il observait non pas tellement la jubilation hédoniste de l'après-guerre, mais plutôt l'accumulation de la misère morale, le déclin spirituel, un « temps dramatique » qui paraissait annoncer « la révolution ou la fin du monde ». C'était, évidemment, un état de crise, la révolution et la contre-révolution s'affrontaient sur le continent, les régimes fascistes s'installaient çà et là, les modifications dans le système d'alliances s'opéraient partout. Le krach économique par lequel débutait la quatrième décennie n'était qu'un « révélateur de la fragilité d'un monde que nos jeunes cœurs n'avaient cessé de prévoir et d'attendre »[69]. Une « génération de la crise », atteinte par le désespoir et par la névrose collective – c'est ainsi qu'elle a été appelée par un autre contemporain, Paul Vigneux[70], lui aussi convaincu que l'optimisme du modèle américain n'était pas acceptable. Tout comme Marrou, il dénonçait les illusions d'un progrès continu et il recherchait, avec Jean Touchard, Em. Mounier, etc., la remède dans une rénovation morale[71].

A. J. Toynbee, dont la théorie cyclique alimentait la même disposition d'esprit, n'est pas moins révélateur dans son témoignage : « Notre génération vit une de ces périodes de tension et d'anxiété intenses et inhabituelles. Quel est notre avenir ? Qu'allons-nous en faire lorsqu'il sera sur nous ? »[72]. Une réflexion systématique s'imposait, à la lumière de l'histoire, ne fut-ce que pour nourrir d'autres interrogations inquiétantes. Elle lui paraissait légitime, la tentative de scruter l'avenir, de lui donner une forme à partir de l'expérience passée. Comme N. Iorga, il accordait une grande valeur à l'engagement de l'historien en tant que source de l'entendement de la durée : « Là où la prédiction est impossible, la divination peut être valable »[73].

L'engagement, l'existence authentique, *trăirea* (l'*Erlebnis* de Dilthey) étaient presque les mots d'ordre de la nouvelle génération, qui a donné tant d'historiens remarquables. À son nom, en problématisant d'une façon plus tonique, Mircea Eliade se déclarait libre de tout programme préétabli, c'est-à-dire disponible pour une véritable ouverture vers le monde, vers la grande culture[74]. Mais il ressentait douloureusement la pression de l'histoire, sa terreur, en ayant le pressentiment que le temps dont sa génération disposait était court et dramatique. Comment se délivrer de cette pression ? Seulement à travers la création culturelle. Il savait que les sociétés archaïques cherchaient à se régénérer périodiquement par l'abolition du temps concret, c'est-à-dire de l'histoire comme suite d'événements irréversibles, imprévisibles et de valeur autonome[75]. Pourquoi l'homme moderne ne ferait autant, en se dédiant à un intense travail créateur ? Eliade n'était pas le seul à penser de cette manière. La lutte avec le temps était en quelque sorte le donné de sa génération.

Le temps presse…

Tout événement de grandes proportions, avec des conséquences imprévisibles, produit dans l'observateur tant soit peu sensible un signal d'alarme quant à la fin du

[68] *Ibidem*, p. 33.
[69] *Ibidem*, p. 11.
[70] Paul Vignaux, *La génération de la crise*, in *Chantiers*, janvier, 1932. *V.* aussi *Témoignage sur une jeunesse étudiante*, in H.-I. Marrou, *op. cit.*, p. 105−113.
[71] H.-I. Marrou, *op. cit.*, p. 12−13.
[72] A. J. Toynbee, *Le changement et la tradition*, Paris, 1969, p. 9.
[73] *Ibidem*, p. 11.
[74] M. Eliade, *L'Epreuve du labyrinthe*, Paris, 1978, p. 25−26.
[75] Idem, Le *mythe de l'éternel retour*, Paris, 1949, p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

temps. Michelet, en regardant ses Parisiens en résurrection, se demandait : « Auront-ils le temps ? »[76] Un exilé roumain, attentif aux chances du moment, ne pensait autrement : « Le temps presse… »[77]. Il s'agit d'un leitmotiv des époques troubles, comme celle qui avait fait Lamennais observer que le monde se trouvait « dans le travail de l'agonie »[78].

A la différence de ce *mundus senescit* que les anciens chrétiens prononçaient avec résignation, l'interrogation eschatologique de l'homme moderne est pleine d'anxiétés, sinon terrorisante[79]. « Le manque de temps » lui inculque généralement un désespoir que A. D. Xenopol savait combattre[80], en recommandant une attitude active jusqu'au bout, destinée à mettre en œuvre toutes les facultés disponibles[81]. Il rencontrait ainsi l'activisme héroïque de Keller[82], présent aussi – dans l'historiographie roumaine – chez Pârvan : l'idée de la fin inévitable devait augmenter au maximum l'intensité de la vie et du travail créateur[83]. Affronter activement le sentiment de l'extinction inéluctable de toute civilisation, voilà l'attitude qui se dégage surtout de son livre *Idei şi forme istorice* (« Idées et formes historiques »), œuvre de réflexion philosophique où Pârvan reprenait le même thème, en faisant allusion, à la parabole des vierges irréfléchies : si « personne ne connaît ni le jour, ni l'heure où même les peuples doivent s'éteindre », alors chacun, est obliger à augmenter ses efforts mélioristes[84].

Ces idées s'étayaient plutôt sur la doctrine du monde fini de la religion que sur la science, qui compte en principe sur un double infini, spatial et temporel[85]. Ce n'est pas difficile à observer que la vision d'une possible extinction se trouve en désaccord avec les données de la science actuelle sur le temps et que sa motivation était tout d'abord de nature morale[86]. La pédagogie civique en a extrait souvent des arguments. Éteindre dans la création le drame eschatologique n'était pas, dans le contexte de la *paidéia*, une idée déplacée. Si le temps approchait sa fin, faisons-le d'autant plus travailler, en lui attribuant une signification transhistorique[87]. « La création est la réponse qu'on peut donner à la destinée, à la *terreur de l'histoire* », observait Eliade, attentif surtout à l'expérience des petites communautés en lutte avec les adversités[88]. « Le pauvre homme sous les temps » n'est pas seulement une belle expression du XVIIe siècle (Miron Costin) – reprise par Joseph de Maistre (« L'homme est assujetti au temps ») et mise ensuite par Xenopol sur le frontispice de sa synthèse historique –, mais une vérité vécue comme destin. Le même Costin se demandait, à une époque trouble, si le terme (« soroc de sfârşire ») de la vie des siens n'était pas venu[89].

L'idée du temps limité venait de loin[90] et elle a fait une carrière prodigieuse, en imposant certainement des recherches dans la direction d'une sortie de l'histoire. Au

[76] *Apud* D. Halévy, *Essai sur l'accélération de l'histoire*, Paris, 1948, p. 125.
[77] D. Berindei, *Trecutul şi prezentul*, în *Junimea română*, Iaşi, 1851. Un compatriote, Kogălniceanu, avait toujours la même sensation : « Le temps presse… » (*Scrisori*, Bucureşti, 1913, p. 182).
[78] *Apud* Paul Bénichou, *Le temps des prophètes*, Paris, 1977, p. 127.
[79] Cf. G. Duby, *Préface*, in vol. *La fin des temps. Terreurs et prophéties ou Moyen Age*, Paris, 1982.
[80] A. D. Xenopol, *Scrieri sociale şi filosofice*, Bucureşti, 1967, p. 148.
[81] *Ibidem*, p. 209.
[82] Gottfried Keller, *Züricher Novellen*, Gotta, 1903, p. 277.
[83] V. Pârvan, *Scrieri*, Bucureşti, 1981, p. 134.
[84] *Ibidem*, p. 389. La même parabole chez Pierre Chaunu, *La peste blanche*, Paris, 1976.
[85] Cf. K. Pomian, *op. cit.*, p. 294.
[86] L. Boia, *op. cit.*, p. 29.
[87] M. Eliade, *L'Epreuve du labyrinthe*, p. 147.
[88] *Ibidem*, p. 113.
[89] M. Costin, *Opere*, Bucureşti, 1958, p. 158.
[90] *Apocalips*, X, 6 : « Il ne sera plus du temps ».

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

début de l'entre-deux-guerres on évoquait « les derniers jours de l'humanité » (Karl Kraus), on suggérait un dépassement du temps (Gentile)[91], un refus de l'histoire[92], la sortie de sa toile d'araignée inextricable[93]. Sur les traces de Pascal, Hegel avait essayé de faire du « temps ennemi » un allié de l'humanité[94]. On a fait ensuite, de A. Riedl à E. H. Gombrich[95], des tentatives d'éluder les déterminations temporelles, des tentatives qui ont fini par devenir l'obsession de l'époque dont nous parlons. La lutte avec le temps apparaissait comme un exercice de la liberté, mais aussi comme un besoin d'ordre dans un monde menacé par le chaos. L'évasion dans la préhistoire, comme dans un paradis perdu[96], de même que dans les brouillards de l'avenir, imbus d'utopie, a pu allécher beaucoup de monde, en tant que protestation contre l'histoire et formule sotériologique. Le siècle paraissait dominé par les forces du mal. Comment regagner l'ordre et le *kaïros* ? « Il faut accepter la rupture et surtout créer », pensait Eliade[97], en essayant de donner un sens métaphysique à l'histoire. Son attention se dirigeait également vers les origines (le temps mythique, l'*illud tempus*)[98] et vers l'avenir comme dimension transcendante, comme substitut religieux dans l'économie d'une durée qui avait déjà subi un long processus de sécularisation, comme l'a observé récemment Marcel Gauchet[99].

Il ne s'agissait pas seulement de l'abolition du temps, pure et simple, mais d'une manière de l'employer encore plus intensément. Le monde devait apprendre, sous le fouet des nouveaux rythmes, à vivre plus rapidement. V. Pârvan et Nae Ionescu avaient plaidé pour la même idée. Comme représentant de la nouvelle génération, Eliade ajoutait un surplus d'*Erlebnis* fébrile, unie à la nostalgie du temps originel et à la propension eschatologique. Le thème du salut par la création lui était cher et il n'a pas hésité à le proposer avec obstination à ses contemporains. Une intuition finaliste l'avait mobilisé dans la sphère de l'action et de l'urgence culturelles. « J'avais le pressentiment que nous n'aurions pas le temps. Je sentais non seulement que le temps nous était compté, mais que nous allions vers une époque terrifiante (le temps de la *terreur de l'histoire*)… Pour moi, personnellement, cela signifiait que j'aurais à me *dépêcher,* à me mettre à dire ce qu'il me serait permis de dire »[100]. D'ailleurs, toute une génération était appelée à donner sa mesure avant d'être trop tard : « Je sentais, avec tous ceux qui m'entouraient, que le cycle qui avait commencé en 1918 allait se clore, peut-être du jour au lendemain »[101]. Ainsi a-t-il travaillé en hâte, sous la pression du temps expiable, publiant livre après livre, écrivant couramment dans la presse, donnant des conférences sur des sujets « brûlants », exhortant ses compagnons à tirer parti de ce répit.

---

[91] Cf. G. Gentile, *Il superamento del tempo nella storia*, in *Rendiconti dela Accademia dei Lincei*, XI, 1936.

[92] André Chamson, *L'homme contre l'histoire*, Paris, 1927.

[93] Cf. H. Lefebvre, *La fin de l'histoire*, Paris, 1970, p. 171−223.

[94] Kostas Papaioannou, *Hegel et la philosophie de l'histoire*, in Hegel, *La raison de l'histoire*, Paris, 1965, p. 18.

[95] Cf. Andrei Pleşu, *Ochiul şi lucrurile*, Bucureşti, 1986, p. 10−13.

[96] Gabriel Camps, *La préhistoire. A la recherche du Paradis perdu*, Paris, 1982.

[97] M. Eliade, *op. cit.*

[98] Idem, *Mitul reintegrării*, Bucureşti, 1942 ; *Le Mythe de l'éternel retour*, Paris, 1949 ; *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1957 ; *Aspects du mythe*, Paris, 1963 ; *Nostalgie des origines*, Paris, 1971. *V.* surtout les synthèses : *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1948 et *Histoire des croyances et des idées religieuses*, 3 vol., Paris, 1976−1978, 1983.

[99] Marcel Gauchet, *Le désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion*, Paris, 1985, p. 253−258.

[100] M. Eliade, *Autobiography*, I, New York, 1981, p. 292.

[101] Idem, *Amintiri*, II, in *RITL*, 1987, 1−2, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

On devrait rappeler surtout l'une de ces exhortations, celle qui résume tout un état d'âme. Penché au-dessus de la dernière feuille du calendrier de 1927, Eliade avait écrit un article (*Anno Domini*) où il invitait tout le monde à s'imaginer qu'on ne disposait plus que d'une année, une seule année, pendant laquelle on devrait s'exprimer le plus complètement possible[102]. C'était un pari avec le temps, une provocation insolite et un engagement dont les échos se ressentent dans ses écrits ultérieurs. C'était également une façon d'assumer un destin culturel à une époque où le monde se laissait entraîné de plus en plus dans le tourbillon de la vie politique. Tout restait maintenant sous le signe de l'urgence : « On devait répondre *tant qu'il y avait encore du temps.* Jamais jusqu'alors on n'avait ressenti d'une manière si concrète le bref délai qui nous était accordé »[103]. Le regard tourné vers la fin, vers l'*eschaton*, définissait une conduite envers le temps marquées par les anxiétés caractéristiques du siècle[104]. Pour qu'elle devienne supportable, l'histoire devait avoir un sens, comme chez Hegel, et son sens se révèle à la lumière de la finalité[105].

Si Eliade est ainsi arrivé à une compréhension qui le réconciliait tant bien que mal avec l'histoire – par un regard hautain qui l'intégrait à une économie transcendante –, d'autres contemporains se sont maintenus dans le sphère du refus pur, sans solution aucune. Le livre de Cioran, *Pe culmile disperării* (« Sur les cimes du désespoir », 1934), mélancolique et terrible dans son négativisme, en est significatif. Entre les contestations de cette époque-là, passées à la limite, et *La chute dans le temps* (1964), une parfaite consonance se maintient. C'est une autre réponse à la pression de l'histoire, non moins caractéristique pour l'exaspération qui s'était répandue un peu partout. Le mouvement de droite, avec ses « rites de passage », avec ses espoirs et ses excès, n'était pas étranger au même état d'âme[106]. Le temps avait acquis en effet des accents dramatiques.

Propension eschatologique

La vision de la fin inexorable (« Toutes choses ont leur terme »)[107] s'appuie essentiellement sur la linéarité du temps, étant de souche, judéo-chrétienne[108]. L'époque moderne, surtout à partir de Vico, lui a imprimé un développement extraordinaire, servi « à temps » par les grandes crises avec lesquelles elle était confrontée. La *Réforme* apparaissait comme un événement à la fin de l'histoire[109], et tout un mouvement millénariste accompagne l'aventure de l'homme moderne. « Les signes du temps » étaient lus dans une perspective finaliste, le destin de l'humanité semblait être une flèche entre la *genèse* et l'*eschaton*[110]. La première conflagration mondiale a engendré la synthèse eschatologique la plus spectaculaire : *Der Untergang des Abendlandes*, qui imposait en quelque sorte une certaine lecture de l'histoire. René Guenon est allé certainement le plus loin (*La crise du monde moderne*, 1946), en affirmant que l'humanité se trouverait, depuis la Renaissance, dans la situation de la bille qui glisse sur un plan

[102] Idem, *Anno Domini*, in « Cuvântul », IV, nr. 973, 2 ian. 1928, p. 3.
[103] Idem, *Amintiri*, II, in *RITL*, 1987/1−2, p. 200.
[104] Cf. aussi M. Polihroniade, *Generaţia tânără şi ritmul mondial*, in « Azi », II, 1933, nr. 1.
[105] M. Eliade, *L'Epreuve…*, p. 147.
[106] Cf. P. H. Griffin, *Fathers and sons in nineteenth century Romania*, University of Southern California Ph. D., 1969, p. 448−451.
[107] *Ecclésiaste*, III, 1.
[108] Cf. W. Kamlah, *Christentum und Geschichtlichkeit*, Stuttgart, [2]1959.
[109] J. T. Thompson, *A History of historical writing*, I, New York, 1942, p. 527.
[110] Cf. Bruno Würtz, *Filosofia anticipării*, II, Timişoara, 1988, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

incliné. On tirait ainsi à la limite les conclusions d'une époque de bouleversement (non seulement) spirituel, en reconfirmant de manière paroxystique la dépendance de l'homme par rapport à un facteur extérieur. Une frénésie « existentialiste » est à remarquer chez les protagonistes les plus importants. Certains d'entre eux, parmi lesquels Eliade lui-même, prévoyaient un « nouveau classicisme » après les grandes agitations du moment. C'est une direction adoptée par J. Maritain, H. Massis, N. Berdiaev, H.-I. Marrou, etc. « Nouvel humanisme », « humanisme intégral », quel que fût le nom qu'on lui a donné, cette direction définissait un type de comportement temporel, en s'évertuant à proposer une manière de survivre par la culture. Le courage de la création et l'obsession de l'universel étaient alimentés en même temps par une ouverture symptomatique vers l'Orient[111], au fond vers l'humanité entière, ouverture au nom de laquelle Eliade critiquait sévèrement le provincialisme occidental et reformulait les problèmes de la durée. Devant le « cataclysme historique » qui s'annonçait, la solidarité des élites au nom de la culture pouvait offrir une chance[112].

Une nouvelle synthèse était attendue dans l'étude de la durée, et elle ne pouvait plus être entreprise à l'aide des anciens moyens. La notion même de synthèse était une devise caractéristique (H. Berr), une devise qui a stimulé de nombreux projets par opposition à « l'histoire historisante »[113]. Dans un pareil projet, à peine esquissé avant d'être-lui-même écrasé par « l'histoire », N. Iorga préconisait une nouvelle formule, plus dynamique, destinée à rendre compte de « la tragédie do l'espèce humaine »[114]. Le problème du temps, impossible à être enregistré dans des « tiroirs », était remis en question, avec toute l'acuité, et le nom de l'histoire devenait *historiologie*. Son rôle était essentiellement positif, en tant qu'instrument de compréhension du monde et facteur pédagogique à la fois. Le temps ne se déroulait plus d'une façon linéaire, comme dans les visions rationalistes, mais dans toute la complexité des discontinuités qui abondent dans l'histoire. Ce qui comptait vraiment, c'était l'idée de servir effectivement la société, la propension de l'historien vers l'avenir.

À l'autre pôle, le jeune E. M. Cioran percevait l'histoire comme un « terrible obstacle » et recommandait son abolition définitive. « Nous ne pouvons-nous sauver », concluait l'essayiste, «qu'en ayant la conscience que nous inaugurons un nouveau monde, que nous devons tout reprendre, non pas que les choses d'avant fussent mauvaises, d'une qualité inférieure, mais purement et simplement pour éluder les prédécesseurs, en ressentant la nécessité d'une nouvelle barbarie ». Autrement dit, en tournant le dos à l'histoire, le corrosif rebelle aurait aimé instituer, avec orgueil, un commencement absolu. Ses interrogations définissent d'ailleurs une catégorie plus large de contestataires : « Quel maillon pourrait-on ajouter effectivement ? Qui se sentirait à même de participer naïvement au rythme lent de la vie historique ? Nous n'acceptons plus l'histoire ni comme science, ni comme processus et réalité, car on vit désespérément une tragédie sublunaire »[115]. Aussi sombre pût être cette vision de jeunesse, aussi persistante et cohérente s'avéra-t-elle à l'épreuve du temps. En répudiant l'histoire dans sa double hypostase, en recommandant un absurde *da capo*, Cioran se situait sur

[111] M. Eliade a dédié par exemple plusieurs études au temps indien: *Symbolisme indien et l'abolition du temps* (1952) ; *Mythes indiens du temps* (1952) ; *Le temps et l'éternité dans la pensée indienne* (1952) ; *History and the cyclical view of time* (1960).

[112] Idem, *Memorii*, II, in *RITL*, 1987, 1−2, p. 211.

[113] H. Berr, *L'histoire traditionnelle et la synthèse historique*, Paris, 1921.

[114] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, Bucureşti, 1944, p. 344.

[115] E. M. Cioran, *Împotriva istoriei şi a istoricilor*, in « Calendarul », 25 feb. 1934.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

une position contestataire avec pas mal de précurseurs. Son utopie nihiliste était de substrat métaphysique. Le temps restait, au fond, son grand adversaire et « la chute dans le temps » – la grande disgrâce réservée à l'homme. Personne, à l'époque, ne semble avoir vécu un clivage existentiel si profond. Si on vient de le mentionner ici, c'est à cause des suggestions vaticinatrices de l'œuvre. Contestant à la fois le passé et le présent, son aventure s'appuie, en hésitant, sur un avenir tout aussi contestable. Blessé par l'injustice de l'histoire envers les petits peuples, Cioran conteste l'histoire elle-même, en renversant incessamment au-dessus d'elle l'acide d'un criticisme dissolvant[116]. Comme chez Joseph de Maistre, le temps est pour lui « quelque chose de forcé qui ne de mande qu'à finir »[117]. On ne saurait lui attribuer de sens et la relation avec le temps est pour l'homme, en effet, une chute sans espoir[118]. Tout partirait d'une identité brisée, d'un déchirement initial qui se trouve à l'origine de ses perplexités.

Certes, la pensée de Cioran ne représente pas un étalon pour l'époque. Elle peut quand même rendre compte des exaspérations d'une génération qui a payé un tribut très lourd à l'histoire. D'autres esprits – qu'on ne saurait mentionner ici d'une manière systématique – pourraient lui être opposés pour compléter l'image des conduites envers le temps. Rappelons, pourtant, le nom de C. Rădulescu-Motru, qui a écrit une importante étude, *Timp şi destin* (« Temps et destin », 1940) ; P. P. Negulescu, auteur de la synthèse *Destinul omenirii* (« Le destin de l'humanité »)[119], où l'on passe en revue les opinions les plus différentes ; T. Vianu, qui, en s'occupant de la philosophie de la culture, attribue une place de choix aux conceptions finalistes. Tous expriment, avec des nuances personnelles, les anxiétés d'une époque terrorisée par le spectre de la crise. La guerre, une autre grande guerre, allait mettre fin brusquement à ces méditations, engageant les armes à décider de la finalité de l'histoire et de la valeur de l'homme.

On a souvent imaginé, sous le signe de l'Apocalypse, la course du monde contemporain vers le gouffre. En même temps, on cherchait encore des remèdes, en préconisant l'armement moral de chaque communauté, de chaque individu. Car le problème de la fin (« plinirea vremii », « l'accomplissement du temps ») sort de la sphère du temps quantitatif, pour entrer dans celle du temps psychologique. L'étude de cette catégorie temporelle coïncidait avec les efforts de l'historiographie de définir sa dimension subjective, jusqu'alors répudiée, et de rétablir la dignité de son discours. Une relecture de l'histoire s'imposait, et cela s'est fait non pas tellement de façon génétique, suivant une causalité contestable, mais aussi *à rebours,* en partant de sa fin. La perspective eschatologique marquait une sensibilité accrue envers le temps et une vision de bilan, qui ont entraîné bon nombre de synthèses. Au-delà de la rhétorique des idéologies, le danger qui subminait la civilisation était réel et plus ou moins prévisible, grâce aux moyens destructifs que l'homme – cet « apprenti, sorcier » qui désobéit toujours – a réussi à faire travailler. « L'histoire n'est pas absurde », écrivait R. Aron, « mais nul vivant n'en saisit le sens dernier »[120].

À la recherche de ce sens final, intangible, les historiens de l'entre-deux-guerres ont déployé de grands efforts, plus attentifs maintenant au caractère hétérogène et désespéré de la durée, tout comme au rapport établi entre le projet initial et sa réalisation

[116] Idem, *Comment on devient fataliste*, in *Terre roumaine*, Paris, s.a., p. 7−8 (supl. *Preuves*).
[117] Idem, *Essai sur la pensée réactionnaire*, Paris, 1977, p. 48.
[118] Idem, *La chute dans le temps*, Paris, 1964.
[119] Surtout le IIe vol., Bucureşti, 1939.
[120] Raymond Aron, *L'Opium, des intellectuels*, Paris, 1955, p. 146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

graduelle[121]. Penser l'histoire à la lumière de « sa fin » est une façon de renverser la causalité et d'éclaircir le passé par ce qui ne s'est pas encore produit. L'avenir s'avère être une dimension essentielle, par rapport à laquelle le passé prend la forme d'un discours relativement cohérent et intelligible. Quelque précaire qu'elle puisse être, cette dimension a le mérite de soutenir nos espérances, en modelant nos regards et nos attitudes. En dehors de l'idée eschatologique, on a affirmé, l'histoire perd son avenir, car seulement un *eschaton* pourrait assurer la continuité dont elle rêve[122]. Regardé ainsi, le temps acquiert une dignité et un sens global[123]. Sans une conscience de l'avenir on ne saurait parler d'une conscience philosophique de l'histoire[124].

TIME AND ESCHATOLOGICAL PROPENSION IN THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Keywords: eschatological propension, Paul Valéry, globalisation, reflexion, 20th century.

As part of a history of temporal behaviours, the interwar period surely represents a very significant interval. Quite frenetic, anxious, the awareness of time acquires new nuances. After the terrible experience of the war, one could have thought that nothing was going to remain unchanged. The globalisation of such a conflict, once confined within the borders of a few countries, was pointing, itself, to a new direction of history, a surpassing of the old limits and an oecumenical impact. "The time of the ended world starts", noticed Paul Valéry, one of the most perspicacious analysts of the period. This world had seen empires disappearing, and new solidarities being built. The eurocentrism was starting to pale at the increasingly insistent contact with other cultures; the new generations were showing more interest in dialoguing with alterity. The issue of time grows more complex. "Secularised" and furious, running with faster and faster speed, time became a topic of reflexion, to the extent that it was supplying worries and projections of all kind. A wide bibliography reports on this reality, though no systematic study of this has been initiated by now. Sudden changes, more intense emotions explain, *grosso modo*, together with the internal logic of chronology, this predilection.

[121] K. Pomian, *op. cit*., p. 220, 250.

[122] R. Mehl, *Histoire et eschatologie*, in *L'homme et l'histoire*, Paris, 1952, p. 317−319.

[123] Cf. Marcel Gauchet, *op. cit.*, p. 254.

[124] K. Jaspers, *Viitorul*, in *VR*, LXXX, 1985, 1, p. 58. Cf. și H.-I. Marrou, *La théologie de l'histoire,* 1968 (résumé in *Encyclopaedia Universales*, Paris, 9, 1984, p. 375−377) ; Pierre Naville, *Y-a-t-il une fin de l'histoire ?*, in *L'homme et l'histoire*, Paris, 1952, p. 311−314 ; H. Urs von Balthasar, *La théologie de l'histoire*, Paris, 1955 ; P. Chaunu, *La mémoire et le sacre*, Paris, 1978 ; Paul Tillich, *Theology of culture*, New York, 1980 ; Cl. Carozzi, H. Taviani-Carozzi, *La fin des temps*, Paris, 1982 ; Bruno Würtz, *op. cit.*, p. 107−116.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ*

LASCĂR CATARGIU ȘI „VERSIUNEA CONSERVATOARE” A UNIONISMULUI MOLDOVENESC (1855−1859)

Referințele istoriografice privitoare la parcursul politic al lui Lascăr Catargiu în „anii unirii” sunt sporadice. Situația nu este surprinzătoare, având în vedere că, până nu demult, întreaga tinerețe a acestui om politic a rămas „misterioasă”, putând fi cunoscută doar pe baza unor informații incomplete, târzii și nu întotdeauna exacte. Reconstituirea participării lui Catargiu la confruntarea dintre unioniști și separatiști, dar și la competiția pentru domnie este necesară, având în vedere că notorietatea pe care viitorul prim-ministru al României o câștigase pe scena publică s-a datorat, în parte, acțiunilor sale din anii 1855−1859. În același timp, sistematizarea datelor provenite din izvoare edite și inedite, referitoare la tema prezentului studiu, poate aduce noi clarificări despre mișcarea unionistă moldoveană, îndeosebi în ipostaza ei „conservatoare”. Deschisă față de proiectul național român și de reformism, „dreapta” și le-a asumat într-o versiune proprie, foarte critică uneori la adresa din ce în ce mai agresivului „progresism” autohton. Nu în ultimul rând, contribuția noastră surprinde măsura în care poziționarea lui Catargiu, față de problema unirii și de feluritele „partide” moldovene a fost marcată de sociabilitățile politice ale „lumii vechi”, în care familia, prestigiul și averea jucau un rol esențial, ori de adeziunea la un program sau paradigmă doctrinară.

Cariera lui Lascăr Catargiu a stat, până în 1855, sub semnul apartenenței la o familie boierească „de frunte”, dar și al participării la evenimentele din 1848. Asemenea considerente i-au asigurat tânărului boier bunăvoința domnului Grigore Alexandru Ghica (1849−1856) și o ascensiune destul de rapidă în ierarhia administrativă. Între anii 1849 și 1852, el a fost ispravnic al ținutului Neamț[1], din septembrie 1853 și până în aceeași lună a anului 1854 – pârcălab de Covurlui[2], iar apoi șef al poliției Iașilor (septembrie 1854 − mai 1855). La scurt timp după plecarea sa din cea din urmă funcție, relația lui Catargiu cu domnul s-a deteriorat vizibil. Trecerea fostului demnitar „în opoziție” era deja un fapt în decembrie 1855, când numele său figura pe o petiție adresată sultanului de un grup de notabili moldoveni. Semnatarii actului constatau încălcarea, atât prin alcătuirea, cât și prin politicile Divanului ad-hoc instituit prin Convenția de la Balta Liman (1849), a „celui mai esențial” dintre privilegiile țării: participarea la putere a „națiunii”, reprezentată de înaltul cler și de „proprietarii funciari”. Corpul deliberativ

* Asistent cercetare, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

[1] Alexandru Gavriș, *Morceaux du devenir d'un leader politique: Lascăr Catargiu – préfet du district de Neamț*, în „The Romanian Journal of Modern History”, vol. VII, nr. 1−2, 2016, p. 25−39.

[2] Idem, *En temps de guerre: Lascăr Catargiu – préfet de Covurlui (septembre 1853 − septembre 1854)*, în *AȘUI*, serie nouă, Istorie, tom LXII, 2016, p. 143−156.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIII, 2016, p. 101−116

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existent ar fi fost, dimpotrivă, format din „câțiva angajați ai administrației care, în calitatea lor de membri ai sfatului administrativ, proiectează legile și apoi, ca membri ai Divanului ad-hoc, aprobă ceea ce au proiectat”. Mai mult, ei și-ar fi depășit atribuțiile, limitate, în opinia subscriitorilor memoriului, la verificarea conturilor vistieriei și la alcătuirea bugetelor, implicându-se în probleme „generale” și „substituindu-se națiunii”. Critica politicilor Divanului ad-hoc era un rechizitoriu abia voalat al domniei lui Grigore Alexandru Ghica: instituirea de taxe și „corvezi” abolite prin Regulamentul Organic, „cheltuieli inutile”, împrumuturi împovărătoare. Printr-o exagerare retorică, autorii petiției afirmau că linia de conduită a consiliului ar fi amenințat legile care garantau „cele trei mari condiții ale societății: onoarea, averea și viața” și subminau instituțiile regulamentare. În final, sultanului i se cerea să intervină nu doar pentru a opri „uzurparea” de Divan a unor atribuții ce nu-i aparțineau, dar și pentru anularea legilor adoptate de acesta.

Lista semnatarilor memoriului cuprindea câteva zeci de nume de boieri, diferiți prin rang, proveniență socială și preferințe politice. Mari logofeți figurau alături de paharnici și serdari; boieri de viță – alături de „parveniți” precum Constantin Rolla sau Petrache Cozmița[3]; în sfârșit, conținutul „conservator” al petiției nu se dovedise un impediment pentru Mihail Kogălniceanu, care se număra și el printre iscăliți[4]. Adeziunea lui Lascăr Catargiu nu avea doar valoarea unei detașări de „partida” domnească sau a unei declarații implicite de principii. Ea arăta o distanțare de linia politică a principalilor săi „patroni” de până atunci, vărul Ștefan Catargiu cel tânăr (în continuare ministru de Interne) și unchiul Constantin Sturdza, care, deși înlăturat din guvern de mai bine de un an, nu semnase „jalba”. Manifestarea de „independență” față de vechii protectori nu echivala, desigur, cu o renunțare la „politica boierească” a relațiilor de familie. După cum vom arăta mai jos, Ștefan Catargiu a continuat, în anii următori, să joace un rol important în devenirea politică a vărului său. În plus, alte rubedenii ale tânărului, ca, de exemplu, logofătul Petre Rosetti-Bălănescu[5], vornicii Iordache Darie sau Neculai Milo[6], ori apropiați ai familiei sale (căminarul Filip Scorțescu)[7] au iscălit reclamația boierilor. Fără a renunța la „cărările bătătorite”, Catargiu începea să își construiască un „spațiu de manevră” mai larg: succesul avea să se lase însă așteptat pentru mai mulți ani. Inițiativa boierilor – foarte nefericită, de altfel, pentru autonomia principatului Moldovei – nu a dat nici un rezultat, cu toate că

[3] Date despre familia lui Constantin Rolla, la Sorin Grigoruță, *Doctorul Eustathius Athanasius Rolla și activitatea sa în Moldova începutului de secol XIX*, în *AIIX*, XLIX, 2012, p. 79−89. Cu privire la Petrache Cozmița, vezi Simion-Alexandru Gavriș, *Viața și opiniile prințului Grigore Mihail Sturdza*, Iași, 2015, p. 54−55.

[4] *Acte și documente relative la istoria renașterei României* (în continuare, *Acte și documente...*), publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, vol. V, București, 1890, doc. 1909, p. 892−894; vezi și *Corespondența lui Știrbei-Vodă*, publicată de N. Iorga, vol. I, *Corespondența politică*, București, 1904, p. 97−100; I. Nistor, *Ocupația austriacă în Principate 1854−1857. După rapoartele lui Coronini*, extras din *AARMSI*, seria III, tomul XX, mem. 7, 1938, p. 133−195 (173 pentru prezenta trimitere).

[5] Fiul Ruxandei, sora tatălui lui Lascăr Catargiu, Ștefan (R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, *Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, p. 88).

[6] Darie și Milo făcuseră parte, în 1846, din consiliul de familie care reglementase succesiunea mamei lui Catargiu, vorniceasa Bălașa (n. Sturdza). După afirmația fratelui defunctei, Gheorghe, cei doi erau „în mai de aproape înrudire” cu moștenitorii. Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale (în continuare, DJAN Iași), fond Tribunalul Iași, secția I, tr. 1788, op. 2039, dosar 6234, f. 53; vezi și f. 39.

[7] În 1844, Scorțescu devenise „curator” al Bălașei Catargiu, fiind însărcinat cu separarea zestrei acesteia de averea răposatului ei soț, Ștefan (*ibidem*, dosar 182, f. 39, 50). În 1846, el iscălise testamentul vornicesei, în calitate de martor (*ibidem*, f. 191). Scorțescu se ocupase apoi de pomenirea răposatei (*ibidem*, dosar 6258, f. 427) și îl reprezentase pe Dinu, unul dintre frații mai mari ai lui Lascăr Catargiu, la dezbaterea succesiunii părintești (*ibidem*, dosar 6234, f. 22−23, 37).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

promotorii săi au căutat să obțină și sprijinul guvernului francez[8]. Poarta nu s-a dovedit prea receptivă la conținutul memoriului, considerând că era mai nimerit să îl informeze pur și simplu pe domn despre demersul supușilor săi. Grigore Alexandru Ghica a dat însă dovadă de moderație, limitând „represiunea” la un simplu avertisment[9].

În februarie 1856, Lascăr Catargiu a semnat o nouă petiție, având, cel puțin în aparență, o semnificație politică total distinctă. Prilejul a fost protocolul conferinței ambasadorilor de la Constantinopol, încheiat la 11 februarie, ca parte a preliminariilor tratatului de pace ce avea să pună în curând capăt războiului Crimeii. Prevederile documentului[10] au trezit în Moldova îngrijorări cu privire la viitorul statut al țării în raport cu puterea suzerană[11]. O delegație, formată din logofătul Ioan Cantacuzino, vornicii Alexandru Catargiu, Neculai Milo, Lascăr Catargiu, și Constantin Rolla, postelnicii Neculai Istrati și Dimitrie Corne plus colonelul Mihail Kogălniceanu, s-a înfățișat domnului, la 16/28 februarie, pentru a-l interpela asupra atitudinii sale față de actul adoptat la Constantinopol. Kogălniceanu a redactat apoi o petiție[12], adresată principelui, care era rugat să o aducă la cunoștința reprezentanților marilor puteri, întruniți la Congresul de pace de la Paris.

Memoriul începea prin evocarea menținerii „vechilor privilegii și a imunităților” Principatelor, acceptată, în principiu, de reprezentanții marilor puteri. Aceasta presupunea conservarea autonomiei, domnia indigenă și electivă, dar și convocarea unei „adunări generale” reprezentative pentru „interesele țării”. În plus, declarațiile înalților oficiali europeni și otomani alimentaseră, afirmau semnatarii, speranța unirii Moldovei și Valahiei. Totuși, proiectul adoptat la conferința de la Constantinopol nu respecta nici măcar „vechile drepturi” ale celor două țări. Viitoarea lor „constituție” urma să fie elaborată în capitala otomană, „sub supravegherea Sublimei Porți”. Adunarea generală, care trebuia reformată „pentru a reprezenta toate elementele vivace, ca proprietatea, meritul, comerțul, industria”, avea să fie înlocuită cu un senat[13], fapt contrar legilor, tradițiilor și „caracterului națiunii”. Domnul ar fi devenit un „simplu funcționar al Turciei”, desemnat de Poartă dintre mai mulți candidați pământeni. Aplicarea în Principate a legislației otomane privitoare la „utilitatea publică”, la industrie și comerț reducea cele două țări la condiția de simple „provincii”. „În absența organului legal al țării care trebuia să fie Adunarea generală”, subscriitorii petiției, autoproclamați reprezentanți ai clerului, boierilor și „corporațiilor”, făceau apel la domn pentru a transmite protestul lor congresului de la Paris[14].

---

[8] N. Iorga a publicat ciorna unui memoriu în acest sens, datată decembrie 1855 (*Corespondența lui Știrbei-Vodă,* vol. I, p. 95−97). Afirmația marelui istoric (*ibidem*, p. 628), conform căreia destinatarul memoriului ar fi fost „un ministru turc”, este, după cum limpede rezultă din textul documentului, greșită.

[9] *Acte și documente...*, vol. II, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, București, 1889, doc. 480, p. 954−955; vezi și Vasile Maciu, *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855−1857 în Moldova și Țara Românească*, în *SRdI*, anul XII, 1, 1959, p. 43−76 (p. 51−52 pentru prezenta trimitere). Analiza documentului, întreprinsă de istoricul citat, este simplificatoare, în tradiția istoriografiei marxist-leniniste.

[10] Publicat în *Acte și documente...*, vol. II, doc. 476, p. 916−921.

[11] Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 52.

[12] *Din arhiva lui Dumitru Brătianu. Acte și scrisori din perioada 1840−1870*, publicate cu o schiță biografică de Al. Cretzianu, vol. II, București, 1934, doc. CLIV, p. 63−64. Din document se înțelege că petiția a fost redactată la 17/29 februarie; versiunea publicată în *Acte și documente...*, vol. III (vezi, mai jos, nota 14) poartă însă data de 16/28 februarie. În sfârșit, o variantă ușor diferită ca stil, datată 18 februarie/1 martie, este editată în *Acte și documente...*, vol. II, doc. 489, p. 994−999.

[13] De fapt, articolul XXVIII al protocolului prevedea doar „instituirea obligatorie” a unui senat (*Acte și documente...*, vol. II, doc. 476, p. 520).

[14] *Acte și documente...*, vol. III, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, București, 1889, doc. 518, p. 427−430. O versiune aproape identică, datată 18 februarie/1 martie, este

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu tot conținutul „național” și „liberal” al petiției rezumate mai sus (purtând, desigur, amprenta autorului său), ea avea certe elemente de continuitate cu memoriul din decembrie 1855. Mai multe notabilități moldovene (inclusiv Kogălniceanu și Lascăr Catargiu) au iscălit ambele documente. În plus, deși actul din februarie preconiza reformarea Adunării generale, caracterul său reprezentativ pentru „țară” era, din nou, subliniat insistent, iar erijarea semnatarilor „protestației” în mandatari ai notabilităților moldovene părea o provocare la adresa regimului în vigoare și, implicit, a șefului statului[15]. Rolul jucat de Lascăr Catargiu în demersul prezentat mai sus l-a validat, așadar, ca membru proeminent al incipientei mișcări unioniste, dar și al opoziției împotriva domnului.

Adeziunea unionistă a lui Catargiu are explicații complexe. Ea a fost favorizată, în primul rând, de considerente familiale. Ștefan Catargiu cel tânăr s-a numărat, până în 1858, printre liderii „partidei naționale” moldovene[16]. Nicolae Catargiu (fratele mai mare al viitorului lider conservator) a fost, de asemenea, un unionist activ[17]. Un alt frate, Dinu, a semnat, la 20 iunie/2 iulie 1857, actul de adeziune a notabililor din ținutul Fălciu la „dorințele națiunii”[18]. La aceste rubedenii s-au adăugat mai mulți prieteni și apropiați cu aceeași opțiune politică: fiii hatmanului Răduceanu Rosetti, Manolache Costache Epureanu, Petre Mavorgheni, Iorgu Radu[19], Anastasie Panu[20], Costache Negri[21]. În sfârșit, la fel ca mulți alți lideri unioniști, Catargiu își avea cea mai mare parte a moșiilor în zona de sud a Moldovei[22], fiind, așadar, mai puțin expus la dificultățile economice care urmau să însoțească unirea Principatelor. Fără a pune la îndoială „sinceritatea” lui Lascăr Catargiu, trebuie remarcat că aceste motivații practice (și firești) oferă justificări verosimile ale opțiunii sale politice din anul 1856. Catargiu era un personaj nu prea pasionat de lectură și dezbatere intelectuală; criteriile tradiționale de „orientare” politică (familia, legăturile personale și proprietatea) erau cu mult mai sigure decât constructele doctrinare, oricât de atrăgătoare și generoase ar fi fost ele.

După participarea la demersul din februarie 1856 și până în primăvara anului următor, activitatea politică a lui Lascăr Catargiu s-a diminuat semnificativ. În organizarea unioniștilor, începută după semnarea tratatului de pace de la Paris (18/30 martie 1856), rolul său a fost minor. Catargiu nu a făcut parte din comitetele unioniste formate în Iași; nici în „teritoriu”, el nu s-a făcut remarcat până în aprilie 1857. Semnătura sa a

publicată în *ibidem*, vol. II, doc. 489, p. 994−999. Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, *Unificatorii*, volum îngrijit de Gheorghe Cliveti, Mihai Cojocariu, Cristian Ploscaru, București, 2010, p. 185; Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român (1856−1859)*, Iași, 1995, p. 195−196, 262.

[15] *Acte și documente...*, vol. II, doc. 487−488, p. 965−994.

[16] Mihai Cojocariu, *op. cit.*, p. 160, 252, 263 etc.

[17] Nicolae Catargiu s-a numărat printre fondatorii societății „Unirea”, la 25 mai/6 iunie 1856 (*Acte și documente...*, vol. IX, publicate de Dimitrie A. Sturdza și J. J. Skupiewski, București, 1901, doc. 270, p. 449−452). În 1857, el a fost ales deputat în Divanul ad-hoc.

[18] *Ibidem*, vol. III, doc. 576, p. 587; Mihai Cojocariu, *op. cit.*, p. 269.

[19] Radu Rosetti, *Amintiri*, prefață de Neagu Djuvara, București, 1913, p. 135.

[20] Apropiat de Catargiu din timpul campaniei electorale pentru Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei (1847), când cei doi au susținut candidatura lui Lascăr Rosetti pentru locul de deputat al ținutului Fălciu.

[21] În afara mărturiei lui Radu Rosetti, citată mai sus, relația amicală cu Negri este probată de o scrisoare din 4/16 septembrie 1853, în care proprietarul Mânjinei se exprima în termeni cordiali cu privire la Catargiu (Paul Păltănea, *Din corespondența inedită a lui Costache Negri*, în „Carpica”, XXII, 1991, p. 7−26, Anexa VIII; p. 24 pentru prezenta trimitere).

[22] Cea mai importantă proprietate a lui Catargiu (moșia Golășei) se afla în ținutul Covurlui. După un „inventar” alcătuit de Vistierie în 1857, el mai stăpânea moșii și părți de moșie în districtele Tutova și Fălciu (DJAN Iași, fond Visteria Moldovei, dosar 280/1857, f. 31, 51v., 53v., 107).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apărut, până atunci, pe un singur act unionist, alcătuit, probabil, în vara anului 1856. Principiile exprimate în document erau asemănătoare cu acelea ale programului adoptat în luna mai a acelui an şi acceptat de întreaga „mişcare naţională” moldoveană: „Unirea Principatelor Moldovei şi a Valahiei, cu un domn străin din dinastiile domnitoare în Europa, afară de acele a staturilor megieşite, ci numai de origine romană”, şi „o capitalie nouă între ambele ţeri, vrednică de statul cel nou al României”[23].

Catargiu a devenit mai activ din punct de vedere politic după instalarea căimăcămiei lui Nicolae Vogoride (februarie 1857) şi odată cu apropierea alegerilor pentru Divanul ad-hoc al Moldovei. La 22 aprilie/4 mai, el a iscălit petiţia adresată de mai mulţi unionişti moldoveni reprezentanţilor Turciei şi puterilor garante, întruniţi la Bucureşti, în cadrul aşa-numitei „comisii europene”. Autorii documentului semnalau şicanele la care erau expuşi din partea administraţiei caimacamului, pentru moment deosebit de favorabilă separatiştilor, şi cereau instalarea unui „regim naţional şi legal”, care să asigure libertatea alegerilor[24]. La 18/30 iunie 1857, chiar înaintea votului, Lascăr Catargiu a apărut pentru prima oară menţionat printre liderii „naţionalişti” din Galaţi. Vornicul a semnat atunci, alături de alţi cinci „ţinutaşi”, o adresă a comitetului unionist local către comitetul central al unirii din Iaşi, prin care erau raportate numeroase abuzuri ale administraţiei locale. Actul conţine şi câteva informaţii despre activitatea comitetului gălăţean: strângerea de semnături pentru un protest colectiv sau trimiterea unor persoane „din ţinut” într-o misiune la Bucureşti[25]. A doua zi (19 iunie/ 1 iulie), printr-o nouă adresă, semnată de Lascăr Catargiu, S. Fotea şi un „Vizu” (Visu), comitetul a expediat în capitală listele marilor proprietari şi târgoveţilor cu drept de vot[26]. Este ultimul act legat de campania electorală din 1857, care poartă iscălitura lui Catargiu. Înaintea primelor alegeri pentru Divanul ad-hoc, fostul pârcălab de Galaţi a fost eliminat din listele electorale, sub pretextul că moşia sa de la Golăşei era „zestre”[27]. Anularea scrutinului din cauza presiunilor internaţionale a schimbat radical politica administraţiei moldovene şi, odată cu ea, destinul politic al lui Catargiu. În urma noilor alegeri, el a fost desemnat deputat al marilor proprietari din Covurlui, cu unanimitatea voturilor exprimate (26)[28].

La 22 septembrie/4 octombrie 1857, Divanul ad-hoc al Moldovei s-a întrunit la Iaşi. Încă de la primele şedinţe, Lascăr Catargiu şi-a asigurat sprijinul multor deputaţi. În a doua şedinţă a Adunării, el a fost desemnat membru al comisiei însărcinate cu cercetarea validităţii alegerilor din ţinuturile Vaslui, Tutova, Fălciu, Tecuci, Putna, Covurlui, Ismail şi Cahul[29]. La 4/16 octombrie, Catargiu a fost ales chestor al Divanului[30]. După cum era de aşteptat, deputatul a votat, alături de majoritatea colegilor săi, în şedinţa din 7/19 octombrie, propunerea redactată de Mihail Kogălniceanu,

[23] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVIII, *Scrisori şi alte acte privitoare la Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1910, p. 26−27.

[24] *Acte şi documente...*, vol. IV, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza şi Dimitrie C. Sturdza, Bucureşti, 1889, doc. 1133, p. 497−500. Efectul petiţiei a fost minim: presiunea autorităţilor asupra unioniştilor a continuat.

[25] *Ibidem*, doc. 1371, p. 1016−1017.

[26] *Ibidem*, vol. V, doc. 1416, p. 2−3.

[27] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, *Documente interne (1854−1857)*, volum întocmit de Dan Berindei (responsabilul volumului), Eleonora Alexiu, Trifu Selea şi Apostol Stan, Bucureşti, 1961, doc. 64, p. 55.

[28] *Acte şi documente...*, vol. V, doc. 1776, p. 610.

[29] *Ibidem*, vol. VI, partea I, *Divanul ad-hoc al Moldovei din 1857*, publicate de Dimitrie A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, Bucureşti, 1896, proces-verbal 2, şedinţa din 23 septembrie 1857, p. 36.

[30] *Ibidem*, proces-verbal 6, şedinţa din 4 octombrie 1857, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conținând celebrele „cinci puncte” (respectarea autonomiei Principatelor, unirea, învestirea unui prinț străin, neutralitatea, guvernarea reprezentativă)[31]. Cele dintâi ședințe ale Adunării au adus, pe de altă parte, primele divergențe de opinii în rândul solidei majorități unioniste. În dezbaterea articolului 64 din proiectul de regulament, privind procedura de vot pentru neștiutorii de carte, Lascăr Catargiu a propus, susținut de Vasile Sturdza și Grigore Balș, un amendament prin care se cerea ca voturile respectivilor deputați să fie scrise sub supravegherea biroului Adunării. Propunerea – încercare a „dreptei” de a preveni influențarea de către „progresiști” a reprezentanților săteni – a fost respinsă cu o mare majoritate[32]. Amendamentul lui Catargiu lăsa să se întrevadă o atitudine „conservatoare”, cel puțin în ceea ce privea competența „maselor” de a exercita în mod responsabil drepturi politice.

La 10/22 octombrie, Divanul moldovean a acceptat o moțiune a lui Dimitrie Ralet, prin care lua în discuție viitoarea organizare a Principatelor. O comisie formată din nouă deputați trebuia să înainteze, „în termin de cinci zile”, o listă de propuneri, „care i se vor părea cele mai importante în privirea interesului general”. Cu 72 de voturi, Lascăr Catargiu a fost ales membru al comisiei[33]. După prezentarea raportului acesteia, cuprinzând 12 recomandări (15/27 octombrie)[34], Adunarea a desemnat alte două comisii, formate din câte șapte membri, pentru a „studia” și dezvolta sugestiile. În cea dintâi, Divanul i-a ales pe Lascăr Catargiu, Manolache Costache Epureanu, Petre Mavrogheni, Anastasie Panu, Dimitrie Ralet, Vasile Sturdza și Constantin Hurmuzachi. Ei aveau să se pronunțe despre „îndreptarea hotarului Principatelor prin o comisie europeană”; „supunerea străinilor din Principate la jurisdicția țării”; „sloboda întemeiare a legămintelor comerciale ale Principatelor”; „organisarea puterii armate naționale în privirea sistemului de apărare al Principatelor”; „libertatea culturilor în mărginirea capitulațiilor” și „înființarea unei autorități sinodale centrale pentru trebile duhovnicești ale Bisericii române”[35].

Toate propunerile comisiei au fost adoptate de Divan, fără prea multe polemici și modificări[36]. „Socotințele” comisiei a doua au fost votate după dezbateri ceva mai substanțiale. În ședința din 29 octombrie/10 noiembrie, la discutarea „punctului” despre instituirea egalității înaintea legii, Dimitrie Ralet a formulat un amendament, subscris de mai mulți deputați (printre care și Lascăr Catargiu), eliminând pasajele ce puteau fi interpretate ca aluzii la egalitatea drepturilor politice. „Stânga” a cedat destul de ușor,

[31] *Ibidem*, proces-verbal 7, ședința din 7 octombrie 1857, p. 63−68, 79. Mult mai târziu, la 26 noiembrie/ 8 decembrie 1892, Titu Maiorescu a afirmat că liderul Partidului Conservator ar fi fost unul dintre „formulatorii” celor cinci puncte (Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra desvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, volumul IV (1888−1895), București, 1904, p. 583−584; Rodica Cozaciuc, *Teorie și practică politică conservatoare: Lascăr Catargi*, teză de doctorat, Suceava, f.a., p. 86). Consultarea ediției *Acte și documente...* și confruntarea ei cu „Buletinul Ședințelor Adunării ad-hoc a Moldovei”, nr. 3, Iași, 14 octomvrie, proces-verbal VII, ședința din 7 octomvrie 1857, p. 1, arată că Lascăr Catargiu a votat propunerea, fără a se număra printre cei care au subscris-o inițial, și în nici un caz printre „coautorii” ei.

[32] *Documente privind Unirea Principatelor*, II, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856−1859)*, culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele și notele de Dan Berindei, București, 1959, doc. 253, p. 255−256; Dan Berindei, *Contribuții la istoricul Divanului ad-hoc din Moldova. Protocoalele lui Baragnon*, în *SCSI*, anul X (1959), fasc. 1−2, p. 141−150 (p. 145 pentru prezenta trimitere).

[33] *Acte și documente...*, vol. VI, partea I, proces-verbal 8, ședința din 10 octombrie 1857, p. 82−84.

[34] *Ibidem*, proces-verbal 9, ședința din 15 octombrie 1857, p. 85−88.

[35] *Ibidem*, proces-verbal 10, ședința din 18 octombrie 1857, p. 87, 98.

[36] *Ibidem*, proces-verbal 11, ședința din 25 octombrie 1857, p. 99−126; proces-verbal 14, ședința din 4 noiembrie 1857, p. 152−161; proces-verbal 15, ședința din 6 noiembrie 1857, p. 183−191; proces-verbal 16, ședința din 9 noiembrie 1857, p. 196−208; proces-verbal 17, ședința din 12 noiembrie 1857, p. 211−218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar amendamentul a fost adoptat în unanimitate[37]. În următoarea şedinţă (31 octombrie/ 12 noiembrie), Divanul a luat în dezbatere propunerea aceleiaşi comisii, referitoare la respectarea domiciliului şi a libertăţii individuale. Lascăr Catargiu a susţinut un amendament, formulat de Anastasie Panu, cerând înlăturarea unor pasaje − considerate prea vindicative − privind abuzurile comise în trecut şi originea lor („înrâuririle din afară şi necurmatele prefaceri ale guvernului)”. Panu solicita, de asemenea, înlăturarea prevederilor, stabilind „supunerea fie cui numai la judecătorii prevăzuţi prin legi” şi interzicerea înfiinţării comisiilor sau tribunalelor extraordinare. Autorul amendamentului considera că ele aveau în vedere „constituarea ramului judecătoresc, şi nu-şi au prin urmare locul lor în încheiarea atingătoare de respectul domiciliului şi al libertăţii individuale”. Divanul a consimţit la „moderarea” limbajului propunerii, dar nu şi la celelalte solicitări ale semnatarilor[38]. În fine, la 12/24 noiembrie, cu prilejul dezbaterii propunerii comisiei a doua, privind acordarea de „drepturi politice pentru pământenii de orice religie creştină”, Catargiu a votat contra amendamentului lui Constantin Hurmuzachi, prin care se cerea amânarea dezbaterii până la întrunirea viitoarei Adunări legislative[39]. Deputatul a sprijinit, în schimb, un amendament al lui Manolache Costache Epureanu, solicitând ca străinii de confesiune ortodoxă să primească împământenirea în aceleaşi condiţii ca „eterodoxii creştini”[40].

Un ultim motiv de polemică, înaintea dezbaterii „chestiunii proprietăţii”, a fost propunerea lui Mihail Kogălniceanu, din şedinţa din 20 noiembrie/2 decembrie; stabilea ca fundamente pentru „viitoarea organisaţie a României”: monacameralismul (înfiinţarea unui Senat fiind respinsă „sub orice numire şi formă”); sufragiu „pe base în destul de largi şi potrivite cu gradul de cultură”; drept de *veto* pentru domn; interdicţia ca deputaţii să primească „posturi, ranguri sau alte răsplătiri de la guvern”. Lascăr Catargiu a mai aderat la un amendament înaintat de Petre Mavrogheni, prin care se cerea eliminarea primelor puncte ale propunerii, deja adoptate − se considera − odată cu votarea, la 7/19 octombrie, a principiului guvernării reprezentative. Catargiu a dezaprobat, în schimb, modificarea solicitată de D. Grigoriu, prin care domnul urma să fie obligat „a întări legile votate de Adunare într-o îndoită legislatură”. Majoritatea Adunării a dovedit aplecări cu totul contrarii, respingând, la limită, amendamentul lui Mavrogheni şi aprobându-l pe cel formulat de Grigoriu. În consecinţă, Catargiu nu a votat propunerea lui Kogălniceanu, specificând, totuşi, că opţiunea sa nu însemna o susţinere implicită a instituirii Senatului[41].

Lascăr Catargiu s-a dovedit cu mult mai vehement în cursul dezbaterii unor probleme punctuale, referitoare la politicile administraţiei Vogoride, plus chestiunea tributului datorat puterii suzerane. La 12/24 noiembrie, Adunarea a discutat un proiect de adresă către „comisia europeană” de la Bucureşti, prin care se protesta împotriva deciziei guvernului moldovean de a împiedica distribuirea proceselor-verbale ale Divanului ad-hoc. Catargiu a opinat, fără a propune un amendament, „că ar trebui să se adaoge în adresă anume carii sunt acei ce caută a provoca agitaţii în ţeară, să se zică că aceia sunt candidaţi de căimăcămie, de domnie şi emisarii străinilor”.

[37] *Ibidem*, proces-verbal 12, şedinţa din 29 octombrie 1857, p. 129−137.

[38] *Ibidem*, proces-verbal 13, şedinţa din 31 octombrie 1857, p. 144−151.

[39] Amendamentul a fost adoptat de Adunare, cu 42 de voturi contra 36 (*ibidem*, proces-verbal 17, şedinţa din 12 noiembrie 1857, p. 218−249; proces-verbal 18, şedinţa din 14 noiembrie 1857, p. 250−251).

[40] Respins de Divan cu 41 de voturi contra 35 (*ibidem*, proces-verbal 18, şedinţa din 14 noiembrie 1857, p. 253−256).

[41] *Ibidem*, proces-verbal 20, şedinţa din 20 noiembrie 1857, p. 278−289; proces-verbal 21, şedinţa din 23 noiembrie 1857, p. 299−300.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Manolache Costache Epureanu, raportorul „comisiei de urgență” care alcătuise textul adresei, răspundea că el și colegii săi preferaseră „a se îndepărta de personalități”, iar Catargiu se mulțumea să ceară consemnarea intervenției sale în procesul-verbal al ședinței[42]. După două săptămâni, o altă „comisie de urgență” a prezentat un raport, prin care se cerea recalcularea tributului plătit Turciei de Principate. Susținut de Constantin Vârnav, Nicolae Cănănău, Nicolae Iamandi, Grigore Balș și fratele său, Nicolae Catargiu, deputatul de Covurlui a depus un amendament la expunerea de motive a raportului, prin care afirma că majoritatea demnitarilor otomani „veniți în Principate cu osebite misii” încasaseră în mod ilegal diverse sume de bani din Vistierie sau din veniturile municipale. Finalmente, Catargiu și raportorul Mihail Kogălniceanu au căzut de acord că modificarea propusă nu își găsea locul în proiect, fiind suficientă consemnarea ei în procesul-verbal al ședinței, „ca factele citate în el să fie la cunoștința Congresului”[43].

În aceeași zi (26 noiembrie/8 decembrie), reprezentanții marilor proprietari în Divanul ad-hoc s-au întrunit pentru a lua în dezbatere complicata „problemă agrară”. Încă din prima ședință, deputații au hotărât discutarea „revoluționarei” propuneri de împroprietărire a clăcașilor, avansată de deputații săteni. Lascăr Catargiu a fost ales în comisia desemnată să o studieze (cu 22 de voturi, în prezența a 26 de membri)[44]. La 3/15 decembrie, comisia și-a prezentat raportul, conținând, pe lângă o filipică nemiloasă contra împroprietăririi „locuitorilor”, o propunere alternativă: desființarea „boieresculului” (munca prestată de țărani în schimbul dreptului de folosință asupra pământului pe care îl lucrau) și înlocuirea acestuia prin contracte benevole între proprietari și săteni[45]. În următoarea ședință (9/21 decembrie), cinci membri ai comitetului au inițiat un contraproiect, care prevedea, în esență, amânarea dezbaterii până la întrunirea Adunării legislative[46]. Lascăr Catargiu a profitat de prilej ca să-și clarifice poziția față de „chestiunea agrară”, printr-o succintă critică a propunerii. Deputatul afirma că neajunsurile legislației în vigoare erau arătate în termeni imprecișii, acuzându-i în același timp (fără niciun temei) pe cei cinci reprezentanți că nu ar fi „combătut” cererile sătenilor. Temporizarea nu i se părea deputatului o soluție optimă; tranșarea problemei de către viitorul congres internațional era necesară, atât din motive de imagine („toate gazetele zic că la noi este *servage*, *corvée*”), cât și pentru „stabilarea locuitorilor cu respectul proprietății”[47]. Nici soluția propusă de Constantin Rosetti-Tețcanu (arendarea pământului de către săteni, în limita a 2/3 din fiecare moșie)[48] nu l-a mulțumit pe Catargiu. Compromisul cerut de reprezentantul marilor proprietari din ținutul Bacău ar fi echivalat, în opinia sa, cu o „espropiere”, iar prețul muncii agricole estimat de acesta ar fi avut o aplicabilitate limitată[49].

---

[42] *Ibidem*, proces-verbal 17, ședința din 12 noiembrie 1857, p. 209−211; Mihai Cojocariu, *op. cit.*, p. 336, nota 89; Simion-Alexandru Gavriș, *Ipostazele unei biografii politice...*, p. 82.

[43] *Acte și documente...*, vol. VI, partea I, proces-verbal 22, ședința din 26 noiembrie 1857, p. 303−307.

[44] *Ibidem*, proces-verbal 1 al ședințelor Comitetului proprietarilor mari, ședința din 26 noiembrie 1857, p. 499.

[45] *Ibidem*, proces-verbal 28, ședința din 18 decembrie 1857, p. 349−359; proces-verbal 4 al ședințelor Comitetului proprietarilor mari, ședința din 3 decembrie 1857, p. 503−504.

[46] *Ibidem*, proces-verbal 5 al ședințelor Comitetului proprietarilor mari, ședința din 9 decembrie 1857, p. 507−509.

[47] *Acte și documente...*, vol. VI, partea I, proces-verbal 5 al ședințelor Comitetului proprietarilor mari, ședința din 9 decembrie 1857, p. 511.

[48] *Ibidem*, proces-verbal 28, ședința din 18 decembrie 1857, p. 361−363.

[49] *Ibidem*, proces-verbal 7 al ședințelor Comitetului proprietarilor mari, ședința din 11 decembrie 1857, p. 522.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Atunci când problema agrară a fost supusă votului Divanului ad-hoc, Catargiu s-a dovedit, totuşi, lucid şi dispus la compromis. Deloc surprinzător, el a respins proiectul „ţărănesc” şi reiterarea lui, mai sistematică, încercată de Costache Negri[50]. După ce Adunarea a refuzat raportul din 3/15 decembrie („încheierea majorităţii comitetului proprietarilor mari”), deputatul adera la „socotinţa minorităţii” (contraproiectul prezentat la 9/21 decembrie). Marii proprietari din „majoritate” au sprijinit apoi unanim propunerea lui Constantin Hurmuzachi – o versiune dezvoltată a propriului lor proiect[51]. „Manevra” a rămas fără rezultat: ambele proiecte au fost respinse la limită de Divan[52]. Celelalte propuneri supuse dezbaterii au întrunit un foarte mic număr de aderenţi; Lascăr Catargiu nu a votat în favoarea nici uneia dintre ele[53].

În ultimele zile ale lucrărilor Adunării, Catargiu a fost destul de activ. El a subscris, mai întâi (20 decembrie 1857/1 ianuarie 1858), unui amendament formulat de Manolache Costache Epureanu la „dorinţele comitetului clirical”, prin care se cerea ca egumenii mănăstirilor şi rectorii seminariilor să nu fie aleşi „dintr-acei care în viitor s-ar hirotonisi în străinătate fără autorizaţia bisericii din ţeară”. Semnatarii solicitau şi exonerarea proprietarilor de pământ de obligaţia de a întreţine preoţi de pe moşiile lor, „odată ce se va fixa salarul într-un chip îndestulător pentru preoţii săteni”. Propunerea a fost adoptată de Divan. Sprijinit, din nou, de Lascăr Catargiu, Costache Epureanu a cerut, în aceeaşi şedinţă, ca înfiinţarea comunelor (propusă de comitetul micilor proprietari) să fie aplicată numai în satele de răzeşi; amendamentul său a fost, însă, respins[54]. În fine, în ultima întrunire a Adunării (21 decembrie 1857/2 ianuarie 1858), Catargiu a mai subscris o moţiune a lui Manolache Costache, cerând „mărginirea de a se arenda de astăzi înainte veniturile statului pe un termin mai îndelungat de cât un an”. Propunerea deputatului de Tutova a obţinut încuviinţarea tuturor deputaţilor prezenţi[55].

Lascăr Catargiu a fost o prezenţă discretă în dezbaterile Divanului ad-hoc. Cu excepţia unor intervenţii punctuale în plenul Adunării şi a consistentei (deşi scurtei) tirade din comitetul marilor proprietari, deputatul nu intervenea în discuţii decât pentru a se pronunţa asupra unor probleme minore. Lipsa propensiunii oratorice îi explică doar în parte comportamentul: în pofida ei, Catargiu avea să înregistreze, în anii următori, mai multe „momente” parlamentare importante, încercând (uneori cu succes) să îşi pună în dificultate adversarii politici. În toamna lui 1857 însă, problemele personale au contribuit, şi ele, la îndepărtarea lui de tribună. Catargiu a avut, mai întâi, un conflict cu sătenii de pe moşia sa, Golăşei[56]. El a trebuit să se înfăţişeze Divanului Domnesc, pentru un proces cu răzeşii moşiei Ungureni, din ţinutul Fălciu, şi cu vornicul Iordache

[50] *Ibidem*, proces-verbal 28, şedinţa din 18 decembrie 1857, p. 385−387.

[51] *Ibidem*, p. 367−369.

[52] N. Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Bucureşti, 1967, p. 99−100.

[53] *Acte şi documente...*, vol. VI, partea I, proces-verbal 29, şedinţa din 19 decembrie 1857, p. 422−425. Pentru dezbaterea „problemei rurale” în Divanul ad-hoc al Moldovei, vezi şi Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Z. Ornea, Bucureşti,1987, p. 180−203.

[54] *Ibidem*, proces-verbal 30, şedinţa din 20 decembrie 1857, p. 462−465.

[55] *Ibidem*, proces-verbal 31, şedinţa din 21 decembrie 1857, p. 490−491. Simion-Alexandru Gavriş, *Ipostazele unei biografii politice...*, p. 87.

[56] Conform declaraţiilor proprietarului, dintr-o jalbă adresată Departamentului din Lăuntru la 23 octombrie/ 4 noiembrie 1857, sătenii refuzau să iasă la arat şi-l băteau pe unul dintre „feciorii” boiereşti trimişi „ca să-i scoată cu plugurile”. Catargiu a ameninţat, în consecinţă, că nu avea să le mai dea ţăranilor pământ de lucru (DJAN Iaşi, fond Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 37 872, f. 1; vezi şi Gh. Platon, *Frământări ţărăneşti în Moldova în preajma Unirii*, în *SRdI*, anul XII, 1/1959, p. 107−139; p. 115 pentru prezenta trimitere).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Beldiman (12/24 noiembrie)[57]. În aceeași perioadă, Catargiu a fost implicat, alături de mai mulți notabili moldoveni și munteni, într-un proiect de înființare a unei „companii franco-dunărene" de navigație, inițiat de căpitanul Mathias Magnan[58].

Deputatul s-a bucurat totuși de încrederea colegilor săi, care l-au ales chestor al Adunării și membru al unor importante comisii ad-hoc. Succesul lui Catargiu este explicabil prin numeroasele relații personale și de familie pe care le avea în Divan. O simplă lectură a listei deputaților dezvăluie prezența mai multor rude: Nicolae Catargiu, Constantin Sturdza, Nicolae și Sebastian Cănănău (ultimii doi rubedenii din partea bunicii sale, Maria Sturdza). Mai important încă era faptul că mulți dintre vechii săi prieteni (Anastasie Panu, Petre Mavrogheni, Costache Negri, Manolache Costache Epureanu) se numărau printre liderii formali și informali ai Adunării. Nu în ultimul rând, fostul arendaș al unor părți de moșie stăpânite de Catargiu (Neculai Iamandi)[59] și un vechi colaborator al său pe linie administrativă (Alexandru Ioan Cuza)[60] fuseseră, de asemenea, aleși în Divan. Fără a fi o figură marcantă a mișcării unioniste din anii 1856−1857, tânărul boier era propulsat, așadar, la statutul de „lider" prin numeroasele legături personale și de familie.

Semnarea Convenției de la Paris (7/19 august) 1858 a deschis competiția pentru tronul Moldovei, încredințând alegerea viitorului domn unei Adunări Elective-Legislative. În același timp, administrația Vogoride a fost înlocuită, conform dispozițiilor Regulamentului Organic, cu o „căimăcămie de trei", formată din Vasile Sturdza, Anastasie Panu și Ștefan Catargiu (care deținea și funcția de ministru de Interne). Ștefan Catargiu arăta o nedisimulată simpatie pentru candidatura la tron a fostului domn, Mihail Sturdza, de care era apropiat prin importante interese bănești[61]. Pentru a-și asigura un control cât mai strict asupra administrației, ministrul a înțeles să numească și să mențină rude și apropiați în poziții de mare răspundere. Cel mai important colaborator urma să îi devină chiar Lascăr Catargiu, propus pentru funcția de director al Ministerului de Interne. După cum arăta consulul francez, Victor Place, postul i-ar fi asigurat, *de facto*, un loc în guvern lui Lascăr Catargiu, în condițiile în care vărul său era „absorbit" de îndatoririle căimăcămiei[62]. În același timp, propunerea denota inteligență politică: locul ocupat de Lascăr Catargiu în mișcarea unionistă și prietenia lui cu Panu făceau aproape de neconceput un refuz din partea celorlalți doi caimacami. Numirea a

[57] DJAN Iași, fond Ministerul de Justiție al Moldovei (Anaforale Domnești), tr. 1795, op. 2036, intrare la nr. 170, f. 338−341; vezi și idem, colecția „Documente", pachet 728, doc. 119.

[58] Proiectul a eșuat din pricina concurenței austriece (Constantin Bușe, *Dezvoltarea orașului Galați (1848−1861)*, în *SRdI*, an XXVI, nr. 6, 1973, p. 1195−1217; p. 1215 pentru prezenta trimitere; idem, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837−1883)*, București, 1976, p. 97; Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați. De la origini până la 1918*, partea a II-a, Galați, 1995, p. 11, 33).

[59] *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, doc. 343, p. 306.

[60] Catargiu, Cuza și Costache Negri făcuseră parte, în septembrie 1853, din comisia de alegeri pentru sfatul orășenesc din Galați (D. Ivănescu, *Contribuții la biografia lui Alexandru Ioan Cuza înainte de domnie*, în *Cuza vodă. In memoriam*, coordonatori L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Iași, 1973, p. 51−86; p. 77 pentru prezenta trimitere). Lista deputaților este publicată în *Acte și documente...*, vol. VI, partea I, p. 30−32.

[61] După ce Sturdza a părăsit Moldova, în 1849, Catargiu a devenit administratorul semnificativei sale averi din principat (Constantin C. Angelescu, *Despre ultima fază a luptei pentru unire în Moldova*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 271−278; p. 267 pentru prezenta trimitere).

[62] *Acte și documente...*, vol. VII, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, București, 1892, doc. 2214, p. 861−862. Cu privire la propunerea de numire a lui Lascăr Catargiu în postul de director al Ministerului de Interne, vezi și memoriul secretarului de stat, Vasile Alecsandri, adresat marelui vizir și reprezentanților puterilor garante la Constantinopol, la 29 noiembrie/11 decembrie 1858 (*ibidem*, doc. 2270, p. 1087−1088).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost, într-adevăr, acceptată; dar cel desemnat era plecat în străinătate, întârziind, în pofida telegramelor repetate primite de la Iaşi, să se întoarcă pentru a-şi prelua atribuţiile[63].

Între timp, relaţiile dintre caimacami s-au deteriorat în mod previzibil. La 31 octombrie/12 noiembrie 1858, Ştefan Catargiu a cerut înlocuirea prefecţilor de Iaşi, Roman, Fălciu şi Ismail. Sturdza şi Panu i-au aprobat solicitarea[64], pretinzând însă schimbarea administratorilor din mai multe ţinuturi. Catargiu a ridicat obiecţii privind înlăturarea ispravnicilor de Tutova şi Putna[65]. Cel puţin în cazul celui dintâi, nimeni altul decât vărul ministrului de Interne şi fratele lui Lascăr Catargiu, Alexandru, suspiciunile care justificau schimbarea din post erau destul de serioase. El se numărase printre „favoriţii” caimacamului Nicolae Vogoride, căruia îi datora atât numirea în funcţie, cât şi o ascensiune rapidă în cadrul armatei[66]. Catargiu n-a vrut, totuşi, să îşi destituie ruda, preferând să boicoteze întrunirile căimăcămiei. În cele din urmă, colegii săi au decis, fără a-l mai consulta, să ceară Consiliului de Miniştri să numească pur şi simplu noii administratori[67]. Mai mult, profitând de absenţa prelungită a lui Lascăr Catargiu, ei l-au numit în postul de director al Ministerului de Interne pe Alexandru Teriachiu[68]. Conflictul s-a prelungit până la 20 decembrie 1858/1 ianuarie 1859, când Ştefan Catargiu a fost înlocuit printr-un nou caimacam – ministrul de Finanţe, I. A. Cantacuzino[69]. Nici Alexandru Catargiu nu s-a lăsat mai prejos decât ruda sa, provocând, la rându-i, complicaţii guvernului interimar moldovean. Tânărul prefect a trimis Ministerului de Interne o „demisie insolentă” (după expresia lui Vasile Alecsandri)[70]. Gestul a fost socotit o abatere de la disciplina militară; în consecinţă, el a fost trimis în faţa unei „comisii ostăşeşti judecătoreşti”[71], care l-a condamnat la o lună de arest în cazarmă[72].

Lascăr Catargiu s-a întors în Moldova pe la jumătatea lunii noiembrie[73]. În absenţa sa din ţară într-o perioadă atât de importantă (pregătirea listelor de alegători şi începutul campaniei electorale pentru Adunarea Electivă-Legislativă), Radu Rosetti a

[63] După Radu Rosetti, Lascăr Catargiu ar fi fost „la băi pentru căutarea soţiei sale, la Carlsbad” (Radu Rosetti, *Amintiri*, p. 355). O sursă contemporană afirma însă că el s-ar fi aflat în „Italia” (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VII, *Corespondenţă diplomatică engleză (1856−1859)*, culegerea documentelor, introducere, regeste, note şi indice de Valentina Costake, Beatrice Marinescu şi Valeriu Stan, Bucureşti, 1984, doc. 291, p. 795−796. Vezi şi *Acte şi documente...*, vol. VII, doc. 2214, p. 862, 864.

[64] În prima lor întrunire, din 20 octombrie/1 noiembrie 1858, caimacamii stabiliseră că toate deciziile „locotenenţei” aveau să fie luate în conformitate cu „principiul majorităţii” (*Acte şi documente...*, vol. VII, doc. 2120, p. 599−600).

[65] *Ibidem*, doc. 2145, p. 677−678; vezi şi Dimitrie A. Sturdza, *Însemnătatea Divanurilor ad-hoc din Iaşi şi Bucureşti în istoria renaşterii României*, Bucureşti, 1912, p. 517; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XII, ediţia a III-a, revăzută de autor, Bucureşti, [1925], p. 282−284.

[66] *Ibidem*, doc. 2181, p. 779; „Gazeta de Moldavia”, 77, 30 septembrie/12 octombrie 1857, p. 306; idem, 85, 28 octombrie/9 noiembrie 1857, p. 337.

[67] *Acte şi documente...*, vol. VII, doc. 2149, p. 682−683.

[68] *Ibidem*, doc. 2150, p. 684−685.

[69] Pentru conflictul dintre caimacami şi deznodământul său, vezi şi Constantin C. Angelescu, *op. cit.*, p. 263−267.

[70] *Documente privind Unirea Principatelor*, III, *Corespondenţă politică (1855−1859)*, culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele, notele şi indicele de Cornelia C. Bodea, Bucureşti, 1963, doc. 246, p. 442.

[71] *Acte şi documente...*, vol. VII, doc. 2181, p. 779.

[72] *Ibidem*, doc. 2206, p. 843−844.

[73] Din cât se poate înţelege dintr-un articol publicat în „Steaua Dunării”, 78, 14/26 noiembrie 1858, p. 221, Catargiu nu revenise încă în ţară la acea dată. El s-a întors înainte de 26 noiembrie/14 decembrie, când se număra printre semnatarii „profesiei de credinţă” a partidei naţionale (*Acte şi documente...*, vol. VII, doc. 2251, p. 1033−1038).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

văzut proba pentru lipsa oricăror ambiții domnești[74]. Afirmația cunoscutului istoric și memorialist poate fi acceptată doar cu mențiunea că o eventuală candidatură a lui Catargiu nu era luată, deocamdată, în calcul (după sursele disponibile în acest moment) de nici unul dintre contemporani, fie ei moldoveni sau străini. Lipsa unei mize politice majore și, foarte probabil, simțul de prevedere explică îndepărtarea lui de țară, devenită scena unor dispute partizane din ce în ce mai tăioase, de care membrii familiei lui nu erau străini. De altfel, nici după revenirea sa, Lascăr Catargiu nu s-a expus prea mult atenției publice, păstrând linia de conduită discretă pe care o arătase și în campania pentru alegerea Divanului ad-hoc. Alături de unioniști de diverse nuanțe politice, el a semnat „profesia de credință" a partidei naționale din Moldova (26 noiembrie/ 8 decembrie)[75], concentrându-se apoi asupra alegerilor din ținutul său de reședință, unde a candidat la colegiul marilor proprietari. Catargiu a mai ajuns o singură dată în atenția publicului din capitală, printr-o telegramă trimisă ziarelor unioniste „Steaua Dunării" și „Zimbrul și Vulturul", în care semnala presupuse intrigi ale candidaților la domnie – prințul Mihail Sturdza și fiul său, Grigore – în orașul Galați[76]. La 18/30 decembrie, el a fost ales deputat cu o majoritate categorică (15 voturi din 16 alegători înscriși)[77].

Zvonurile privind o eventuală candidatură la tron a lui Lascăr Catargiu au început să circule abia după întrunirea Adunării Elective moldovene. Într-o scrisoare adresată fratelui său, Iancu, la 1/13 ianuarie 1859, Vasile Alecsandri îl vedea printre aspiranții unioniști la domnie[78]. Într-o formă voalată, informația a fost adeverită, două zile mai târziu, de Gheorghe Sion, într-un articol din ziarul bucureștean „Românul"[79]. Despre originile surprinzătoarei, la prima vedere, candidaturi și profilul „partidei" care o susținea există două relatări ale participanților la evenimente. Într-un articol polemic din 1/13 octombrie 1859, Mihail Kogălniceanu scria: „În zilele de 2, 3 și 4 ianuarie trecutu, toată clica strigoilor, toți moșii și verii din ceata boierească carii perduseră șansele pentru dănșii, își pusără toate speranțele pe capul domnului Lascar Catargiu ca singurul cu obrazul curat dintre dănșii"[80]! Dacă afirmațiile temperamentatului gazetar liberal erau veridice, rezulta că Lascăr Catargiu conta, mai mult ca „variantă de rezervă", pentru

[74] Radu Rosetti, *Amintiri*, p. 589−590.

[75] Semnatarii documentului aveau ca scop declarat desemnarea unei Adunări Elective-Legislative „capabilă nu numai de a alege un bun domn, dar și de a controla lucrările acestuia, dar și de a fi, mai presus de toate, „credincioasa și necoruptibila păzitoare și apărătoare a constituției țării". În consecință, era respins nu doar principiul mandatelor imperative, care nu ar fi condus decât „la sfărmarea Constituției", la „despotism", ci chiar și desemnarea prealabilă a unui candidat la domnie. Singura propunere concretă a programului unionist se referea, de altfel, la independența Adunării față de puterea executivă: adoptarea unei legi a incompatibilității, pentru îndepărtarea din cameră a funcționarilor publici. Politica internă preconizată era una prudentă, conservatoare chiar, adecvată corpului electoral restrâns pe care candidații unioniști căutau să îl reprezinte: stricta legalitate, „propășirea" graduală, apărarea familiei și a proprietății, disocierea de „reacționari" și socialiști" erau principiile fundamentale asumate de „naționali" (*Acte și documente...*, vol. VII, doc. 2251, p. 1033−1038; „Steaua Dunării", 91, 4/16 decembrie 1858, p. 271; „Zimbrul și Vulturul", 25, 4/16 decembrie 1858, p. 99).

[76] Iată conținutul depeșei: „Comiteturile din Iași a candidaților de domnie au triimes emisari și în Galați, pe A.S.M.S. și A.D. cu formulaturi pregătite de protestații la streini. Acei trimeși fiindu sprijiniți de influența streină au dobândit iscălituri. Noi credem că guvernul va înainti lucrări spre a dovedi chipul cum s-au iscălit acele reclemații, întru cât ele sânt adevărate și dacă iscăliții au drepturi după Convenție" („Steaua Dunării", 95, 10/12 decembrie 1858, p. 286; „Zimbrul și Vulturul", 31, 13/25 decembrie 1858, p. 124).

[77] „Tribuna română", 5, 24 mai/5 iunie 1859, p. 2; vezi și ANIC, colecția „Documente Moldovenești", pachet 17, doc. 19.

[78] *Documente privind Unirea Principatelor*, III, doc. 262, p. 470; V. Alecsandri, *Opere*, VIII, *Corespondență 1834−1860*, ediție îngrijită, traduceri, note și indici de Marta Anineanu, București, 1981, p. 369, 371.

[79] *Acte și documente...*, vol. VIII, publicate de Dimitrie A. Sturdza și J. J. Skupiewski, Bucureşti, 1900, doc. 2426, p. 296−303; vezi și Paul Păltănea, *Viața lui Costache Negri*, ediția a II-a, înnoită, Galați, 2006, p. 196.

[80] „Steaua Dunării", 198, 1/13 octombrie 1859, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grupul „mihăilean”, unde avea, într-adevăr, legături familiale: fostul domn Sturdza îi era unchi matern[81], iar doi dintre susținătorii săi proeminenți (Ștefan Catargiu și Petre Rosetti-Bălănescu) erau veri primari. Articolul lui Kogălniceanu nu explică însă sprijinul de care Catargiu beneficia din partea „naționalilor” și nici nu menționează nume ale adepților săi. La fel de vag este D. A. Sturdza[82], care îl numea, simplu, „candidat al ultraconservatorilor” unioniști, temători ca „problema socială” să nu devină prioritară[83]. Într-adevăr, aceştia nu erau reprezentați de nici un alt candidat la domnie. Dintre deputații unioniști, Lascăr Catargiu era, prin pozițiile sale politice, dar și prin genealogie și prestigiu, singurul lider posibil al „dreptei” intransigente. Mai mult, relatările despre conflictele lui Catargiu și ale susținătorilor lui cu adepții împroprietăririi sătenilor − în timpul întrunirilor preelectorale − confirmă rigiditatea sa față de „reforma socială”[84].

Cei 31 de deputați ai „partidei naționale”[85] erau împărțiți în mai multe facțiuni, susținând, fiecare, câte o candidatură sau orientare politică. Costache Negri, Vasile Sturdza, Vasile Alecsandri, Lascăr Catargiu și Lascăr Rosetti ar fi dispus, fiecare, de câteva voturi; un alt grup susținea proclamarea imediată a unirii, „înclinând”, în cazul în care ideea nu ar fi putut fi pusă în practică, spre promovarea candidaturii lui Petre Mavrogheni[86]. Relatările diferă în privința numărului sprijinitorilor lui Lascăr Catargiu. V. A. Forescu sugerează că el s-ar fi ridicat la paisprezece[87]; Vasile Alecsandri îi atribuia, dimpotrivă, doar patru sau cinci adepți[88]. Rezultatul votului pentru stabilirea candidatului unionist la domnie și poziționarea diverselor facțiuni arată că estimarea poetului era corectă sau, cel puțin, foarte aproape de adevăr. Componența „partidei Lascăr Catargiu” este, pe de altă parte, neclară; numele unora dintre membrii săi pot fi doar bănuite, pe baza unor afinități politice și familiale. Aproape sigur, Catargiu a fost susținut de fratele său, Nicolae, de care îl apropiau atât legătura de rudenie, cât și pozițiile cvasi-identice adoptate în Divanul ad-hoc[89]. Un aproape la fel de probabil sprijinitor pare Nicolae Cănănău. Înrudit și el cu candidatul și manifestând aceleași opțiuni „conservatoare” în cadrul Adunării consultative convocate în 1857[90], alesul

[81] Alexandre A. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza, prince régnant de Moldavie 1834−1849*, Paris, 1907 (vezi *anexă/spiță*).

[82] În acel moment, secretar al căimăcămiei (*Acte și documente...*, vol. VII, doc. 2125, p. 607−608).

[83] BAR, arhiva D. A. Sturdza, I, ms. 4, f. 2v.; ms. 5, f. 8.

[84] Pentru disputele candidatului cu Negri și Kogălniceanu, vezi mai jos, nota 101. Despre susținătorii lui Catargiu, D. A. Sturdza scria că ar fi fost dispuși să susțină mai degrabă candidaturile lui Mihail sau Grigore Sturdza decât pe cea a lui Negri (*Documente privind Unirea Principatelor*, III, doc. 270, p. 480).

[85] Numărul și numele deputaților care făceau parte din grupul „național” (sau i s-au alăturat ulterior) sunt cunoscute din procesul-verbal pentru stabilirea candidatului la domnie, publicat de Alexandru Papadopol-Calimah, în *CvL*, anul XV, 1881−1882, 1, septembrie 1881, p. 234−235. Vezi și N. Corivan, câteva precizări cu privire la alegerea lui Alexandru Cuza ca domn al Moldovei, în *AIIAI*, tom IV, 1967, p. 181−186 (p. 184 pentru prezenta trimitere).

[86] Pentru prezentarea succintă a facțiunilor, vezi relatările lui D. A. Sturdza, în *Documente privind Unirea Principatelor*, III, doc. 270, p. 479; BAR, arhiva D. A. Sturdza, I, ms. 5, f. 7−8; vezi și raportul consulului austriac de la Iași, baronul Gödel Lannoy, din 8/20 ianuarie 1859 (*Documente privind Unirea Principatelor*, II, doc. 429, p. 442).

[87] V. A. Forescu, *Amintiri din viața și domnia lui Alexandru Ioan I Cuza*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași”, XI, 1900, p. 260−277 (p. 264 pentru prezenta trimitere).

[88] Marta Anineanu, *Colonelul Alexandru Ioan Cuza domn al Moldovei*, în *MI*, anul III, 1/1969, p. 2−9 (p. 3 pentru prezenta trimitere).

[89] *Acte și documente...*, vol. VI, partea I, proces-verbal 12, ședința din 29 octombrie 1857, p. 134; proces-verbal 13, ședința din 31 octombrie 1857, p. 146−147; proces-verbal 22, ședința din 26 noiembrie 1857, p. 307; proces-verbal 29, ședința din 19 decembrie 1857, p. 422−425; proces-verbal 2 al ședințelor Comitetului proprietarilor mari, ședința din 28 noiembrie 1857, p. 500.

[90] *Ibidem*, proces-verbal 13, ședința din 31 octombrie 1857, p. 146−147; proces-verbal 22, ședința din 26 noiembrie 1857, p. 307; proces-verbal 31, ședința din 21 decembrie 1857, p. 491; proces-verbal 4 al

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marilor proprietari din ținutul Botoșani[91] s-a numărat și mai târziu printre apropiații lui Lascăr Catargiu. În mai 1859, fostul pretendent la tron, devenit între timp ministru de Interne, îl numea în funcția de prefect[92]. Deși în cazul său indiciile sunt mai puțin concludente, nici Neculai Rosetti-Bălănescu[93] nu poate fi exclus dintre posibilii simpatizanți ai candidaturii lui Lascăr Catargiu. El îi era nepot de văr și reprezenta în Adunare același ținut (Covurlui)[94].

Pe lângă numărul relativ mic de partizani de care dispunea, relațiile lui Lascăr Catargiu cu celelalte grupări ale „partidei naționale" erau problematice. Mai mulți dintre vechii săi apropiați candidau la domnie (Negri, Mavrogheni, Lascăr Rosetti). Manolache Costache Epureanu îl susținea pe Costache Negri, iar Anastasie Panu sprijinea proiectul definitivării imediate a unirii. Din tabăra unioniștilor radicali făcea parte și Mihail Kogălniceanu[95], care era, în plus, prea puțin dispus la compromisuri în „chestiunea rurală". Nici bunele raporturi dintre Catargiu și familia lui Constantin Rolla[96] nu s-au dovedit suficiente pentru stabilirea unei „punți" către „stânga" Adunării Elective. În afara grupului „național", candidatul avea rubedenii influente: Ștefan Catargiu ori Petre Rosetti-Bălănescu nu l-ar fi putut însă susține decât în eventualitatea în care „pretendența" lui Mihail Sturdza ar fi fost compromisă dinaintea scrutinului. O înțelegere cu Grigore Mihail Sturdza era și mai puțin probabilă; aspirantul unionist la tron avea un vechi conflict (datând cel puțin din 1850) cu năbădăiosul prinț[97]. Lascăr Catargiu nu putea conta nici pe sprijinul consulilor ieșeni: Victor Place (care îl complimenta, de altfel, ca pe un om „cu totul onorabil")[98] era câștigat pentru „partida gregoriană", iar reprezentantul Regatului Unit, Henry A. Churchill, îl cataloga printre „mediocrități"[99]. În aceste condiții, șansele sale la tron depindeau de un eventual context norocos și de evitarea oricăror conflicte inutile.

Atât „desfășurarea de forțe", cât și comportamentul lui Lascăr Catargiu din primele zile ale lui anului 1859 i-au compromis rapid orice perspectivă de domnie. El a respins „planul Panu" de unire imediată a Principatelor[100], ceea ce l-a îndepărtat și mai

---

ședințelor Comitetului proprietarilor mari, ședința din 3 decembrie 1857, p. 501−502. O mică diferențiere între cei doi a apărut în problema rurală: Cănănău a făcut parte din minoritatea comitetului marilor proprietari (*ibidem*, proces-verbal 28, ședința din 18 decembrie 1857, p. 359−361). Totuși, el a votat și pentru propunerea majorității (*ibidem*, proces-verbal 29, ședința din 19 decembrie 1857, p. 422).

[91] *Ibidem*, vol. VIII, doc. 2378, p. 102.

[92] „Principatele Unite, Moldova și Valahia. Monitorul Oficial al Moldovei", 62, 27 mai/8 iunie 1859, p. 1.

[93] Fiul lui Petre Rosetti-Bălănescu (R. Rosetti, *op. cit.*, p. 167).

[94] *Acte și documente...*, doc. 2378, p. 103.

[95] „Steaua Dunării", supliment estraordinar la nr. 107, 30 decembrie 1858/11 ianuarie 1859, p. 1. Kogălniceanu publicase, totuși, în luna noiembrie, un articol deosebit de prevenitor la adresa lui Catargiu. Comentând conflictul dintre caimacami, redactorul „Stelei Dunării" scria: „De ar fi fost aice d. Lascar Catargiu, a căruia simț bun este cunoscut, ar fi împedecat poate pe bătrânul ministru din Lăuntru de a cădea în cursele vechilor săi prietini. D. Lascar Catargiu care, în Divanul ad-hoc, au protestat cu o inimă vrednică de vechii moldoveni în contra încălcărei autonomiei, n-ar fi îngăduit nici odată ca numele familiei sale să fie cel întâi pus *la pilori*, pentru încălcarea autonomiei țerei, de curând solemnel garantată" („Steaua Dunărei", 78, 14/26 noiembrie 1858, p. 221).

[96] Lascăr Catargiu a fost unul dintre martorii testamentului Catincăi, soția lui Rolla, alcătuit la 3/15 decembrie 1857 (*Urmașilor mei...*, vol. III, testamente din anii 1841−1859, antologie și notă informativă de Liviu Papuc și Olga Iordache, codicil de Ștefan S. Gorovei, Iași, 2014, p. 408).

[97] Simion-Alexandru Gavriș, *Viața și opiniile...*, p. 70.

[98] *Acte și documente...*, vol. VII, doc. 2214, p. 862.

[99] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VII, doc. 331, p. 885; vezi și *Românii la 1859: Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Documente externe*, vol. I, București, 1984, doc. 113, p. 329.

[100] BAR, arhiva D. A. Sturdza, I, ms. 5, f. 9−15; N. Corivan, *Alegerea ca domn a lui Al. I. Cuza*, în *Cuza vodă. In memoriam*, p. 101−111 (102−103 pentru prezenta trimitere).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mult de radicali. În timpul adunărilor pregătitoare ale „naționalilor”, candidatul a avut dispute vehemente cu Negri și Kogălniceanu (din pricina diferențelor de opinii în problema agrară), dar și cu Alecsandri[101]. Nu este deci de mirare că impopularitatea lui Lascăr Catargiu printre colegii săi crescuse, candidatura sa devenind „imposibilă”[102]. Catargiu și deputații care îl sprijineau s-au resemnat, acceptând candidatura târzie a lui Alexandru Ioan Cuza încă din primul tur al scrutinului pentru desemnarea candidatului „partidei naționale”[103]. Opțiunea nu avea, desigur, nimic de-a face cu realizarea unirii (după cum au afirmat, după moartea omului politic, mai mulți publicişti şi oameni politici conservatori)[104]; ea era un mijloc, care s-a dovedit, în cele din urmă, eficient, de a împiedica ascensiunea la tron a „extremistului” Negri[105].

În dezbaterile Adunării Elective-Legislative, Lascăr Catargiu s-a făcut prea puțin remarcat înaintea alegerii domnului. La 4/16 ianuarie, el a combătut, într-o scurtă intervenție, înscrierea lui Grigore Mihail Sturdza pe lista candidaților la tron[106]. În aceeași ședință, Mihail Kogălniceanu a depus o moțiune prin care viitorul principe și comisia centrală de la Focșani erau îndemnați să colaboreze cu Adunarea Electivă-Legislativă pentru a definitiva unirea Principatelor. Alături de mai mulți deputați, Catargiu a subscris o contrapropunere a lui Manolache Costache Epureanu, formulată într-o notă mai moderată și „constituțională”[107]. În sfârşit, a doua zi (5/17 ianuarie), Adunarea l-a ales pe Alexandru Ioan Cuza domn al Moldovei. „Pretendența” lui Lascăr Catargiu la tron devenea, oficial, caducă; din acel moment, prioritatea lui a devenit adaptarea la noile provocări ale vieții politice din principat.

Lascăr Catargiu s-a implicat de timpuriu în disputele politice care divizau societatea moldoveană în anii 1855−1859. Fără a avea o vizibilitate deosebită, nici în campania electorală din 1857, nici în dezbaterile Divanului ad-hoc, Catargiu a profitat de pe urma numeroaselor relații pe care le avea în interiorul grupului unionist, pentru a-și asigura o poziție privilegiată printre membrii Adunării consultative. Conflictul izbucnit, în toamna anului 1858, între rudele sale și administrația moldoveană nu pare să îi fi afectat prea mult imaginea. Catargiu s-a implicat prea puțin în lupta politică din lunile premergătoare alegerii Adunării Elective-Legislative. Candidatura sa la domnie a fost permisă de un context (până la un punct) favorabil. Șansele demersului (dintru început destul de reduse) au fost risipite de împrejurările politice și de erorile „aspirantului”. Deși lipsită de finalitate, „aventura” domnească a lui Lascăr Catargiu l-a adus în prim-plan și l-a impus printre „corifeii” Adunării Moldovei. Spre deosebire de oameni politici mai experimentați, ca Vasile Sturdza sau Lascăr Rosetti, și în pofida deficiențelor sale binecunoscute (lipsa unei instruiri adecvate și a talentului oratoric), el reușea, în anii următori, să își mențină acest statut privilegiat.

---

[101] Catargiu l-ar fi acuzat pe Negri de „comunism” (Marta Anineanu, *op. cit.*, p. 4), iar Kogălniceanu a părăsit adunarea în urma unui schimb de replici cu deputatul de Covurlui („Steaua Dunării”, 133, 30 iunie/ 12 iulie 1859, p. 522; D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza vodă. Memoriu istoric*, București, 1873, p. 15). Pentru neînțelegerile cu Alecsandri, vezi BAR, arhiva D. A. Sturdza, I, ms. 5, f. 15.

[102] *Documente privind Unirea Principatelor*, III, doc. 270, p. 480.

[103] N. Corivan, *Câteva precizări...*, p. 183−184; *Documente privind Unirea Principatelor*, III, doc. 270, p. 480.

[104] *Lui Lascăr Catargi*, 1900, p. 3−4.

[105] N. Corivan, *Câteva precizări...*, p. 183.

[106] „Principatele unite, Moldova și Valahia. Monitorul Oficial al Moldovei”, 27, 25 ianuarie/ 6 februarie 1859, proces-verbal V, ședința Adunării Elective a Moldovei din 4/16 ianuarie 1859, p. 4.

[107] Supliment la *ibidem*, anexele I, K, p. 3−4; N. Corivan, *Alegerea ca domn a lui Al. I. Cuza*, p. 105−106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LASCĂR CATARGIU AND THE „CONSERVATIVE VERSION" OF THE MOLDAVIAN UNIONISM (1855−1859)
(Summary)

Keywords: unionism, separatism, petitions, consultative assembly, Elective Assembly.

Lascăr Catargiu first manifested his views regarding the union of Moldavia and Walachia at the beginning of 1856. In February, he was among the subscribers of a unionist petion, addressed to the Moldavian Prince. During the confrontation between the adepts of the union and the so-called separatists, he was active in the "national" committee of his home county, Covurlui. Catargiu imposed himself as a leader of the unionist movement only after the formation of the consultative assembly ("Divan ad-hoc") elected to inform the great powers of Europe on the "wishes" of the Moldavians and Walachians. Thanks to his extensive family and personal relations, Catargiu was elected in the bureau of the assembly and in several important committees. His rising political prestige and a favorable context gave him the chance to candidate to the Moldavian throne. He was supported by the conservative wing of the unionists, eager to avoid a much-feared land reform. However, Catargiu was not popular among other "nationalist" factions or the foreign consuls. His conflicts with several other unionist leaders (Costache Negri, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri) completely ruined his chances of becoming Prince. Accepting his defeat, Catargiu became one of the early supporters of Alexandru Ioan Cuza, in order to prevent the election of Costache Negri, an outspoken liberal. Cuza was, indeed, designated as candidate of the "national party", and later elected as head of state. Although his candidacy failed, the prestige of the "pretender" was consolidated; Catargiu became, in the coming years, one of the informal leaders of the Moldavian Elective-Legislative Assembly.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIRCEA-CRISTIAN GHENGHEA[*]

„BUCĂŢI ALESE DIN PLAGIATURA ROMÂNĂ” LA FINELE VEACULUI AL XIX-LEA

În anul 1897, unul dintre scandalurile care ţineau capul de afiş în societatea mondenă din Regatul României era cel al plagiatului comis de către Constantin Hamangiu, tânăr şi promiţător magistrat, care îşi publicase teza de licenţă în 1893, la puţină vreme după prezentarea acesteia în faţa comisiei de la Universitatea din Bucureşti. Patru ani au trecut şi, într-un articol-serial apărut în ziarul conservator „Constituţionalul”, un anume Lorellino prezenta probe elocvente conform cărora prima parte a lucrării respective era un plagiat după teza de doctorat a unui jurist francez, Paul Clément, susţinută şi tipărită la Grenoble cu 30 de ani înainte, în 1867. Întrucât, după începerea serialului din „Constituţionalul”, Constantin Hamangiu a publicat articolul său de răspuns într-un periodic de orientare liberală, intitulat chiar „Liberalul”, în istoriografia noastră s-a ajuns inclusiv la ideea existenţei unui conflict personal cu oarecare nuanţe politice între cei doi, plagiator şi denunţător[1].

În urmă cu relativ puţină vreme, în cadrul altui text dedicat temei plagiatului, am considerat utilă continuarea investigaţiilor în cazul Hamangiu, în speranţa relevării identităţii celui considerat încă, în literatura noastră de specialitate, drept „enigmaticul Lorellino”[2]. Pentru aceasta, am reluat istoriografia problemei şi sursele de epocă, având vaga intuiţie că, la precedenta analiză, am omis acel amănunt care putea oferi dezlegarea problemei. Din fericire, s-a dovedit că aşa şi era – ascunsă într-un mic paragraf, peste care ochii tuturor cercetătorilor au trecut cu nonşalanţă − se afla cheia întregii situaţii. Este adevărat, respectivul paragraf se găseşte tocmai în a şasea din cele şapte părţi ale primului articol publicat în „Constituţionalul”, când atenţia lectorului deja se află la cote destul de scăzute după parcurgerea consistentei şi laborioasei analize a lui Lorellino.

Iată pasajul cu pricina, care i-a permis, apoi, cercetării noastre să se îndrepte spre un făgaş foarte interesant şi fructuos: „Denunţam în «Arhiva» un plagiat artistic, acum câteva luni, constatând asemănarea a două portrete, şi scriam că unui artist când fură îi e mai greu să pună pe pânză, marmură, bronz, numele colaboratorului inspirativ, decât unuia ce scrie”[3]. Cuvântul-cheie din acest pasaj este al treilea – „Arhiva”, deoarece este

[*] Cercetător ştiinţific, Departamentul de Cercetare al Facultăţii de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi.

[1] Dan Constantin Mâţă, *Constantin Hamangiu 1867−1932*, Bucureşti, 2013, p. 150.

[2] Mircea-Cristian Ghenghea, *Două cazuri de plagiat în România veacului al XIX-lea*, în Marius Nicolae Bălan, Gabriel Leanca (coordonatori), *Cultură juridică, stat şi relaţii internaţionale în epoca modernă. Omagiu Profesorului Corneliu-Gabriel Bădărău*, Iaşi, 2016, p. 137−147.

[3] Lorellino, *Bucăţi alese din plagiatura română. D-nul Const. Hamangiu, procuror pe lângă Tribunalul Ilfov*, în „Constituţionalul”, anul VIII, nr. 2286, a doua ediţie; nr. 2295, a doua ediţie, 24 mai/5 iunie 1897, p. 1.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIII, 2016, p. 117−125

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vorba despre publicaţia intitulată „Arhiva. Organul Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi”; respectivul periodic se află în atenţia noastră în cadrul unui proiect derulat, în ultima vreme, în cadrul Departamentului de Cercetare al Facultăţii de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi. Ironia muzei Clio, fiindcă doar la o ironie ne-am putut gândi în acele clipe, a fost, totuşi, foarte bine primită şi apreciată, cu atât mai mult cu cât, luând în considerare indicele de nume iniţial pe care l-am alcătuit pentru organizarea proiectului amintit, ştiam că nu apare nici un Lorellino ca semnatar în paginile „Arhivei”; de aceea, erau şanse foarte mari ca, în sfârşit, să fie relevată identitatea acestui tenace vânător de plagiate.

Cine are curiozitatea sau ocazia să parcurgă nr. 1−2 din ianuarie−februarie 1897 al „Arhivei”, poate citi, la paginile 85−88, textul intitulat *Un nou fel de inspiraţie*. Semnatarul acestuia este Nicolae Vaschide. Da, într-adevăr: Lorellino este un pseudonim utilizat de către Nicolae Vaschide. Cine a fost, însă, Nicolae Vaschide? După sumarele noastre cunoştinţe, era unul dintre marii psihologi români, desigur mai cunoscut şi mai apreciat în afară decât în România. Recunoaştem, nu aveam idee că Nicolae Vaschide a fost într-atât de preocupat şi de partea literară şi gazetărească. Surpriza a fost cu atât mai mare atunci când am descoperit amploarea acestor preocupări, pe care iniţial le crezusem simple paranteze sau digresiuni în cadrul remarcabilei activităţi ştiinţifice pe care a desfăşurat-o.

Nicolae Vaschide s-a născut la Buzău, la o dată care, din sursele identificate până acum, nu este bine stabilită. Într-o monografie ce i-a fost dedicată, în 1973, de către Traian Herseni, este precizată data de 5/18 octombrie 1873[4]. Conform publicistului buzoian Nicolae Peneş, s-ar fi născut la 5 decembrie acelaşi an[5]. *Dicţionarul General al Literaturii Române* indică data de 7 decembrie 1873[6]. Iar dacă e să ne luăm după alţi autori, inclusiv străini, precum Michel Huteau, Vaschide a văzut lumina zilei în anul 1874[7]. Nu are rost să mai indicăm aici diverse surse accesibile pe internet, unde sunt, de asemenea, amestecate toate aceste date. Lăsând la o parte aspectele, de importanţă, totuşi, secundară în ceea ce priveşte subiectul textului nostru, ne mulţumim să arătăm că, din fericire, toate sursele indică la unison faptul că Nicolae Vaschide, după ce a urmat şcoala primară şi gimnaziul în oraşul natal, Buzău, a fost îndrumat către Liceul „Sf. Sava” din Bucureşti; iar după finalizarea studiilor liceale s-a înscris la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din capitala Regatului României. În mod evident, aici a auzit de Constantin Hamangiu (care avea, deja, un oarecare renume în cercurile studenţeşti şi universitare), pe care susţine, în câteva rânduri, că nu-l cunoştea personal – Hamangiu a absolvit Facultatea de Drept în anul 1893, Vaschide a absolvit Facultatea de Litere şi Filosofie în 1895.

La 10 iunie 1895, Vaschide a susţinut examenul de licenţă, cu teza *Senzaţiile vizuale*, lucrare premiată cu suma de 700 de lei din Fondul Hillel[8]. Din acelaşi an,

[4] Traian Herseni, *Psihologia lui N. Vaschide*, Bucureşti, 1973, p. 10.

[5] Nicolae Peneş, *Elogii efemere (radiografii spirituale)*, Buzău, 2013, p. 372 − vezi textul *Nicolae Vaschide, deschizător de drum în domeniul psihologiei experimentale* (p. 372−376).

[6] *Dicţionarul General al Literaturii Române*, vol. VII, *Ţ*−*Z*, Bucureşti, 2009, p. 182.

[7] Michel Huteau, *Un météore de la psychologie française: Nicolae Vaschide (1874−1907)*, în „Bulletin de psychologie”, tome 61 (2), numéro 494, 2008, p. 173−199. Vezi şi „Ilustraţiunea română”, anul V, nr. 5, 25 ianuarie 1933, p. 14, unde este indicată data de 6 decembrie 1874, precum şi articolul lui Ion F. Buricescu, *Opera lui Nicolae Vaschide*, în „Revista de Filosofie”, serie nouă, vol. XIX, nr. 3, iulie−septembrie 1934, p. 245, unde, pe lângă indicarea lui 1874 ca an al naşterii, anul morţii este 1908.

[8] „Anuarul Universităţii din Bucureşti pe anul şcolar 1896−1897”, Bucureşti, 1897, p. 102: „Au fost distinşi în Aprilie 1895 [eroare în text; anul corect nu poate fi, evident, decât 1896. Dovadă stă aceeaşi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drumurile lui Vaschide s-au îndreptat către Franţa, în toamnă începând să lucreze cu renumitul psiholog francez Alfred Binet, în cadrul Laboratorului de psihologie fiziologică de la École des Hautes Études de pe lângă Sorbona. Imediat după finalizarea studiilor, avusese şansa de a-l cunoaşte pe celebrul psiholog francez Alfred Binet, care venise în România la invitaţia lui Take Ionescu, ministru al Instrucţiunii Publice, spre a susţine câteva cursuri la Universitatea din Bucureşti. După cum precizează Radu D. Rosetti, „după două−trei convorbiri cu Vaschide, savantul a fost cucerit de inteligenţa tânărului licenţiat, şi iată-l pe acesta decis să plece la Paris să-şi ia doctoratul”[9]. În anul 1897, i s-a acordat o subvenţie din Fondul Halfon al Universităţii din Bucureşti, cu obligaţia de a trimite semestrial o dare de seamă pentru lucrările sale:

> Prin decizia Consiliului special universitar din 27 Fevruarie 1897, s-a acordat, din venitul fondului Halfon, o subvenţie de 1.000 fr. pe an d-lui N. Vaschide, licenţiat în litere al Facultăţii de Litere din Bucureşti, care lucrează în laboratorul de Psihologia experimentală al d-lui Binet de la Sarbona [sic! – n.n.] (Paris).
> Subvenţia este acordată pe 2 ani, cu începere de la 1 Aprilie 1897 şi cu obligaţia pentru d. Vaschide de a trimite semestrial o dare de seamă de lucrările sale[10].

Din 1895 şi până în anul morţii sale, 1907, Nicolae Vaschide a desfăşurat o activitate ştiinţifică remarcabilă, cu precădere în domeniul psihologiei experimentale, numele său devenind cunoscut nu doar pe bătrânul continent, ci şi dincolo de ocean. A publicat în mai toate revistele de specialitate importante din Franţa, România, Marea Britanie, Germania, Italia, a participat la numeroase congrese de psihologie şi fiziologie (München, Roma, Torino, Paris, Cambridge)[11]. Nu vom face însă, aici, o trecere în revistă a excepţionalei sale activităţi în domeniile psihologiei şi medicinei; despre aceasta s-a mai scris şi se mai ştie câte ceva. Din perspectiva cercetării noastre, ne interesează celelalte preocupări ale sale, foarte puţin cunoscute, având legătură cu gazetăria şi cu activitatea literară.

Nicolae Vaschide a semnat mai multe articole în diverse jurnale şi reviste din România, utilizând atât numele său, cât şi trei pseudonime, *Kean*, *Ion Măgură* şi *Lorellino*. Doar primele două dintre acestea sunt bine cunoscute şi imediat alăturate numelui savantului în literatura noastră de specialitate[12]; deşi ultimul a fost menţionat şi asociat cu Nicolae Vaschide în câteva rânduri, în perioada interbelică, în anii ’70, însă şi în urmă cu doar câţiva ani[13]!

---

menţiune referitoare la distincţiile respective inserată în „Anuarul Universităţii din Bucureşti pe anul şcolar 1909−1910”, Bucureşti, 1910, p. 101, unde este trecut anul corect, 1896 – n.n.] cu premii pentru tese următorii licenţiaţi ai Facultăţii de Litere: 1) *Nicolae Vaschide* [subl. n.], 700 lei, pentru tesa sa, «Sensaţiunile visuale», susţinută la 10 Iunie 1895 cu toate bilele albe; 2) Nicolae Brânzeu, 400 lei, pentru tesa sa «Şcolile Blajului», susţinută la 25 Octomvrie 1895 cu toate bilele albe; 3) T. Avramescu-Aguletti, 400 lei, pentru tesa sa «Mici cercetări asupra Hetteenilor», susţinută la 12 Iunie 1895 cu toate bilele albe”.

[9] Radu D. Rosetti, *Nicolae Vaschide*, în „Calendarul Minervei”, anul X, 1908, p. 272.

[10] „Anuarul Universităţii din Bucureşti pe anul şcolar 1896−1897”, Bucureşti, 1897, p. 100.

[11] Traian Herseni, *op. cit.*, p. 24.

[12] Mihail Straje, *Dicţionar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor şi publiciştilor români*, Bucureşti, 1973, p. 762−763.

[13] Vezi, pentru aceasta, vocea *Vaschide, Nicolae*, îngrijită de N. Bc. (Nicoleta Borcea), în *Dicţionarul General al Literaturii Române*, p. 183: „Ciclul de reportaje şi cronici culturale *Scrisori din Paris* („Revista idealistă”, 1903) este apreciat în epocă de cititori. Mai închegate, notele de călătorie şi în bună parte cronicile plastice (semnate Ion Măgură, Kean şi *Lorelino* [subl. n. – aici, cu un singur „l”]) relevă spirit de observaţie, o cultură deosebită, stăpânirea mijloacelor expresive”.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gazetarul Vaschide are o scriitură deosebită, plină de vervă şi de o muşcătoare ironie. Un adevărat critic al moravurilor şi al metehnelor societăţii de atunci, a oferit articole şi cronici spumoase, usturătoare din punctul de vedere al destinatarilor. Iată cum a descris Traian Herseni, într-un scurt pasaj, această aplecare a lui Vaschide către jurnalism şi literatură:

> N. Vaschide a desfăşurat – cum am amintit – şi o activitate literară (originală şi de traduceri), precum şi o întinsă activitate ziaristică, în cadrul căreia *Scrisorile de la Paris*, excelente cronici şi reportaje culturale, au fost foarte gustate de cititorii revistelor şi ziarelor româneşti din acea vreme. A colaborat la „Convorbiri Literare", „L'Indépendance Roumaine", „La Roumanie", „La Renaissance Latine", „Revue des Deux-Mondes", „Le Mercure de France", „La Revue Hebdomadaire", „Journal des Débats", „Le Temps", „Adevărul", „România Jună" etc. A folosit frecvent pentru publicaţiile din ţară pseudonimul *Ion Măgură*, iar uneori pe cel de *Lorellino*[14].

Într-adevăr, textele grupate sub titlul *Scrisori din Paris* (nu „*de la*" Paris, cum specifică Traian Herseni), au fost publicate în „Revista Idealistă", în anul 1903, reprezentând adevărate radiografii ale diverselor aspecte intelectuale, sociale şi culturale specifice mediilor pariziene ale vremii[15]. Ironia fină sau, după caz, mai directă, remarcile şi comentariile spumoase ori descrierile sugestive şi detaliate atrag, pe bună dreptate, atenţia, de multe ori lectorul putând fi captivat de ideile ce se desprind din scriitura lui Vaschide. Însă şi înaintea *Scrisorilor din Paris* putem găsi diverse texte publicate în unele periodice care au făcut, cu siguranţă, deliciul unora şi au provocat enervarea altora, Nicolae Vaschide demonstrând inclusiv un anume fler în alegerea şi prezentarea subiectelor sale. Un excelent exemplu în această privinţă poate fi considerată o corespondenţă trimisă publicaţiei „Noua Revistă Română", în anul 1901, pe care Vaschide a intitulat-o *Cerebralitatea provincială*, însoţită de o notă cu o ironie subînţeleasă: „O întâmplare fericită a făcut să ne cadă în mână corespondenţa de faţă. O copiem textual cu gândul că scrisorile vor ajunge mai curând la destinaţie. Impresiile sunt dintre cele alese; le vom publica integralmente cu stilul şi punctuaţia autorilor"[16].

Iată câteva pasaje din *Cerebralitatea provincială. Corespondenţa din Paris a doamnei Crîngu cu doamna Cotilionescu din Buzău. Prima scrisoare*:

> Acesta e Parisul, care ne trimite nouă modele, acesta e oraşul unde se face de toate? Zău, că dacă nu-mi pare rău şi de banii cari îi cheltuim. Am petrecut o vară la Braşov şi o săptămână la Viena şi zău dacă nu era mai frumos! Tache al meu cască toată ziua gura şi când îi spui că mă plictisesc, cică nu ştiu ce spun. Cică aici e viaţă. Închipueţi, spunea ce bine ar fi să vândă chiar acareturile măsei şi să stăm o iarnă întreagă aici! Îmi vine să cred că strâmbăturile astea de franţuzoaice îi fură minţile. Se uită, da se uită soro la om, ziua în namiezea mare, pare că ar vrea să ţi-l iee de la braţ! Şi dacă cumva Tache se uită şi el, le vezi că râd şi râd frumos strâmbăturile şi răresc pasul… Femei cumsecade pe aici zău că nu par a fi. Suntem de trei zile în Paris şi, zău, dacă am întâlnit una mai cu faţa ca lumea şi mai puţin mironosită. Toate se fâţâiesc pe stradă şi ridică rochia până dincolo de glesne! În sfârşit, treaba lor; n-am venit la Paris pentru ele şi pe Take îl ţiu eu. […]

[14] Traian Herseni, *op. cit.*, p. 25.

[15] Vezi, de exemplu, N. Vaschide, *Scrisori din Paris*, în „Revista idealistă", anul I, nr. 3, 1 mai 1903, p. 604−618; nr. 6, 1 august 1903, p. 602−618 (de menţionat că, în anul respectiv, 1903, Nicolae Vaschide a fost şi prim-redactor al publicaţiei respective, director al acesteia fiind Mihail G. Holban).

[16] Lorellino, *Cerebralitatea provincială*, în *NRR*, vol. 4, nr. 44, 15 noiembrie 1901, p. 362.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Take cică să mergem la Moulin-Rouge, unde sunt desmăţate de alea ce-şi dau fustele peste cap şi joacă cancanuri; eu mă cam dam înlături, deşi tare aş vrea să le văd. Prin Exposiţie cică sunt minuni!, numai să nu fie ca ale Parisului. Astăzi am văzut un vapor pe Sena; e mititel şi n-ar putea servi nici măcar de luntre „Orientului” nostru[17].

Cu doi ani înaintea acestei foarte plastice corespondenţe, Vaschide publica în revista „România Junã”, la adăpostul pseudonimului deja celebru, Lorellino, o adevărată diatribă la adresa bursierilor români din capitala Franţei, intitulată *Românii noştri la Paris*, cărora le conturează imaginea de cartofori şi companioni ai damelor de moravuri uşoare:

> Venind la Paris, preumblaţi-vă de curiositate prin Cartierul Latin şi urcaţi în primul etaj al cafenelelor Cluny şi Vachette, şi, pe lângă că veţi avea plăcerea de a auzi grăindu-se o românească neaoşe, veţi găsi acolo floarea generaţiei române. Desbrăcaţi de veste în timpul verei, cu doamne de acasă lângă ei, se prepară pentru viaţa socială română învârtind pockerul şi alte jocuri de cărţi. Discuţia e interesantă de urmărit: calculele atuurilor înfierbântă sângele fiilor Romei şi un as venit aşa din întâmplare stârneşte o furtunoasă discuţie asupra unei probabilităţi de reuşită, dacă adversarul avea altă carte, cu alte atale [sic! – n.n.]… Jocul de cărţi are loc mai ales după curse şi toată seara până când se închid cafenelele. Cursele ocupă de aproape pe Români. E logic[18].

Se pare că respectivul text a avut un ecou destul de mare în rândul studenţilor români din capitala Franţei. Critica la adresa compatrioţilor săi, care dădeau o proastă reputaţie numelui de român, a continuat şi în alte articole şi corespondenţe[19], în acest context putând fi avută în vedere, în opinia noastră, inclusiv identificarea unui alt pseudonim utilizat de Nicolae Vaschide, cel puţin în paginile publicaţiei „România Junã”: *Nepec*. Astfel, în numărul din 23 decembrie 1899 al publicaţiei respective este inserată o altă corespondenţă, primită de redacţie din Paris, în care se fac referiri la articolul semnat de Lorellino (*Românii noştri la Paris*), fiind descrisă nemulţumirea şi iritarea unora dintre studenţii români din Paris după citirea acestuia. Intitulat *Schiţe din Paris*, textul este semnat de un anume *Nepec*, denumire care, presupunem noi, ar putea fi un alt pseudonim utilizat de Nicolae Vaschide:

> O, da se supără d-lor, aveau de gând să provoace chiar în duel (telegrafic) pe girantul ziarului; se supără când un om cinstit se revoltă şi îşi vede numele naţionalităţii devenit sinonim cu numele de *voyou* [vagabond, huligan; în limba franceză – n.n.], se supără d-lor când un om cu conştiinţa satisfăcută de împlinirea datoriei se revoltă când îşi vede neamul compromis în faţa Franţei de nişte desmetici [besmetici – n.n.]…
> Dar, la urma urmei, nu credeţi că se supără fiindcă amorul lor propriu a fost jignit întru ceva, o, nu e mult de când l-au pierdut. Se indignează fiindcă se tem ca nu cumva Statul, rudele, părinţii deşteptaţi de strigătul de alarmă al unui tânăr dintre cei ce plâng pe ruinele numelui de român în Occident, se tem ca să nu le tae resursele, venitul cu care au grijă să plătească regulat rente cafenelilor şi femeilor din Paris.
> Într-o seară, întorcându-mă de la Teatrul Odeon, am voit să iau o bere la o berărie „Steinbock”; împrejurul unei mese verzi, vreo 30 studenţi români cu părul vâlvoi cu ochii rătăciţi urmăreau mişcările adversarului, un grec milionar.

[17] *Ibidem*, p. 362−364.
[18] Idem, *Românii noştri la Paris*, în „România Junã”, anul I, nr. 6, 8 decembrie 1899, ediţia de seară, p. 1.
[19] Vezi şi textul ce poate fi considerat drept o continuare a articolului din 8 decembrie 1899 – idem, *Prestigiul român în Paris*, în „România Junã”, anul II, nr. 47, 26 ianuarie 1900, ediţia de seară, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Grecul calm, sigur, face cărţile şi încet, tacticos scoate atout-ul [atuul – n.n.], era un rege… ia banii după masă… un pumn… atunci am văzut ceva îngrozitor, nişte copii aproape cu ochii pierduţi, istoviţi, privind stupid la banii ce grecul băga în buzunar, nemaiavând cu ce plăti o consumaţie… şi ceva mai trist a doua zi se împlinea termenul de chirie…
> Şi acei copii pierduţi făceau parte din clasa noastră cea mai sus pusă, acei copii mâne vor conduce ţeara.
> Dar nu asta ar fi răul cel mai mare, ci faptul că nu toţi sunt *de decora naturae* [ornamente ale naturii; în limba latină – n.n.], nu toţi studenţii din Paris sunt istoviţi de la Vachette, ci mai sunt şi alţii, dar din păcate cei puţini cari se ocupă, cari se instruesc şi cari mâne când se vor întoarce în ţeară, munciţi, ofiliţi pe băncile şcoalei, vor fi aşezaţi în acelaşi rând cu cei cari au urmat cursurile Facultăţei de Moulin Rouge ori Boullier. Vor întâmpina aceleaşi piedici ce întâmpină azi aci, stavile datorite reputaţiei excelente (?) de care ne bucurăm.
> Şi-n urechi-mi şopteşte ca spuse de departe de o voce nespus de tristă:
> *La Paris în lupanare*…[20].

Însă Nicolae Vaschide nu a criticat doar atitudinea studenţilor români aflaţi în capitala Franţei, ci şi implicarea inutilă şi fără orizont a studenţimii din ţară în diverse jocuri şi intrigi politice. De asemenea, câteva din textele sale, semnate cu pseudonimul Ion Măgură, oferă o interesantă viziune asupra problemei naţionale româneşti, cu blamarea şi ironizarea populismului şi a demagogiei politice; precum şi a celor care se lăsau dirijaţi şi manevraţi în vâltoarea jocurilor politicianiste, în primul rând studenţimea:

> Studenţii universitari ar putea avea un rol frumos în regenerarea noastră naţională, acela de a ridica prestigiul nostru naţional. Mai puţină politică şi mai paşnică; mai mult de lucru şi mai multă gândire decât simţire şi ambiţie: iată devisa ce ar trebui să ne inspire pe noi, toţi tinerii. Ţeara aşteaptă de la studenţime acţiuni, nu vorbe; civilisaţiile moderne se reduc la elementele gânditoare, acţionale, nu la verbiagiile şi cumetriile politice ale turmelor de votători[21].

Am amintit, ceva mai înainte, de un alt caz de plagiat prezentat de Nicolae Vaschide, de această dată în paginile periodicului „Arhiva" din Iaşi. Iată despre ce este vorba. În cadrul unui salon de arte din 1894, sculptorul Dimitrie Demetrescu Mirea (1864−1942/1943)[22] a expus un bust în bronz reprezentându-l pe voievodul Radu Negru, respectivul bust fiind, după spusa unui cronicar artistic de atunci, „una din puţinele lucrări artistice expuse care merită a fi citată"[23]. După ce s-a aflat timp de câţiva ani „într-unul din vestibulele Ministerului Instrucţiunei Publice", bustul „a fost aşezat în Câmpulung, locul de descălicătoare [sic! – n.n.] a marelui voevod"[24], precum şi localitatea de origine a sculptorului Mirea. Cum de a ajuns, însă, Nicolae Vaschide la concluzia că bustul în cauză reprezenta un plagiat? Să-i dăm cuvântul:

> Venind la Paris şi preumblându-mă într-una din zile pe chei, am rămas înmărmurit zărind statuia lui „Carol cel Mare" în splendida piaţă „Notre Dame". Uite – mi-am zis fără vrere –

[20] Nepec, *Schiţe din Paris*, în „România Junǎ", anul I, nr. 21, 23 decembrie 1899, ediţia de seară, p. 1−2.
[21] Ion Măgură, *Carte, nu politică!...*, în „România Junǎ", anul I, nr. 9, 11 decembrie 1899, ediţia de seară, p. 1. Vezi şi idem, *Datoria de cetăţean a studenţimei*, în „România Junǎ", anul II, nr. 45, 23 ianuarie 1900, ediţia de seară, p. 1.
[22] *Dicţionarul sculptorilor din România. Secolele XIX−XX*, vol. II, *Lit. H−Z*, coordonator Ioana Vlasiu, Bucureşti, 2012, p. 144.
[23] *Apud* N. Vaschide, *Un nou fel de inspiraţie*, în „Arhiva", anul VIII, nr. 1 şi 2, ianuarie−februarie 1897, p. 87.
[24] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Radu Negru al lui… Mirea… Frumosul bronz al lui Rochet reprezintă pe Carol cel Mare călare, condus de doi oameni armaţi, ţinând în mâna dreaptă un frumos sceptru împărătesc.
> Cititorii, de altfel, îşi pot da bine samă de uimirea mea, privind figurile reproduse.
> Capul lui Carol cel mare e aidoma cu al lui Radu Negru, sau vice-versa; expresia feţei, fruntea, ochii, nasul, barba… până şi coafura capului e copiată până în cele mai mici amănunte. Coroana chiar aduce mult cu a lui Radu Negru. D-l D. D. Mirea a făcut – şi aici e meritul d-sale – o mică schimbare: a răsucit puţin mai mult mustaţa lui Carol cel Mare!, chiar atitudinea capului reaminteşte poza lui Radu Negru, atitudine ce să potriveşte, de altfel, bine lui Carol cel Mare, de vreme ce ţiind o mână râdicată în sus, fiind calare, etc., e natural ca unul din umeri să fie mai sus decât celălalt.
> Un franţuz, un distins literat, care a călătorit prin România, mă întreba cu mirare, zilele trecute, cum să face oare de avem noi la Câmpulung bustul lui Carol cel Mare, căci din cunoştinţele lui istorice marele lor împărat dusese lupte numai până prin Panonia contra hoardelor barbare ce-i neliniştea hotarele împărăţiei…
> Ce să răspund? Rog pe d-l Mirea să o facă în locul meu[25].

În câteva rânduri, pe parcursul anului 1897, Nicolae Vaschide a menţionat că are în pregătire o lucrare intitulată *Bucăţi alese din plagiatura română* (acesta fiind şi titlul primului articol publicat de el în „Constituţionalul”, pe care l-am preferat inclusiv pentru textul nostru). Conform propriilor mărturisiri, era vorba de o lucrare destul de consistentă, în cadrul căreia erau documentate zeci de cazuri de plagiat din România, din ultimele trei decenii ale veacului al XIX-lea. După cum îşi prezenta el însuşi lucrarea:

> […] volumul va fi o antologie literaro-ştiinţifică, care va cuprinde toate plagierile sau mai bine zis „toate utilizările” – ca să întrebuinţez un termen consacrat –, constatate de vreo 30 de ani încoace, plus un număr mare de constatări noi, făcute de mine însumi, deşi trebue s-o mărturisesc într-un mod întâmplător. Poeţii şi mai ales cei tineri care se îndreaptă cu atâta îngâmfare spre Carpaţi, deşi numai în întruniri, ca şi spre Parnas, ţin fruntea plagiaturilor[26].

Am căutat să identificăm această lucrare, cu atât mai mult cu cât prezentarea făcută de Vaschide este realmente promiţătoare. Din păcate, fără succes. În opinia noastră, respectiva lucrare, chiar dacă a fost finalizată (fapt mai greu de crezut, totuşi), nu a mai văzut lumina tiparului. O explicaţie ar fi, poate, formidabila activitate pe care Nicolae Vaschide o va depune, începând chiar din 1897, până în anul morţii sale, 1907, activitate care, indiscutabil, i-a lăsat destul de puţin timp pentru preocupări de anvergură în alte privinţe. Desigur, a avut răgaz pentru a mai publica un articol sau altul, fie sub numele său, fie utilizând cele trei pseudonime, chiar un studiu de prezentare a mişcării literare româneşti în limba franceză, apărut în publicaţia „La Revue des Revues”, în 1899, intitulat *Le mouvement littéraire en Roumanie*[27]. Dar o lucrare precum *Bucăţi*

[25] *Ibidem*, p. 87−88.
[26] *Ibidem*, p. 85.
[27] N. Vaschide, *Le mouvement littéraire en Roumanie*, în „La Revue des Revues”, janvier−mars 1899, p. 393−404. O interesantă referire la articolul lui Vaschide se găseşte în textele lui Gala Galaction (Grigore Pişculescu), în care acesta reconstituie, într-o manieră proprie şi subiectivă, atmosfera intelectuală şi culturală de la sfârşitul veacului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, texte ulterior inserate în romanul cu caracter memorialistic *La răspântie de veacuri*. Vezi Gala Galaction, *Acum 35 de ani (Partea a doua)*, în *RFR*, anul I, nr. 6, iunie 1934, p. 28−29: „În publicaţia lunară franceză: *Revue des Revues*, numărul de pe curenta lună Februarie, a apărut un articol de vreo zece pagini, întitulat: *Le mouvement littéraire en Roumanie*. Autorul este compatriotul nostru Nicolae Vaschide, din familia intelectuală a liceului meu Sf. Sava şi buzoian de naştere.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alese din plagiatura română, fie chiar şi numai pentru a o finisa, necesita ceva mai mult timp, de care Vaschide nu prea dispunea. În ultimii ani ai vieţii, ritmul cercetărilor şi al contribuţiilor sale ştiinţifice a fost realmente impresionant:

> După ce a colaborat câţiva ani (1897−1900) la cunoscuta bibliografie periodică mondială de psihologie de sub direcţia lui Warren şi Farrand, care apărea simultan în „Année Psychologique", „Psychological Review" şi „Zeitschrift für Psychologie des Sinnesorgane", N. Vaschide a publicat un cuprinzător *Index philosophicus*, proiectat ca un anuar bibliografic analitic al cărţilor şi periodicelor referitoare la filozofie şi ştiinţele anexe, din care au apărut două volume. Moartea l-a surprins în timp ce lucra la o mare *Bibliographie psychologique*, anunţată ca volumul al 50-lea (şi ultimul) din faimoasa colecţie-tratat: *Bibliothèque internationale de psychologie expérimentale normale et pathologique*, publicată sub direcţia d-rului E. Toulouse, secretar fiind chiar N. Vaschide[28].

Savantul născut în Buzău a decedat la 13 octombrie 1907, la doar 33 de ani, după două săptămâni de suferinţă provocată de o dublă pneumonie, însoţită de pleurezie; a fost înmormântat în cimitirul Montparnasse. A plecat din această lume când se apropia de finalizarea tezei sale de doctorat în medicină, fiind regretat de prieteni, de colaboratori şi de foştii lui magiştri[29]. Activitatea sa ştiinţifică remarcabilă a fost dublată de

---

Poate că ai auzit ceva despre el. Este acel student inteligent care s-a alipit de savantul psiholog Binet (când francezul a fost prin Bucureşti, mai anii trecuţi) şi acum a ajuns la Paris, un erudit în ascensiune şi un nume din ce în ce mai sărbătorit. Mi-aduc aminte foarte bine de Vaschide şi dacă ne-am întâlni faţă în faţă, nici el n-ar zice că nu mă cunoaşte.

Articolul lui Vaschide e o faptă bună din punctul nostru de vedere românesc, fiindcă taie o poartă (fie cât de strâmtă), în zidul gros al ignoranţei streinilor despre noi. Dar articolul e costeliv, fără adâncime, fără argumente şi plin de nume înşirate, multe ca nişte mărgele de sticlă. Poate că, mai târziu, Vaschide va reveni şi se va completa pe sine.

Vaschide vorbeşte de începuturile trudnice ale istoriei şi ale culturii noastre, de poezia populară, de basmele noastre, de cronicarii veacurilor trecute, de protagoniştii istoriei şi ai filologiei româneşti şi de literatura şi de literaţii ceasului de faţă.

Articolul lui este mai mult un pomelnic decât un studiu. Nu ştiu să fi rămas cineva nepomenit dintre cei ce îşi toarnă cerneală în călimări, de câţiva ani încoace. Vaschide e băiat amabil şi din Paris poţi să verşi un cornet cu confetti, pe capul tuturor camarazilor compatrioţi!

N-am numărat numele din pomelnicul lui Vaschide, dar cred că sunt în el peste o sută de nume de autori. Înţeleg pe Vaschide. Trebue să caşte puţin gura şi francezii. Destul căscăm noi gura la splendidele lor echipaje literare. Să admire şi ei caravana noastră!

Dar stau şi mă gândesc: Mai trăi-vor, până peste douăzeci de ani, douăzeci din celebrităţile lui Vaschide?…

Articolul lui Vaschide mi-a dat o febră de două zile şi de două nopţi! Constatările lui, elogiile lui (bună parte la locul lor, altele strâmbe, multe exagerate…), categoriile lui adesea pripite se ridicau înaintea ochilor mei, arşi de insomnie, ca Ierihonul din Biblie, înaintea iscoadelor lui Israel. Şi acelaşi sentiment şi aceeaşi convingere, ca iscoadele lui Israel, aveam şi eu: *această cetate va fi doborâtă!*

Articolul lui Vaschide va fi dat la pământ! Din cele o sută de nume, scrise pe plăcile revistei franceze, peste douăzeci de ani nu ştiu dacă vor mai stărui douăzeci! Şi alte nume şi alte constelaţii şi alte turnuri şi alte porţi de aramă vor face fala noului Ierihon al literelor române!

Ce ştie amicul Vaschide despre clocotul din măruntaiele pământului şi despre zbuciumul din inima tovarăşilor mei! Nu va trece un deceniu, d-ră Antonino, şi faţa lumii literare din ţara românească va fi alta. Câte valori de carton, câte chilograme de maculatură vor transporta camioanele criticei spre crematoriul fără fum al uitării! Câte surprize nebănuite nu vor dilata ochii contemporanilor noştri şi nu vor destupa urechile surdei noastre opiniuni publice!". Aceleaşi pasaje pot fi regăsite, după cum am menţionat, în scrierea *La răspântie de veacuri*, partea a doua, Bucureşti, [1935], p. 32−35.

[28] Traian Herseni, *op. cit.*, p. 22.

[29] Diverse materiale inserate în publicaţiile vremii subliniază pierderea resimţită de comunitatea ştiinţifică internaţională, de România, dar şi de prietenii savantului, nelipsind comparaţiile cu alte personalităţi – vezi, de exemplu, articolul semnat de dr. I. Duscian, *Un psiholog român. Nicolae Vaschide*, în „Opinia", anul IV,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

una mai puţin cunoscută, în perimetrul literaturii şi gazetăriei. În ciuda existenţei unor studii şi chiar a unei monografii, care i-au fost dedicate în ultimele decenii, considerăm că o lucrare temeinică, care să valorifice numeroasele informaţii şi contribuţii ştiinţifice, literare şi jurnalistice ale lui Nicolae Vaschide încă este aşteptată.

“SELECTED PIECES FROM THE ROMANIAN PLAGIARISM” AT THE END OF THE 19th CENTURY (Summary)

Keywords: Lorellino, plagiarism, Constantin Hamangiu, 19th century Romanian press, literary pseudonyms.

Through this text we attempt to re-discuss and, at the same time, to close what was considered to be, within the Romanian historiography, the issue of the “mysterious Lorellino” – the pseudonym used by the person who revealed the plagiarism committed by Constantin Hamangiu in 1897. Despite various clues and even clear evidences and literary mentions which, strangely enough, were not taken into consideration by the historians dealing with Hamangiu’s biography and works, the identity of Lorellino remained undisclosed. Nevertheless, the closing of the Lorellino’s identity issue opens other interesting investigation leads which could be explored within a future extensive research.

nr. 262, 7 octombrie 1907, p. 1−2: „Niciodată n-aş fi crezut când, acum cinci luni, scriind aceste note biografice, făceam în acelaşi timp un necrolog anticipat nenorocitului Vaschide. S-a stins în plină activitate cum s-a stins Christ, cum s-a stins un alt filosof tânăr I. M. Guyau, la 33 de ani.

Activitatea febrilă pe care a desfăşurat-o în ultimii ani era ca un fel de presimţire a sfârşitului apropiat; creerul său storcea toată vlaga şi puterea lui, ca să nu ducă cu sine în pământ atâta bogăţie de inteligenţă şi voinţă […]. În ultimul timp Vaschide lucra asupra chiromanciei şi voia să explice ştiinţificeşte modul lor de a prezice şi pe ce argumente îşi bazează ele prezicerile lor. Aceste studii, al căror prolog îl publică sub forma unui articol foarte documentat în «Revue de philosophie», vor forma o carte interesantă asupra psihologiei mânei. Şi aceste lucrări au rămas nemântuite. Pare că ceva l-a oprit să vadă şi în cutele ascunse ale acestor ştiinţe obscure pedepsindu-l cu moartea nu atât pe el, cât pe acei ce au rămas în urma lui – pe toţi acei ce l-au iubit şi crezut în puterea lui de muncă şi talent”. La rândul său, corespondentul ziarului „Adevărul” transmitea din Paris: „Moartea lui Vaschide a produs o mare impresie şi o surpriză dureroasă. Se ştie cum acest tânăr savant a urcat treptele cele mai înalte ale culturei, ajungând director de laborator de psihologie patologică al şcoalei de Hautes-Etudes (aziliul de Villejuif) prin munca sa proprie. Dispariţiunea sa în vârsta de 33 ani lasă un gol în lumea savantă. Pentru România perderea sa e mare – dar mulţi din cei din ţară nu ştiu nimic, nici de savanţii sau scriitorii săi, nici de artiştii cari duc numele ţărei în zări departe – prin gloria lor.

La înmormântarea lui Vaschide s-a putut vedea cât ştia străinătatea să aducă ultimile omagii unui om de valoare. Toată lumea artistică, savantă, elita cea mai aleasă a din Paris, a venit la capela Română – apoi la cimitirul Montparnasse să conducă la ultimul locaş pe tânărul savant”. Vezi Florian, *Moartea lui Vaschide*, în „Adevărul”, anul XIX, nr. 6510, 8 octombrie 1907, p. 2. Poate cel mai emoţionant mesaj de rămas-bun către cel atât de timpuriu plecat spre alte zări a fost scris de către Radu D. Rosetti, prietenul apropiat al lui Vaschide: „Nu, «Cârmuitorul lumei acesteia nu e drept». În momente de acestea, simţi că ţi se duce «pân’ şi drojdia credinţei», cum a zis aşa de frumos poetul Vlahuţă. Curie moare sub roata unui camion; când sunt atâţia trântori nefolositori omenirei, atâţia suferinzi şi atâţia nenorociţi, pentru cari scăparea e numai mormântul, întâmplarea idioată îndreaptă coasa morţii spre un *om* ca Vaschide, tăindu-i firul vieţei la 33 de ani!”. Vezi Radu D. Rosetti, *op. cit.*, p. 276.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL E. MICHELSON[*]

GEORGE ENESCU IN WARTIME IAȘI, 1916−1919

Introduction

When World War I broke out on July 28, 1914,[1] the thirty-three year old Romanian musical genius George Enescu (1881−1955) was in the midst of his by now customary concert tour in France and Western Europe, tours which were bringing him increasing recognition and renown as a composer, violinist, pianist, and conductor. He broke off his concertizing, and in September 1914, returned home, where he threw himself into an intense and taxing cultural and musical life.[2]

The Romanian Kingdom (the *Regat*) had remained neutral when the war exploded, and would not become a participant in the war until August 1916, when it joined the Allied forces against the Central Powers.[3] Despite early successes of 1916, the war went badly for the Romanians and by the end of November, 1916, King Ferdinand and the Romanian government led by Ion I. C. Brătianu were forced to go into exile in the northeastern Romanian city of Iași. George Enescu, who was born in northeastern Romania, had preceded them, and for the duration of the war, he carried out an exhausting musical program in support of his beleaguered country. This essay reviews that effort.

Enescu in Wartime Iași

With Romania's entry into the war in 1916, George Enescu concentrated his efforts on giving concerts on virtually a daily basis for the wounded as head of a Romanian Red Cross artistic initiative. Enescu's view of the war as such was very pessimistic. In June 1916, asked in an interview about the impact of the war on music,

---

[*] Dr., Professor at Huntington University USA.

[1] Though Romania was on the old style non-Gregorian calendar until 1919, all dates in this study are new style Gregorian calendar.

[2] Basic resources for this study are George Oprescu and Mihail Jora (eds.), *George Enescu*, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, 1964; Mircea Voicana (ed.), *George Enescu. Monografie*, București, Editura Academiei, 1971, two volumes; and Noel Malcolm, *George Enescu. His Life and Music*, Surbiton, Surrey UK, Toccata Press, 1990. Enescu's quasi-memoirs, conversations with Bernard Gavoty in 1951−1952, published as Bernard Gavoty, *Les souvenirs de Georges Enesco*, Paris, Flammarion, 1955, are surprisingly unhelpful on the war, though this is an edited text and the original recordings might be more interesting. This essay is derived from a longer study on Enescu during World War I.

[3] See my forthcoming *Romania and World War I, 1914−1918: An Introductory Survey*, in "Revue Roumaine d'Histoire", for details. Of course, Transylvanian and Bucovinean Romanians in the Habsburg Monarchy were part of the war from 1914. See Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război, 1914−1916*, Cluj-Napoca, Școala Ardeleană, 2016.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 127−139

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Enescu replied that it had damaged European musical camaraderie and broken spiritual connections. "It has created nothing. The current war has no shadow of the honor and cavaleresque spirit of the past. It is a war of attrition, scientific in its procedures and depressing in its consequences."[4] In another interview, in 1918, Enescu declared that the war had had a seriously debilitating impact on music everywhere.[5]

While his work in 1914−1916 Romania had been primarily cultural and educational in nature (though he did work with the Romanian Red Cross to provide assistance for refugees from Habsburg Transylvania and Bucovina), from mid-1916 and thereafter, it became primarily therapeutic and spiritual in nature. He was motivated by what he felt was the impact of music on his listeners, many of whom, of course, were completely musically and culturally illiterate. He later told an interviewer

> I have often noticed how great an uplifting of the spirit could be seen in the faces of the wounded after the first few notes. This transformation of the soul is the supreme raison-d'être of music. If it did not have this wonderful effect of calming and purifying the human spirit, music would just be a meaningless sequence of sounds.[6]

The relatively youthful Enescu had, according to the future writer Henriette Yvonne Stahl, "an extraordinary appearance. He was extremely handsome... like someone from the world of angels, of harmony. The impression of his innate beauty and of his music gave me a tonic, vital shock, to fight as much as I could in order not to degrade anything in my life."[7] Another writer, Benjamin Fundoianu, commented in 1917 on Enescu's modesty and method at the hospitals: Enescu "came anonymously and simply, to mix with the masses [of wounded soldiers] and to comfort them." Those in the hospital rooms, according to Fundoianu, were simply transported by the magic of Enescu's violin.[8]

In Iași, he carried out an exhausting program of concerts at the National Theater (he lived in a small house nearby on Strada Vovidenia, which did have a piano), in hospitals, and refugee camps, despite the fact that the over-crowded Moldovan capital was short of provisions and ravaged by epidemics. A budding violinist and refugee from București, the young Sandu Albu, had this to say about the situation:

> Iași in this era had a tragic appearance. It was devoured by typhus. Winter was completely implacable. Soldiers were dying like flies... Dogs, permanent noise, filth, and crushing crowds... Romanian soldiers and a torrent of Russian soldiers of all sorts, refugees, the wounded from the front... all this remained in my memory as a nightmare.[9]

---

[4] Cleante, *Psihologia creațiunii artistice cum o definește maestrul G. Enescu*, in "Rampa nouă ilustrată", București, 19.VI.1916, reprinted in George Enescu, *Interviuri din presa românească*, vol. I, *1898−1936*, edited by Laura Manolache, București, Editura Muzicală, 1988, p. 84.

[5] Alphonse Steinhardt, *De vorbă cu George Enescu*, in "Scena", București, 27.VII.1918, reprinted in Enescu, *Interviuri, 1898−1936*, 1988, p. 90.

[6] Malcolm, *Enescu*, p. 118.

[7] Henrietta Yvonne Stahl, *Enescu era din lumea îngerilor*, in "România Literară", București, 15.XI.1990, excerpted in Viorel Cosma, *George Enescu în memoria timpului. Evocări, amintiri, însemnări memorialistice*, București, Editura Casa Radio, 2003, p. 292.

[8] Benjamin Fundoianu, *Maestrul Enescu*, in "Opinia", Iași, 4.I.1917, excerpted in Cosma, *George Enescu în memoria timpului*, p. 277.

[9] Recounted in Sandu Albu, *Cu vioara pin lume... Amintiri repovestite de Alexandru Bilciurescu*, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, 1972, p. 28 ff. I had the distinct and memorable pleasure of meeting Albu and his beloved wife Alice in 1973, through our mutual friend Prof. Gretchen Buehler.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Albu was delighted to find that Enescu (who he had met previously in Bucureşti) along with other leading lights of Romanian music had also taken refuge in Iaşi and in addition to their work with soldiers, the sick, and the wounded, had together formed an orchestra, which Albu (who was sent to artillery school) was able to hear numerous times. "Enescu was tireless, giving concerts throughout the hospitals... bringing relief and comfort to many in those dark days."[10] According to Albu, Enescu was at his peak, "the magic which flowed from his playing was indescribable... These were unforgettable interpretations, rare moments of happiness and ecstasy."[11]

Among those touched by Enescu's work was the young Moldovan composer and another future luminary of Romanian music, Mihail Jora. In November of 1916, Enescu gave a concert at the Sfintul Spiridon Hospital in Iaşi. That same day, Jora had "had a leg amputated in a two-hour operation without anaesthetic. Enescu delayed the start of the concert till Jora came out of the operating theatre; Jora later wrote that this concert gave him back the will to live which he had lost."[12]

Another future artist, the sculptor Ion Jalea, recalls this:

> In the years of the First World War, Enescu was in Iaşi... [often] by himself, with his violin in his arms, he went everywhere to play for the wounded in the hospitals and for so many unfortunates who lived a difficult and miserable life. I found myself in the hospital, wounded and in serious condition; Enescu came to play in my room of suffering.[13]

The commander of a Red Cross hospital in Dorohoi tells of his experiences in 1917 with Enescu:

> We remained in a country reduced to a fragment; cold, misery, recurrent fever, typhus, and, in addition, a great disillusionment in the unoccupied part of the country... During a terrible snow storm on 12 January 1917, the sentinel informed me that a man wished to speak with the commandant... He entered and introduced himself: 'I am George Enescu and I want your permission to sweeten the lives of these soldiers.' I didn't recognize him and asked what he thought he could do: do you have space for them or clothes and underclothes, etc.? G. Enescu responded that he had nothing but his violin. Then I realized that I was in the presence of the great violinist George Enescu. Since we didn't have a large hall, I arranged for him to play in several rooms. I took him with me and... showed him how soldiers came from the front, infested with fleas. Shocked, he asked me if this wasn't dangerous. I told him that was the situation.

In fact one of his doctors had just died from typhus and another was ill from it. "The soldiers, bitter and downcast, listened with veneration and thankfulness and asked him to play more."

Finding there was also a piano on the premises, Enescu performed for more than two hours.[14]

---

[10] *Ibidem*, p. 30.

[11] *Ibidem*, p. 34.

[12] Malcolm, *Enescu*, p. 118. Jora was the first cousin of Enescu's eventual wife, Maruca Cantacuzino.

[13] Ion Jalea, *Se pare că l-am cunoscut de totdeauna*, in "România Literară", 19.X.1972, excerpted in Cosma, *George Enescu în memoria timpului*, p. 312.

[14] Major Dr. Nicolae Hasnaş, *George Enescu printre exantematicii de la Dorohoi*, manuscript in the possession of Viorel Cosma, excerpted in Cosma, *George Enescu în memoria timpului*, p. 326–327. For similar accounts, see George Lungulescu, *Cântul său printre răniţi reprezintă de fapt adevărata apoteoză a vieţii*, in "Universul", Bucureşti, 23.VI.1942, excerpted in Cosma, *George Enescu în memoria timpului*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> There was no doubt that Enescu raised the morale of the soldiers... He returned many times to our hospital. At first he was afraid of contamination, but eventually he got used to it and said, half in jest and half seriously, 'If I am not somehow killed by you, I am still useful to the country.[15]

In 1917, Enescu was joined in his relentless concertizing by the young pianist Nicolae Caravia, with whom he began a forty year collaboration. Another refugee in Iași, Caravia served as Enescu's accompanist in 1917−1918. Caravia later wrote:

> We walked together across most of the Moldavian towns, we travelled hundreds of kilometres, and I can say I have never seen him show any sign of tiredness. After our concerts, most of the times we were asked to sit and be photographed together with the soldiers. The Master never refused anybody. When he left, people would shake his hand with tears in their eyes.[16]

The crowds often followed Enescu and Caravia back to their hotel and waited for them to appear on the balcony. "He always thanked them" and, modestly, "tried to find some excuse for the performance, explaining that the piano was very out of tune and he had to tune his violin accordingly."[17] At the end of 1917 and into 1918, Caravia also cooperated with Enescu in the establishment of a war time symphony orchestra in Iași, assisted by Nicolae Bârsan, Alfred Alessandrescu, Mihail Jora, Jean and Constantin Bobescu, Vasile Filip, Romeo Drăghici, among others.

Another deep friendship and collaboration that Enescu cemented in Iași was with Romeo Drăghici, a local lawyer and violinist who had been so taken with Enescu that he travelled every Sunday to București for Enescu's concerts in 1914−1916. With Romania now engaged in the war in full fury, Drăghici recalled, Enescu was fully engaged:

> Every day, the wounded were coming from the front by the hundreds. The country was bleeding, its hospitals crowded. Eager to comfort the wounded, Enescu went the rounds of the hospitals and convalescent homes together with Nicolae Caravia, his favorite accompanist, playing works by Sarasate, Kreisler, Bach, and others. In that atmosphere of general demoralization, Enescu had the extraordinary idea of founding an orchestra, with the Conservatoire professors and the musicians who were refugees to Jassy or called up for the front."[18]

Drăghici wrote elsewhere that he and his friends viewed Enescu with unmitigated awe. They

> […] were astounded by his power of work, his spirit of initiative, since it was to him that the assembling of the orchestra was owed. No one could have believed that in only two weeks we had succeeded in putting together a concert. Each of us was proud to stand beside this generous man, this genius of music.[19]

---

p. 440−441; and 'Varga', *Simț ce nu se poate tălmăci cu vorbe*, in "Curierul Muzical", București, iunie 1933, excerpted in Cosma, *George Enescu în memoria timpului*, p. 452.

[15] Hasnaș, *George Enescu de la Dorohoi*, p. 327.

[16] Nicolae Caravia, *A Collaboration of More Than 40 Years*, in "Romanian Review", vol. 35 (1981), Nr. 8, p. 127.

[17] Malcolm, *Enescu*, p. 119.

[18] Romeo Drăghici, *The Great Friend in My Life*, in "Romanian Review", vol. 35 (1981), nr. 8, p. 132.

[19] Romeo Drăghici, *Am fost prietenul lui George Enescu*, in Maia Cristea, *Corespondență*, vol. IX, 1.VI.1980, excerpted in Cosma, *George Enescu în memoria timpului*, p. 397.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Drăghici also was taken by Enescu's character. The man was by nature "gentle, reserved, [and] particularly amiable with people of no importance."[20] Further:

> Enescu had an altogether remarkable sense of duty. He never shirked any professional obligations. On the contrary, he deliberately complicated his existence. When he went to play for the wounded or the war orphans, it did not matter to him whether it was raining, or whether he had to travel over certain stretches of road by cart. In those two years of war, the Maestro travelled to all the localities of Moldavia from north to south, by his own means and at his own expense, serving his country and people with one of his three 'weapons': the violin. Always accompanied by pianist Nicolae Caravia, Enescu knew no rest. In moments of respite he stayed in his room in Vovidenia Street, composing.[21]

In March 1917, Enescu was sent to Russia on a concert tour for the benefit of the Russian Red Cross and was actually playing to a huge audience on March 10 at the Marinsky Theater in Petrograd during the outbreak of the first Russian Revolution. Among the music that he performed was as soloist in Mozart's Concerto Nr. 7 in D Major and as conductor of his own *Romanian Rhapsodies*, Op. 11.[22] Asked later about Russian music, he found it to be nearly the equal of the French and German schools, and more interesting than that of the Italians. "I have a great admiration for Russian music which has given us several incontestable geniuses, which shows that in this people there live superior latent qualities." On the other hand, he was somewhat surprised at the poor reaction in Russia toward his *Romanian Rhapsodies*.[23]

Much to Enescu's chagrin, in 1917, the Romanian government sent a trainload of national treasures for safekeeping to London, via Moscow. Here is Malcolm's summary:

> Among the various crates of documents which accompanied the bullion was a big wooden box labelled 'Musique Manuscrite Georges Enesco'. It contained a large collection of his manuscripts, including even the childhood pieces which he had fondly preserved. It also included the only copies of several recent works: the Second Orchestral Suite, the Second Symphony, and all Enescu's sketches for the opera *Oedipe*, which he was now hoping to complete. The box reached Moscow and disappeared. Nothing was heard of it for seven long years, [and Enescu felt] a crushing sense of having to start all over.[24]

Of all of Enescu's musical talents − performer, director, teacher, and composer − composing was his first love, greatest joy, and principal preoccupation. (It was always somethings of a personal regret for him that his performing and directing virtuosity overshadowed his composing.) In wartime Iași, in totally unfavorable conditions, Enescu created, worked on, or completed four significant works: *Pièces impromptues*

[20] Romeo Drăghici, *Adevărul despre Enescu*, in "Tribuna României", 1.VIII.1981, excerpted in Cosma, *George Enescu în memoria timpului*, p. 395.

[21] Drăghici, *Great Friend*, p. 132−133. Drăghici noted that "Caravia had the merit of understanding, of intuiting Enescu exactly," p. 134.

[22] *Ibidem*, p. 133.

[23] I. Mateiu, *O convorbire cu maestrul Enescu*, in "România Nouă", Chișinău, 5.IV.1918, reprinted in Enescu, *Interviuri, 1898−1936*, 1988, p. 85−86.

[24] Malcolm, *Enescu*, p. 122. With the help of Bruno Walter and French diplomats, the box was returned in 1924. For Enescu's own commentary on this, see Gavoty, *Les Souvenirs*, p. 134−135. On the Romanian treasure, part of which still remains to this day in Russian hands, see Marian Voicu, *Tezaurul României de la Moscova: Inventarul unei istorii de o sută de ani*, București, Editura Humanitas, 2016.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(sometimes called the *Piano Suite Nr. 3*), Op. 18; *Trois mélodies sur Poèmes de Fernand Gregh*, Op. 19; his *Symphony Nr. 3 is C Major*, Op. 21, and his *String Quartet Nr. 1 in E Flat Major*, Op. 22.

The *Pièces impromptues*, Op. 18, were composed between 1913−1916. The work (often erroneously referred to as the *Piano Suite Nr. 3*) was thought by Enescu to have been lost in the war, but was later

> […] rediscovered only after his death by Romeo Drăghici. No one hearing this group of pieces could possibly guess that it was composed under the threat of war. It contains some of Enescu's more limpid and untroubled piano music, written with what seems at times...like ingenuous simplicity... It points forward to the structure and harmony of the third movement of the First Piano Sonata, eight years later.[25]

The *Trois mélodies*, Op. 19, were a product of 1915−1916. Noel Malcolm writes: "The poems are all similar in character: atmospheric expressions of tristesse, resignation or longing—a French symbolist equivalent of Romanian 'dor'."[26] This traditional (and somewhat untranslatable) Romanian sentiment of *dor* was perfect for the saddest days of the war.

His major work during this period was, obviously, was the *Third Symphony in C Major*, Op. 20, begun in Sinaia in May 1916. He finished the second movement during the direst part of the war in January 1918 in Iași, and completed the third movement during 1918. Malcolm writes:

> Emotional intensity may therefore be expected, but it would be foolish to derive a sort of psychological-historical 'programme' from this sequence to explain the music... The first movement is alternately brooding, questioning, heroic and lyrical; the second is a sort of scherzo, often blackly sinister... and the third is serene in a solemn, almost liturgical way. It ends in a sort of quiet ecstasy.[27]

Malcolm further notes that

> The character of these new [wartime] works...is often astonishingly untouched by the atmosphere of crisis and suffering which surrounded the composer. Nowhere is this more true than in the opening movement of the First String Quartet (Op. 22, No. 1), which Enescu started writing in 1916. He resumed work on the Quartet in mid-1918 and completed it in December 1920. The first movement is pervaded by a mood of serene, gentle nostalgia [*dor* again]; there is a fierceness and passion elsewhere in this work... but the whole Quartet goes far beyond any possible explanation in terms of its origins in wartime. It offers, in the course of its 47 minutes, a complete and self-contained world of feeling.[28]

In addition to these compositions, Enescu wrote a 1916 setting for orchestra and choir of Mihai Eminescu's ballad of the supernatural, *Strigoii*, that was never finished,[29]

[25] Malcolm, *Enescu*, p. 130−131. These have recently been brilliantly recovered by Raluca Ştirbăţ in her George Enescu, *Complete Works for Piano Solo*, Hänssler Classic, 2015.

[26] Malcolm, *Enescu*, p. 131−132.

[27] *Ibidem*, p. 125−130. The first performance in May 1919 in Bucureşti "was a great success" (p. 128−129). On the other hand, Enescu was still revising it three decades later. For further, in depth discussion of Enescu's wartime composing, see Voicana, *Monografie*, vol. I, p. 405 ff.

[28] Malcolm, *Enescu*, p. 136−138.

[29] *Ibidem*, p. 129−130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a *Hora Unirei* for violin and piano in 1917,[30] a draft of a *Piano Trio in A Minor*,[31] and sketches for his great opera, *Oedipe*, Op. 23, eventually completed in 1931.[32]

Enescu's life between 1916 and 1919 was not all work, whether this be traveling across the breadth and width of Moldova, directing, performing, or composing. Drăghici mentions in passing that Enescu did have one amusement in Iași: he saw every new silent film at Sidoly's Theater. It was there, incidentally, that he discovered the great violinist Vasile Filip, playing in the cinema orchestra.[33] Filip, who then studied with Enescu in Iași, later described him as

> […] sober, modest, unself-interested, and a tireless worker in the arts. His idea of relaxation was to vary his work. I loved him as a professor, for his invaluable qualities as a teacher... From him, one learned the beauty of art... All of his public performances, as an instrumentalist or as a director, were truly lessons in music.[34]

It was also the case that Enescu's relationship with the love of his life, Marie ("Maruca") Rosetti Cantacuzino, who was also from northeastern Romania, blossomed during the war. Her family home at Tescani was just a few hours from Iași (a house that contained no fewer than five Beckstein piano-fortes and a harmonium); she also had a lavish home in Iași.[35] The French General Henri Berthelot wrote of attending a soirée at Princess Cantacuzino's at which "the violinist Enescu amazed us with his talent on the piano as well as the violin. We didn't get home until 1 o'clock in the morning."[36] The King and Queen were present at another gathering on New Year's Eve, 1917−1918. The Queen wrote: "We saw the New Year in to the sound of Enescu's most glorious music at Maruka's house; even the King, making an exception for once, came with us. We did not get to bed till two!"[37]

In 1917, a French Military Mission under General Berthelot had managed to resurrect the Romanian army. This led to the heroic battles of Mărăşti (July−August), Mărăşesti (August), and Oituz (August). These actions saved the Romanian state,

[30] *Ibidem*, p. 274.

[31] *Ibidem*, p. 133−136.

[32] *Ibidem*, p. 139 ff.

[33] Drăghici, *Great Friend*, p. 133. See Vasile Filip, *I was his Pupil*, in "Romanian Review", vol. 35 (1981), nr. 8, p. 140−141. In addition to playing in Enescu's orchestra, Filip studied with him for two years before going to France in 1919, where he won the First Prize at the Conservatoire de Paris.

[34] Vasile Filip, *De la el se învăța frumosul*, in "Muzica", 1955, excerpted in Cosma, *George Enescu în memoria timpului*, p. 209.

[35] She was renting the historic former house of Mihail Kogălniceanu. More could probably be said for the Enescu − Cantacuzino relationship, but not here. See Viorel Cosma, *Eseuri, exegese și documente enesciene*, București, Libra, 2001, p. 104−105; and Maria Cantacuzino Enescu, *Ombres et Lumières (souvenirs d'une Princesse Moldave) / Umbre și lumini (amintirile unei Prințese Moldave)*, bi-lingual edition edited by C. Th. Ciobanu and Elena Bulai, Oneşti RO, Aristarc, 2000.

[36] Henri Berthelot to his sister-in-law Louise, 31.V.1917, in Henri Berthelot, *General Henri Berthelot and Romania. Mémoires et Correspondance 1916−1919*, edited with a biographical introduction by Glenn E. Torrey, Boulder CO, East European Monographs, 1987, p. 75−76. For an account of another such gathering at the Cantacuzino house in 1917, attended by the King and the Queen, see the memories of the Russian diplomat, A. A. Mossolov, *Un muzician incomparabil*, in A. A. Mossolov, *Misiunea mea în România*, București, Editura Silex, 1997, excerpted in Cosma, *George Enescu în memoria timpului*, p. 354−355.

[37] Queen Marie of Romania, Entry for 13.I.1918, in her *Ordeal. The Story of My Life*, New York, Charles Scribner's Sons, 1935, p. 292. This date in the old calendar is 31 December. Enescu also performed for the Royals on Christmas Day by the New Style or English calendar. See the entry for 25.XII.1917, *Ordeal*, p. 284: "My daughters made a little Christmas tree... and we asked Enescu to play for us, which he very kindly did, playing divinely all our favorite things."

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

though when the Bolshevik coup occurred in Russia in November, the Romanian position in the war became increasingly untenable.[38]

Apparently, Enescu's music was just as therapeutic for the Romanian elite as it was for wounded soldiers and Transylvanian refugees. In December of 1917, as the Romanian government faced the Bolshevik takeover in Russia and a grim winter of defeat, Queen Marie noted in her diary:

> The situation remains awful. We have simply begun to speculate in which way we are going to die. Whichever way we turn we are sold, we are betrayed... Of all the bitterness we have had to taste the knowledge that all along we have been betrayed is the most unbearable. There seems no way out. Russia is in a state of putrefaction, is falling to pieces, and no one stands up to take things in hand.[39]

(In this same entry, Marie bursts out "Oh God, if only I were a man, with a man's rights and the spirit I have in my woman's body! I would fire them to desperate, glorious resistance, *coûte que coûte*!") A day later she observed: "The awful nightmare continues, the darkness, the impossibility of seeing clearly in anything; and of course people begin to lose their heads, the good and the bad come out at those moments."[40]

On December 8, 1917, Marie wrote: "I seemed to see everything through tears," and yet,

> [T]his rather terrible day came to an end in Maruka [Cantacuzino]'s house where, surrounded by faithful allies of several nationalities, we listened to Enescu's marvelous music, which to-day rose to an agonizing pitch of beauty, well in keeping with the vibrating tension of the hour. It is especially that prodigious sonata of Lequeuex[41] that lifts one beyond oneself into a world of inconceivable emotion, and Enescu plays it like no one else. He then left his violin for the piano and played the 'Erlösung' of Parsifal, and I can only say that it sufficed as emotions for one day.[42]

That a good deal of the impact of this was due to Enescu and not merely to emotional music is corroborated by Marie's negative reaction to musicians two days earlier: "[...] politeness obliged me to let them play, which was certainly difficult to stand to-day − the music seemed to be grating on my racked nerves."[43]

In December 1917, Enescu's Iași orchestra began preparing on an ad-hoc basis, eventually numbering seventy musicians. Their first concert, at the National Theater in Iași, was on December 26. Romeo Drăghici recounts:

> Enescu immediately proceeded to rehearse in the machine room of the National Theatre. We multiplied the scores ourselves. Each instrumentalist copied his part during the night, and in the morning we rehearsed from 8 to 12. A fortnight later Enescu succeeded in giving the first concert. The season consisted of twenty-seven concerts. Every Friday at eight

[38] For a first-rate history of Romania and the war, see Glenn E. Torrey, *The Romanian Battlefront in World War I,* Lawrence KS, University Press of Kansas, 2011. Also useful is Torrey's *Romania and World War I. A Collection of Studies,* Iași, The Center for Romanian Studies, 1998.

[39] Queen Marie, Entry for 4.XII.1917, *Ordeal*, p. 270.

[40] Queen Marie, Entry for 5.XII.1917, *Ordeal*, p. 272.

[41] The little-known Belgian composer, Guillaume Lekeu (1870−1894), student of Franck and d'Indy.

[42] Queen Marie, Entry for 8.XII.1917, *Ordeal*, p. 277. Marie and Maruca Cantacuzino were close. See the entry for 29.X.1917, *Ordeal*, p. 71: "Maruka came to me, it did me good: Maruka is one of the only people I can stand."

[43] Queen Marie, Entry for 5.XII.1917, *Ordeal*, p. 273.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> o'clock in the evening the National Theatre was taken by storm... The proceeds of these twenty-seven concerts were deposited with the General Headquarters and assigned to the Red Cross Society. During the summer [of 1918], our orchestra broke up for the holidays. Enescu, however, did not discontinue his activity.[44]

The concerts included a wide variety of music including Mozart, Tchaikovski, Haydn, J. S. Bach, Franck, Beethoven, Rameau, Glinka, Schubert, Mendelssohn-Bartholdy, Saint-Saëns, Dvořák, and Wagner, among others.[45] By Enescu's own calculations, the orchestra raised some 350,000 lei for the Romanian Red Cross.[46]

1918 brought the collapse of the war on the Russian front with the Treaty of Brest-Litovsk in March and the imposition by the Germans of a brutal and humiliating armistice on the Romanians. Brest-Litovsk and the looming Treaty of Buftea plunged the Romanian elite into deeper despair. Queen Marie had a violent policy argument with the King, shouting at him "If we are to die, let us die with our heads high, without soiling our souls by putting our names to our death warrant. Let us die protesting, crying out to the whole world our indignation against the infamy of what is expected of us."[47] Part of the demands by the Central Powers was that Allied personnel in Romania were to leave. On March 8, Queen Marie wrote: "[…] all the favourite friends assembled around us for the last time for a little music." While Marie fought a last ditch battle to prevent caving in to the Central Powers,

> […] in the next room Enescu was playing marvellous music... But I played my last card and − lost. Thereupon I threw myself into a corner of Elisabetta's large sofa and asked Enescu to play us Lequeuex's symphony, and there, surrounded by the friends who tomorrow are to leave us to our humiliation and despair, I listened with all my soul to that superhumanly exquisite music, and in its every note I seemed to hear the agony of our dying country... Enescu stood calm amidst the storm and played like a god one of the most glorious pieces of music ever written, and it was as though with his violin he were sobbing out into the night all the grief of my soul which I was unable to express in words.[48]

In his later conversations with Bernard Gavoty, Enescu was caustic about the Soviet betrayal, feeling that the Bolsheviks had in effect "declared war on Romania." However, "Once more, all our hopes rested on France."[49]

Berthelot and five trains left Iași for home via Russia on March 9.[50] Enescu had been offered a seat, but reportedly refused, saying "In these hard times, when the country is torn apart and the people are enduring hardships, I have no right to leave."[51]

In the end, the Romanians escaped by equivocating. The Romanian Kingdom's passive-aggressive strategy slowly paid off. In April 1918, they were able to reacquire

---

[44] Drăghici, *Great Friend*, p. 132.

[45] Oprescu and Jora, *Enescu*, p. 183.

[46] Steinhardt, *De vorbă cu George Enescu*, p. 89. Enescu's collaboration with the Red Cross was facilitated by its Iași Vice-president, Princess Maria Moruzi, the divorced first wife of I. I. C. Brătianu and mother of the historian Gheorghe I. Brătianu.

[47] Queen Marie, Entry for 3.III.1918, *Ordeal*, p. 313.

[48] Queen Marie, Entry for 8.III.1918, *Ordeal*, p. 318−319. An armistice with the Central Powers was signed on March 5, followed by Buftea on March 18.

[49] Gavoty, *Les Souvenirs*, p. 124−125.

[50] Henri Berthelot, Entry for 9.III.1918, in Berthelot, *Mémoires et Correspondance*, p. 165. See also Glenn E. Torrey, *Henri Mathias Berthelot. Soldier of France, Defender of Romania*, Iași, The Center for Romanian Studies, 2001, p. 231 ff.

[51] Drăghici, *Great Friend*, p. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Basarabia. This opened up another field of endeavor for Enescu. From April 6 to 10, he and Caravia carried out a goodwill concert tour in Basarabia. There, Enescu told an interviewer, their reception made an exceptional impression on them, showing "a perfect hospitality, something which was a traditional custom of Moldovans," and noting that "The Basarabian public knew how to appreciate the true value of symphonic music."[52] The funds raised were to be for the benefit of Basarabian war orphans and for Transylvanian refugees in Basarabia (who Enescu saw as "martyrs of the national ideal").[53] Asked about the musical future of Basarabia, Enescu urged the establishment of a conservatory, an opera, and an orchestra in Chișinău. "Such things need to be achieved as quickly as possible because, in addition to the [political] union that has been established, there needs to be a spiritual union in order to show our Basarabian brothers that we have a well-defined culture."[54] On the other hand, by April of 1918, Enescu confessed that he felt "unusually wearied" by his intensive wartime activities and was badly in need of rest.[55] He was able to do some composing in the summer of 1918; by September he had finished his Third Symphony.

The German position in the West was gradually failing as the American entry into the war provided fresh troops in 1918. The collapse of the Ludendorff offensive of March−July in the West meant that the Germans were now on an inevitable defensive. The Romanians rallied and in October, Berthelot returned to South Eastern Europe to prepare for re-opening the war in the Balkans. However, Austria-Hungary surrendered on October 30 and German war ended soon thereafter.

In the fall of 1918, Enescu's Iași orchestra resumed its performances. Drăghici recalls being present at its rehearsal on the morning of November 11 when "Someone came in with the newspaper *Opinia* announcing the end of the war. I cannot forget the enthusiasm roused by this news. After we all embraced, the Maestro suggested that we should sing the *Marseillaise*."[56] Just a day prior to this, the Romanians had officially re-entered the war on the Allied side.

George Enescu was to remain in Iași until March 1919. His orchestra resumed its work, his concertizing around Moldova continued, and his efforts for the Red Cross persisted. In October, a Symphonic Society was established in Iași on the foundations which he had been laying since 1916. The Society and the Orchestra were named for Enescu and he was acclaimed as honorary president for life. Also in October he and Caravia made a return visit to Basarabia. In December, he was named honorary professor by the Conservatory of Music and Dramatic Arts in Iași.[57] That same month, he directed his first concert with the George Enescu Symphonic Society Orchestra in Iași. In February 1919, he was named a citizen of honor of Iași.[58]

George Enescu left Iași in March 1919. Once more in București, he immediately resumed his cycle of concerts on "The history of the sonata," accompanied by Alfred

[52] Maurice Bl., *Interviu cu Maestrul George Enescu. Maestrul comunică* Teatrului de Mâine *impresiile sale din Basarabia*, in „Teatrul de Mâine", Iași, 15.IV.1918, reprinted in Enescu, *Interviuri, 1898−1936*, 1988, p. 87.

[53] Mateiu, *O convorbire cu maestrul Enescu*, p. 87.

[54] Maurice Bl., *Interviu cu Maestrul George Enescu*, p. 88. In another interview, with I. Mateiu, *O convorbire cu maestrul Enescu*, p. 88, Enescu argued that a conservatory in Chișinău was "indispensable', as was a symphonic orchestra, indeed, just as essential as a Romanian university and a museum of Romanian art were.

[55] Mateiu, *O convorbire cu maestrul Enescu*, p. 86.

[56] Drăghici, *Great Friend*, p. 133.

[57] See Iosif E. Naghiu, *George Enescu, Profesor Onorar și Rector Onorar la Iași*, in "Hierasus", vol. 1 (1978), p. 512−518. In 1931, a bust of Enescu was erected in Iași.

[58] Chronology in Oprescu and Jora, *Enescu*, p. 184−185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alessandrescu,[59] and resumed his campaign for the establishment of a Romanian Opera. Interviewed shortly before his departure from Iași, he reported his satisfaction with the work of the orchestra and with the momentum that had been generated by it. Such an orchestra was "indispensable for a city like Iași. At the same time, the Conservatory will be reorganized," a process that Enescu pledged to be deeply involved with. Asked what the future role of music should be in Romania, Enescu replied: "We need to work to spread and develop music on all levels of society. We need to give it an importance much greater than up to the present. Now, with the acquisition of new territories, we need to seek to unify ourselves also through music."[60] Enescu felt that the road ahead would be long, but

> Much could easily be remedied. Why couldn't each citizen clean the sidewalk in front of his own house? Why couldn't the bakeries be arranged so that the people could access it throughout the day...? Why couldn't the garbage which pollutes the air be transported by street car at night?[61]

He obviously intended these suggestions to by taken metaphorically.

As he left Iași, Enescu told his musical co-laborers: "I thank you all for the understanding and confidence you have shown me."[62]

Conclusion

In many ways, World War I was a microcosm of Enescu's life and travail. The war brought financial ruin, interrupted the trajectory of his musical career, and involved considerable personal, psychological, and material hardships. On the other hand, his work can only be described as heroic. Malcolm summarizes,

> His ambition had always been that, after repaying his father and accumulating a reasonable amount of savings from his concert tours (savings which were invested by his father, partly in land), he would retire to the country and dedicate his time to composition. But the collapse of the Romanian economy in the War had worn away his savings and the land reforms promised to the peasants by King Ferdinand during the War were to lead shortly to the expropriation of a large part of his father's estate. Costache Enescu died in December 1919. There was little for Enescu to inherit, and he had to reconcile himself to starting again at the beginning.[63]

This was compounded by the loss of his manuscripts in 1917, mentioned above. Though these were recovered in 1924, Enescu was certainly thrown for a loop. Malcolm points out that

> Perhaps it seems odd that Enescu, with his prodigious memory, should have felt so crippled by the loss of his manuscripts. In fact it simply helps to show that his gift was not a mere

[59] See Alfred Alessandrescu, *Notes quotidiennes. Fragments concernant George Enesco (1912−1920)*, in "Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Theâtre, Musique, Cinema", vol. 29 (1992), p. 19−38.

[60] A. R. F., *Convorbire cu maestrul Enescu*, in "Lumea", Iași, 4.III.1919, reprinted in Enescu, *Interviuri, 1898−1936*, p. 92. In 1921, he expressed his satisfaction that music was viewed as a serious enterprise in Iași and that the National Theater performances were usually sold out. "Iași today has bad streets, but excellent symphonic music." See Cd., *Maestrul George Enescu despre 'Simfonica de la Iași'*, in "Izbânda Ilustrată", Iași, 1.V.1921, reprinted in Enescu, *Interviuri, 1898−1936*, p. 103−104.

[61] A. R. F., *Convorbire*, p. 93.

[62] Drăghici, *Great Friend*, p. 133.

[63] Malcolm, *Enescu*, p. 121−122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> photographic memory: music spoke to him as a kind of statement, and he remembered what it said. The finished works of other composers, if they were well said, would remain indelibly in his mind. But in the case of his own works the music was a palimpsest in which there lay, behind every achieved musical statement, innumerable layers of earlier, less finished and less clearly stated drafts − drafts both physical and mental. To recover these pieces might involve retracing all the steps of revision and reduction over which Enescu has agonized so much during the long and painstaking process of composition.[64]

Enescu's experiences between 1916 and 1919 were important in a number of respects.[65] Despite the hardships of war, he was certainly nourished by his native northeastern Romanian milieu. His more or less forced exit from the performing stages of Western Europe compelled him to think more deeply about his Romanian national musical environment. His attachment to Maruca Cantacuzino, with its positives and negatives, became life-long during this period. The vicissitudes of warfare and the simple, stolid courage of the Romanian peasant masses in war likely developed and deepened his sense of national identification. These same vicissitudes produced plusses and minuses for his career and continued to characterize the rest of his life during the interwar epoch, World War II, post-war Communist Romania, and eventual exile.

1916−1919 also broadened his musicianship under the harshest possible conditions as composer, performer, conductor, and teacher. In 1916, Cosma notes,[66] Enescu as violinist and pianist played around 100 pieces from the most diverse periods and styles in at least fifty performances. He mastered the entire concert literature for violin sonatas, and his "historical" concerts were virtually unparalleled. He was, for the first time in his career, director of an on-going symphony orchestra. This lay behind his spectacular post-war concertizing in the United States and elsewhere.[67]

This also led him to a deepened knowledge of vocal music, which was critical in his later master creation, the opera *Oedipe*, Op. 23, and convinced him (if he needed further convincing) of continuing his campaign for the founding of a Romanian Opera in Bucureşti, which finally came to fruition in 1921. He also came to know and work with an impressive number of the next generation of Romanian musical luminaries.

Lastly, the war confirmed in Enescu a number of characteristics that would persist thereafter. His ability to compose whatever the circumstances certainly came through the fire of the war. He experimented with various forms of musical expression. He continued to drink deeply from the fountain of Romanian folklore and culture, especially that of his native Moldova. When the war began, he was a thirty-three year old budding genius as a performer and composer. By 1919, he was a mature thirty-eight year old master not only of composition and performance, but also a decisive and commanding conductor and director of others. The war had set him on his way to becoming recognized as Romania's greatest musician in every sense of the word as well as a member of the front rank of international music. His prodigious wartime activities had created an Enescu of mythical proportions. The war was a harsh teacher, but George Enescu had absorbed its lessons well, thanks in no small part to his experiences in wartime Iaşi between 1916 and 1919.

---

[64] *Ibidem*, p. 122−123.

[65] Much of this is expertly summarized by Viorel Cosma, *Un moment de răscruce artistică: perioada înfăptuirii idealului naţional (1916−1919)*, in his *Eseuri, exegese şi documente enesciene*, p. 104−108.

[66] *Ibidem*, p. 105−106.

[67] Dumitru Vitcu, *George Enescu în spaţiul artistic american*, Iaşi, Editura Omnia, 1994.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGE ENESCU IN WARTIME IAŞI, 1916−1919
(Summary)

Keywords: World War I, George Enescu, Romanian musicians, Iași, Romanian cultural life.

The paper examines in detail the activities of George Enescu is Iași during World War I, between 1916 and 1919. With Romania's entry into the war in 1916, George Enescu travelled hundreds of kilometres to all parts of his native Moldova at his own expense to share the therapeutic impact of music on soldiers and civilians alike. He declared "I have often noticed how great an uplifting of the spirit could be seen in the faces of the wounded after the first few notes. This transformation of the soul is the supreme raison-d'être of music. If it did not have this wonderful effect of calming and purifying the human spirit, music would just be a meaningless sequence of sounds." He also concertized in Russia and Basarabia, organized a full-blown orchestra in Iași, and laying the foundations for the post-war Romanian musical life. At the same time he was busy composing, most notably his Third Symphony in C Major. The war, in the end, was a microcosm of Enescu's life and travail. It brought financial ruin, interrupted the trajectory of his musical career, and involved considerable personal, psychological, and material hardships. On the other hand, his work for the Red Cross and as a musician/composer during the darkest days of the war can only be described as heroic and inspiring.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU VITCU*

BICENTENAR MIHAIL KOGĂLNICEANU. ADNOTĂRI ŞI RECTIFICĂRI BIOGRAFICE

Identificat, îndeobşte, cu liniile de permanenţă ale destinului românesc şi beneficiar al celor mai alese şi îndreptăţite elogii formulate, deopotrivă, de contemporani, ca şi de urmaşi, „blocul formidabil de stâncă" numit Mihail Kogălniceanu a prilejuit analiştilor, de-a lungul vremii, sumedenii de anchete, din varii perspective, spre a impune finalmente ca prioritare, în conştiinţa publică, două dintre ipostazele definitorii ale proteicei sale personalităţi. Acestea sunt cuprinse în sugestivele sintagme, *Mihail al luminii* şi, respectiv, *Mihail al săbiei*, deplin edificatoare în privinţa direcţiilor de acţiune, de muncă şi luptă ale celui mai mare conducător cultural şi politic – în expresia lui Nicolae Iorga – pe care l-au avut românii în epoca modernă.

Istoricul, literatul şi îndrumătorul cultural, teoreticianul curentului naţional din jurul revistelor „Arhiva românească", „Dacia literară", „Propăşirea" şi „Steaua Dunării", ideologul revoluţiei paşoptiste şi al partidei unioniste, pe de o parte, *fac-totum*-ul Adunării ad-hoc moldovene şi artizanul Unirii Principatelor, marele reformator sub glorioasa domnie a lui Cuza Vodă şi militantul neobosit pentru emanciparea socială şi politică a poporului său, neîntrecutul orator şi temutul parlamentar, ministrul de Externe şi diplomatul abil în momente de grele încercări pentru ţară, spre a enunţa doar câteva dintre modalităţile de exprimare ale luptătorului, pe de altă parte, constituie tot atâtea însuşiri sau virtuţi care îl vor fi determinat pe succesorul său în Academia Română, A. D. Xenopol, să-l considere a fi fost „una din acele naturi alese, ce greu încap câte două, alături, în un veac"[1]. Asemenea sublimare valorică, formulată la doar patru ani după trecerea în eternitate a ilustrului înaintaş, avea ca temei cunoaşterea profundă nu doar a operei sale istorice şi culturale, ori a iniţiativelor, actelor şi faptelor social-economice şi politice, ci şi a concepţiilor, cugetărilor şi năzuinţelor lui.

Legat prin sentimentul continuităţii misionare a-i prelua şi duce mai departe opera istoriografică, A. D. Xenopol – observa, peste decenii, cel mai autorizat biobibliograf al amândurora, Alexandru Zub – n-a ignorat nici înţelesul larg democratic al acesteia pe tărâm social-politic[2]. De bună seamă, autorul celei dintâi mari sinteze a istoriei naţionale, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, cu versiune franceză comprimată, preluând şi materializând sugestia sau îndemnul celebrului său înaintaş din prefaţa volumului *Histoire de la Valachie*, avusese şansa de a-l cunoaşte direct, în pofida

* Prof. univ. dr., Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava.

[1] A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu*, Bucureşti, 1895, p. 31.

[2] Al. Zub, *A. D. Xenopol şi M. Kogălniceanu*, în „Memoria antiquitas", Piatra Neamţ, II, 1970, p. 439−448; idem, *Mihail Kogălniceanu – istoric*, ediţia a II-a, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2012, p. 816.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 141−161

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diferenţei de vârstă, şi să aprecieze la adevărata dimensiune personalitatea „arhitectului" României moderne, astfel cum însuşi şi-o schiţase înainte de marea trecere: „Eu, în această ţară, la orice act mare care s-a săvârşit, am pus pietricica mea"[3]. Desigur, expresia trebuie luată în sensul ei metaforic, pentru că elementele definitorii ale „zidirii" proiectată şi realizată de Kogălniceanu, pe parcursul unui demisecol, în termeni tehnici, constituie tot atâția stâlpi de rezistenţă.

Fără a mai stărui asupra actelor sau faptelor sale mari, antologate, judecate şi evaluate – laolaltă ori separat – de generaţii de istorici, ne propunem ca, în rândurile următoare, să evidenţiem câteva aspecte, aparent marginale, poate mai puţin cunoscute, din prea bogata-i biografie, constituind eşafodajul faptelor mărunte şi mai puţin vizibile; dar nu lipsite de semnificaţie în cadrul unuia şi aceluiaşi generos efort de modernizare a societăţii româneşti şi de racordare a acesteia la valorile, principiile şi rigorile civilizaţiei europene. Este vorba de prezenţa şi prestaţia sa în domeniul administraţiei de stat, ca înalt demnitar al vieţii publice, chemat şi investit – de către ultimul voievod moldovean, Grigore Alexandru Ghica (1849−1856) – în funcţiile succesive de director al Departamentului Lucrărilor Publice şi, ulterior, de director al Departamentului din Lăuntru al Moldovei[4].

În virtutea bunelor relaţii întreţinute cu foştii combatanţi şi tovarăşi de idei din vremea revoluţiei paşoptiste, reprezentând tinerimea intelectuală cu vederi reformatoare, nou numitul domnitor moldovean, spre deosebire de omologul său muntean, a recurs la înnoirea aparatului de stat, încredinţând acestora importante funcţii administrative. Prudenţa, în relaţiile sale cu cele două Curţi încă decidente, suzerană şi protectoare, l-a îndemnat însă a menţine în posturile-cheie pe reprezentanţii vechiului regim, rezultând astfel o politică de compromis, ce avea să nemulţumească pe parcurs, deopotrivă, ambele grupări sau „partide", liberală şi conservatoare. Printre reprezentanţii noii generaţii, cărora Ghica nu numai că le-a deschis graniţele spre a se repatria după exilul postpaşoptist, dar le-a şi oferit şansa ocupării unor funcţii – e drept subalterne – în administraţia de stat, s-a numărat şi Mihail Kogălniceanu, alături de Alexandru Ioan Cuza, Costache Negri, Alecu Russo, Costache Rolla ş.a. Deasupra lor rămâneau însă, ca titulari ai celor mai importante Departamente (viitoarele ministere), oamenii trecutului, precum prinţul Nicolae Suţu, la Justiţie, Iorgu A. Suţu, la Finanţe, logofătul Costache Sturdza, la Interne, hatmanul Anastasie Başotă, la nou-înfiinţatul Departament al Lucrărilor Publice, marele postelnic Alexandru Sturdza, la Secretariatul de Stat etc.

Revenit în ţară în vara anului 1849, nu peste multă vreme, M. Kogălniceanu a fost numit director al nou-înfiinţatului Departament al Lucrărilor Publice din cadrul guvernului moldovean. În legătură cu data exactă a preluării acestei slujbe, îndeletnicire deloc simplă, dimpotrivă, extrem de solicitantă pentru un personaj dispus a-şi onora cu promptitudine şi celeritate toate obligaţiile derivate din legislaţia aferentă, stăruie încă incertitudinea. Deşi autorii şi textele de până acum indică doar luna acelui an, noiembrie, preluând informaţia oferită în premieră de Artur Gorovei[5], dacă nu cumva aceasta aparţinea lui Nestor Ureche[6] (evident, nu cronicarul), se pare că prezenţa sa la noul loc de muncă este ceva mai timpurie.

[3] *Apud* Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu, un arhitect al României moderne*, Iaşi, Institutul European, 2005, p. 99.

[4] După Unirea Principatelor, instituţia Departamentului se va transforma în Minister.

[5] Artur Gorovei, *O activitate necunoscută a lui Mihail Kogălniceanu*, în *AR*, VI, 1941, p. 21−30.

[6] Nestor Ureche, *Începuturile Ministerului de lucrări publice în Principatele Române*, în „Revista Societăţii conducătorilor de lucrări publice", an IX, nr. 2−3, 20 septembrie 1914, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noua instituție, menită a asigura organizarea și conducerea unitară a tuturor lucrărilor publice din țară, incluzând proiectarea și executarea construcțiilor edilitare din orașe (case și localuri publice, sistematizări și paveluiri, grădini și piețe, canalizări, apeducte și havuzuri etc.), precum și construirea drumurilor, a podurilor și șoselelor, are ca act de naștere ziua de 3 septembrie 1849, înscrisă pe ofisul domnesc semnat de Grigore Al. Ghica[7]. Îndată după ce înalta rezoluție a fost pusă pe document, redacția „Buletinului Oficial" al Principatului Moldovei era înștiințată, printr-o adresă[8] scrisă de M. Kogălniceanu, „să publice în cele întâi numere" ale respectivei publicații și a „Foii sătești" informațiile necesare privind „atributurile noului Departament al Lucrărilor Publice, întocmai după cum s-au proiectat de cătră Sfatul Administrativ și s-au încuviințat de cătră preînălțatul domn"[9].

Așezământul organic a<l> Departamentului Lucrărilor Publice, înalt întărit dupre anaforaua Sfatului <Administrativ> Extraordinar din 21 septemvrie 1849, supt nr. 2374, avea să fie publicat, în Tipografia „Institutul Albinei" din Iași, abia în ianuarie 1850, generând, de aceea, confuzii în privința datei exacte a intrării sale în vigoare. Întrucât structura organizatorică, menirea sau obiectivele și competențele instituției, personalul și sursele de finanțare aferente, inclusiv dificultățile reale sau potențiale cu care avea să se confrunte Departamentul încă din start sunt chestiuni deplin lămurite în cuprinsul studiului deja citat al lui Leonid Boicu, nu vom mai stărui asupra lor, urmărind doar prestația și conduita celui care va fi contribuit – substanțial, se pare – și la elaborarea *Așezământului*, din ipostaza de director.

În numele aceleiași instituții, la 26 septembrie 1849, era transmisă o corespondență către Departamentul din Lăuntru (cu ale cărui atribuții și competențe noul minister se intersecta), redactată tot de Kogălniceanu, solicitând ca întreaga documentație privitoare la „lucrarea obșteștilor drumuri, a podurilor și podețelor din țară, a șoselelor și pavelelor din orașe […], cu opis supt șnur și cu lămurire de uneltile drumurilor", să fie transmise deîndată comisului Costache Gusti, șeful secției a II-a din departamentul de profil, împreună cu inventarul materialelor existente pentru pavele, „spre a se începe acum reparația lor"[10]. Cu alte cuvinte, transferul responsabilităților, însoțind transferul materialelor, nu îngăduiau pauză prea lungă în activitatea gospodarilor țării, în perspectiva apropierii sezonului ploios și a consecințelor nedorite (deplin verificate) ale acestuia, cel puțin din dublă perspectivă: edilitară și rutieră.

La 1 octombrie 1849, același Mihail Kogălniceanu înainta guvernului moldav, numit Sfat Administrativ, un amplu referat, edificator, pe de o parte, în privința propriului statut în cadrul departamentului și, pe de alta, asupra neregulilor aflate, dar și a soluțiilor preconizate pentru îndepărtarea lor. Preambulul documentului risipește sus-amintita incertitudine: „*Odată cu intrarea sa în funcție* [s.n., D.V.], gios iscălitul au găsit cea mai mare confuzie în cheltuielile ce se fac la apele, pavelele și șoselele din orașul Iași"[11]. Prin urmare, la data întocmirii și transmiterii referatului, semnatarul intrase deja „în pâine" și se vedea confruntat cu primele defecte administrative. Semnala, bunăoară, confuzia ce persista în achitarea drepturilor salariale, de către

[7] Leonid Boicu, *Înființarea primului Departament al lucrărilor publice în România*, în *CI* (serie nouă), tom III, 1972, p. 124.

[8] Din păcate, documentul este deteriorat în partea inferioară, unde era înscrisă data emiterii.

[9] Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (în continuare, SJIAN), fond Departamentul Lucrărilor Publice – Moldova (DLP-M), dosar 333/1849, f. 1.

[10] *Ibidem*, f. 2.

[11] *Ibidem*, f. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vistieria statului sau Eforia oraşului, unor slujbaşi ai Departamentului, exemplificând prin cazurile inginerului stradal, al arhitectului oraşului şi al cantoniştilor din capitală, plătiţi până la acea dată din bugetul public.

Or, socotinţa sa – mai ales în condiţiile în care, prin crearea noului Departament, au fost desfiinţate Comisia pavelelor şi Epitropia Casei apelor – era ca „tot ce slujeşte pentru interesul ţării, îndeobşte, să se plătească din veniturile statului şi tot ce slujeşte interesul oraşului să se plătească din veniturile obştimii [locale – n.n., D.V.], rămâind ca statul să vie în agiutoriul municipalităţii numai la îmbunătăţiri extraordinare, iar nu şi la lucrările obicinuite şi curente". Detaliind, considera că finanţarea de la bugetul statului trebuia asigurată doar lucrărilor de construcţie a unor noi reţele de alimentare şi distribuţie a apei, cu apeducte, cişmele şi havuzuri noi, sau celor privind „reforma pavelelor după o sistemă nouă", dar nu şi pentru plata „personalului permanent al acestora, <care> trebuie să-şi primească leafa din veniturile oraşului pentru care lucrează". Din rândul celor implicaţi în asemenea operaţiuni, era exceptat doar „inginerul idraulic", care, la acea vreme era Carol Mihalic de Hodocin[12], acesta urmând a-şi primi leafa din bugetul Departamentului.

Pentru a elimina orice neînţelegere la nivelul factorilor decizionali, Kogălniceanu, în ipostaza sigură de director al Departamentului, sintetiza măsurile ce se cuveneau oficializate: inginerul constructor (poduri, pavele şi şosele) din capitală, ca şi arhitectul oraşului, să-şi primească leafa de la Eforie, iar omologul său departamental – având dreptul de a exercita control asupra lucrărilor efectuate de cel dintâi – urma a fi stipendiat de guvern; de asemenea, lucrătorii de la „maşina prismelor" (pietrarii), paznicii uneltelor folosite la prelucrarea pavelelor de lemn şi supraveghetorii drumurilor (drumarii) din oraş depindeau de Eforie, pe când furnizarea materialelor necesare acelor operaţiuni: lemnul, piatra, nisipul, smoala, precum şi întreţinerea cailor cădeau în sarcina Departamentului. „Acelaşi mod să se urmeze – mai preciza tânărul director, anticipativ, intuind complexitatea operaţiunilor – şi când ar urma de a se încuviinţa alte sisteme de paveluire, bunăoară acea de granit. În acest caz, cioplitul, căratul şi aşezatul granitului să se facă cu mijloacele Departamentului Lucrărilor Publice." În final, Kogălniceanu solicita guvernului încuviinţarea grabnică a măsurilor preconizate, oferindu-i lista întregului personal tehnic[13] ce urma a fi stipendiat de Eforie, cu menţiunea că „unii, pe ani întregi, nu ş-au primit dreptul lor", lăsând în seama autorităţii centrale soluţionarea cazurilor.

Evident, cuprinsul sau natura documentului, cu elementele sale constitutive, incluzând şi raporturile protocolare, recomandă pe emitent ca aparţinând, la acea dată, organismului guvernamental nou constituit, cu competenţa, autoritatea şi spiritul de iniţiativă reclamate, pe de o parte, de starea domeniului (şi a ţării într-un orizont mai larg) şi, pe de alta, de suflul nou introdus în administraţia publică de domnitorul Grigore Al. Ghica, prin activizarea – chiar dacă prudentă – a reprezentanţilor forţelor progresiste.

Mereu atent la informaţiile care circulau în spaţiul public, privitoare la iniţiativele şi activitatea instituţiei nou create, Kogălniceanu dezavua ştirea – preluată de la un

[12] Dumitru Vitcu, *Precursori ai modernizării societăţii româneşti: Carol Mihalic de Hodocin*, Iaşi, Editura Junimea, 2015, p. 111.

[13] Acesta cuprindea: 1 inginer, 7 cantonişti, 1 pristav (administrator), 5 suilgii (lucrători ai serviciului apelor), 2 epistaţi (supraveghetori) ai pavelelor, 1 maistru la maşina prismelor, 1 chelar (magazioner), 1 feresăoar, 5 vizitii şi 1 cazangiu, a căror leafă totală pentru un an se ridica la suma de 25.800 de lei (SJIAN, fond DPL-M, dosar 333/1849, f. 19).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„corespondent anonim" din Iaşi – inserată în nr. 38 al ziarului „Bucovina", potrivit căreia Departamentul său ar fi numit un alt inginer constructor în Galaţi, Glari, în locul celui deja în funcţie, încuviinţându-i „a face zidiri şi alte îmbunătăţiri publice până la două sute mii galbeni". Dezminţind, el preciza că postul de inginer şi arhitect al oraşului-port se afla ocupat, „prin contract de mai mulţi ani, de d. Fisher", şi că întreg bugetul anual al instituţiei se limita la suma de „20 până la 25 mii galbeni pentru toate îmbunătăţirile din Moldova", încât era cu neputinţă alocarea fondurilor menţionate doar pentru oraşul dunărean[14].

De departe însă, cea mai gravă problemă pe care directorul instituţiei a intuit-o, spre a se confrunta apoi cu ea pe întreaga durată a exercitării funcţiei, a fost generată de imixtiunile inter-ministeriale, ca urmare a suprapunerii sau uzurpării atribuţiilor, implicit a exercitării competenţelor, îndeosebi de către Departamentul din Lăuntru şi chiar de eforiile orăşeneşti. Deşi toate acestea erau reglementate fie prin legiuirea organică, fie prin acte normative sau ofisuri domneşti ulterioare, intruziunile şi dispoziţiile contradictorii manifestate la nivelul cel mai înalt al instituţiilor statului au continuat să ia felurite forme de expresie, afectând, desigur, evoluţia şi ritmul activităţilor specifice diverselor sectoare ale vieţii publice. În plus, concentrarea şi coabitarea instituţiilor centrale în cadrul Palatului Administrativ – dincolo de avantajul unei mai lesnicioase şi operative comunicări directe între pârghiile puterii – prezenta şi un mare dezavantaj, generat atât de insuficienţa (şi aglomerarea) spaţiilor alocate pentru birourile amploiaţilor, cât şi de obligativitatea racordării programului de lucru al tuturor acestora la rigorile impuse, prin aşezământul Palatului, pentru prevenirea obişnuitelor incendii care i-au marcat, în repetate rânduri, existenţa, întrerupându-i-o.

Or, odată cu crearea noului departament, răspunderea pentru „rezidenţia Ocârmuirii", înţelegând prin aceasta prevenirea „incendiilor, a stricăciunilor şi altor neorânduieli din acest Palat", a fost înscrisă ca atare între obiectivele sale permanente, de a căror îndeplinire directorul era cel dintâi răspunzător. Un prim incident de natură disciplinară, în această ipostază, a fost semnalat de Kogălniceanu, poliţiei capitalei, la 13 ianuarie 1850. În ziua precedentă, un slujbaş din subordine, vătaful Palatului, Tudorache Popovici, fusese agresat fizic de către stolnicul Scarlat Şâşcanu, cu sprijinul altor funcţionari ai Secretariatului de Stat, din motive aparent puerile, dar nu lipsite de semnificaţie: agresatul, pe lângă faptul că refuzase să aducă în biroul Secretariatului (sau Postelniciei) numărul necesar de lumânări pentru asigurarea desfăşurării programului de seară, afişase o atitudine sfidătoare, „cu un ton nesuferitoriu" şi cu „un zâmbet luător în râs", faţă de solicitant[15]. Ţinuta vătafului sau, în expresia agresorului, „aerul batjocoritoriu" cu care îl întâmpinase i-a declanşat acestuia din urmă „prima furie", concretizată printr-o „lovitură cu palma", urmată de „un pumn şi vreo două−trei beţe", având drept consecinţă rănirea sau „sângerarea" celui dintâi.

Din întâmpinarea către poliţie a stolnicului-agresor rezultă că ţinuta provocatoare a vătafului îşi găsea explicaţia sau chiar era generată de o recentă declaraţie ameninţătoare a „maiorului" Kogălniceanu, făcută în ajun, în biroul omologului său de la Postelnicie, Procopie Florescu: „[...] din pricină că mădularele Sfatului nu se adună regulat la canţelerie spre a căuta de trebi şi a dezlega şi referatele Departamentului Trebilor Publice, apoi <acesta> va fi nevoit ca, pe viitorime, să poruncească a nu se mai

[14] *Ibidem*, f. 58. De altfel, chiar prin legea de înfiinţare a Departamentului Lucrărilor Publice, bugetul alocat acestuia însuma 219.360 lei, cursul pieţii (f. 211).

[15] SJIAN, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1697/1850, f. 14−15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

da nici lemne, nici lumânări la Sfat, Departamentului din Lăuntru şi Postelniciei”[16]. Prin asemenea constrângeri, noul director spera, probabil, să poată corija programul de lucru al înalţilor demnitari publici implicaţi în deciziile ce priveau şi propriul departament. Iar începutul ar fi fost făcut chiar cu Postelnicia (Secretariatul), dar cu riscul de rigoare, adică… pe spinarea vătafului.

În cuprinsul amintitului referat către poliţia capitalei, M. Kogălniceanu, în ipostaza de apărător al victimei, dar şi al ordinii publice, insista pentru efectuarea grabnică a cercetărilor în „această faptă crudă săvârşită într-un *palat pentru cârmuiri, de unde nu trebuie să iasă decât pilde de dreptate şi de respect către legi, proprietate şi persoane* [s.n., D.V.], iar nu de bătăi şi uciderі”[17]. Cum s-a încheiat acest incident – cu sugestive trimiteri la conduita morală şi profesională a reclamantului – nu ştim, pentru că rezoluţia semnată chiar în aceeaşi zi, de comandantul (hatmanul) Miliţiei Moldovei, N. Mavrocordat, consemna lapidar: „Se va grăbi înaintirea lucrărilor cercetării, după care se va hotărî şi cele cuvenite în aceasta”[18].

Mai complicată şi, implicit, mai gravă pentru el s-a dovedit relaţia instituţională cu Departamentul din Lăuntru, din ale cărui atribuţii şi competenţe trecute şi-a extras „substanţa” ocupaţională noul minister cu al său tânăr director. Principele Nicolae Suţu menţiona în ale sale *Memorii* că, spre deosebire de atitudinea favorabilă, dacă nu chiar empatică şi predilectă, a domnitorului Ghica faţă de noua instituţie, pe care o considera creaţie a sa, titularul Internelor, logofătul C. Sturdza, „de la început a jurat antipatie crâncenă Departamentului Lucrărilor Publice, ca şi titularilor succesivi ai acestui post”[19]. E drept că nu a apucat să-şi ţină prea multă vreme legământul, fiind înlocuit în anul următor cu logofătul Nicolae Canta, alături de care Kogălniceanu avea să şi lucreze – pe aceeaşi înaltă funcţie administrativă – din toamna anului 1851.

La 4 iulie 1850, el reclama domnitorului că, în pofida răbdării şi a concesiilor „putincioase” dovedite, a utilizării tuturor mijloacelor îngăduite în relaţiile cu Departamentul Internelor, „spre a nu-i diştepta susceptibilitatea şi a nu se renaşte iarăşi o stare de lucruri din care numai ţara pătimeşte”, se vedea nevoit „a supăra însăşi auzul Înălţimii Voastre” cu un nou abuz administrativ provocat de numitul minister. Era vorba de o poruncă transmisă de acesta isprăvniciilor ţinutale de a nu mai obliga pe locuitorii satelor să-şi îndeplinească obligaţiile (cărăuşiile) restanţă în contul legiuitelor „zile de meremet”, invocând o anafora domnească ce excepta, însă, de la această scutire, ţinuturile Botoşani, Dorohoi şi Iaşi, care lăsaseră „în părăsire o întindere de 15.000 stânjeni de şose”[20]. Or, Departamentul Lucrărilor Publice, care hotărâse convertirea obligaţiilor restante ale cărăuşilor din cele trei ţinuturi în activităţi mai lesnicioase, dar profitabile statului şi, îndeosebi, capitalei, s-a trezit confruntat cu refuzul isprăvniciilor respective de a-i scoate la lucru pe datornici „supt cuvânt că asemenea rămăşiţă de zile sunt iertate” de domn. Evident, era ignorată excepţia!

Cum intervenţia din ajun a reclamantului la însuşi şeful departamentului Internelor, în încercarea de a bloca transmiterea către isprăvnicii a circularei incriminate, rămăsese fără efect, rezolvarea litigiului era pasată domnitorului. „O asemenea poruncă dată de

[16] *Ibidem.*
[17] *Ibidem*, f. 1.
[18] *Ibidem.*
[19] *Memoriile Principelui Nicolae Suţu, mare logofăt al Moldovei (1798−1871)*, traducere şi ediţie de Georgeta Penelea-Filitti, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1997, p. 206; vezi şi L. Boicu, *op. cit.*, p. 126.
[20] SJIAN, fond DLP-M, dosar 333/1849, f. 142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Departamentul din Lăuntru peste competenţia sa – aprecia M. Kogălniceanu – în nişte atribuţuri străine […] sileşte pe acest Departament de a vă aduce la ştiinţă confuzia şi stinghereala ce s-au pricinuit lucrărilor sale." Dezvoltând ideea, spre a scoate în evidenţă efectele perverse, el arăta că „isprăvniciile, primind porunci contrare şi împoncişăte de la ambele departamente, nu mai ştiu ce să facă, sau, în aceste, găsesc un mijloc de prelungire a lucrării sau chiar de abuz. Toate lucrările stau în confuzie şi aşa o nenorocită molătate s-au introdus tocmai în ramul lucrărilor publice, acel care, mai mult decât toate celelalte ramuri a<le> administraţiei publice, are trebuinţă de energie, activitate şi celeritate"[21].

Deplin convins că instituţia în numele căreia acţiona era „gospodariul ţării şi că, prin urmare, celelalte departamente nu au nimic a poronci locuitorilor" în materie de lucrări publice, ruga pe domnitor să anuleze („a nimicnici") respectiva dispoziţie circulară şi, totodată, să „mărginească pe fiecare Departament în competenţia sa. Căci – încheia petiţionarul – dacă ar fi ca unul să dea o poroncă şi altul o contraporoncă, apoi atunci Departamentul Lucrărilor Publice n-ar pute în nici un fel răspunde Înălţimii Voastre şi ţării, care aşteaptă de la dânsul reforma sa materială […]"[22]. Demersul său nu a rămas fără ecou: chiar a doua zi, în 5 iulie 1850, Grigore Al. Ghica consemna în a sa rezoluţie, pusă în capul documentului, că „se vor slobozi ofisurile cuvenite" către toate structurile guvernamentale, desigur, în sensul observaţiilor şi cerinţelor formulate de Kogălniceanu.

Mai mult decât atât, în cuprinsul poruncii transmise Poliţiei capitalei, în ziua imediat următoare (6 iulie), domnitorul, luând act că „unele Departamenturi, împresurând atributele celui al Lucrărilor Publice, slobod prin ţară poronci piste competenţele lor", punea în vedere acelei instituţii ca, pe viitor, „supt nici un cuvânt şi în nici un caz, să nu să povăţuiască decât de poroncile Departamentului Lucrărilor Publice, fără a lua în privire necompetentele poronci a<le> altor Departamenturi, ştiind hotărâtor că oricine din ispravnici, efori şi alţi funcţionari ar îndrăzni a să arăta cu împotrivire sau cu lenevire în aducirea la îndeplinire a poroncilor Departamentului Lucrărilor Publice va fi nu numai depărtat din slujbă, dar şi publicat"[23]. Trecând peste suplimentul pedepsei aplicate celor care ar fi ignorat porunca domnească, publicitatea gratuită (!), cu rostul ei educativ, ar fi de observat faptul că textul documentului prezintă corecturi efectuate de o altă mână, perfect identică în privinţa caracterelor cu scrisul lui Kogălniceanu. Prin urmare, nu este exclus ca el să fi fost consultat la emiterea, dacă nu şi la redactarea sau verificarea actului, confirmând astfel bunele raporturi cu Vodă Ghica.

Dar, cum s-a observat deja[24], bunul mers al lucrărilor publice era dependent, în mare măsură, de formarea unui corp de ingineri şi tehnicieni calificaţi, incluzând şi perfecţionarea conducerii administrative, pe lângă reglementarea raporturilor interinstituţionale. Or, până în acel moment, în afara lui Gh. Asachi şi, probabil, a câtorva nume neaoşe mai puţin sonore, domeniul era condus sau gestionat de specialişti străini. Este şi motivul care-l va fi îndreptăţit atunci pe Kogălniceanu să afirme că, „în acest ram, ţara noastră este atât de săracă, încât, în afară de câteva şi puţine excepţii, putem zice că nu avem nici arhitecţi, nici ingineri, chiar pentru cea mai curentă trebuinţă şi, pentru aceste, încă suntem tributari străinilor"[25]. Deplin convins că, pentru acea etapă, specialiştii de

[21] *Ibidem*, f. 143.

[22] *Ibidem*, f. 143. Documentul, însoţit de o copie identică, nu este scris, ci doar corectat, adnotat şi semnat de directorul Departamentului, M. Kogălniceanu.

[23] *Ibidem*, f. 146.

[24] L. Boicu, *op. cit*., p. 127.

[25] *IN*, an I, fasc. 1, octombrie 1921, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înaltă calificare, pe care-i numea *corifei,* „lungă vreme încă vom trebui să-i cerem şcoalelor înaintate de ingineri şi arhitecţi ai Europei", propunea domnitorului, la 3 martie 1850, înfiinţarea unei „şcoli de aplicaţie de ingineri şi arhitecţi pe lângă Departamentul Lucrărilor Publice, potrivit pildei păzită pretutindene unde sunt asemenea ministerii". Conform estimărilor sale, cheltuielile aferente unei asemenea investiţii nu ar fi depăşit suma de 33.400 de lei pe an, din care, cea mai mare parte, 22.560 de lei, constituia bursa celor 12 viitori şcolari.

Ajungând la domnitor, proiectul a fost direcţionat în aceeaşi zi guvernului, spre „cercetare şi aprobarisire", care autoritate, la 8 martie, găsind „această închipuire priincioasă", o retransmitea prin anafora lui Ghica, cu acordul necesar pentru „punerea în lucrare" şi asigurarea banilor din veniturile departamentului. Potrivit proiectului însoţitor anaforalei[26], „şcoala de aplicaţie pentru drumuri şi zidiri" ce urma a se înfiinţa în capitala ţării, „sub privigherea şi administraţia Departamentului Lucrărilor Publice", impunea drept condiţii pentru admiterea pe cele 12 locuri („deocamdată") disponibile – din care „şase pentru arhitectură şi şase pentru poduri[27], drumuri şi ape" – următoarele: candidaţii, în vârstă de minim 16 ani, să fi absolvit cursurile gimnaziale, să fi învăţat desenul linear şi să fi cunoscut una din limbile franceză sau germană. Conducerea şcolii urma a fi încredinţată unui inspector „din cei mai vechi arhitecţi sau ingineri ai departamentului", căruia îi revenea şi obligaţia de a gestiona planurile, proiectele, modelele şi instrumentele şcolare, incluzând şi biblioteca departamentului.

Durata cursurilor era fixată la trei ani, cuprinzând, alături de pregătirea teoretică – cu studii de geometrie aplicată, desen arhitectonic şi ridicarea planurilor –, câte şase luni, în fiecare an (între 15 aprilie şi 15 octombrie), de „aplicaţie la lucrările de artă ale statului", spre a învăţa „stereometria aplicată la tăierea lemnelor şi pietrelor, practica construcţiilor, arhitectura civilă şi mecanica aplicată". Corpul profesoral urma a fi constituit din „cei mai vrednici arhitecţi şi ingineri ai departamentului", în număr de trei, cu salarii anuale de 1.200 lei fiecare, plus un profesor de desen selectat pentru şcoală, stipendiat cu 1.500 lei pe an. În urma examenului de absolvire, „studenţii" promovaţi urmau a fi „îndată întrebuinţaţi ca funcţionari în corpul arhitecţilor şi al inginerilor", iar cei care ar fi dovedit insuficientă „râvnă", lipsa „temeinicilor cunoştinţe" sau indisciplină, erau şterşi din „tabloul aspiranţilor la corpul de arhitecţi şi ingineri". Demn de reţinut este faptul că şi acest proiect, impresionând prin concizie, claritate şi oportunitate, poartă semnătura directorului Departamentului, Mihail Kogălniceanu.

Chiar dacă o asemenea şcoală, întrucâtva complementară celei de Arte şi Meserii, fondată cu un deceniu mai devreme şi deja funcţională în Iaşi la acea dată[28], nu a mai fost înfiinţată, continuând şi sub Gr. Al. Ghica aducerea specialiştilor sau consultanţilor străini pentru varii domenii, credem că iniţiativa directorului Departamentului nu era străină, ci, dimpotrivă, strâns legată de elaborarea – în aceeaşi perioadă – a *Aşezământului pentru reorganizarea învăţăturilor publice în Principatul Moldovei*[29], proiect mai amplu în care Kogălniceanu beneficia de colaborarea lui Anastasie Panu, Dimitrie Rallet, Constantin Hurmuzachi, August Treboniu Laurian şi Petrache Cazimir.

[26] *Ibidem,* p. 127−128.

[27] În document este transcris greşit „păduri".

[28] Dumitru Vitcu, *Începutul învăţământului profesional în Moldova. Fondarea Şcolii de Arte şi Meserii de la Iaşi*, în vol. *Cultură juridică, stat şi relaţii internaţionale în epoca modernă. Omagiu profesorului Corneliu-Gabriel Bădărău,* coord. Marius Balan, Gabriel Leancă, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2016, p. 357.

[29] Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, Editura Militară, 1971, p. XXXIX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cuprinsul noului act normativ, aprobat de domnitor şi publicat în broşură la începutul anului 1851, era consacrată gratuitatea învăţământului (primar), oficializarea limbii române ca singura limbă de predare în şcolile publice, dezvoltarea reţelei de şcoli tehnice şi economice, precum şi înfiinţarea câte unei şcoli sătești în fiecare judeţ[30]. Iar regulamentul şcolar ataşat documentului, detaliind organizarea sistemului de învăţământ, pus sub autoritatea comisiei condusă de Gheorghe Săulescu (din care mai făceau parte Vasile Alecsandri, Lăscăruş Rosseti, Nicolae Suţu, Constantin Hurmuzachi, Gh. Cuciureanu şi M. Kogălniceanu), aborda problemele spinoase ale pregătirii cadrelor didactice, ca şi pe cele ale elaborării programelor de învăţământ şi ale manualelor şcolare[31].

Tot în prima parte a anului 1850 îl întâlnim pe Kogălniceanu, în vremelnica-i ipostază de director al aceluiaşi Departament, implicat în alte câteva proiecte sau acţiuni administrative, edilitar-gospodăreşti şi, nu în ultimul rând, de organizare şi reprezentare a ţării la expoziţia universală de la Londra. Fără a mai insista asupra acestei din urmă preocupări, mult mai cunoscută şi mai vizibilă, desigur, în plan istoriografic[32], apreciem că nu e lipsit de interes evidenţierea acelor iniţiative legate nemijlocit de „fişa postului" său şi de misiunile direct asumate şi nu doar încredinţate de domnitor[33].

De departe, cea mai reprezentativă, mai solemnă şi mai edificatoare dintre toate, în privinţa virtuţilor sale manageriale, a fost prilejuită de inaugurarea lucrărilor la Palatul Oştirii din Iaşi, sau, cum a mai fost numită lucrarea în epocă, Cazarma Mare de la Copou, în vara anului 1850. La 15 iunie, acel an, Kogălniceanu – în ipostaza de director al Departamentului de profil[34] – înfăţişa domnitorului trei documente reprezentând: planul topografic al locului, „cu însămnarea cazarmelor şi a primblării proiectate"; planul detaliat al „cazarmei de infanterie şi faţada ei"; în sfârşit, programul complet al ceremoniei „pentru punerea pietrei de temelie" a edificiului[35], solicitând înalta încuviinţare şi fixarea datei pentru desfăşurarea procesiunii. Cât despre cheltuielile aferente, pe de o parte, desfăşurării ceremoniei şi, pe de alta, pentru despăgubirea proprietarului, care era la acea dată Mănăstirea Trei Ierarhi din Iaşi, nicidecum aga Vasile Drăghici, cum greşit consemna N. A. Bogdan[36], semnatarul se angaja să le supună aprobării domnitorului „îndată după închipuirea lor".

Cum Grigore Al. Ghica, prin rezoluţia semnată în aceeaşi zi, a dispus ca planurile să fie supuse controlului guvernamental, iar ceremonia proiectată să aibă loc la 22 iunie, „gioi, la 8 ceasuri"[37], Kogălniceanu a şi mobilizat factorii implicaţi în acţiune,

[30] Această ultimă măsură pare să fi fost inspirată dintr-o iniţiativă mai veche, aparţinând celuilalt Grigore Ghica (III) Voievod, martirul din 1777.

[31] *Apud* Mihai Bordeianu, Petru Vladcovschi, *Învăţământul românesc în date*, Iaşi, Editura Junimea, 1979, p. 156−157.

[32] V. Slăvescu, *Participarea Moldovei la expoziţia universală din Londra în anul 1851. Rolul lui Mihail Kogălniceanu*, în *AR*, VI (1941), p. 77−81; Ilie Corfus, *Moldova la expoziţia de la Londra din 1851. Misiunea lui Mihail Kogălniceanu*, în *AR*, X (1945−1946), p. 71−82; Constantin C. Angelescu, *Mihail Kogălniceanu, director la Departamentul din Lăuntru al Moldovei în 1851−1852*, în vol. *Scrieri alese. Drept, istorie şi cultură*, ed. Dumitru Vitcu, Iaşi, Editura Junimea, 2005, p. 110−111.

[33] În această categorie se înscrie şi cuprinderea sa în comisia înalt constituită pentru redactarea noilor coduri, calitate în care „adusese interesante contribuţii la întocmirea proiectului de *Cod civil*" (*apud* Constantin C. Angelescu, *op. cit.*, p. 111).

[34] De observat că încă deţinea această funcţie şi că nu o părăsise în aprilie acel an, cum eronat apare în scrierile biografice de până acum.

[35] SJIAN, fond DLP-M, dosar 422/1849, f. 66. Cele două planuri invocate lipsesc din dosar.

[36] N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi. Monografie istorică şi socială ilustrată*, ediţie anastatică de Olga Rusu şi Constantin Ostap, Iaşi, Editura Tehnopress, 1997, p. 462.

[37] SJIAN, fond DLP-M, dosar 422/1849, f. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispunând convocarea episcopului de Roman, Veniamin Roset (în condiţiile în care, după Meletie Lefter, scaunul mitropolitan rămăsese vacant), a Hătmăniei, a celorlalte Departamente: Interne, Secretariat, Finanţe, Dreptăţii şi Culte, precum şi a arhitecţilor statului, nominalizaţi: M. Hartl, M. Nerman, St. Berzak şi Lorent, aceştia din urmă fiind obligaţi a se prezenta cu o oră mai devreme[38].

Potrivit ritualului conceput de M. Kogălniceanu, locul desemnat pentru ridicarea edificiului trebuia marcat, din ajun, printr-o brazdă şi prin fixarea unor căpriori înalţi la fiecare dintre colţuri, împodobiţi cu „festoane de verdeaţă, preste care vor flutura bandiere naţionale". În partea dinspre răsărit a şantierului astfel delimitat, unde urma a fi aşezată piatra de temelie a edificiului, un baldachin şi un altar improvizat cu trofee militare, împodobite cu simboluri religioase şi drapele, asigurau decorul indispensabil pentru săvârşirea cuvenitei liturghii de către episcopul de Roman, cu ajutorul înaltului cler şi al cântăreţilor, programată a începe imediat după sosirea domnitorului la faţa locului. În prealabil, comandantul oştirii, N. Mavrocordat, trebuia să organizeze – cu un pluton de grenadieri – un careu în jurul pavilionului desemnat ca loc de rugăciune, acolo unde urmau a se aşeza şi miniştrii împreună cu ceilalţi demnitari ai statului „în uniformi mari", dar şi „alte persoane însămnate".

După sosirea lui Vodă Ghica şi a aghiotanţilor domneşti – întâmpinaţi cu muzică şi cuvenitele onoruri militare – şi după încheierea liturghiei, era programat momentul culminant al ceremoniei, şi anume prezentarea, în faţa domnitorului şi a întregii asistenţe, a planului edificiului şi a documentului gravat în plumb, ce urma a fi aşezat „în piatra temeliei", de către însuşi directorul Departamentului, Mihail Kogălniceanu. Textul acelui document istoric, conceput, neîndoielnic, chiar de prezentator, glăsuia astfel:

> „În numele Sfintei Treimi",
>
> În ziua întâi a anului al doilea a Domniei Preaînălţatului Domn Grigorie Alexandru Ghica VV, Domn Ţării Moldovii, cu binecuvântarea Preasfinţitului D. D. Veniamin Roset, episcop de Roman, prezidând Sfatul Administrativ al Principatului, marele log<ofăt> Constantin Sturza, ministru Trebilor din Lăuntru şi al Dreptăţii, comandând oştirea D. General-inspector Neculai Mavrocordat şi, în vacanţia postului de ministru, ocârmuind Departamentul Lucrărilor Publice, directorul, D<umnealui> maiorul Mihail Kogălniceanu, astăzi, în 22 iunie 1850, însuşi Măria Sa Domnul au pus această piatră de temelie la Cazarmia cea Mare, ce pe platoul Copoului, în Iaşi, se ridică cu cheltuiala ţării, după planurile întâiului arhitect al statului, D<umnealui> paharnicul Alexandru Costinescu.

Potrivit programului, în continuare, arhitectul Al. Costinescu urma să-i înmâneze domnitorului „măiestriile pietrăriei", pentru ca acesta să coboare la nivelul proiectatei temelii şi să zidească în rocă, „cu formalităţile cuvenite", documentul gravat în plumb. Revenit la suprafaţă, domnitorul înmâna ustensilele logofătului Constantin Sturza, care depunea, la rându-i, o piatră simbolică, gest urmat apoi de fiecare ministru şi de înalţii dregători prezenţi, asistaţi de ostaşi reprezentând toate armele şi de meşterii pietrari desemnaţi a definitiva lucrarea inaugurală. La încheierea ceremoniei, domnitorul Ghica primea de la episcopul Veniamin Roset drapelul sfinţit al Batalionului al II-lea de Infanterie, încredinţându-l comandantului oştirii, care îl transmitea ierarhic subordonaţilor săi, până la stegarul desemnat a-l duce în mijlocul unităţii.

Cu defilarea militară în faţa „Înălţimii Sale", urmată de retragerea domnitorului la Palat, iar a trupelor, în vechea garnizoană, lua sfârşit o impresionantă ceremonie, menită

[38] *Ibidem,* f. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a lăsa urme adânci nu doar în conştiinţa participanţilor activi ori pasivi, ci şi în istoria urbei. Faptul că întregul program a fost conceput şi s-a desfăşurat sub directa îndrumare a celui care avea să se impună – prin suma faptelor politice şi cărturăreşti – ca „arhitect al României moderne" nu poate fi ignorat, iar istoria edificiului ar rămâne săracă fără cunoaşterea nuanţată şi corectă a momentului genezei[39].

Ar mai fi de reţinut şi faptul că, după consumarea momentului inaugural al construcţiei cazărmii, din ziua de 22 iunie 1850, lucrările au şi demarat în ritm şi condiţii relativ normale, prin raportare la împrejurări, cu reuşite, dar şi sincope, în funcţie de interesele majore şi de gradul de implicare a autorităţilor statului. Bunăoară, când arhitectul Berzak a solicitat, la 2 iulie, Departamentului Lucrărilor Publice aprobare pentru amenajarea unui adăpost special pentru protecţia lucrătorilor pe timp de ploaie, spre a împiedica astfel risipirea lor (adesea nerecuperabilă), Kogălniceanu i-a cerut inspectorului desemnat pentru clădirile publice ale oraşului, C. Gusti, ca, împreună cu semnatarul demersului, să confecţioneze acea anexă, „întrebuinţând însă cea mai mare economie şi, spre aceasta, a lua şi din lemnul şi alte materialuri vechi ale Departamentului"[40].

Ritmul lucrărilor pentru cazarma concepută a avea baza pătrată, înălţată pe trei caturi „numai pe întinderea faţadei principale" şi apreciată ca fiind „aproape uriaşă faţă de celelalte clădiri existente în Iaşi"[41], va fi fost impus, desigur, în perioada următoare, de resursele materiale, financiare şi umane angajate, variabile de la an la an şi chiar de la sezon la sezon. Se adăugau însă dificultăţile generate de starea drumurilor şi de precaritatea sau insuficienţa mijloacelor de transport necesare pentru aducerea nisipului şi a pietrei din carierele de la Păun, Bârnova şi Ciurea[42], ca şi incidentele sau accidentele mai puţin prevăzute.

Precipitarea evenimentelor externe circumscrise acutizării „crizei orientale" şi izbucnirii războiului Crimeii, în 1853, antrenând ocupaţia armată străină (rusă, apoi austriacă) a Principatelor, avea să întrerupă şi apoi să fragmenteze continuarea lucrărilor, încât finalizarea lor, cu toate intervenţiile ameliorative ulterioare, va avea loc peste mai bine de două decenii! Cauzelor obiective li se vor fi adăugat şi cele de natură subiectivă consemnate, astfel, de cel considerat a fi fost „ultimul cronicar" sau „cronicarul întârziat al Moldovei", Manolache Drăghici. În cunoscuta-i lucrare *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, tipărită la Iaşi în anul 1857, el consemna îndeajuns de lapidar împrejurările în care domnitorul Grigore Al. Ghica reactivase proiectul mai vechi al construirii cazărmii de la Copou: „După ce au format, deci, şi batalionul al 2-lea de pedestrime a străjii pământeşti – ce era numai însemnat prin statute, dar neîndeplinit în natură, după aşezământ, din pricina holerii din 1848 – s-au apucat să zidească cazarma de la Copou, o fundaţie uriaşă şi frumoasă, de s-ar fi putut găti pe planul de pe hârtie"[43]. Numai că proiecţia iniţială s-a dovedit, în opinia sa, o „întreprindere nepotrivită atunce" pentru finalizare, din mai multe motive.

Primul dintre acestea consta în sărăcirea ţării, ameninţată cu foametea, „vânzându-se mălai în loc de pâine la pitărie, lucru ce nu s-au mai pomenit în Iaşi". Situaţia se agravase mult şi din cauza crizei monetare: „lipsa banilor şi milionul de

[39] Pentru alte detalii circumscrise evenimentului, a se vedea studiul nostru: *Inadvertenţe istorice gravate în marmură (la Cazarma Mare de la Copou)*, în *AIIX*, LI, 2014, p. 361−368.

[40] SJIAN, fond DLP-M, dosar 422/1849, f. 103.

[41] N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 462.

[42] SJIAN, DLP-M, dosar 461/1851, f. 46, 238.

[43] Plan aparţinând arhitectului-şef al oraşului-capitală, Alexandru Costinescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

carboave cerut de ruşi, după hotărârea Porţii, în despăgubirea oştilor venite la anul 1848", zădărnicea iniţierea, necum materializarea, oricărui proiect edilitar mai amplu. În al doilea rând, aprecia postelnicul Drăghici, „nici avea guvernul trebuinţă de aşa cazarmie pentru câtă miliţie era, ca să cheltuiască 20.000 galbeni din casele obşteşti". Mai mult ca sigur, pe durata războiului şi, îndeosebi, a absenţei domnitorului Ghica din ţară (după retragerea-i voluntară la Viena), lucrările vor fi fost întrerupte sau abandonate, de vreme ce acelaşi cronicar nota – pe temeiul propriilor observaţii *de visu* – că „astăzi se vede o creastă de zidiri întinse la Copou, ce samănă cu răsipele unei cetăţi din vremea romanilor. Această zidire, care avea să fie, spre lauda domnitorului, ruinată mai înainte de a fi gata, fiind în partea cea mai expusă publicului capitalei, produce în loc de laudă, în toate zilele, nou sujet de critică"[44].

Este drept că speranţe sau numai iluzii centrate pe o „iminentă" încheiere a lucrărilor au fost exprimate în răstimp[45], dar a trebuit să treacă ceva vreme, cu prefaceri profunde la nivelul societăţii româneşti, în ansamblu, până când impozanta „Bastilie" ieşeană, având la temelie documentul gravat în plumb cu semnătura lui M. Kogălniceanu, a dobândit forma finală, spre a-şi îndeplini astfel menirea şi a oferi, totodată, fostei capitale moldave o palidă mângâiere „urbanistică" pentru jertfa politică autoimpusă din 1859.

La scurtă vreme după inaugurarea festivă a lucrărilor la Palatul Oştirii din Copou, moment la care Kogălniceanu se implicase, precum am arătat, nu doar ca maestru de ceremonie, în iulie 1850, acelaşi director al Departamentului Lucrărilor Publice, împreună cu aga Gheorghe Căliman, semnau şi puneau la dispoziţia autorităţilor centrale un *proiect de instrucţii pentru Eforia Comunităţii evreieşti din capitală*[46]. Potrivit documentului, care urma să devină act normativ menit a compatibiliza raporturile interinstituţionale, noua eforie era alcătuită din cinci persoane „de naţiune evreiască", alese anual, în ziua de 1 decembrie, de către starostii breslelor şi fruntaşii obştii, după care Departamentul din Lăuntru desemna pe „întâiul efor". Organizată apoi ca structură administrativă subordonată numitului departament prin mijlocirea Sfatului municipal al capitalei, Eforia comunităţii evreieşti avea o cancelarie, un secretar şi un casier aleşi pe propria-i răspundere şi întăriţi de organul ierarhic superior, mărginindu-i-se atribuţiile şi competenţele în conformitate cu dispoziţiile hrisovului domnesc din 20 iulie acel an. În privinţa reorganizării şi întreţinerii spitalului comunităţii, urma „a se povăţui de Generalnica Epitropie a Casei Spitalelor Sf. Spiridon" din Iaşi, în domeniul învăţământului, era obligată să respecte legislaţia şcolară în vigoare, iar sub raport contabil, „să va ţânea după regula tuturor caselor obşteşti". În sfârşit, aceeaşi eforie trebuia să ofere, la cererea autorităţilor locale, „ştiinţăle ce vor fi cerute de către politie atingătoare de individe din comunitate, sau la prilej de slobozâre de răvaşe de drum, sau în oricare altă privire şi va fi răspunzătoare pentru exactitatea unor asemine ştiinţe"[47].

Este vădită, şi în această ipostază, preocuparea lui Kogălniceanu de a „disciplina", pe de o parte, raporturile interinstituţionale, insuficient sau imprecis reglementate până atunci şi, pe de altă parte, relaţiile autorităţilor locale cu minoritatea etnică evreiască, din perspectiva doritei (de el) integrări a acesteia în societatea românească a vremii. Pe

[44] Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, tom I, Iaşi, 1857, p. 232.
[45] Dumitru Vitcu, *Inadvertenţe istorice...*, p. 366−367.
[46] SJIAN, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1715/1850−1859, f. 62.
[47] *Ibidem.* Pentru alte detalii, a se vedea studiul nostru *Secvenţe documentare din viaţa socială a comunităţii evreieşti ieşene (1850−1859)*, în *SAHIR*, tom XIII, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2016, (sub tipar).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ambele direcții, a stăruit − și nu fără folos − și în următorii ani sau decenii, exersând practic predispozițiile sau valențele reformatoare ale viitorului ministru, prim-ministru și parlamentar, afirmate plenar sub regimul politic instituit în Principatele Unite la 1859 și continuate apoi sub cel al monarhiei constituționale, după 1866.

Un alt concludent exemplu, aparent marginal, corelat totuși unui proiect mai amplu în care a fost implicat spre sfârşitul anului 1850, cu suficientă capacitate de sugestie în privința disponibilității și capacității sale reformatoare, rotunjește și nuanțează efigia bunului gospodar și a înaltului demnitar M. Kogălniceanu. Este vorba de amintita, în treacăt, preocupare a domnitorului Gr. Al. Ghica – inspirat, probabil, de gestul similar al omologului său muntean Barbu Știrbei – de a elabora noi coduri (civil și penal) după model francez[48], prilej cu care s-a arătat interesat și de „radicala reformă a grosurilor din țară”[49], adică a pușcăriilor. Or, dacă în comisia de redactare a codurilor fusese numit de Ghica să lucreze alături de Nicolae Suțu, C. Rolla, Damaschin Bojinca, Nicolae Docan și D. Korne, problema reformării închisorilor din țară îi revenea lui Kogălniceanu ca obligație desprinsă și înscrisă ca atare în „fișa postului” ocupat de directorul departamentului de resort.

Răspunzând poruncilor primite în acest sens, Departamentului, raporta, la 11 ianuarie 1851, prin anafora către Cârmuire, că ceruse tuturor isprăvniciilor din ţară „o lămurită descriere a închisorilor; şi aşa am putut agiunge a ave o deplină cunoştinţă despre îmbunătăţirile ce sunt neapărate”. Între altele, se afirma că, pentru ameliorarea situaţiei constatate, era necesară „întreaga prefacere a grosurilor”, întrucât starea celor existente era intolerabilă: „pe la unele ţinuturi o singură odae şi cu o bortă în pământ slujăsc de închisoare la mai multe zecimi de oameni. Cea mai mică despărţire între sexuri, între prepus şi faptă, între gradul vinei lor, nu este şi, pe lângă toate aceste, apoi chiar încăperile de astăzi sunt în ruine. Toate grosurile din ţară, în număr de 13 [câte o închisoare în fiecare ținut – n.n., D.V.], trebuie făcute din nou; din aceste însă, opt nu rabdă cea mai mică întârziere, încât chiar în iarna aceasta, nefiind cu putinţă a se ţinea în ele pe nenorociţii închişi, Departamentul, din poronca Înălţimii Voastre, au scris isprăvniciilor ca să închirieze înadins case pentru vremelnica lor mutare”[50].

Prefacerea sistemului penitenciar ar fi trebuit să înceapă, potrivit socotinței lui Kogălniceanu, cu introducerea „principiului despărțirii sexelor și a vinelor, a păzirii regulilor penale și, prin o bună tratație, a se asculta glasul omenirii, care cere ca pedeapsa să nu vie înaintea judecății și că nici osânditul să nu fie expus unei groaznice tratații, care astăzi, din nenorocire, este soarta tuturor închișilor prin grosuri”[51]. În continuare, punea la dispoziţia domnitorului „planul unui gros”, care, dacă era acceptat, putea fi luat ca model, flexibil, „după numărul aproximativ al arestaţilor ţinutului unde ar fi a se zidi”. Mai mult decât atât, potrivit planului avansat, „închisoarea femeilor este despărţită de acea a bărbaţilor şi acei opriţi numai pentru datorii şi pentru mici călcări de poliţie sau vine nevătămătoare n-au nici o comunicaţie cu acei căzuţi sub prepus de crime”.

Așadar, spațiile de recluziune trebuiau separate, în funcție de gravitatea faptelor comise sau numai imputate, nemaivorbind de separația firească a sexelor, și de pericolul

[48] „Buletinul Oficial al Moldovei”, Iași, 17 decembrie 1850, p. 399−400.

[49] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, Iași, 1855, p. 545.

[50] *Ibidem.* Obiceiul de a închiria imobile de la particulari și de a le utiliza ca localuri de recluziune pentru arestați era mai vechi, mai ales, în capitala țării.

[51] Ar fi de observat aici că principiul acordării prezumției de nevinovăție celor închiși și nejudecați încă, invocat cu atâta stăruință la mijlocul veacului al XIX-lea, este, din păcate, clamat în van și în zilele noastre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

social reprezentat de cei aflați în stare de arest. În plus, planul reformator – inspirat, cu siguranță, din modelele vest-europene – impunea necesitatea ca, pe lângă fiecare închisoare, să fie asigurată „o mică primblare umbrită cu copaci şi neapărată sănătății închişilor". Dar, conștientizând faptul că realizarea unor asemenea zidiri ar fi constituit o povară mult prea costisitoare pentru stat, spre a le asuma în regie proprie, adică „mai presus de puterile sale"[52], propunea ca ridicarea acelor închisori să fie făcută în comun, de stat şi municipalităţi, urmând ca întreţinerea şi reparaţia lor să rămână exclusiv în seama eforiilor orăşeneşti.

Pentru construcţia acelor locaşuri, estimată la suma de 50.748 de lei fiecare, se sugera utilizarea lemnului din pădurile aparţinând clerului, iar începutul – preconizat pentru „primăvara următoare" – ar fi trebuit făcut cu „zidirea din nou a grosurilor din ţinuturile Suceava, Neamţ, Putna, Tecuci, Vaslui, Fălciu şi Iaşi". În celelalte ţinuturi, adică: Dorohoi, Botoşani, Roman, Bacău, Galaţi şi Bârlad, construcţia închisorilor era amânată „pe un al doilea sau al treilea an", cu implicarea deîndată a eforiilor în procesul reparaţiilor de urgenţă. Întrucât se constatase lipsa mijloacelor necesare pentru demararea lucrărilor la grosurile din Vaslui, Piatra şi Huşi, cheltuielile aferente urmau a fi acoperite de Departamentul Lucrărilor Publice, iar pentru celelalte, eforiile trebuiau să suporte jumătate din investiţie.

Înalta aprobare din partea domnitorului Ghica a venit la 12 martie 1851, cu precizarea că cele două departamente direct implicate, cel din Lăuntru şi, respectiv, al Lucrărilor Publice, urmau a stabili partea de contribuţie a eforiilor, fiind atente „a se lua de pravăţ mai mult soliditatea decât eleganţa care pricinueşte cheltuială de prisos". Totodată, se încuviinţa ca închisoarea din Iaşi să fie zidită „pe locul temniţei", care era însemnat pe schița anexată documentului, cu suma de 100.000 de lei luată din veniturile Departamentului Lucrărilor Publice şi, eventual, suplimentată în caz de neajuns din Vistieria statului, cu menţiunea că „această zidire să se înceapă şi să se săvârşască cât s-ar pute mai neîntârziet"[53].

Într-atât de câștigat și de convins va fi fost domnitorul în privința necesității proiectului reformator vizând domeniul închisorilor publice, lansat atunci de departamentul condus de Kogălniceanu, încât a recomandat tot atunci instituției ca, din veniturile proprii, să construiască și la Târgu Ocna „o închisoare solidă cu zid prin-pregiur, în apropiere de groapa Ocnei, care va sluji de adăpost vinovaților în vreme de noapte, iar ziua vor fi coborâți în groapă spre a lucra după obicei"[54]. În acest sens, cerea guvernului ca prin mijlocirea ministerului de resort „să trimată la fața locului un arhitect al statului spre a face planul și devizul acestei închisori și îndată va și da-o în antrepriză, iar binaoa să fie în desăvârșire gătită până în toamna anului viitor". Motive temeinice, de ordin financiar, dar și politice, aveau să conducă la întârzierea finalizării „castelului" de la Tg. Ocna[55], ca și a închisorii de la Iași, până în 1855, dar problematica circumscrisă domeniului și semnificația tuturor acțiunilor inițiate sau controlate administrativ adaugă noi dimensiuni personalității celui care a îndeplinit temporar funcția de director al departamentului de profil.

Cu experiența, chiar dacă de scurtă durată, câștigată în domeniu, Kogălniceanu avea să revină de fapt asupra problematicii de fond a închisorilor, cu autoritatea mult

[52] *Ibidem*, p. 546.
[53] *Ibidem.*
[54] „Buletin. Foaia publicațiilor oficiale a Prințipatului Moldaviei", Iași, duminică în 15 ianuarie 1851, p. 1.
[55] Gr. I. Dianu, *Istoria închisorilor din România*, București, 1900, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sporită a preşedintelui Consiliului de Miniştri şi a ministrului interimar de Interne, cu prilejul dezbaterii şi elaborării celor două *Coduri, civil* şi *penal*, în primăvara anului 1864. Este drept, nu atât latura tehnico-administrativă a pușcăriilor – precumpănitoare în ipostaza directorului de departament – îl va preocupa pe viitorul ministru ad-interim, cât mai ales tratamentul aplicat „locatarilor" (arestați sau deținuți), în virtutea noii legislații penale, mai blândă decât în trecut și chiar mai relaxantă decât modelele europene urmate. În concepția sa, detenția nu trebuia să mai fie acel cumplit loc de tortură și de infamie din Evul Mediu, ci unul de autentică reeducare și de recuperare socială a celor închiși.

„Pedeapsa – preciza el într-una din cele două «circulare instructive» transmise, la 1 şi 4 aprilie 1864, prefecților şi Serviciului Închisorilor Publice – e un mijloc pentru societate; scopurile ei sunt îmbunătățirea, îndreptarea culpașului şi, totodată, intimidarea nu numai a delicventului, dar şi a mulțimii. Toate măsurile, fie chiar recomandate de siguranțe ca mai ușoare de îndeplinit, care au un caracter batjocoritor, pentru neînversunarea omului şi dezbrăcarea lui de toată simțirea, de rușine, de amor propriu, este mai bine să se înlăture, domnule prefect. Rasul pe jumătate, îmbrăcarea sub două culori, metodul de-a încătuşa pe arestat de gât şi de a-l târî astfel dorobanțul de pe înălțimea calului, pe sub ochii publicului, sunt măsuri cu totul condamnabile"[56]. În continuare, Kogălniceanu îi sfătuia pe prefecți să recurgă la alte mijloace pentru asigurarea liniştii publice şi a securităţii oamenilor, interzicând intendenților sau gardienilor din pușcării de a-i mai umili pe cei reținuți, avertizând că „asemenea purtare va provoca din parte-mi, în viitor, nu numai dezaprobare, dar şi urmărirea făptuitorilor"[57].

Trecând peste alte instrucțiuni transmise instituțiilor responsabile şi personalului din subordine, asupra cărora vom reveni în cuprinsul unui studiu special, să consemnăm insistența sa pe cultivarea caracterului educativ şi recuperator al pedepselor aplicate condamnaților. Solicita autorităților de resort să se implice cu mai multă fermitate în acțiunea de recuperare socială a celor eliberaţi şi de reintegrare a lor în societate, de a nu lăsa această misiune doar în seama familiilor lor. Printr-o nouă „circulară explicativă" transmisă la 22 aprilie acelaşi an, adresată prefecților de județe, care document era însoțit de *Regulamentul general pentru arestele districtuale din toată ţara*, Mihail Kogălniceanu făcea câteva precizări de ordin administrativ, pe teme penitenciare; de această dată din perspectiva *legii comunale* abia trecută prin parlament[58], care fixa „o analoghie absolută între drepturile şi îndatoririle comunelor cu trebuinţele şi interesele lor cele curat locale". Întrucât în cadrul obligaţiilor autorităţilor municipale intra şi întreținerea „arestelor districtuale", prim-ministrul promitea, în numele guvernului pe care îl conducea, să asigure „acest serviciu din bugetul statului şi mai cu seamă de-a aşeza şi de-a întemeia regimul interior al arestelor districtuale pe nişte reguli fixe şi generale, care să corespundă mai bine cu condiţiile organizaţiunii generale a ţării"[59].

Apreciată ca una din preocupările majore ale momentului, pentru cabinetul său, uniformizarea sistemului penitenciar, el preconiza „introducerea unei îngrijiri omenoase şi aplicarea unor reguli uniforme, pretutindeni". Kogălniceanu observase că „diversitatea

[56] I. M. Bujoreanu, *Collecţiune de legiuirile României, vechi şi noi, câte s-au promulgat până la finele anului 1870*, Bucureşti, 1871, p. 853.

[57] *Ibidem*, p. 854.

[58] Vezi Constantin C. Angelescu, *Unificarea legislaţiei Principatelor Unite Române sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, coord. L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 390.

[59] I. M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 857.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tratamentului după localităţi şi persoane", reţinând, ca fenomen ce trebuia abandonat, inegalităţi nu doar în tratamentul aplicat celor condamnaţi, ci şi în rândul celor „preveniţi", adică al celor împotriva cărora nu fusese pronunţată o sentinţă. În cazul acestora din urmă, inegalitatea constituia, în opinia sa, „un abuz mai mare încă, căci ea supune un om, poate nevinovat, la striviri şi la lipsuri ce nu se impun aiurea unui alt prevenit". Spiritul justiţiar al paşoptistului şi unionistului Kogălniceanu, aflat acum în ipostaze politico-administrative decizionale, iese şi mai mult în evidenţă aici prin invocarea prezumţiei de nevinovăţie pe care o voia activată oficial, în favoarea arestaţilor încă nejudecaţi.

Din perspectiva înaltei demnităţi ocupate, Kogălniceanu era convins că soluţia optimă şi posibilă pentru rezolvarea problemelor grave ale sistemului penitenciar românesc, cel puţin pentru acea etapă, consta în introducerea regimului celular în toate „aresturile districtuale". Numai că resursele bugetare ale statului nu îngăduiau, pentru moment, alocarea unor fonduri spre acest capitol, încât, mărturisea cu sinceritate, adresându-se prefecţilor, că „vor trebui încă mulţi ani până să se introducă această reformă salutară în toate părţile". De aceea, în imediată perspectivă, prim-ministrul recunoştea că, „mult timp încă, regimul traiului în comun va fi singurul cu putinţă în multe din casele noastre de arest". De aici şi nevoia imperioasă a impunerii unei discipline energice în aresturi, care să compenseze lipsa dotărilor specifice ale acestor stabilimente.

Intensificarea disciplinei, mai preciza el, nu însemna însă şi îndemn la utilizarea unor constrângeri fizice împotriva osândiţilor, la ignorarea „omeniei"; dimpotrivă, interzicea celor îndatoraţi cu aceasta să recurgă la mijloace violente, la pedepse fizice: „[...] cu cel amărât de strivirile şi lipsurile captivităţii, mai nimerit este de-a fi cu blândeţe, chiar şi pedepsindu-l, de-a întrebuinţa mustrări mai des decât înfrânări fizice, de a-i da cuvinte de mângâiere în loc de ocări şi batjocuri triviale [...]. Cei însărcinaţi cu privegherea şi îngrijirea să urmeze, în aplicarea pedepselor, cu înţelepciune şi cu bună chibzuinţă. Să se oprească de la acele furii, de la acele mânii nesocotite ce cred de nevoie să izbucnească în îngroziri brutale". Pentru că un astfel de tratament, opina el, putea avea consecinţe imprevizibile şi, desigur, nedorite: brutalitatea genera reacţii de orgoliu din partea pedepsiţilor, „nu izbuteşte decât a îndărătnici răutate, decât a provoca zâmbetul sumeţiei şi a face o chestiune de amor propriu pentru arestat să-şi pună vrednicia în bravarea înfrânării. Fără ca să fie slab, să fie stăpâni pe sine, să ştie a aplica o pedeapsă justă cu o mustrare părintească, unde mintea culpaşului să priceapă necuviinţa faptei lui şi însăşi conştiinţa lui să înţeleagă dreptatea înfrânării ce i se dă"[60]. Şi în această ipostază, ministrul de Interne interimar dădea dovadă de temeinice şi serioase cunoştinţe în domeniul psihologiei individului şi a grupurilor, ca cheie de pătrundere în procesul cunoaşterii raporturilor sociale şi interumane.

În încheierea acelor instrucţiuni, prim-ministrul Mihail Kogălniceanu îşi exprima nădejdea că toate autorităţile implicate la nivelul prefecturilor au înţeles sensul adevărat al preocupării sale de a „împinge pe o bună cale această reformă la începutul ei. Căci, ea se întreprinde pentru întâia oară într-un mod serios şi cu ferma voinţă de a o desăvârşi. Eu vă voi înlesni, în marginile putinţelor mele, prin acţiunea şi controlul inspecţiunii generale a închisorilor, la cari vor fi supuse raporturile dvs., şi observaţiunile ei vi se vor comunica totdeauna"[61].

[60] *Ibidem*, p. 858.
[61] *Ibidem*, p. 859.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am insistat în această (poate, prea largă) paranteză, ce depășește, cronologic, etapa *directoratului* slujit de Kogălniceanu sub guvernul ultimului voievod moldav, în sectorul lucrărilor publice, spre a evidenția, pe de o parte, consecvența principiilor (de ordine, legalitate și disciplină) în care a crezut de timpuriu și, pe de alta, spiritul justițiar ce i-a călăuzit pașii în viața publică și politică după acea primă și fulgurantă carieră administrativă.

Aceleași principii și același spirit justițiar îi vor defini conduita, cu asupra de măsură, și în următoarea-i ipostază, de director al altui departament al guvernului moldav, cel al Internelor sau – cum era încă definit în documente – al Trebilor din Lăuntru. Dacă în privința datei la care a părăsit funcția executivă de la Lucrările Publice și a împrejurărilor sau a motivațiilor însoțitoare plutește încă incertitudinea, sigură fiind doar depășirea cu mult a termenului deja consacrat istoriografic (aprilie 1850), preluarea noului directorat s-a petrecut, cu exactitate, la 4 octombrie 1851. Să fi fost o pauză între cele două funcții ce i-au fost înalt încredințate? Posibil, deși – în lipsa unei confirmări documentare – câmpul speculațiilor rămâne (încă) deschis. „Intrigile neprietenilor și răceala domnitorului”[62], de care s-ar fi tânguit la întoarcerea în Iași, de la Constantinopol, în primăvara anului 1850, nu par să-l fi determinat a-și abandona postul: în perioada imediat următoare, incluzând și începutul anului 1851, îl întâlnim, precum am arătat, în exact aceeași ipostază, punând piatra de temelie la Palatul Oștirii din Copou, elaborând instrucțiunile pentru înființarea eforiei comunității evreiești din capitală, sau preocupat de reformarea „grosurilor” și a închisorilor publice din Moldova.

Oricum, pretinsa „răceală” a lui Ghica Vodă va fi fost, atunci, doar o simplă impresie sau, poate, o „sclifoseală” prevestitoare; de vreme ce domnitorul, după ce îi anulase (motivat) plecarea la Expoziția universală de la Londra, dar îl cooptase în comisia de elaborare a celor două *Coduri*, îi va încredința, în toamnă, postul proaspăt vacantat de Al. I. Cuza, director al Departamentului din Lăuntru. Demisia lui Cuza din funcție, motivată prin „serioase împrejurări casnice”[63], n-a alterat bunele raporturi existente între domnitor și foștii camarazi de idei și acțiune, pașoptiștii, instalați pe poziții (totuși) subalterne, după cum nu a modificat nici strategia sa „pacifistă” față de oamenii trecutului, cărora le-a oferit conducerea ministerelor. Prin ofis domnesc, Ghica i-a mulțumit public fostului director pentru activitatea desfășurată în cadrul Departamentului, asigurându-l de statornicia bunelor sentimente, gest repetat și de noul ministru în exercițiu, logofătul Nicolae Canta, care îl înlocuise, în februarie același an, pe logofătul Constantin Sturdza.

Ar fi de observat că scrisoarea de mulțumire – în termeni deosebit de amicali – a lui Canta, pentru sprijinul pe care Cuza i-l dăduse „în îndeplinirea îndatoririlor grele” ale ministerului, fusese concepută și redactată de nou-numitul succesor în funcția directorială, Mihail Kogălniceanu[64].

În noua-i ipostază, râvnită sau nu de beneficiar (după demersurile sale anterioare vizând diminuarea competențelor și atribuțiilor acestui departament) și acceptată fără insistențe din partea domnitorului ofertant, Kogălniceanu venea cu avantajul experienței deja acumulate în administrația publică, nemaivorbind de energia și înțelepciunea măsurilor luate la celălalt minister; dar și cu riscul generat de întâlnirea cu un alt om al trecutului, logofătul Nicolae Canta, „concusionarul emerit și incorigibil” sau „instrumentul

[62] Al. Zub, *op. cit.*, p. XL.
[63] Virginia Isac, *Contribuții la o biobibliografie: Alexandru Ioan Cuza*, Iași, Editura Junimea, 2005, p. 16.
[64] *Ibidem.* Vezi textul scrisorii în „Buletinul Oficial al Moldovei”, 25 octombrie 1851, p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

principal" al abuzurilor fostului domnitor Mihail Sturdza (în expresia lui Nicolae Suțu)[65], deținătorul portofoliului de ministru de Interne. Iar agenda de lucru la preluarea funcției de director al acestui minister, în pofida bunelor raporturi preexistente între cei doi, lăsa puține speranțe unei fructuoase și lipsită de incidente colaborări ierarhice: modernizarea administrației, stârpirea abuzurilor săvârșite de dregători și, peste toate, punerea în aplicare a noului așezământ agrar, care avea să agite lumea satelor, în imediată perspectivă, sporind semnificativ conflictele dintre locuitori și proprietarii de moșii.

Cum despre aceste aspecte s-a scris deja cu suficientă acribie documentară și capacitate de persuasiune[66], ne mărginim a reaminti, în rândurile următoare, doar principalele performanțe „profesionale", spre întregirea tabloului general consacrat înaltului demnitar al statului, M. Kogălniceanu, în dubla-i ipostază: de succesor pe funcție al unui viitor domn (Al. I. Cuza), pe de o parte, și de subaltern al unui personaj împovărat cu multe păcate și cu reputație, zice-se, detestabilă (N. Canta), pe de alta.

O primă măsură de natură reformatoare în domeniul administrației publice, pe care a girat-o, dacă nu și inițiat-o, deplin convergentă opiniilor sale economice mărturisite cu mult înainte, a constat în abolirea monopolului preexistent al căsăpiilor și mungeriilor, începând cu data de 1 noiembrie 1851, cu efecte benefice pentru consumatori, deja verificate în urma unei decizii similare a aceluiași minister, în privința pâinii, adoptată în primăvara aceluiași an. Ca „obiecte de îndestulare publică", *pâinea*, *carnea* și *lumânările* suportau încă, în orașe și târguri, rigorile regimului învechit și restrictiv" de monopol, regim ce constituise până atunci „un adevărat izvor de împilare pentru popor" prin continua escaladare a prețurilor. Or, noul director se pronunțase încă din 1839 împotriva monopolurilor, însușindu-și tezele formulate de economistul francez Jean-Baptiste Say (1767−1832) referitoare la libertatea industriei și a comerțului; încât măsura adoptată acum se înscria ca firească și inevitabilă în filozofia noii administrații.

Respectarea cu strictețe a legii – bună, proastă, cum era – a găsit în Kogălniceanu un apărător infatigabil, deloc dispus la compromisuri sau derapaje interpretative din partea colaboratorilor, indiferent de rang. Nu o dată, el le-a atras atenția că nu va tolera ilegalitățile și că va pedepsi cu asprime pe toți acei care ar fi aplicat cu strâmbătate rânduielile în vigoare, mai ales în dauna celor mulți și lipsiți de apărare, cum erau locuitorii satelor. Cele câteva exemple oferite de Constantin C. Angelescu în studiul deja citat sunt extrem de sugestive în privința severității, energiei și curajului dovedite cu prisosință de directorul departamentului de profil în raporturile cu reprezentanții autorităților administrative din teritoriu, ignorând constant relațiile sus-puse ale acestora la „centru", chiar dacă între cei vizați s-a aflat, la un moment dat, unul dintre fiii domnitorului, beizadeaua Ion Ghica, în calitatea-i de ispravnic al ținutului Iași[67].

Consecvent și intolerabil s-a arătat Kogălniceanu, pe durata celor nouă luni cât a deținut funcția de director la Interne, față de cei responsabili cu punerea în aplicare a noului *Așezământ pentru dreptățile și îndatoririle proprietarilor de moșii și ale sătenilor ce le locuiesc*, în conformitate cu normele consacrate[68] prin jurnalul Sfatului Administrativ Extraordinar al Moldovei, din 23 aprilie 1851. În cuprinsul unei note circulare transmise isprăvniciilor, în numele Departamentului din Lăuntru, la 13 noiembrie același an, atrăgea atenția reprezentanților autorităților locale să se îngrijească a-i obliga

[65] *Apud* Constantin C. Angelescu, *Mihail Kogălniceanu, director al Departamentului din Lăuntru...*, p. 57.
[66] *Ibidem,* p. 58−70.
[67] Este vorba de cazurile petrecute și cercetate în satele: Stroești − ținutul Botoșani, Totoești − ținutul Iași, Huși − ținutul Fălciu sau Știubeeni, Vorniceni și Balinți − ținutul Dorohoi (*ibidem,* p. 60−61).
[68] „Buletinul Oficial al Moldovei", 23 aprilie 1851, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe arendaşi să lichideze „toate daraverile (trecute) ce ar deriva de la lucrul câmpului” în relaţia cu ţăranii, până la 1 aprilie 1852, când urma să intre în vigoare noua legiuire agrară. Le cerea insistent să vegheze asupra corectitudinii operaţiunilor, spre a elimina „niscaiva împovărări, împliniri nelegiuite şi cereri de obiecte oprite de aşezământ”, în dauna sătenilor, sub ameninţarea răspunderii directe, pentru orice abuzuri, a ispravnicului şi a privighetorului de ocol[69].

Anticipând, prin aceasta, atitudini şi reacţii asemănătoare, ce vor fi exprimate de pe cea mai înaltă poziţie executivă, cu prilejul aplicării reformei agrare din anul 1864, Kogălniceanu a făcut din ocrotirea sătenilor împotriva nedreptăţilor de orice fel unul din obiectivele centrale ale administraţiei pe care o slujea în calitatea-i de director al noului departament. Câteva exemple[70], dintre cele semnalate documentar de Constantin C. Angelescu, probează cu prisosinţă constanta-i preocupare în direcţia preîntâmpinării şi/sau înlăturării abuzurilor săvârşite, fie direct, de proprietari, arendaşi sau vechili, fie indirect, de ispravnici, priveghetori de ocoale sau de alţi „nacialnici” (complici prin tolerarea nedreptăţilor), în dauna ţăranilor lipsiţi, îndeobşte, de şansa apărării. Rezoluţiile puse pe jalbele locuitorilor din Valea Satului (Vaslui), Cotoroaia (Tutova), Mărăşti (Putna), Miclăuşeni (Roman), Vocoteşti (Iaşi), Scoposeni (Fălciu) ş.a., din prima parte a anului 1852, ca şi reacţiile sale, uneori vehemente, împotriva interpretărilor partizanale ale legiuirii, chiar şi atunci când acestea aparţineau şefului său ierarhic, logofătul Nicolae Canta, sau unor personaje din anturajul domnitorului, ori cu statut privilegiat, precum viitorul caimacam N. Conachi-Vogoride sau vistiernicul N. Rosetti-Roznovanu, i-au aureolat imaginea publică, dar, în egală măsură, i-au şi grăbit „divorţul” de înalta funcţie administrativă.

Situându-se pe o poziţie explicit contrară opiniei lui Canta în interpretarea articolului 23 al noului aşezământ agrar (privitor la chestiunea izgonirii ţăranilor „recalcitranţi” din satele lor), continuarea colaborării între ministru şi şeful departamentului a devenit imposibilă, iar soluţia politică n-a întârziat. La 21 iulie, acelaşi an, „Gazeta de Moldavia” anunţa că, prin decret domnesc, în locul vacantat prin demisie de M. Kogălniceanu a fost numit un nou director al Departamentului din Lăuntru, în persoana lui Constantin Rolla.

Mulţumirile protocolare pe care Ghica Vodă le făcea publice trei zile mai apoi, insinuând menţinerea bunelor relaţii cu cel care rămânea încă adjutant domnesc şi colonel al oştirii moldave, aveau să pălească foarte curând. În mai puţin de un an, Kogălniceanu a demisionat şi din cadrele active ale armatei[71], iar în privinţa raporturilor sale cu domnitorul, sugestivă rămâne replica dată calomniatorului său fălticenean N. Goncescu, într-un număr din „Steaua Dunării” din 1858, replică exprimată la persoana a treia: „D-l Kogălniceanu n-au fost niciodată sfetnicul cunoscut sau tainic al Domnului Ghica; şi este ştiut că de la începutul anului 1853 şi până la sfârşitul domniei lui […] s-au ţinut retras de orice relaţie, ba chiar în duşmănie cu guvernul şi cu persoana domnului Ghica”[72]. Şi pentru a spulbera bănuieli sau comentarii răutăcioase pe aceeaşi

[69] *Ibidem*, 22 noiembrie 1851, p. 203−204. Atribuită, argumentat, lui Kogălniceanu, nota circulară este asemuită unei alteia, din 5 mai 1860, când, din poziţia de preşedinte al Consiliului şi de ministru de Interne al Moldovei, se adresa prefecţilor din ţară, în apărarea aceloraşi săteni (Constantin C. Angelescu, *op. cit.*, p. 62).

[70] *Ibidem*, p. 63−68.

[71] „Buletinul Oficial al Moldovei”, 10 mai 1853, p. 141.

[72] „Steaoa Dunării”, an III, nr. 100 (supliment), 1858, p. 1 (*apud* Alexandru Zub, *M. Kogălniceanu şi Gr. A. Ghica. Note pe marginea unor manuscrise inedite*, în vol. *M. Kogălniceanu. Studii şi note istoriografice*, Bucureşti – Brăila, Editura Academiei Române – Editura Istros, 2017, p. 188).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

temă, un an mai târziu, revenea cu o *Întâmpinare* în coloanele aceluiași ziar (nr. 207/ 1859, p. 3), precizând: „Se ştie că eu m-am retras în viața privată în luna lui marti, 1853, după întoarcerea Domnului Grigori Ghica de la Hărpășești! Eu de atunce n-am mai fost în nici o funcție […]”[73].

Publică, desigur, pentru că, în privat, avea să-și etaleze energia neostoită, spiritul de inițiativă și zestrea intelectuală în ipostazele de editor (al cronicii lui Șincai) sau de publicist (studiul *Ochire istorică asupra sclaviei*, ca prefață la *Coliba lui Moș Toma* a lui Harriet Beecher Stowe, în traducerea lui T. Codrescu), de întreprinzător (fabrica de postav de la Neamț) sau de avocat pledant (în procesele lui N. Conachi-Vogoridi, Costache Balș, Al. Mavrocordat, Grigore și Leon Cantacuzino ș.a.); și, nu în ultimul rând, de proaspăt familist (1852), greu încercat de pierderea primelor două vlăstare, Ruxandra (1853) și Mihai (1854).

Cum, din toamna anului 1853, izbucnirea războiului Crimeii – cu urmările sale imediate și de perspectivă pentru ambele Principate – avea să-i redirecționeze prioritățile ocupaționale, putem aprecia că o etapă, aparent minoră, din biografia personajului (prin raportare la ansamblu) se încheiase și că o alta, mult mai spectaculoasă, focalizată pe obiectivul național major, deschidea larg porțile unui destin politic inseparabil: al său și al țării. Cei aproape patru ani cât a slujit efectiv, ca înalt demnitar sau consilier, regimul politico-administrativ instituit în Moldova prin Convenția de la Balta-Liman și, implicit, pe Ghica Vodă, s-au constituit într-o prețioasă experiență de viață și profesională, desprinsă din contactul nemijlocit cu metehnele unei societăți abia ieșită din tunelul medievalității și pe care o dorea și o vedea racordată principiilor și standardelor civilizației moderne.

În egală măsură, aceeași etapă, dominată încă de mulțimea de nedreptăți, de nevoi, ca și de vise ameliorative de sorginte pașoptistă, recomandă din plin și cu probe practice la vedere alesele virtuți ale demnitarului: consecvență și onestitate, energie și perseverență, iscusință și intoleranță la tot ce era rău și perimat, în strânsă conexiune cu atașamentul statornic pentru cauza celor mulți și oropsiți. În sfârșit, scurta-i experiență administrativă – dincolo de îmbogățirea, poate, nesemnificativă a propriei biografii, pentru analiștii mai exigenți – îi va servi ca suport profesional lui Mihail Kogălniceanu în exercitarea înaltelor prerogative de președinte al Consiliului de Miniștri al Moldovei, în anii 1860−1861 și, mai ales, de șef al guvernului Principatelor Unite, între anii 1863 și 1865, când marele cărturar, patriot și istoric și-a etalat întreaga măsură a capacității sale reformatoare.

[73] *Ibidem*, nota 66. Totuși, la 24 noiembrie 1853, Sfatul Administrativ al Moldovei (guvernul) l-a numit, alături de Nicolae Istrati, în comisia de organizare a Casei smintiților de la Golia (idem, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, p. XLI).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAIL KOGĂLNICEANU BICENTENNIAL. SOME BIOGRAPHICAL ANNOTATIONS (Summary)

Keywords: Moldavia, Kogălniceanu, Government, Iaşi, Department, Public Works.

Undoubtedly, Michael Kogălniceanu is one of the most known historian, cultural and political personality of Romania in the nineteenth century. His political career, marked by the commencement of a revolutionary wave that swept through Europe in 1848, including Romanian Principalities, continued long time after, with more and more intensity during the struggle for national unity, construction and strengthening of the modern Romanian state, up to the last decade of the same century.

In this paper, the author offers some new biographical informations, beside those already known, regarding to the beginning of his higher job in public services, as follows: the first, as a Director of the Public Works Department (or Ministry) of Moldavian Government (1849−1850), and the second, as a Director of Internal Department of the same Government (1851−1852), during Grigore Alexandru Ghica reign (1849−1856). All informations were found and gathered in some collections of documents from the National Archives in Iaşi branch, and, together with the other historical sources, are completing, in posterity, the image of a proteic personality, who is considered almost unanimously, the real architect of modern Romania.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LIVIU BRĂTESCU[*]

EUGENIU CARADA (1836−1910): ACŢIUNI POLITICE ŞI RAPORTAREA POSTERITĂŢII LA MOŞTENIREA SA

Societatea românească cunoştea, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în prima parte a secolului al XX-lea, o agitaţie ce cuprinsese nu doar viaţa politică, dar şi pe cea culturală, care începea să resimtă tot mai mult influenţa franceză. Anul 1910 începea cu o ştire tristă: moartea lui Eugeniu Carada, cel care se remarcase prin generarea mai multor proiecte de recuperare a memoriei unor lideri politici din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Vestea apărea într-un climat politic tensionat, cu frământări serioase în ambele formaţiuni politice (PNL şi PC). Diferitele publicaţii ale epocii ofereau cititorilor, în fiecare zi, noi detalii despre starea de sănătate a lui Carada, ştiut ca „părinte" al Băncii Naţionale a României. Prima impresie pe care o provoacă ziarele epocii, după ce anunţul decesului lui Carada se regăsea peste tot, era aceea a deplângerii unei pierderi suferite de întreaga naţiune. Chiar dacă Eugeniu Carada fusese un membru marcant al PNL, generozitatea lui, apoi marea disponibilitate de a ajuta mereu feluriți oameni, indiferent de simpatiile lor politice, dar şi permanenta implicare în diferite „cauze" explică amintirile frumoase pe care le lăsa în urmă.

În perioada imediat următoare stingerii sale se năşteau temeri privitoare la capacitatea formaţiunii liberale de a se menţine la guvernare şi de a pune în practică principiile invocate de-a lungul timpului. Nu lipsită de interes este şi urmărirea unui alt fenomen, şi anume cel legat de modul în care urmaşii politici ai lui Carada înţelegeau să îi instrumentalizeze faptele şi să îi perpetueze memoria. Niciunul dintre cei rămaşi în viaţă după dispariţia lui Eugeniu Carada nu concepea ca, tocmai celui care fusese inspiratorul celor mai multe statui ale oamenilor politici, să nu i se ridice un monument de for public. Etapele, dar şi greutăţile întâmpinate în procesul de inaugurare a statuii lui Carada reprezintă alte obiective ale rândurilor următoare.

Originar din zona Craiovei[1] şi fiu al unor oameni cu o stare materială deosebită[2], Eugeniu Carada primea, de timpuriu, o educaţie aleasă. După primii paşi făcuți cu

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[1] George Virgil Stoenescu, *La început a fost Carada*, în volumul *Eugeniu Carada (1836−1910)*, coordonat de Ion Bulei şi Virgil Stoenescu, Bucureşti, Institutul Cultural Român, 2010, p. 35−36. Petriţa era fiica vistierului Maxim Marici şi a Elenei Slăvitescu. Vezi Constantin Răutu, *Eugeniu Carada, omul şi opera*, în volumul *Eugeniu Carada (1836−1910*), p. 274.

[2] Despre tatăl său, Nicolae Carada, se ştie că „era bucureştean neaoş, scoborâtor dintr-o familie de boieri de curte, ce-şi aveau casele lor în secolul al XVIII-lea în mahalaua Izvorului"; vezi M. Th. Carada, *Eugeniu Carada (1836−1910)*, în vol. *Eugeniu Carada (1836−1910)*, p. 35−36. În 1831, a avut loc căsătoria dintre Nicolae Carada şi Petriţa Slăvitescu, provenită dintr-o familie atestată încă din secolul al XVI-lea în

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 163−177

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gh. Chiţu[3], tânărul Carada beneficia de o instruire bazată pe o programă şcolară structurată după modelul celei de la Sorbona, în cadrul unui aşezământ cunoscut sub denumirea de Institutul Raymond[4]. Beneficiind de suportul familiei, Eugeniu Carada lua ulterior drumul Parisului, pentru a urma cursurile de drept şi literatură la Collège de France[5]. Perioada petrecută în capitala Franţei era fructificată nu doar pentru specializarea în domeniile deja amintite; îşi făcea şi unele relaţii în zona presei franceze, dar şi a oamenilor politici occidentali de mare anvergură, precum Michel Chevalier[6], Jules Michelet sau Edgar Quinet[7].

Crescut în mediile pariziene, manifestarea publică a unui sentiment puternic filofrancez nu surprindea în momentul în care se implica în organizarea unei acţiuni de celebrare a victoriei obţinute de Franţa la Sevastopol, în 1855[8]. Dacă privim la colegii săi de generaţie, putem spune, fără teama de a greşi, că în ciuda instabilei vieţi politice româneşti nu erau prea mulţi care să se transforme din susţinători fervenţi ai Unirii Principatelor[9] şi ai domnitorului[10] în adversari ireconciliabili ai acestuia[11]; sau în adepţi ai aducerii unui prinţ străin pe tron[12]. Carada se preschimba însă din adept al lui Carol I într-un contestatar al acestuia, ocupând chiar un loc fruntaş în prima linie a acţiunilor anticarliste din anii 1870−1871. Unii dintre adversarii politici ai lui Carada îşi vor explica, evident, această schimbare de atitudine prin prezumtivele convingeri republicane formate în timpul studiilor la Paris. Ca şi în cazul domnitorului Al. I. Cuza, existaseră anumite aşteptări ale liberalilor faţă de Carol I, în sensul unei colaborări mai strânse şi al unui sprijin reciproc. După incidentele din timpul campaniei electorale de la sfârşitul anului 1869[13], faţă de care şeful statului nu luase niciun fel de atitudine, relaţiile dintre liberalii radicali şi domnitor se răciseră destul de mult. Cât de puternică era ruptura dintre Carol I şi o bună parte dintre cei care contribuiseră la aducerea lui[14]? Răspunsul vine din implicarea celor din urmă în mişcările anticarliste.

Plasarea lui Eugeniu Carada în cadrul grupului contestatar nu-l scotea din primplanul scenei politice. Prietenia şi buna colaborare − din anii ulteriori venirii prinţului

---

acest ţinut. Eugeniu Carada a venit pe lume la 29 noiembrie 1836, în oraşul Craiova, unde tatăl său, Nicolae Carada, era pitar pe atunci, apoi mai mult timp magistrat şi inginer hotarnic; vezi Mihail Gr. Romaşcanu, *Eugeniu Carada (1836−1910)*, în *Eugeniu Carada (1836−1910*), p. 103.

[3] M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 36.

[4] D. Teleor, *Eugeniu Carada (1836−1910*), Bucureşti, Tipografia şi Stabilimentul de Arte Grafice G. Ionescu, 1910, p. 3; M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 36.

[5] Mihail Gr. Romaşcanu, *op. cit.*, p. 104.

[6] *Ibidem.*

[7] George Virgil Stoenescu, *op. cit.*, p. 20.

[8] M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 37, 161. Eugeniu Carada era, în acel moment, ziarist la „Gazeta Naţională" din Bucureşti; iar în clipa în care s-a aflat în Bucureşti despre căderea Sevastopolului se implica în organizarea unei procesiuni pe Podul Mogoşoaiei (Calea Victoriei), cu muzica militară în frunte, fapt care nu avea cum să nu fie remarcat şi la palatul lui Vodă Ştirbei („Luceafărul", Sibiu, an IX, nr. 7, 1 aprilie 1910, p. 161).

[9] M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 38.

[10] *Ibidem*, p. 42.

[11] *Ibidem*, p. 49; Constantin Răutu, *op. cit.*, p. 147, 299; Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967, p. 262.

[12] M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 53.

[13] D. Teleor, *op. cit.*, p. 4. În 1867, devine deputat în Camera Deputaţilor ca reprezentant al negustorilor din Bucureşti şi secretar al Adunării. În 1869, este ales din nou de acelaşi colegiu electoral, dar nu e proclamat ca deputat de către biroul electoral (M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 59).

[14] Oraşele Bucureşti, Craiova, Ploieşti şi Focşani au fost planificate ca centre insurecţionale. Din motive neelucidate, Carada anunţa amânarea declanşării insurecţiei. Slaba comunicare dintre centre a contribuit la declanşarea insurecţiei numai la Ploieşti, pe 8 august 1870, sub conducerea lui Al. Candiano Popescu (Dumitru Tudor Mirea, *Eugeniu Carada alături de iluştri şi marii patrioţi*, Craiova, Editura Aius, 2012, p. 29).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Carol I pe tronul Principatelor Române − dintre Carada şi I. C. Brătianu îi aducea pe aceştia la masa tratativelor desfăşurate la Chişinău cu ţarul Alexandru şi cancelarul Gorceakov; în cadrul cărora discuţiile se axau pe condiţiile formulate de statul român pentru a participa la război alături de Rusia ţaristă împotriva Imperiului Otoman[15]. Momentul acesta era urmat de altele asemenea, în care se observa colaborarea dintre prim-ministrul României şi Eugeniu Carada. O problemă delicată gestionată de cei doi era şi aceea a realizării unei uniuni între România şi Bulgaria, cel care venea la Bucureşti cu planul deja creionat în acest sens fiind Ştefan Stambulov[16]. Încrederea în puterea de influenţare a deciziilor pe care ar fi avut-o Carada îl determina pe diplomatul bulgar să-i explice acestuia detaliile planului său[17]. Nepunerea tuturor proiectelor în aplicare era expresia pragmatismului factorilor decizionali de la Bucureşti, conştienţi de riscurile pe care şi le-ar fi asumat România dacă ideea statutului româno-bulgar ar fi fost transformată în realitate.

Ieşirea Partidului Naţional Liberal de la guvernare, în 1888, nu reducea, sub nicio formă, prezenţa pe scena politică a lui Eugeniu Carada. În egală măsură, el avea să fie un stâlp al viitoarelor guvernări liberale, un susţinător al procesului de tranziţie al puterii de la I. C. Brătianu la Ionel Brătianu[18]; dar şi un sprijinitor al demersurilor privind ridicarea unor monumente în memoria unor lideri marcanţi ai României, de la a căror moarte nu trecuse prea multă vreme.

Din familia liberală, primul care beneficia de omagiere publică pentru faptele şi acţiunile sale era I. C. Brătianu. În atmosfera creată la Florica, în contextul înhumării lui I. C. Brătianu[19], un număr important dintre cei prezenţi îşi manifestau chiar în acele clipe disponibilitatea de a iniţia ridicarea unei statui în memoria celui dispărut[20]. O astfel de acţiune presupunea şi formarea unui comitet care să strângă fondurile necesare printr-o colectă publică[21]. Comitetul, din care făceau parte 25 de membri marcanţi ai partidului − condus pentru puţin timp de Mihail Kogălniceanu ca preşedinte (decedând şi el în iunie 1891, funcţia era preluată de D. A. Sturdza)[22] −, îl cuprindea şi pe Eugeniu Carada, care urma să joace rolul de „coordonator" al operaţiunilor fiscale[23]. Acelaşi spirit al datoriei faţă de Brătianu îl determina pe Carada să se implice în administrarea tranziţiei din cadrul familiei liberale, după moartea lui I. C. Brătianu. Prezenţa lui în Comitetul Executiv era privită cu încredere de către vechi liberali, precum Mihail Kogălniceanu, cum în egală măsură nemulţumirea lui faţă de Anastasie Stolojan − care contribuise la preluarea funcţiei de preşedinte de către D. A. Sturdza, după ce acesta fusese desemnat

[15] Ion Bulei, Ion Mamina, *Guverne și guvernanți (1866−1916)*, Bucureşti, Editura Silex, 1994, p. 12.

[16] M. Gr. Romaşcanu, *op. cit.*, p. 173.

[17] *Ibidem.*

[18] În viaţa politică de zi cu zi, Carada asigura transferul de la I. C. Brătianu la Ionel Bratianu (PNL formând o echipă de tranziţie numită „Oculta"). Vezi Ion Bulei, Ion Mamina, *op. cit.*, p. 13.

[19] „Românul", 14 mai 1891, p. 1.

[20] Considera că, în cazul unui accept din partea familiei Rosetti, liberalii trebuiau să întrerupă subscripţiile demarate în vederea ridicării unei statui pentru C. A. Rosetti, în favoarea uneia care să omagieze personalitatea lui I. C. Brătianu (idem, 7 mai 1891, p. 2).

[21] Procedura aceasta a fost aplicată şi în cazul lui Alexandru Lahovary. Comandat în 1899, monumentul lui Alexandru Lahovary, realizat de Antoine Mercié, era adus în ţară în jurul datei de 1 mai 1901 şi inaugurat la 17 iunie acelaşi an. Vezi Al. Lahovary, *Discursuri politice, 1881−1896*, Bucureşti, Tipografia P. Cucu, 1900, p. 36−38.

[22] Ioana Beldiman, *Sculptura franceză în România (1848−1931); gust artistic, modă, fapt de societate*, Bucureşti, Editura Simetria, 2005, p. 194.

[23] Nicolae Bălănescu, *Eugeniu Carada (1836−1910)*, în M. Gr. Romaşcanu, *Eugeniu Carada (1836−1910)*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1937, p. 350.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vicepreşedinte alături de Eugeniu Stătescu, într-o echipă condusă de Dimitrie Brătianu pentru un an de zile − nu putea fi uşor trecută cu vederea[24].

Atent la mişcările „tectonice" din PNL, începute în 1892, când, pe de o parte, devenea tot mai vizibilă gruparea tinerilor liberali concentraţi în jurul lui P. S. Aurelian (care mai avea ca susţinători pe Vasile Lascăr, Barbu Ştefănescu Delavrancea etc.), iar pe de altă parte, se afirma D. A. Sturdza, Carada încerca să „joace" în aşa fel încât să asigure intrarea lui Ionel Brătianu în sferele decizionale. Din motivele deja expuse, Carada rămânea în continuare unul dintre susţinătorii lui Sturdza, aproape indiferent, am zice, la problemele pe care acesta le genera de multe ori. Una dintre acestea era binecunoscuta criză mitropolitană, care accentua profilul noii dizidenţe liberale alcătuite din P. S. Aurelian, Vasile Lascăr, Barbu Ştefănescu Delavrancea[25]; ceea ce contribuia chiar la formarea unui nou guvern liberal în jurul lui P. S. Aurelian, pentru patru luni de zile. Nici în această problemă, foarte delicată, de altfel, Carada nu stătea deoparte, sprijinind revenirea lui Sturdza în postura de prim-ministru[26]. În acest angrenaj politic complicat şi riscant deopotrivă, Sturdza era sprijinit şi de Eugeniu Carada[27], care, deşi iniţial aprobase numirea lui P. S. Aurelian ca şef de guvern, la scurt timp îi submina poziţia, urmărind înlăturarea lui din fruntea executivului[28]. Înţelegând că nu putea guverna cu un partid dezbinat, Aurelian se retrăgea − deşi avea o largă majoritate în Camera Deputaţilor − la 26 martie 1897, sperând că, în felul acesta, contribuia la reunificarea liberalilor[29]. Intrarea lui Ionel Brătianu[30], în cadrul noului guvern format la 31 martie 1897, prezenţă impusă de Eugeniu Carada, reprezenta încheierea cu succes a unei alte misiuni pe care, de această dată, fondatorul BNR-ului şi-o asumase singur.

Începutul secolului al XX-lea îl găsea pe Carada mai puţin implicat în agitaţia politică cotidiană, dar la fel de sever faţă de principalii actori politici. Primul sancţionat public pentru îndepărtarea de spiritul liberal era chiar D. A. Sturdza. În 1901, emiterea, de către cel care era şi prim-ministru, dar şi ministru de Război, a unui ordin prin care interzicea ofiţerilor armatei române să voteze, nu putea să nu primească o replică pe măsură din partea lui Carada[31]. După ce Sturdza demisionează din fruntea PNL din motive de

[24] „Sturdza a fost un om de ordine, cât a fost numai preşedinte al Comitetului, nu a ieşit din sfaturile noastre, dar acum ca şef al partidului va voi să lucreze după capul lui, şi mi-e teamă că o să faca pozne" (M. Th. Carada, *op. cit*., p. 83).

[25] Traian Lungu, *Viaţa politică în România la sfârşitul secolului XIX (1888−1899)*, Bucureşti, Editura Institutului de Istorie Nicolae Iorga, 1967, p. 24.

[26] *Ibidem*, p. 25.

[27] Marius Theodorian-Carada, *Efemeridele. Însemnări şi amintiri*, vol. I, Bucureşti, 1930, p. 133.

[28] Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 318.

[29] *Ibidem*, p. 318. „M-am retras de la putere în interesul PNL, în interesul ordinei şi a liniştei publice, pe care o ameninţau cei care doreau să ne ia locul şi din dorinţa de a nu clinti câtuşi de puţin aşezământul acestui partid, de a păstra întregimea, unitatea şi armonia în rândurile noastre" (Ion Bulei, Ion Mamina, *op. cit.*, p. 96).

[30] Tânărul Brătianu fusese ales deputat în 1895, din partea judeţului Gorj, şi fusese sprijinit de Mihail Pherekyde şi Eugeniu Stătescu, dar mai ales de Eugeniu Carada (Anastasie Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, Bucureşti, Editura Albastros, 1994, p. 57). Evenimentul în sine trebuia marcat corespunzător de către simpatizanţii liberali. Acesta era motivul pentru care, la 5 aprilie 1897, peste 200 de ingineri se întruneau în sala Hugo, pentru a sărbători intrarea lui Ionel Brătianu în echipa ministerială. Realist, Ionel Brătianu ştia foarte bine că respectul care i se arăta se datora numelui său, fapt care îl onora în mod evident (*ibidem*, p. 59).

[31] În 1901, ca ministru de Război, Sturdza dădea o circulară prin care îi oprea pe ofiţeri să meargă la vot. Carada protesta printr-o scrisoare adresată prim-ministrului, în care-i cerea să respecte constituţia şi anunţa că, nedorind să se solidarizeze cu un act neconstituţional al şefului său, se retrăgea din Comitetul Executiv al partidului (M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 84). După ce avea să treacă prin Camera Deputaţilor legea comunală a lui Vasile Lascăr, Carada şi-a anunţat public demisia (*ibidem*, p. 85).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sănătate, Carada se implică iarăşi în reunificarea grupărilor liberale, reuşind să-l convingă pe P. S. Aurelian − în întâlnirea din casa lui Mihail Pherekyde − să accepte ca noul şef al PNL să fie Ionel Brătianu[32]. O astfel de situaţie nu însemna că unele tensiuni, chiar dintre foştii apropiaţi, precum Emil Costinescu, nu apăreau la foarte scurt timp[33].

Liberalul oltean manifesta constant un interes aparte pentru acţiuni prin care voia să perpetueze memoria foştilor săi colegi, alături de care purtase importante lupte pentru modernizarea României. Avem aici în vedere implicarea lui în ridicarea statuilor lui C. A. Rosetti[34] şi I. C. Brătianu, fiind practic principalul artizan al întregului proces de readucere în actualitate a celor doi lideri ai liberalismului românesc. Nu întâmplător, circulau în aceeaşi perioadă speculaţii cu privire la faptul că Ionel Brătianu ar fi mers la Paris, împreună cu Eugeniu Carada şi D. A. Sturdza, în vederea realizării unei fotografii care să servească drept sursă de inspiraţie pentru imaginea lui I. C. Brătianu la tinereţe[35]. În felul acesta, efortul pe care Carada îl depunea pentru ridicarea statuii lui I. C. Brătianu[36] contribuia la intrarea lui Ionel Brătianu, încă din timpul vieţii, în galeria marilor oameni politici liberali. Astfel, în timpul ceremoniei de inaugurare, numele lui Ionel[37] era invocat în scopul evident de legitimare a celor care luau cuvântul. Dincolo de impulsul omagial, ridicarea unor statui răspundea şi încercării de reamenajare urbanistică. Din seria de statui apărute la începutul secolului al XX-lea făcea parte şi statuia pompierilor[38] căzuţi, la 13 septembrie 1848, în bătălia împotriva turcilor; a fost ridicată la 13 decembrie 1901, în faţa arsenalului armatei, fiind realizată din bronz de sculptorul Wladimir C. Hegel[39]. Cu doi ani înaintea decesului lui Eugeniu Carada, Bucureştiul „primea" o altă operă statuară dedicată lui Vasile Lascăr: realizată în bronz de sculptorul Gh. Horvath, dezvelită la 1 iunie 1908, pe strada cu acelaşi nume, chiar în faţa casei unde locuise liderul liberal[40].

Anul 1910 aducea, chiar în primele sale două luni, dispariţiile unor figuri importante ale scenei politice româneşti, dar şi a mitropolitului Partenie[41]. Primul avea să fie cel al generalului C. I. Brătianu, fiul lui Dimitrie Brătianu, care se remarcase prin

[32] M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 85.

[33] „Evenimentul", 29 ianuarie 1910, p. 1. Probleme avea Partidul Naţional Liberal şi în teritoriu, fapt sugerat în „Conservatorul", 13 ianuarie 1910, p. 2.

[34] Valentina Bilcea, Angela Bilcea, *Dicţionarul monumentelor şi locurilor celebre din Bucureşti*, Bucureşti, Editura Meronia, 2011, p. 214.

[35] Andi Mihalache, *Despre bătrâneţea zilei de astăzi*, în *Patrimoniu naţional şi modernizare în societatea românească. Instituţii, actori, strategii*, coordonat de Dumitru Ivănescu şi Cătălina Mihalache, Iaşi, Editura Junimea, 2009, p. 164.

[36] Carada a mers la Berlin pentru a eterniza memoria lui I. C. Brătianu într-o medalie gravată de Dubois. Pe avers se afla bustul lui Brătianu, înconjurat de inscripţia „I. C. Brătianu"; iar pe revers s-a gravat statuia Libertăţii, data naşterii şi a morţii lui I. C. Brătianu, precum şi anii în care s-au petrecut cele mai importante evenimente politice la care el luase parte (1821, 1848 etc.); vezi M. Gr. Romaşcanu, *op. cit.*, p. 258. Ideea turnării statuii lui Brătianu şi a lui Rosetti i se datorează tot lui Carada; el a decis ca statuia fostului prim-ministru să fie dată în lucru lui Hegel (*ibidem*, p. 259).

[37] „Adevărul", 18 mai 1903, p. 1.

[38] Statuia pompierilor ridicată de W. Hegel la 1901; vezi Florian Georgescu, Paul Cernovodeanu, Alexandru Cebuc, *Monumente din Bucureşti*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1966, p. 188.

[39] Şerban Caloianu, Paul Filip, *Monumente bucureştene*, Bucureşti, Editura „Monitorul Oficial", 2009, p. 28.

[40] *Ibidem*, p. 47.

[41] Înmormântarea mitropolitului Partenie devine şi ea un eveniment public de amploare prin participarea miniştrilor Ionel Brătianu şi Spiru Haret, onorurile militare date de un batalion de infanterie, un divizion de cavalerie şi o baterie înhămată din artilerie, toţi sub comanda generalului Ionescu („Conservatorul", 23 ianuarie 1910, p. 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preocupările sale tehnice[42]. Luna februarie debuta cu un alt deces al unui om politic remarcabil, şi anume C. Ghica-Deleni, fost vicepreşedinte al Senatului[43]. Înmormântarea lui devenea şi ea un eveniment ce depăşea cadrul familial, prin prezenţa unor lideri politici din diferite formaţiuni. În faţa morţii, rivalităţile obişnuite treceau în plan secund, nu puţini fiind cei care îl omagiau[44]. Putem aminti aici pe Al. Djuvara, Mihai Pherekyde, dr. Râmniceanu, Dinu Brătianu şi, nu în ultimul rând, pe sculptorul Storck, chemat, după constatarea decesului, pentru a lua masca defunctului[45]. Dincolo de astfel de evenimente, agitaţia politică era, la început de nou an, ridicată la cote înalte, şi din cauza unei decizii a Direcţiei Generale a Căilor Ferate: interzicea funcţionarilor săi orice partizanat şi, mai ales, să ia parte la acţiuni publice cu tente politice clare[46].

Trecerea lui Eugeniu Carada în lumea de dincolo fusese anunţată, destul de repede, în presa de toate nuanţele[47]. Chiar dacă se consacrau materiale ample aniversării lui Titu Maiorescu[48], nu exista niciun ziar important care să nu se ocupe de moartea lui Carada. Vestea aceasta nu surprindea foarte multă lume[49], pentru că ştiri despre starea lui de sănătate apăruseră şi în zilele anterioare[50]. Iar Parlamentul României era locul în care se vorbea, pentru prima oară, la timpul trecut despre Carada, dar şi primul spaţiu public în care „părintele" BNR era elogiat. La Senat, în şedinţa în care se anunţa decesul lui Carada, cei care luau cuvântul arătau că monumentul Pompierilor din Dealul Spirii era un dar al său făcut locuitorilor capitalei. El instituise comitetul de iniţiativă, dar pentru că acesta nu strânsese fondurile necesare, Carada socotea ca fiind de datoria lui să cotizeze în numele altora.

După aflarea veştii morţii lui Carada, Senatul şi Camera Deputaţilor îşi exprimau în ansamblul lor solidaritatea cu prietenii şi colegii săi. Miniştri, lideri ai diferitelor partide politice, ofiţeri şi militari ai armatei române însoţeau cortegiul funebru, lor adăugându-li-se mitropoliţi şi episcopi, cu toţii veniţi să se roage pentru cel plecat[51]. Tuturor vorbitorilor li se părea la fel de important că, prin viaţa pe care o dusese, cel evocat devenise un model pentru cei tineri[52]. Pe această linie se plasa ceva mai târziu şi

[42] Dincolo de participarea la Războiul de Independenţă, fiind încadrat cu gradul de maior, se remarcase prin activitatea depusă în calitatea sa de director superior al Institutului geografic al armatei, membru al Academiei Române, vicepreşedinte al Societăţii geografice române şi director al Şcolii de ofiţeri. În timpul războiului, condusese lucrările de topografie, recunoaşteri şi ridicări de hărţi („Conservatorul", 9 ianuarie 1910, p. 2).

[43] Idem, 6 februarie 1910, p. 1.

[44] „Ceremonia funebră s-a oficiat la locuinţa defunctului din strada Alexandru Lahovary, asistat de numeroşi clerici, înmormântarea a fost la cimitirul Bellu, unde a fost înmormântat în cavoul familiei, am putut nota din asistenţă pe domnul şi doamna Ioan I. C. Brătianu, Vintilă Brătianu, primarul capitalei, domnii generalul Manu, Alexandru Marghiloman, Take Ionescu, Mihail G. Cantacuzino, G. C. Arion, Prinţul şi prinţesa D. Ştirbey, domnii Gr. G. Cantacuzino, Barbu Catargi, Emil Lahovari, Nicu Xenopol. S-au depus coroane din partea Clubului Conservator Democrat" (*ibidem*).

[45] Idem, 14 februarie 1910, p. 2.

[46] „Evenimentul", 1 ianuarie 1910, p. 1.

[47] „Acţiunea", 14 februarie 1910, p. 1; are pe prima pagină titlul: *Moartea lui Eugeniu Carada*, p. 3.

[48] „Evenimentul", 17 februarie 1910, p. 1; „Conservatorul", 7 februarie 1910, p. 2.

[49] „Acţiunea", 10 februarie 1910, p. 2; „Adevărul" informa, pe 9 februarie, despre starea de sănătate a lui Carada şi despre vizitele făcute de Ionel Brătianu şi Ion Kalinderu (p. 3).

[50] „Eugeniu Carada este pierdut după cele spuse de domnii medici, nu mai recunoaşte pe nimeni şi se sfârşeşte încetul cu încetul, aseară pe la orele 7 şi jumătate domnul Ionel Brătianu a făcut o lungă vizită distinsului economist. La casa lui Eugeniu Carada s-a deschis un registru în care au iscălit mai multe personalităţi marcante, deputaţi, profesori, reprezentanţi ai marilor întreprinderi financiare şi numeroşi cunoscuţi ai bolnavului, sunt mari temeri că bolnavul nu va mai trece noaptea şi la căpătâiul lui veghează familia" („Conservatorul", 9 februarie 1910, p. 2).

[51] M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 92.

[52] „Liberalul", 22 februarie 1910, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ministrul Morțun, delegat de guvern să rostească discursul funebru la mormântul lui Carada, de la Craiova. După o viaţă plină de sacrificii[53] în folosul întregii ţări, înmormântarea liberalului oltean lângă mama sa era un gest reparatoriu[54].

Excelând în mai multe domenii de activitate, Carada nu putea să nu câştige simpatia unor oameni politici cu opţiuni ideologice diferite[55]. Exemplul cel mai elocvent îl reprezintă fostul ministru conservator, D. M. N. Seulescu; acesta spunea la moartea liberalului că, în ciuda stilului său mai retras, taciturn chiar, nimic din ceea ce se întâmplase în societatea românească nu-l lăsase indiferent pe Carada. Lui Seulescu, probitatea de care dăduse dovadă Carada îi stârnea o sinceră admiraţie, cu atât mai mult cu cât această prestaţie era însoţită de numeroase acţiuni de binefacere[56]. Preocuparea manifestată de Carada pentru perpetuarea imaginii unor personaje remarcabile din istoria românilor nu putea fi trecută cu vederea în cadrul numeroaselor discursuri funebre rostite în perioada imediat următoare decesului său, dar şi cu prilejul funera-liilor. Sentimentul pe care-l creează cele mai multe dintre intervenţiile de acest fel, fie că le avem în vedere pe cele rostite acasă la Carada, în Bucureşti, fie pe cele de la cimitirul din Craiova, este acela de recuperare a unui trecut glorios, comun însă atât celui dispărut, cât şi celor ce-l omagiau.

Din clipa în care vestea decesului lui Carada se răspândea[57], locuinţa lui din strada Pitar Moşu devenise un adevărat loc de pelerinaj; timp de trei zile, cetăţenii capitalei vizitau locuinţa defunctului, spre a aduce un ultim omagiu memoriei sale[58]. În condiţiile în care ultima dorinţă a celui decedat fusese aceea de a fi înmormântat la Craiova, în cimitirul Sineasa, unde se afla cavoul familiei, nu rămânea prea mult timp pentru ca amicii şi cunoştinţele politice să-şi ia rămas bun de la el. După două zile de la deces şi oficierea serviciului religios de către mitropolitul primat, înconjurat de un numeros cler, coşciugul fusese ridicat pe braţe de prieteni şi dus până la carul mortuar spre a fi transportat la gară[59]. În curtea locuinţei lui Carada, trei dintre colaboratorii cei mai apropiaţi susţineau scurte discursuri: Mihail Pherekyde, preşedintele Camerei, I. G. Bibicescu, director al Băncii Naţionale şi prim-ministrul Ionel Brătianu[60]. Expresie a respectului purtat şi a recunoaşterii meritelor sale, în clipa în care cortegiul funerar trecea prin faţa Palatului Regal, Carol I îl saluta personal pe marele dispărut; tot din ordinul regelui, garda Palatului dădea onorul cu drapel şi muzică, întregul spectacol fiind supravegheat discret de către suveran[61]. Discursurile rostite în jurul mormântului trasează un loc unde eroul subzistă simbolic, retras în trecut, pentru ca, mai apoi, locul rezervat statuii să reprezinte, de fapt, promisiunea unei posibile reveniri în prezent[62].

---

[53] La sfârşitul anilor ’40 bustul lui Eugeniu Carada, realizat de Ernest-Henri Dubois şi inaugurat în 1924, a fost distrus. În 2013, monumentul a fost reconstituit într-o formă aproximativ identică, de sculptorul Ioan Bolborea (Alexandru Panaitescu, *Agitata existenţă a monumentelor din Bucureşti*, în „Bucureştiul meu drag”, nr. 27, aprilie 2014, p. 58).

[54] M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 92.

[55] În registrul deschis în ziua morţii sale se găseşte şi următoarea consemnare: „O dată mi-ai dat existenţa şi de două ori m-ai scăpat de la moarte”, semnată de M. B. Caloianu, profesor şi senator conservator („Adevărul”, 20 februarie 1924, p. 2).

[56] M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 93.

[57] „Liberalul”, 22 februarie 1910, p. 1.

[58] Înmormântarea devenită un spectacol public, cu personalităţi şi mulţime de preoţi, în Richard Kunisch, *Bucureşti şi Stambul, schiţe din Ungaria, România şi Turcia*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2014, p. 159.

[59] „Conservatorul”, 17 februarie 1910, p. 2.

[60] *Ibidem.*

[61] M. Gr. Romaşcanu, *op. cit.*, p. 87.

[62] Andi Mihalache, *op. cit.*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru un lider politic care acordase un consistent sprijin material românilor din Transilvania, faptul că presa românească de peste munţi sublinia că moartea lui Carada constituia, în egală măsură, o mare pierdere şi pentru ardeleni nu era deloc o surpriză. Ceea ce remarca îndeosebi organul oficial al Partidului Naţional Român din Transilvania era discrepanţa dintre sprijinul substanţial pe care Carada îl acordase românilor din afara Regatului şi lipsa asumării vreunui merit în susţinerea mişcării naţionale[63]. Bun cunoscător al acţiunilor la care Carada luase parte, Ioan Slavici spunea, celor care doreau să asculte, că decedatul fusese un adevărat sprijin pentru românii din Ungaria[64]. Cunoscut pentru zgârcenia sa în privinţa laudelor la adresa oamenilor politici, Nicolae Iorga nu scăpa nici el ocazia de a evidenţia câteva din calităţile lui Carada: simplitatea, credinţa şi hărnicia[65].

Una dintre cele mai cuprinzătoare cuvântări susţinute în casa lui Carada din Bucureşti era aceea a lui I. G. Bibicescu. După invocarea contribuţiei defunctului la dezvoltarea Băncii Naţionale a României[66], îl prezenta pe cel dispărut ca pe un om politic idealist, dispus să dea totul pentru binele public, pentru care nici un sacrificiu personal nu reprezenta prea mult dacă acesta era pentru îndeplinirea visurilor tinereţii lui[67]. Potrivit lui Bibicescu, preocuparea lui Carada pentru ridicarea unor monumente şi implicarea lui, inclusiv de natură financiară, demonstrau că modernizarea noastră avea deja o istorie, iar eroii ei meritau omagiaţi[68]. Oratorul mai amintea că Eugeniu Carada nu fusese doar un om politic preocupat de perpetuarea memoriei unor lideri, ci şi unul care înţelesese importanţa unor instituţii care să sprijine dezvoltarea economică a societăţii româneşti; şi aici, evident, făcea trimitere la Banca Naţională a României[69].

Nedorind să rămână doar la nivelul unor discursuri emoţionante, Comitetul Director al BNR decidea, în acelaşi an, cu scopul declarat de a „eterniza memoria vrednicului ei director", înfiinţarea unui fond cultural Eugeniu Carada[70], pentru care subscria suma de 100.000 de lei. Ceea ce sperau iniţiatorii unui asemenea proiect era perpetuarea memoriei lui Carada în rândul generaţiilor viitoare, beneficiarii fondului urmând să evoce, la rândul lor, numele şi faptele lui Eugeniu Carada[71].

Intervenţia preşedintelui Camerei Deputaţilor, Mihai Pherekyde[72], amintea audienţei strânse în jurul sicriului apartenenţa lui Carada la o generaţie din care mai făceau parte I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti; adică cei care contribuiseră la ceea ce el numea, inspirat spunem noi, regenerarea României. Liderul deputaţilor amintea care erau, în viziunea lui, acele acţiuni măreţe ce îndreptăţeau sintagma aleasă de el: Unirea, alegerea prinţului străin, Independenţa, proclamarea Regatului şi numeroasele reforme economice impuse şi cu ajutorul BNR; toate purtau, într-o măsură mai mică sau mai mare, amprenta lui

[63] M. Th. Carada, *op. cit.*, p. 88.
[64] *Ibidem.*
[65] *Ibidem*, p. 93.
[66] În 1881, Carada este numit director şi viceguvernator al Băncii Naţionale, dar demisionează după trei luni fără să fi intrat în slujbă. În 1883, este ales de către acţionari director al Băncii Naţionale, funcţie pe care o acceptă şi o exercită până la sfârşitul vieţii sale (D. Teleor, *op. cit*., p. 5).
[67] *Ibidem*, p. 17.
[68] *Ibidem*, p. 18.
[69] *Ibidem*, p. 19.
[70] Surica Rosentuler, Sabina Mariţiu, *Viaţa şi opera lui Eugeniu Carada*, „Restitutio", nr. 3, februarie 2003, p. 67.
[71] „Luceafărul", an IX, Sibiu, 1 aprilie 1910, nr. 7, p. 178.
[72] Acesta trimitea şi Sultanei Carada, sora mai mică a lui Eugeniu, o telegramă în care-şi exprima regretul pentru moartea acestuia (Dumitru Tudor Mirea, *Eugeniu Carada alături de iluştrii şi marii patrioţi*, Craiova, Editura Aius, 2012, p. 49).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eugeniu Carada[73]. Pherekyde nu uita nici de „omul privat", Carada remarcându-se prin calitatea de prieten de nepreţuit, serviabil şi generos; ce avea o singură preocupare, şi anume aceea de a nu se face publicitate serviciilor pe care le aducea amicilor[74].

Ultimul vorbitor era chiar Ion I. C. Brătianu, şef al Partidului Naţional Liberal şi prim-ministru în acelaşi timp. Dată fiind această dublă calitate, Brătianu invoca pierderea suferită de formaţiunea pe care o conducea prin moartea lui Carada. Patriotismul, inteligenţa limpede, puterea de muncă, voinţa neclintită în hotărârile sale îl individualizaseră pe cel dispărut între actorii politici ai vremii. Efortul pe care Carada îl făcuse ani de zile pentru păstrarea PNL pe linia promovării interesului naţional[75] îl îndreptăţea pe Ionel Brătianu să meargă în aceeaşi direcție[76].

O procesiune impresionantă era atent planificată la Craiova, acolo unde cortegiul ajungea cu un tren special amenajat. Slujba de înmormântare avea loc la catedrala Madona Dudu[77], unde un număr foarte mare de olteni îşi luau rămas bun de la cel care-i reprezentase până atunci în arena politică[78]. Serviciul religios a fost oficiat de către P.S. Sofronie Craioveanu, înconjurat de un numeros cler. Discursurile nu puteau lipsi nici de această dată. După cuvântările lui V. G. Morţun, în numele guvernului, Iancu Mitescu, Victor Antonescu, C. M. Ciocăzan, cortegiul pornea spre cimitirul Sineasca, unde corpul era depus în cavoul familiei. Craiovenii veniseră la tristul eveniment într-un număr considerabil. Felinarele erau aprinse şi îmbrăcate în zăbranic negru, toate sugerând o îndoliere a întregii comunităţi, nu doar a reprezentanţilor familiei, prezentă şi ea la întreaga procesiune.

Dintr-o listă destul de lungă de vorbitori, primul care intervenea în numele guvernului era ministrul V. G. Morţun. Încercând să răspundă unei întrebări nerostite, cu privire la motivele pentru care decedatul merita consideraţia arătată, Morţun nu ezita să enumere munca neîntreruptă, credinţa nestrămutată în viitorul neamului, stăruinţa în urmărirea măreţelor idealuri etc. Toate acestea făceau ca întreaga viaţă a lui Carada să rămână o pildă veşnică pentru tinerii României. Nici faptul că Eugen Carada contribuise la dezvoltarea economică şi politică a societăţii româneşti nu putea fi ignorat într-un asemenea moment. Imaginea omului care-şi iubise în egală măsură ţara şi familia era întregită prin evocarea ultimelor lui cuvinte: „lângă mama, lângă mama"; ceea ce sugera, în mod indubitabil, dorinţa de a fi înmormântat alături de ființa dragă. După o viaţă întreagă în slujba ţării devenea cumva firesc ca Eugeniu Carada să se întoarcă lângă părinţii săi.

Moartea lui Carada nu avea să fie, din păcate, urmată de prea multă liniște. Primele semne ale reluării agitaţiei politice cotidiene apăreau chiar la câteva zile după

[73] „Liberalul", 22 februarie 1910, p. 1.
[74] *Ibidem.*
[75] Ion Bulei, *op. cit.*, p. 13, 14. Sumele cheltuite erau: peste 700.000 de lei pentru mişcarea naţională din Ardeal, pentru liceul din Blaj − 80.000 de lei, pentru liceul din Brad − 70.000 de lei; la şcolile din Bihor, Sălaj, Sătmar − 40.000 de lei; editarea cărţilor în valoare de 10.000 lei, pentru jurnalul din Pesta, prima instalație, tipografie în jur de 110.000 de lei, birou de informaţii Viena − 20.000 de lei, birou de informaţii Pesta – 6.000 de lei, secretar − 6.000 de lei, agenţi politici − 10.000 de lei. Valoarea amenzilor plătite tribunalelor ungureşti şi ziarelor din provincie era de 70.000 lei, cheltuielile de propagandă ridicându-se la 10.000 de lei; iar pentru adunări şi conferinţe − 20.000 de lei (Surica Rosentuler, Sabina Mariţiu, *op. cit.*, p. 31). În septembrie 1906, Carada îl aduce în secret pe Miron Cristea la Florica, la mormântul lui I. C. Brătianu, unde, împreună cu fiul acestuia, I. I. C. Brătianu, jură amândoi să-şi închine viaţa împlinirii idealului naţional (Ion Bulei, *Eugeniu Carada, un om politic atipic*, în „Istorie şi civilizaţie", anul II, nr. 15, decembrie 2010, p. 42–45).
[76] „Liberalul", 22 februarie 1910, p. 1.
[77] „Conservatorul", 18 februarie 1910, p. 2.
[78] *Ibidem*, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce procesiunea funerară avusese loc. Cunoscut pentru discreţia sa, dar şi pentru averea pe care o moştenise şi pe care o sporise, Carada, din motive necunoscute nici până astăzi, nu lăsase un testament. Pentru o societate preocupată de realizarea unor ierarhizări, o astfel de situaţie cerea cumva clarificări. Din acest motiv, apariţia unor texte în presa epocii, numite *Averea lui Carada*[79], în care se încerca o evaluare a veniturilor sale (estimate la 897.500 de lei) şi în care se amintea şi de obligativitatea împărţirii lor între cele patru surori, nu surprindea pe nimeni. Pentru unii curioşi ai vremii, mult mai interesantă era corespondenţa găsită acasă la Carada, întreţinută de acesta cu C. A. Rosetti, I. C. Brătianu, Ion Câmpineanu, George Palade sau Gogu Cantacuzino[80]. Adversarii politici nu acordau nici ei liberalilor prea multă vreme pentru reculegere şi-şi reluau repede „monitorizarea" obişnuită. Astfel, anunţul privind trecerea lui Vintilă Brătianu de la primăria Capitalei la directoratul BNR sosea prea repede, conservatorii criticând lipsa de delicateţe a liberalilor faţă de fostul lor lider[81]. Invocarea lui Carada avea acum alt sens. Conservatorii doreau să arate că, dincolo de cuvintele frumoase rostite în timpul înmormântării, liberalii nu păreau dispuşi să piardă prea mult timp în meditaţii cu privire la viaţa defunctului[82]. Conservatorii acuzau şi lipsa de merite a lui Vintilă Brătianu, singura calitate ce-i era recunoscută fiind aceea de „fiu al statuii de pe bulevard şi de sufletar al regretatului". Noul proiect politic al lui Vintilă Brătianu genera o ripostă în PNL şi aceasta pentru că la funcţia de şef al PNL se considerau îndreptăţiţi şi alţi lideri, precum Mihai Alimănişteanu[83]; dar şi un anume Saiţa, un om cu resurse financiare importante, fost secretar al Camerei de Comerţ[84].

Una dintre ideile vehiculate chiar în ziua înmormântării lui Carada − văzută în mod clar ca o încercare de a-l menţine în actualitate − era aceea a ridicării unei statui. Întreaga discuţie avea loc în contextul dezbaterilor mai aprinse generate de alte proiecte asemănătoare: ne gândim la statuia lui Alexandru Ioan Cuza[85], la subscripţia pentru monumentul lui Ion Maiorescu din Craiova[86], al lui Take Ionescu[87], dar şi la statuia lui Mihail Kogălniceanu[88]. Or, Eugeniu Carada este unul dintre liderii politici realmente preocupaţi de memoria înaintaşilor săi. Bunăoară, Carada iniţia, în primăvara anului 1859, împreună cu Alexandru Cristofi şi Gh. Constant, acţiunea de batere a unei medalii, în onoarea lui Saint-Marc Girardin, un puternic susţinător al cauzei româneşti de la jumătatea secolului al XIX-lea. Lista de subscripţie era publicată şi în „Românul", Carada fiind unul dintre donatori, deşi suma era trecută pe numele surorii sale. Recunoştinţa pentru susţinătorii francezi se manifesta, câţiva ani mai târziu (1873), în acelaşi mod, de această dată pentru cunoscutul jurnalist şi om politic francez Adolphe Thiers[89].

[79] „Acţiunea", 16 februarie 1910, p. 2; 25 februarie 1910, p. 1.

[80] Idem, 27 februarie, p. 3.

[81] „Conservatorul", 19 februarie 1910, p. 1.

[82] Idem, 18 februarie 1910, p. 1.

[83] Mihai Alimănişteanu era unul dintre cei care lua cuvântul acum, încadrându-l pe Carada în generaţia eroilor munteni, cum îi numea el pe Goleşti, Brătieni etc. (Dumitru Tudor Mirea, *op. cit.*, p. 108).

[84] „În vremea aceasta, mortul uitat chiar de a doua zi, după ce toţi au vărsat lacrimi de crocodili, pe mormântul său, îşi întoarce capul de ruşine, de la un asemenea spectacol, spectacol într-adevăr dezgustător, în care cinismul se amestecă cu lăcomia şi cu poftele înjositoare" (*ibidem*).

[85] „Conservatorul", 14 februarie 1910, p. 2.

[86] „Evenimentul", 30 ianuarie 1910, p. 3; „Conservatorul", 2 februarie 1910, p. 2; „Evenimentul", 30 ianuarie 1910, p. 3.

[87] „Evenimentul", 10 ianuarie 1910, p. 3; Grigore Ionescu, *Bucureşti, ghid istoric şi artistic*, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1938, p. 163.

[88] „Evenimentul", 17 februarie 1910, p. 2.

[89] M. Gr. Romaşcanu, *op. cit.*, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Neuitând nici de personajele emblematice ale istoriei românilor, precum Mihai Viteazul[90], Carada se implica şi în realizarea statuii marelui voievod al românilor, ca urmare a tranzacţiei cu celebrul industriaş francez Godillot[91]. Tot lui Carada i se adresau şi ploieştenii, în vederea obţinerii unui sprijin financiar, atunci când decideau să ridice o statuie a Libertăţii[92].

Noul secol îl prindea pe Eugeniu Carada cu aceleaşi preocupări. Astfel, în toamna lui 1909 elementele constitutive ale monumentului Goleştilor erau gata, cei apropiaţi organizatorilor ştiind că el avea să fie în piaţa de la Ministerul de Război, la intrarea în Cişmigiu. Martorii mărturiseau că, în clipa în care se turna racla de bronz pentru mormântul lui Carada, puteau fi văzute şi busturile Goleştilor în acelaşi atelier, de lângă spitalul Filantropia[93]. Până atunci, o altă statuie atrăsese atenţia bucureştenilor, şi anume cea a lui Gh. C. Cantacuzino. Grija pentru statuia celui din urmă reiese şi dintr-o fotografie păstrată peste timpuri, care înfăţişa casa lui Eugeniu Carada, unde se găsea o machetă în ipsos, alegoria Presei, ce făcea parte din monumentul Cantacuzino. Nu mai era deloc un secret că, şi de această dată, Eugeniu Carada ţinuse legătura cu sculptorul, aşa cum procedase şi în cadrul statuii lui Brătianu. Dovada colaborării deosebite dintre Carada şi Cantacuzino este ilustrată şi de includerea craioveanului în comitetul de inaugurare a statuii, dar şi de prezenţa în calitate de martor în actul de deces al lui Cantacuzino, alături de Dimitrie Protopopescu[94]. La fel de implicat era Carada şi în realizarea statuii lui C. A. Rosetti, considerând că W. Hegel era cel îndreptăţit să o realizeze[95]. O dovadă a interesului său pentru statui era şi venirea, frecventă, în atelierul artistului, pentru a-i da indicaţii; aşa cum procedase şi în cazul statuii lui Brătianu, mergând chiar la Paris ca să-l îndrume pe Dubois[96].

După doar trei ani de la decesul lui Carada, Ernest Dubois îi făcea bustul în marmură, pentru interiorul Băncii Naţionale; pentru ca, după şapte ani, să urmeze portretul în bronz, destinat oraşului. Ca de fiecare dată, plasarea statuii era ea însăşi plină de semnificaţii: în cazul lui Carada, monumentul fusese aşezat cu spatele spre BNR, cu privirea aţintită spre Calea Victoriei. Bustul era înălţat pe un postament elegant, ornat cu trei basoreliefuri. Sprijinite cu dezinvoltură de soclu, două personaje alegorice, unul masculin, celălalt feminin, îl priveau în extaz. Băiatul îmbrăcat ţărăneşte, desculţ şi strângând cărţi la piept este, probabil, o referire la acţiunile de caritate prin care Eugeniu Carada se remarcase. Femeia, cu un toc în mână şi un catastif pe genunchi, reprezenta, ca de obicei, Istoria sau Patria. Ea trece pe răboj numele fiului dispărut[97]. Statuia lui Carada face parte, alături de cea a lui Gh. Pallade (Bârlad, 1904) sau cea a lui Gh. Cantacuzino (Bucureşti, Piaţa Icoanei, 1904), dintr-o specie destul de răspândită: bustul omului de merit, care implica figuri alegorice şi simboluri ale domeniilor lui de activitate, ale faptelor şi ale împlinirilor sale[98]. Subvenţionate prin subscripţii publice,

[90] Florin Georgescu, Paul Cernovodeanu, Alexandru Cebuc, *Monumente din Bucureşti*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1966, p. 207.

[91] *Ibidem*, p. 259.

[92] Comitetul de iniţiativă îl ruga pe Carada să se ocupe de turnarea monumentului. Cum suma strânsă nu era suficientă pentru realizarea unei lucrări mai frumoase, ea a fost completată chiar de Carada (M. Th. Carada, *Eugeniu Carada*, p. 78).

[93] *Ibidem*, p. 79.

[94] Ioana Beldiman, *op. cit.*, p. 212.

[95] Valentina Bilcea, Angela Bilcea, *op. cit.*, p. 214.

[96] *Ibidem*, p. 213.

[97] Victoria Dragu, *Poveşti cu statui şi fântâni din Bucureşti*, Bucureşti, Editura Vremea, 2010, p. 234.

[98] Ioana Beldiman, *op. cit.*, p. 209.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

busturile Pallade şi Cantacuzino au fost executate în anii 1903−1904, prin voinţa omniprezentului Eugeniu Carada. Dubois toarnă în bronz lucrările la *Etablissements Durenne*, după cum indică prospectul din 1905 al turnătoriei[99]. Regăsim, în toate aceste cazuri, încercări de a transforma amplasamentul statuii într-un adevărat loc al memoriei, spre „a bloca opera uitării”[100]. Elementul comun acestor evenimente era prezenţa celor mai importante personalităţi liberale: D. A. Sturdza, Constantin Stoicescu, Emil Costinescu[101].

Apărut după 14 ani de la deces, monumentul lui Eugeniu Carada din Bucureşti era dezvelit la 17 februarie 1924[102], lângă clădirea Băncii Naţionale; şi, poate, în pofida tuturor aşteptărilor, ţinând cont că personalitatea evocată în felul acesta nu impresiona prin maiestuozitate. Monumentul era compus, aşa cum am arătat, dintr-un mic bust de bronz, al cărui soclu fusese decorat cu basoreliefuri şi figuri alegorice[103]. La rigoare, cei care îl cunoscuseră pe fondatorul BNR ar fi putut spune că dimensiunile reduse ale monumentului respectaseră stilul de viaţă al lui Carada. Respectând un fel de tipar, ansamblul dedicat lui Carada se remarca prin figurile alegorice şi prin trei basoreliefuri reprezentând momente importante ale vieţii acestuia. Elementele de bronz ale grupului statuar aparţin sculptorului francez Ernest Henri Dubois, iar soclul de piatră sculptorului român Dumitru Măţăoanu[104]. Iniţiativa venise, evident, din partea liberalilor. Locaţia grupului statuar nu era una aleatorie şi presupunea o vizibilitate mare: intersecţia străzilor Lipscani şi Eugeniu Carada[105] (până la acea dată numită strada Karagheorghevici), în colţul Palatului Vechi al Băncii Naţionale. Contribuţia celui amintit la formarea şi evoluţia BNR era doar unul din atuurile în virtutea căruia nu existase nici un actor public care să critice apropierea statuii lui Eugeniu Carada de sediul Băncii Naţionale.

Opţiunea pentru bust şi nu pentru statuie era, de fapt, a lui Vintilă Brătianu (ministru de Finanţe) şi a lui Constantin Bibicescu (directorul Băncii Naţionale[106]); aceştia agreau, aşadar, formula academică. Compoziţia din 1924 integra portretul lui Carada în bronz, turnat după modelul realizat în 1913, pentru bustul în marmură[107]. La inaugurare participau Ion I. C. Brătianu, G. G. Mârzescu − ministrul Justiţiei, Alexandru Lepădatu − ministrul Cultelor şi Artelor, Alexandru Constantinescu − ministrul Agriculturii, preşedintele Camerei M. Pherekyde, I. G. Duca preşedintele Senatului, Vintilă Brătianu[108] etc. Zona economico-comercială pe care Carada o susţinuse cu toată priceperea sa era şi ea reprezentată la ceremonie. Astfel, Ştefan Cerchez, preşedintele Camerei de Comerţ din Bucureşti, evidenţia, în intervenţia sa, implicarea lui Carada în domenii de activitate unde reuşise să aibă, din momentul retragerii sale, destui adepţi

[99] *Ibidem*, p. 209.

[100] *Ibidem.*

[101] *Ibidem*, p. 210.

[102] Şerban Caloianu, Paul Filip, *op. cit.* Erau publicate în presa liberală scrisori ale lui Carada din închisoare către mama lui, altele erau semnate şi de C. A. Rosetti şi I. C. Brătianu („Viitorul”, 17 februarie 1924, p. 3, 4).

[103] Grigore Ionescu, *op. cit*., p. 61.

[104] Nicolae Lascu, *Banca Naţională a României şi arhitectura*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2006.

[105] Grigore Ionescu, *op. cit*., p. 170.

[106] Din partea BNR a vorbit M. Oromolu: „[…] avem de la înaintaşii noştri două preţioase monumente, unul este clădirea BNR, măreţul imobil pe care îl împodobim astăzi, şi măreaţa instituţie, la care noi cei de astăzi ne silim a le urma exemplu” („Timpul”, 21 februarie 1924, p. 2).

[107] Ioana Beldiman, *op. cit*., p. 217.

[108] „Opera generaţiei paşoptiste nu a fost uşoară, nu trebuie să o judecăm prin situaţia de astăzi, ci prin greutăţile pe care le întâmpinau acei ce clădeau din nimic şi totul de la început, şi în această privinţă Eugeniu Carada a fost unul din cei care prin opera lor au arătat în fapte cât de justificată era acea încredere în noi înşine, a contribuit la neatârnarea noastră economică şi financiară” („Viitorul”, 20 februarie 1924, p. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care-i urmau exemplul[109]. Dorind să arate că era un bun cunoscător al personalităţii lui Carada, reprezentantul Băncilor din România, Al. N. Ştefănescu, reamintea asistenţei că, pentru cineva care refuzase diferite decoraţii, apariţia unui chip de bronz, cum numea el statuia, putea fi o impietate; motiv pentru care îşi cerea iertare liberalului oltean[110].

Ca de fiecare dată în astfel de ocazii, avea loc o slujbă de sfinţire a monumentului, oficiată acum de mitropolitul Miron Cristea[111]. Nu doar liderii politici doreau să-l omagieze pe Carada prin discursurile lor, dar şi personalităţi ale lumii culturale, precum Liviu Rebreanu, Aristide Blank, I. Pillat, Al. Brătescu-Voineşti etc. Cu toţii rememorau implicarea lui Eugeniu Carada în cultură[112], nelăsând însă deoparte nici calităţile lui politice[113]. Puţin comentat în epocă − dar credem demn de subliniat − era şi faptul că strângerea fondurilor începuse imediat după moartea lui Carada, conform tipicului instaurat la noi chiar de cel omagiat acum. Primii contributori erau acţionarii reuniţi ai Băncii Naţionale[114], care lansau ideea monumentului, unanim acceptată, stabilindu-se şi amplasamentul, lângă intrarea în bancă. Regula, deoarece după atâtea statui inaugurate putem vorbi chiar despre o regulă, se respecta întocmai: artistul propunea două machete judecăţii comanditarului, acesta având dreptul să aleagă[115]. Personalitatea sculptorului, dar şi a celui evocat prin bustul respectiv contribuiau deja la publicitatea făcută spectacolului inaugural[116].

Împreună cu vechile edificii, monumentul lui Eugeniu Carada crea privitorului impresia unei transmiteri peste generaţii a unui patrimoniu naţional, contribuind astfel la aducerea în prezent a timpului glorios de odinioară. Istoria unei statui şi aceea a unei personalităţi se prezentifică reciproc, la aceasta contribuind şi botezarea străzilor mai vechi cu numele unor personaje trecute recent în lumea de dincolo[117]. Discursurile rostite în jurul bustului lui Carada reînviau antecedente înscrise în amintirile comune ale naţiunii. Ideea ce putea fi regăsită nu doar în spusele oratorilor, dar şi în presa epocii[118] este aceea a unei datorii morale uriaşe pe care românii, în totalitatea lor, o aveau faţă de unul din „părinţii patriei”.

Veniți la spectacolul inaugurării, oratorii reconstituiau biografia celui care contribuise, printre altele, la înfiinţarea BNR[119], integrând viaţa lui Carada în contextul istoriei românilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Una din intervenţiile remarcabile aparţinea lui Liviu Rebreanu, care vorbea despre ajutorul pe care Carada îl oferise mişcării naţionale ardelene. Achitarea amenzilor date de tribunalele ungureşti ziarelor româneşti – pe care, de fapt, le doreau desfiinţate −, subvenţionarea acestor

[109] *Ibidem*, p. 2.
[110] *Ibidem.*
[111] Mitropolitul primat critica tendinţa de îmbogăţire şi-l dădea ca un exemplu pe Carada, care se remarcase prin litere, dramaturgie şi activitatea politică: „[…] el a fost un exemplu pentru acel tip de om pentru care banul a fost un mijloc pentru apropierea idealurilor. Eu doresc ca aceasta să vestească tinerelor generaţii acum şi pururea educativă deviză a vieţii lui Eugeniu Carada” (*Totul pentru alţii, şi pentru mine numai munca*, în „Viitorul”, 20 februarie 1924, p. 1).
[112] Din partea sindicatului ziariştilor din Bucureşti intervine Constantin Demetrescu („Timpul”, 21 februarie 1910, p. 1).
[113] Idem, 20 februarie 1924, p. 1.
[114] Cristian Păunescu, Marian Ştefan, *Legendele bătrânei Doamne*, Bucureşti, Editura Oscar Print, 2004.
[115] Ioana Beldiman, *op. cit.*, p. 217.
[116] *Ibidem*, p. 218.
[117] Andi Mihalache, *op. cit.*, p. 158.
[118] „Adevărul”, 20 februarie 1924, p. 1.
[119] „Universul”, 20 februarie 1924, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publicaţii, susţinerea şcolilor şi bisericilor din Transilvania erau doar câteva din acţiunile prin care liberalul oltean se remarcase. Pentru Rebreanu, atitudinea lui Carada nu era întâmplătoare, ea fiind expresia convingerii potrivit căreia graniţele naturale ale României erau mai mari decât cele ale statului român de până la 1918, întinzându-se până la Tisa[120]. Rebreanu devenea acum portavocea gazetarilor de peste Carpaţi, aducând o „ultimă mulţumire celui mai sincer prieten al cauzei noastre şi cel mai statornic al cauzei noastre”[121].

Dacă mormântul era perimetrul unde eroul subzista simbolic, retras în trecut, locul rezervat statuii promitea revenirea lui în prezent, ca model pentru acţiunile viitorului[122]. Dezvelirea bustului lui Carada presupunea, ca de fiecare dată, o amplă participare, nu doar a autorităţilor, dar şi a simplilor cetăţeni[123]. Pentru mulţi dintre ei, prezenţa se datora nu doar unei invitaţii formale, ci şi unui puternic sentiment de recunoştinţă; fie pentru un gest personal de sprijin pe care cel venit la manifestaţie îl simţise din partea lui Carada, fie ca urmare a participării lui Carada la o acţiune majoră, precum înfiinţarea BNR[124]. Reprezentantul acesteia la ceremonie observa: modul în care o naţiune ştia să se raporteze la cei care contribuiseră la crearea istoriei sale era o dovadă a forţei acesteia şi un prim semn de maturitate politică[125]. Cu regretul că E. Carada nu apucase unirea din 1918, reprezentantul BNR îşi încheia alocuţiunea printr-o formulă devenită şi ea standard: primarul Bucureştiului „primea” statuia lui Carada în dar, din partea naţiunii întregi. Absenţa eroului era într-un fel „diminuată” prin faptul că golul lăsat era compensat de sediul Băncii Naţionale şi de instituţia în sine[126]. La rândul său, primarul Bucureştiului, dr. Ion Costinescu, evidenţia nu doar acţiunile la care luase parte Carada, dar şi faptul că tinerii aveau în faţa ochilor imaginea unuia dintre cei mai de seamă cetăţeni ai Bucureştiului[127].

Împlinirea centenarului de la naşterea lui Eugeniu Carada genera alte forme de recunoaştere a operei sale. Craiova nu dorea să rămână în urma capitalei şi, printr-o procedură devenită deja clasică − şi anume un concurs de proiecte plus o listă de subscripţii publice, finalizată în 1937 −, hotăra ridicarea unei alte statui pentru Eugeniu Carada[128]. După o luptă continuă pentru punerea în aplicare a proiectelor generaţiei sale, Carada rămânea un model pentru viitor, lăsându-i un adevărat testament, încărcat de valori precum simplitate, credinţă şi hărnicie[129].

[120] M. Gr. Romaşcanu, *op. cit*., p. 261.
[121] „Universul”, 20 februarie 1924, p. 2.
[122] Andi Mihalache, *op. cit*., p. 165.
[123] „Universul”, 20 februarie 1924, p. 1.
[124] „Dimineaţa”, 20 februarie 1924, p. 1.
[125] „Viitorul”, 20 februarie 1924, p. 2.
[126] „Timpul”, 21 februarie 1924, p. 2.
[127] „Viitorul”, 20 februarie 1924, p. 2.
[128] Virgiliu Z. Teodorescu, *Sculptorul Mihai Onofrei. Mărturii monografice*, Iaşi, Editura Junimea, 2003. Sculptorul Mihai Onofrei a conceput statuia lui Eugeniu Carada reprezentat în picioare, iar pe feţele laterale ale soclului a plasat trei basoreliefuri: primul aminteşte activitatea de gazetar la „Românul”, al doilea redă momentul prezentării în Camera Deputaţilor a proiectului constituţiei din anul 1866, iar cel de-al treilea îl surprinde pe câmpul de luptă, în calitate de organizator al Serviciului de Intendenţă în campania anilor 1877−1878. Pentru finanţarea monumentului turnat în bronz, comitetul de iniţiativă a apelat la listele de subscripţie. În data de 28 martie 1937 a avut loc la Craiova solemnitatea dezvelirii monumentului (*ibidem*, p. 24).
[129] M. Gr. Romaşcanu, *op. cit*., ediţia 1937, p. 357; Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, p. 264.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EUGENIU CARADA (1836–1910): POLITICAL ACTIONS AND THE PERCEPTION OF HIS INHERITANCE (Summary)

Keywords: public monuments, ceremonies, subscriptions, controversy, national pantheon.

The Romanian society identified in the second half of the 19th century a new way of connecting to the European space. The influence of the French cultural environment was also felt in the Romanian society, mainly by realizing statues for political leaders of different orientations. Each of these had an important impact on the Romanian political life. One of those who supported this project of "connecting" to European space was Eugeniu Carada. In turn, he made the transition from the position of political leader, disputed and appreciated, to the "hero" evoked in public meetings and, last but not least, to the object of awe for future generations.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE CLIVETI[*]

„CRIZA ORIENTALĂ” ȘI IMPLICAȚIILE NEUTRALITĂȚII ROMÂNIEI (IANUARIE–IULIE 1876). NOTE ISTORIOGRAFICE ȘI RECURS DOCUMENTAR

În devenirea relaţiilor internaţionale, stările de tensiune au tins spre cotele lor maxime în acele momente sau perioade, de regulă scurte, când determinaţiile de substrat („forţele profunde”) au răzbătut cu o deosebită vigoare la suprafaţa raporturilor politice. Acestora din urmă li s-a imprimat, în secvenţele temporale respective, un ritm foarte alert şi o mult mai largă deschidere a gamei modalităţilor lor de desfăşurare. De aici au rezultat şi trăsăturile excepţionale ale împrejurărilor situate sub semnul confruntărilor şi căutărilor menite rezolvării unor contradicţii sau necesităţi presante, semn sub care s-a aflat şi contextul politic european în anii 1875–1878. Fenomenul cel mai important din anii menţionaţi a fost „criza orientală”, redeschisă de insurecţiile din Bosnia şi Herţegovina. „Marea criză” – cum o apreciază unii istorici[1] – s-a derulat într-o manieră ce a permis dezvăluirea componentelor problemei orientale în întreaga lor complexitate. Principalii interpreţi ai noului „act oriental” au fost naţionalităţile oprimate, a căror ridicare la luptă a învederat, o dată în plus, imperativul soluţionării „chestiunilor din sud-est” în funcţie de realităţile etnice, sociale, culturale şi religioase din zonă, soluţionare în totală disonanţă cu cadenţa desuetului „quadril al balanţei forţelor” (*i.e.*, echilibrului marilor puteri)[2]. Intervenind în disputele dintre Înalta Poartă şi „supuşii creştini”, puterile garante au trebuit „să-şi reamintească” de angajamentele colective pe care şi le-au asumat în 1856 şi reconfirmat la 1871. Deşi nu cu prea mare surprindere – succesivele eludări ale „ordinei garantate în Orient” anticipaseră „ora adevărului” –, marile puteri au fost nevoite să admită că reluarea unei „partituri europene” la diapazonul la care s-a „concertat” în 1856 la Paris nu mai era posibilă. Încercările acelor puteri de a estompa sau dirija, prin acte şi acţiuni politico-diplomatice, desfăşurările ostilităţilor din sudul Dunării au întâmpinat un refuz, mai întâi disimulat, apoi, la 1876–1877, categoric din partea Porţii. Aceleaşi încercări, care au fost departe de a proba un consens real al iniţiatorilor, nu au fost nici în măsură să oblitereze hotărârea fermă a bosniecilor, herţegovinenilor, bulgarilor, sârbilor şi muntenegrenilor de a nu renunţa la lupta pentru împlinirea deziderateloor lor naţionale. Eşuarea tentativelor de lichidare a „crizei” pe calea medierilor diplomatice a fost cauzată, nu mai puţin, şi de disensiunile grave dintre contractanţii „ordinii”, fapt de care a profitat Rusia,

[*] Director, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[1] A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918*, Oxford University Press, 1984, p. 228.

[2] *Ibidem*, p. XIX, 228 şi urm.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIII, 2016, p. 179–213

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„marea curte pravoslavnică” izbutind, după eforturi asidue, depuse mai bine de douăzeci de ani, să realizeze din nou posibilitatea *intervenţiei unilaterale* „în favoarea creştinilor ortodocşi din Imperiul Otoman”. A fost pusă în evidenţă astfel „defecţiunea finală” a puterilor garante, semn că şi în „afacerile orientale” s-a renunţat, în formă şi în fapt, la parametrii „diplomaţiei concertate”. Pentru conformitate, ideea de garanţie colectivă nu se va mai regăsi în niciuna dintre clauzele tratatului de la Berlin din 1878.

În împrejurările internaţionale de maximă încordare din anii 1875−1878, România şi-a cucerit independenţa de stat. Înfăptuirea Independenţei – „suma vieţii noastre istorice”, cum o definea Eminescu – s-a impus *atunci* cu necesitate, ea fiind menită să asigure şi să consolideze existenţa politico-statală a „vechii Românii” şi să lărgească perspectiva împlinirii unui alt deziderat de prim ordin al naţiunii: Marea Unire. În fond, între eforturile menite realizării independenţei de stat a principatului României şi rezistenţa „fraţilor” din cuprinsul imperiilor vecine, ameninţaţi cu pericolul deznaţionalizării, exista o legătură strânsă, organică. Nu întâmplător, în epocă era foarte răspândită convingerea că o Românie, chiar şi independentă, cuprinzând în graniţele ei numai Valahia şi Moldova „sfâşiată”, nu putea constitui decât o entitate politico-juridică, centrul său de greutate, etnic şi geografic, rămânând în exterior[3]. Alături de raţiunile invocate, ce ţineau de „mersul” luptei naţionale, înfăptuirea independenţei era reclamată şi de cerinţele dezvoltării economico-sociale, România trebuind să dispună, în deplină libertate, de toate pârghiile politicii economice, pentru a nu risca să ajungă o „colonie europeană”, prin continuarea rămânerii sale în afara „ariei” continentului unde avusese loc sau era în plină desfăşurare „revoluţia industrială” şi unde procesele modernizării infrastructurilor societăţii confirmau din plin valabilitatea *complexului naţional.* Şi nu în cele din urmă, necesitatea independenţei era *o stare de spirit a întregii românimi,* animată de acţiunea factorilor culturali, sentimentali, confesionali sau educaţionali. Necesitată de însuşi sensul devenirii noastre istorice, independenţa a fost proclamată de Camerele Legislative în memorabila zi de 9 mai st.v. 1877, spre a-i fi dată, a doua zi, de 10 mai, suverană validare de principele Carol I, şi a primit consacrarea supremă prin jertfa de sânge a „junei şi bravei armate române”[4]. Operă a întregii

[3] Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, vol. I, Braşov, Astra, 1945, p. 12 şi urm.

[4] În mai ales scrieri „de ataşament faţă de Coroană”, în discursuri festive şi în manuale şcolare, s-a tot invocat, până spre finele anului 1947, ziua de 10 mai 1877 ca fiind a Independenţei României. Zilei Monarhiei de la 1866 i-au fost suprapuse ziua Independenţei de la 1877 şi, apoi, cea a Încoronării Regale de la 1881, încât „în cugetul şi simţirile românilor” ziua lor naţională, de 10 Mai, să poarte însemnul unei miraculoase lucrări a istoriei, chiar al vrerii divine. A putut fi lesne înscrisă, în cronica vieţii cotidiene a românimii, proclamarea Independenţei, de domnitorul Carol I, la 10 mai 1877 (Stelian Voinescu, *Zece Mai 1877−1927*, Bucureşti, 1927). Cât timp România s-a aflat „sub regi”, în discursul oficial, căruia nu arareori i s-au asimilat şi lecţii de manuale şcolare ori „istorii pe înţelesul larg al poporului”, ziua de 10 Mai apărea ca fiind şi a Independenţei. Doar în discursul istoric profesional calificabil (*v.,* selectiv, A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra Ţărilor Române*, ediţie de Elisabeta Simion, Bucureşti, 1997, p. 340, carte apărută întâi, la Iaşi, în 1880; N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, ediţie de Vicenţiu şi Marilena Rădulescu, Bucureşti, 1991, p. 212 şi urm., carte apărută, întâi, la Bucureşti, în 1916; idem, *Războiul pentru independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit*, ediţie de Elisabeta Simion, Bucureşti, 1998, p. 90 şi urm., carte apărută, întâi, la Bucureşti, în 1927 etc.) s-a menţinut considerarea *proclamării* Independenţei, prin moţiuni ale Camerei Deputaţilor şi Senatului, la 9/21 mai 1877, şi a *validării* marelui act naţional a doua zi, de 10/22 mai 1877, printr-un cuvânt solemn al domnitorului Carol I. După 1947−1948, în „documentele de partid muncitoresc/comunist”, ca şi în textele istoriografice, s-a impus menţionarea doar a zilei de 9/21 mai 1877, ca zi a Independenţei României. În condiţiile noi, de după 22 decembrie 1989, istoricii, cu deosebire „de la noi”, nu par să fi ajuns la un deplin consens asupra considerării ambelor zile, de 9/21 şi 10/22 mai 1877, ca purtând însemnul cronistic al Independenţei, pentru unii contând doar *proclamarea* de Corpurile Legiuitoare a deplinei suveranităţi a României, la 9/21 mai 1877, iar pentru alţii validarea de domnitorul Carol I, la 10/22 mai, anul menţionat, a „marelui act naţional”. Recursul la textul „primar”,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naţiuni[5], cucerirea independenţei s-a remarcat şi printr-un profund impact internaţional. Este o realitate ale cărei aspecte, de o diversitate aparte, au fost, în mare măsură, elucidate[6]. Şi totuşi, parcurgerea vastei literaturi aferente „momentului Independenţei" permite să se constate unele discrepanţe serioase între modalităţile de apreciere a contextului extern în care România şi-a dobândit atributul definitoriu al suveranităţii de stat. Discrepanţele persistă, mai ales, în legătură cu răspunsul la întrebarea dacă împrejurările internaţionale au fost de o duritate extremă sau dacă au fost prielnice acţiunii naţionale româneşti. La prima vedere, varianta a doua de răspuns apare logică, fiindcă românii *au putut* să-şi împlinească atunci un deziderat multisecular. Lucrurile se prezintă însă cu mult mai complicate dacă raportăm pe *au putut* la *au trebuit.* Aceasta deoarece actele şi acţiunile făptuitorilor Independenţei s-au situat mai curând sub semnul unui imperativ presant decât sub auspiciile unui posibil dat. Românii şi-au cucerit neatârnarea la 1877−1878 depăşind un context ostil şi nu doar „ştiind" să se folosească, cu abilitate, de „circumstanţe favorabile". Dovadă elocventă în acest sens, proclamarea independenţei a trebuit să aibă ţinuta unui mare şi decisiv *fapt împlinit.*

La o evaluare de ansamblu ori pe anumite aspecte a istoriografiei Independenţei, s-ar cuveni să se ţină seama că relevarea adevărului despre înfăptuirea deplinei suveranităţi nu a beneficiat întotdeauna de aceleaşi temeiuri documentare şi nu a urmat un curs al abordărilor tematice dintru bun început stabilit spre a străbate netulburat „schimbătoare vremuri". Încă de prin ianuarie 1878, când „luptele din sudul Dunării cu turcii" nu încetaseră, domnitorul Carol „a cerut" ministrului Cultelor şi Instrucţiunii Publice de atunci, Gh. Chiţu, să desemneze o comisie „care să alcătuiască […] programa de concurs pentru o istorie a războiului Neatârnării"; desemnaţi „să alcătuiască programa" au fost B. P. Hasdeu, N. Ionescu, August Treboniu Laurian, Alexandru Odobescu şi V. A. Urechia; menirea „istoriei" a fost ca „amintirea sacrificiilor ce Armata şi Naţiunea au făcut […] să nu piară din mintea şi sufletul generaţiei <trăitoare la 1877−1878 şi ale> celor ce vor urma"; domnitorul Carol, iniţiator al „concursului", a pus „la dispoziţiunea Ministerului Instrucţiunii Publice suma de cinci mii lei noi", spre „a se oferi ca premiu celei mai bune scrieri"[7]. Din impulsul dat de „domnul suveran", la 1878, *istoria Neatârnării* a urmat, câtva timp, până spre 1914, coordonatele uneia mai ales militare[8]. Or, din motive lesne de înţeles, *istoria militară*, jurnalistica şi beletristica, toate pe tema Independenţei, au putut face „casă bună" măcar două decenii după 1877−1878. Şi cam tot în acelaşi decurs temporal, *istoria politico-diplomatică* a

documentar, al faptelor, rămâne, de aceea, singura cale, pe care am şi înţeles să o urmăm, ceva mai jos de aceste rânduri, spre a fi lămurită „data" Independenţei.

[5] Constantin Corbu, *1877−1878. Războiul naţional şi popular al românilor pentru independenţă deplină*, Bucureşti, 1977; N. Adăniloaie, *Independenţa naţională a României*, Bucureşti, 1986, p. 201−264.

[6] *Războiul neatârnării. 1877−1878*, Bucureşti, 1927; N. Iorga, *Războiul pentru independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit*; R. V. Bossy, *Politica externă a României între anii 1873−1880 privită de la agenţia diplomatică din Roma*, Bucureşti, 1928; *Independenţa României* (sub red. acad. Ştefan Pascu), Bucureşti, 1977; *Independenţa, lupta milenară a poporului român* (coord. L. Boicu, Gh. Platon), Iaşi, 1977; G. Căzănişteanu, M. Ionescu, *Războiul neatârnării României 1877−1878*, Bucureşti, 1977; N. Ciachir, *Războiul pentru independenţa României în contextul european*, Bucureşti, 1977; N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenţei României*, Bucureşti, 1977; Frederick Kellogg, *The Road to Romanian Independence*, West Lafayette – Indiana, 1995; etc.

[7] V. A. Urechia, *Din tainele vieţei. Amintiri contimporane (1840−1882)*, ediţie de Leonidas Rados, Iaşi, 2014, p. 317 (şi pentru scrisoarea, din 17 ianuarie st.v. 1878, adresată de domnitorul Carol ministrului Cultelor şi Instrucţiunii Publice).

[8] *V.*, selectiv, Theodor C. Văcărescu, *Luptele românilor în resbelul din 1877−1878*, Bucureşti, 1887; *Istoricul războiului din 1877−1878. Participarea României la acest război (lucrare făcută de mai mulţi ofiţeri)*, vol. I−III, Bucureşti, 1887−1888.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuceririi Independenței s-a cramponat într-un demers prevalent atestativ, cu seturi documentare, de la cele *oficiale*[9] la nu puține *personale*[10], fiind parcă dinadins lăsate „celor de mai târziu", detașați de „pasiunile" momentului Independenței, „să judece aspecte delicate, cestiuni de persoane". Un „aspect" nu doar „delicat", ci și foarte tensionat, încă de pe când s-au derulat actele militare ale Independenței, a fost cel al caracterului războiului de la 1877−1878, anume, dacă a fost al unuia „ruso-turc" sau al unuia „ruso-româno-turc"[11]. Încercări de lămurire a unui atare „aspect" au și ținut de prim-planul unor „bilanțuri istoriografice" ori bibliografii ale respectivului război[12]. Semicentenarul Independenței avea „să oblige" istoricii, mai ales „de la noi", să încerce redarea atotcuprinzătoare, în expresia unui solid studiu monografic, a „marii înfăptuiri naționale din anii 1877−1878". Un asemenea studiu a stat, se pare, în preocuparea lui N. Iorga, poate și spre a-și compensa „datoria" la care-l supusese strălucita reușită istoriografică a profesorului său, A. D. Xenopol, în privința Unirii Principatelor și a domniei lui Cuza[13]. Explorări documentare[14] și o primă parte de sinteză asupra *politicii externe* a lui Carol I[15], cu texte rezervate mai ales *momentului Independenței*[16], vor fi decurs și dintr-o preocupare de felul menționat[17]. A și rămas de la N. Iorga, dacă nu realizarea scriptică, atunci măcar înțelegerea programatică, de mare cărturar, a unei istorii a Independenței, care să privească, pe lângă „aspecte" militare sau politico-diplomatice, „lucrarea durabilă" a națiunii române și „împrejurările venite din complicațiile

[9] *Documente oficiale. Neutralitatea României. Neutralitatea Dunării. Diverse*, București, 1876; *Documente oficiale. Situația românilor în Turcia. Constituțiunea otomană. Garanția neutralității României. Retrocedarea Gurilor Dunării. Independența României. Războiul cu Turcia. Violarea* <convenției> *Crucii Roșii de armatele otomane. Prezentate Corpurilor Legiuitoare*, București, 1878; *Annexes au Mémoire présenté au Congrès de Berlin par les plénipotentiaires de S.A. le Prince de Roumanie*, București, 1878; *Congresul de la Berlin. Acte și discursuri ale plenipotențiarilor Înălțimei Sale Carol I, domnul României*, București, 1878; *Documente oficiale. Din corespondența diplomatică. Prezentate Corpurilor Legiuitoare în sesiunea anului 1880−1881*, vol. I−II, București, 1880 (vol. I: de la 5/17 octombrie 1877 până la 15/27 septembrie 1878; vol. II: de la 2/14 septembrie 1878 până la 17/29 iulie 1880), ediție *amplificată* a *Adevăratelor documente din corespondența diplomatică*, de la 5/17 octombrie 1877 până la 15/27 septembrie 1878, București, f.a.

[10] *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la Resboiul Independenței României 1877−1878*, publicate de Vasile M. Kogălniceanu, vol. I−II, București, 1893−1894; Ion C. Brătianu, *Discursuri, scrieri, acte și documente*, vol. II, *23 aprilie 1876 – 30 aprilie 1877*, București, 1912.

[11] Șt. I. Fălcoianu, *Istoria războiului din 1877−1878 (ruso-româno-turc)*, București, 1895; Gheorghe Damian, *Istoria războiului ruso-româno-turc din 1877−1878*, București, 1898; I. Manolescu, *Războiul româno-ruso-turc din 1877. Studiu sumar al tuturor operațiunilor*, București, 1921.

[12] N. D. Popescu, *Literatura istorică a războiului ruso-româno-turc din 1877−1878 și câteva însemnări contimporane*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", București, 1913, p. 170−179; Ioan C. Băcilă, *Bibliografia Răsboiului pentru Independență (1877−1878)*, București, 1927; Anton Oprescu, *Războiul pentru Independență. Contribuții la bibliografia lui*, București, 1928.

[13] A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I−II, Iași, 1903.

[14] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866−1880)*, publiée par N. Iorga, Paris, 1923, ediția a doua, București, 1938 (documentele, „seulement des extraits, accompagnés des résumés", din Arhiva Ministerului de Externe, de pe la 1915); între notele infrapaginale ale volumului X, *Întregitorii*, al sintezei *Istoria Românilor*, București, 1939, se regăsesc unele după o parte a doua de *Correspondance diplomatique roumaine…*, a cărei publicare nu apare confirmată bibliografic; *v.* Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga. 1871−1940. Biobibliografie*, București, 1976, p. 340 și urm.

[15] N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I* (Lecții ținute la Universitatea din București, 1916), *v.* și ediția din 1991.

[16] *Ibidem*, ediția din 1991, p. 105−312.

[17] Idem, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, ediția din 1998; idem, *Războiul de Independență 1877−8 (Cursuri ținute la Universitatea Populară…)*, Vălenii de Munte, 1927; idem, *La guerre de 1877−78 – nouvelles informations. Etats d'esprit des béligérants*, în „Revue d'histoire moderne", nr. 14, mars−avril 1928, p. 81−102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[…] marii lumi europene"[18]. Acelei înţelegeri s-au racordat, după posibilităţi ori grade vocaţionale, istorici din România interbelică, tot mai perseverenţi investigatori ai fondurilor arhivale[19] şi beneficiari imediaţi ai „marilor colecţii" de documente diplomatice, germană[20], franceză[21] etc., în condiţiile în care Arhiva Ministerului de Externe de la Bucureşti suferea încă de „transferul" de fonduri, odată cu tezaurul Băncii Naţionale, la 1916−1917, „pe pământ rusesc"[22].

Pe căutat extinse baze documentare, au fost întreprinse, de specialişti români[23] şi străini[24], studii ce au marcat „saltul" de la justificarea ori nararea „însufleţită" a actelor politicii externe duse de Carol I şi „miniştrii săi" la relevarea implicaţiilor europene ale cuceririi deplinei suveranităţi de „Principatul gardian al Gurilor Dunării". Se anunţa, încă de prin anii '30 ai secolului trecut, o bine nuanţată considerare a suportului „popular" al înfăptuirii Independenţei, prin acte care, la rigoare, sub raport politico-diplomatic şi militar, au ţinut de resorturi guvernamentale. Considerarea acelui suport avea să ajungă exacerbată, normă cvasi-exclusivă pentru istoriografia „marxist-leninistă", din anii '48−'64 ai secolului al XX-lea, privind proclamarea şi războiul Independenţei[25]. A şi fost înadins orientată editarea unui masiv corpus documentar pentru urmarea istoriografică a respectivei norme[26]. Ideologic „s-a dictat" sublinierea atât a „caracterului popular" al războiului din 1877−1878, cât şi a favorizării „popoarelor balcanice", implicit a emancipării celui român, de acţiunea militară şi diplomatică a Rusiei[27], cu neapărată trecere în umbra gloriei Independenţei a rolului domnitorului Carol I şi a celui al guvernului naţional-liberal, excepţia reprezentând-o doar prestaţia de tribună parlamentară a lui Kogălniceanu de la 9/21 mai 1877, „orientată", chipurile, de convenţia „semnată" de el, în 4/16 aprilie, acelaşi an, şi reprezentantul ţarului la Bucureşti, baronul Dimitrie Stuart[28]. Recuperarea caracterului *naţional* al cuceririi Independenţei

[18] Idem, *Războiul pentru independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit*, ediţia din 1998, p. 3.

[19] *Corespondenţa generalului Iancu Ghica, 2 aprilie 1877 – 8 aprilie 1878*, publicată de generalul Radu Rosetti, Bucureşti, 1930; Ion C. Brătianu, *Acte şi cuvântări*, vol. III (*1 mai 1877 – 30 aprilie 1878*), publicat de C. C. Giurescu, Bucureşti, 1930, şi vol. IV (*1 mai 1878 – 30 aprilie 1879*), publicat de N. Georgescu-Tistu, Bucureşti, 1932 etc.

[20] *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871−1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, hrsg. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelsohn Bartholdy, Friedrich Thimme, vol. II−III, Berlin, 1922.

[21] *Documents diplomatiques français (1871−1914)*, 1-ère sèrie (*1871−1900*), tomes II−III, Paris, 1930, 1931.

[22] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 340.

[23] Gh. I. Brătianu, *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877−1878 et au Congrès de Berlin*, Bucureşti, 1928; Emile Diaconescu, *Acordul de la Reichstadt (1876) şi tratatul de la Budapesta (1877)*, Bucureşti, 1943 etc.

[24] W. N. Medlicott, *The Recognition of Roumanian Independence*, în „The Slavonic Review", 11, nr. 32, Jan. 1933, p. 354−372, nr. 33, Apr. 1933, p. 572−589; idem, *The Congress of Berlin and After. A Diplomatic History of the Near-Eastern Settlement. 1878−1880*, Londra, 1938.

[25] Petre Constantinescu-Iaşi, *Situaţia internaţională în ajunul războiului pentru independenţă*, în „Buletin ştiinţific. Ştiinţe istorice", Bucureşti, 4, 1952, 1−2, p. 5−6; Vasile Maciu, *Condiţiile interne ale proclamării independenţei României*, Bucureşti, 1955.

[26] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, Mihail Roller – red. responsabil, Victor Cheresteşiu, Vasile Maciu, S. Ştirbu, vol. I−IX, Bucureşti, 1952−1955.

[27] Nu întâmplător, vol. IX din *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă* a fost încheiat cu tratatul ruso-turc de la San Stefano, din 3 martie st.v. 1878, şi nu cu deliberările Congresului de la Berlin şi tratatul subscris de puterile europene şi Poarta Otomană la 1/13 iulie 1878.

[28] *V.*, în sensul celor menţionate, Vasile Maciu, Nichita Adăniloaie, *Războiul pentru cucerirea independenţei României*, în *Istoria României*, vol. IV, *Formarea şi consolidarea orânduirii capitaliste (1848−1878)*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a făcut, se ştie, pe măsura desprinderii ideologice a Bucureştiului de Moscova. În perspectiva şi sub impresia centenarului Independenţei, s-a intensificat procesul de editare a surselor documentare[29] şi au fost reconsiderate direcţiile de studiu, încât să fie puşi în lumina istoriei pe cât posibil toţi factorii concurenţi la realizarea deplinei suveranităţi a statului român. Noi încercări bibliografice[30] şi aprofundări tematice au condus istoriografia Independenţei spre un „ansamblu" realmente impresionabil[31] şi în care a sporit mult „sonoritatea" contribuţiilor unor specialişti străini[32]. S-a ajuns la a se proba, spre cota evidenţei, că, fie cu forţa armată[33], fie cu abilitatea diplomaţiei[34], România şi-a cucerit independenţa nu în mod triumfalist, ci pe fondul unor tensiuni politice interne şi prin înfruntarea „dramatică"[35] a unui context internaţional deosebit de complicat.

Complicarea situaţiei externe a României a decurs treptat, începând să se contureze din chiar momentul declanşării ostilităţilor în sudul Dunării. Problema, de o stringenţă deosebită, care se punea pentru statul român era aceea de a se evita „prinderea" teritoriului naţional între ostilităţile amintite şi intervenţia unei mari puteri (era vizată îndeosebi Rusia)[36]. La Bucureşti s-a intuit cu exactitate că de incitarea bosniecilor şi herţegovinenilor la revoltă nu au fost străine intrigile austro-ungare şi ruseşti[37]. În plus,

---

red. P. Constantinescu-Iaşi, V. Maciu, V. Cheresteşiu, Dan Berindei, N. N. Constantinescu, Bucureşti, 1964, p. 586−642.

[29] Mihail Kogălniceanu, *Documente diplomatice*, red. George Macovescu, Dinu C. Giurescu, Constantin I. Turcu, Bucureşti, 1972; *Independenţa României. Documente*, vol. I, *Documente şi presă internă*, coord. Ionel Gal, red. Ştefan Hurmuzache, Ioana Burlacu, Ioana Alexandra Negreanu; vol. II, partea I şi partea a II-a, *Corespondenţă diplomatică străină*, coord. Ionel Gal, red. V. Arimia, Dan Berindei, Iosif I. Adam; vol. III, *Presă străină*, coord. Ionel Gal, red. Ştefan Hurmuzache, Mircea Spiridoneanu, Gheorghe Socol; vol. IV, *Documente diplomatice*, red. resp. George Macovescu, Bucureşti, 1977−1978; *Independenţa României în conştiinţa europeană*, coord. Corneliu Mihail Lungu, Bucureşti, 1997.

[30] Elena Stângaciu, Mircea Spiridoneanu, Grigore Ploeşteanu, *Războiul pentru independenţa României 1877−1878. Bibliografie de cercetare*, în *RA*, LIII, 38, nr. 3, 1976, p. 327−333; LIV, 39, nr. 1, 1977, p. 106−108; Al. Zub, *L'historiographie roumaine au service de la lutte pour l'indépendance*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVI, nr. 2, avril−juin 1977, p. 259−277; *Independenţa României. Bibliografie*, red. Ştefan Pascu, Jean Livescu, Dan Berindei, Constantin Nuţu, Ion Matei, Bucureşti, 1979; *v.* şi Nichita Adăniloaie, *România independentă*, în *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821−1878)*, coord. Dan Berindei, Bucureşti, 2003, p. 633−708 (pentru *Bibliografie*, p. 699−708).

[31] *Istorici români şi străini despre războiul de independenţă al României (1877−1878)*, coord. C. Antip, Bucureşti, 1979.

[32] Lothar Maier, *Rumänien auf dem Weg zur Unhabhägigkeitserklärung, 1866−1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveranität*, (multipl.) Heidelberg, f.a., şi ediţie nouă (tipar), München, 1989; Frederick Kellogg, *op. cit.* (şi în română: *Drumul României spre Independenţă*, ediţie Victor Spinei, Laura Carmen Cuţitaru, Iaşi, 2002); Edda Binder-Iijima, *Die Institutionalisierung der rumänischen Monarchie unter Carol I, 1866−1881*, Munchen, 2003, p. 369−463, cu deosebire.

[33] Constantin Căzănişteanu, Mihail E. Ionescu, *Războiul Neatârnării României. Împrejurări diplomatice şi operaţiuni militare, 1877−1878*, Bucureşti, 1977.

[34] Dan Berindei, *Cucerirea Independenţei*, Bucureşti, 1977; Nicolae Ciachir, *Războiul pentru independenţa României în context european (1875−1878)*, Bucureşti, 1977; Leonid Boicu, Gheorghe Platon, *La voie des roumains vers l'indépendance*, Bucureşti, 1977; Grigore Chiriţă, *Atitudinea puterilor europene faţă de proclamarea independenţei României*, în *RdI*, XXX, 1977, 4, p. 673−690; V. Cristian, *La Roumanie et les traités de paix de San Stefano et de Berlin*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVII, 1978, 1, p. 51−76; Ion Bodunescu, *Diplomaţia românească în slujba Independenţei*, Iaşi, 1978.

[35] Gh. Platon, *Independenţa României (1877−1878). Dramatismul unui mare act naţional*, în *AARMSI*, 22, 1997, p. 41−50.

[36] N. Iorga, *Războiul pentru independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit*, ediţia 1927, p. 107 şi urm.

[37] Încă „din epocă", prin scrieri „de primă impresie", şi, cu timpul, între istorici, s-au exprimat opinii asupra „încurajărilor", de la Viena ori de la Petersburg, parvenite bosniecilor, herţegovinenilor şi „altor balcanici", spre a se revolta contra „opresorului otoman". Dacă „încurajările" sau „intrigile" ruseşti au fost şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

erau bine cunoscute preparativele bulgarilor[38], de care se interesau îndeaproape şi cercurile politice, militare sau cultural-religioase de la Petersburg[39]. Datorită poziţiei sale geografice şi statutului său juridic internaţional, România s-a aflat, de la bun început, într-un strâns contact cu derularea evenimentelor din Balcani. Modalitatea în care ea a fost prinsă „în vâltoarea crizei orientale" a prezentat însă trăsături mult distincte faţă de cele oferite de acţiunile celorlalte state mici „din sud-est". Serbia şi Muntenegru „au sărit", la 1876, în ajutorul „fraţilor de sânge şi credinţă", acţiunile lor fiind în acel an încurajate sau sprijinite de Rusia şi „acceptate" de alte mari puteri, din interese ori sub presiunea opiniei publice. O intrare a României în acţiune sub forma unui gest spontan a fost, în anul amintit, imposibilă. Eventualitatea unui sprijin extern s-a dovedit cu totul exclusă. Toate puterile garante au fost împotriva implicării directe a statului român în desfăşurarea ostilităţilor din Balcani. României i s-au refuzat până şi cererile referitoare la garantarea neutralităţii şi integrităţii teritoriale. „Curţile garante" i-au indicat, e drept, o conduită de „neutralitate", echivalentă, în fapt, pasivităţii, conduită total inacceptabilă în contextul disputelor menite să schimbe radical configuraţia politico-statală a sud-estului european. Atitudinile garanţilor au fost dictate de raţiuni ce se intersectau întru recunoaşterea faptului – înregistrat de cursul evenimentelor – că intrarea în acţiune a României putea avea consecinţe „incontrolabile" asupra deznodământului disputelor menţionate. Nu pot fi omise, dintre raţiunile ce au cântărit mult în determinarea atitudinilor marilor cabinete", îndeosebi ale aceluia de la Viena, nici precauţiile faţă de implicaţiile, previzibile, ale independenţei şi acţiunii militare româneşti asupra stărilor de spirit din Europa Centrală. Fiind plasată „în punctul culminant al situaţiunii europene"[40], România *a trebuit*, înainte de a recurge la acţiunea armată, să-şi proclame independenţa, act de energie şi curaj, pe care nu l-au făcut Serbia şi Muntenegru. România şi-a proclamat independenţa într-un moment extrem de dificil, care s-a constituit într-un veritabil examen de maturitate în faţa istoriei. Eludând suzeranitatea de

continuă să fie considerate din perspectiva „tradiționalei politici a marii curți pravoslavnice de susținere a cauzei creștinilor ortodocși supuși ai sultanului" (V. M. Hevrolina, *Vostochuyi krisis 70-h godov XIX v.*, în *Istorija vneshnei politiki Rossii. Vtoraja palovina XIX veka*, V. M. Hevrolina otv. red., Moscova, 1999, p. 217−219, cu referințe bibliografice), cele austro-ungare au fost puse îndeosebi „sub însemnul vizitei speciale" făcute de Franz Joseph în Dalmația, pe timpul lunii mai 1875, când „populațiilor vest-balcanice" li s-a inoculat „speranța de mai bună viață, girată lor de împăratul de Habsburg"; *Memoriile regelui Carol I al României (De un martor ocular)*, București, f.a., vol. VIII, p. 14 și urm.; N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, ed. 1991, p. 119-121; A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 223 și urm.; La Cattaro, Franz Joseph i-a avut ca invitați „de atent tratament", pentru „discuții", pe principele Muntenegrului și, interesant, pe agentul României la Belgrad, Al. Sturdza („*Le prince de Monténégro fut placé à la droite de Sa Majestét et moi à sa gauche*"); *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, ed. 1938, p. 146 (Al. Sturdza c. V. Boerescu, 10 mai 1875). A lipsit de la „acea ocazie" principele Milan al Serbiei, „încurcat" în „jocul său" de a place când împăratului Austro-Ungariei, până și prin „*ses fiançailles à Vienne*", cu Natalia, „*fille de feu M. Kechko*" (*ibidem*, p. 153, Al. Sturdza c. Carol I, Belgrad, 7 august 1875), când celui al Rusiei, Alexandru al II-lea, la a cărui „curte" se tot anunța „să facă omagii" (*ibidem*, p. 150, Al. Sturdza „raport confidențial", Belgrad, 8/20 iunie 1875). Principelui Milan i se reproșa, de la Petersburg, „orientarea sa politică spre Austro-Ungaria", iar de la Viena, „întârzierea" de a se conforma, „prin construirea unei căi ferate de la Niș la frontiera Austro-Ungariei", în condițiile când, până în localitatea menționată, Turcia avea să se angajeze, față de Dubla Monarhie, să-și extindă ea rețeaua feroviară; *ibidem*, p. 156 (A. Sturdza − ? −, raport din 18 decembrie 1875).

[38] Comitete revoluționare ale bulgarilor activau și pe teritoriul României. N. Ciachir, *România în sud-estul Europei*, București, 1968, *passim*; idem, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, București, 1987, p. 182−191; Constantin N. Velichi, *România și renașterea bulgară*, București, 1980, p. 231−275.

[39] În 1870, Poarta Otomană a recunoscut, la insistențele Rusiei, exarhatul religios al Bulgariei; Constantin N. Velichi, *op. cit.*, p. 298.

[40] *Memoriile regelui Carol I*, vol. IX, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sorginte medievală a Porţii şi lăsând fără obiect regimul de garanţie colectivă a marilor puteri, actul energic de la 9 şi 10 mai st.v. 1877 a consemnat decizia naţiunii române de a-şi lua definitiv soarta în propriile mâini, decizie căreia participarea la războiul din Balcani i-a adus o eroică şi înaltă consacrare.

Căutând să reliefăm modalitatea în care actele şi acţiunile circumscrise cuceririi Independenţei României s-au raportat faţă de „defecţiunea finală" a puterilor garante, nu credem necesar să reluăm – fie şi sub forma unei „repede priviri" – cunoscuta desfăşurare a evenimentelor. Recurgând la aşa ceva, nu am face decât „să spicuim" dintr-o vastă literatură de specialitate, a cărei comprimare „pe orizontală" s-ar dovedi pe cât de anevoioasă, pe atât de inutilă, aici. Credem, de asemenea, că un rost deosebit nu şi-ar afla nici o eventuală încercare de „a face dreptate" diverselor controverse, decelabile în cuprinsul istoriografiei Independenţei, istoriografie care, deşi copleşitoare ca întindere, nu a atins încă valoarea sau savoarea celei a Unirii Principatelor. Ceea ce prezintă interes direct, din optica problematicii pe care o abordăm, sunt acele aspecte ce evidenţiază sensul şi semnificaţiile ultimelor ocurenţe situate sub incidenţa garanţiei internaţionale aplicate părţii române. Sunt aspecte care, prin însăşi calitatea lor, se impun atenţiei dintr-o dublă perspectivă – „din interior" (românească) şi „din afară" (europeană) –, cu posibilitatea unor etapizări revelatoare pentru dialectica raportului continuitate-discontinuitate în procesualitatea istorică.

Neutralitatea României

Într-o primă etapă, de la izbucnirea insurecţiilor în Bosnia şi Herţegovina până în iulie 1876, atitudinile cercurilor politico-guvernamentale europene s-au axat pe ideea oportunităţii identificării posibilităţilor de lichidare a „crizei orientale" la dimensiunea ei „balcanică". „Alerta diplomatică" din primăvara anului 1875 etalase preocupările „marilor cabinete" de a se evita izbucnirea unui conflict general european[41], preocupări ce aveau să se dezvăluie şi mai pregnant odată cu declanşarea ostilităţilor la sud de Dunăre. Poziţiile marilor puteri au denotat însă existenţa unor disensiuni grave între interesele lor, ceea ce a lipsit de perspectivă survenirea unui consens real şi eficace între semnatarele tratatului din 30 martie 1856. Rusia, Austro-Ungaria şi, lucru interesant, Franţa au ţintit, din raţiuni diferite, să-şi apropie fiecare iniţiativa soluţionării imediate, pe cale diplomatică, a conflictului dintre înalta Poartă şi „supuşii săi creştini". Deşi era de mult convinsă şi interesată de inoperativitatea angajamentelor colective ale puterilor, Rusia le invoca prima în noul context, mizând să-şi asigure prin această stratagemă platforma politică a intervenţiei sale unilaterale sub acoperirea unui „mandat european". Aceleaşi angajamente le invoca şi Franţa, în speranţa reînvierii timpului când cuvântul

[41] În lunile aprilie−mai 1875, la nivelul raporturilor internaţionale, a fost resimţită „criza războiului preventiv pe care Germania l-ar fi considerat ca inevitabil de a-l duce contra Franţei". După ce însuşi Bismarck „inspirase o campanie de presă germană" pe tema unui atare război, despre care „scăpase ceva indiscreţii" şi von Radowitz, de la Externele Reichului, „spre auzul" ambasadorului francez, Gontaut-Biron, s-a ajuns la „o stare de alertă între marile cabinete". Motivate şi de „concesiile mutuale pe seama Asiei Centrale", cabinetele de la Londra şi Petersburg au convenit să recurgă la presiuni asupra Berlinului pentru a-l determina „să dezmintă orice intenţii de felul menţionat". Deşi convenirii britanico-ruse nu s-au raliat şi cabinetele de la Roma şi Viena, cel francez „lăsându-se în necesară expectativă", Bismarck a catadicsit „să facă diplomatice dezminţiri", gest în care Andrassy a sesizat „stricarea relaţiilor germano-ruse, cu beneficiu revenibil Austro-Ungariei în a avea ea, şi nu Rusia prima voce faţă de iminenta deja criză balcanică". Alianţa celor Trei Împăraţi avea să se şi vadă „cam paralizată" în decursul „crizei" provocate de răscoala „populaţiilor din Bosnia şi Herţegovina"; A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 225−277; *v.* şi A. Lajusan, *L'alerte diplomatique du printemps de 1875*, în „Revue d'histoire moderne", 1926, p. 368−389.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

său era cel mai ascultat la Constantinopol[42]. Şi fiindcă, din circumspecţii lesne penetrabile, cabinetul francez îndemnase pe cel de la Petersburg să facă primul pas pe linia înfiripării unei „atitudini concertate" a garanţilor[43], Gorceakov a luat iniţiativa întocmirii unor *propuneri*, înaintate Porţii în august 1875, ca o comisie constituită din delegaţi ai „curţilor garante" să contacteze căpeteniile insurgenţilor din Bosnia şi Herţegovina şi să ia act de „dorinţele" acestora, pe care să le prezinte ulterior în scris unui comisar otoman[44]. Până aici, nimic ce să contravină normelor contractuale de conduită a garanţilor. Faţă de o atare „demonstraţie de corectitudine" puterea suzerană nici nu a avut, pe moment, ce obiecta, ea declarându-se de acord cu misiunea delegaţilor „celor şase". Rezultatele misiunii acestora aveau să fie însă practic nule, din cauza refuzului insurgenţilor de a accepta un expedient diplomatic prea puţin conform cu revendicările lor. Fără efect aveau să rămână şi *iradé*-le Porţii, emanate din „voinţa spontană şi binevoitoare a sultanului", din 2 octombrie şi 12 decembrie[45], ca şi nota lui Andrassy din 30 decembrie 1875. Singura concretizare a notei cancelarului austro-ungar[46], aprobată de toţi garanţii (Marea Britanie, doar, formulând rezerva că acceptul său nu echivala cu o raliere la o politică de intervenţie activă – n.n., G.C.), va consta într-o nouă *iradé* a Sublimei Porţi (11 februarie 1876)[47], „menită" parcă să demonstreze că limbajul politic, ca şi cel poetic, este posibil de a „suna gol" atunci când nu oferă nicio deschidere spre miezul lucrurilor ori al simţirilor.

Acuzând eşecul tentativelor primare de „liniştire" a insurgenţilor sau de a determina „curtea suzerană" să recurgă la „concesii mai consistente", puterile, care continuau să fie cel puţin cu numele garante, s-au văzut nevoite să-şi dispună tot mai vizibil atitudinile după alte criterii decât cele indicate de clauzele unor acte politico-diplomatice ajunse literă moartă. Rusia, spre exemplu, a făcut cu o tot mai mare insistenţă caz de inevitabilitatea *intervenţiei active*, pentru a fi grăbită „soluţionarea echitabilă" a „crizei orientale". Convinsă că datele „crizei" s-au complicat şi mai mult, „curtea de la Petersburg" a căutat să tatoneze dispoziţiile „puterilor interesate", în speţă pe cele ale Germaniei şi Austro-Ungariei. Încă din decembrie 1875, Gorceakov încercase, la Berlin, să realizeze „o comuniune de opinii" cu Bismarck în legătură cu conduita „curţilor nordice" faţă de „complicaţiile orientale". Recunoscând că salvgardarea păcii „în spiritul acordurilor monarhilor din 1872" implica „menţinerea Alianţei celor Trei Împăraţi fondată pe o liberă decizie", cancelarul rus nu a obţinut de la omologul său german nimic altceva decât promisiunea că Berlinul va

[42] La 20 august 1875, Decazes comunica ambasadorului francez la Petersburg, Le Flô, că „La France a devancé les Puissances dans cette politique d'apaisement". *Documents diplomatiques français*, 1-ère série, tom II, p. 6 şi urm.

[43] *Ibidem.*

[44] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe, depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture de Congès de Berlin (1814−1878)*, vol. II, *La Révolution*, Paris, 1891, p. 481.

[45] *Ibidem.*

[46] În nota redactată de Andrassy (remisă Divanului otoman la 30 ianuarie 1876) era exprimată opinia că Turcia trebuia să recurgă la reforme pentru a scoate Bosnia şi Herţegovina din „situaţia morală şi materială în care se aflau". Erau propuse, ca reforme: libertatea religioasă, abolirea arendării impozitelor, întrebuinţarea unei părţi din venituri pentru „îmbunătăţiri locale" şi instituirea unei adunări locale (jumătate creştini – jumătate musulmani) cu misiunea de a supraveghea la îndeplinirea concesiilor promise de Înalta Poartă prin *iradé*-le din 2 octombrie şi 12 decembrie 1875 (*Actenstücke aus den Korrespondenzen des kaiserliche und königliche gemeinsamen Ministeriums des Aussern über orientalische Angelegenheiten (vom 16. Mai 1873 bis 31. Mai 1877)*, Viena, 1878, p. 156−162 (textul notei lui Andrassy din 30 decembrie 1875, în franceză); *Das Staatsarchiv. Sammlung der officiellen Actenstücke zur Geschichte der Gegenwart*, Leipzig – Berlin, vol. XXX, 1876, p. 22−30 (acelaşi doc.); A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 484; A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 234.

[47] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

susţine un acord ruso-austro-ungar[48]. A fost pusă astfel sămânţa din care va răsări *memorandumul* de la Berlin (13 mai 1876), elaborat de „cancelarii celor trei împăraţi", act ce nu se limita la a relua ca atare propunerile notei lui Andrassy, ci preconiza „măsuri eficace" în vederea stingerii „crizei orientale" şi a asigurării păcii generale[49]. Actul „celor trei cancelari", supus aprobării cabinetelor de la Paris, Roma şi Londra, a întâmpinat opoziţia ultimului, Disraeli apreciindu-l ca un veritabil program al „părţilor subscriitoare" de intruziune în afacerile interne ale Imperiului Otoman[50]. S-a adăugat, în felul acesta, încă un element emergenţei „defecţiunii garanţilor", ce va începe să se contureze cu mai mare claritate în a doua jumătate a anului 1876. Declararea „războiului sfânt", de otomani, „atrocităţile" musulmanilor împotriva bulgarilor şi a celorlalţi insurgenţi creştini, intrarea în luptă a Serbiei (30 iunie) şi a Muntenegrului (2 iulie) vor întări convingerea „celor mai interesate puteri" (Rusia şi Austro-Ungaria) despre oportunitatea înţelegerii lor bilaterale, cu avizul tacit al Germaniei, asupra eventualităţilor „conflictului balcanic". Cu prilejul întrevederii lui Fr. Joseph cu Alexandru al II-lea, din 8 iulie 1876, la Reichstadt[51] – cei doi împăraţi fiind însoţiţi de Andrassy şi Gorceakov –,

[48] În acest sens, deosebit de interesante sunt remarcile făcute de Bülow într-o depeşă din 8 decembrie 1875, adresată lui Alvensleben (la Petersburg), în care regăsim o nouă precizare a faptului că „Liga celor Trei Împăraţi" reflecta doar un *modus vivendi* al „curţilor nordice" şi nu reprezenta o alianţă formală, pe bază de tratate. Ministrul german susţinea că Bismarck ar fi declarat lui Gorceakov că Germania s-ar ralia unui aranjament ruso-austro-ungar, dar că, atâta vreme cât cele două puteri nu vor ajunge să se pună de acord, „nous (Germania) ne pourrions certes pas participer à une action commune dans l'esprit de l'une et contre la tendance de l'autre. La situation n'était pas la même que si trois parties avaient à prendre une décision à la majorité, car il manquait l'hypothèse sur laquelle repose la fiction juridique que la volonté de la majorité est la volonté de l'unanimité". *La politique extérieure de l'Allemagne (1871−1914)*, vol. I, Paris, 1928, p. 278 şi urm. (trad. în franceză, după *Die Grosse Politik…*, vol. I).

[49] Memorandumul, adoptat la insistenţele cabinetului rus, exprima intenţia implicării active a puterilor în diferendele dintre Poartă şi supuşii ei creştini. Formulând „dorinţele insurgenţilor", cele trei „curţi nordice" solicitau o suspendare a ostilităţilor pe două luni, ele avertizând că, în caz contrar, „va deveni necesar să determine prin acţiunea lor diplomatică sancţionarea unei înţelegeri în vederea unor măsuri eficace, care vor fi reclamate în interesul păcii generale"; *Actenstücke aus den Korrespondenzen...* (textul *memorandumului* de la Berlin, din 13 Mai 1876, în franceză); *Das Staatsarchiv*, vol. XXX, p. 270−272 (acelaşi doc.); pentru comentarii, *v. Histoire générale du IV-e siècle à nos jours*, sous la direction de Ernest Lavisse et Alfred Rambaud, t. XII, Paris, 1905, p. 460.

[50] A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 236 şi urm.

[51] Întrevederile de la Reichstadt nu s-au concretizat în încheierea unei convenţii oficiale, ci s-au finalizat într-o înţelegere verbală „asupra căreia s-au luat două serii de note, destul de rău redactate şi care se contrazic în anumite puncte". Înţelegerea viza realizarea unei acţiuni comune ruso-austro-ungare pentru restabilirea *statu-quo*-ului în Serbia, în eventualitatea victoriei otomanilor asupra „principatelor insurecţionate". În caz de înfrângere a Porţii, se prevedea că Serbia, Muntenegru şi Austro-Ungaria îşi vor împărţi între ele Bosnia şi Herţegovina, Rusia obţinând, „în compensaţie", sudul Basarabiei şi regiunea Batum în Armenia. Părţile negociatoare se angajau totodată să nu îngăduie formarea unui mare stat slav în Peninsula Balcanică, admiţând că Bulgaria, Rumelia şi Albania puteau să devină „state autonome". Tessalia şi Creta urmau să revină Greciei, în timp ce Constantinopolului i se rezerva statutul de „oraş liber". Acordul urma să fie ţinut în secret; Nicolae Corivan, *Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, Bucureşti, 1984, p. 292; *v.* şi Emil Diaconescu *op. cit.*, în loc. cit., p. 46 şi urm. De un interes special, aici, ar fi „ceea ce s-a păstrat în arhivele vieneze" despre „înţelegerea" austro-ungaro-rusă, din 8 iulie 1876. În vara anului menţionat şi ceva timp după aceea, înalţii oficiali români au fost încercaţi de reala temere că Austro-Ungaria ar consimţi asupra eventualităţii adjudecării „compensatorii" de Rusia a sudului Basarabiei. Despre aşa ceva nu a fost, se înţelege, cale de a fi „chestionat", dinspre Bucureşti, cabinetul de la Petersburg, ci doar cel de la Viena; *v. Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, ediţia 1938, p. 188 şi urm. (Gh. Costaforu c. Kogălniceanu, Viena, 29 iunie/11 iulie şi 1/13 iulie 1876). Din menţionatele arhive avea să şi fie publicat, fie şi peste mai bine de patru decenii, un *Résumé des pour parlers secrets de Reichstadt du 8 Juillet 1876*; *v. The Secret Treaties of Austria-Hungary 1879−1914*, by Alfred Franzis Pribram, vol. II, *Negociations leading to the Treaties of the Triple Alliance, with Documentary Appendices*, Londra, 1921, p. 188 şi 190 (documentul, în franceză), 189 şi 191 (acelaşi document, în engleză); textual se atesta că, la cel mai înalt nivel

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părţile negociatoare îşi vor face cunoscute intenţiile, căutând, pe cât posibil, să şi le pună de acord. Dintre punctele de convergenţă, identificate în cadrul negocierilor ruso-austro-ungare, unul, care ne interesează, rezida în recunoaşterea poziţiei speciale ce revenea României într-un context internaţional pe cale să se agraveze şi mai mult.

În ritm, dar nu şi în concordanţă cu atitudinile puterilor garante, s-au derulat şi luările de poziţie ale politicii româneşti. Împrejurările au impus cabinetului de la Bucureşti şi domnitorului Carol multă circumspecţie şi discernământ în adoptarea conduitei pe plan extern. Atâta vreme cât puterile garante s-au implicat în diferendele din sudul Dunării pornind de la recunoaşterea garanţiilor aplicate Imperiului Otoman – „cei şase" solicitând sultanului să-şi respecte promisiunile din 1856 referitoare la „libertăţile religioase" –, România s-a menţinut, „într-o rezervă desăvârşită"[52]. A fost vorba de o conduită adoptată spontan, durabilitatea ei depinzând de rezultatele misiunii mediatoare a puterilor garante, ca şi de audienţa externă a „credinţei statornice" a guvernanţilor conservatori în posibilitatea de a se „realiza năzuinţele noastre şi întări existenţa noastră naţională, fără zguduiri, fără tulburări, în perfectă înţelegere cu Poarta" şi cu „aviz european"[53]. Conduita era trasată de o manieră ce lăsa să transpară concepţia membrilor guvernului conservator, după care accesul României la independenţă trebuia să implice acordul formal al puterilor garante şi o reaşezare a regimului de garanţie colectivă în funcţie de statutul de suveranitate deplină a organismului nostru naţional-statal. Pe măsură însă ce avea să devină clar că rezistenţa insurgenţilor făcea să eşueze tentativa garanţilor de a merge „pe mâna Porţii" în soluţionarea „crizei" – eşec ce a provocat „o revoluţie" în istoria problemei orientale[54] –, oamenii politici de la Bucureşti vor trebui să scruteze eventualităţile internaţionalizării „diferendului balcanic", eventualităţi care, nefiind preîntâmpinate, puteau să pericliteze securitatea statului român. La Bucureşti vor fi încercate evidente temeri sau precauţii faţă de intenţiile Rusiei şi Austro-Ungariei, ale căror poziţii se dovedeau deocamdată departe de a denota vreun consens între cele două „curţi imperiale"[55]; în capitala României se puteau intui sau deduce, din insinuările consulilor rus şi austro-ungar, precum şi din „grijile" colegilor lor german, englez,

austro-ungaro-rus, „s-a raționat în două ipoteze: cea în care turcii ar ieși victorioși din lupte și cea în care ei ar fi învinși"; *în prima „ipoteză"*, avea să fie „împiedicată devenirea războiului într-o luptă de exterminare" (a creștinilor – n. ns., G. C.); Serbia și Muntenegru „vor fi menținute în circumscripțiile teritoriale"; turcilor nu li se va permite „restabilirea de fortărețe/garnizoane în Serbia"; era exclusă „recunoașterea caracterului de stat independent" pentru Serbia, nu și în cazul Muntenegrului; insurgenților bosniaci și herțegovineni li se cuvenea „garantarea libertăților și a reformelor"; *în a doua „ipoteză"*, nu se va permite Serbiei „să ocupe și să păstreze prin drept de cucerire enclava dintre Dalmația, Croația și Slovenia", încât să fie periclitate „provincii" ale Dublei Monarhii; Serbia se va putea extinde teritorial „de partea Drinei în Bosnia și înspre Navi-Bazar și pe direcția Lim"; Muntenegru „va arenda partea de Herțegovina adiacentă" și se va extinde „spre Lim", fluviu ce să despartă principatul muntenegrean de cel al Serbiei; „restul Bosniei și Herțegovinei va fi anexat de Austro-Ungaria"; „*Rusia își va relua frontierele naturale de dinainte de 1856* (subl. ns., G. C.) și se va extinde teritorial pe coasta Mării Negre și în Turcia Asiatică"; Bulgaria, Rumelia și Albania „vor forma state autonome"; Tessalia și Insula Creta vor fi anexate de Grecia; Constantinopolul „avec une banlieue à déterminer" va deveni „oraș liber"; toate asemenea „idei" erau secrete, în forma „dictată" de Andrassy ambasadorului rus la Viena, Novikov, „imediat după Reichstadt".

[52] Nicolae Corivan, *op. cit.*, p. 296.

[53] *Independența României. Documente*, vol. I/2, București, 1977, p. 12 (V. Boerescu c. Iancu Ghica, la Constantinopol, 9 august 1875).

[54] A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 232.

[55] Despre acest lucru, Carol I scria, în 27 ianuarie/8 februarie 1876, tatălui său: „Aici întreabă reprezentantul Austriei ce o să facem în cazul unei ocupații a țării de către trupele rușești, aici ne sondează reprezentantul rusesc, spre a vedea dacă avem încredere în Austria. Amândouă ne conjură însă să nu facem nici un pas grăbit. Atât unul cât și altul doresc pacea pentru că unul nu îngăduie celuilalt rezolvarea chestiei orientale". *Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

francez şi italian, că va fi prea puţin probabilă o atitudine „de concert", ce „să convingă Poarta", şi că nu era exclusă intervenţia Imperiului Romanovilor. În noiembrie 1875, consulul rus Zinoviev, revenit de la Constantinopol, unde s-a întreţinut cu superiorul său direct, Ignatiev, va întreba „sec" pe miniştrii conservatori: „Ce atitudine va avea România în viitoarea criză orientală"?[56] Şi în timp ce guvernul Catargiu s-a antrenat „în multe şedinţe", consacrate discuţiilor „asupra gravei întrebări şi asupra gravei răspunderi"[57], agentul român la Poartă relata, încă de prin decembrie, că, în prezenţa sa, Ignatiev a devoalat demnitarilor otomani intenţia Rusiei „de a lua ca amanet Principatele dacă turcii vor ocupa Serbia şi Muntenegru"[58]. Concluzia care se impunea pentru guvernanţii români era că, dincolo de aparenţele unei momentane acalmii, „criza orientală" tindea să se amplifice într-un sens ce făcea total inoperante garanţiile asumate de puteri la 1856 şi 1858. S-a considerat, de aceea, necesar să fie sondate opiniile „marilor cabinete" relative la problema recunoaşterii neutralităţii statului român, de unde şi cunoscuta notă circulară din 4/16 ianuarie 1876 a premierului L. Catargiu, care deţinea şi funcţia de ministru ad-interim la Externe. În notă, după ce se susţinea explicit că neutralitatea României, fără recunoaşterea (consacrarea) ei diplomatică, nu putea să fie decât „condiţionabilă, la mâna împrejurărilor", era acuzată – lucru demn de reţinut – principala carenţă a tratatului din 1856, anume, dezacordul dintre „ordinea contractată" de „curţile garante" (în problema Principatelor) şi soluţia reclamată şi impusă treptat de acţiunea naţională. Se dădea apoi de înţeles că, oricât s-ar face uz, în împrejurările existente, de „pacea Europei", guvernul de la Bucureşti nu concepea să admită ca salvgardarea acesteia să aibă loc prin sacrificarea intereselor fundamentale ale României; de asemenea, că, în eventualitatea încălcării neutralităţii şi lezării integrităţii sale teritoriale, României nu i-ar rămâne altă cale pentru „ieşirea din pericol" decât lupta armată, cooperând cu puterile dispuse să consimtă la o schimbare radicală a statutului său juridico-politic[59].

Un comentariu mai nuanţat asupra *notei circulare* a lui Lascăr Catargiu[60] se impune, aici, fie măcar din considerentul că respectivul act diplomatic a incitat o primă luare de poziţie a puterilor garante faţă de „conduita" ce-ar reveni, „după ele", României, în tumultul deja declanşat al „crizei orientale". De la bun începutul *notei* căreia, în mod disimulativ, expeditorul ei nu-i preconiza „obiect de comunicare formală", operabilă de agenţii diplomatici, destinatari ai ei, la „întrevederile" lor cu reprezentanţi ai „cabinetelor dispuse să ia seama de demersul Externelor de la

[56] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866−1900)*, Bucureşti, 1925, p. 82.

[57] *Ibidem.*

[58] *Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII, p. 36.

[59] Comentând *nota* lui L. Catargiu în scrisoarea din 27 ianuarie/8 februarie către Carol Anton, domnitorul României specifica: „nu se poate tăgădui că noi suferim de nesiguranţă <…> şi suntem expuşi tuturor primejdiilor… Aceasta e o nouă dovadă despre necesitatea de a se face din România o a doua Belgie, spre a fi apărată astfel de atacuri samavolnice"; *ibidem*. Pentru succinte comentarii istoriografice asupra notei circulare din 4/16 ianuarie 1876, *v.* N. Iorga, *op. cit.*, ed. cit., p. 136−140; Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 145 şi urm.; Beatrice Marinescu, *Romanian-British Political Relations 1848−1877*, Bucureşti, 1983, p. 211 şi urm.

[60] Ministerul Afacerilor Externe – Bucureşti (în continuare: MAE), *Arhiva istorică*, fond *Războiul de Independenţă*, vol. 16, f. 6−9 (Lascăr Catargiu, *note circulaire-confidentielle* – c. agenţii diplomatici români la Constantinopol, Petersburg, Viena, Berlin, Paris, Roma şi Belgrad, 4/16 ianuarie 1876); *Independenţa României. Documente*, vol. IV, p. 55−57 (acelaşi document, în franceză), 57−59 (acelaşi document, în română); pentru acelaşi document, în rezumat, *v.* şi *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 160 şi urm.; cam puţin „vizitat" de specialişti textul notei circulare de la 4/16 ianuarie 1876 din *Documente şi texte social-politice. Pagini din lupta poporului român pentru independenţa naţională*, ed. de N. Adăniloaie, Matei Ionescu, Traian Lungu, Bucureşti, 1967, p. 47−49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucureşti", se invoca „păstrarea de România a celei mai stricte neutralităţi" încă de pe când „izbucnise insurecţia din Bosnia şi Herţegovina"; cu „profundă surprindere", de aceea, la Bucureşti „s-a aflat că oamenii de stat din Turcia considerau România ca suspectă şi complice a ţărilor răsculate şi altora care ar fi dispuse să combată alături de primele"; „suspiciunile" turcilor erau „vădite de concentrări de trupe ale sultanului la Vidin", ca şi de „staţionarea mai multor vase de război, sub pavilion otoman, în faţa oraşelor de pe litoralul românesc al Dunării"; „guvernul principelui Carol se vedea obligat, din prudenţă şi precauţiune, să avizeze <cabinetele străine> asupra preparativelor sale militare, deoarece, dacă neutralitatea pe care o păstra […] ar fi ameninţată fie prin acte de agresiune ale Turciei […], fie prin intervenţia vreunei alte puteri ce ar dori să ocupe România, datoria lui faţă de ţară nu i-ar permite să rămâne nepăsător"; era de neînchipuit revenirea „ţării" la timpurile când ea suportase condiţia de „câmp deschis" pentru „bătăliile" între puterile vecine ei; „câmpul […] *a fost închis pentru totdeauna prin garanţia colectivă a marilor puteri*" (subl. ns., G. C.); esenţial, pentru România, era că tratatul de la Paris, din 1856, „i-a consfinţit capitulaţiile" de la temelia relaţiilor ei cu Turcia şi „a făcut-o impenetrabilă acţiunii rând pe rând predominante a diferitelor puteri străine"; s-ar fi confirmat diplomatic „adevărul" că românii încheiaseră „odinioară" cu turcii „o convenţie sinalagmatică (!), prin care aceştia s-au obligat să-i apere pe primii, la nevoie, în schimbul unui tribut anual"; „protecţia dată de Imperiul Otoman" n-ar fi presus ca „partea română" să renunţe la „suveranitatea ei"; „nefăcând parte integrantă din Turcia […], România a avut, în toate împrejurările, […], drept deviză a atitudinii sale neutralitatea şi menţinerea ordinii, cele două condiţii impuse ei de tratate care o făceau Belgia Orientului"; rămânea însă de observat asupra sus-amintitului tratat de la Paris că „puterile <ce l-au subscris> nu şi-au completat opera, <ele> căutând să perpetueze <în ceea ce privea România> o formă intolerabilă a unui cadru învechit"; de preferat ar fi fost ca aceleaşi puteri „să acorde direct" României, după cum o parte din ele au făcut-o în privinţa Belgiei, *toate condiţiile indispensabile pentru a forma la porţile Orientului o adevărată punte de trecere, un stat puternic şi total independent*" (subl. ns., G. C.); în „împrejurările" de la începutul anului 1876, când „Europa a ajuns atât de preocupată de consecinţele incalculabile ale unui război" şi, de aceea, mult „doritoare de pace", România ţinea să se vadă asigurată „faţă de evenimentele care se anunţau pentru primăvara ce venea"; se recomanda, prin urmare, „agenţilor români de pe lângă curţile străine […] să afle <ce se putea> despre orice proiect care ar privi <România> în mod direct sau indirect", spre „a opune, din timp, <pericolelor>, rezistenţa ei"; erau de luat în considerare, la Bucureşti, „câteva eventualităţi"; întâi, pe aceea că „Turcia ar sucomba în lupta cu populaţiile creştine din imperiul său"; într-o atare „eventualitate", se impunea să fie scrutată „poziţia <României> faţă de Europa", posibilitatea de a fi menţinută garanţia puterilor, fără ca angajamentele pe care Principatul le avea faţă de Turcia să subziste faţă de un alt stat chemat să ia locul acesteia" (fostei „curţi suzerane" – n.n., G. C.); de „angajamentul de a plăti tributul", ca de „unul personal, faţă de sultan", România s-ar vedea „degajată, obţinând, chiar prin <noi> tratate, o stare asemănătoare celei a Belgiei […], situaţie ce ar continua să-i fie garantată de puterile semnatare ale tratatului de la Paris"; ca „eventualitate" presupunătoare de „îndepărtarea guvernului principelui Carol I de la linia de conduită a neutralităţii" era întrevăzută „decizia uneia dintre puteri de a interveni în conflictul <implicând Turcia şi provinciile încă părţi ale Imperiului Semilunii> şi ar încerca să-şi treacă armata prin România, fără consimţământul acesteia, violându-se astfel articolul XXVII al tratatului de la Paris"; într-o atare „eventualitate", datoria României era ca, „protestând formal

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[…], să ia armele spre a face să-i fie respectată neutralitatea și să-i împiedice pe beligeranți de la a-i pătrunde teritoriul"; pentru „eventualitatea unei conflagrații generale […], același guvern al principelui Carol I, „inspirat ca întotdeauna de conștiința datoriei sale și de interesele României", se arăta „gata să accepte orice concurs cerut din partea puterilor <garante> și să coopereze cu armatele aliate, sub condiția expresă de a se garanta țării integritatea ei teritorială și toate drepturile ei seculare"; era, această din urmă „arătare de atitudine", argumentul de căpetenie pentru a se da „șansă" *circularei note*, în privința căreia se indica „destinatarilor agenți" să caute „prilej de a vorbi cu oameni politici", reprezentanți ai „cabinetelor străine".

Nota lui L. Catargiu a provocat reacţii diverse în formă, dar toate cam la fel de defavorabile ei în conţinut[61]. Cei mai mulţi dintre oamenii de stat europeni chestionaţi înclinau „să aprecieze binevoitor" poziţia de expectativă (nu de neutralitate recunoscută) a României, dezaprobând însă preparativele militare şi hotărârea Principatului de a riposta faţă de orice tentativă de încălcare a suveranităţii şi integrităţii sale teritoriale. Cabinetele englez şi francez opinau că existenţa statului român era condiţionată de respectarea legăturilor sale cu Turcia, cărora li se aplica şi garanţia colectivă a puterilor[62], în vreme ce contele Andrassy şi Novikov, ambasadorul rus la Viena, exprimau, fiecare în parte, „convingerea" guvernelor lor despre „inutilitatea" sporirii cheltuielilor alocate armatei române într-un moment când garanţii depuneau eforturi „concertate" în scopul asigurării păcii (sus-amintita notă a cancelarului austro-ungar fusese tocmai remisă Porţii Otomane)[63]. Era ceea ce confirmau Externelor României și rapoartele agenților destinatari ai notei circulare din 4/16 ianuarie. De la Berlin, N. Kretzulescu raporta „foarte mâhnit" că Bülow, ministrul secretar de stat la Externele Reichului, „i s-a arătat extrem de rezervat", limitându-se să sugereze guvernului român „să doar păstreze aceeași strictă neutralitate", deoarece „bunăvoința pe care puterile continuau să o acorde <României> era o garanție a situației Principatului", neparvenind „cabinetului german ori altuia […] știri despre atitudinea ostilă adoptată de Turcia de-a lungul <malului drept> al Dunării"[64]. La Roma, cum sesiza „agentul de acolo", C. Esarcu, „se credea în general că puterile care ar dori dezmembrarea Imperiului Otoman au tendințe, vederi și interese prea opuse pentru a ajunge să se înțeleagă asupra unui plan comun, cu scopul de a răsturna starea de lucruri (de atunci – n. ns., G. C.) din Orient"; de un „anumit proiect secret" păreau a fi preocupați „peninsularii" care, „socotind" că Germania și Italia „nu și-ar fi împlinit întreaga lor evoluție", tinzând, fiecare, „din aspirații firești […], în virtutea principiului naționalităților", să-și adjudece conetnici ori teritorii „de sub coroana Austro-Ungariei", încât să rămână Dublei Monarhii „alternativa de supraviețuire prin a se lăsa împinsă spre Orient"; cu un asemenea „proiect" era însă greu de crezut că „s-ar fi învoit britanicii", cărora menținerea „echilibrului central-european" le servea, prin implicații strategice, „planului maritim al Regatului Unit" vizând, momentan, Egiptul; cât despre cabinetul german, acesta părea mai curând orientat spre a atinge și Reichul „poziții maritime" decât ahtiat după „populații și teritorii" din Austro-Ungaria până la a-i fi provocată acesteia „dezmembrarea";

[61] *Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII, p. 36.

[62] Într-o telegramă c. Des Michels, Paris, 24 ianuarie 1876, ducele Decazes arăta „que du moment où les liens qui les attachent à la Turquie se relâchent, les sécurités résultant pour eux (românii) des traités s'affaiblissent dans la même proportion" (*Independența României. Documente*, vol. II/1, p. 120 și urm.).

[63] *Ibidem*, p. 118−120 (Novikov c. Gorceakov, Viena, 30 ianuarie/11 februarie 1876).

[64] *Independența României. Documente*, vol. IV, p. 59 și urm. (N. Kretzulescu c. L. Catargiu, Berlin, 13/25 ianuarie 1876).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

periclitant Dublei Monarhii era „visul unui grup de unguri de a se debarasa de elementul germanic din Arhiducatul Austriei şi de a făuri ei un imperiu oriental şi danubian", presupunător de „maghiarizarea diferitelor naţionalităţi de alt sânge aflate sub Coroana Sfântului Ştefan"[65]. Pe expresa temă a notei lui L. Catargiu din 4/16 ianuarie, agentul român la Roma „a aflat", de la ministrul de externe Visconti Venosta că, „deşi agreabilă principial", neutralitatea României „nu se vedea ameninţată de Turcia" şi că „eventualitatea intervenţiei armate a unei alte puteri", cu presupunerea „transversării teritoriului Principatului spre sudul Dunării", era exclusă de „garanţia europeană […], aşa cum rezulta ea din tratatul de la Paris"[66].

Mai tranşant decât ministrul Visconti-Venosta, „şeful lui de cabinet", contele Tornielli, „a avertizat" că România, dezicându-se ostentativ de starea de „parte integrantă a Imperiului Otoman" şi tot invocând o aşa-numită „convenţie sinalagmatică" dintre „vechii domnitori moldoveni ori valahi" cu Înalta Poartă, „risca" să pună în cumpănă raţiunile „garanţiei europene", de care încă „se bucura" Principatul[67]. Ar fi fost, de altfel, dificil ca guvernul italian, precum oricare altul dintre „cele mari", să se pronunţe asupra „asigurării neutralităţii României", încât să survină o extensiune a ariei de referinţă a „garanţiei europene în cazul micii entităţi statale de la Gurile Dunării". Intuind toate acestea, Poarta Otomană, „încurajată la vedere" de ambasadorul britanic „de pe lângă ea", Henry Elliot[68], căuta să-şi revigoreze, printr-un „apel" la puterile garante, „motivat de nota română" din 4/16 ianuarie, condiţia de „curte suzerană"[69]. Şi măcar principial, de poziţia Porţii Otomane trebuiau să ţină seama cabinetele cărora le-a fost supusă, fie şi doar „prin simplă lectură", de agenţii principelui Carol, menţionata notă. Chiar şi „pe un teren modest de reprezentare", la Belgrad, consulii marilor puteri s-au mărginit să asculte „într-o tăcere religioasă, de mirare", nota „citită" lor de agentul A. Sturdza. Unii consuli, în doar propriul lor nume, au arătat ceva „înţelegere" faţă de demersul guvernului român menit „asigurării neutralităţii", nu însă până la a se îndepărta semnificativ de poziţia pentru care erau „instruiţi de superiorii lor", aceea de „rece observare". Bine dispus, chiar „emoţionat", când „a audiat nota Catargiu", s-a arătat principele Milan, însă nu mai sus de „sfătuirea" lui Al. Sturdza, agentul principelui Carol I, ca demersului „neutral" al cabinetului de la Bucureşti „să i se păstreze secretul faţă de sârbii porniţi să facă război Porţii"[70]. Aşadar, *nota circulară* care-i apăruse lui A. Sturdza ca „intrare" a politicii româneşti „într-o nouă eră", aceea „de a fi exprimate faţă de Europa […] adevăratele interese ale patriei"[71], nu a fost de real efect nici măcar pe direcţia raporturilor cu Serbia.

---

[65] *Ibidem*, p. 61−63 (C. Esarcu c. L. Catargiu, Roma, 16/28 ianuarie 1876), 63 şi urm. (acelaşi document, în română); *v.* şi *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 158−160 (acelaşi document).

[66] *Independenţa României. Documente*, vol. IV, p. 69−71 (C. Esarcu c. L. Catargiu, Roma, 20 ianuarie/1 februarie 1876), 71−73 (acelaşi document, în română).

[67] *Ibidem*, p. 87 şi urm. (acelaşi c. acelaşi, Roma, 23 ianuarie/4 februarie 1876), 88 şi urm. (acelaşi document, în română).

[68] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 158 (Iancu Ghica c. L. Catargiu, Constantinopol, 13/25 ianuarie 1876).

[69] Persistenţa Porţii în a-şi etala „titlul de suzeranitate" a putut-o constata şi Iancu Ghica, agentul diplomatic, după „discuţii" cu Reşid-Paşa, ministrul otoman de externe, pe tema drepturilor principelui Carol de a conferi ordine şi decoraţii, ca şi asupra dreptului României de a încheia convenţii comerciale „cu puteri străine"; *Independenţa României. Documente*, vol. IV, p. 73−79 (Iancu Ghica c. L. Catargiu, Constantinopol, 28 ianuarie/9 februarie 1876), 79−85 (acelaşi document, în română).

[70] *Ibidem*, p. 64−66 (A. Sturdza c. L. Catargiu, Belgrad, 18/30 ianuarie 1876).

[71] *Ibidem*, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mult ori serios, „de gândit" a dat guvernului Catargiu un raport al lui Gh. Costaforu, de la Viena, după „discuții" avute de agentul român „acolo" cu Andrassy și ambasadorii marilor puteri în capitala Austro-Ungariei[72]. „Surprins" el însuși de „caracterul general cominatoriu" al notei din 4/16 ianuarie, lui Costaforu i s-a părut „normal să afle" de la contele ministru de externe al Austro-Ungariei că România „se putea înarma cât voia", fiindcă prin așa ceva ea nu avea cum să fie „o amenințare reală" contra Dublei Monarhii, ci doar „risca", aspirând și cu „argument militar" la un grad cam înalt de neutralitate, să priveze pe împăratul Franz Joseph și „cabinetul său" de „mijloacele de susținere a Principatului lui Carol I" („*Nous vous soutenons de toutes nos forces, mais nous sommes attristés lorsque vous mêmes vous nous enlevez les moyens*")[73]. Recomandabilă, pentru guvernul de la București, era, în opinia aceluiași conte ministru, o politică „*de sage modération*"[74]. În apropiere de o atare opinie și-a exprimat-o „pe a sa" ambasadorul rus, Evgheni Novicov, cu subliniere specială a aspectului că Rusia nu dădea „motive de îngrijorare pentru principele Carol și miniștrii săi", de moment ce un război decis de la Petersburg, implicant de „străbatere armată" a teritoriului României, „ar fi o acțiune contra tuturor celorlalte mari puteri", invocante, acestea, ale garanțiilor stipulate de tratate[75]. Impresia că „nota Catargiu" avea „*une pointe contre la Russie*" a orientat opinia ambasadorului italian, Robilant, după care, pentru români, „împărtășirea veleităților sârbilor și muntenegrenilor" prezenta „riscul" de a pierde ceea ce, „fără a vărsa un strop de sânge", primiseră „de la Europa", anume, garantarea „ființei de popor atașat civilizației occidentale", deși aflat „într-o încercuire de slavi porniți, în sudul Dunării, la o revoltă asemănătoare „unei omlete" („*Vous avez vu l'omlette et, ayant trouvé que ce n'est pas assez, vous êtes venus casser aussi vos oeufs*")[76]. „Ca amic", ambasadorul italian nu recomanda guvernului român „o conduită care să forțeze împrejurările". Era ceea ce, pe ton de „sever observator", a dat de înțeles lui Costaforu și ambasadorul britanic, Buchanan. Acesta refuza „să vadă posibilitatea dăinuirii garanției europene" pentru eventualitatea că Principatul României „s-ar plasa în afara Imperiului Otoman". Dintr-o ascuțită intuire a cursului istoriei și nu prin strictă referire la acte, gesturi sau cuvinte ale „politicii de moment", același diplomat britanic punea în seama cercurilor politice de la București „planul" de a i se asigura „țării lor", de puterile europene, neutralitatea și frontiera sudică pe malul stâng al Dunării, încât, „bazată strategic", ea, „deși mică statalicește", să atace Austro-Ungaria, spre a-i lua acesteia Bucovina și Transilvania[77]. Întărâtat de felul ambasadorului britanic de a vedea lucrurile, Costaforu „n-a pierdut ocazia" să ridice și el cota obiectivelor României, de moment și la condiția ei de Principat, „cu ducere spre Independență și Regat"[78]. Iar asemenea „recunoaștere de obiective imediate românești", circulată diplomatic de lordul Buchanan, avea să provoace „un val de reacții" la Constantinopol, îndeosebi pe coordonata dată de „perfecta înțelegere" între ambasadorul britanic „de acolo", Elliot, și

[72] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 163−166 (Costaforu c. L. Catargiu, Viena, 23 ianuarie/4 februarie 1876); *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I/2, p. 81 și urm. (același document).

[73] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 164 (documentul citat, cuvintele lui Andrassy).

[74] *Ibidem.*

[75] *Ibidem.*

[76] *Ibidem*, p. 165 (cuvintele lui Robilant).

[77] *Ibidem*, p. 165 și urm.

[78] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„înalţii demnitari otomani"[79]. Şi numai „consiliată" de britanici şi, se pare, de francezi, Înalta Poartă, reiterându-şi condiţia de „curte suzerană", s-a limitat momentan la „a-şi instrui" ambasadorul din capitala Austro-Ungariei, Aarif Paşa, pentru „a replica diplomatic" lui Costaforu că ea „se afla în drept" să concentreze trupe la Vidin, spre „a-i supraveghea pe sârbi şi bulgari", fără pic de intenţie „de a ameninţa", prin aşa ceva, România[80].

Reţinând, din cele raportate de Costaforu, că „s-a urât lumii şi văzduhurilor să tot înţeleagă frazele înalţilor oficiali de la Bucureşti" („*Le monde et les airs en ont assez d'entendre nos phrases...*")[81], guvernul Catargiu avea să facă „un pas înapoi" în privinţa motivării neutralităţii României şi, ca pe o pavăză necesitată de o atare poziţie, a sporului bugetului „armatei principelui Carol". Spre „lămurirea străinătăţii", acea motivare a ajuns raportată, regresiv, doar la „concentrările de trupe ale puterilor vecine României" şi la „neliniştile provocate oficialilor Principatului" de evenimentele „din Balcani"[82]. „Cabinetul princiar" de la Bucureşti s-a crezut nevoit să se conformeze „asigurărilor" date de marile puteri că, măcar momentan, prin lunile ianuarie−februarie 1876 (când „nota Andrassy" părea să fi atins condiţia de bază a negocierilor diplomatice, de cel mai înalt nivel – obs.ns., G. C.), „orice complicaţiuni în Orient erau înlăturate", încât România „nu avea a se teme de niciun act sau fapt contrar drepturilor ei garantate de tratate"; s-a şi crezut, acelaşi „cabinet princiar", să declare, „în modul cel mai pozitiv", că România „nu avea şi nici nu a avut intenţia de agresivitate"[83]. Politica externă a guvernului conservator revenea, aşadar, pe un aliniament relevat, încă din 27 noiembrie st.v. 1875, de Camera Deputaţilor, cu ocazia „dezbaterilor" suscitate de Mesajul Tronului, în sensul că „poziţiunea României permitea a se păstra o strictă neutralitate, fără a se uita ce datora […] şi puterilor garante"[84]. A putut fi vorba însă doar de o revenire „tactică", de moment, a „cabinetului Catargiu" pe acel aliniament, fiindcă, la rigoare, nu a prea fost cum să scape vigilenţei Externelor de la Bucureşti semnele timpurii de „blocaj" al negocierilor „marilor cabinete" în temeiul sus-menţionatei „note Andrassy". Realizând istoriografic discrepanţa între acele negocieri şi cursul evenimentelor, N. Iorga avea să-şi pună, sub semn şi de amendare a prea „timidei" politici externe de la 1876, întrebarea parcă de profet: „*Cum să-şi închipuie cineva că, atunci când lumea se arunca furioasă după interesele ei,* <tot> *ea se va opri pentru a forma un tribunal de arbitri ori a alcătui un cuib de mătase spânzurat într-un vârf de paltin ca să se aşeze acolo România neutră?*" (subl. ns., G. C.)[85]. Fără îndoială[86], în

[79] Lordul Elliot a făcut în mod expres „să se ştie la Constantinopol" că guvernul român, prin Gh. Costaforu, agent la Viena, „a cerut capitalizarea tributului, recunoaşterea proclamării Regatului şi o garanţie europeană a neutralităţii, ca în privinţa Belgiei"; *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. I/2, p. 112 (Iancu Ghica c. Lascăr Catargiu, Constantinopol, 2/14 februarie 1876).

[80] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 166 (Costaforu c. L. Catargiu, Viena, 23 ianuarie/4 februarie 1876).

[81] *Ibidem*, p. 166 (cuvintele lui Costaforu, în franceză, între paranteze, precedate de traducerea lor în română, de N. Iorga – n. ns., G. C.).

[82] *Independenţa României. Documente*, vol. IV, p. 85 şi urm. (L. Catargiu c. Costaforu, Bucureşti, 28 ianuarie/9 februarie 1876).

[83] *Ibidem*, p. 86 şi urm. (L. Catargiu c. agenţii români la Constantinopol, Petersburg, Berlin, Paris, Roma, Belgrad, 29 ianuarie/10 februarie 1876, „pe linia" şi chiar întru mai clara nuanţare a depeşei premierului, *ad interim* şi la Externe, destinată, cu o zi înainte – *v. supra* –, lui Costaforu).

[84] D. A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I*, vol. I, Bucureşti, 1906, p. 773; *apud* N. Iorga, *op. cit.*, ed. 1991, p. 136.

[85] N. Iorga, *op. cit.*, p. 135 şi urm.

[86] A nu se uita că prima ediţie a cărţii lui N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, carte incluzând întrebarea citată, a ţinut de anul 1916.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tonul profetic al marelui istoric reverbera „momentul 1916”, poate mai intens decât un adevăr despre politica externă a României de la începutul anului 1876.

„Reculada” guvernului Catargiu „pe tema neutralității” a decurs, credibil, și din slăbiciuni de politică internă ale unui ajuns erodat executiv asumat, încă de prin anul 1871, de conservatori. Eșuarea a două proiecte pentru „acoperirea unui serios deficit bugetar” și, prin consecință, ocazionarea votului de blam dat de Senat „echipei guvernamentale” au condus la necesare alegeri pentru Camera Superioară, cu victoria național-liberalilor, încât s-a și înregistrat, la 30 martie st.v. 1876, retragerea conservatorilor de la putere[87]. „Reculada privind neutralitatea” avea să mai țină însă câtva timp, fie și relativ puțin. După nereușita lui G. Vernescu de a-și oficializa „echipa sa ministerială”, un nou și firav guvern, prezidat de generalul I. Em. Florescu și reunitor de „încă doi generali”, Christian Tell la Finanțe și Tobias Gherghel la Lucrări Publice, de unde și supranumele lui de „guvern al săbiei”[88], cu „un obscur”, Dimitrie Cornea, la Afaceri Străine, se va ilustra, pe planul politicii externe, doar prin a reitera, chiar a mai apăsa „declarația de fermă menținere a neutralității impuse de tratate”, neavând „de adăugat niciun element de tulburare celor deja numeroase din Orient”[89]. Exigențele împrejurărilor internaționale, în loc să se atenueze, vor exercita însă o tot mai mare presiune asupra factorilor politici români. Realitatea, coroborată cu accentuarea tensiunilor politice interne, va reclama un plus de fermitate în activitatea externă, cerință mai conformă cu concepția de guvernare a liberalilor[90]. După perindarea echipei ministeriale efemere prezidată de I. Em. Florescu, la 27 aprilie/9 mai 1876 se va constitui cabinetul „coaliției de la Mazar Paşa”, prezidat de Manolache Costache Epureanu, cu M. Kogălniceanu la Externe şi cu I. C. Brătianu la Finanțe[91]. Noul guvern își va axa şi el politica externă pe principiul neutralității, însă cu nuanțări în care avea să se regăsească geniul politic al lui Kogălniceanu. Neutralitatea României urma să fie afirmată în contextul în care insurecțiile din Balcani căpătau o deosebită amploare (vor izbucni şi revoltele bulgarilor – n. ns., G. C.), iar intrarea în luptă a Serbiei şi Muntenegrului se înscria în calendarul certitudinilor. Şi toate acestea în timp ce demersurile puterilor garante s-au trezit într-un serios impas, pe care inițiativa „curților nordice”, prin mai sus menționatul memorandum de la Berlin, a avut darul de a-l confirma, și, într-un anumit sens, de a-l accentua.

I-a fost dat lui Kogălniceanu ca, pe timpul cuceririi Independenței, „să toarne în cuvânt și faptă” poate cea mai strălucită prestație de ministru de externe român. Când a asumat, în 27 aprilie st.v. 1876, responsabilitățile Afacerilor Străine, cum „atunci” se numea al doilea minister, ca importanță, după cel al Internelor, din componența puterii executive la nivelul regimului constituțional al statului român, „Mihail al luminii”[92], mândru de a fi „coborâtor al unor răzeși boieriți de pe valea Kogălnicului”, de „a se fi

[87] Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți, 1866−1916*, București, 1994, p. 40.

[88] *Ibidem*, p. 40.

[89] *Independența României. Documente*, vol. IV, p. 89 și urm. (C. Esarcu c. I. Em. Florescu, Roma, 6/18 aprilie 1876, că „s-a achitat de misiunea” de a da curs spre cabinetul italian declarației de politică externă a guvernului român).

[90] Nicolae Corivan, *op. cit.*, p. 300.

[91] Din guvernul „coaliției de la Mazar Paşa” mai făceau parte G. Vernescu – la Interne, M. Pherekyde – la Justiție, colonelul Gheorghe Slăniceanu – la Război, Gheorghe Chițu – la Culte și Instrucțiune Publică; *v*. Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 41.

[92] Metaforă prin care, „la dezvelirea bronzului din fața universității ieșene” (1911), N. Iorga evidenția rolul lui Kogălniceanu, de *spiritus rector* pentru înfăptuirile naționale românești; „Neamul românesc”, VI, 1911, nr. 111−112 (4 octombrie), p. 1761 și urm.; *apud* Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bucurat de o bună creştere", prin grija specială a tatălui Ilie şi a mamei Catinca, născută Stavilă, de a fi simţit „căldura de nobleţă" a familiei Grigore şi Marghioala Sturdza[93], de a fi „străbătut înalta învăţătură la şcoli străine", îndeosebi la Universitatea „Frederica Wilhelma" din Berlin[94], îşi binemerita de ceva vreme prestigiul de „conducător cultural şi mare om politic"[95]. A fost de aşteptat şi s-a şi confirmat ca în actele sale de politică externă „pe calea cuceririi Independenţei" să reverbereze proverbiala sa forţă de a face apel la argumentele istoriei spre a conferi mai multă substanţă temeiurilor juridice ale iniţiativelor culturale, la 1840−1845, şi programatic-revoluţionare, la 1848, ale înfăptuirilor naţionale, la 1857−1859, şi ale marilor reforme instituţionale ori sociale, la 1863−1865. A înţeles, în nota specifică „generaţiei eroice" căreia i-a fost „corifeu", că emanciparea românimii de sub forme de dominaţie străină şi edificarea statului naţional au prezentat, dintru început şi inexorabil, trăsături ale unui intens proces de revendicare, afirmare sau reprezentare de drepturi. Un atare proces a suscitat foruri „din afara părţilor de neam românesc" private, acestea, timp de secole, după „stingerea gloriilor voievodale", de viaţă politică „de sine stătătoare". Actele revendicative sau reformatoare ale „generaţiei" lui Kogălniceanu au înălţat creasta valului unui exerciţiu politic românesc, demarat încă din secolul al XVIII-lea, fie în notă „suplicantă", la ardeleni, fie ca „înscrisuri petiţionale boiereşti, la moldo-valahi", de instanţiere a altor puteri decât cea/cele „direct asupritoare neamului şi ţării" şi chiar, vădind atingere cu „duhul franţuzesc", a Europei[96]. Kogălniceanu şi „congenerii săi" au trecut acel exerciţiu prin „patosul mesianic paşoptist", „aprins" de invocarea unui anumit „mers al istoriei", din „vrere divină" ori conform „decretelor Providenţei", pentru ca, sub impactul războiului zis „al Crimeii" (1853−1856), să-l orienteze spre instanţierea „areopagului european", cum era perceput *concertul marii politici*, de la care avea să se reverse asupra Principatelor Române garanţia colectivă a Franţei, Regatului Unit, Austriei, Prusiei, Rusiei şi Sardinei, puteri subscriitoare, la 30 martie 1856, „dimpreună cu Imperiul Otoman", ale tratatului de pace de la Paris[97].

De pe poziţia sa de ministru de externe, la 1876, Kogălniceanu şi-a etalat vocaţia sa de „purtător de cuvânt al cauzei române", aşa cum făcuse şi la momentul revoluţiei de la 1848 şi mai ales în anii Unirii Principatelor şi ai domniei lui Alexandru Ioan Cuza. A dat deseori „contemporanilor săi" impresia, pe care parcă înadins a ţinut şi a putut să le-o întreţină, că ar fi înalt reprezentant naţional în disponibilitate pentru „treburi cu străinătatea". Broşurii sale, din august 1848, *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*, i-au fost recunoscute valenţe de memoriu diplomatic. Nu întâmplător, respectiva broşură a fost inclusă de un bine editat set de documente diplomatice „kogălnicenene"[98]. După cum au fost incluse şi texte purtând aceeaşi „marcă" din „epoca Unirii"[99]. În

[93] Părinţii domnitorului „regulamentar" al Moldovei, Mihail Sturdza.

[94] Al. Zub, *op. cit.*, p. 19−35.

[95] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. IV, f.l., 1938, p. 11.

[96] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967 (*v.* şi ediţia Bucureşti, 1998), *passim*; Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines 1769−1830*, Bucureşti, 1970; idem, *Ideile politice şi Iluminismul în Principatele Române, 1750−1831*, Bucureşti, 1972, *passim*; mai nou, Cristian Ploscaru, *Originile „partidei naţionale" din Principatele Române*, I, *Sub semnul „politicii boiereşti" (1774−1828)*, Iaşi, 2013.

[97] Pe larg, mai nou, Gheorghe Cliveti, *Europa franceză şi cauza română (1789−1871)*, Iaşi, 2010, *passim*.

[98] Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 59−61 (extras din textul broşurii).

[99] *Ibidem*, p. 65−70 (*Propunerea citită* în Adunarea ad-hoc a Moldovei, la 7/19 octombrie 1857, şi *referitoare la viitoarea organizare a Principatelor Române*), 70−71 (*Intervenţia*, în aceeaşi Adunare, la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rostirea de la momentul alegerii lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei a unor cuvinte ce ar fi aparţinut voievodului Alexandru cel Bun („*România nu are alt ocrotitor decât pe Dumnezeu şi sabia sa*”)[100], ca şi printr-o intervenţie la Comisia Centrală de la Focşani asupra „chestiunii constituţionale”[101], sau într-o expunere de program de guvernământ din postura de premier al „principatului nord-milcovian” („*În relaţiile noastre internaţionale, politica guvernului va fi întotdeauna întemeiată pe demnitate, drepturile şi interesele ţării*”)[102], Kogălniceanu a dat tot mai clar de înţeles „felul său” de a considera „raportarea energică a entităţii statale româneşti la străinătate”. Premier, pentru gloriosul mandat de la 11/23 octombrie 1863 la 26 ianuarie/7 februarie 1865, zis şi „al marilor reforme”[103], impetuosul „bărbat politic” a asumat şi interimatul Afacerilor Străine, unul „scurt”, e drept, sub raport temporal, de la 21 octombrie/2 noiembrie la 3/15 noiembrie 1863, însă serios marcat de imperativul legitimării „înaintea areopagului european” a secularizării averilor mănăstireşti, reformă, aceasta, ce avea să facă, la 13/25 decembrie 1863, obiect de vot „în forul legislativ al ţării”[104]. Sub acel imperativ a stat realizarea fiecărei „mari reforme”, mai ales a acelora presupunătoare, spre culminarea *politicii faptului împlinit*, de lovitura de stat din 2 mai st.v. 1864 şi încununate de Statutul dezvoltător al Convenţiei de la Paris în sensul consacrării *deplinei autonomii legislative* a Principatelor Unite. La rigoare, mai fiece act reformator din timpul domniei lui Cuza a purtat însemne ale *politicii faptului împlinit*, contravenientă literei şi spiritului Convenţiei subscrise de „curţile garante” şi de cea suzerană, în 1858, la Paris. Iar în ducerea acelei politici, domnitorul Cuza şi „colaboratorii săi apropiaţi”, ca nimeni altul Kogălniceanu, au tot căutat să legitimeze „înaintea înaltelor curţi” actele de la temelia statului român modern[105]. Cât timp, cam până prin ianuarie 1865, i-a fost colaborator apropiat lui Cuza Vodă, cel ce avea să fie stigmatizat de adversarii săi politici ca „omul de la 2 mai”, altfel spus, ca artizan guvernamental, cu „treceri” peste dezbateri parlamentare, al „domniei autoritare”, priitoare unui anumit curs, „la mâna puterii executive”, al „marii opere reformatoare”, s-a tot văzut, de pe poziţii de premier, de deputat ori de ministru, nu doar pentru interimatul Afacerilor Străine, recurgând cu măiestrie la argumente istorice şi juridice în beneficiul raportării active a autonomiei Principatelor Unite faţă de factorii externi.

Recursul lui Kogălniceanu la argumente de genurile menţionate nu doar a ţinut de unele „necesităţi teoretice”, ci a orientat direct şi energic acte emancipative „de ţară”. Acel recurs pornea, după „o cutumă” a exponenţilor „partidei naţionale”, de la invocarea „vechilor drepturi” recunoscute de Înalta Poartă, prin capitulaţii, domnitorilor Moldovei şi celor ai Valahiei. Un reazem solid şi-a putut afla acelaşi recurs în clauze ale

9/21 noiembrie 1857, cu privire la participarea comisarilor români în comisia pentru redactarea regulamentului navigaţiei pe Dunăre), 71 şi urm. (*Intervenţia, tot în aceeaşi Adunare, la 20 decembrie st.v. 1857*, asupra *notelor diplomatice* ale Înaltei Porţi); 73 şi urm. (*Proiect de drepturi ale Principatelor* supus, la 20 decembrie st.v. 1857, dezbaterii aceleiaşi Adunări).

[100] *Ibidem*, p. 74 şi urm. (*Discursul* lui Kogălniceanu cu prilejul alegerii lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Moldovei, 5/17 ianuarie 1875).

[101] *Ibidem*, p. 75 şi urm. (*Intervenţia* lui Kogălniceanu în Comisia Centrală de la Focşani, 1/13 octombrie 1859).

[102] *Ibidem*, p. 76−79, cu deosebire p. 77 (*Program de guvernământ*, prezentat de Kogălniceanu în faţa Adunării Moldovei, 4/16 mai 1860).

[103] C. C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Bucureşti, 1970, p. 132−251.

[104] Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 84−86 (Kogălniceanu, *Raport* pentru Al. I. Cuza, 12/24 decembrie 1863, cu o zi înaintea celei a actului secularizării averilor mănăstireşti).

[105] R. V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, Bucureşti, 1931, p. 73−108 (pentru comentarii), 159−391 (*Anexe*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tratatului din 30 martie 1856 şi ale convenţiei din 19 august 1858, ambele acte de la Paris, conform cărora „capitulaţiile" statuante autonomiei Principatelor Moldova şi Valahia au fost asimilate dreptului public european. Fără a relua, aici, opiniile specialiştilor asupra autenticităţii ori nonautenticităţii acelor „capitulaţii", ca acte scriptice[106], menţionăm că, prin chiar poate nonşalanta raportare la ele, în orizontul diplomaţiei moderne, s-a dat gir juridic internaţional aşezării pe ele a stării de autonomie a Principatelor Unite, încât exponenţi ai „partidei naţionale" de la Bucureşti şi Iaşi să vadă deplin motivată revendicarea de ei a admiterii de „areopagul european" a calităţii entităţii statale româneşti de subiect de drept internaţional[107]. Şi cu toate că între acei exponenţi a avut „voce de prim plan", din oficiu guvernamental, de la tribună parlamentară ori „de prin gazete"[108], Kogălniceanu nu a lăsat şi texte compacte, „broşate", cum a făcut V. Boerescu[109], pe tema bazelor juridice ale autonomiei Principatelor Române, sub suzeranitate otomană şi garanţie colectivă a puterilor europene. A fost însă tema ce i-a stat destul de frecvent în gând sau în cuvânt. Din nu puţinele sale discursuri parlamentare şi acte diplomatice ar putea fi desprinsă o foarte aplicată abordare a acelei teme, într-o viziune marcată încă de note morale şi filosofice ale „dreptului natural al ginţilor", dar şi operativ adecvată principiilor şi normelor dreptului internaţional, *pozitiv*, acesta, după cât şi cum surse i-au fost tratatele ca acte sinalagmatice subscrise de state suverane[110]. Şi numai prin considerarea nuanţată a acelei abordări ar putea fi relevată cu acurateţe prestaţia lui Kogălniceanu de mare om de stat, cu deosebire în domeniul politicii externe. A fost relevată, e drept, însă, de regulă, într-un mod mai curând evocativ, frizând encomionul[111], decât printr-un studiu amplu *de caz*, privind *omul de stat* Kogălniceanu[112]. S-a constatat, la un moment dat, că scrierile despre *omul politic* le-ar fi surclasat, nu doar ca număr ori frecvenţă, pe cele vizând *istoricul* Kogălniceanu[113]. Incitat şi de o atare constatare, un amplu studiu

[106] C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti, 1908; I. C. Filitti, *România faţă cu capitulaţiile Turciei*, în *AARMSI*, seria a II-a, tom XXXVIII, 1916, p. 127−189; Mihai Maxim, *Din istoria relaţiilor româno-otomane – Capitulaţiile*, în „Anale de istorie", 6, 1982, p. 34−68.

[107] Gh. Platon, *România şi alianţele politice continentale în secolul al XIX-lea. De la obiect la subiect în relaţiile internaţionale*, în vol. *România şi politica de alianţe. Istorie şi actualitate*, editat de Institutul Român de Studii Internaţionale, Bucureşti, 1993, p. 106−118.

[108] Mihail Kogălniceanu, *Opere*, III, *Oratorie*, I, *1856−1864*, partea I, ed. Vladimir Diculescu, studiu introductiv de Dan Berindei, Bucureşti, 1983, *passim*.

[109] V. Boerescu, *La Roumanie après la traité de Paris*, Paris, 1856, *v.* şi *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, vol. III, ed. D. A. Sturdza, D.C. Sturdza şi Ghenadie Petrescu, Bucureşti, 1889, p. 13−113; idem, *Principatele supt punctul de vedere al echilibrului european*, în *Acte şi documente*, vol. IV, aceiaşi editori, Bucureşti, 1890, p. 982−991; idem, *Convenţiunea relativă la organizarea Principatelor*, în *Acte şi documente*, vol. VII, aceiaşi editori, Bucureşti, 1892, p. 408−439.

[110] Gh. Cliveti, *Prolegomene la studiul relaţiilor internaţionale. Epoca modernă*, Bucureşti, 2009, p. 24−55, pentru comentarii asupra „trecerii" de la „dreptul natural al ginţilor" la dreptul internaţional.

[111] La diapazonul înalt dat de „clasici" ai istoriografiei noastre; A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu. Discurs de recepţie la Academia Română, cu răspuns de D. A. Sturdza*, Bucureşti, 1895; N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu, scriitorul, omul politic şi românul*, Bucureşti, f.a. Pentru dense referinţe istoriografice, *v.* Al. Zub, *op. cit.*, p. 19−35; idem, *Mihail Kogălniceanu, 1817−1891. Biobibliografie*, Bucureşti, 1971, *passim*.

[112] Deschideri pentru un astfel de studiu au fost, e drept, încercate; A. Oţetea, *Mihail Kogălniceanu, istoric şi om de stat*, în vol. *90 de ani de viaţă academică în ţara noastră*, Bucureşti, 1956, p. 942 (*v.* şi în „Studii", XIX, 1966, nr. 5, p. 849−862); idem, *Mihail Kogălniceanu, unul dintre fondatorii României moderne*, în „Buletin al Comisiei Naţionale a Republicii Socialiste România pentru UNESCO", Bucureşti, 1967, nr. 3−4, p. 110 şi urm.; Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuţii la cunoaşterea vieţii, activităţii şi concepţiilor sale*, Bucureşti, 1963; Al. Zub, *M. Kogălniceanu, un fondateur de la Roumanie moderne*, Bucureşti, 1978 etc.

[113] Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

monografic, de Al. Zub, asupra *istoricului*[114] avea să lase însă mult în urmă, sub raport valoric, mai tot ce s-a scris despre *omul politic*, în dreptul numelui de Kogălniceanu. Și ar fi mult, desigur, de studiat, de scris, sub acest din urmă menționat titlu de ilustrare „kogălniceneană". Fiindcă, fără îndoială, „Mihail al faptei publice" s-a ilustrat, la timpul său, cu mai multă pregnanță decât „Mihail al scriiturii" literare sau istorice. Așa a și stat „în ochii contemporanilor săi", chiar și atunci când, stigmatizat ca „omul de la 2 mai", s-a retras pentru aproape doi ani, 1865−1866, din prim-planul vieții politice românești. A revenit acolo, „în forță", la 1868, ca „ministru tare", cu portofoliul Internelor, al guvernului prezidat de D. Ghica[115]. A asumat, în respectivul guvern, și interimatul Afacerilor Străine, pentru două scurte „stagii", 2/14−14/26 august și 26 august/7 septembrie – 27 noiembrie/ 9 decembrie 1869, când, urmărindu-și, din nou, vocația de înalt invocator al „drepturilor țării", a acuzat felul „curților garante" de a considera „jurisdicția consulară", sub chip apăsat de „chestiune evreiască"[116] și spre cenzurarea accesului Principatelor Unite/ României la suveranitate deplină. Aceeași vocație avea să și-o etaleze și „de pe banca opoziției parlamentare", în 1875, cu ocazia „dezbaterilor Camerei" privind convenția comercială dintre România și Austro-Ungaria, act căruia, dincolo de a fi validat capacitatea diplomatică „a micii noastre entități statale", i-a fost imputată de „opozant" obturarea perspectivei „industriei naționale românești"[117]. S-au tot adunat, astfel, de partea lui Kogălniceanu, atuuri serioase pentru ca el să-și adjudece, la 1876, titulatura portofoliului Externelor României.

Conformându-se unei anumite uzanțe de început de mandat la Externe, Kogălniceanu a notificat, formal, cam de complezență, agenților Principatului României de la Paris, Berlin, Constantinopol, Petersburg, Roma, Viena și Belgrad „linia politică" angajată de premierul Manolache Costache Epureanu, cu ocazia expunerii programului guvernamental „în plenul Camerelor"; acea „linie" ținea de „respectul absolut al tratatelor ca bază principală a relațiilor internaționale ce implicau România și ca mai bună expresie a dorinței acesteia de a conserva simpatia marilor puteri"; era reiterat, „față de tulburările de pe malul drept al Dunării, interesul României de a păstra, mai mult ca niciodată, stricta neutralitate"[118]. În practica politică, detașată de „complezenta uzanță", ministrul de externe a avut de considerat problemele ce le puneau statului român „tulburările sud-dunărene", pozițiile nu prea clare cu privire la acestea ale marilor puteri. Motive reale de îngrijorare dădeau oficialilor de la București pozițiile marilor puteri vecine României, ce se confruntau ori păreau înclinate spre a-și combina interesele pe seama „popoarelor balcanice". Nu era lesne de înțeles respectivilor oficiali dacă „pornirile războinice" ale principelui Serbiei reflectau stări de spirit „ale poporului său" ori se pliau unor „încurajări", poate „intrigi", fie dinspre Petersburg, fie dinspre Viena, când Milan, printr-o „misiune a unchiului său", Al. Catargiu, la București, în 25 martie st.v.,

[114] *Ibidem*; *v.* mai nou, idem, *Kogălniceanu. Studii și note istoriografice*, București/Brăila, 2017.

[115] V. Russu, D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica – M. Kogălniceanu (1868−1870)*, I−II, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, tom VII, 1970, p. 139−171, și tom VIII, 1971, p. 61−96.

[116] *Ibidem*; *v.*, mai nou, Ana-Maria Vele, *România și Franța în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Controversata chestiune evreiască*, Cluj-Napoca, 2009, p. 151−154; Iulian Oncescu, *România în politica orientală a Franței, 1866−1878*, ed. a II-a, Târgoviște, 2010, p. 182−188.

[117] *MOf*, nr. 153, 15/27 iulie 1875, p. 3467 și 3475 (*DAD*, 28 iunie st.v. 1875).

[118] *Independența României. Documente*, vol. IV, p. 91 (Kogălniceanu c. agențiile României „din străinătate", București, 30 aprilie/12 mai 1876); *v.*, pentru același text, *Documente oficiale. Neutralitatea României…*, 1876, p. 6 și urm.; Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 94 și urm. (textul notei din 30 aprilie/12 mai doar pentru Callimachi-Catargi, la Paris).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încercase să atragă România „într-un acelaşi interes" contra Turciei[119]. Suspiciuni în presa străină şi comentarii ale „jurnalelor din ţară" despre tatonări sârbo-române asupra „unei alianţe" n-au lipsit[120]. În cercuri de opinie din Bucureşti păruse a fi „agreabilă" o atare „alianţă", unii „opinenţi" acuzând, sub chip nervos de partizanat al ei, până şi dificultatea „de a compara" spiritul războinic al poporului sârb cu „suspinul" celui român „după linişte şi repaos"[121]. Era de aşteptat, în aceleaşi cercuri, ca „guvernul coaliţiei de la Mazar Paşa, dominat de liberali", să ducă o politică externă „energică", de natură a redeştepta la români „dorinţa" de acţiune chiar armată pentru „dobândirea deplinei suveranităţi a ţării". Era politica pentru care Kogălniceanu avea o înaltă chemare. El avea să se şi dedice ei cu fermitatea-i proverbială în timpul relativ scurt, de la 27 aprilie st.v. la 23 iulie st.v. 1876, dar intens înregistrant de acte, al primului său mandat de titular al Externelor României. Orientarea poziţiei Ţării, de la „strictă neutralitate" spre „neutralitatea activă", pe punctul de a fi una „armată", faţă de „tulburările din sudul Dunării", a stat, cu prevalenţă, în preocupările sau responsabilităţile sale ministeriale. Domnitorul Carol, deşi cunoscut pentru apetenţa sa de a fi „supervizor din aproape" al politicii externe, nu şi-a prea notat „memorialistic" implicări decisive în actele fără încă miză tranşant războinică ale ministrului Kogălniceanu. Cât despre „susurcatul politic" Epureanu, acesta s-a văzut cam absorbit de „deranjul" ce-l producea poziţiei sale, de premier, chiar întregii „echipe guvernamentale", încuviinţarea de liderul tot mai evident al naţional-liberalilor, I. C. Brătianu, a procedeului „comilitonilor săi" de a-şi umili „principalii adversari de pe scena publică", conservatorii, printr-o „anchetare de o comisie parlamentară", spre „dare în judecată" a membrilor „fostului cabinet Lascăr Catargiu", cărora li se imputa „falsificarea de scrutine electorale, abuzul de putere sau secarea bugetului statului"[122].

Pe fondul unor tensiuni politice interne şi în contextul agravării „crizei orientale", Kogălniceanu şi-a putut urma gândurile şi impune deciziile sale ministeriale, cum nuanţat avea să constate N. Iorga[123], în probleme de politică externă pe cale de a se acutiza. A ridicat, cu forţă argumentativă şi abilitate discursivă, problema *neutralităţii* la parametri intersectabili cu cei ai unei independenţe *de facto*. O atare problemă nu putea rămâne doar ca una a poziţionării statului român faţă de „evenimentele de la sudul Dunării". Ea se cuvenea a se constitui „într-un mare pas" al entităţii statale româneşti spre deplina suveranitate. Pe când „dinspre agenţiile princiare acreditate afară" au parvenit „centralei diplomatice" de la Bucureşti rapoarte cofirmante de buna primire de „marile cabinete" a notificării datate 30 aprilie/12 mai 1876 a „strictei neutralităţi"[124],

[119] *Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII, p. 43.

[120] *Independenţa României. Documente*, vol. III, p. 2 şi urm. (*Le major C. de F.*, fragment dintr-un comentariu politico-militar, în „Revue Britannique", 52, 6 iunie 1876, Paris).

[121] „În totul, afacerile din România nu trebuie puse într-o paralelă cu cele din Serbia. Pe când în Serbia războiul, mărirea şi întinderea Statului e o dorinţă a poporului, care înhaţă Tronul pentru realizarea ei, în România singur Tronul face politică aventuroasă, iară poporul suspină după linişte şi pace"; Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, ediţie de Aristiţa şi Tiberiu Avramescu, I *(1871–1877)*, Bucureşti, 1987, p. 193.

[122] Imediat după victoria în alegerile de la începutul lunii iunie 1876, „organizate" de guvernul Epureanu, Camera, dominată de naţional-liberali şi prezidată de C. A. Rosetti, a desemnat „o comisie de anchetă parlamentară" a foştilor miniştri conservatori: Lascăr Catargiu, Petre Mavrogheni, Gh. Gr. Cantacuzino, I. Em. Florescu, Al. Lahovary, V. Boerescu, N. Kretzulescu, Gh. Costaforu, Titu Maiorescu, fiind exceptaţi Manolache Costache Epureanu, Ion Bălăceanu şi Ion Strat; *v.* Constantin Bacalbaşa, *op. cit.*, I, p. 204 şi urm., cu nota ed.; Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 42.

[123] N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, ed. cit., p. 147 şi urm.

[124] Cabinetul italian „a salutat" buna înţelegere de Kogălniceanu a felului în care statul român se menţinea „sub garanţie europeană"; *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 172 (C. Esarcu c. Kogălniceanu, Roma, 11/23 mai 1876). La Petersburg, Giers a admis că „atitudinea pacifică şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ministrul Kogălniceanu a căutat „să convingă" Înalta Poartă că, fiind momentul, pentru ea, „de a şti să-şi deosebească prietenii de adversari", s-ar cuveni „a se recunoaşte şi de sultan patriei noastre numele istoric şi naţional de România", admis, „de ceva vreme (cam de prin 1870−1873 – n. ns., G. C.), de înseşi puterile garante"[125]. Un asemenea „nume" sau „titlu statal" suscita, în strategia diplomaţiei „kogălnicenene", calitatea României de „entitate suverană", pretabilă unei neutralităţi de felul celei a Belgiei, „sub garanţie europeană". În dreptul neutralităţii României, ministrul de externe a dispus căpitanilor de porturi să ia măsurile necesare „stopării trecerii necontrolate de persoane a Dunării"[126]. Sub invocarea aceluiaşi drept şi a „normelor constituţionale", a parat „observarea" de consulul austro-ungar, Calice, a „organizării de grupuri bulgare pe teritoriul României"[127]. A căutat, cu „îndrăzneaţă perspicacitate", să pună „în cauza" neutralităţii ce convenea Ţării un interes strategic european ţinând de Dunăre. Ştiind bine că „sectorul fluvial" de la Galaţi la Marea Neagră se afla sub competenţa Comisiei Europene, iar pentru „sectorul" în amonte de oraşul port menţionat şi până la Porţile de Fier – Cataracte încă nu căpătase formă şi conţinut „un for al riveranilor"[128], s-a orientat spre a face din „neutralizarea Dunării", fie şi din numai „curgerea ei între Negotin şi Vârciorova, cât ne învecinam cu Serbia pe cale, aceasta, de a declara război Turciei, o problemă diplomatică de natură a servi consacrării „drepturilor suverane ale României asupra fluviului ce-i mărginea Principatului teritoriul". S-a situat deja „în exerciţiul" unor atare drepturi când a avertizat Compania austro-ungară de navigaţie dunăreană cu privire la „primirea la bordul vasului «Radetzky» de bulgari apţi de insurgenţă"[129]. Nu a admis ca, pentru a fi recunoscute „drepturile suverane ale României la Dunăre", să fie făcută vreo concesie Austro-Ungariei, în privinţa *convenţiei comerciale*, de a cărei ratificare Viena îşi lega pretenţia de a înfrâna „pornirea" guvernului principelui Carol I spre „a obliga supuşii cezaro-crăieşti" de pe teritoriul „ţării princiare" să plătească impozite[130]. Tema *convenţiilor comerciale* (pe lângă cea încheiată cu Austro-Ungaria, se mai negociau şi altele, între România şi „puterile străine" – n. ns., G. C.)[131] a şi

cea mai strictă neutralitate însemna" salvgardarea României, căreia „poziţia geografică şi interesele vitale îi comandau momentan să rămână străină de tulburările agitând malul drept al Dunării"; *ibidem,* p. 173 (Emil Ghica c. Kogălniceanu, Petersburg, 12/24 mai 1876). La Constantinopol, marele vizir a audiat „cu mare satisfacţie" nota „citită lui" de agentul român „acolo"; *ibidem*, p. 174 (Iancu Ghica c. Kogălniceanu, Constantinopol, 15 mai 1876). Deşi, se pare, fără a-şi declara formal „satisfacţia", cabinetul de la Paris, „cu linie spre cel de la Londra", precum şi cabinetele de la Berlin şi Viena, au admis „raţionalitatea strictei neutralităţi" a României, doar ultimul cabinet menţionat, cel austro-ungar, permiţându-şi „să observe" că, sub acoperirea dată de „stricta neutralitate", guvernul principelui Carol I „tolera" constituirea de „bande bulgare" pe teritoriul românesc şi trecerea acestora „peste Dunăre"; Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 96 şi urm. (Kogălniceanu c. Iancu Ghica, Bucureşti, 14/26 mai 1876); *v.* şi *Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII, p. 50 şi urm.

[125] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 174 (Kogălniceanu, instrucţiuni pentru Iancu Ghica, Bucureşti, 14/26 mai 1876); Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 95 (acelaşi c. acelaşi, Bucureşti, 10/22 mai 1876).

[126] Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 94 (Kogălniceanu c. căpitanii porturilor dunărene, Bucureşti, 29 aprilie/11 mai 1876).

[127] *Ibidem*, p. 96 şi urm. (Kogălniceanu c. Iancu Ghica, Bucureşti, 14/26 mai 1876).

[128] Paul Gogeanu, *Dunărea în relaţiile internaţionale*, Bucureşti, 1970, *passim*; Ştefan Stanciu, *România şi Comisia Europeană a Dunării. Diplomaţie, suveranitate, cooperare internaţională*, Galaţi, 2002, p. 355−363 (pentru referinţe istoriografice).

[129] Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 98 (Kogălniceanu c. Campania austro-ungară de navigaţie, Bucureşti, 18/30 mai 1876), 100 (acelaşi c. inspectoratul Societăţii Danubiene din Turnu-Severin, Bucureşti, 31 mai/12 iunie 1876).

[130] *Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII, p. 56 şi 61.

[131] *Ibidem, passim*; *v.* şi *Istoria politicii externe româneşti*, coord. Ion Calafeteanu, Bucureşti, 2003, p. 170−173, pentru „date".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

considerat-o ca structural asimilată celei a capacităţii Ţării de a-şi exercita suveranitatea. A notificat „agenţilor din străinătate" că le reveneau demersuri nu doar protocolare, de formală reprezentare, ci „aplicate" diverselor interese, precum cele comerciale, ale statului român[132]. Personal, a dat probă de politică de stat suveran când a răspuns el, ca ministru de externe, şi nu direct principele Carol, cum pretindea, după „cutume revolute", Înalta Poartă, la o „scrisoare vizirală" ocazionată de suirea pe tron a sultanului Murad al V-lea[133].

Scrutând mutaţiile survenite în contextul internaţional, Kogălniceanu nu a considerat că era suficientă doar o continuă, reluctantă şi ineficientă sondare a dispoziţiilor puterilor garante în problema neutralităţii României. Ministrul de externe a declanşat o acţiune îndrăzneaţă prin care a vizat nu atât improbabila recunoaştere formală, de puteri, a neutralităţii, cât o asigurare a acesteia prin exerciţiul politic. Programul politic al neutralităţii va face obiectul *notei* lui Kogălniceanu din 16/28 iunie 1876, trimisă direct lui Safvet Paşa, ministrul de externe otoman, şi *supusă oficial*, împreună cu un memoriu consistent, pronunţării puterilor garante. Reacţia „înaltelor curţi" nu s-a lăsat prea mult aşteptată, ea constând în formularea observaţiei că revendicările cuprinse de nota şefului diplomaţiei româneşti însemnau un proiect de realizare a independenţei[134], în contradicţie cu clauzele tratatelor cărora li se aplica garanţia colectivă[135]. Era o observaţie care, deşi fondată până la un anumit punct, nu mai putea să convingă guvernanţii de la Bucureşti. De altfel, în „marile capitale" se ştia bine că, dincolo de „exagerările de stil"[136] şi de „temperamentul său naturalmente iritabil"[137], Kogălniceanu era omul de stat care avea „chemarea" să confere politicii externe româneşti condiţia de factor dinamizator al cursului evenimentelor şi nu de element remorcat la împrejurări. În nota circulară din 16/28 iunie[138], expeditorul ei amintea, „preambular", că „România şi guvernul său nu au şovăit nicio clipă să menţină cea mai strictă neutralitate […] şi cea mai riguroasă supraveghere pe un hotar lung de peste trei sute de leghe, de la Porţile de Fier şi până la Marea Neagră", garanţii, toate acestea, „de pace şi de linişte" date Înaltei Porţi şi tuturor puterilor europene. „Guvernul princiar" se considera, de aceea, îndreptăţit „să facă apel la simţămintele de dreptate" ale Înaltei Porţi, spre „a-i preciza chestiuni de mulţi ani rămase nerezolvate şi a căror rezolvare interesa în cel mai înalt grad România: *I) Recunoaşterea individualităţii statului român şi a numelui său istoric; II) Admiterea reprezentantului român în corpul diplomatic; III) Reglementarea situaţiei supuşilor români stabiliţi în Turcia şi recunoaşterea jurisdicţiei agenţilor României asupra conaţionalilor lor; IV) Inviolabilitatea teritoriului român şi delimitarea insulelor Dunării; V) Încheierea cu Turcia a unor convenţii de comerţ, de extrădare a răufăcătorilor, poştală şi telegrafică; VI) Recunoaşterea*

[132] Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 99 şi urm. (Kogălniceanu c. agentul la Paris, Callimachi-Catargi, Bucureşti, 22 mai/3 iunie 1876).

[133] *Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII, p. 56.

[134] În acest sens, Zinoviev va raporta la 22 iunie/4 iulie 1876 lui Giers că „nici în circulară, nici în memoriu ministrul Kogălniceanu nu foloseşte cuvântul independenţă, dar caracterul unor revendicări ale sale arată foarte clar că el are intenţia să obţină pentru ţară dreptul de stat suveran". M. M. Zalîşkin, *Vneshnjaja politika Rumânii i rumâno-ruskie otnoşenija 1875−1878*, Moskva, 1974, p. 107.

[135] Nicolae Corivan, *op. cit.*, p. 307.

[136] *Independenţa României. Documente*, vol. II/1, p. 137 şi urm. (Fava c. Melegari, Bucureşti, 8 iulie 1876).

[137] *Ibidem*, p. 149 (Raindre c. Decazes, Bucureşti, 11 iulie 1876).

[138] MAE – *Arhiva istorică*, fond *Franţa*/Paris, vol. VI, nepag. (Kogălniceanu c. agentul României la Paris, *notă*, Bucureşti, 16/28 iunie 1876, în franceză; *nota* a fost destinată tuturor agenţilor români „în străinătate"); Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 103−105 (acelaşi document); în rezumat, acelaşi document în *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paşaportului românesc şi abţinerea consulilor turci de <la> *a se amesteca în treburile ce privesc pe românii din străinătate; VII) Stabilirea frontierei dintre România şi Turcia la Gurile Dunării, luând ca bază thalwégul acestui fluviu*" (subl. în text – n. ns., G. C.). Acelaşi „guvern princiar" avertiza, „calm şi ferm", că „lăsarea în suferinţă" a unor asemenea „chestiuni" putea compromite „bunele raporturi româno-otomane, sentimentele unui popor care se abţinea de la orice agresiune şi evita alianţele incomode <Porţii>, depunând toate eforturile pentru a respecta şi a face să se respecte toate tratatele, sustrăgându-se de la orice influenţă de natură a-i tulbura raporturile cu puterile garante şi cu Sublima Poartă". Mai avertiza, tot „guvernul princiar", că numai pe baza rezolvării „celor şapte chestiuni", *neutralitatea* României „putea servi păcii, fie şi cu preţul unor mari sacrificii", iar de aşa ceva se cuvenea a lua seamă „toate marile puteri".

Prin „întinsul său memoriu"[139], anexat sus-prezentatei note circulare, Kogălniceanu a supus „atenţiei" Sublimei Porţi şi „curţilor garante" o intensă fundamentare istorico-juridică a „celor şapte chestiuni de rezolvat între România şi Imperiul Otoman", dar şi presupunătoare de girul „areopagului european". Fundamentarea celei dintâi „chestiuni", a „recunoaşterii individualităţii statului român şi a numelui său istoric", privea, de la bun începutul ei, un aspect de procedură consulară, dar şi cu ceva implicaţii diplomatice, între România şi Turcia. Aspectul decurgea din „solicitarea" de ministrul otoman de externe ca „agenţia princiară pe lângă Înalta Poartă să nu mai angajeze calificarea de supuşi/subiecţi români" („*de sujets roumains*", conform tratatului în franceză al documentului – n. ns., G. C.). O atare „solicitare" se subsuma „refuzului obstinat al curţii suzerane" de a admite utilizarea de sus-menţionata agenţie a „cuvintelor de *România, diplomaţie, supuşi români*" (subl. în text – n. ns., G. C.); era un „refuz" ce contravenea „practicii dreptului public european", stipulaţiei că „se numeşte *supus* orice persoană care aparţine *unui stat* sau care este cetăţean al unui *stat oarecare*", încât „nu avea cum să fie decât *supus român* orice persoană aparţinând *statului român*" ce fiinţa pe temeiul „vechilor capitulaţii" şi al tratatului de la Paris, din 1856, şi purta numele său istoric recunoscut de „majoritatea puterilor garante". Pe acelaşi temei era ridicată şi „chestiunea revendicării de agentul român la Constantinopol a admiterii sale în corpul diplomatic"; de neacceptat „guvernului princiar" era „contestarea" de cel otoman a caracterului *diplomatic* al agentului României „la Poartă" şi utilizarea în privinţa aceluiaşi agent a „revolutei denumiri de *kapu-kehaia*", spre a-l supune, dincolo de „caracterul mediocru ţinând de relaţii personale ori simpatii", unui „tratament" rezervabil „nu şefilor de misiuni, ci unor consilieri de legaţie". Şi „tratamentul" umilitor aplicat românilor „în trecere sau stabiliţi pe teritoriul otoman" era „chestionat" prin raportare la *jurisdicţia consulară*, de a cărei competenţă nu putea fi privată România, cât timp aceasta se conforma „prerogativelor agentului sultanului" la Brăila. „Chestiunea violării teritoriului românesc de grupuri de supuşi otomani ce traversau Dunărea pentru a tăia şi fura lemne din pădurile de pe malul stâng al fluviului" apărea, în textul „kogălnicenean", nu la semnificaţia unor „incidente de frontieră", ci ca abatere a doar nominal „suzeranei Porţi" de la a considera întreaga cuprindere a „suveranităţii unui stat naţional". Sub însemn de acuzare a aceleiaşi abateri „a unui stat de la a considera suveranitatea altuia" apărea „chestionată şi violarea de otomani a libertăţii comerţului" şi relevată necesitatea „unor convenţii comerciale, de extrădare, poştală şi

[139] *Documente oficiale. Neutralitatea României...*, p. 78−83 (*Mémoire concernant les questions dont la solution interesse à un haut degré la Roumanie dans ses rapports avec la Sublime Porte*); Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 106−113 (acelaşi document, fără partea privind „cea de-a şaptea chestiune", în română, precedat de *nota* ministrului român de externe, din 16/28 iunie 1876, exemplarul pentru Callimachi-Catargi).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

telegrafică"; „guvernul princiar" se declara „hotărât să-şi exercite dreptul de a negocia şi încheia cu puteri străine" convenţii de felurile menţionate, sesizând Poarta Otomană şi asupra „întâmplării" că ea a avut un titlu similar celui al României „de aderare la convenţia poştală de la Berna şi la convenţia telegrafică de la Petersburg"[140]. Se cuvenea, de aceea, să fie rezolvată „şi chestiunea paşaportului", spre a nu mai îndura „supuşii români" de a se conforma, mai ales la consulatele otomane din Odessa şi Viena, „actelor de legitimare purtând însemnele Sublimei Porţi".

În mod deosebit şi-a întrebuinţat Kogălniceanu competenţele istorico-juridice spre „a chestiona stăpânirea nedreaptă de otomani a Deltei Dunării şi consecinţele traseului făcut ca urmare a protocolului din 6 ianuarie 1857, privind linia de hotar dintre România şi Turcia". Ca prim reper pentru restabilirea „dreptului adevărat asupra Deltei", a fost luat de autorul memoriului relativ la „cele şapte chestiuni de rezolvat între România şi Turcia" articolul XXI al tratatului de la Paris, din 30 martie 1856, ce „înapoiase Moldovei teritoriul cedat atunci de Rusia şi fixase Principatului în partea Dunării limite pe thalwégul braţului Sfântu Gheorghe"[141]. O deviere de la acel reper ar fi constat în protocolul, tot de la Paris, din 6 ianuarie 1857, act conform căruia „insulele cuprinse între diferitele braţe ale Dunării formând Delta reveneau Înaltei Porţi"[142]. În estimările ministrului Kogălniceanu, „chestiunea Deltei nu putea fi momentan, la 1876, discutată între România şi Turcia, rezolvarea ei aparţinând unei conferinţe europene", de la care „guvernul principelui Carol avea de aşteptat cu încredere decizii bazate pe dreptate şi echitate". De discutat, „între cele două părţi", putea fi însă „linia de demarcaţie teritorială trasată de protocolul din 6 ianuarie 1857". Acel act diplomatic „leza", în respectivele estimări, „un principiu de dreptul ginţilor", fiindcă „lipsea România de beneficiul legitim al cursului Dunării formând delta", „beneficiu" ce nu-i era contestat „pe întinderea fluviului de la Orşova la Reni". Statul român se vedea „exceptat" de la norme şi principii de „dreptul ginţilor", ca şi de la „precedente istorice", după care se asigura unui riveran de felul entităţii statale rezultate din unirea Moldovei cu Valahia „suveranitatea asupra gurilor unui curs de apă, dăruit de natură teritoriului său". Iar de acele norme şi principii ar fi ţinut seama şi Rusia, când, la 1829, invocând „un drept teritorial al Basarabiei, ce nu avea cum să decurgă decât dintr-unul istoric al întregii Moldove", a impus Turciei „delimitarea sudică a Deltei Dunării pe braţul Sfântul Gheorghe". Acea „delimitare" s-ar fi cuvenit să fie recunoscută şi Principatului Moldovei, când, la 1856, i-a revenit sudul Basarabiei. Protocolul din 6 ianuarie 1857 încălcase şi mai apăsat „dreptul românesc asupra deltei" şi provocase un serios inconvenient „misiunii" Comisiei Europene a Dunării, rezidentă la Galaţi, de a asigura

[140] *V.*, pentru date, *Istoria politicii externe româneşti, passim*.

[141] Acel articol de tratat dădea doar de înţeles şi nu stipula explicit că „insulele între diferitele braţe ale Dunării la vărsarea acesteia în mare şi formând delta" reveneau Moldovei; *cf. Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, vol. II, ed. D. A. Sturdza, Ghenadie Petrescu şi J. J. Skupiewski, Bucureşti, 1889, p. 1081 (Tratatul general de pace, Paris, 30 martie 1856).

[142] Protocolul din 6 ianuarie 1857 înregistrase „angajamentul puterilor subscriitoare ale păcii de la 1856" de a delimita până în 30 martie 1857 „teritoriul rus de cel otoman spre Bolgrad şi Insula Şerpilor"; dintr-o anumită „logică", ţinând de viabilitatea admiterii integrităţii Imperiului Otoman prin Convenţia Strâmtorilor Mării Negre, de la 1841, „insulele situate între diferitele braţe ale Dunării şi formând delta" nu mai apăreau, în protocolul din 6 ianuarie 1857, ca „anexate" Moldovei, ci „replasate sub suveranitatea imediată a Sublimei Porţi, de la care fuseseră anexate mai demult (în 1829 – n. ns., G. C.) de Rusia"; Insula Şerpilor, „ca o dependenţă a Deltei Dunării", era, conform menţionatului protocol, plasată sub aceeaşi suveranitate, „onorată" de „promisiunea" guvernului otoman de a ridica pe acea insulă „un far"; *Cestiunea Dunărei. Acte şi documente*, Bucureşti, 1883, p. 145 şi urm. (*Protocole relatif aux limites de la Russie et de la Turquie vers Bolgrad et l'Ile des Serpents*, Paris, 6 ianuarie 1857).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

navigabilitatea „sectorului maritim al fluviului”. Încălcarea de acel „drept” lovea până și viața de zi cu zi a „locuitorilor de pe malul stâng al brațului Chilia”, dependentă de „pescuitul în deltă”. În concluziile la memoriul său, Kogălniceanu „făcea să se știe” că înseși „posesiunile dunărene” ce erau, la 1876, deja ale României puneau în cumpănă „pretențiile” Turciei de a-i aparține, cu titlu de suveranitate, „insulele formând delta”. Mai și sublinia, ministrul român de externe, „că, deși toate brațele Dunării erau deopotrivă supuse libertății de navigație stipulate de tratatul de la Paris […], unul dintre aceste brațe, și anume Chilia, nu putea fi socotit decât un curs aparținând riveranului de pe stânga, iar brațul Sfântul Gheorghe integral riveranului de pe dreapta”; de aceea, „în strictă echitate, thalwégul brațului de mijloc, cel al Sulinei, deschis navigației maritime, trebuia să alcătuiască hotarul dintre Turcia și România, deoarece celelalte două brațe abia pot sluji micului cabotaj, din cauza adâncimii reduse a gurilor lor”. Erau, toate acestea, concluzii desprinse din fundamentarea de la 1876 a „chestiunii stabilirii frontierei între România și Turcia la Gurile Dunării”. Asupra părții delicate a „chestiunii”, relativă la „insulele formând Delta Dunării”, Kogălniceanu avea să-și mai nuanțeze fundamentarea istorico-juridică, prin *memoriul* prezentat peste aproape doi ani plenului Congresului de la Berlin[143]. După cum avea să se pronunțe referențial asupra întregii „cestiuni dunărene”, la 1880−1882, în documente diplomatice, discursuri parlamentare sau broșuri[144].

În litera și spiritul lor, documentele diplomatice „kogălnicenene” din 16/28 iunie 1876 au semnificat programul *neutralității* României, supus atenției Porții Otomane și, mai presus de așa ceva, pronunțării puterilor garante. Cât de departe mergea diplomația românească cu un atare program și ce urmărea ea „să-și apropie” de la un gir european asupra lui ar putea lesne, pe alocuri chiar frapant, răzbate dintr-o lectură, prin comparație, a unei scrisori destinate de principele Serbiei marelui vizir otoman. „Alarmat” mai ales din cauza „insurecției bulgarilor”, Milan se declara, sub invocarea „calității principatului său de parte integrantă a Imperiului Otoman”, gata „să pună forțele sale armate în serviciul intereselor comune sârbo-turce”[145]. Dacă, prin neutralitatea sa, România, ca entitate statală, căuta să se detașeze complet de Imperiul Otoman, Serbia risca, în consecința „gestului epistolar” al principelui ei, din, se pare, „calculul” acestuia de a fi „recompensat de sultan” cu atribuții de control asupra Bosniei-Herțegovina ori a unor „teritorii bulgare” pacificate, să-și adâncească vasalitatea față de „suzerana Poartă”. În aceeași consecință, proclamația lui Milan, din 18/30 iunie[146], de război contra „păgânilor opresori”, va avea, la rigoare, trăsături de „act de rebeliune”, poate „insurgențional”, nu de beligeranță între două state distincte, Serbia și Turcia. Or, prin comparație de cuvinte și gesturi, actele Externelor de la București puneau accentul pe tocmai distincția între

[143] *Tractatul de Berlin urmat de protocoalele Congresului*, București, 1878, *cf.* Sorin Liviu Damean, *România și Congresul de pace de la Berlin (1878)*, București, 2004, p. 235−239 (textul declarației lui Kogălniceanu, text inclus protocolului nr. 10 al ședinței din 19 iunie/1 iulie 1878 a Congresului).

[144] Mihail Kogălniceanu, *Cestiunea Dunării*, discursuri rostite în ședințele Camerei Deputaților din 1 și 2 mai 1882 de..., deputat colegiul VI Mehedinți, 2 părți, București, 1882; idem, *Documente diplomatice*, p. 309−391 (memorii și rapoarte diplomatice ale lui Kogălniceanu, din anii 1880−1881, pentru ministrul de externe V. Boerescu). Un volum de documente intitulat *Cestiunea Dunării* și editat de Kogălniceanu, la 1883, ar fi fost „topit” din dispoziția ministrului de externe de atunci, D. A. Sturdza, cu încuviințarea premierului I. C. Brătianu și sub invocarea unor „anumite rațiuni ale orientării politice a României spre Germania și Austro-Ungaria”; un exemplar al volumului s-a păstrat la Biblioteca Academiei Române; Georgeta Penelea, *Introducere* la M. Kogălniceanu, *Opere*, V, *Oratorie*, III, partea a II-a, p. 8, 32 și urm.

[145] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 176 (Milan c. marele vizir <Reșid Pașa?>, 10/22 iunie 1876).

[146] *Ibidem*, p. 180−182 (*Proclamation du prince Milan*, 18/30 iunie 1876).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România cu drept de a adopta, din proprii resorturi de entitate statală, o poziție de *neutralitate*, și Imperiul Otoman doar nominal încă „putere suzerană". Spre a mai întări acea punere de accent, Kogălniceanu a căutat, de cum s-a sesizat asupra declanșării „conflictului dintre sârbi și turci", să solicite Sublimei Porți și „curților garante" ca *neutralității* României să i se conecteze strategic și *neutralizarea* Dunării de la Negotin la Vârciorova[147]. Concomitent, l-a „instruit" pe Iancu Ghica să tot insiste la „discuțiile" sale cu Safvet Pașa îndeosebi asupra „chestiunii numelui de România", de la care „chestiune" putând avea un plus de sens politic și celelalte, fundamentate prin memoriul din 16/28 iunie, mai nou și cea a neutralizării Dunării[148]. Cât despre „presupunerea strategică" a neutralității României cu neutralizarea „sectorului dunărean" sus-menționat, Callimachi-Catargi relata, de la Paris, „sugestia" ducelui Decazes, ministru francez de externe, agreată, de crezut, și de ambasadorul britanic, lordul Lyons, ca „guvernul principelui Carol" să se adreseze „tuturor puterilor garante"[149].

La Constantinopol, Safvet Pașa înclina spre a admite „justețea neutralizării Dunării între Negotin și Vârciorova", din simplul motiv că Poarta ținea „să evite orice cauză de conflict cu România", însă se eschiva de la a-și exprima un punct de vedere clar față de „cele șapte chestiuni" de a căror rezolvare depindea viabilitatea neutralității Principatului și, cum insista Iancu Ghica să-l facă pe înaltul demnitar otoman să înțeleagă, chiar prevenirea „agravării complicațiilor de ansamblu provocate de insurecțiile creștinilor supuși ai sultanului"[150]. Spre a fi „deplin convingător" în privința „consecințelor la care se expunea Turcia printr-un refuz al celor conținute de memoriul <lui Kogălniceanu> din 16/28 iunie", agentul român la Poartă „a dezvoltat" celui „ce se mângâia mult" cu apelativul de *reis-effendi*, „drepturile și datoriile unei țări neutre, probate de Belgia, pe timpul anului 1870"; mai clar, „i-a declarat că, dacă neutralitatea nu era decisă, în principiu, înaintea oricărei ostilități, România ar putea fi obligată să ia dispozițiile necesare pentru a face respectate drepturile sale și își va îndeplini obligațiile" decurgând din tratatele ce-i „garantau existența"[151]. Și fiindcă Safvet Pașa se tot eschiva de la „a răspunde pozitiv și formal cererilor românești privind neutralitatea"[152], același Iancu Ghica a solicitat, conform „instrucțiunilor speciale" transmise lui de Kogălniceanu, concursul reprezentanților puterilor garante la Constantinopol în măcar privința neutralizării Dunării[153]. Răspunsul „verbal" („*reponse verbale*"), cam nesatisfăcător, din perspectivă românească, al ministrului otoman de externe, la o *notă* remisă lui de „agentul principelui Carol I"[154], și „vestea" parvenită Externelor de la

[147] Mihail Kogălniceanu, *Documente diplomatice*, p. 102 (Kogălniceanu c. Callimachi-Catargi, București, 16/28 iunie 1876); *Independența României. Documente*, vol. IV, p. 93 și urm. (Iancu Ghica c. Kogălniceanu, Pera, 18/30 iunie 1876, că a supus atenției lui Safvet Pașa și solicitarea privind recunoașterea neutralizării părții de Dunăre ce ținea de frontieră între România și Serbia").

[148] Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 113 (Kogălniceanu c. Iancu Ghica, București, 18/30 iunie 1876, ministrul de externe admițând „ideea" agentului la Constantinopol de solicitare expresă a unei comunicări oficiale a Înaltei Porți privind „titlul de România").

[149] *Independența României. Documente*, vol. IV, p. 92 (Callimachi-Catargi c. Kogălniceanu, Paris, 18/30 iunie 1876).

[150] *Ibidem*, p. 93 (Iancu Ghica c. Kogălniceanu, Pera, 18/30 iunie 1876).

[151] *Ibidem*.

[152] *Ibidem*, p. 94 (același c. același, Pera, 20 iunie/2 iulie 1876).

[153] *Ibidem*, p. 95 (Kogălniceanu c. Iancu Ghica, București, 20 iunie/2 iulie 1876), 95 și urm. (Iancu Ghica c. Kogălniceanu, Pera, 21 iunie/3 iulie 1876).

[154] *Ibidem*, p. 96 și urm. (Iancu Ghica c. Kogălniceanu, Constantinopol, 21 iunie/3 iulie 1876), 98 și urm. (copia notei lui Iancu Ghica c. Safvet Pașa din 19 iunie/1 iulie 1876, anexată raportului agentului român c. ministrul Kogălniceanu, din 21 iunie/3 iulie 1876).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

București despre „susținerea" de reprezentanții puterilor garante la Constantinopol a „demersului diplomatic în chestiunea neutralizării Dunării de la Negotin la Vârciorova"[155], l-au determinat pe Kogălniceanu „să recircule, în 25 iunie/7 iulie, spre străinătate" memoriul său privind „cele șapte chestiuni"[156] de a căror rezolvare depindea viabilitatea neutralității la parametrii unei independențe statale *de facto*.

De-ar fi vizat doar „chestiunea neutralizării Dunării", demersurile diplomației românești din lunile iunie−iulie 1876 ar fi avut șanse de a fi încununate de succes. Punând însă strategic mai sus de acea „chestiune" pe cea a neutralității României garantate „de Europa", Kogălniceanu a înțeles bine că nu atât „momentan", cât în perspectiva unei istorii ce tocmai „se făcea", era imperios necesar să fie asigurate temeiurile independenței statale. De altfel, sesizându-se asupra mizei strategice a demersurilor ministrului român de externe, „marile cabinete" le-au supus unei severe cenzuri, sub pretextul evitării unor grave perturbări ale „echilibrului general de forțe" prin transformări politico-statale provocate de „state mici" de-a lungul Dunării de Jos. Ostilitățile declanșate între Muntenegru și Turcia[157], la ceva distanță temporală de proclamația „insurgentă" a principelui Serbiei, în condițiile când „atrocitățile" otomanilor asupra bulgarilor se acutizaseră, iar militanți panslaviști de la Petersburg și Moscova, chiar ofițeri ruși, se revărsau spre Belgrad – Cetinje, au sporit „îngrijorările" marilor puteri, cărora, tocmai din cauza „rivalităților lor", căutau să rezerve doar competenței lor deliberative „cursul evenimentelor balcanice". Ca urmare, deși „principiul neutralizării sectorului dunărean de la Negotin la Vârciorova", cât ținea frontiera româno-sârbă, fusese agreat de cabinetele francez[158], german, cam deodată, acesta, cu cel austro-ungar[159], de cel italian[160] sau de cel rus[161], nu însă, în mod clar, și de cel otoman[162], garanțiile asumabile formal și colectiv, de toate cabinetele europene, „pe tema respectivului sector fluvial și chiar a marelui curs de apă mai jos de Vârciorova și

[155] *Ibidem*, p. 104 și urm. (Iancu Ghica c. Kogălniceanu, Pera, 22 iunie/4 iulie 1876).

[156] MAE − *Arhiva istorică*, fond *Războiul pentru Independență*, vol. 21, f. 115 (Kogălniceanu c. Iancu Ghica, București, 25 iunie/7 iulie 1876), 101−104 (Kogălniceanu c. Safvet Pașa, 25 iunie/7 iulie 1876; *première annexe* la depeșa ministrului român de externe c. Iancu Ghica, din aceeași dată), 105−110 (*Mémoire concernant les questions dont la solution intéresse à un haut degré la Roumanie dans ses rapports avec la Sublime Porte; deuxièmme annexe* la aceeași depeșă a lui Kogălniceanu c. agentul român la Poartă); *v.* și *Independența României. Documente*, vol. IV, p. 109 și urm., 110−112/112−114, 114−124/124−134 (aceleași documente, în franceză și în română, cu mențiunea că *Memoriul privind chestiunile* este redat integral).

[157] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 192 (Iancu Ghica c. Kogălniceanu, Constantinopol, 4 iulie st.v. 1876, cu mențiunea că principele Muntenegrului, Nichita, „anunțase printr-o telegramă destinată marelui vizir despre începerea ostilităților").

[158] *Independența României. Documente*, vol. IV, p. 105 și urm. (Callimachi-Catargi c. Kogălniceanu, Paris, 23 iunie/5 iulie 1876, cu mențiunea suplimentară că ducele Decazes, spre a arăta „bunele intenții franceze" față de România, va recurge, cu ocazia acreditării noului consul general, Frédéric Debains, la utilizarea nu doar a „titlului de România", ci și a „apelativului de Principe, în loc de Monsenior", în privința lui Carol I).

[159] *Ibidem*, p. 107 (Maiorescu c. Kogălniceanu, Berlin, 25 iunie/7 iulie 1876; că Radowitz, ministrul secretar de stat al Externelor Reichului, a făcut „știută" agentului principelui Carol, „declarația" Porții de „respectare a neutralizării Dunării între Negotin și Vârciorova", inclusiv prin dezangajarea flotei otomane de la Vidin, încât guvernul român „să renunțe la discuții teoretice și să se mulțumească cu faptul acelei neutralizări"; că, de asemenea, despre „declarația" Porții, contele Andrassy „i-a vorbit", la Viena, agentului român „de acolo").

[160] *Ibidem*, p. 104 (Iancu Ghica c. Kogălniceanu, Pera, 22 iunie/4 iulie 1876, cu subînțelegerea și a agreării de cabinetul italian a „neutralizării Dunării").

[161] *Ibidem*, p. 107 și urm. (Kogălniceanu c. Emil Ghica, la Agenția României din Petersburg, 25 iunie/7 iulie 1876).

[162] *Ibidem*, p. 137 și urm. (Iancu Ghica c. Kogălniceanu, Pera, 27 iunie/9 iulie 1876).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

până la Marea Neagră", cum se aştepta guvernul român, întârziau de la a se concretiza. Kogălniceanu, spre a scurta „întârzierea acelor garanţii", a încercat „să aducă problema neutralizării Dunării pe făgaş diplomatic" prin măcar concursul reprezentanţilor Franţei, Germaniei şi Rusiei de partea demersurilor agentului român la Constantinopol[163]. Nu a solicitat şi concursul reprezentantului Austro-Ungariei, deoarece „ştia bine" că, de la Budapesta, miniştrii maghiari „sugerau Porţii să refuze principiul neutralizării Dunării", fie şi numai pentru sectorul Negotin – Vârciorova, şi „să-şi păstreze, astfel, libertatea de acţiune[164]. Cât despre cabinetul de la Viena, acesta „miza" pe demersuri „solidare" austro-ungaro-ruso-germane, sub egida Alianţei Împăraţilor[165] şi cu temei dat de *memorandumul* de la Berlin, din 13 mai, agreat de *Quai d'Orsay* şi de *Consulta*, nu însă şi de *Foreign Office*[166], în condiţiile când „agravarea tulburărilor balcanice" impunea „soluţii" diplomatice „mai aplicate". La Viena, nu a avut „şanse de reuşită" încercarea guvernului român de a-l cointeresa „în mod special" pe cel austro-ungar asupra „importanţei politice a punctului şapte, privind Dunărea", din memoriul circulat diplomatic de Kogălniceanu la 16/28 iunie[167]. Şi ar fi fost deosebit de dificil să-l cointereseze, cel puţin pentru timpul marcat de „întrevederea" împăraţilor Franz Joseph şi Alexandru al II-lea, însoţiţi de Andrassy şi Gorceakov, la Reichstadt, cu „rezultatul" aflat şi de agentul român la Viena, Costaforu, că Rusia „renunţase să mai susţină mărirea Serbiei sau autonomia provinciilor insurgente contra Turciei"[168] şi că Înaltei Porţi „i se va impune să se abţină de la a-şi trimite flota militară pe sectorul dunărean Negotin – Vârciorova", încât „toate cererile cabinetului principelui Carol" să mai suporte „amânarea"[169]. Şi era tocmai pe când, de la Berlin, înalţii oficiali români primeau „sfatul de a se mulţumi cu starea de fapt a neutralităţii"[170]. Iar dacă nu Costaforu, la Viena, atunci principele Carol şi „cabinetul său", la Bucureşti, vor fi măcar intuit că, sub acoperirea „întrevederii de suverani" din Reichstadt, Austro-Ungaria şi Rusia au convenit şi în privinţa unor „cestiuni teritoriale", implicit în cea a sudului Basarabiei, cum avea să se şi probeze, peste ceva timp, documentar[171].

Revigorarea „solidarităţii curţilor nordice", în mai cunoscuta expresie a Alianţei celor Trei Împăraţi, punea cumva la delicată încercare strategia politică a ministrului Kogălniceanu privind neutralitatea statului român „sub adecvată garanţie europeană". Doar un consens franco-germano-rus putea, în aprecierile titularului Externelor de la Bucureşti, să conducă spre cel „al tuturor curţilor garante cu Înalta Poartă", aplicabil atât „neutralizării Dunării", cât şi neutralităţii României, prin „soluţionarea celor şapte chestiuni" ce au făcut obiectul *memoriului* din 16/28 iunie, recirculat, pe canalele diplomaţiei, la 25 iunie/7 iulie. Pe când, „solidaritatea curţilor nordice" obtura, prin însăşi

[163] *Ibidem*, p. 107 şi urm. (Kogălniceanu c. agenţii români la Paris, Petersburg şi Berlin, respectiv, Callimachi-Catargi, Emil Ghica şi Maiorescu, Bucureşti, 25 iunie/7 iulie 1876).

[164] *Ibidem.*

[165] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 183 (telegramă a agentului român la Viena, din 20 iunie/2 iulie, despre „mărturisirea ambasadorului rus Novicov, că „înţelegerea curţilor Austro-Ungariei, Germaniei şi Rusiei devenise necesară").

[166] *Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII, p. 54.

[167] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 185 şi urm. (Kogălniceanu c. agentul român la Viena, Costaforu<?>, Bucureşti, 23 iunie/5 iulie 1876).

[168] *Ibidem*, p. 188 (Costaforu c. Kogălniceanu, Viena, 29 iunie/11 iulie 1876).

[169] *Ibidem*, p. 189 (acelaşi c. acelaşi, Viena, iulie 1876).

[170] *Ibidem*, p. 197 şi urm. (Maiorescu c. Kogălniceanu, Berlin, 8 iulie 1876, după „discuţii" cu Radowitz).

[171] *The Secret Treaties of Austria-Hungary*, vol. II, p. 188, 190 (Appendix A: *Résumé des pourparlers secrets de Reichstadt du 8 Juillet 1876*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clamata suficienţă a ei de împăraţii ce o exponenţiau, perspectiva unor deliberări sub auspicii „de concert al tuturor marilor puteri". Era ceea ce stătea şi în aprecierile cabinetului francez[172], dintr-o perspectivă, desigur, de mare putere, fostă, până spre 1870, la timona concertului european. Ducele Decazes, ministru de externe, dăduse clar de înţeles că numai un consens franco-britanico-austro-ungar[173] şi nu unul germano-austro-ungaro-rus, sub niciun chip unul franco-germano-rus „întrevăzut" de Kogălniceanu, putea resuscita diplomaţia „de congres", zisă şi „de concert european", performantă, la Paris, în 1856, asupra „afacerilor orientale". Or, în condiţiile când „solidaritatea curţilor nordice" părea, cel puţin în iunie−iulie 1876, să prevaleze cu privire la căile de soluţionare a „conflictului dintre sultanul otoman şi supuşii săi creştini", Republica a III-a îndura „marginalizarea", iar Regatul Unit se complăcea „insularităţii sale" faţă de un anumit curs al afacerilor internaţionale, „ce-şi avea miez nevralgic în Orient" şi suscita în mod „tradiţional", de fapt cam de pe la 1841 ori 1856, deliberări la nivelul *marii politici*[174]. Preocupat, cu firească prioritate, de ceea ce risca „ţara sa", anume, „izolarea" pe plan internaţional, dacă mai vedea „diverse afaceri" ca fiind de competenţa unor mari reuniuni diplomatice, ducele Decazes a ajuns să acuze urgenţa cu care Kogălniceanu supunea pronunţării tuturor puterilor garante „programul politic al neutralităţii României". Ministrul francez de externe admisese, e drept, oportunitatea unei conferinţe europene, dar numai în privinţa „chestiunii neutralizării Dunării"[175]. Interesul francez şi, de crezut, cel al britanicilor şi cel al italienilor, în acea privinţă, s-au diminuat pe măsură ce la Paris, Londra şi Roma „s-a aflat" despre „întrevederea austro-ungaro-rusă" de la Reichstadt şi a fost „crezută" încuviinţarea măcar tacită, dinspre Berlin, a respectivului „eveniment"[176]. În situaţia dată, şansele survenirii unei pronunţări colective a marilor puteri asupra neutralităţii României erau cu totul excluse. „Tăierea" şanselor a fost pusă de Kogălniceanu mai ales în seama abaterii cabinetului francez de la „ideea dragă mai ales lui" a conferinţei europene pe tema neutralizării Dunării, ca „prag" spre cea a neutralităţii României, de cel mai înalt interes, aceasta, pentru „cabinetul principelui Carol". Ministrul român de externe a şi ajuns „să vadă" politica franceză faţă de „ţara sa" ca fiind „mai puţin generoasă decât cea germană"[177]. Şi era momentul când de la Berlin se ascuţeau presiunile asupra Bucureştiului pentru a fi soluţionată în beneficiul acţionarilor germani „trenanta chestiune a căilor ferate române" şi a fi „aranjată" conform vederilor cancelariei Reichului convenţia comercială „cu micul principat de la Gurile Dunării"[178]. De altfel, cam toate „cabinetele străine" cu care cel de la Bucureşti negocia încheierea de convenţii comerciale pe baza liberului schimb exercitau presiuni spre a fi atenuate „anumite efecte" ale aplicării tarifului vamal românesc din 1 iulie st.v.

[172] *Documents diplomatiques français*, I-re série, tom II, p. 80 (Decazes c. ambasadorul francez la Berlin, Gontaut-Biron), 80 şi urm. (Vogüé, ambasador la Viena, c. Decazes, 11 iulie 1876).

[173] *Ibidem*, p. 81 şi urm. (Decazes c. ambasadorul francez la Londra, marchizul d'Harcourt, Versailles, 12 iulie 1876).

[174] *Foundations of British Foreign Policy*, p. 357 (nota ed.). Deliberările diplomaţiei europene asupra „afacerilor orientale" s-au raportat formal la Convenţia Strâmtorilor, din 13 iulie 1841, de la Londra, şi la tratatul din 30 martie 1856, de la Paris.

[175] *Independenţa României. Documente*, vol. IV, p. 108 şi urm. (Callimachi-Catargi c. Kogălniceanu, Paris, 25 iunie/7 iulie 1876).

[176] *Documents diplomatiques français*, I-re série, tom II, p. 80 şi urm. (Vogüé c. Decazes, Viena, 11 iulie 1876, despre faptul „întrevederii suveranilor" Austro-Ungariei şi Rusiei, însoţiţi de Andrassy şi Gorceakov, nu şi despre „acordurile secrete" de la Reichstadt); A. J. Taylor, *op. cit.*, p. 237 şi urm.

[177] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 195 şi urm. (Kogălniceanu c. Callimachi-Catargi, Bucureşti, 7/19 iulie 1876).

[178] *Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1876. Or, preciza Kogălniceanu, rezistența la asemenea presiuni ținea de înseşi aspirațiile românești de suveranitate statală deplină[179].

De neconceput, lui Kogălniceanu, într-un mod mai evident decât premierului Epureanu[180], era să facă vreun „pas înapoi" de pe aliniamentul programatic al neutralității presupunătoare de gir european. Ministrul de externe a și recurs, nu întâmplător, la a pune direct în circuitul diplomatic, prin speciale „instruiri ale agenților români de pe lângă cabinetele străine", Mesajul Tronului la deschiderea din 20 iunie/ 2 iulie a dezbaterilor Corpurilor Legiuitoare, când domnitorul Carol s-a pronunțat clar în favoarea „programului neutralității" supus, la 16/28 iunie, atenției Porții Otomane şi pronunțării „curților garante"[181]. Și fiindcă Safvet Pașa, ministrul otoman de externe, se tot deda unor „*pénibles périphrases*"[182], în loc de „clar răspuns" asupra „memoriului celor șapte chestiuni de rezolvat între România și Turcia", „cabinetul princiar" a decis să urmeze, cu de la sine voință, „politica de neutralitate cum o înțelegea el" și să asigure, din resorturi ale unei deja exercitate suveranități a Principatului, „neutralizarea Dunării de la Negotin la Vârciorova", inclusiv prin „staționarea unui corp militar de supraveghere la Gruia"[183]. Evenimentele „de la sudul Dunării" nici nu permiteau României să se conformeze unei „relaxate neutralități, pe placul unor puteri străine".

„Limbajul puțin ponderat al documentelor oficiale românești"[184] va și genera îngrijorările puterilor despre o posibilă intrare în acțiune a României, gest însoțit de proclamarea independenței sub forma unui fapt împlinit. Cât de departe înțelegeau să meargă miniștrii liberali va reieși limpede din o altă *notă* a lui Kogălniceanu, circulată la 20 iulie/1 august[185]. Acuzând, întâi, eșecul negocierilor de la Constantinopol privind „măcar neutralizarea Dunării" și nesprijinirea demersului diplomatic al „cabinetului principelui Carol" de reprezentanții puterilor garante în capitala otomană, invocând, apoi, bunul comportament al României, țară ce s-a menținut pe poziția neutralității încă din momentul „declanșării insurecțiilor populațiilor Bosniei și Herțegovinei" și a tot cerut „areopagului european" să i-o gireze formal, și dând expresie, nu neapărat finalmente, simpatiei față de cauza „creștinilor balcanici îndurători ai atrocităților comise asupra lor de trupele sultanului", într-atât de mult încât au oripilat opinia publică

[179] Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 126 și urm. (Kogălniceanu c. agentul român la Roma, Mihail Obedenaru, București, 12/14 iulie 1876). Chiar și din partea Rusiei, cu care România încheiase recent, la 15 martie 1876, convenția comercială, s-au făcut ceva „obiecții" asupra aplicării tarifului vamal din 1 iulie st.v., anul menționat. La fel și din partea Austro-Ungariei, cu care România încheiase convenția comercială în 10 iunie 1875.

[180] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 212 (declarație a lui Manolache Costache Epureanu, din 29 iulie 1876 – peste câteva zile după retragerea sa de la „șefia guvernului" – în sensul că nu avusese cunoștință despre demersul lui Kogălniceanu, unul emanat din proprie inițiativă a fostului, la data menționată, ministru de externe; Epureanu ar fi preferat un „mai moderat" demers diplomatic pe tema neutralității).

[181] Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 115 (Kogălniceanu c. Iancu Ghica, București, 20 iunie/2 iulie 1876, cu textul Mesajului Tronului, de ale cărui formă și conținut spiritul și pana ministrului de externe nu au fost străine).

[182] *Independența României. Documente*, vol. IV, p. 138 și urm. (Iancu Ghica c. Kogălniceanu, Constantinopol, 28 iunie/10 iulie 1876); *v.* și *ibidem*, p. 137 și urm. (același c. același, Pera, 27 iunie/9 iulie 1876).

[183] *Ibidem*, p. 136 și urm., 141 și urm. (Iancu Ghica c. Safvet Pașa, Constantinopol, 22 iunie/4 iulie și 3/15 iulie 1876).

[184] *Independența României. Documente*, vol. II/1, p. 134 și urm. (Fava c. Melegari, București, 7 iulie 1876).

[185] Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 133−136 (Kogălniceanu c. Callimachi-Catargi, București, 20 iulie/ 1 august 1876, *notă* destinată agenților români „în străinătate").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„la nivelul lumii civilizate”, Kogălniceanu a expus motivele pentru care conaționalii săi anevoie mai admiteau expectativa; „poziția țării” devenea tot mai solicitată „de stări de lucruri de natură să întărâte spiritele sutelor de mii de bulgari” și, prin efect, „ale întregii națiuni române”, deoarece, cum se știa la București, „mii de români erau stabiliți pe malul drept al Dunării și păstrau încă numeroase relații cu patria mamă”; „strigătele de indignare și de protest se făceau auzite din toate părțile”, iar „lumea creștină din Răsărit” acuza pe români „că aprobau, prin neutralitate și tăcere, crimele hidoase <petrecute> sub ochii lor”; cu greu mai putea guvernul român „să reziste sentimentelor de revoltă ale unei întregi populații care își vedea frații sau coreligionarii masacrați și bunurile lor distruse”; românilor „le era imposibil să rămână indiferenți la strigătele de durere care porneau de pe malul drept al Dunării”; ajunsese de regretat „situația când mii de creștini se vedeau uciși […], iar Europa creștină nu găsea în forța sa, în regulile civilizației, în legile umanității alte mijloace să vină în ajutorul nefericitelor populații decât o tăcere insultătoare”; în „situația penibilă și plină de primejdii”, creștea „agitația în sânul poporului român”; „un mare partid politic (al național-liberalilor – n. ns., G. C.) s-a și pronunțat categoric în favoarea creștinilor”; „armata română ea însăși nu-și găsea astâmpăr sub jugul disciplinei, dorind să ia parte la luptă”; „în consecință, pentru a se preveni orice eventualitate primejdioasă, pentru a împiedica răul să ia proporții, era interesul și datoria marilor puteri din Europa creștină și civilizată să facă uz cu un minut mai devreme de toată autoritatea lor, cerând armatelor Turciei să respecte principiile dreptului ginților și datoriile umanitare”, încât „să fie eliminat din luptă caracterul de barbarie și exterminare al războiului sfânt îndreptat <de turcii musulmani> contra populațiilor creștine”[186]. Prin întregul său conținut, acest ultim act important al mandatului lui Kogălniceanu, din 1876, la Externe[187], act care „făcea onoare” autorului[188], avea ţinuta unui bilanţ, dar şi a unei profeţii, a cărei împlinire va surveni după consumarea şi a ultimelor speranţe într-o acţiune „de concert” a marilor puteri, în scopul soluționării „crizei orientale”. Acel mandat încetase în consecința reacțiilor puterilor garante, cu impuls dat de Franța, față de un anumit „program” al Externelor de la București și pe fondul tensiunilor politice interne ce au provocat „retragerea de la guvernare, din 23 iulie st.v., a echipei conduse de Manolache Costache Epureanu”.

[186] *Ibidem*; *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. I/2, Bucureşti, 1954, p. 291 și urm. (același doc.).

[187] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. I/2, p. 292.

[188] N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu, scriitorul, omul politic şi românul*, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE "ORIENTAL CRISIS" AND THE IMPLICATIONS OF THE ROMANIA'S NEUTRALITY (JANUARY–JULY 1876). HISTORIOGRAPHICAL NOTES AND DOCUMENTARY APPEAL (Summary)

Keywords: the Joint Guarantee of the European Powers, the oriental crisis, the Romania's neutrality.

On the basis of an historiographical reevaluation, with an intense documentary appeal, the author tried to emphasize the fact that the neutral position of Romania during the Year 1876 signified a way toward the Independence. For the first time, the neutrality was pronounced by the conservative government, led by Lascăr Catargiu, in January 1876. The Guaranteeing European Powers reacted against the Romania's disposition for an active neutrality, with an eventual *manu militari* action. The programme of the neutrality was developed by the liberal minister for the Foreign Affairs, Mihail Kogălniceanu, through diplomatic notes, in June–July 1876. To the Romania's neutrality was connected the neutralization of the Danube River, for the sector between Vârciorova/Iron Gates and the Black Sea. The Romanian Government tried to obtain an agreement with the Ottoman Porte, concerning the statal title of Romania, the reception of the Romania's agents within the diplomatic body, the Romanian passport etc. Such a programme of the neutrality presupposed a specific guarantee from the side of the Great Powers, meaning the neutralization of the Romania's territory.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HELMUT RUMPLER*

DER „TAG VON CONSTANZA“. ÖSTERREICH-UNGARN UND RUMÄNIEN IN DER JULIKRISE 1914

Die nach wie vor unterschiedlich beantwortete Frage nach dem Anteil der den Ersten Weltkrieg auslösenden Kriegsentscheidung von ist ganz auf das Attentat von Sarajevo vom 28. Juni 1914 und den dahinter stehenden serbisch – österreichisch-ungarischen Konflikt konzentriert[1]. Dabei wird übersehen, dass das Attentat für die Aktivistenpartei am Wiener Ballhausplatz nur der zwar nicht gewünschte aber willkommene Anlass war, die seit dem Frieden von Bukarest 1913 sich verschärfende Balkanfrage durch Krieg zu lösen. Tatsächlich zeigt eine genauere Analyse der zur Verfügung stehenden Akten[2], dass die Entscheidung für den Krieg schon vor dem Attentat gefallen ist, für einen Krieg nicht oder nur vordergründig anlaßbezogen gegen Serbien sondern eigentlich gegen Rußland.

Am 5. Mai 1914 instruierte der k.u.k. Außenminister Berchtold zum ersten Mal die österreichisch-ungarischen Botschafter und Gesandten über die ihm gemeldeten Aktivitäten zur Bildung eines neuen Balkanbundes unter der Patronanz Rußlands. Alle Balkanstaaten spielten dabei mit. Nur Rumänien, das sich in einem Geheimvertrag von 1883 dem Dreibund angeschlossen hatte, hielt sich bedeckt und stellte Bedingungen[3]. Wien weigerte sich aber, eine von König Carol geforderte Garantie des rumänischen Besitzstandes aus dem Bukarester Frieden abzugeben, weil sich als Folge Bulgarien „im

* Professor an der Universität Klagenfurt, Wien.

[1] Manfried Rauchensteiner, *Entfesselung in Wien? Österreich-Ungarns Beitrag zum Ausbruch des Ersten Weltkriegs*, in M. Gehler, R. F. Schmidt, H.-H. Brandt, R. Steiniger (Hg.), *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung. Historische Analysen und Vergleiche aus dem 19. und 20. Jahrhundert*, Stuttgart, 1996, S. 355−373; Ders., *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914−1918*, Wien – Köln – Weimar, 2013; sieht die Verantwortung eher bei Österreich-Ungarn, Clark Christopher, *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914*, London, 2012; deutsch *Die Schlafwandler. Wie Europa in den Ersten Weltkrieg zog*, München, 2013, betont den beträchtlichen Anteil Serbiens und Rußlands.

[2] *Österreich-Ungarns Außenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministeriums des Äußern*, Hg. Ludwig Bittner, Hans Uebersberger, Bd. VIII (=Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 19, Wien/Leipzig, 1930) [weiterhin zit. *ÖUA 1908−1914*].

[3] Es ist zu beachten, dass die hier gestellte Frage sich nur auf die Haltung Österreich-Ungarns bezieht. Der für die Beantwortung herangezogene diplomatische Schriftwechsel dokumentiert die Sicht und Position des Wiener Außenministeriums und der Bukarester Gesandtschaft. Die darin vorgenommenen Einschätzungen der rumänischen Politik sind, selbst wenn sie offizielle Stellungnahmen oder informelle Gespräche referieren, Aussagen eines enttäuschten Partners. Was sie über die politische Haltung und die Ziele der rumänischen Politik enthalten, ist kompetente Interpretation, die allerdings in der Beurteilung den komplizierten Motiven und Bedingungen der rumänischen Akteure nur annähernd gerecht wird.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIII, 2016, p. 215−221

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Stich gelassen“ sähe und als Gegenzug „geheime Anknüpfungen zuerst zwischen Sofia und Belgrad, später nach eingetretenem Thronwechsel in Bukarest zwischen Sofia und Bukarest“ anbahnte, „die insgesamt selbstredend auf Kosten der Integrität der Monarchie abgefasst wären“[4]. Gleichzeitig berichtete der Gesandte Wladimir Giesl aus Belgrad über Bündnisverhandlungen zwischen Griechenland und Serbien, die „in gleicher Weise gegen die Türkei wie gegen Österreich-Ungarn gerichtet“ waren[5]. Und Rußland bemühte sich, bei einer Entrevue in Livadia die fast fertige Konvention zwischen Bulgarien und der Türkei zu sichern. Der türkische Marineminister Djemal Pascha entschied sich aber gegen eine solche Bindung und wählte um den Preis einer französischen Anleihe von 800 Millionen Franc gegen eine Bindung an Rußland oder Deutschland[6]. Der Balkan schien jedenfalls in Bewegung. Grund zur Sorge in Wien war das nicht. Denn die Gegensätze unter den potentiellen Kontrahenten waren so groß, dass die Gefahr die Bildung eines neuen Balkanbundes gering war.

Das änderte sich schlagartig, als Rußland die Sache in die Hand nahm und sich als Protektor anbot. Jetzt glaubte Berchtold „Hinweise“ zu erkennen, „dass es offenbar das Bestreben Rußlands, das hierin von der französischen Diplomatie unterstützt wird“ war, „ein näheres Verhältnis zwischen der Türkei einerseits, Rumänien und Griechenland andererseits herzustellen, welch beide letztere heute schon in engen Beziehungen stehen“. Da Serbien zu Griechenland in einem Allianzverhältnis stand und Berührungspunkte mit Rumänien hatte und dessen Beitritt daher außer Zweifel stünde, so wäre dann das Ziel der russischen Politik, „Bulgarien einzukreisen und zum Kniefall zu zwingen, erreicht.“[7]

Als bekannt wurde, dass sich der Zar im Anschluss an einen Besuch in Kischinev anlässlich der Feier der 100-jährigen Zugehörigkeit Bessarabiens zu Russland zu einem Besuch in Constanza entschloss, brach Jubel zunächst bei den Panslawisten in St. Petersburg darüber aus, dass sich Ruland seiner Führungsrolle in der slawischen Welt wieder zuwandte[8]. Die österreichisch-ungarische in St. Petersburg Botschaft urteilte: Die aktive russische Politik in Rumänien „feiert ihren Triumph“[9]. Aber auch in den Balkanstaaten jubelten die radikalen Panslawisten über die sich abzeichnende Unterstützung der slawischen Führungsmacht. In Belgrad führte eine Regierungskrise zum Sturz der Altradikalen durch die Partei der Revolution von 1903. „Der maßgebende Faktor“ dieses Wechsels, die Armee, war „vom südslawischen Chauvinismus und vom Hass gegen Österreich-Ungarn erfüllt“, und sie „wird der Politik jeder Regierung eine national chauvinistische und austrophobe Richtung aufzwingen“[10].

Zwar wurden beim Besuch des Zaren und des russischen Außenministers Sergej Sazonov in Constanza und Bukarest keine schriftlichen Abmachungen getroffen[11]. Es

[4] Privatschreiben Außenminister Berchtold an den Gesandten in Bukarest Ottokar Graf Czernin, Wien, 5. Mai 1914, *ÖUA 1908−1914*, Bd. VIII, Nr. 9639.

[5] Bericht des Gesandten Frh. Wladimir Giesl an Ministerium des Äußern [weiterhin MdÄ.], Belgrad, 7. Mai 1914, *ebd.*, Nr. 9646.

[6] Berichte des Internuntius Johann Markgraf Pallavicini an MdÄ, Konstantinopel, 13. Mai 1914, *ebd.*, Nr. 9664 und Nr. 9665.

[7] Tel. Außenminister Leopold Graf Berchtold an Gesandtschaften Sofia, Bukarest, Botschaften Konstantinopel, St. Petersburg, Budapest, 14. Mai 1914, *ebd.*, Nr. 9669.

[8] Vgl. Egon Gottschalk, *Die Entrevue von Constanza*, in „Berliner Monatshefte“, 12 (1934) 466−486.

[9] Bericht Legationsrat Otto Graf Czernin an MdÄ., St. Petersburg, 23. Mai 1914, *ÖUA 1908−1914*, Bd. VIII, Nr. 9817.

[10] Bericht Botschafter Giesl an MdÄ., Belgrad, 6. Juni 1914, *ebd*., Nr. 9819.

[11] Eine Aufzeichnung für Zar Nikolaus II, in *Die Internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. Dokumente aus den Archiven der zaristischen und der provisorischen Regierung 1878−1914*, hg. und dtsche. Übersetzung Otto Hoetzsch, Berlin, 1931−1939, Bd. I/3, Nr. 185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fanden nur Besprechungen der politischen Lage statt, allerdings unter entscheidender Beteiligung des „treuen Verbündeten Russlands“ in intensiven Gesprächen zwischen Ministerpräsident Jon Brătianu, Außenminister Porombaru, Sazonov und dem französischen. Gesandten Maurice Blondel[12]. Klar war aber, dass Russland nach Europa zurückgekehrt war, und dass es sich anschickte seine traditionelle Balkanpolitik wiederaufzunehmen. Das Fazit, das der österreichisch-ungarische Gesandte Ottokar Czernin zog, war alarmierend: „Es ist kein Zweifel, dass der Tag von Constanza einen Meilenstein bildet in dem Lebenslauf des rumänischen Staates – und vielleicht auch in der [österreichisch-ungarischen] Monarchie. Was seit Jahresfrist latent vorhanden war, ist eingetreten, die Schwenkung Rumäniens zur Triple-Entente.“[13]

Aber auch Österreich-Ungarn vollzog eine Schwenkung. Aus innenpolitischen Gründen hätte Wien trotz des vehementen Widerstandes des ungarischen Ministerpräsidenten István Tisza eine Zusammenarbeit mit dem Dreibundpartner Rumänien vorgezogen. Das Treffen Kaiser Wilhelms II. mit dem Thronfolger der Donaumonarchie Erzherzog Franz Ferdinand in Konopischt am 12.−14. Juni 1914 galt vornehmlich der Frage des Verhältnisses zu Rumänien. Man hatte unter anderem festgelegt, daß der rumänische König enger an die Mittelmächte gebunden werden sollte[14]. Das stand allerdings nicht mehr im Einklang mit der offiziellen Linie des Wiener Außenministeriums. Dort hatte man unter dem Eindruck der in Bewegung geratenen Balkanpolitik eine Denkschrift ausgearbeitet, deren Hauptziel es war, den Partner Deutschland zu überzeugen, dass sich unter russisch-französischer Führung auf dem Umweg über die neue russische Balkanpolitik nicht nur für Österreich-Ungarn, sondern auch und vor allem für Deutschland ein Alarmszenario aufbaute, dem rechtzeitig mit einer diplomatischen Aktion entgegengewirkt werden müsse[15]:

> Die manifesten Einkreisungstendenzen Russlands gegen die Monarchie, die keine Weltpolitik treibt, haben den Endzweck, dem Deutschen Reiche den Widerstand gegen jene letzten Ziele Russlandsundgegenseine politische und wirtschaftliche Suprematie unmöglich zu machen. Deshalb kann die Auffassung nur als kurzsichtig bezeichnet werden, von der ausgehend in jüngster Zeit gegen die Politik des Deutschen Reiches in Deutschland selbst der Vorwurf erhoben wurde, dass sie lediglich aus Bundestreue für spezifisch österreichisch-ungarische Interessen eintrete, welche dem deutschen Interessenkreise ferne lägen. Und aus diesen Gründen ist die Leitung der auswärtigen Politik Österreich-Ungarns auch davon überzeugt, dass es ein gemeinsames Interesse der Monarchie wie nicht minder Deutschlands ist, im jetzigen Stadium der Balkankrise rechtzeitig und energisch einer von Russland planmässig angestrebten und geförderten. Entwicklung entgegenzutreten, die später vielleicht nicht mehr rückgängig zu machen wäre.[16]

Die „vor dem 24. Juni“ entstandene und in der Folge drei Mal überarbeitete Denkschrift formulierte die allgemeinen Richtlinien einer neuen, aktiven Balkanpolitik.

[12] Bericht Gesandter Ottokar Czernin an MdÄ., Bukarest/Sinaia, 17. Juni 1914, *ÖUA 1908−1914*, VIII Nr. 9874.

[13] Privatschreiben Gesandter Ottokar Czernin an Außenminister Berchtold, Bukarest/Sinaia, 22. Juni 1914, *ÖUA 1908−1914*, VIII, Nr. 9902.

[14] Vgl. Wolfdieter Bihl, *Zur Quellenlage über Konopischt 1914*, in „Osterreich in Geschichte und Literatur“, 12 (1968), S. 59−60.

[15] Die Denkschrift des k.u.k. Ministeriums des Äußern vom 24. Juni/l. Juli 1914 (erste Fassung Sektionsrat Franz Frhr, v. Matscheko, Sektionschef Johann Graf Forgách, Minister des Äußern Leopold Graf Berchtold), *ÖUA 1908−1914*, Bd. VIII, Nr. 9918.

[16] *Ebd*., S. 195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Von einem Krieg war darin noch keine Andeutung enthalten, auch nicht in der nach dem Attentat von Sarajevo vom 28. Juni 1914 fertig gestellten letzten Fassung vom 1. Juli 1914, die im Rahmen der „Hoyos-Mission" dem deutschen Kaiser übermittelt wurde[17]. Ob aus der diplomatischen Aktion der Verhinderung eines von Rußland geführten neuen Balkanbundes der Entschluss zu einem Krieg gegen Serbien erwachsen würde, hing davon ab, ob es Rußland gelingen würde, den Balkanbund zu schmieden. Erfolg oder Mißerfolg dieser Politik entschied sich daran, ob es der russischen Diplomatie gelang, Rumänien zu gewinnen.

Im Mittelpunkt der ventilierten diplomatischen Neuorientierung Österreich-Ungarns stand daher die Frage der Haltung Rumäniens. Sowohl der österreichisch-ungarische Gesandte in Bukarest, Ottokar Czernin, wie der Minister des Äußern Leopold Graf Berchtold waren überzeugt, dass Rumänien trotz der persönlichen Loyalität König Carols und der neutralen Haltung der liberalen Regierung Jon Brătianu sich letztendlich für Russland entscheiden würde. Davon war Bukarest selbst um den Preis von Konzessionen nicht abzubringen, abgesehen davon, dass diese Konzessionen, dessen war man sich in Wien bewusst, die rumänischen Erwartungen nicht erfüllte, weil sie sich in ihrem Umfang nicht erfüllen ließen. In Wien musste man zwar zugeben, dass die russische Politik, was bei der „Loyalität und Vorsicht König Carols und angesichts des bestehenden geheimen Bündnisses mit dem Dreibunde nicht anders zu erwarten war, ein volles offenes Abschwenken der offiziellen rumänischen Politik zur Entente bis jetzt nicht erreicht" hatte[18]. Dagegen zweifelte man aber nicht, dass weite Kreise der Armee, der Intelligenz und des Volkes für eine neue Orientierung der rumänischen Politik gewonnen sind, welche sich-die „Befreiung der Brüder jenseits der Karpaten" zum Ziele setzten. Es mehrten sich die Anzeichen, dass „die auswärtige Politik Rumäniens sich auf die Dauer dem Einflusse dieser populären nationalen Strömungen nicht entziehen kann"[19]. Zwar hatte König Carol dem österreichisch-ungarischen Gesandten erklärt, dass, „so lange er lebe", sein ganzes Streben dahin gehe, „dass die rumänische Armee gegen Österreich-Ungarn nicht ins Feld ziehe, allein gegen die öffentliche Meinung des heutigen Rumäniens könne er nicht Politik machen, und es sei daher im Falle eines Angriffes Russlands gegen die Monarchie trotz des bestehenden Bündnisses an eine Aktion Rumäniens an der Seite Österreich-Ungarns nicht zu denken".

Es war daher nur eine inhaltlich belanglose Geste, dass die Wiener Politik vorschlug, Rumänien Entgegenkommen zu signalisieren. Wenn überhaupt, so argumentierte man am Ballhausplatz, dann war Rumänien wenn schon nicht als Partner so doch wenigstens als neutraler Nachbar nur „durch weitere, über den Rahmen des gegenwärtigen Bündnisvertrages hinausgehende politische Zugeständnisse" zu gewinnen. In diesem Sinne zeigte sich Wien „geneigt", Rumänien „die Garantie des rumänischen Besitzstandes gegenüber Bulgarien anzubieten". Allerdings erklärte man mit Entschiedenheit, dass damit „das Mass der Zugeständnisse zum Zwecke der Wiederherstellung eines beiderseits wirklich vertrauenswürdigen Bundesverhältnisses erschöpft sei". Ausdrücklich betonte man als „selbstverständlich", dass z.B. die innerpolitischen Verhältnisse Österreichs oder Ungarns bei den Besprechungen mit der rumänischen Regierung unbedingt ausgeschlossen bleiben müssten. Die in den drei Überarbeitungen der

[17] *ÖUA 1908−1914*, VIII, Nr. 9984 (dritte Fassung von Nr. 9918, 24. Juni 1914), Beilage zu Franz Joseph an Wilh. II, 2. Juli 1914, *ebd.*, Dok. Nr. 9984.

[18] *Ebd*., S. 190.

[19] *Ebd*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Denkschrift wiederholt veränderte Textierung der Rumänien betreffenden Passagen belegt deutlich, dass man sich in Wien der Tatsache bewusst war, dass um den Preis von Teilzugeständnissen Rumänien nicht zu gewinnen war.

Allerdings war die Matscheko-Denkschrift vom 24. Juni 14[20] an den Bündnispartner Deutschland gerichtet. Berlin sollte darauf hingewiesen werden, dass hinter den Plänen eines Balkanbundes und dem Ringen um die Gewinnung Rumäniens zwischen den Ententemächten und dem Dreibund Rußland und Frankreich standen. Die „Frage der Klarstellung des Verhältnisses zu Rumänien war, wenn sie auch ihre Interessen in erster Reihe berührt, nicht eine Angelegenheit der Monarchie allein, vielmehr eine solche des ganzen Dreibundes, besonders und vor allem des engverbündeten Deutschen Reiches“[21]:

> Nicht nur aus Rücksichten, die aus der Tradition und dem engen Bundesverhältnisse entspringen, legt daher Österreich-Ungarn den grössten Wert darauf, bevor es an die entscheidende Aussprache mit Rumänien herantritt, mit dem Deutschen Reiche ein volles Einvernehmen herzustellen, sondern auch darum, weil wichtige Interessen Deutschlands und des Dreibundes überhaupt hier mit im Spiele sind, und weil eine erfolgreiche Wahrung dieser in letzter Konsequenz gemeinsamen Interessen nur zu erwarten ist, wenn der einheitlichen Aktion Russlands und Frankreichs eine ebenso einheitliche Gegen-Aktion des Dreibundes, insbesondere Österreich-Ungarns und des Deutschen Reiches entgegengesetzt wird. Denn wenn Russland, von Frankreich unterstützt, die Balkanstaaten gegen Österreich-Ungarn zu vereinigen trachtet, wenn es die bereits erreichte Trübung des Verhältnisses zu Rumänien zu vertiefen bestrebt ist, so richtet sich diese Feindseligkeit nicht allein gegen die Monarchie als solche, sondern nicht zuletzt gegen den Bundesgenossen des Deutschen Reiches, gegen den durch seine geographische Lage und innere Struktur exponiertesten, Angriffen am meisten zugänglichen Teil des zentraleuropäischen Blocks, der Russland den Weg zur Verwirklichung seiner weltpolitischen Pläne sperrt.
> Die manifesten Einkreisungstendenzen Russlands gegen die Monarchie, die keine Weltpolitik treibt, haben den Endzweck, dem Deutschen Reiche den Widerstand gegen jene letzten Ziele Russlands und gegen seine politische und wirtschaftliche Suprematie unmöglich zu machen.
> Deshalb kann die Auffassung nur als kurzsichtig bezeichnet werden, von der ausgehend in jüngster Zeit gegen die Politik des Deutschen Reiches in Deutschland selbst der Vorwurf erhoben wurde, dass sie lediglich aus Bundestreue für spezifisch österreichisch-ungarische Interessen eintrete, welche dem deutschen Interessenkreise ferne lägen.
> Und aus diesen Gründen ist die Leitung der auswärtigen Politik Österreich-Ungarns auch davon überzeugt, dass es ein gemeinsames Interesse der Monarchie wie nicht minder Deutschlands ist, im jetzigen Stadium der Balkankrise rechtzeitig und energisch einer von Russland planmässig angestrebten und geförderten. Entwicklung entgegenzutreten, die später vielleicht nicht mehr rückgängig zu machen wäre.

Bevor die Denkschrift, wie beabsichtigt war, der deutschen Regierung übermittelt wurde, änderten sich mit dem Attentat von Sarajevo vom 28. Juni 1914 die Voraussetzungen für die Balkanpolitik. Eine neutral gehaltene Aktennotiz ließ noch offen, ob damit der Wandel von der Diplomatie zur Kriegspolitik vollzogen war: „Die vorliegende Denkschrift war eben fertiggestellt, als die furchtbaren Ereignisse von Sarajevo eintraten.“

Die Frage Diplomatie oder Krieg betraf auch das prekär gewordene Verhältnis zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien, obwohl sich beide Seiten bemühten, eine

[20] Das war das Ausfertigungsdatum der „vor dem 24. Juni“ bearbeiteten ersten Fassung.
[21] *Ebd*., S. 194 f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eskalation zu vermeiden. Wien bemühte sich, Bulgarien von voreiligen militärischen Aktionen, die in der Süddobrudscha und Mazedonien zu ersten Zusammenstößen führten, abzuhalten. König Carol verurteilte die „Niedertracht des verbrecherischen Attentats", betonte aber „die Loyalität des Ministers Pasitsch" und war überzeugt, dass die Serben selbst „volles Licht in die Sache" bringen würden, und auch Rußland „werde in Belgrad darauf drängen, die ganze Sache rücksichtslos aufzudecken"[22]. Der österreichisch-ungarische Gesandte hielt den König allerdings „für viel zu klug, um glauben zu können, daß er Alles dies wirklich denkt". Czernin erkannte richtig, dass der Wunsch, „à tout prix einen Conflikt zu vermeiden", es der rumänischen Regierung ersparen sollte, ihre wirklichen Absichten offen zu bekennen[23]. Tatsächlich hat Brătianu das Ultimatum „bedauert"[24] und König Carol war „consterniert"[25]. Aber erst nach der tatsächlichen Kriegserklärung Österreich-Ungarns an Serbien hat der König „in der Frage nach der Rolle Rumäniens im Falle einer allgemeinen Conflagration endlich vollständig Farbe bekannt und erklärt, dass es Ihm unmöglich sei, den Vertrag momentan *tale quale* einzuhalten"[26]. Dafür hatte er plausible Argumente: Rumänien konnte höchstens ein bis zwei Korps gegen Russland mobilisieren, welche 400 Kilometer von unserer Armee getrennt, bestimmt geschlagen werden würden. Ausserdem würde die russische Flotte Constantza zerstören und daselbst Truppen ausschiffen, Rumänien würde also unterliegen und dann im Lande sofort die Revolution ausbrechen[27]. Als Czernin kategorisch auf einer Entscheidung für oder gegen die Einhaltung des Vertrages bestand, verwies der König darauf, dass die Entscheidung nicht von ihm allein abhinge, alle Minister und beide Führer der Opposition müssten ein Votum abgeben. Allernächster Tage werde ein diesbezüglicher Ministerrat stattfinden. Die Stimmung der Majorität der Minister sei jedoch gegen eine Kooperation mit der Monarchie[28]. Czernin war überzeugt, dass für die Sprache des Königs und die ihr wiedersprechenden Äußerungen Brătianus sowie des rumänischen Vertreters in Berlin „von Allerhöchster Stelle das *mot d'ordre* ausgegeben worden war, solange als irgend möglich nicht Farbe zu bekennen und uns in dem Glauben an eine Einhaltung des Vertrages zu belassen."[29]

Der vom König angekündigte Ministerrat fand dann am 3. August 1914 statt, in dem nur der König und ein konservativer Politiker für die Mittelmächte, 17 hingegen für Rußland oder die Neutralität votierten. Rumänien blieb bei seiner politischen Linie und entschied sich für eine Neutralität, die Möglichkeit offen hielt, den Kriegseintritt auf Seiten der Entente „auf den günstigsten und am leichtesten Erfolg versprechenden Zeitpunkt zu verlegen"[30]. Dieses scheinbar plausible Urteil hat Czernin bei aller Skepsis und Kritik so nie formuliert, weil er offenbar die schwierige Lage Rumäniens zu würdigen geneigt war: „Ich glaube", so schrieb er nach Wien,

> […] dass − der König Selbst von Sorge und Angst verzehrt momentan-Selbst noch nicht genau weiss, welche Rolle die nächste Zukunft, als für Rumänien die günstigste erscheinen

[22] Bericht Ottokar Czernin an MdÄ., Bukarest/Sinaia, 10. Juli 1914, *ÖUA 1908−1914*, Bd. VIII, Nr. 10776.
[23] *Ebd.*
[24] Tel. aus Bukarest/Sinaia, 24. Juli 1914, *ebd.*, Nr. 10590.
[25] Bericht 24. Juli 14, *ebd.*, Nr. 10592.
[26] Bericht aus Bukarest/Sinaia, 29. Juli 1914, *ebd.*, Nr. 10956.
[27] Tel. aus Bukarest/Sinaia, 30. Juli 1914, *ebd.*, Nr. 11045.
[28] *Ebd.*
[29] *Ebd.*
[30] Gotthold Rhode, *Die Staaten Südosteuropas vom Berliner Kongress bis zum Ausgang des I. Weltkriegs (1878−1918)*, in *Theodor Schieder* (Hg.), *Handbuch der Europäischen Geschichte*, Bd. VI, Stuttgart, 1968, S. 606.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lassen wird. Er trachtet daher, dieses gewisse Versteckenspiel immer noch so lange als irgend möglich aufrechtzuerhalten − wir aber, wir müssen, glaube ich, mit der Eventualität rechnen, gegebenenfalls von Rumänien vollständig sitzen gelassen zu werden.[31]

Dass der Krieg Österreich-Ungarns gegen Serbien der „große Krieg“ der Großmächte um die Hegemonie über Europa werden würde, darüber herrschte auch in Bukarest kein Zweifel. Es war schon so, dass ein Großteil der Öffentlichkeit sich die Verwirklichung der großrumänischen Nationalstaatsziele von einem Bündnis mit der Entente versprach. Sicher war das aber im Bündnis mit Russland und Serbien nicht. Der König und die liberale Regierungsmehrheit wussten, dass sie in jedem Fall zum Spielball der europäischen Großmachtpolitik werden konnten. Die Verhandlungen Brătianus machten klar, dass sich Rußland zu einer substantiellen Einschränkung seiner Balkanpläne bestimmen ließ. Und Österreich-Ungarn hat sich im Gegensatz zum Bündnispartner Deutschland am Lizitationsspiel um die eventuelle Gewinnung Rumäniens nicht mehr beteiligt[32]. Die radikalen Forderungen der Regierung Bratianu nach Siebenbürgen, dem Banat und dem Theiss-Distrikt ging, abgesehen von der politischen Unzuständigkeit des Außenministeriums, weit über alles hinaus, was an nationalen Reformdefiziten von der Tisza-Regierung legitim verlangt werden konnte. Zwischen dem politischen und gesellschaftlichen Staatskonzept des multikulturellen Österreich und Ungarn und jenem der neu sich bildenden Nationalstaaten in Ostmittel- und Südosteuropa waren die Gegensätze zu groß, als dass das diplomatische Erbe der europäischen Geleichgewichtspolitik seit dem Berliner Kongress von 1878 hätte gerettet werden können.

THE “DAY OF CONSTANZA”. AUSTRIA-HUNGARY AND RUMANIA DURING THE JULY-CRISES 1914 (Summary)

Keywords: war against Serbia, Balkan Policy, Austria-Hungary, Constanza.

Commonly the Austro-Hungarian decision on the war against Serbia including the eventuality of a world war is dated with the conference of the ministry of July 7 1914. The checking of the documents of the k.u.k. Ministry of Foreign Relations makes evident, that the real motive for the new activism in Balkan Policy were the Russian intentions for a new organization of the Balkan territories under protection of St. Petersburg against the domination of the Ottoman Empire and Austria-Hungary. It seems therefore considerable that the visit of Csar Nicholas II. and the Foreign Minister Sazonov in Constanza in the first days of June was the turning point for Vienna’s policy to prevent the danger of a renewed “Balkan-Bund” .

[31] Bericht Czernin an MdÄ., Bukarest/Sinaia, 29. Juli 1914, *ÖUA 1908−1914*, Bd. VIII, Nr. 10956.

[32] Zur allgemeinen Situation vgl. Ulrike Schmidt, *Die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Rumänien vom 1. August 1914 bis zum Kriegseintritt Rumäniens*, Diss., Wien, 1961; Glenn Torrey, *Irredentism and Diplomacy. The Central Powers and Romania, August−November 1914*; in *SOF*, 25 (1966), S. 285−332; Vladlen N. Vinogradov, *Romania in the First World War. The Years of Neutrality 1914−1916*, in „International History Review“, 14 (1992), S. 452−461.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLIN TURLIUC[*]

CONFERINŢA DE PACE DE LA PARIS (1919−1920) ŞI NOUA ORDINE MONDIALĂ. PERSPECTIVE ROMÂNEŞTI

Cea mai mare conferinţă de pace din istoria umanităţii[1]. Această simplă aserţiune ar fi suficientă pentru a argumenta bogata – luxurianta chiar − literatură dedicată acestui moment[2], cu adevărat unic, din istoria politică şi diplomatică a omenirii. Conferinţa de pace din 1919−1920[3] a fost însă mult mai mult decât atât. Ea a pus capăt nu numai Primului Război Mondial[4], de fapt, primul război total cunoscut de umanitate, ci a şi încercat instituirea unei noi ordini mondiale prin apelul la moralitate în relaţiile internaţionale. De unde această nevoie imperativă a momentului? Evident, obiectivele oricărei păci sunt cele care derivă din scopurile urmărite de beligeranţi înaintea şi în timpul desfăşurării conflictului. Războiul din 1914−1918 nu a fost, în primul rând, un război revoluţionar sau ideologic, ci unul care s-a purtat pentru scopuri nelimitate. Acestea au fost formulate în acord cu spiritul imperialismului sfârşitului veacului al XIX-lea, care poate fi rezumat la formula: „ori, ori". Aprecierea lui Eric Hobsbawm[5]: „Dacă vreunul din marii miniştri sau diplomaţi ai trecutului – cei de la care li se spunea tinerilor aspiranţi de la ministerele de externe să ia exemplu, un Talleyrand sau un Bismarck – s-ar fi ridicat din mormânt să privească Primul Război Mondial, s-ar fi întrebat de ce nişte oameni cu scaun la cap nu reuşiseră să rezolve conflictul şi să pună capăt războiului înainte ca acesta să distrugă omenirea" − mi se pare revelatorie în acest sens. Scopul

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[1] Textul de faţă este reproducerea în limba română a articolului meu intitulat „The Peace Conference in Paris (1919−1920) and the New World Order. A Romanian Perspective", publicat in Oldřich Tůma, Jiři Jindra (eds.), *Czechoslovakia and Romania in the Versailles System*, Prague, Institute for Contemporary History of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 2006, p. 45−52.

[2] O bibliografie dedicată Conferinţei de Pace de la Paris ar include câteva zeci de mii de titluri şi, de aceea, orice enumerare am încerca, ea ar fi fragmentară şi de prisos. Să amintim, totuşi, că numai în România s-au publicat în ultimele trei decenii câteva sute de contribuţii cu privire la acest moment şi cele conexe lui. Vezi, spre exemplificare, Marcel Ştirban, *1918. Istoriografia românească a ultimelor trei decenii. Bibliografie selectivă*, în C. Grad şi V. Ciubotă (coord.), *1918. Sfârşit şi început de epocă*, Zalău, Editura Lekton, 1998, p. 547−578.

[3] Folosim termenul de „conferinţa de pace" aşa cum a fost acreditat până acum, deşi ni se pare mai potrivit termenul de congres, cel puţin în limba română. Termenul congres ar sugera mai bine amploarea şi efectele generate de această reuniune internaţională.

[4] Termenul de „Primul Război Mondial" a fost folosit pentru prima oară în titlul unei lucrări apărute în 1922, în Anglia, scrisă de un fost ofiţer, colonelul Repington. Desigur, oprobriul opiniei publice de atunci a fost aruncat asupra cărţii şi autorului, care îndrăznise să folosească un numeral pentru a indica conflagraţia ce tocmai se încheiase.

[5] E. Hobsbawm, *Secolul extremelor*, Bucureşti, Editura Lider, f.a., p. 44.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 223−228

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmărit în acest război, ca şi în multe din cele care vor urma, „victoria totală", i-a distrus deopotrivă pe învingători şi pe învinşi. Marii învinşii au fost împinşi spre revoluţii, iar mulţi dintre învingători au fost împinşi spre faliment şi dezorganizare economică. Pacea de la sfârşitul conflagraţiei nu putea fi deci „o simplă pace", ea trebuia să marcheze intrarea într-o nouă epocă a relaţiilor internaţionale. Mai mult, „măreţul edificiu al civilizaţiei secolului al XIX-lea s-a prăbuşit în flăcările războiului mondial şi stâlpii lui de susţinere s-au fărâmat"[6], iar noua epocă, sperată şi aşteptată după acest tragic catarsis colectiv, se voia una a păcii eterne şi a prosperităţii regăsite.

Fără a insista prea mult asupra fundalului ideatic care a stat la baza organizării păcii în timpul Conferinţei de la Paris din 1919−1920, să invocăm totuşi filonul masonic şi liberal internaţionalist, care răzbate cu cea mai mare forţă, alături de cel implicit, al principiului autodeterminării naţionale. Epitomizarea acestei viziuni este conţinută în celebrele „14 puncte" ale preşedintelui W. Wilson[7]. Fără a detalia, observăm că planul wilsonian conţinea propuneri obligatorii, precum: crearea Societăţii Naţiunilor, diplomaţia deschisă, liberul acces la mare, înlăturarea barierelor comerciale, dezarmarea generală, rezolvarea imparţială a disputelor coloniale etc., precum şi propuneri neobligatorii: retrocedarea Alsaciei şi Lorenei, autonomia minorităţilor naţionale din Austro-Ungaria şi Imperiul Otoman, reajustarea frontierelor Italiei, evacuarea Balcanilor, internaţionalizarea Strâmtorilor, crearea unei Polonii independente[8]. Pentru a completa sumar tabloul, să spunem că Georges Clemenceau a fost preocupat de gloria şi interesele Franţei, iar David Lloyd George, cu precădere, de interesele comerciale ale Marii Britanii. Desigur, nobilele concepte şi teorii ale „păcii eterne", „diplomaţiei deschise", „egalităţii de tratament a statelor", „dezarmării generale" etc., precum şi consacrarea pe teren a dreptului de autodeterminare naţională au fost sever limitate de spiritul vindicativ al învingătorilor, de pragmatismul îngust al promovării intereselor proprii în manieră imediată, de aroganţa marilor puteri şi de însuşi modul de organizare a conferinţei, acest „parlament al lumii" cum a fost numită conferinţa de către media şi opinia publică. Într-o descriere plastică, C. J. Bartlett rezumă astfel tabloul conferinţei: „Totul era ca şi cum Wilson împreună cu asociaţii săi europeni s-ar fi aflat într-o barcă de salvare spartă în care, chiar dacă Wilson controla proviziile, el era dependent de abilitatea celorlalţi de a vâsli şi de a menţine barca la suprafaţă"[9]. Sistemul de la Versailles a fost dominat de cinci considerente majore: prăbuşirea imperiilor şi apariţia bolşevismului, controlul Germaniei, retrasarea hărţii politice a lumii în noul context, fricţiunile dintre învingători şi, în fine, împiedicarea unui nou război în viitor. Cum bine se ştie, aceste considerente, care au influenţat obiectivele urmărite la Paris, au depăşit posibilităţile şi disponibilităţile reale ale oamenilor politici influenţi aşezaţi atunci la masa tratativelor. Măsura eşecului lor a fost dată, două decenii mai târziu, de izbucnirea unei noi conflagraţii mondiale. Cu toate acestea, Conferinţa Păcii de la Paris a transgresat prin mesajul ei şi prin unele consecinţe agitata istorie a „secolului extremelor" − cum a fost numit, cu drept temei, secolul trecut.

În literatura dedicată acestui moment crucial din evoluţia omenirii întâlnim două viziuni contradictorii. Prima consideră că sistemul de la Versailles a conţinut în chiar miezul său sămânţa viitorului război şi a fost mai degrabă un mare eşec, a cărui

[6] *Ibidem*, p. 36.
[7] Planul de pace – cele 14 puncte – ale preşedintelui W. Wilson a fost difuzat la 9 ianuarie 1918.
[8] H. Kissinger, *Diplomaţia*, Bucureşti, All, 1998, p. 202.
[9] C. J. Bartlett, *The Global Conflict 1880−1970*, London and New York, Longman, 1984, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consecinţă a fost un armistiţiu de 20 de ani (perioada interbelică). Cea de-a doua, fără a nega slăbiciunile şi imperfecţiunile sistemului, consideră că el a marcat totuşi un real progres în istoria relaţiilor internaţionale şi plasează cu preponderenţă cauzele celei de-a doua mari conflagraţii mondiale în evoluţiile din deceniul al treilea al secolului trecut. Această diferenţă de interpretare a conţinutului şi sensului ultim al sistemului de la Versailles îşi are sorgintea în chiar dezbaterile care au însoţit semnarea tratatelor.

Adepţii viziunii care consideră sistemul de la Versailles un eşec de mari proporţii au pornit de la articolul 231 al tratatului din 28 iunie 1919, care face Germania, împreună cu aliaţii ei, responsabila exclusivă a dezastrului. Prevederile aceluiaşi tratat însemnau pierderea pentru Germania a 13% din teritorii, 12% din populaţie, 16% din rezervele de cărbune, 48% din cele de fier, 15% din suprafaţa agricolă şi 10% din întreprinderile industriale. În fine, în anul 1921 s-a fixat totalul reparaţiilor de război care urmau a fi plătite de Germania, la fabuloasa sumă de 136 miliarde de mărci aur. Conţinutul tratatului, ca şi eventualele sale consecinţe, au fost criticate şi comentate de figuri marcante ale epocii de atunci, precum diplomaţii şi analiştii Harold Nicolson[10], Norman Davies, economistul John M. Keynes[11] sau istoricul W. H. Dawson[12]. Chiar după experienţa tragică a nazismului şi scăderea drastică a simpatiei pentru Germania, Tratatul de la Versailles a continuat să fie comentat negativ şi aceasta nu numai de către istoriografia germană, care a excelat în această direcţie.

Oponenţii acestei viziuni, la rândul lor influente figuri publice, îi numără între adepţi, printre alţii, pe: André Tardieu[13], E. Mantoux[14], istoricul american P. Birdsall[15] sau specialistul în relaţii internaţionale S. Marks[16]. Ei sunt unanimi în a aprecia că prevederile tratatelor de la Paris nu au fost dominate doar de dorinţa de revanşă a învingătorilor − a Franţei, în primul rând −, că ele erau logice şi legitime, în acelaşi timp. Hitler nu a fost produsul Versailles-ului, susţin aceştia, ci tocmai neaplicarea prevederilor tratatului a condus la apariţia lui Hitler.

Conferinţa Păcii de la Paris a instaurat o nouă ordine mondială prin două elemente, care ni se par definitorii: crearea Societăţii Naţiunilor şi consacrarea principiului autodeterminării naţionale. În ceea ce priveşte Societatea Naţiunilor, esenţialmente un concept american, W. Wilson spera ca ea să fie „o asociere universală a naţiunilor pentru menţinerea securităţii mărilor şi oceanelor, spre a fi folosite în comun de toate popoarele lumii şi împiedicarea unor războaie declanşate, fie fără vreun avertisment prealabil şi fără o prezentare completă a cauzelor în faţa opiniei publice mondiale, fie în contradicţie cu clauzele tratatelor încheiate”[17]. Mai mult, prin organizarea şi structura sa, Societatea Naţiunilor însemna universalizarea regimului parlamentar şi aparent triumful dreptului asupra forţei, instaurarea unei ordini juridice care elimina soluţiile violente. Autodeterminarea naţională presupunea, de fapt, impunerea cu autoritate şi definitivă a realităţii *statului-naţiune* ca unitate de bază a sistemului internaţional.

[10] Vezi H. Nicolson, *Peacemaking 1919*, New York, 1939.

[11] Vezi J. M. Keynes, *Economic Consequences of the Peace (1919) and the Peace of Versailles*, în „Everybody’s Magazine”, XLIII, September 1920.

[12] W. H. Dawson, *Germany under the Treaty*, London, 1933.

[13] A. Tardieu, *The Truth About the Treaty*, London, 1921.

[14] E. Mantoux, *The Carthaginian Peace or the Economic consequences of Mr. Keynes*, London, 1952.

[15] P. Birdsall, *Versailles Twenty Years After*, New York, 1941.

[16] S. Marks, *The Illusion of Peace*, London, 1976.

[17] H. Kissinger, *op. cit.*, p. 201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin participarea la prima mare conflagraţie mondială, România şi-a întregit unitatea naţională în graniţe corespunzătoare realităţilor etnice şi istorice. Acesta era motivul fundamental pentru care România era vital interesată să participe la Conferinţa păcii din 1919−1920, care avea menirea să confirme *de jure* ceea ce era deja, prin efort intern, realitatea *de facto*. România, ca stat suveran şi independent încă din 1877, a urmărit trei mari obiective la această conferinţă: recunoaşterea statutului de aliat, consacrarea juridică internaţională a noilor graniţe şi obţinerea de despăgubiri de război în acord cu efortul militar angajat şi distrugerile provocate de ocupaţia inamică.

Oamenii politici şi opinia publică românească şi-au manifestat optimismul în legătură cu preconizata conferinţă de pace. Un ziar al vremii consemna în noiembrie 1918: „Această măreaţă adunare are menirea să dăruiască lumii o nouă aşezare care să răsplătească cu un prisos de fericire durerile care au zguduit, timp de patru ani, întreaga lume civilizată. Ea va avea însă datoria să şi determine, fără nici o nehotărâre, pe vinovaţi, să-i denunţe popoarelor şi să stabilească toate consecinţele morale care decurg din această groaznică crimă”[18]. Într-un alt jurnal se sublinia: „La acest congres al păcii toate neamurile, nu numai toate statele vor fi reprezentate. […] Război, diplomaţie şi despotism nu mai trebuie lumii noi. Îi trebuie însă neapărat: pace, dreptate, libertate pentru toţi, state, popoare, neamuri şi pentru indivizi. […] Pentru ei se va făuri o eră nouă de dreptate şi de libertate, cum până acum n-a mai fost, fiindcă de astă dată visul de secole al omenirii oprimate se va împlini: nu vor fi războaie între popoare, iar dreptatea şi libertatea nu vor cunoaşte bariere, nici hotare”[19]. Optimismul manifestat a fost temperat de realitatea concretă a modului în care a fost organizată conferinţa. Rolul de putere aliată dobândit cu greu şi poziţia „stat cu interese limitate”, având doar doi reprezentanţi în şedinţele plenare, rezervată României au dezamăgit curând. Referindu-se la aceste lucruri, Nicolae Iorga nota: „De la început Conferinţa, apoi cei patru, au fost intratabili. Nici o jignire nu a fost cruţată celor mici. Deciziuni inapelabile li se comunicau cu câteva ceasuri înainte, cu datoria de a le semna. […] Orice amabilitate şi omenie au lipsit din aceste procedee tiranice”[20]. Precizăm că România a fost reprezentată în şapte comisii şi subcomisii din cele 17 comitete şi comisii ale Conferinţei. România, ca şi celelalte state mici, nu avea delegaţi nici în Consiliul Suprem, nici în comitetele care se ocupau de problemele teritoriale, militare sau cele care au discutat protecţia minorităţilor[21]. Evident, optimismul iniţial a fost înlocuit cu dezamăgirea, aşa cum mărturisea un fost membru al delegaţiei române, în faţa Parlamentului de la Bucureşti: „Înaintea Conferinţei am constata din ziua întâi că marile state, că puterile «Cele Patru» înţelegeau să ne trateze […] nu ca pe nişte tovarăşi cu drepturi egale, cum fuseserăm egali în luptă. Din ziua întâi se constatau aşa diferenţe, încât nu mai corespundeau cu noţiunea pe care o aveam noi de noua viaţă internaţională ce trebuia să fie între state”[22]. La rândul lor, jurnalele comentau: „Conferinţa de la Paris, care are înalta menire de a statornici pacea între popoare, clădind o lume nouă întemeiată pe egalitate şi pe dreptate, a reuşit […] să surprindă opinia publică mondială prin încălcarea chiar a principiilor care îi justificau scopul”[23].

[18] „Viitorul”, 10 noiembrie 1918.

[19] „Adevărul”, 10 ianuarie 1919.

[20] N. Iorga, *Memorii. Însemnări zilnice (mai 1917 − martie 1920)*, vol. II, Bucureşti, Editura Naţională, p. 272−273.

[21] Vezi C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisiuc, *România şi Conferinţa de Pace de la Paris (1918−1920). Triumful principiului naţionalităţilor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p. 317.

[22] *MOf*, nr. 15, *DAD*, şedinţa din 17 decembrie 1919, p. 165.

[23] „Viitorul”, 8 iunie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fără a insista prea mult, vom prezenta tratatele semnate de România în cadrul Conferinţei de Pace de la Paris, menţionând doar priorităţile urmărite de ţara noastră.

Tratatul cu Germania din 28 iunie 1919 interesa România mai ales din punctul de vedere al reparaţiilor de război. În cele din urmă, doar 1% din acestea au fost acordate României şi, evident, nu au fost plătite în totalitate. Să precizăm că România a obţinut şi 10,5% din reparaţiile care au fost stabilite pentru Ungaria, Austria, Turcia şi Bulgaria prin tratatele semnate ulterior la conferinţă. „Cota de eliberare" şi „Valoarea bunurilor cedate" − obligaţii apărute ulterior, care atestă caracterul politic al chestiunii reparaţiilor − au diminuat şi mai mult sumele obţinute de România drept despăgubiri de război. Simultan cu Tratatul de la Versailles, România a semnat şi Pactul Societăţii Naţiunilor în calitate de membru fondator.

Tratatul cu Austria de la Saint Germain interesa România atât în privinţa reparaţiilor, dar mai ales în chestiunea recunoaşterii unirii Bucovinei cu ţara. Marile puteri au procedat întocmai ca şi în cazul tratatului cu Germania, dictând practic textul acestuia şi folosind chestiunea minorităţilor şi a tranzitului comercial în propriul avantaj şi drept instrumente de presiune asupra micilor puteri semnatare. De această dată, România a refuzat semnarea tratatului, mai ales că acesta fusese discutat concomitent cu problema petrolului, şeful delegaţiei române, prim-ministrul ţării Ionel I. C. Brătianu, revenind în ţară, unde şi-a depus demisia. În cele din urmă, tratatul va fi semnat la 10 decembrie 1919, concomitent cu Tratatul minorităţilor şi cu cel cu Bulgaria (semnat la Neully sur Seine, în care România era interesată de problema confirmării graniţei fixată la 10 august 1913 şi în chestiunea reparaţiilor).

La 4 iunie 1920 s-a semnat la Trianon tratatul cu Ungaria prin care s-a consfinţit actul de la 1 decembrie 1918. Tratatul frontierelor şi Tratatul de la Sevres (România interesată, în primul rând, de regimul Strâmtorilor) au fost semnate la 10 august 1920. În fine, la 28 octombrie 1920 s-a semnat şi Tratatul de la Paris prin care s-a recunoscut unirea Basarabiei cu România.

Să precizăm, în contextul reuniunii, că România şi Cehoslovacia au avut multe poziţii comune, mai ales în privinţa Tratatului de la Saint Germain cu Austria şi în chestiunea Confederaţiei danubiene, şi că prin Tratatul frontierelor s-au rezolvat amiabil chestiunile legate de trasarea graniţei şi unele ajustări teritoriale[24]. De altfel, aşa se şi explică mai târziu naşterea „Micii Înțelegeri" şi fructuoasa colaborare din cadrul acesteia.

Chiar dacă a fost nemulţumită, pe drept temei, de unele din prevederile sistemului de la Versailles, de modul în care a fost tratată şi ascultată la Conferinţa Păcii de la Paris, România şi-a văzut îndeplinite, în linii generale, obiectivele. În încheiere, putem formula astfel câteva concluzii:

a) Conferinţa Păcii de la Paris (1919−1920) a fost un moment de cotitură în relaţiile internaţionale şi a încercat impunerea unei noi ordini mondiale. Principalele elemente ale acesteia s-au concretizat în triumful principiului naţionalităţilor prin consacrarea statului-naţiune drept unitate de bază a sistemului internaţional şi constituirea Societăţii Naţiunilor.

b) Sistemul de la Versailles completat cu Acordurile navale de la Washington nu a creat stabilitatea internaţională sperată de semnatari din cauza decalajului uriaş dintre principiile afirmate şi realitatea politică concretă a relaţiilor dintre state. Politica de conferinţe internaţionale care a urmat tratatelor de la Paris a confirmat slăbiciunea

[24] Cehoslovacia ceda României opt comune, cu o populație de 10.800 de locuitori și cu o suprafață de 175 km^2, iar România ceda trei comune cu 3.112 locuitori și o suprafață de 60 km^2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inerentă a sistemului, precum şi realitatea potrivit căreia pacea a fost prea „tare" pentru cei mici şi prea „slabă" pentru cei puternici.

c) Principiile afirmate la nivel teoretic în preajma desfăşurării şi la Conferinţa Păcii de la Paris au fost şi sunt încă repere importante ale relaţiilor dintre state. Amintim: „egalitatea de tratament a statelor", „dezarmarea generală", „libertatea navigaţiei şi a comerţului", „diplomaţia deschisă". Pe baza acestor principii − şi a altora desigur − s-a constituit şi paradigma liberal-internaţionalistă în teoria relaţiilor internaţionale. Mai mult, prin acte internaţionale (Pactul Briand-Kellogg) s-a încercat scoaterea războiului în afara legii.

d) O consecinţă a sistemului de la Versailles poate fi considerată şi apariţia doctrinei şi a sistemului securităţii colective, puternic ilustrate în regiunea central-est europeană de către Mica Antantă şi Înţelegerea Balcanică. Pe acelaşi fond au fost formulate idei generoase, precum: „indivizibilitatea păcii", „spiritualizarea frontierelor" etc., idei al căror promotor a fost diplomatul român Nicolae Titulescu.

e) Fără a absolutiza şi idealiza rolul tratatelor încheiate la Paris, la sfârşitul Primului Război Mondial, putem spune că ele au creat posibilitatea afirmării naţionale în zona central-est europeană şi că, în acest fel, au contribuit la progresul general în această parte a Europei.

f) România a fost o constantă susţinătoare a sistemului versaillez în perioada interbelică nu din oportunism, ci din convingere. Această convingere rezulta din statutul ei de mică putere şi din faptul că, în sfârşit, reuşise să reunească în graniţele sale toţi românii.

g) Considerăm că sistemul de la Versailles a marcat în istoria naţiunilor lumii şi a relaţiilor internaţionale mult mai mult decât începutul unui armistiţiu de 20 ani – perioada care desparte cele două războaie mondiale – şi că, prin implicaţiile sale, el este relevant până în contemporaneitate.

THE PARIS PEACE CONFERENCE (1919−1920), AND THE NEW WORLD ORDER. ROMANIAN PERSPECTIVES
(Summary)

Keywords: WWI, Paris Peace Conference, Romania, new world order, peace indivisibility, open diplomacy.

The present paper deals with a widely commented topic in historiography as well as in other fields of social sciences that is to say the Paris Peace Conference (1919−1920) which *de jure* ended WWI. After few considerations regarding WWI some aspects concerning Romania and its interests at this huge international gathering are briefly summarized. The new world order established in Paris and completed at Washington (naval accords) introduced new concepts such as "equal treatment of all international subjects of the public international law", "peace indivisibility", "open diplomacy" or "borders transparency" to mention just a few. These concepts were challenged in different circumstances but Romania endorsed this new international reality which was supposed to be established in the aftermath of the Peace Conference. Short conclusions accompanied this brief analysis of the dawns of a new international order.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL NISTOR*

MAREA BRITANIE LA ÎNCEPUTUL RĂZBOIULUI RECE: INTERESE, VULNERABILITĂŢI ŞI ATITUDINEA FAŢĂ DE UNIUNEA SOVIETICĂ

Marea Britanie după război

La nivelul istoriografiei româneşti, începutul Războiului Rece a fost privit în special din unghiul ciocnirii celor două superputeri care au dominat a doua jumătate a secolului al XX-lea: Statele Unite şi Uniunea Sovietică. Totuşi, la finalul celui de-al Doilea Război Mondial, Marea Britanie părea încă un colos cu şanse mari de a se implica decisiv în reorganizarea lumii postbelice. Guvernul de la Londra deţinea a doua flotă a lumii, un milion de oameni sub arme şi 4 milioane împreună cu *Commonwealth*-ul; avea trupe de ocupaţie în Germania, Austria, Trieste, Libia şi în Asia. De asemenea, întâlnirile dintre liderii coaliţiei învingătoare confirmaseră rolul lui Churchill şi statutul de mare putere al Marii Britanii[1]. În contextul discuţiilor despre reorganizarea lumii şi formarea Naţiunilor Unite, era clar că Londra urma să aibă o influenţă internaţională decisivă.

Cu toate acestea, în 1945, baza puterii britanice devenise foarte fragilă. Regatul Unit pierduse un sfert din bogăţia imperială şi devenise cel mai mare debitor al lumii[2] (după ce în 1938 fusese cel mai mare creditor). Londra luase un credit uriaş de la SUA şi avea sume returnabile până spre anul 2000[3]. În septembrie 1945, ajutorul american prin programul Lend-Lease era tăiat şi economia britanică se afla într-o situaţie dificilă, cu 50% din total îndreptat spre producţia de război[4]. Un memorandum al ministrului laburist de finanţe Hugh Dalton anunţa, în anul 1945, o criză financiară severă. Anexa acestui document, alcătuită de J. M. Keynes şi intitulată *Perspectivele noastre financiare de peste mări*, atrăgea atenţia că, după încetarea acordului Lend-Lease, Marea Britanie era falimentară şi nu se putea implica într-o politică internaţională de anvergură, cu menţinerea de trupe în regiuni îndepărtate[5].

Înfruntând aceste realităţi, atât guvernul Churchill, cât şi cel laburist (din iulie 1945) au făcut eforturi pentru conservarea statutului de mare putere, păstrarea impe-

* Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[1] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *The Cambridge History of the Cold War*, vol. 1, *Origins*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, p. 112.

[2] David Reynolds, *One World Divisible. A Global History Since 1945*, London, The Penguin Press, 2000, p. 27.

[3] N. J. Crowson, *Britain and Europe. A Political History Since 1918*, New York, Routledge, 2011, p. 53.

[4] Mark Seidl, *The Lend-Lease Program, 1941−1945*, https://fdrlibrary.org/lend-lease

[5] Peter J. Taylor, *Britain and the Cold War. 1945 as Geopolitical Transition*, London, Pinter Publishers, 1990, p. 73.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 229−246

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riului şi rămânerea între factorii decidenţi la nivel mondial. Se va observa chiar o continuitate a obiectivelor de politică externă între cele două guverne, deşi laburiştii optau pentru idei internaţionaliste şi pacifiste. Winston Churchill, Anthony Eden şi Ernest Bevin au insistat ca Marea Britanie să rămână prima putere a Mediteranei. Apoi, Anthony Eden, în ciuda acordului de procentaj în Europa de Est, realizat de Churchill şi Stalin, dorea ca Bulgaria şi Balcanii să rămână sub influenţa britanică[6]. Între premierul laburist Clement Attlee şi ministrul de Externe Bevin s-a derulat o lungă dispută, în care ultimul a ţinut foarte mult la apărarea poziţiilor britanice în Orientul Mijlociu şi Mediterana Orientală, ca parte a echilibrului mondial de putere.

Treptat însă, Londra a realizat că de una singură nu putea păstra influenţa tradiţională în vechile zone în care se manifestase. Avea nevoie de SUA, dar, în acelaşi timp, nu avea obişnuinţa unor alianţe pe timp de pace, pe termen lung. Pentru început, britanicii au ţintit la recâştigarea poziţiei comerciale internaţionale. Slăbiciunile din 1945 erau văzute ca importante, dar trecătoare. Tocmai de aceea, pentru un timp, factori de decizie ai Regatului Unit au admis că au nevoie de Statele Unite pentru sprijin diplomatic, stabilitate financiară şi garantarea securităţii[7].

Obiectivele de politică externă prezentate de Anthony Eden în Camera Comunelor la finalul anului 1944 – menţinerea alianţelor cu URSS şi SUA, constituirea ONU, o alianţă a Europei de Vest contra Germaniei[8] − au fost foarte rapid completate de altele, în 1945, sub impresia că Uniunea Sovietică urma să fie următorul adversar de prim rang al Imperiului britanic. Apelul la Statele Unite nu a fost facil. Se pare că relaţia specială din timpul războiului nu se dorea a fi continuată, în domeniul militar şi al securităţii, nici de Washington şi nici de Londra. Interesele SUA şi ale Marii Britanii nu coincideau în noua lume. După ce americanii au respins planurile lui Churchill de intervenţie în unele zone din Europa de Est, Marea Britanie a căutat să-şi asigure o anumită autonomie şi să-şi conserve rolul de mare putere[9].

După terminarea războiului, britanicii se temeau că SUA se vor întoarce în izolare şi că Marea Britanie va trebui să rezolve de una singură problema Germaniei. Tocmai de aceea, încă din 1945, Londra a înţeles că America era esenţială pentru diplomaţia britanică şi că lucrurile importante nu se puteau face fără sprijinul Washingtonului[10]. Totuşi, până în 1947, când se ajunge la conştientizarea mai clară a Războiului Rece, relaţia SUA − Marea Britanie a fost una dificilă. Americanii nu au dorit păstrarea unor legături speciale, iar asistenţa Lend-Lease, întreruptă de Truman în august 1945, a fost un semn foarte brutal. Apoi, în 1946, era dizolvat comitetul comun militar anglo-american, al şefilor de state majore, Congresul interzicând totodată diseminarea informaţiilor nucleare[11]. Fără sprijin vizibil de peste ocean, cabinetul britanic a aprobat un program nuclear propriu, singurul care îi putea descuraja pe sovietici. Nu în ultimul rând, Churchill, care fusese atât de generos cu Stalin, îşi schimbase politica, dar nu reuşise să-l convingă pe preşedintele Truman să fie mai dur cu sovieticii.

---

[6] John Kent, *British Policy and the Origins of the Cold War*, în Melvyn P. Leffler, David S. Painter (eds.), *Origins of the Cold War. An International History*, London and New York, Routledge, 1994, p. 141−142.

[7] Norman Friedman, *The Fifty-Year War. Conflict and Strategy in the Cold War*, Annapolis, Maryland, Naval Institute Press, 2000, p. 31.

[8] Sean Greenwood, *Britain and the Cold War, 1945−91*, London, Macmillan Press Ltd., 2000, p. 8.

[9] Charles Gati, *Hegemony and Repression in the Eastern Alliance*, în Melvyn P. Leffler, David S. Painter (eds.), *op. cit.*, p. 181; John Kent, *op. cit.*, p. 139.

[10] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *op. cit.*, p. 121.

[11] Michael Dockrill, *The Defence of the Realm: Britain in the Nuclear Age*, în Terry Gourvish, Alan O'Day (eds.), *Britain since 1945*, London, Macmillan, 1991, p. 137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După instalarea laburiştilor la putere, care veneau cu un program ce miza pe naţionalizări şi economie planificată, neîncrederea americanilor a crescut: guvernul de la Londra le părea unul socialist, impredictibil în politica internă şi externă. Dacă englezii bănuiau că Truman şi Byrnes nu mai doreau să se implice în Europa, administraţia americană era şi ea suspicioasă, la rândul ei. Americanii se mişcau circumspect în politica internaţională, considerând că britanicii doreau să-i folosească pentru a-şi prezerva influenţa imperială în unele regiuni[12]. În aceste condiţii, colaborările punctuale anglo-americane, în probleme precum formarea ONU şi chestiunea Germaniei, nu pot fi luate drept semne ale unei alianţe solide propriu-zise. Relaţia delicată dintre Washington şi Londra a continuat, poziţiile celor două ţări apropiindu-se mult doar datorită gesturilor agresive sovietice. Abia formarea NATO, în 1949, a înlăturat suspiciunile reciproce.

La finalul războiului, Marea Britanie a căutat să coopereze cu Uniunea Sovietică. În contextul unei posibile retrageri a americanilor, sovieticii rămâneau singurii cu care britanicii puteau pune la respect o Germanie renăscută. Pentru început, interesele britanice erau centrate pe două idei-cheie: îngrădirea Germaniei, pentru a asigura o balanţă de putere continentală, şi salvarea Imperiului (care presupunea şi consolidarea influenţei în Orientul Mijlociu şi Mediterana Orientală). Conştienţi de situaţia financiară precară, atât strategii militarii, cât şi politicieni au optat pentru continuarea unei activităţi internaţionale de anvergură. Retragerea din statutul de mare putere era văzută drept contraproductivă (ar fi invitat alte forţe să umple vidul format), cu atât mai mult cu cât criza economică ce aducea şubrezimea ţării era văzută ca fiind temporară[13]. Europa de Vest şi coloniile ei aveau şanse de a se reechilibra în câţiva ani, credeau politicienii britanici.

Continuarea gândirii de mare putere şi dificultatea de a se vedea ca o ţară de rangul doi au influenţat şi stabilirea posibililor rivali de după război. Un Comitet de Planificare Post-Conflict, stabilit încă din 1943, a început să elaboreze planuri şi să genereze temeri cu privire la o Uniune Sovietică expansionistă. Aceasta avea posibilitatea de a-şi extinde dominaţia în Europa Centrală, Mediterana de Est şi Orientul Mijlociu. Din acest motiv, Churchill a ordonat alcătuirea planului *Unthinkable*, în mai 1945, în care anglo-americanii, plus rămăşiţele Wehrmachtului, trebuiau să oprească armata sovietică[14]. Comitetul Şefilor de State Majore a respins planul, socotindu-l nerealist. Americanii nu ar fi avut dorinţa de a lupta contra URSS şi, în general, oricum armatele occidentale ar fi fost surclasate numeric de sovietici[15]. În acea perioadă, se pare că serviciile de informaţii au fost primele care au văzut un potenţial pericol sovietic, în timp ce Foreign Office opta, în linii mari, pentru colaborarea cu Moscova[16].

Churchill a avut atitudini oscilante faţă de sovietici, dar nu şi-a manifestat vreun interes deosebit pentru soarta Europei de Est. La Conferinţele din Yalta şi Potsdam, britanicii s-au opus unor pretenţii sovietice şi au reuşit să obţină alegeri libere prin *Declaraţia asupra Europei Eliberate*[17]. Totuşi, interesele britanice, în viziunea lui Churchill, primau asupra unor principii generoase, precum libertăţile politice şi democraţia[18]. Mai degrabă Eden intenționa să fie mai dur cu sovieticii în timpul

[12] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 35.
[13] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *op. cit.*, p. 117.
[14] *Ibidem*, p. 115−117.
[15] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 10.
[16] Peter J. Taylor, *op. cit.*, p. 60.
[17] Wayne C. McWilliams, Harry Piotrowski, *The world since 1945. A History of International Relation*, London, Adamantine Press Limited, 1990, p. 33−39.
[18] Warren F. Kimball, *Yalta 1945. Principles and Compromises: Churchill, Roosevelt and Eastern Europe*, http://www.winstonchurchill.org/the-life-of-churchill/war-leader/yalta-1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primelor crize politice din 1945−1946 (Iran, Turcia). Dar ministrul de Externe al Majestăţii Sale era adesea obstrucţionat în atitudinile sale politice de către premier[19].

Şefii de State Majore şi ministrul de Război – Sir James Grigg − credeau, în 1945, că era doar o chestiune de timp până când Moscova să domine întreaga Europă de Est şi să ameninţe Vestul[20]. Şi Orme Sargent, subsecretar adjunct în Foreign Office, devenit apoi subsecretar plin sub laburişti, vedea pericolul sovietic şi solicita o ofensivă diplomatică contra Moscovei, în iulie 1945, pentru apărarea intereselor britanice în Europa de Est. El considera că România şi Ungaria erau deja pierdute, dar dorea stoparea sovieticilor în Polonia, Ungaria, Cehoslovacia şi Bulgaria[21].

Deşi atât militarii, cât şi diplomaţii Londrei considerau posibilă hegemonia Marii Britanii asupra unui bloc al Europei de Vest, ei nu cădeau de acord asupra detaliilor proiectului. Militarii erau îngrijoraţi de potenţialul Uniunii Sovietice şi făceau analogii cu Germania lui Hitler. În schimb, diplomaţii nu doreau revigorarea Germaniei şi considerau că doar o relaţie cu URSS putea opri acest lucru. Dată fiind slăbiciunea Regatului Unit, Foreign Office credea că nu trebuia să se ajungă la ostilizarea Uniunii Sovietice[22]. Diferenţele de viziune în ceea ce priveşte politica externă s-au menţinut cam doi ani între militari, diplomaţi şi politicieni. Unii istorici sunt chiar de părere că Marea Britanie a avut după război două politici externe, cu două seturi de obiective diferite. Linia de separaţie era în dreptul atitudinilor faţă de noua superputere – URSS[23].

Politica externă a laburiștilor: continuitate și inovație

Venirea la putere a laburiştilor în vara 1945 a fost o surpriză pentru marile state: se aşteptau schimbări majore în politica externă britanică, dată fiind linia cu nuanţe socialiste şi internaţionaliste a noilor guvernanţi. De obicei, Partidul Laburist era văzut ca o coaliţie de facţiuni de stânga, fiecare cu ideologiile şi tradiţiile lor. Cei mai mulţi dintre membrii partidului erau contra comunismului de tip sovietic, dar existau şi idealişti care nu vedeau în URSS o putere ostilă. În interiorul Partidului Laburist, beviniştii s-au dovedit rezervaţi faţă de atlanticism, dorind să facă din Marea Britanie şi Europa de Vest o *A Treia Forţă*, neutră între cele două superputeri extraeuropene, dar de calibrul lor. Troţkiştii din Partidul Laburist, cu viziuni revoluţionare, se intersectau cu beviniştii în opţiunile lor de politică externă[24].

Sarcinile guvernării laburiste nu erau simple. Attlee trebuia să îmbine marile interese imperiale de peste mări cu necesitatea de a reconstrui Marea Britanie la ea acasă. Într-o perioadă de slăbiciune economică, era dificil să se păstreze statul de mare putere, să se administreze coloniile şi să se pornească o campanie mondială contra Uniunii Sovietice şi a comunismului. Ca să nu mai vorbim de nemulţumirile din partidul laburist, unde exista o opoziţie zgomotoasă de stânga[25]. Multe personalităţi laburiste, între care şi Clement Attlee, nu doreau o nouă lume cu sfere de influenţă, ci optau pentru o organizaţie mondială puternică, scut al noii ordini internaţionale. La început,

[19] M. Hopkins, M. Kandiah, G. Staerck (eds.), *Cold War Britain, 1945−1964. New perspectives*, New York, Palgrave Macmillan, 2003, p. 35.
[20] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 10.
[21] John Kent, *op. cit.*, p. 144.
[22] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 10.
[23] Peter J. Taylor, *op. cit.*, p. 19.
[24] Darren G. Lilleker, *Against the Cold War. The History and Political Traditions of Pro-Sovietism in the British Labour Party, 1945−89*, London, New York, Tauris Academic Studies, 2004, p. 2−3, 25.
[25] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *op. cit.*, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liderii laburişti chiar au crezut că mesajul lor de tip socialist va „prinde" în lume, ca şi acasă. Iar semnale de genul „stânga va înțelege stânga", ofereau speranțe URSS[26]. În acest context, se accelerau descreşterea producţiei militare şi demobilizarea marii armate. Strategii militari, care vedeau lucrurile în termenii unei viitoare rivalităţi cu URSS, în clasica cheie a influenţei pe teritorii, rămâneau, din acest motiv, cu resurse mai puţine. Datorită opiniilor ideologice, unii membri ai cabinetului laburist au dorit chiar să împartă secrete atomice cu URSS, crezând că acest lucru aducea echilibru în lume[27]. Până la urmă, spre finalul anului 1945, laburiştii decideau cercetări nucleare proprii, fără sprijin american. Era momentul în care militarii şi rapoartele de *intelligence* apreciau deja că URSS avea să ameninţe Marea Britanie cu un atac atomic, către anul 1950.

Dintre opțiunile de politică externă din interiorul Partidului Laburist, s-au impus opiniile premierului Clement Attlee şi ale ministrului de Externe Ernest Bevin. Nu de puţine ori, pe destule probleme punctuale, viziunile lor au fost însă antagonice. Totuşi, se pare că Bevin avea o influenţă mai mare în Partidul Laburist decât avusese Eden în Partidul Conservator, astfel încât linia sa de acţiune externă nu putea fi anulată de Attlee[28].

Premierul laburist a dorit o revizuire fundamentală a politicii externe a Marii Britanii. El opta pentru abandonarea parţială a proiectului imperial şi pentru retragerea din Mediterana de Est şi Orientul Mijlociu. Era sedus de spiritul internaţionalismului, idealiza noua Organizaţie a Naţiunilor Unite şi se opunea militarilor care doreau o politică bazată pe vechiul model imperial şi pe controlul unor zone vaste. Attlee realiza că Marea Britanie nu mai putea fi un hegemon mondial şi tocmai de aceea sugera dezangajarea britanică în anumite regiuni. Considera că prin negocieri sincere se putea ajunge, pentru regiunile aflate în dispută, la un echilibru care să-i mulţumească şi pe sovietici şi pe englezi[29]. Pentru a mai salva ceva, Attlee intenţiona chiar retragerea britanică pe aliniamentul Nigeria − Kenya, mizând pe importanţa coloniilor africane pentru viitorul Regatului Unit. A fost nevoie ca Şefii de State Majore să ameninţe cu demisia în masă, pentru ca Attlee să renunţe la unele din ideile sale[30]. Pentru britanici, Orientul Mijlociu reprezenta chiar baza statutului de mare putere și abandonarea acestei regiuni ieșea din orice discuție. Se dorea păstrarea ei, fie și cu ajutor american[31].

Liderul laburist nu-şi baza propunerile de politică externă doar pe propria doctrină, cu accente socialiste. Avea şi argumente solide care derivau din realitatea postbelică: 1) puterea maritimă britanică în Mediterana scădea, după demonstrarea importanţei puterii aeriene; 2) nu existau resurse pentru susţinerea unei politici britanice globale; 3) Londra nu se putea baza pe o constelaţie de state aliate fragile din Orientul Mijlociu şi Mediterana; 4) o strategie cu forţe britanice apropiate de sudul URSS putea fi considerată provocatoare pentru sovietici. Premierul intenţiona să abandoneze Grecia, Egiptul şi Orientul Mijlociu, să construiască o linie de apărare africană în faţa avansării sovietice şi, metaforic, să pună deşertul şi pe arabi între ruşi şi englezi[32]. Dintre toate

[26] Peter Weiler, *British Labour and the Cold War: The Foreign Policy of the Labour Governments, 1945−1951*, în „Journal of British Studies", vol. 26, nr. 1, January 1987, p. 54.

[27] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 13−15.

[28] M. Hopkins, M. Kandiah, G. Staerck (eds.), *op. cit.*, p. 13.

[29] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 32−34.

[30] *Ibidem*, p. 34.

[31] Wm. Roger Louis, *The British Empire in the Middle East, 1945−1951*, Oxford, Clarendon Press, 1998, p. 122.

[32] Geoffrey Warner, *From Ally to Enemy: Britain's Relations with the Soviet Union, 1941−1948*, în Francesca Gori, Silvio Pons (eds.), *The Soviet Union and Europe in The Cold War, 1943−1953*, London, Macmillan, Fondazione Instituo Gramsci, 1996, p. 304.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestea, a obţinut doar retrageri din Grecia şi Palestina. În Europa, Attlee „juca" altceva şi, spre deosebire de cei care voiau reconstruirea rapidă a unui bloc occidental, el înţelegea că revigorarea Germaniei ar fi ostilizat URSS-ul, provocând o politică mai dură a Moscovei în Europa de Est[33].

Pentru a diminua starea de tensiune dintre marile puteri, Attlee credea că se puteau stabili zone neutre, puse sub control ONU, care să fie scoase din disputa globală. Odată fixată neutralitatea acestor arii strategice, învingătorii din al Doilea Război Mondial se puteau gândi apoi la reorganizarea paşnică a lumii[34]. Aceste idei generoase au subzistat până în 1947−1948, când şi Attlee s-a convins de necesitatea unei politici dure contra sovieticilor.

Opoziţia faţă de ideile premierului a venit din partea ministrului de Externe Ernest Bevin şi a Comitetului Şefilor de State Majore. De fapt, unii istorici consideră că Attlee avea mare încredere în Bevin, se sprijineau reciproc foarte mult şi, de aceea, premierul i-a cedat deliberat lui Bevin iniţiativa politică pe plan extern[35]. Bevin era un vechi sindicalist interbelic care nu-i plăcea pe comunişti. Treptat, atitudinile sale antisovietice s-au intensificat, pe măsură ce Războiul Rece prindea contur. Spre deosebire de Attlee, Bevin a dorit în primul rând păstrarea imperiului[36]. Abandonarea Orientului Mijlociu, aşa cum indica premierul, ar fi adus, în viziunile lui Bevin, un vacuum de securitate de care ar fi profitat Moscova. Efectele nu ar fi fost doar locale, repercutându-se şi asupra Europei de Sud-Est, asupra ONU, Mediteranei şi asupra dominioanelor[37]. Pentru Bevin, Orientul Mijlociu era zona cea mai importantă a imperiului, imediat după Marea Britanie. Retragerea ar fi însemnat pierderea statutului de mare putere şi favorizarea unui haos global[38].

În primii ani ai guvernării laburiste, Bevin a avut luări de poziţii mai apropiate de Foreign Office (cunoscut pentru conservatorismul său), decât de Clement Attlee, situându-se mai mult de partea celor cu viziune imperială şi mai puţin de partea internaţionaliştilor. Bevin a insistat pentru o fermitate crescută contra sovieticilor în anumite zone, pentru păstrarea rolului conducător al britanicilor în Balcani şi în Orientul Mijlociu[39]. Ca şi Churchill, el dorea menţinerea Marii Britanii în poziţia de cea mai mare putere navală în Mediterana. De aceea, s-a opus cu încăpăţânare unei baze sovietice în Libia şi era conştient că viitorul imperiului şi al statutului de mare putere era legat de refuzul oricărei concesii faţă de Moscova. Pe linie atlantică şi europeană, ministrul de Externe vedea o creştere a staturii Marii Britanii doar când ţara sa urma să depăşească criza, încetând să mai depindă de ajutorul financiar al SUA. El a insistat ca Europa de Vest, reorganizată sub forma unui bloc condus de britanici, să fie independentă faţă de SUA şi URSS, păstrând un rang egal cu puterile extraeuropene[40]. Dacă Marea Britanie a avut şi ea un rol în declanşarea Războiului Rece, se pare că insistenţele lui Bevin pentru blocarea sovieticilor în Mediterana şi pentru conservarea poziţiilor

[33] Sean Greenwood, *op. cit*., p. 19.
[34] John Kent, *op. cit.*, p. 145−147.
[35] Jerry Hardman Brookshire, *Clement Attlee*, Manchester, New York, Manchester University Press, 1995, p. 191.
[36] John Savill, *The Politics of Continuity. British Foreign Policy and the Labour Government 1945−1951*, London, New York, Verso, 1993, p. 99.
[37] Geoffrey Warner, *op. cit*., p. 304.
[38] Michael Dockrill, *op. cit*., p. 136.
[39] John Kent, *op. cit.*, p. 145.
[40] *Ibidem*, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Londrei în aceeaşi mare zonă au adus primele fisuri de proporţii în cooperarea aliată postbelică[41].

Îndepărtându-se de atitudinea lui Attlee, care avea încredere totală în Naţiunile Unite şi în posibilitatea cooperării internaţionale, Bevin a insistat la finalul anului 1945 pe ideea celor Trei Monroe – lumea împărţită în trei sfere de influenţă. Sfera britanică era alcătuită din Europa de Vest, *Commonwealth* şi coloniile celorlalte state europene. Mai ales pe francezi, Bevin a încercat să-i atragă şi să-i convingă de viabilitatea ideii celor trei blocuri. Acest grup unit, care trebuia să funcţioneze bine economic, politic şi militar, o *A Treia Forţă*, ar fi fost pus sub autoritate britanică[42]. După accelerarea Războiului Rece, pe această temă, au rămas însă destule întrebări până azi[43]: a pierdut Bevin prea mult timp în construirea unei iluzii – *A Treia Forţă* − ori s-a orientat la momentul oportun, după blocada Berlinului şi lovitura de stat de la Praga? Formarea NATO (aprilie 1949) a reprezentat încununarea eforturilor sale de a aduce SUA în sprijinul Europei Occidentale sau pur şi simplu o soluție rapidă, în contra valului de temeri crescânde, declanşate de politica sovieticilor[44]?

Instalarea fricii ideologice: inamicii externi și interni

După 1945, Marea Britanie a intrat treptat în logica politicii de Război Rece. Militarii, diplomaţii şi politicienii laburişti extrăgeau semnificaţii diferite din realităţile care se derulau sub ochii lor. Militarii au arătat în 1945 şi în primăvara lui 1946[45] că Uniunea Sovietică urma să fie viitorul inamic al Regatului Unit, şi nicidecum Germania revigorată. Disputele între aliați asupra viitorului Germaniei și dorința sovieticilor de a lua parte la controlul bazinului Ruhr a tras un prim semnal de alarmă[46]. Deşi politicienii şi Foreign Office-ul erau în continuare traumatizaţi de experienţa germană şi erau preocupați de reorganizarea democratică a marelui stat învins, serviciile speciale britanice confirmau temerile Comitetului Șefilor de State Majore. Organismele de *intelligence* informau guvernul, la începutul anului 1946, că politica sovietică s-a modificat: de la cooperarea cu Vestul la expansiune, fără ca Moscova să-şi dorească neapărat declanşarea unui război[47]. În martie 1946, o entitate de informații militară (*Joint Intelligence Committee of Chiefs of Staff*) raporta că liderii sovietici considerau utilă construirea, la graniţele de vest ale URSS, a unei centuri de stabilitate, formate din state satelit, cu guverne obediente[48].

Treptat, şi membrii Foreign Office au început să se apropie de opiniile militarilor. În martie 1946, Frank Roberts, însărcinat cu afaceri la Moscova, trimitea Londrei mai multe telegrame în care vorbea de bazele ideologice marxist-leniniste ale expansiunii sovietice, de incompatibilităţile de sistem dintre Est şi Vest şi de ofensiva URSS, ascunsă sub o politică de securitate[49]. Roberts lansa idei îndrăzneţe pentru perioada sa: obiectivele ultime ale Moscovei puteau fi o Germanie integrată Estului, dar şi o

[41] *Ibidem*, p. 151.
[42] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 35−37.
[43] Mark Smith, *NATO Enlargement during the Cold War: Strategy and System in the Western Alliance*, New York, Palgrave, 2000, p. 18−19.
[44] *Ibidem*, p. 39.
[45] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *op. cit.*, p. 115.
[46] Anne Deighton, *The Impossible Peace: Britain, the Division of Germany, and the Origins of Cold War*, Oxford, Clarendon Press, 1993, p. 32−33.
[47] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 18.
[48] Geoffrey Warner, *op. cit.*, p. 301.
[49] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

influenţă rusă considerabilă în afara Europei, în Orientul Mijlociu şi Mediterana[50]. De asemenea, se confirma faptul că URSS sponsoriza o reţea de partide comuniste în Vest şi declanşa astfel o bătălie ideologică de proporţii. După cum se poate lesne constata, ideile lui Frank Roberts semănau cu cele ale lui George Kennan, cei doi având probabil discuţii consistente în inima Imperiului sovietic. Sfatul lui Roberts pentru Londra semăna cu cel al lui Kennan pentru Washington: nu îndemna la încheierea unor acorduri pentru împărţirea sferelor de influenţă, ci la ofensiva politică şi ideologică a Vestului, la confruntarea directă şi îngrădirea inamicului. Din păcate, telegramele lui Roberts nu au avut impactul acelora trimise de Kennan la Washington. Ele nu au fost decisive în politica britanică, atât din cauza precauţiei guvernului laburist în relaţiile internaţionale, cât şi datorită faptului că şi alte rapoarte indicau noua politică postbelică a Moscovei[51].

În martie 1946, Robert Hankey, din Departamentul de Nord al Ministerului de Externe britanic, scria că, indiferent de resurse, britanicii nu-şi permiteau să lase un stat (URSS), cu o atât de mare putere şi o mare lipsă de scrupule, să controleze un uriaş potenţial uman, teritorial şi industrial[52].

La 2 aprilie 1946 (după unii momentul în care s-a născut politica britanică de Război Rece), un important funcţionar din Foreign Office, Cristopher Warner, care conducea Departamentul de Nord al Ministerului de Externe britanic, a prezentat un raport intitulat *Campania Sovieticilor contra acestei ţări şi răspunsul nostru*. Warner atrăgea atenţia asupra unei ofensive ideologice şi de putere lansate de URSS contra intereselor britanice. Politica agresivă a Moscovei părea să se bazeze pe şovinismul rusesc, pe comunismul militant, pe valorile antioccidentale şi pe atacurile asupra social-democraţiei vestice[53]. Deşi raportul Warner a atras atenţia diplomaţilor şi politicienilor din Regatul Unit, guvernul laburist nu şi-a însuşit total acele idei. Mai mult, un program inspirat de acest raport a fost oprit din start chiar de ministrul de Externe Bevin[54].

În aprilie 1946, la sugestiile lui Frank Roberts şi Cristopher Warner, în cadrul Foreign Office a fost creat *Russia Committee*, un organism interdepartamental care să coordoneze politica faţă de Uniunea Sovietică. Sarcina lui era de a supraveghea acţiunile politice şi de propagandă ale Moscovei, din lumea întreagă, dar şi pe acelea desfăşurate în direcţia Marii Britanii. Comitetul trebuia să menţină legături strânse cu *Joint Intelligence Committee* şi să furnizeze o interpretare unitară asupra politicii sovietice. Punând toate piesele *puzzle*-ului împreună, *Russia Communittee* avea şi obligaţia de a face sugestii pentru contramăsuri antisovietice, în domeniile politic, economic şi de propagandă[55].

În perioada 1946−1947, acest organism îi informa pe diplomaţi şi politicieni despre activităţile agresive desfăşurate de URSS, care puneau în pericol nu doar interesele britanice, dar chiar întreaga construcţie politică şi instituţională a Vestului. Bevin a fost prudent în a adopta tipul de politică solicitat de *Russia Committee* şi doar în 1947 a îmbrăţişat ideile acestui organism, care cumula, în general, viziunile conservatoare de la Foreign Office[56].

---

[50] Geoffrey Warner, *op. cit*., p. 301.

[51] M. Hopkins, M. Kandiah, G. Staerck (eds.), *op. cit.*, p. 37.

[52] Raymond Smith, *Ernest Bevin, British Officials and British Soviet Policy 1945−1947*, în Anne Deighton (ed.), *Britain and the Frist Cold War*, New York, Palgrave Macmillan, 1990, p. 45.

[53] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *op. cit.*, p. 119.

[54] Geoffrey Warner, *op. cit*., p. 303.

[55] Ray Marrick, *The Russia Committee of the British Foreign Office and the Cold War, 1946−1947*, în „Journal of Contemporary History", London, 1985, vol. 20, p. 455.

[56] *Ibidem*, p. 465−466.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un indicator important al cursului urmat de politica mondială, până spre 1948, era reprezentat de întâlnirile Consiliului Miniştrilor de Externe. Marile Puteri testau aici rezistenţa şi elasticitatea colegilor, avansau propuneri şi luau decizii pentru noua ordine postbelică. Aceste întâlniri, derulate cam o dată la trei−şase luni, înmagazinau în ele şi tensiunea evenimentelor din Europa şi din lume, care se tot acumulau în perioada 1945−1947. Astfel, crizele din Turcia şi Iran au fost primele care au declanşat temeri serioase Occidentului, deoarece nimeni nu putea anticipa unde se puteau opri pretenţiile sovietice. Apoi, în urma alegerilor din Franţa, din octombrie 1945, şi a participării comuniştilor la guvernare, atât britanicii, cât şi alte naţiuni credeau în eventualitatea ca Franţa să devină comunistă până la finalul anului 1946[57]. Mai târziu, în 1947, Ernest Bevin credea că, în Franţa, comuniştii chiar vor declanşa un război civil, pentru preluarea puterii[58]. În acelaşi timp, atacul sovietic asupra social-democraţiei germane şi încercarea de a atrage acest segment politic de partea comuniştilor a fost un mare semnal de alarmă în centrul Europei. Teama de sovietizarea Germaniei a deteriorat cel mai mult relaţiile dintre Londra şi Moscova.

Ciocnirile politico-diplomatice dintre URSS şi Marea Britanie au început imediat după conferinţa de la Potsdam. Luând act de acţiunile comuniste în Grecia şi de pretenţiile sovietice de preluare a Tripolitaniei italiene, Bevin a decis să reziste[59]. Toate semnele de expansiune sovietică mergeau către regiunile unde, în mod tradiţional, existase o influenţă britanică. Pentru a contrabalansa Tripolitania, Bevin a cerut Cirenaica chiar şi fără acceptul cabinetului laburist; iar la prima întâlnire a Consiliului de Securitate al ONU au curs acuzaţii dure între sovietici şi britanici, în chestiunile iraniană şi greacă.

Dar, de multe ori, Bevin a rezistat presiunilor Foreign Office de a declanşa o politică agresivă faţă de URSS şi a sperat mereu în reluarea colaborării. Astfel, dacă la începutul lui 1946 Bevin credea că va izbucni războiul din cauza intrării armatelor sovietice în Iran, la finalul aceluiaşi an, după Consiliul Miniştrilor de Externe de la New York, când s-a căzut de acord asupra tratatelor de pace cu ţările învinse, şeful Foreign Office credea din nou că Cei Trei Mari reînvăţaseră să coopereze[60].

Întâlnirile miniştrilor de Externe de la Moscova (martie−aprilie 1947) şi Londra (noiembrie−decembrie 1947) au spulberat însă orice iluzie de înţelegere cu sovieticii. Poziţia lor dură în chestiunea germană şi încercările de a scoate Germania de Vest de sub influenţa anglo-americană au pus capăt oricăror speranţe de păstrare a unităţii europene[61]. Bevin începea să fie convins de necesitatea unei puternice campanii anticomuniste, aşa cum sfătuia *Russia Committee*, de peste un an şi jumătate. La rândul lor, sovieticii îi vedeau pe britanici ca fiind pe poziţii mult mai ostile lor decât americanii. Crearea Cominformului, în octombrie 1947, era încă un duş rece pentru Vest şi anunţa înăsprirea dominaţiei pe care Moscova o exercita asupra Europei de Est.

Toate aceste realităţi internaţionale care modelau politica externă britanică erau suplimentate de o presiune din interior: stânga marxistă putea interveni în jocul

[57] Alan Bullock, *The Life and Times of Ernest Bevin*, vol. 3, *Foreign Secretary*, London, Heinemann, 1983, p. 280.

[58] Josef Becker, Franz Knipping, *Power in Europe? Great Britain, France, Italy and Germany in a Postwar World, 1945−1950*, New York, De Gruyter, 1986, p. 9, 254.

[59] Scot L. Bills, *The Libyan Arena: The United States, Britain, and the Council of Foreign Ministers, 1945−1948*, Ohio, London, The Kent State University Press, 1995, p. 45−55.

[60] Geoffrey Warner, *op. cit*., p. 303.

[61] J. P. D. Dunbabin, *The Cold War: The Great Powers and Their Allies*, London, New York, Routledge, 2013, p. 132−133, 140−141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

european şi mondial al cabinetului laburist. Troţkiştii, care controlau Partidul Comunist Revoluţionar, s-au divizat în 1947 în trei, mulţi membri, precum şi unele grupări, intrând în Partidul Laburist şi organizându-se într-o opoziţie solidă faţă de politica guvernanţilor. Troţkiştii au format în 1948 gruparea *Clubul*, iar în 1949 *Frăţia Socialistă*, şi cu participare laburistă. Din 1948 îşi răspândeau ideile prin revista „Socialist Outlook”[62]. Ei doreau o politică externă de tip socialist, dar nu simpatizau URSS („statul degenerat al muncitorilor”) şi stalinismul. Din interiorul laburiştilor, ei criticau acţiunile oficiale britanice în relaţiile internaţionale (războaie şi tensiuni coloniale, sprijin acordat guvernelor „reacţionare”, păstrarea influenţei britanice în Orientul Mijlociu, colaborarea cu foşti funcţionari ai statului german nazist, în Germania); aşteptau o revoluţie mondială şi credeau că vedeau primele semne în această direcţie (colapsul imperiului, represiuni asupra sindicatelor, dominaţia SUA în Europa − începând cu 1947)[63].

Un alt actor intern, Partidul Comunist al Marii Britanii, era fidel URSS şi mulţi dintre liderii lui fuseseră impuşi de sovietici (preşedinte William Gallacher, secretar general Harry Pollitt, vicepreşedinte Rajani Palme Dutt). Partidul era finanţat de URSS, nu trecea de 40.000 de membri în 1950, dar avea câteva publicaţii de impact: „Dailly Worker”, „Labour Monthly”, „Communist Review”[64]. Deţinea librării în marile oraşe, vindea broşuri şi cărţi, purta campanii publice pe subiecte fierbinţi (eliberarea coloniilor, anularea programului atomic al Marii Britanii; mai târziu, campanii contra NATO și pentru o politică prietenoasă față de Europa de Est şi URSS)[65].

Deşi nu formau grupuri foarte mari, comuniştii stalinişti britanici, troţkiştii şi laburiştii radicali de stânga făceau o opoziţie vizibilă, criticau politica externă a lui Bevin și nu ezitau să propună soluţii socialiste pentru manifestările externe ale Regatului Unit.

Politica britanică de echilibru între SUA şi URSS

În 1947, s-a văzut mai clar implicarea Marii Britanii în politica de Război Rece. Renunţarea la Grecia, Palestina și India era semnul de retragere din statutul pe care îl deţinuse în plan mondial, în perioada interbelică. Criza financiară a forţat Londra să-şi dorească o relaţie specială cu SUA, iar Planul Marshall a oferit această ocazie. Ernest Bevin nu a văzut Regatul Unit ca pe un liant între America şi Europa de Vest, iar NATO nu s-a numărat printre proiectele ministrului de Externe britanic, în perioada 1945−1948. Dar Marea Britanie avea nevoie cu disperare de banii americani, pe termen scurt, pentru redresarea economică[66]. Până spre adâncirea Războiului Rece şi formarea NATO, Londra a avut alte obiective. Ea a dorit să-şi conserve puterea şi influenţa în Mediterana de Est şi Orientul Mijlociu; de asemenea, să folosească resurse africane, europene şi americane pentru a restabili independenţa economică a Marii Britanii și să refacă Regatului Unit (împreună sau fără Europa Occidentală) poziţia de mare putere.

Faţă de noua Europă de Est şi Moscova, Londra a dus o politică precaută din mai multe motive: dorinţa de a continua cooperarea cu URSS şi în epoca postbelică (de

[62] John Callaghan, *The Far Left in British Politics*, Oxford, New York, Basil Blackwell, p. 57−64.
[63] *Ibidem*, p. 56−57.
[64] John Callaghan, *Cold War, Crisis and Conflict. The History of the Communist Party of Great Britain 1951−1968*, London, Lawrence & Wishart, 2003, p. 8, 16−18.
[65] *Ibidem*, p. 29.
[66] John Kent, *op. cit.*, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teama renaşterii Germaniei), intenţia de a nu-l provoca pe Stalin, nesiguranţa în alianţa cu SUA, lipsa resurselor financiare, priorităţi de politică externă în diferite zone ale Imperiului britanic, încercarea de a desfăşura o politică externă de tip social-democrat. În alţi termeni, acest mod de acţiune se poate numi o politică de tip churchillian, centrată pe interesele Imperiului britanic şi mai puţin pe principii. Alţi istorici, însă, consideră că au văzut totuşi şi înainte de finalul anului 1947, la Ernest Bevin, intenţii de blocare a sovieticilor, de apărare a Europei de Vest şi de contracarare a ameninţărilor comunismului[67].

O oarecare enigmă a acelei perioade o reprezintă ideea intitulată *A Treia Forţă*. În unele discursuri ale lui Bevin şi ale unor parlamentari laburişti, apar referiri clare la formarea unui bloc al Europei Occidentale, coordonat de britanici, care să menţină un echilibru între sovietici şi americani. Ideea ar fi venit chiar în momentul în care americanii i-au obstrucţionat pe britanici în diferite acţiuni politice. Atât încercarea Washingtonului de a schimba prin forță viziunea imperială a Londrei, cât și impunerea unor condiții grele prin termenii împrumutului din 1946 au declanșat o largă opoziție publică antiamericană[68]. Dacă unii istorici britanici cred că, în realitate, era greu de conceptualizat până la capăt o entitate europeană separată – poate, chiar în contradicție cu SUA − atât timp cât Europa era salvată prin Planul Marshall, de banii veniți de peste ocean, alți istorici afirmă că această direcție a fost o preocupare constantă a lui Bevin. Tratatul de la Dunkerque (cu Franţa, 1947) şi Tratatul de la Bruxelles (cu Franţa şi Benelux, 1948) trasau conturul unui prim nucleu de uniune europeană, dar şi frecvente poziţionări politice precaute ale lui Bevin arătau o strategie aparte, de distanţare faţă de cele două superputeri. În martie 1946, Bevin spunea presei că Imperiul britanic nu urma să fie nici al 49-lea stat american şi nici a 17-a republică sovietică. Iar în 1948, în faţa cabinetului, Bevin expunea o părere clară: Statele Unite trebuiau folosite de britanici pentru refacerea economică şi pentru a mai câștiga ceva timp, dar scopul ultim trebuia să fie o Europă Occidentală independentă de Moscova şi de Washington[69].

Biograful lui Bevin – Alan Bullock, istoricul Kenneth Morgan şi alţii consideră că ideile referitoare la Europa – *A Treia Forţă* − veneau în special de la grupul laburist *Keep Left* (Richard Crossman, Michael Foot etc.), dar că ele erau acceptate de Bevin şi de cabinetul britanic doar la nivel de retorică, fără a li se da importanţă specială. Din contra, istoricii precum Geoffrey Warner, John Young, Sean Greenwood insistă pe importanţa angajamentelor lui Bevin faţă de sistemul Europei Occidentale şi văd în *A Treia Forţă* o temă recurentă, prezentă constant în gândirea unor lideri laburişti, în perioada 1946−1948[70].

În esenţă, *A Treia Forţă* era ideea unui grup unit al Europei de Vest, având ca nucleu Marea Britanie şi Franţa, la care se adăugau imperiile lor coloniale. Fragilitatea politică şi economică a acestei zone era văzută ca trecătoare, iar coloniile păreau să fie cheia revigorării bătrânului continent. Italia, Belgia, Portugalia şi coloniile acestora puteau şi ele să facă parte dintr-un mare bloc comercial care să unifice Europa şi

[67] *Ibidem.*

[68] Jonathan Schneer, *Hopes Deferred or Shattered: The British Labour Left and the Third Force Movement, 1945−49*, în „The Journal of Modern History", vol. 56, nr. 2, June 1984, p. 58.

[69] Oliver Daddow, *Britain and Europe since 1945. Historiographical perspectives of integration*, Manchester, Manchester University Press, 2004, p. 127−129.

[70] John Young, John Kent, *British Policy Overseas: The 'Third Force' and the Origins of NATO. In Search of a New Perspective*, în Beatrice Hauser, Robert O'Neill (eds.), *Securing Peace in Europe, 1945−1962: Thoughts for the Post-Cold War Era*, London, Macmillan, 1992, p. 42−43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Africa[71]. De-a lungul anilor, Bevin ar fi încercat permanent să persuadeze Franţa, considerând că cele două mari puteri, împreună cu coloniile lor şi cu alte state europene aveau şansa de a forma un organism de talia Statelor Unite şi Uniunii Sovietice[72]. Deşi posibil viabilă economic, ideea ar fi fost un răspuns strategic slab la noile realităţi geopolitice, deoarece nu asigura securitate suficientă Europei de Vest[73].

La începutul anului 1948, în raportul *Primul obiectiv al politicii externe britanice*, prezentat cabinetului, Bevin insista asupra necesităţii organizării unei forţe spirituale a Europei libere. După opinia sa, statele dintre Cortina de Fier şi ţărmul atlantic vedeau în Marea Britanie un posibil lider moral, pe o linie anticomunistă[74]. John Kent şi John Young au numit această idee *A Treia Forţă*, nume care nu exista în epocă. Totuşi, alţi istorici au văzut unificarea Europei de Vest, chiar şi semnarea Tratatelor de la Dunkerque şi Bruxelles, tocmai ca fiind parte dintr-o strategie inversă: paşi spre crearea unui sistem european care să securizeze un viitor angajament american pentru Europa[75].

În 1948, în viziunea britanică, un bloc european trebuia să fie dotat şi cu o ideologie. Laburiştii ar fi dorit să facă din social-democraţie o alternativă la comunismul stalinist şi la capitalismul de tip american. Ei erau foarte atenţi la acest aspect şi au inclus social-democraţia de tip britanic în schemele de propagandă externă aprobate în 1948[76].

Deşi *A Treia Forţă* a fost o idee seducătoare pentru unii laburişti, ea nu a fost asumată de cabinet. Economia britanică nu se refăcea rapid, iar deficitul de resurse financiare împingea Londra către America. În plus, când Războiul Rece a început să se acutizeze, devenea mai clar că era mare nevoie de o implicare americană la capitolul securitate continentală. Comitetul Şefilor de State Majore era contra implicării militare britanice pe continent. Iar o Europă de Vest unită ar fi necesitat angajamente militare clare ale Londrei. Şefii armatei nu aveau încredere în Franţa, unde Partidul Comunist era puternic, dar armata slabă, şi ezitau să aprobe un mare angajament de securitate dincolo de Marea Mânecii[77].

Nici alte organisme, cum ar fi Trezoreria şi Consiliul Comercial Board, nu au agreat o Europă Unită. Ideea unei pieţe comune era contrară intereselor britanice pe termen scurt şi putea lovi în refacerea economică a ţării. Tocmai de aceea, mai degrabă Foreign Office-ul a optat pentru subordonarea faţă de SUA, dar cu o poziţie privilegiată în raport cu ceilalţi europeni[78]. Către a doua parte a anului 1948 s-a renunţat la acest obiectiv idealist, trecându-se la negocieri intense pentru formarea NATO şi stabilirea unor solide relaţii transatlantice.

Anul 1947 aducea adâncirea crizei economice în Marea Britanie. În 1945, preşedintele Truman întrerupea brusc un program de sprijinire a economiilor Franţei şi Marii Britanii. Programul *Land-Lease* adusese Londrei 31 miliarde $. În 1946, s-a încheiat un nou acord economic (*Anglo-American Loan Agreement*), care urma să furnizeze Marii Britanii 3,75 miliarde $ din SUA şi 1,2 miliarde $ din Canada. Condiţiile împrumutului au fost însă destul de grele, în primul rând cea referitoare la

[71] John Kent, *op. cit.*, p. 150.
[72] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 35–37.
[73] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *op. cit.*, p. 121.
[74] John Young, John Kent, *op. cit.*, p. 48.
[75] *Ibidem*, p. 42.
[76] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 55.
[77] *Ibidem*, p. 57–58.
[78] John Young, John Kent, *International Relations since 1945. A Global History*, Oxford, Oxford University Press, 2004, p. 127–128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

convertibilitatea lirei (trebuia să intre în vigoare la un an de la primirea împrumutului). Din acest motiv, în iulie−august 1947, Regatul Unit trecea printr-o gravă criză[79]. Aceste atitudini americane în chestiunile financiare, precum şi poziţia diferită în cazul Palestinei sau lipsa de încredere în politicile socialiste ale guvernului laburist au adus o răceală evidentă în relaţiile americano-britanice. Totuşi, deşi retraşi într-o oarecare izolare, realităţile din Europa produceau fiori americanilor. Economiile slăbite de pe vechiul continent păreau că-i invită pe comunişti la ofensivă în toată Europa Occidentală. Iarna grea a anului 1947, când britanicii au fost la un pas să rămână fără combustibil de încălzit locuinţele, a făcut ca secretarul Trezoreriei, Hugh Dalton, să ceară întreruperea aventurilor extravagante de peste mări[80]. Aceasta era situaţia economică a Regatului Unit în acel moment, când Londra notifica Washingtonului că britanicii nu mai pot rămâne în Grecia; şi când metropola oferea independenţa unei părţi a imperiului său colonial. Priorităţile economice ale Albionului acceleraseră decolonizarea. Comunismul era văzut ca fiind mai periculos decât naţionalismul local şi, din acest motiv, Londra a insistat să creeze parteneriate cu noile state independente. Deşi avea cauze economice imediate, sfârşitul imperiului a fost explicat şi conceptualizat ca o modernizare necesară[81].

La începutul anului 1947, Bevin, Attlee şi alţi lideri britanici încă mai erau îngrijoraţi de o posibilă primejdie germană şi nu vedeau în URSS ca pe un adversar pe termen lung. Tratatul de la Dunkerque, din martie 1947, nu era o alianţă anticomunistă cu Franţa, ci arăta tocmai temerile clasice ale britanicilor. El putea duce, e adevărat, la o unificare a Europei de Vest, unde securitatea colectivă să fie prima preocupare[82]. Marea schimbare de paradigmă politică în Europa a fost însă facilitată de Planul Marshall. Abia cu acea ocazie, Bevin a fost conştient că lua naştere un mare bloc occidental[83].

Semnele implicării americane în Europa au început cu Doctrina Truman şi cu ajutorul pentru Grecia şi Turcia. Hugh Dalton, secretarul Trezoreriei, presa asupra cabinetului să renunţe la angajamentele de peste mări, în timp ce Bevin dorea continuarea ajutorului pentru Grecia, chiar dacă într-o măsură mai mică. Situaţia dificilă a impus, până la urmă, trimiterea unei note americanilor, privind retragerea din Grecia. Răspunsul american i-a surprins pe britanici. Londra spera ca Washingtonul să finanţeze un ajutor şi să se implice în unele zone supuse presiunii sovietice, dar nu se aştepta la o declaraţie prezidenţială anticomunistă. Doctrina Truman a venit ca un şoc şi a fost văzută de către Foreign Office şi de laburişti ca o mostră de aroganţă a Americii[84]. Urmările au fost imediate. La întâlnirea Consiliului Miniştrilor de Externe de la Moscova (primăvara 1947), Bevin a sesizat că între sovietici şi americani s-a declanşat o dispută ce putea duce la noi confruntări. El nu agrea acel tip de politică abruptă a partenerilor americani, dar lua act de realităţi. Marea Britanie nu putea decât să constate că iniţiativa trecea în mâinile adevăratelor superputeri[85].

În același context, proiectul european propus de secretarul de Stat George C. Marshall viza revigorarea economiilor vest-europene, consolidarea zonelor non-sovietice şi construirea unei bariere contra înaintării comunismului. Sumele mari oferite de americani, în miliarde de dolari, tentau toate naţiunile europene, atât estice, cât şi vestice.

[79] John Kent, *op. cit.*, p. 149.
[80] David Reynolds, *op. cit.*, p. 27.
[81] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *op. cit.*, p. 114.
[82] Saki R. Dockrill, Geraint Hughes (eds.), *Palgrave Advances in Cold War History*, New York, Palgrave Macmillan, 2006, p. 114−115.
[83] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *op. cit.*, p. 121.
[84] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 41−43.
[85] *Ibidem*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ernest Bevin a acceptat entuziasmat Planul Marshall, din cauza crizei grave pe care o traversa Marea Britanie[86]. După retragerea lui Molotov de la Conferinţa de la Paris, dedicată Planului Marshall, era clar că Programul European de Reconstrucţie va aduce spargerea în două a continentului. Deşi Bevin încă evita o confruntare deschisă cu sovieticii şi miza totuşi pe colaborare, el opta pentru aderarea la Planul Marshall şi, indirect, pentru fisurarea Europei. Aici par să se fi separat apele tulburi ale Războiului Rece. Planul Marshall l-a deranjat pe Stalin mult mai mult decât Doctrina Truman. Se întrevedea intenţia americanilor de a construi, cu bani mulţi, o reţea de state fidele care să blocheze avansarea comunismului. Mai mult, propunerea secretarului Marshall părea că ascundea şi mecanisme de alungare a sovieticilor din Europa de Est, prin atragerea ţărilor satelit[87].

Londra ar fi dorit un loc privilegiat în Programul European de Reconstrucţie, dar americanii, încă suspicioşi faţă de tendinţele socialiste (interne) ale laburiştilor, nu l-au oferit. Cu toate acestea, Marea Britanie a fost principalul beneficiar al Planului Marshall, reţinând un sfert din cele 13 miliarde $[88].

Reacţia imediată a Estului la Planul Marshall a fost crearea Cominformului (octombrie 1947), accelerarea sovietizării Europei de Est şi creşterea propagandei anti-occidentale. Nu peste mult timp era creat şi CAER. Agitaţiile comuniste din Franţa, Italia şi Germania produceau temeri la Londra şi Washington. Atenţi de acum încolo şi la exportul de ideologie din URSS, anglo-americanii au înţeles că, oricând, înţelegerile temporare cu sovieticii se puteau transforma în confruntări. Orice făcea Moscova pe teren îi înspăimânta acum pe britanici. Mai mult, exista deja o teamă profundă de acţiunile coloanei a cincea în insulă. Tocmai de aceea, la finalul anului 1947, guvernul laburist era gata de asalt şi contra comunismului intern. Treptat, s-a ajuns şi în Regatul Unit la măsuri de control şi supraveghere a cetăţenilor. Ele erau suficient de drastice (completarea unor formulare individuale, la angajare, unde trebuia precizată şi afilierea politică) şi nu foarte îndepărtate de acţiunile lui McCarthy în SUA[89].

Pe plan extern, puterea sovietică îşi presa vecinii, atât din Europa, cât şi din Asia, confirmând parcă scenariile sumbre ale britanicilor. În acele condiţii, deşi nu avea resurse, Londra era mult mai îngrijorată de o retragere din Orientul Mijlociu, decât de o menţinere a poziţiilor în acea zonă. În vacuumul lăsat în urmă puteau veni forţele sovietice şi o întreagă teorie a dominoului se dezvolta în gândirea strategilor britanici. Dacă Orientul Mijlociu cădea, India şi Africa ar fi fost ameninţate. Intrarea totală în impas a sistemului Consiliilor Miniştrilor de Externe, la finalul anului 1947, în special datorită problemei germane, l-a convins pe Bevin că era timpul să meargă pe mâna Foreign Office-ului şi să aprobe o politică externă cu o agendă clară anticomunistă, în direcţia construirii unui bloc antisovietic[90].

Escaladându-se fricile ideologice, englezii au fost cei care au insistat şi i-au convins pe americani să adopte mai repede măsuri de tip Război Rece. Diplomaţii britanici erau mult mai temători faţă de politica sovietică, decât cei americani. În aceste condiţii, unii istorici se întreabă dacă nu cumva America fusese convertită la felul de a gândi al diplomaţiei londoneze[91]?!

---

[86] Henry Pelling, *Britain and the Marshall Plan*, London, Macmillan, 1988, p. 6−7.
[87] *Ibidem*, p. 47−48.
[88] *Ibidem*, p. 51.
[89] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *op. cit.*, p. 123.
[90] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 53−54.
[91] Robert Hathaway, *Ambiguous Partnership: Britain and America, 1944−1947*, New York, Columbia University Press, 1981, p. 305.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Implicarea totală a Marii Britanii în politica internațională anticomunistă

Renunţarea sovieticilor la Planul Marshall a însemnat şi renunţarea, de ambele părți, la orice precauţii în relaţiile internaţionale. Calea spre formarea celor două blocuri părea deja deschisă. La începutul anului 1948, Bevin prezenta cabinetului documentul intitulat *Primul obiectiv al politicii externe britanice*, prin care vorbește deschis despre atacul URSS asupra poziţiilor şi valorilor britanice, propunând formarea unui puternic organism al Europei Occidentale, ca baraj pentru ofensiva sovietică. Bevin cerea şi o solidă campanie de propagandă contra ideologiei sovietice, care să evidențieze superioritatea Occidentului şi a social-democraţiei. Prin aprobarea imediată a acestor măsuri, cabinetul adera la politica preconizată încă din 1946 de Russia Committee[92].

Ca urmare a acestei decizii, în următoarele luni s-au înfiinţat mai multe entităţi cu rol de strângere a informaţiilor despre sovietici şi de diseminare a unei propagande britanice anti-URSS. *Information Research Department* (IRD), *The Central Office of Information* şi *Colonial Information Policy Committee* organizau conferinţe, expoziţii, difuzau filme şi broşuri, toate pentru promovarea social-democraţiei britanice şi a comunismului. În acel moment, teama de bolşevism devenise copleşitoare în Marea Britanie şi Bevin, supus unei presiuni constante din partea militarilor şi a diplomaţilor, a optat pentru o politică activă antisovietică[93]. Aceste entităţi noi ofereau, ca muniție ideologică, materiale anti-sovietice miniştrilor, jurnaliştilor, scriitorilor, societăţii în sine, precum şi coloniilor britanice. Luând drept țintă politica ostilă a Moscovei, Bevin credea că o demonstraţie de fermitate a Vestului ar fi schimbat treptat şi manifestările externe ale sovieticilor[94].

Formarea IRD, vârful de lance al anticomunismului britanic, are propria poveste. Intelectualul laburist Cristopher Mayhew s-a întâlnit cu oficiali ai Foreign Office încă din 1947, pentru a negocia înfiinţarea unui departament anticomunist. Dar ca ideea să fie acceptată de Partidul Laburist, iniţiatorii au legat anticomunismul de câteva repere dragi partidului de guvernământ: social-democraţie şi *A Treia Forţă*. În ianuarie 1948, Bevin prezenta cabinetului memorandumul *Viitoarea politică externă de propagandă*, în care propunea înfiinţarea unui departament specializat în acest tip de activități. După decenii, istoricii britanici afirmă că Foreign Office, care vota constituirea unui organism subordonat, cu rol propagandistic anticomunist, l-a păcălit pe ministrul de Externe. I-a acceptat nuanţele social-democrate şi europene doar pe moment, pentru a obţine politica de forță anticomunistă pe care şi-o dorea încă din 1946[95]. Oricum, Foreign Office începea a se folosi de multe alte instituţii şi entităţi pentru a-şi disemina propaganda anti-sovietică: BBC, ziare, sindicate, intelectuali, personalități de stânga şi chiar membri ai Partidului Laburist. O primă campanie anticomunistă de impact, organizată de IRD, a avut loc la ONU, în octombrie 1948, unde Moscova şi aliaţii ei au fost acuzaţi de folosirea muncii forţate în toată Europa de Est. În final, relaţia IRD-ului cu Partidul Laburist nu a fost însă deloc una armonioasă, deoarece în Foreign Office domnea încă spiritul politic conservator[96].

Specificul acestor acţiuni britanice din timpul guvernării laburiste a fost accentul pus pe social-democraţie. URSS era văzută ca ostilă reformismului socialist şi devenea

[92] Ray Marrick, *op. cit.*, p. 464.
[93] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *op. cit.*, p. 124.
[94] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 54–56.
[95] Hugh Wilford, *The CIA, The British Left and the Cold War. Calling the tune?*, London, Portland, Frank Cass, 2003, p. 51–54.
[96] *Ibidem*, p. 48–51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un competitor în atragerea maselor din diferite ţări, la o ideologie de stânga. Comunismul, în varianta sa sovietică, reprezenta un atac la adresa intereselor şi valorilor britanice. Dacă Vestul reuşea să se impună, social-democraţia putea deveni o alternativă la modelul est-european, dar şi la capitalismul american[97]. În materialele IRD, Marea Britanie apărea ca reprezentând un mod de viaţă superior comunismului sovietic. Social-democraţia oferea clasei muncitoare un standard de viaţă mai înalt faţă de ceea ce se găsea în URSS. În plus, distincţia de calitate se făcea şi pe nuanţe „spirituale", social-democraţia înglobând idei creştine şi democratice[98].

Războiul propagandist şi informaţional a fost dublat, chiar din prima parte a anului 1948, de un Război Rece în formele sale cele mai dure. Lovitura de stat de la Praga, din februarie 1948, a permis preluarea puterii de către comunişti şi a grăbit încheierea Tratatului de la Bruxelles, unde Marea Britanie şi Franţa reprezentau nucleul noii Europe Occidentale. Nu după mult timp, în iunie 1948, formarea Trizoniei şi introducerea mărcii germane în spaţiul controlat de aliaţii apuseni au declanşat riposta sovietică şi blocada Berlinului. Lucrurile au început să se precipite și Războiul Rece nu mai putea fi evitat nici măcar de către precauţii laburişti britanici.

Accelerarea rivalităţilor Est − Vest a schimbat decisiv planurile lui Bevin şi ale cabinetului. Chestiunile de securitate au trecut în prim plan. Astfel, Tratatul de la Bruxelles, în loc să creeze un grup occidental atent la dezvoltarea economică, l-a reorientat mai ales în direcţii de securitate. Chiar şi aşa, acest tratat nu era un pas către o alianţă cu americanii, ci era altceva. Se contura o Europă sub auspicii britanice, bazată pe alianţa dintre Londra şi Paris. Franţa, Regatul Unit şi ţările Benelux promiteau o cooperare largă, pe toate planurile, dar cu atenţia concentrată în primul rând, pe ameninţarea de dincolo de Rhin. Germania, şi nu URSS, era indicată în tratat ca posibil agresor[99]. De fapt, după cum confirmă istoricii britanici, în prima parte a anului 1948, Bevin mai credea încă în *A Treia Forţă*, de multe ori refuzând să vadă realităţile dure ale Războiului Rece[100]. Poate visul unui bloc socialist al Europei de Vest a fost detaliul care l-a făcut pe ministrul de Externe britanic să piardă atât de mult timp în apărarea proiectului său continental[101].

Blocada Berlinului a fost însă evenimentul care a schimbat decisiv evoluţia politică în lumea atlantică. Churchill a cerut bombardarea atomică a oraşelor sovietice, guvernul laburist a adus bombardiere americane B-29 în estul Angliei (capabile să transporte arma atomică) şi tot Londra se pare că a fost prima care a avut ideea unui pod aerian către Berlinul Occidental. Acela a fost momentul în care s-a simţit clar că era nevoie de o implicare americană mai mare în Europa, spre a pondera agresivitatea sovietică[102].

Brusc, englezii renunţau la planurile de putere independentă, împreună cu sau fără Europa de Vest. Aproape inexplicabil, dacă nu raportăm la declaraţiile lui Bevin din perioada anterioară, acesta a acceptat negocierile de formare a NATO şi de subordonare faţă de puterea americană. În plus, se pare că nu doar mediul de securitate i-a silit pe englezi la această decizie, ci şi veşnica criză financiară în care se aflau după 1945. În 1949, lira se devaloriza cu încă 30% şi Londra cerea insistent americanilor creşterea

[97] John Young, John Kent, *op. cit.*, p. 127.
[98] Hugh Wilford, *op. cit.*, p. 50−51.
[99] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 53, 59.
[100] Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *op. cit.*, p. 122.
[101] Peter J. Taylor, *op. cit.*, p. 63.
[102] Sean Greenwood, *op. cit.*, p. 63−64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comerţului cu Imperiul britanic[103]. Formarea NATO, în aprilie 1949, va însemna începutul construirii unei comunităţi atlantice, în care Statele Unite deveneau putere europeană permanentă şi protector al bătrânului continent. Marea Britanie îşi încheia astfel, în 1949, misiunea de actor principal, devenind doar aliatul privilegiat al Washingtonului.

Concluzii

În primii ani postbelici, guvernul laburist condus de Clement Attlee a avut o politică externă de continuitate, încercând, ca şi conservatorii, să apere poziţiile britanice în lume. Mult mai mult decât premierul Attlee, ministrul de Externe, Ernest Bevin, a fost tentat să acţioneze pentru conservarea statutului de mare putere al Marii Britanii şi să păstreze influenţa Londrei asupra unor regiuni cheie: Orientul Mijlociu, Africa, Mediterana Orientală. Europa de Est nu a intrat în preocupările speciale ale Regatului Unit, din cauza reducerii drastice a resurselor necesare unei politici mondialiste şi din teama de a nu provoca un aliat puternic – URSS, ce putea deveni un adversar redutabil.

Politica externă britanică în direcţia Uniunii Sovietice şi a Europei de Est a fost una prudentă. Deşi Londra era informată pe deplin şi din timp de căderea unei Cortine de Fier de la Trieste la Sttetin, ea a sperat, timp de câţiva ani, că politica sovietică în sfera estică de influenţă nu va fi foarte ofensivă; şi că înţelegeri onorabile încă se puteau face între marile puteri, dincolo de diferenţele ideologice. Evoluţia rapidă a evenimentelor de tip Război Rece, mai ales Planul Marshall şi blocada Berlinului, au forţat cabinetul laburist să ia o poziţie mai fermă contra Moscovei.

Prinsă între necesitatea redresării economice şi dorinţa apărării imperiului, Londra a făcut eforturi pentru a-şi menţine statutul de mare putere şi a visat la constituirea unui bloc european, egal, ca forţă, cu SUA şi URSS. Dificultăţile financiare, presiunile sovietice în Europa de Sud-Est şi Orientul Mijlociu, precum şi deteriorarea mediului de securitate continental au forţat Marea Britanie, către 1948−1949, să aleagă o alianţă cu Statele Unite şi să renunţe la recâştigarea statutului de putere mondială. Abia în contextul formării unui mare bloc atlantic, Londra începea şi o campanie virulentă contra comunismului. Încercând permanent să găsească o cale de înţelegere cu URSS, abia din a doua parte a anului 1948 laburiştii vor intra cu totul în logica politicii internaţionale de Război Rece.

[103] *Ibidem*, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GREAT BRITAIN AT THE BEGINNING OF THE COLD WAR: INTERESTS, VULNERABILITIES AND ITS ATTITUDE TOWARDS THE SOVIET UNION
(Summary)

Keywords: Cold War, Great Britain, British Empire, Soviet Union, Foreign Policy.

At the end of World War II, Great Britain seemed to have remained a colossus with great chances to engage decisively in the reorganization of the postwar world. However, the basis of the British power has become very fragile. The United Kingdom had lost, after the war, a quarter of the Imperial possessions and had become the biggest borrower of the world. In these circumstances, the Conservative and Labour Government, between 1944 and 1950, opted for sustained efforts to maintain the empire and the status of great power. Without benefiting from the support of the United States, London tried to accommodate to the postwar world, in which the Soviet Union acted as an aggressive and expansive actor. Confronted with a massive economic crisis, Great Britain understood that it did not have the resources to engage in a vast worldwide policy anymore and tried to formulate priorities. In this context, the abandonment of interests in Eastern Europe has also been made in order to save key territories for the British Empire (Middle East, Eastern Mediterranean). As the Moscow's enmities increased, in Europe and the world, the Labour government agreed to pursue an anti-Communist and anti-Soviet policy. The need to assure the Western Europe's security and the possibility of economic recovery with American money has brought London and Washington in close relationships. The creation of NATO has lead to the overcoming of the mutual suspicions between Great Britain and the United States, confirming the beginning of a new era. Europe was subordinated to America, and together with it, it entered in the logic of the cold war policy, conducting strong anti-Communist actions.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RADU FLORIAN BRUJA*

CULTURĂ ŞI PROPAGANDĂ. ASOCIAŢIA CULTURALĂ SLOVACO-ROMÂNĂ

Introducere

Deşi diplomaţia culturală este un domeniu relativ recent, dezvoltat mai ales după cel de-al Doilea Război Mondial, ea a fost reprezentată în trecutul istoric, devenind din ce în ce mai pregnantă în relaţiile bilaterale dintre state, spre finalul secolului al XIX-lea şi prima jumătate a veacului al XX-lea. În general, acest gen de diplomaţie are ca obiective stabilirea, dezvoltarea şi întărirea relaţiilor interstatale prin cultură, educaţie, artă şi ştiinţă. Ea proiectează în exterior întregul sistem de valori culturale pe care un stat le posedă, creându-şi, cu ajutorul lor, o imagine pozitivă în mediul internaţional. Este în acelaşi timp o modalitate de promovare, prin metode alternative, a imaginii naţionale, şi de iniţiere a unor relaţii culturale pe termen lung, folosindu-se de instrumente specifice.

Pe durata celui de-al Doilea Război Mondial, diplomaţia culturală părea a fi ultimul mijloc la care ar fi recurs guvernul unui stat, implicit cel român, pentru a-şi urmări interesele de politică externă. Dar tocmai acestui domeniu avea să i se acorde o importanţă tot mai mare în dificilii ani 1939−1944. În raporturile dintre statele Axei şi partenerele acesteia, diplomaţia culturală a avut un scop proeminent propagandistic. În justificarea unor pretenţii teritoriale era necesară coordonarea unor proiecte − cu argumente istorice, geografice, ştiinţifice, etnice sau culturale − care să susţină punctele de vedere politice.

Anterior anului 1939, interferenţele culturale româno-slovace au fost sporadice şi nu au fost coordonate de stat. Slovacia, percepută ca o expresie geografică şi istorică sau ca o parte componentă a Cehoslovaciei, beneficia doar parţial de prevederile înţelegerilor şi acordurilor de cooperare româno-cehoslovace. Abia după apariţia statului slovac s-au putut iniţia primele contacte directe. Acestea au rămas sporadice în anii 1939−1940 şi veneau mai degrabă dinspre Bratislava, decât dinspre Bucureşti. Românii nu aveau o imagine exactă a noului stat şi era considerat mai degrabă „exotic" să călătoreşti în Slovacia. În perioada 1939−1940, România a păstrat relaţii oarecum reci cu ţările Axei şi cu partenerii acesteia. Iar apariţia Slovaciei pe harta politică a continentului european a fost privită cu rezerve la Bucureşti, dependenţa de Germania neconferindu-i un statut internaţional avantajos. Odată cu aderarea la Pactul Tripartit a celor două ţări, în noiembrie 1940, s-a pus pentru prima dată problema strângerii legăturilor pe multiple planuri. Ministerele Propagandei Naţionale şi al Afacerilor Externe din cele

* Lect. univ. dr., Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 247−263

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

două ţări au iniţiat dialogul. Apoi, drama din vara anului 1940 împingea România spre Germania. Din acest moment, poziţia Slovaciei a fost reconsiderată la Bucureşti. Pentru ambele state, Ungaria reprezenta un adversar comun, în ciuda alianţei nefireşti a celor trei ţări angrenate în aventura nazistă. Atât la Bucureşti, cât şi la Bratislava, Ungaria era foarte bine cunoscută, trecutul comun fiind o constantă. În schimb, România şi Slovacia, deşi ţări foarte apropiate (chiar aflate în vecinătate în anii interbelici, prin frontiera comună dintre regatul român şi Cehoslovacia), nu se cunoşteau la fel de bine. Era o carenţă ce trebuia combătută printr-o amplă şi abilă propagandă, dusă prin intermediul canalelor diplomatice. Imaginea României în Slovacia, respectiv a Slovaciei în România trebuiau promovate şi puse în slujba ţelului comun, iar cedările teritoriale în favoarea Budapestei, în urma acordurilor de la Viena din 1938, respectiv 1940, le obligau să îşi conjuge eforturile pentru a căuta un plan similar de combatere a propagandei maghiare. Abia din 1941, relaţiile culturale româno-slovace au început să fie coordonate direct de stat şi au avut în vedere promovarea unei imagini oficiale. Domeniul cultural avea să devină un teren fertil şi foarte ofertant în apropierea dintre Bratislava şi Bucureşti. Elitele culturale trebuiau să îndeplinească rolul de „curea de transmisie" între autorităţi şi mase, mobilizându-le prin transmiterea unui mesaj propagandistic adaptat, pe înţelesul tuturor, în condiţiile războiului.

Organizarea Asociaţiei culturale slovaco-române

Problema strângerii legăturilor culturale dintre România şi Slovacia s-a pus de la început, odată cu numirea celor doi miniştri la Bucureşti şi Bratislava. Încă din primele zile ale lunii septembrie, profesorul de slovacă de la Lectoratul din Bucureşti, H. Eftimiu, a difuzat la radio câteva cântece populare slovace. El a luat legătura cu Ivan Milecz, diplomatul slovac acreditat la Bucureşti, pentru a-i propune să strângă legăturile culturale bilaterale, cu scopul propagării imaginii reciproce a celor două ţări. El sugera deschiderea unei agenţii de specialitate, susţinută financiar de firme de turism din cadrul Ministerului Economiei Naţionale[1]. La rândul său, ministrul României la Bratislava, Constantin Dinu Hiott, relata că Radio Bratislava a transmis, la 22 noiembrie 1939, jumătate de oră de muzică românească şi o conferinţă a profesorului Pavel Horvath despre România contemporană[2]. Erau primii paşi în strângerea legăturilor româno-slovace sub aspect cultural.

Intensificarea raporturilor bilaterale s-a datorat Asociaţiei culturale slovaco-române. Creată la finele anului 1939, la iniţiativa profesorului Július Stano, ministrul Comunicaţiilor din Slovacia, Asociaţia a avut un rol semnificativ în strângerea legăturilor dintre cele două ţări. Scopurile declarate ale Societăţii slovaco-române erau promovarea imaginii celor două ţări şi strângerea relaţiilor culturale dintre ele. În prima jumătate a anului 1940, ea a rămas doar un proiect. După modelul Asociaţiei de amiciţie italo-române, au fost pregătite statutele Asociaţiei slovaco-române, cu sedii la Bratislava şi Bucureşti. Asociaţia îşi propunea să organizeze conferinţe şi cursuri libere pentru promovarea limbii, literaturii, ştiinţei şi artei din cele două ţări, să înfiinţeze biblioteci de popularizare a literaturii române şi slovace, să încurajeze schimbul de studenţi între Universităţi din România şi Slovacia. Personalităţi marcante, eventual membri ai Academiilor celor două state, erau solicitaţi să colaboreze la îndeplinirea scopurilor

[1] Jana Bauerová, *Slovensko a Rumunsko v rokoch 1939−1944*, Filozofická Fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave, 2014, p. 151−152.

[2] AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru care fusese înfiinţată Asociaţia. Un articol special stipula că Asociaţia nu avea scopuri politice.

Membrii Asociaţiei erau împărţiţi în trei categorii: membri de onoare, membri fondatori şi membri activi. Primii erau aleşi pe viaţă din rândul personalităţilor marcante din cele două ţări sau dintre reprezentanţii Academiilor de la Bratislava şi Bucureşti. Asociaţia avea şi doi preşedinţi de onoare, pe J. Stano la Bratislava şi pe profesorul Ioan Lupaş la Bucureşti. Membrii fondatori erau persoanele care avuseseră iniţiativa înfiinţării Asociaţiei. A treia categorie de membri o formau cei activi, cetăţeni ai celor două state, care se înscriau în baza unei cereri, angajându-se să respecte statutele şi regulamentul Asociaţiei. Ei se obligau să plătească o cotizaţie. Calitatea de membru înceta prin demisie sau prin excludere, dar numai în cazuri foarte grave şi cu unanimitate de voturi. Le era interzis să întreprindă activităţi politice în cadrul organizaţiei. Diplomaţii Ivan Milecz şi Constantin Hiott deveneau, automat, membri de onoare.

Asociaţia era condusă de un Comitet, ales pe doi ani, de către Adunarea Generală, cu posibilitatea realegerii. Comitetul de conducere avea un preşedinte, doi vicepreşedinţi, un secretar şi un casier. Hotărârile acestuia trebuiau validate de votul Adunării Generale, iar în caz de paritate decizia preşedintelui era decisivă. Pentru controlul financiar, Adunarea Generală desemna trei cenzori titulari, cu un mandat de un an şi cu posibilitatea realegerii. Adunarea Generală se întrunea în şedinţă ordinară în luna ianuarie a fiecărui an, cea extraordinară putând fi convocată de Comitetul de conducere ori de câte ori era necesar. Adunarea Generală îşi putea desfăşura activităţile şi şedinţele doar în condiţiile în care erau prezente 2/3 dintre membri. Şedinţele erau anunţate cu opt zile înainte şi puteau fi amânate cu alte opt zile dacă nu întruneau numărul minim de membri. Organul de conducere al Adunării era Biroul Adunării, condus de preşedinte, care avea dreptul de semnătură pentru acţiunile acesteia. Biroul făcea prezenţa membrilor şi întocmea procesul-verbal de şedinţă. În şedinţele ordinare se stabilea bugetul, se ţineau dările de seamă asupra activităţii şi se făceau propunerile pentru acţiunile viitoare[3]. În fapt, statutul Asociaţiei nu diferea de cel al Asociaţiei italo-române şi, cu puţine modificări, relua articolele acesteia.

În contextul lipsei de încredere între Bucureşti şi Bratislava, din ultima parte a domniei regelui Carol al II-lea, relaţiile culturale dintre cele două ţări nu s-au dezvoltat sau diversificat. În cadrul conferinţei Asociaţiei din 16 februarie 1940, organizată la Universitatea din Bratislava, s-a discutat pentru prima dată despre necesitatea adâncirii legăturilor culturale. Dar situaţia internaţională a României din primăvara şi vara anului 1940 nu a permis strângerea relaţiilor româno-slovace sub acest aspect. Abia după schimbarea regimului politic de la Bucureşti şi trecerea României de partea Germaniei naziste, în toamna anului 1940, s-a pus problema strângerii legăturilor în toate domeniile. Apropierea politico-diplomatică din toamna anului 1940 a permis adâncirea raporturilor bilaterale şi colaborarea în sfera culturală. După câteva iniţiative timide, datorate mai ales legăturilor dintre Mişcarea Legionară şi Garda Hlinka, acestea au fost stopate[4]. Până la căderea regimului politic naţional-legionar nu au fost făcuţi alţi paşi.

În aprilie 1941, Asociaţia slovaco-română făcea demersuri pe lângă Ministerele Propagandei Naţionale din cele două ţări pentru a-i pune la dispoziţie publicaţii şi

[3] *Ibidem*, vol. 12, f. 4–7.

[4] Radu Florian Bruja, *The Strenghtening Ties Romanian Slovak and Axis Joining*, în *Identities in Metamorphoses. Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, Târgu Mureş, Arhipelag XXI Press, 2014, p. 40–48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cărţi − ca material informativ în domeniile cultural şi politic −, care să stea la baza creării unei biblioteci[5]. I s-a propus Ministerului Propagandei de la Bucureşti să trimită un film românesc care să ruleze în cinematografele din Bratislava şi, în replică, un conferenţiar pentru limba slovacă să vină în capitala noastră. De asemenea, s-a luat în discuţie organizarea unei expoziţii cu produse tradiţionale şi artizanale româneşti în capitala Slovaciei. În ciuda acestor iniţiative, în raportul din 3 mai 1941, noul ministru al României la Bratislava, Gheorghe Elefterescu, preciza că, sub raport cultural, relaţiile româno-slovace erau „un eşec". Fondurile promise pentru burse studenţeşti nu au fost alocate, iar Societatea slovaco-română era „numai pe hârtie"[6].

A doua jumătate a anului 1941 avea să marcheze o schimbare a situaţiei, Asociaţia slovaco-română devenind mai activă: a propus organizarea unui concert al Filarmonicii române la Bratislava, schimburi de vizite între ziariştii români şi slovaci, programarea unor emisiuni radio pentru popularizarea culturii celor două ţări şi organizarea unor conferinţe cu profesori universitari din România şi Slovacia[7]. Au fost propuse schimburi de pelicule cinematografice pe teme culturale, reprezentaţii de gală la Teatrele Naţionale din Bratislava şi Bucureşti, de ziua celor două ţări, organizarea unor expoziţii de artă, înfiinţarea de lectorate universitare şi semnarea unei Convenţii culturale care să o înlocuiască pe cea din 1936 cu Cehoslovacia[8]. În centrul acestor preocupări aveau să stea Mihai Antonescu, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, şi J. Stano, preşedintele slovac al Societăţii culturale.

În vederea unei colaborări mai strânse pe platforma antimaghiară, România şi Slovacia s-au apropiat şi de Croaţia. În iulie 1941, Legaţia română de la Zagreb a propus crearea unei Asociaţii culturale tripartite croato-româno-slovace[9]. Aceasta ascundea un proiect politic care ar fi înconjurat Ungaria şi care ar fi pregătit o viziune comună de luptă împotriva propagandei maghiare. Sensibilităţile trezite în Ungaria de aceste iniţiative i-au făcut pe decidenţii maghiari să se plângă Germaniei, iar presiunile Berlinului la Bratislava au avut efect. Croaţii erau prea dependenţi de Italia, iar slovacii s-au arătat foarte precauţi în realizarea unui acord politic tripartit împotriva Ungariei fără acordul nemților[10]. Incapacitatea apropierii din punct de vedere politic a favorizat o strângere a legăturilor în domeniul cultural, completat de schimburi de informaţii pentru realizarea unei documentaţii comune[11]. Mai exact, era vorba de o documentaţie anti-maghiară care să fie utilă în momentul încheierii războiului şi pentru pregătirea unui tratat de pace în noile frontiere postbelice. Ofensiva militară comună împotriva Uniunii Sovietice a impus intensificarea legăturilor culturale dintre cele două ţări. Aceasta ar fi putut rămâne la nivel declarativ, dar participarea armatei maghiare la acelaşi efort militar şi propaganda activă a Budapestei în urmărirea propriilor scopuri au dus la stabilirea unor acţiuni concrete.

La 2 decembrie 1941, a avut loc şedinţa Comitetului organizatoric al Asociaţiei slovaco-române. Stano a vorbit despre realizările societăţii din acea toamnă. El a amintit şi nerealizările, punând problema sediului şi propunând ca, pe viitor, conferinţele şi şedinţele să fie organizate lunar. El a solicitat Ministerului Afacerilor Externe de la

[5] AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 235.
[6] *Ibidem*, f. 262−263.
[7] *Ibidem*, f. 443.
[8] *Ibidem*, f. 449−450.
[9] *Ibidem*, f. 321; vezi şi vol. 15, f. 609.
[10] *Ibidem*, vol. 11, f. 328−329.
[11] *Ibidem*, f. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bratislava un sediu propriu, iar până la soluționarea doleanței sale cerea societății Automobil Clubul Slovac să îi ofere unul provizoriu. Stano s-a arătat nemulţumit de faptul că Asociația primise un fond de carte din România, dar cum nu avea un sediu unde să îl depoziteze, cărțile rămâneau la Legația română. El sugera organizarea, cu ocazia Zilei Naţionale a României, a unor schimburi de vizite între mari personalități culturale şi academice, conferinţe pe tema României ş.a. De asemenea, a propus ca o parte din banii cu care activa Asociația să fie virați de firmele şi întreprinderile slovace care aveau legături economice cu România[12]. Devenit noul ministru plenipotenţiar al României la Bratislava, din martie 1941, Gheorghe Elefterescu a cerut la Bucureşti o subvenţie echivalentă cu 30.000 de coroane slovace pentru sediul Societății[13].

Pentru anul 1942, Asociația slovaco-română îşi continua programul de propagandă, cu principalele direcții pentru care fusese creată. Astfel, presa românească trebuia să publice traducerea unor articole din ziarele slovace, secretarul de presă al Legației, Mihai Pop, fiind desemnat cu alegerea textelor ce urmau să vadă lumina tiparului în presa din România. În cadrul conferinţelor ce aveau să fie organizate s-a inițiat, doar pentru lunile martie−aprilie, deplasarea în România a unor profesori slovaci − între care A. Jurovachi, A. Stefanek, B. Varsik, L. Knapek – care să conferențieze aici. Pentru acelaşi interval temporal, profesorii români: Silviu Dragomir, Victor Papacostea, N. Daşcovici şi P. Caraman erau solicitaţi să vorbească în Slovacia. De asemenea, era prevăzută şi vizita lui Dinu Lipatti în aceeaşi țară, în martie−aprilie, pentru a susţine un concert. La 5 septembrie, era anunţat Târgul de mostre de la Bratislava, cu titlul „Donau-Messe”, unde România era aşteptată să organizeze un pavilion naţional propriu. Se prevedea, totodată, ca în cadrul unui congres organizat de inginerii din Slovacia, ce urma să aibă loc în primăvară, la Ružomberok, să participe industriaşi, comercianţi, instituţii financiare şi economişti din România. În primăvara anului 1942, mai era prevăzută o reuniune profesională la Bucureşti, unde erau aşteptaţi omologii slovaci şi croaţi ai Societăţii Scriitorilor Români[14]. Pentru luna ianuarie 1942, Asociația slovaco-română avea în pregătire organizarea unei vitrine cu carte românească la cea mai mare librărie din Bratislava[15]. Diplomația culturală românească avea în vedere promovarea specificului şi particularităţilor naţionale, prin intermediul creaţiilor artistice sau ştiinţifice. Dar întreaga strategie de promovare culturală ocupa un loc tot mai coerent în acțiunea de justificare a intereselor politice.

Presa şi propaganda

Atât românii şi slovacii, cât şi maghiarii, au căutat să promoveze o imagine pozitivă a propriilor naţiuni şi a rolului acestora în relaţiile internaţionale. Această imagine era legată de trăsăturile culturale, reflectate şi în politica externă. Maghiarii erau văzuţi ca un popor belicos şi asupritor, care nu respecta principiul naţionalităţilor. La rândul lor, ungurii au încercat să acrediteze ideea superiorităţii naţiunii şi culturii lor în bazinul dunărean. În final, politica revizionistă a Budapestei a fost inspirată de ideile lui Pál Teleki şi a fost aplicată în teritoriile dobândite în primii ani ai războiului chiar şi după moartea sa. El combina concepţia tradiţională a Ungariei Sfântului Ştefan cu ideile mai noi, conform cărora revizuirile teritoriale nu puteau fi obţinute în totalitate. Această

[12] *Ibidem*, vol. 15, f. 84−85.
[13] *Ibidem*, f. 103.
[14] *Ibidem*, vol. 12, f. 7−8.
[15] *Ibidem*, vol. 11, f. 557.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viziune a fost aplicată în politica minorităţilor, în care ungurii, considerându-se poporul unei civilizaţii superioare, trebuiau să se bucure de întâietate[16]. Cum nici Ungaria nu era pe deplin mulţumită de rezultatele celor două acorduri vieneze, dorea să pună într-o lumină proastă cele două ţări cu care se afla în litigiu. Ungaria dorea să ocupe întreaga Slovacie şi întreaga Transilvanie şi nu precupeţea niciun efort pe tărâm propagandistic pentru a-şi justifica intenţiile. Din punct de vedere politic şi militar, Ungaria era conştientă că nu avea forţa necesară să îşi realizeze dezideratele. România şi Slovacia doreau revizuirea acordurilor de la Viena, sau măcar fortificarea frontierelor cu Ungaria, deja existente. Din 1941, la efortul comun de combatere a propagandei maghiare s-a adăugat şi Croaţia lui Ante Pavelić, ţară apărută tot în urma unor sacrificii teritoriale. Croaţia, România şi Slovacia înconjurau Ungaria, dar niciuna nu avea forţa de a obţine decizia în condiţiile în care Reich-ul nazist domina continentul. Astfel, diplomaţia culturală a devenit domeniul luptelor din umbră, care completa mijloacele politice şi militare ale acestor ţări.

În 30 aprilie 1941, a fost reînfiinţat Ministerul Propagandei Naţionale, la iniţiativa lui Mihai Antonescu. El a înţeles rolul propagandei în război şi voia să-i dea acesteia o nouă dimensiune, mai ofensivă, mai ales în ţările cu care aveam relaţii diplomatice. Profesorul Antonescu înţelegea că promovarea unei imagini pozitive a României în străinătate depindea de fondurile alocate şi de calitatea oamenilor angajaţi în acest demers. Scriitorii şi oamenii de cultură, în calitatea lor de formatori de opinie, au fost revalorizaţi[17]. Că acest domeniu era propagandistic e dovedit de faptul că diplomaţia culturală nu a fost pusă sub coordonarea Ministerului Culturii, ci a Ministerelor de Externe şi al Propagandei Naţionale. În acelaşi timp, a fost organizat un birou de coordonare a ataşaţilor culturali şi de presă pe lângă Direcţia de Studii şi Documentare din cadrul Ministerului. Ataşaţii trebuiau să identifice mijloacele de propagandă şi de promovare a imaginii României în străinătate[18]. Cum Transilvania devenise tema favorită, „sufocând" alte subiecte[19], Slovacia reprezenta un partener important, deoarece avea deziderate similare, provenite din teritoriile cedate Ungariei. La Bratislava nu a existat un ataşat cultural, dar, prin Mihai Pop, secretarul Legaţiei Regale a României din capitala Slovaciei, şi Moise Baltă, şeful Serviciului de Presă al aceleiaşi Legaţii, se ţinea evidenţa acţiunilor propagandistice ale României în Slovacia; care căpăta astfel o mare importanţă, fiind printre primele ţări în care au fost distribuite publicaţii româneşti. Asociaţia culturală devenea instrumentul prin care erau implementate proiectele bilaterale.

Direcţia de Presă externă căpăta un rol tot mai important, urmând să aibă un rol persuasiv şi nu doar unul de informare. Existau câteva criterii stricte de selectare a participaţilor la misiunile culturale din străinătate: trebuiau să fie profesori universitari, ziarişti cunoscuţi, de preferat în domeniul dreptului internaţional, al politicii sau economiei, să fie vorbitori de limbi străine şi să aibă relaţii în străinătate[20]. I. Popescu-Spineni îi sugera lui Ion Antonescu, printr-o scrisoare, că „trimiterea câtorva universitari ar aduce mari foloase patriei noastre. Avem în ţară, domnule mareşal, mari matematicieni, patru fizicieni, chimişti, jurişti, naturalişti, istorici care prin conferinţele lor, în care noutatea

[16] Ablonczy Balázs, *Transilvania reîntoarsă 1940−1944*, traducere de Ana I. Scarlat, Iaşi, Editura Institutul European, 2014, p. 38−39.

[17] Mioara Anton, *Propagandă şi război. Campania din Est 1941−1944*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2007, p. 72−73.

[18] *Ibidem*, p. 244.

[19] *Ibidem*, p. 14.

[20] *Ibidem*, p. 248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să fie obligatorie, ar contrabalansa propaganda duşmană care ne prezintă lumii ca un popor cu oarecari vagi înclinaţii spre artă, dar cu desăvârşire lipsit de cultură". Iar Ion Vinea sublinia, într-un editorial, că „pretenţiile politice ale unui stat trebuie să se sprijine pe o forţă culturală corespunzătoare"[21]. Asociaţia era revalorizată şi trebuia să fie un liant între cele două ţări, mediind iniţiativele propagandistice prin intermediul cooperării în plan cultural.

Şi în Slovacia situaţia era similară. Din toamna anului 1940, triumviratul format din Vojtech Tuka, Alexandr Mach şi Karol Murgaš, care reprezenta echipa de promovare a ideologiei naţional-socialiste în Slovacia, a condus ziarul de mare tiraj „Slovak", oficiosul regimului, cotidian de răspândire a ideilor naţionaliste pe teritoriul Slovaciei. Mach, care avea în coordonare propaganda slovacă, a reuşit să adune în redacţia ziarului o serie de intelectuali slovaci cu notorietate, conduşi de scriitorul Milo Urban. Slovacii de pretutindeni erau îndemnaţi să găsească valorile comune în naţional-socialism, de la care, susţineau propagandiştii de la Bratislava, se aştepta supravieţuirea poporului slovac[22]. *Mass-media* aveau un rol din ce în ce mai important în strângerea legăturilor româno-slovace. În acest sens, presa de la Bratislava şi cea de la Bucureşti trebuia să aibă o aceeaşi poziţie în preîntâmpinarea propagandei maghiare. Gazeta „Slovak" a publicat cele mai multe materiale despre România.

În şedinţa Consiliului de Miniştri din 22 iulie 1941, ministrul de Externe, Mihai Antonescu, a prezentat pe larg poziţia ostilă a unei părţi a presei maghiare, care încălca Armistiţiul de Presă, aducând totodată în discuţie relaţiile cu Croaţia şi Slovacia. Acest armistiţiu a fost impus de Germania, care şi-a arătat nemulţumirea faţă de ostilitatea făţişă dintre micii aliaţi din Axă. În condiţiile începerii războiului împotriva Uniunii Sovietice, Berlinul a cerut expres ca propaganda din aceste ţări să fie direcţionată spre efortul de război, diferendele dintre ele urmând să fie rezolvate la finalul confruntării militare cu URSS. Mihai Antonescu a stopat campania antimaghiară din presa românească, dar a pregătit şi o alternativă pentru ofensiva propagandistică de mai târziu. El propunea o apropiere de cele două ţări şi declara că va „organiza un sistem de colaborări culturale, deocamdată, în cadrul cărora asociaţii culturale româno-croato-slovace îşi vor începe, în foarte scurtă vreme, activitatea". El pomenea de necesitatea organizării unor vizite trilaterale, care să pună bazele unei colaborări mai ample în diverse sfere de activitate. Cooperarea avea în vedere o anumită compatibilizare în domeniul cultural, care „să apropie cât mai mult aceste popoare, care au foarte multe interese asemănătoare"[23].

Cu toate acestea, singurele măsuri concrete de colaborare au venit din domeniul presei, care cădea în responsabilitatea Ministerului Propagandei Naţionale. Biroul de Presă beneficia de suportul unui Serviciu de Curieri în cadrul Ministerului de Externe, prin intermediul căruia erau expediate materialele propagandistice în străinătate. Totodată, Serviciul Referenţilor de limbi străine monitoriza presa venită din străinătate şi întocmea sintezele privind informaţiile despre România, publicate în presa străină[24].

---

[21] Apud *ibidem*, p. 250–251.

[22] Anton Hruboň, *Náčrt politickej činnosti Alexandra Macha ad oktobra 1938 do júla 1940*, în *Moderné dejiny Slovenska I. Zbornik odbornych prispevkov k historii Slovenska v. rockoch 1918–1945*, Ružomberok, 2008, p. 26–27.

[23] *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, *iulie–septembrie 1941*, ediţie de Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2000, doc. 8, p. 163.

[24] Mioara Anton, *op. cit.*, p. 246.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Serviciul Presei Române din străinătate trebuia să redacteze buletine zilnice. Biroul telefonatelor avea un reprezentant la Bratislava, iar din 1942 şi un serviciu de presă, care ţinea legătura cu autorităţile şi *mass-media* din Slovacia[25]. Cenzura avea în vedere cotidianele străine care intrau pe teritoriul românesc; 78 de titluri de ziare şi reviste în limba slovacă erau solicitate de români[26]. Din 1942, Slovacia făcea parte din Secţia a V-a, alături de Croaţia, fiind coordonată de O. V. Cisek[27]. Ziarele slovace au alocat pagini speciale realităţilor din România şi imaginii pe care propagandiştii de la Bucureşti doreau să o creeze în ţara aliată. La rândul ei, presa românească prelua articole de la Direcţia de Propagandă slovacă şi promova imaginea unei ţări care împărtăşea soarta României. Astfel de servicii funcţionau în toate capitalele ţărilor Pactului Tripartit, dar relaţia cu Slovacia era avantajată tocmai de numitorul comun. Nu întâmplător, s-a hotărât ca schimburile de informaţii şi materialele documentare/propagandistice în problema maghiară (care trebuiau să parvină celor două părţi) să fie secrete, să evite Ungaria şi Legaţiile de acolo. Această colaborare trebuia să se facă prin intermediul diplomaţilor de la Legaţiile României şi Slovaciei din Berlin[28].

Abia în toamna anului 1941 s-a readus în discuţie strângerea legăturilor dintre cele două ţări, prin mijlocirea unor contacte între elitele culturale din România şi Slovacia. În toamnă, Mihai Antonescu a trecut la reorganizarea structurilor Ministerului Propagandei Naţionale, fiind nemulţumit de rezultatele obţinute până în acel moment. Antonescu se plângea că, după trei ani de propagandă anti-maghiară, nu se reuşise o ameliorare a imaginii negative pe care România o avea în presa străină. La Bucureşti se considera că propaganda maghiară, care continua să vorbească despre „nedreptatea de la Trianon", avea mijloace mult mai eficiente şi resurse mult mai mari. De aceea, insuccesul cauzei româneşti era pus pe seama lipsurilor materiale şi financiare[29]. Românii puneau succesul ungurilor pe seama resurselor mult mai mari ale Budapestei. Istoricul Ablonczy Balázs a făcut un calcul al bugetului anual al cheltuielilor avute de guvernul budapestan cu administrarea părţii de nord a Transilvaniei în anii războiului[30]. Dacă luăm în serios aceste cifre, observăm că nici ungurii nu stăteau mai bine şi că nu diferenţele de resurse financiare au împiedicat propaganda românească să se bucure de succesul scontat. Cum rezultatele propagandei culturale necesitau un anumit timp şi nu erau palpabile, efortul trebuia să fie susţinut. De aceea, România se concentra pe relaţia cu ţările care aveau diferende cu Ungaria, spre a forma un „bloc", cu o singură poziţie faţă de Budapesta[31]. Comunităţile româneşti sau slovace din Ungaria trebuiau la rândul lor antrenate în dezbaterea de idei. Slovacia şi Croaţia erau ţările vizate, proiectul unei alianţe politice fiind susţinut de cooperarea în plan propagandistic şi cultural.

În instrucţiunile trimise Legaţiei de la Bratislava, în octombrie 1941, se vorbea despre necesitatea unei colaborări mai strânse între presa românească şi cea slovacă. Mihai Antonescu propunea ca universitarii români şi cei slovaci să scrie şi să publice cât mai multe articole despre legăturile bilaterale şi despre „trecutul de suferinţe comune". Textele trebuiau să atingă probleme economice, istorice şi „informaţiuni plastice şi

[25] *Ibidem*, p. 78.
[26] *Ibidem*, p. 83.
[27] *Ibidem*, p. 251.
[28] AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 271.
[29] Generalul Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareşalul Antonescu (Calea României spre Statul satelit)*, ediţie de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1996, p. 279.
[30] Ablonczy Balázs, *op. cit.*, p. 221.
[31] Mioara Anton, *op. cit.*, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pitoreşti" despre cele două ţări. Un plan concret viza înfiinţarea societăţii „Dunărea", care să fie echivalentul celei slovace „Matica Slovenska". Direcţia de documentare din cadrul Ministerului Propagandei urma să pregătească materialele care aveau să stea la baza unei conferinţe comune, organizată la Sinaia, şi să strângă informaţii esenţiale pentru lucrările viitoarei conferinţe de pace. Vizita ministrului Economiei Naţionale, Ion Marinescu, la Bratislava depăşea strictul caracter economic, pregătind şi un acord cultural. Mihai Antonescu preciza în instrucţiunile sale că „cea mai bună metodă este aceea a unor simple acorduri de ordine morală şi spirituală ca să întreţină opiniile publice, pregătind momentele hotărâtoare"[32]. Mihai Pop era însărcinat să pregătească acest acord prin conferinţe şi dezbateri pe tema relaţiilor româno-slovace. Se vorbea chiar de organizarea unor tabere româneşti în Munţii Tatra şi a unora slovace în regiunea Predeal − Sinaia[33]. Diplomaţia românească vedea în strângerea relaţiilor culturale dintre cele două ţări doar un auxiliar al raporturilor politico-diplomatice. Mihai Antonescu solicita oficiilor diplomatice să insiste pe lângă guvernele pe lângă care erau acreditate să-şi diversifice mijloacele de susţinere a cauzei naţionale. În 1941, el avea în vedere rolul României în noua Europă condusă de Germania. În acest context, Asociaţia culturală trebuia să pregătească termenii acordului cultural.

Interferenţe culturale

Asociaţia culturală s-a numărat printre organizatorii care au mijlocit un important număr de vizite ale slovacilor în România, respectiv ale românilor în Slovacia. Între anii 1941 şi 1944 au avut loc mai multe întâlniri reciproce ale unor delegaţii din România şi Slovacia. Acestea au cuprins ziarişti, oameni de cultură, scriitori şi militari. Din 1941, s-a pus problema ca aceste contacte să fie periodice şi să cuprindă o gamă largă de invitaţi. În primul eşalon au stat gazetarii. În martie, Ivan Milecz l-a întâlnit pe subsecretarul de stat al Propagandei, Alexandru Marcu, pentru a pregăti o vizită a unui grup de scriitori şi literaţi slovaci în România. Acum s-a pus problema ca vizita să includă şi scriitori din Croaţia. O primă vizită a fost efectuată de un grup de ziarişti slovaci care, în toamna anului 1941, au petrecut două săptămâni în România. Tot atunci s-a luat decizia ca următoarele reuniuni trilaterale să aibă loc în octombrie, la Bratislava, şi în 1943, la Zagreb. Andrej Dobrota, redactor la ziarul „Slovak", a publicat un volum de reportaje de călătorie, intitulat *Dnesne Rumunsko* (România de azi), menit să popularizeze România printre cititorii slovaci. Volumul a fost inspirat de vizita sa în România, din octombrie 1941, iar reportajele sale au fost publicate şi în gazeta la care lucra autorul. Se dorea ca volumul să fie o „legătură veşnică a prieteniei slovaco-române", dar nu a depăşit barierele propagandistice ale epocii[34]. „Nove Slovensko" a publicat şase pagini despre România şi legăturile de prietenie dintre cele două popoare. Textului i se anexează fotografii din timpul vizitei scriitorilor slovaci în România, respectiv a celor români în Slovacia, şi imagini din viaţa slovacilor din România[35]. În lunile februarie−martie 1942, a avut loc şi un schimb de vizite la nivel militar al unor delegaţii din cele două ţări[36].

[32] Petre Otu, *Relaţii militare româno-slovace. 1939−1944. Mihai Antonescu visează o altă Mică Antantă*, în *MI*, februarie 1997, p. 42.

[33] AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 484−487.

[34] Serviciul Arhivelor Naţionale Istorice Centrale (infra, SANIC), fond Ministerul Propagandei Naţionale. Presa externă, 1268, f. 283.

[35] *Ibidem*, 1271, f. 216.

[36] František Cséfalvay, Ľubica Kázmerová, *Slovenská republika 1939−1945. Chronologia najdôležitejšich udalosti*, Bratislava, Historický ústav SAV, 2007, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În iulie 1942, gazetarii români au întors vizita, trecând prin cele mai importante localităţi din Slovacia. În februarie 1943, a sosit în Bucureşti o delegaţie culturală slovacă pentru reuniunea anuală a comisiei mixte[37]. În iulie acelaşi an, ministrul Educaţiei Naţionale, Ioan Petrovici, a condus vizita reprezentanţilor Educaţiei şi Culturii Naţionale în Slovacia[38]. Tido Gaspar, şeful Ministerului Propagandei Naţionale de la Bratislava, a condus o delegaţie de scriitori din Slovacia şi Croaţia, care vizitau România[39]. În cadrul întâlnirii s-a întocmit o listă cu cele mai importante titluri din literatura şi dramaturgia celor trei naţiuni, care trebuiau promovate în aceste ţări. Localitatea Nădlac din judeţul Arad, capitala comunităţii slovacilor din România, a devenit un punct obligatoriu de trecere pentru delegaţiile slovace care vizitau ţara[40]. În cadrul acestor întâlniri, s-au pus bazele unor colaborări pe linie culturală, artişti, oameni de cultură şi oameni de ştiinţă din cele două ţări fiind angrenaţi în promovarea imaginii ţărilor lor în România, respectiv în Slovacia. Personalităţi precum dirijorul George Georgescu de la Filarmonica Naţională, pianistul Dinu Lipatti, scriitorul Liviu Rebreanu, istoricii Victor Papacostea şi Ioan Lupaş au vizitat Slovacia şi Croaţia[41].

Asociaţia s-a implicat şi în organizarea unor evenimente culturale. Sub patronajul Asociaţiei, în noiembrie 1942, a fost organizată la Teatrul Naţional din Bratislava „Săptămâna culturii române". Cântăreţi şi dansatori români au fost primiţi de omologii lor slovaci. Lunar, gazetele şi revistele româneşti publicau articole despre cultura, literatura şi spiritualitatea slovacă[42]. Alte evenimente organizate de Societatea slovaco-română s-au derulat la Trenčin şi Prešov, unde au fost înfiinţate două filiale. De un mare succes s-au bucurat iniţiativele în domeniul muzical. Astfel, s-a stabilit ca, periodic, ansambluri artistice, muzicieni şi formaţii muzicale să viziteze Slovacia pentru a susţine spectacole. „În cadrul Ministerului Propagandei era foarte natural; eu însumi voi trimite Filarmonica să dea concerte la Bratislava şi la Zagreb, ca semn de cooperare pe planul acesta de ordin spiritual între trei popoare, prefaţă a altor acţiuni pe care le organizez pe plan politic şi pentru aceasta trebuie să dau Filarmonicii o subvenţie", declara Mihai Antonescu în şedinţa Consiliului de Miniştri din 29 august 1941, ca un prim semn al strângerii legăturilor culturale dintre cele trei ţări[43]. Evenimentul anului 1941 a fost concertul filarmonicii României la Teatrul Naţional din Bratislava, organizat la 26 octombrie, sub patronajul Societăţii slovaco-române. Au fost cântate piese din repertoriul compozitorului George Georgescu şi din cel al unor compozitori slovaci. Cei 80 de membri ai filarmonicii au fost întâmpinaţi de Tido Gašpar, de membrii Legaţiei României, de secretarul Partidului Naţional Slovac şi de presă. J. Stano a oferit o masă membrilor filarmonicii, iar Elefterescu a organizat pentru aceştia o recepţie la Legaţie, unde a fost invitat întregul corp diplomatic acreditat la Bratislava. „Slovak" a etichetat evenimentul ca un bun prilej de a promova cultura şi muzica românească în Slovacia[44]. Concertul s-a bucurat de un mare succes, fiind prezenţi în sală preşedintele Republicii şi

[37] SANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale, Presa internă, 773/1943, f. 80.
[38] AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 13, f. 302−304.
[39] SANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale. Presa internă, dosar 601, f. 435.
[40] Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 155−156.
[41] Florin Anghel, *Diplomaţia clandestină. Eşecul proiectului noii Mici Înţelegeri, 1941−1943*, în *Istoria: contribuţii în căutarea unui nou mesaj. Profesorului Ion Stanciu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coord. Iulian Oncescu şi Silviu Miloiu, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2005, p. 258.
[42] Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 158−159.
[43] *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, doc. 22, p. 456.
[44] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale. Presa internă, 522/1941, f. 215; vezi şi Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 153−154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

membrii guvernului. În telegrama sa către ţară, ministrul român descria atmosfera în care s-a ţinut recitalul: „[…] adaug numai că cele două zile pe care orchestra le-a petrecut aici au fost prilejul unui şir de călduroase manifestaţiuni de prietenie româno-slovacă care a întrecut toate celelalte manifestaţii similare”[45]. Şi concertul susţinut la 3 august 1942 de Ion şi Maria Fotino la Trenčianske Teplice, cu lucrări din opera lui George Enescu, Sabin Drăgoi şi Gheorghe Dumitrescu, a fost elogiat de presa slovacă, mai ales pentru virtuozitatea artiştilor români[46]. Gazeta „Slovak” a publicat un interviu cu Maria şi Ion Fotino după concert[47]. Aceste manifestări au continuat şi în anii următori.

Şi diplomatul slovac acreditat la Bucureşti, Ivan Milecz, s-a implicat în acţiuni similare, pe linia strângerii relaţiilor culturale. Secretariatul General al Primăriei Capitalei i-a trimis lui Ivan Milecz două invitaţii pentru a participa la spectacolul inaugural al sălii „Fantastic”, unde Societatea Funcţionarilor comunali „Arta” organiza un prim eveniment în decembrie 1942[48]. La 16 aprilie 1943, Cercul Subofiţerilor Activi „Colonel Gh. Poenaru” a organizat un concert de muzică vocală la Ateneul Român, cu scopul de a strânge fonduri pentru orfanii de război şi familiile subofiţerilor din această structură, căzuţi la datorie. Cu acest prilej, misiunile diplomatice de la Bucureşti, între care şi cea a Slovaciei, erau rugate să achiziţioneze cât mai multe bilete la eveniment, „contribuind în felul acesta la eforturile noastre”[49].

Sub raport ştiinţific, relaţiile bilaterale au fost completate prin organizarea unor conferinţe pe diferite teme, cu specialişti, oameni de litere sau profesori universitari români şi slovaci, care să susţină periodic prelegeri în ţara parteneră. Tematica acestor conferinţe era foarte variată: de la cele pe teme istorice şi naţionale la cele cu caracter tehnic. Încă din ianuarie 1942, au început să funcţioneze lectoratele de limba română şi slovacă la Universităţile din cele două capitale. Cursurile de limba română erau gratuite. Mai mult, în jurul Catedrei de limba română de la Universitatea din Bratislava s-a organizat un alt tip de promovare a imaginilor reciproce şi de strângere a legăturilor culturale. La Bratislava a fost deschis un Lectorat român, care s-a ocupat de traducerea mai multor scriitori, avându-l ca prim titular pe profesorul Pandele Olteanu[50]. Momente importante, care nu au scăpat atenţiei Direcţiilor de Propagandă din cele două ţări, au fost zilele naţionale: 10 mai pentru România, respectiv 15 martie pentru Slovacia. La rândul său, ziaristul Gheorghe Sbârcea de la „Curentul” s-a preocupat ca presa românească să primească şi să publice materiale despre Slovacia, mai ales articole pe tema „Slovacia lui Andrej Hlinka”. De asemenea, şi diferite organizaţii de femei s-au implicat în activităţile de cooperare româno-slovace[51].

Pe linia strângerii legăturilor culturale româno-slovace, Ministerul Propagandei Naţionale a dat un bogat inventar de lucrări ştiinţifice şi culturale, pentru a fi distribuit prin Ministerul Afacerilor Externe „personalităţilor cele mai potrivite, care ar putea să folosească în cercetările lor ştiinţifice şi politice”. Inventarul cuprindea atlase, hărţi etnografice, lucrări statistice, evidenţele recensămintelor din România şi studii istorice care popularizau istoria şi geografia României în Slovacia. Legaţia României le-a expediat

[45] AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 517.

[46] SANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale. Presa externă, 1271, f. 14; vezi şi AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 2, Generale, f. 224.

[47] SANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale. Presa externă, 1271, f. 82.

[48] Slovensko Narodne Archiv, fond Ministerstvo Zahraničnych veci 1939−1945, škat. 506, d. 57.

[49] *Ibidem*, d. 839.

[50] Dagmar Maria Anoca, *Slovacistica la Universitatea din Bucureşti*, în *Rsl*, vol. XLVI, nr. 1, 2010, p. 10.

[51] Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

premierului V. Tuka şi secretarului Ministerului de Externe slovac, Štefan Polyak, fiind distribuite, prin Serviciul de Presă, Seminarului de istorie din cadrul Facultăţii de Litere din Universitatea de la Bratislava, unor profesori universitari colaboratori ai regimului politic şi unor societăţi de cultură din Slovacia care aveau legături cu asociaţii omoloage din România. Între beneficiari s-au numărat Pavel Horvath, directorul Oficiului de statistică din Slovacia, absolvent al Liceului din Oradea, şi colonelul de stat-major Augustin Malár, care efectuase mai multe vizite în Transilvania, în judeţele Bihor şi Braşov. Decanul Facultăţii de Teologie din Bratislava şi-a declarat satisfacţia pentru primirea materialelor şi a scris Legaţiei României o scrisoare din care reiese interesul slovacilor pentru această iniţiativă: „[…] cu viu interes am studiat aceste hărţi şi am văzut că României, ca şi Slovaciei, i s-a făcut o nedreptate mare, deoarece un număr atât de considerabil de români a fost rupt din trupul naţiunii. Noi, slovacii, mai bine ca orice alt popor, [îi] înţelegem pe români şi simţim cu ei. Credem că în viitor şi lor şi nouă li se va face dreptate". Şi redactorii gazetelor „Politika" şi „Slovenska Liga" au apreciat materialele primite din România, promiţând că, pe baza lor, vor ataca punctul de vedere maghiar. Un semn că acest demers a fost un succes a fost şi faptul că slovacii semnalau existenţa unor studii germane despre situaţia etno-demografică din bazinul carpatic, care nu erau cunoscute în România[52]. Pavel Horvath a trimis şi el o scrisoare de mulţumire pentru acele materiale, reiterând că viitoarea colaborare româno-slovacă „este socotită aici ca o necesitate folositoare scopurilor ce urmărim". Moise Baltă propunea diriguitorilor Ministerului Propagandei Naţionale din România să preia modelul slovac, traducând în limba germană orice material propagandistic; şi, acolo unde era cazul, şi în limbile altor ţări[53]. Faptul că în Slovacia exista un interes pentru România o dovedeşte şi prezenţa unor intelectuali care vorbeau limba română. Lucrările de istorie, mai ales a Transilvaniei, erau privite cu interes în campania comună împotriva ungurilor. Foarte mulţi cititori ai unei recenzii publicate de „Slovak" au cerut achiziţionarea lucrării recenzate, *Transilvania sub unguri şi români*, semnată de V. Teodorescu[54]. Gazeta „Slovak" mai publica, într-un număr special, un *Atlas lingvistic român* pentru popularizarea limbii române printre slovaci[55].

Relaţiile de presă trebuiau strânse şi prin intermediul posturilor de radio ale celor două ţări. Astfel, a apărut ideea unei serii de emisiuni radiofonice sub egida „Ora României", respectiv „Ora Slovaciei". Agenţia Rador a iniţiat, prin Moise Baltă, deschiderea unei colaborări cu agenţia slovacă STK (Slovenska Tlačová Kancelária). Directorul acesteia, Milan Hanko, era foarte încântat de colaborarea dintre cele două agenţii de Radio care ar fi consolidat relaţiile dintre România şi Slovacia. De altminteri, Milan Hanko intenţiona să viziteze România, pentru stabilirea relaţiilor tehnice dintre cele două agenţii[56]. În orice caz, emisiunea „Ora Slovaciei" a fost inaugurată în luna august 1941[57]. Pentru programul „Ora României", s-a propus completarea discografiei aflate în posesia radioului slovac cu discuri de muzică populară din Transilvania, Bucovina şi Moldova, cu colinde tradiţionale româneşti, dar şi cu lucrări de muzică cultă, corală şi simfonică[58]. Şi alte posturi de radio slovace au transmis emisiuni pe tema

[52] SANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale. Presa externă, 1170, f. 166−167.
[53] *Ibidem*, f. 192.
[54] *Ibidem*, 1216, f. 35.
[55] Idem, Presa internă, 527/1940−1941, f. 214.
[56] Idem, Presa externă, 1216, f. 213.
[57] AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 361.
[58] SANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale. Presa externă, 1216, f. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relaţiilor româno-slovace şi conferinţe de popularizare a culturii şi civilizaţiei româneşti în Slovacia[59]. În 1941, a debutat un program special, intitulat „Ora ostaşului”. Acesta era destinat exclusiv problemelor frontului şi a avut o emisie zilnică în 1941, apoi trei emisiuni pe săptămână în anii următori.

Cinematografia a avut un rol semnificativ în campania de justificare a obiectivelor politice şi militare ale României. Direcţia cinematografică a pregătit o listă de filme documentare, însoţite de jurnale de front, care au fost trimise în ţările aliate sau neutre, între ele regăsindu-se şi Slovacia. Cinematografele din Slovacia au difuzat câteva filme româneşti, între care bucurându-se de elogii cele despre frumuseţile din Ţara Moţilor şi despre mănăstirile din Bucovina. Au putut fi vizionate şi documentare despre petrolul românesc, dar şi despre participarea trupelor române în războiul împotriva URSS. În plus, compania de film „Nastup” a fost înfiinţată tocmai pentru a produce filme documentare şi de propagandă[60]. Aceste filme erau prezentate în jurnale cinematografice şi se bucurau de atenţia propagandiştilor de la Bratislava pentru legitimarea campaniei anticomuniste la care participa şi armata slovacă. Aceştia au propus, la rândul lor, să trimită în România câteva filme realizate în Slovacia, pentru a fi prezentate atât publicului românesc, cât şi minorităţii slovace din Transilvania[61].

Acordul cultural româno-slovac şi ultimele iniţiative

Anul 1942 a adus un mare număr de evenimente în domeniul cultural. Cel mai important moment al relaţiilor româno-slovace a fost semnarea acordului cultural dintre cele două ţări. Apărute înaintea celui de-al Doilea Război Mondial, înţelegerile de acest tip au fost tratate cu superficialitate de diplomaţia românească. Încă din anii ’20, România semnase astfel de acorduri cu Cehoslovacia, Polonia şi Franţa, dar acestea nu au fost lărgite. Abia nevoia strângerii rândurilor şi sarcina propagandistică pe care cultura a căpătat-o tocmai în anii sângeroasei confruntări au impus semnarea unor acorduri culturale între România şi partenerii săi din Pactul Tripartit. Prin intermediul tratatelor şi acordurilor bilaterale, diplomaţia românească a urmărit promovarea patrimoniului cultural-istoric, considerată un domeniu de nişă al relaţiilor internaţionale. Astfel, între România şi Slovacia s-au semnat mai multe acte care făceau din colaborarea dintre cele două ţări o realitate. În ianuarie 1942, Mihai Antonescu şi-a anunţat dorinţa de a-i întâlni pe premierii slovac, Vojtech Tuka, şi croat, Mladen Lorković, pentru a negocia un acord cultural[62]. O ofensivă culturală care ascundea una diplomatică stătea la baza acestor acorduri. Mihai Antonescu a înţeles că războiul se prelungea pentru mult timp, iar sorţii acestuia nu mai erau clari. În aceste condiţii, era nevoie de o nouă strategie de colaborare pe linia anti-maghiară, ofensiva diplomatică trecând pe tărâm cultural. Acordul era negociat în numele preşedintelui Republicii Slovacia, Jozef Tiso, de către J. Stano, respectiv al regelui Mihai I, din partea României, de către Mihai Pop, cu dorinţa ca acesta să „se dezvolte într-o strânsă colaborare în plan cultural, printr-o mai adâncă cunoaştere reciprocă a vieţii culturale a celor două popoare”. Proiectul a fost

[59] AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 368.

[60] Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *Illustrated Slovak History. A Struggle for Sovereignity in Central Europe*, Wauconda, Illinois, Bolchazy-Carducci Publishers, 2006, p. 224.

[61] SANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale. Presa externă, 1216, f. 251−252.

[62] Dagmar Čierna-Lantayová, *Medzinárodné a vnútropolitické factory slovensko-mad'arského vzt'ahu v obdobi 1939−1945*, în *Slovenská republika 1939−1945 v medzinárodných súvislotiach*”, Bratislava, Edita Ivančkováa kol., 2012, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

redactat încă din 1941, dar a fost definitivat abia în 1942, era bilingv şi trebuia să intre în vigoare abia în anul următor[63]. Semnarea unui acord cultural nu a fost posibilă înainte de 1942, deoarece un act similar nu fusese încă semnat de cele două ţări cu Germania. Mai exact, acordul era un model al celui semnat de fiecare ţară cu Reich-ul. De aceea, acordurile reprezentau „angajamentul luat de două state de a coopera pe tărâmul ideilor şi al culturii. Acest lucru însemna că cei doi parteneri semnatari ai acordului pot să promoveze în rândul popoarelor lor înţelegere şi simpatie pentru cele mai înalte bunuri şi valori ale celuilalt popor”[64]. Cum convenţia culturală dintre Slovacia şi Reich va fi semnată în mai 1942, iar cea dintre România şi Reich abia în noiembrie 1942, acordul româno-slovac a trebuit să mai aştepte[65]. Până în acel moment, relaţiile culturale au fost coordonate de Asociaţia slovaco-română.

Cu prilejul încheierii acordului cultural, Ivan Milecz redacta un lung raport, în care informa Bratislava asupra articolelor semnate de oameni de cultură slovaci, care văzuseră lumina tiparului în presa românească[66]. Alexandru Marcu l-a asigurat pe Milecz că presa românească stătea la dispoziţia Slovaciei şi că cea mai bună dovadă a colaborării dintre cele două naţiuni a fost propaganda demarată de la început de Societatea culturală slovaco-română. Marcu recunoştea că filiala română a societăţii nu fusese la fel de activă până atunci, dar afirma că liderul ei, profesorul Ioan Lupaş, în colaborare cu secretarul P. P. Doval, avea să-i îmbogăţească activitatea. Oficialul român i-a mai promis lui Milecz că urma să se implice în selecţia personalului asociaţiei, pentru ca aceasta să devină eficientă în cel mai scurt timp. El declara că, până la semnarea acordului cultural, Asociaţia slovaco-română a avut un rol foarte important în strângerea legăturilor, de la organizarea vizitelor bilaterale la manifestările artistice şi culturale desfăşurate în Slovacia şi România. Filiala ei românească trebuia să se ridice la acelaşi nivel[67].

Propaganda românească a continuat la fel de insistent, indiferent de situaţia militară. Odată ce Germania a pierdut iniţiativa, autorităţile de la Bucureşti au căutat alte formule pentru a-şi atinge scopurile. După schimbarea sorţilor războiului, Mihai Antonescu a stăruit ca diplomaţii să susţină „dosarul românesc” în condiţiile în care Germania ar fi fost învinsă. Slovacia, care intra în categoria aliaţilor României, avea un rol de primă mărime atât în răspândirea şi culegerea de informaţii, cât şi în pregătirea unui punct de vedere comun[68]. În luna mai 1943, fostul ministru de Externe slovac, Ferdinand Durčansky, îi cerea lui Moise Baltă o serie de lucrări pentru pregătirea unui material la Institutul slovac, în vederea conferinţei de pace şi a apărării poziţiei Slovaciei în noua conjunctură internaţională, creată de înfrângerea Axei[69]. În „Evenimentul zilei” din martie 1943, Ion Vinea semna articolul *Propaganda culturală*, în care milita pentru o promovare mai activă a valorilor româneşti peste hotare. El făcea o paralelă între „vigoarea unei civilizaţii şi puterea de expansiune a unei culturi” şi susţinea că era necesară o astfel de promovare a culturii şi ştiinţei româneşti, „ajunsă la marginea lumii intelectuale”. Vinea atrăgea atenţia că, în vederea evenimentelor politice care se profilau,

[63] AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 12, f. 9−12.

[64] Irina Nastasă-Matei, *Educaţie, politică şi propagandă. Studenţi români în Germania nazistă*, Cluj-Napoca, Bucureşti, Editura Eikon, Editura Şcoala Ardeleană, 2016, p. 171.

[65] *Ibidem*, p. 172.

[66] Profesorii Ján Blaho, Andrej Mráz şi František Bokes, parlamentarii František Hrušovský şi Konštantin Čulen, directorul Academiei, Ferdinand Šuliar, secretari din ministere ca Ján Sedlák, Ján Mešťančik sau J. E. Bor, şi alţii, Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 166.

[67] *Ibidem*, p. 166−167.

[68] Mioara Anton, *op. cit.*, p. 242.

[69] SANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale. Presa externă, 1377, f. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dezastrul trupelor Pactului Tripartit de la Stalingrad reprezenta deja o schimbare a cursului războiului –, în campania de propagandă a României trebuiau să fie implicate Ministerul, Academia, întreaga presă, lumea literară şi culturală. Observând că „dreptatea nu este numai a celor prezenţi; dreptatea este de partea celui care ştie", autorul articolului era de părere că „o carte genială zăcând pe fundul unui sertar contează mai puţin decât cea mai mediocră broşură tipărită"[70].

Pe parcursul anului 1943, în cadrul reuniunilor Asociaţiei slovaco-române s-au organizat noi evenimente. În februarie, a avut loc premiera dramei lui Mircea Ştefănescu, *Undeva departe*. La societatea „Matica" au fost traduse romanul *Ion* al lui Liviu Rebreanu şi volumul *Istoria românilor*, semnat de Ioan Lupaş. Două filme de propagandă slovace, *De la Munţii Tatra la Marea Azov* şi *Sub cerul liber*, au fost trimise în România. Vojtech Tuka a avut în vedere chiar pregătirea unor ataşaţi culturali, care să fie trimişi în cele două Legaţii, spre a se stabili o şi mai strânsă cooperare[71]. La 8 aprilie 1943, s-a inaugurat filiala din Trenčin a Asociaţiei româno-slovace, în prezenţa lui Stano, Mihai Pop şi a prefectului regiunii Trenčianska. Evenimentul a fost evidenţiat prin recitaluri din poeziile lui Eminescu şi din muzica lui Sabin Drăgoi[72]. Asociaţia culturală a prezentat, în noiembrie 1943, în amfiteatrul Universităţii din Bratislava, o serie de comunicări despre dramaturgia românească[73]. Şi în 1944 a fost sărbătorită Ziua naţională a României la Bratislava. Asociația româno-slovacă s-a îngrijit ca programul manifestărilor să cuprindă emisiuni radio și conferința de la Universitate a lui Pandele Olteanu[74].

Din 1943, România a luat în calcul ieşirea din război şi o pace separată cu Naţiunile Unite. Proiectul comun cu Croaţia şi Slovacia îşi pierdea însemnătatea în toamna acelui an, la Bucureşti fiind tot mai vizibil faptul că Germania pierdea războiul; iar pentru România, prioritatea devenea ieşirea din Axă, pe baza negocierilor secrete cu Aliaţii. Dar poziţia Slovaciei nu a fost mai puţin importantă în aceste condiţii. Problema maghiară trebuia rezolvată într-un fel şi era evident că cele două acorduri vieneze aveau să fie rediscutate la sfârşitul conflagraţiei. Conform opiniei fostului ministru de Externe român, Mihail Sturdza, proiectul lui Mihai Antonescu, de negociere a unui acord tripartit între România, Croaţia şi Slovacia, făcea parte dintr-un plan mai mare, de a crea pentru România o situaţie cât mai bună la finalul războiului. Negocierile secrete de ieşire din război − demarate de Ion Antonescu după dezastrul de la Stalingrad − ar fi avut ca bază de plecare un efort comun cu croaţii şi slovacii[75]. Cert este că un astfel de plan nu era considerat la Bucureşti o variantă bună în condiţiile înfrângerii Germaniei, ci în eventualitatea unei victorii a nemților.

Abia când la Bucureşti a devenit clar că Slovacia nu intra în vederile Aliaţilor la sfârşitul războiului şi că aceştia urmăreau refacerea Cehoslovaciei, România s-a arătat mai puţin interesată de mica sa parteneră. În martie 1944, Elefterescu anunţa la Bucureşti că în Slovacia nu mai era acreditat niciun corespondent permanent al vreunei gazete româneşti. Singura prezenţă în Slovacia era Alexandru Salpeter, corespondentul

[70] George Ivaşcu, Antoaneta Tănăsescu, *1939−1945. Cumpăna cuvântului. Mărturii ale conştiinţei româneşti în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1977, p. 343−344.

[71] Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 160.

[72] AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 13, f. 249.

[73] Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 168.

[74] AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 14, f. 39−40.

[75] Mihail Sturdza, *România şi sfârşitul Europei. Amintiri din ţara pierdută*, Alba Iulia/Paris, Editura Fronde, 1994, p. 246.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revistei economice „Excelsior" din Budapesta, care mergea periodic la Bratislava[76]. În schimb, Asociaţia anunţa, pentru 1944, noi activităţi comune, deşi armatele sovietice erau la porţile României şi Slovaciei. La finalul anului 1943, a sosit la Bucureşti o delegaţie culturală slovacă, cu scopul de a resemna Acordul bilateral pentru anul 1944[77]. În luna mai a acelui an, o nouă delegaţie slovacă a vizitat România. S-a stabilit deschiderea unui curs în limba română la Academia Economică din Prešov şi la câteva gimnazii din Slovacia. În acelaşi timp, s-a hotărât ca, în şcolile din Arad, să se introducă cursuri de limba slovacă. Totodată, urmau să fie acordate două burse de studiu pentru studenţi slovaci şi două pentru studenţi români care doreau să studieze în ţara aliată. Dar, în schimb, au fost amânate deschiderea cursurilor de limbă şi literatură slovacă la Universitatea din Bucureşti, respectiv de limbă şi literatură română la cea din Bratislava, din cauza situaţiei politico-militare nesigure. În iulie 1944, s-a hotărât continuarea schimburilor de cărţi şi reviste dintre Academiile celor două ţări[78]. Aceste contacte au fost ultimele, evenimentele politice şi militare din august 1944 întrerupând brusc relaţiile diplomatice dintre România şi Slovacia. Asociaţia şi-a încheiat şi ea activitatea, fără să existe o decizie explicită în acest sens.

Concluzii

Eforturile României în planul relaţiilor culturale cu Slovacia au avut un scop evident propagandistic. Deşi aparţine unei sfere distincte în cadrul politicii externe, diplomaţia culturală a fost folosită pentru promovarea imaginii României şi a valorilor ei culturale, strict în urmărirea unor interese de natură politică. În slujba dezideratelor naţionale au fost chemate o serie de personalităţi ale culturii, ştiinţei şi artelor, al căror efort a fost neprecupeţit. Diplomaţia românească a folosit elitele intelectuale pentru a combina argumentele politice cu cele culturale în urmărirea dezideratelor ei. Contactele diplomatice şi culturale dintre România şi Slovacia au fost sporadice până în toamna anului 1940, când cele două state au devenit aliate în cadrul Pactului Tripartit. Apropierea româno-slovacă a avut drept pretext Ungaria: un partener mai important al Germaniei până la acel moment, care beneficiase de susţinerea Berlinului în cadrul acordurilor de la Viena, ce i-au adus satisfacţii teritoriale tocmai pe seama românilor şi slovacilor. Apropierea din punct de vedere cultural a fost posibilă graţie diriguitorilor Asociaţiei culturale slovaco-române, creată la iniţiativa politicianului slovac Július Stano. Asociaţia a contribuit la o mai bună cunoaştere reciprocă a celor două ţări, la o colaborare mai strânsă din punct de vedere intelectual, la promovarea patrimoniului de valori spirituale ale României şi ale Slovaciei. Vizitele oficiale, promovarea prin *mass-media*, organizarea de evenimente culturale, artistice sau ştiinţifice, pregătirea unei agende comune au devenit reperele acestei colaborări. Cum Transilvania rămânea subiectul predilect al politicii externe româneşti în dialogul cu Slovacia şi cu Ungaria, contactele dintre români şi slovaci s-au intensificat. În principal, românii transilvăneni şi slovacii, aflaţi multă vreme sub dominaţia maghiară, erau mult mai compatibili din punct de vedere spiritual şi politic. Afinităţile dintre aceştia au contribuit la formarea unei imagini a Slovaciei şi a slovacilor în mentalul colectiv al românilor. Şi invers, prezenţa României în mentalul colectiv al slovacilor s-a accentuat. Izbucnirea războiului nu a zădărnicit interferenţele culturale, ci le-a amplificat.

[76] AMAE, fond 71 Cehoslovacia, vol. 41, f. 515.
[77] Slovensko Narodne Archiv, fond Ministerstvo Zahraničnych veci 1939−1945, škat. 506, d. 3639.
[78] Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 170−171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Presa a fost esenţială în consolidarea legăturilor dintre cele două popoare, înregistrându-se o creştere a interesului gazetarilor pentru România şi, respectiv, Slovacia. Diplomaţia celor două ţări realizase că marile bătălii nu se câştigau doar pe câmpul de luptă, ci şi în culise, cultura trebuind să joace un rol major în configurarea dezideratelor politice. Asociaţia culturală a devenit astfel un vector de influenţă, propunându-şi să promoveze creaţiile artistice şi literare, producţiile culturale, specificul şi particularităţile naţionale. Mai mulți artiști s-au făcut remarcați pe scenele românești și slovace. Relatările de călătorie în Slovacia şi România au oferit cunoştinţe mai ample, atât despre realităţile politice sau economice, cât şi despre frumuseţile naturale şi artistice ale celor două ţări.

Lupta pentru cucerirea influenţei şi a unei poziţii de putere la Berlin a ţinut de capacitatea de analiză şi de viziunea propagandiştilor celor două ţări. Schimbarea situaţiei politico-militare nu a influenţat în mod negativ activitatea Asociaţiei culturale, iar semnarea acordului cultural bilateral a reprezentat un alt pas înainte. Acesta nu a diminuat rolul Asociaţiei, ci l-a pus pe noi baze. Din anul 1943, cele două ţări şi-au coordonat acţiunile diplomatice, pentru a obține o poziție cât mai bună la finalul conflagraţiei, în condițiile în care se prefigura victoria Aliaţilor. Abia apropierea armatei sovietice de frontierele celor două ţări şi decizia Aliaţilor de a susţine guvernul cehoslovac din exil, în detrimentul unei Slovacii independente, au făcut ca legăturile dintre Bucureşti şi Bratislava să slăbească. Dar acestea nu s-au rupt decât în momentul trecerii României de partea marii alianţe anti-naziste, în august 1944.

CULTURE AND PROPAGANDA. SLOVAK-ROMANIAN CULTURAL ASSOCIATION (Summary)

Keywords: Slovakia, the Slovak-Romanian Cultural Association, Ministry of National Propaganda, cultural diplomacy, cultural agreement.

The present study analyzes one of the lesser-known aspects of the Romanian foreign policy during the World War II. In the difficult years of war, when all the attention focused on the military operations on various fronts, the Romanian diplomacy initiated, discretely, an ample program, in order to promote Romania's image. Its main goal was to reclaim the provinces lost in the summer of 1940. Because Hungary was one of the beneficiaries of the Greater Romania's disaster, the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of National Propaganda started to prepare the case for Transylvania. Thus, Romania approached Slovakia, its ally in the Tripartite Pact and a direct enemy of Hungary. The intensification of the bilateral relations between Romania and Slovakia was due to the Slovak-Romanian Cultural Association, created in 1939. The goals of the association were to organize conferences and free courses in order to promote the language, literature, science and art of the two countries, to inform the public on their social, economic, cultural and spiritual life, to establish popularization libraries for the Romanian and Slovak literature, to encourage student exchange between universities in Romania and Slovakia. The cooperation of prominent personalities, and eventually of members of the Academies of the two states, was solicited to accomplish the Association's founding purposes. These efforts were used to promote the image of Romania and its cultural values, pursuing strictly political objectives. Finally, the Romanian-Slovak cooperation stopped, as a result of the military developments. But the actions undertaken in the cultural sphere will give Romania a better position at the end of the conflict, in the context of the Allied victory.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE ONIȘORU[*]

CONSIDERAȚII PRIVIND MIȘCAREA COMUNISTĂ ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Perioada interbelică a consemnat apariția pe scena politică a curentelor politice extremiste reprezentate de către comuniști și legionari. Activitatea Partidului Comunist din România a fost puternic influențată de amenințarea Uniunii Sovietice și de spectrul bolșevismului. În plus, lipsa unei clase muncitoare numeroase, a unui proletariat asemănător celui din Europa Occidentală, și-a spus cuvântul. Însușirea teoriilor Internaționalei a III-a Comuniste și faptul că partidul a fost înființat ca Secție a Kominternului au dus destul de repede la scoaterea comuniștilor în afara legii[1].

Despre un prim program politic de nuanță comunistă putem vorbi în România încă din 1919. Acesta prevedea înființarea de comitete în toate orașele și comunele țării, conduse de „tovarășii cei mai sinceri și curajoși din fabrici, uzine și ateliere". Partidul urma să fie organizat pe patru mari regiuni, respectiv Vechiul Regat, Basarabia, Banat și Transilvania, având drept obiectiv principal sprijinirea unei mișcări revoluționare vizând răsturnarea ordinii de stat existente[2]. Programul se înscrie în spiritul epocii deschise de

---

[*] Prof. univ. dr., Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava; cercetător științific la Institutul Național pentru Studierea Totalitarismului din București.

[1] Vezi Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România, 1944−1947*, București, Editura Academia Civică, 1996, p. 31−36.

[2] În programul menționat – subliniem faptul că am păstrat limbajul epocii, inclusiv dezacordurile gramaticale și formulările specifice perioadei – se arăta:

„1. Să se formeze comitete comuniste în toate orașele și comunele.

2. Aceste comitete vor alege cu multă băgare de seamă membrii pentru afacerile intime.

3. Sfaturile intime vor fi formate din tovarășii cei mai sinceri și curajoși din fabrici, uzine și ateliere.

4. După ce aceștia vor fi puși în curent cu principiile și tactica comunistă a revoluției ruse, vor forma în fabricile unde lucrează grupuri comuniste care vor fi la ordinele comitetului central comunist – prin afacerile intime – când acesta va avea o absolută nevoie și urgență, fie de o mișcare de masă, fie o mișcare numai cu grupurile pur comuniste.

5. După ce comitetele comuniste vor fi formate, comitetul central, în afară de instrucțiuni verbale date prin curierii delegați, va îngriji să le înlesnească literatura tendințelor pur comuniste, după care membrii acestor comitete vor instrui pe membrii sfaturilor intime.

6. Fiecare sfat intim va avea drept conducător un tovarăș comunist în care comitetele respective să aibă toată încrederea, acesta va raporta comitetului său de mersul sfaturilor, purtarea membrilor, desemnând în același timp calități ale tovarășilor ce-l compun.

7. Prima calitate a sfaturilor trebuie să fie o disciplină de fier, începută cu cea mai strictă exactitate când sunt condamnați și când li se dă vreo însărcinare. Aceste sfaturi vor forma primele gărzi roșii din fiecare localitate unde s-au putut înjgheba.

8. Cu formarea comitetelor va fi însărcinat cel mai bun tovarăș dintr-o localitate, care va fi și secretar și va sta în legătură cu secretarul comitetului central comunist. Acolo unde nu se va găsi un asemenea tovarăș, comitetul central comunist va trimite un om de toată încrederea. Membrii nici unui comitet nu va ști – în afară de secretari − de existența celorlalte comitete sau sfaturi intime.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 265−271

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preluarea puterii de către bolșevici în Rusia, marcată de ideea răspândirii revoluției. De altfel, la 21 martie 1919, era proclamat al doilea stat comunist în Europa, Republica Ungară a Sfaturilor, care va rezista timp de 133 de zile, interval în care, sub influența omului forte al regimului, ministrul de Externe Béla Kun, va fi adoptată și o Constituție după modelul bolșevic[3].

Negocierile cu Internaţionala Comunistă au condus la acordul din 3 decembrie 1920, privind înființarea Partidului Socialist Comunist din România, semnat la Moscova de delegația formată din Gheorghe Cristescu[4], Constantin Popovici, Eugen Rosvany şi Alexandru Dobrogeanu-Gherea. Aceştia îşi însuşeau astfel cele 21 de condiții puse de Internațională, inclusiv participarea la activitățile Federației balcanice comuniste și acceptarea hotărârilor ei[5].

9. După ce membrii sfaturilor vor fi îndeajuns de instruiți și educați, fiecare va forma în cartierul său grupuri comuniste compuse din 5−6 membri, cărora li se va împărtăși învățăturile primite.

10. Pentru a se înlesni funcționarea aparatului revoluționar secret, se vor institui comitete comitete comuniste centrale pe regiuni, după cum urmează:

a. Basarabia – Chișinău

b. Transilvania – Cluj

c. Banat – Timișoara

d. Regat – București

Aceste comitete vor informa secretariatul central de mersul organizației în regiunile respective și vor primi instrucțiuni spre executare.

11. În fiecare localitate se vor forma depozite de arme în scopul de a putea servi gărzilor roșii la nevoie.

12. Se vor forma comitete de soldați pentru propaganda în armată, fie prin răspândirea de literatură specială pentru instrucții în armată, fie verbal.

13. De asemenea, se vor forma comitete teroriste compuse din membrii cei mai curajoși și hotărâți, care nu vor întreprinde însă nici o acțiune fără indicația comitetului regional local sau central.

14. Grupurile teroriste vor sta în legătură numai cu un singur membru al comitetelor comuniste respective.

15. Actele de indisciplină ușoară se vor pedepsi cu eliminarea temporară din comitete sau sfaturi; actele de gravă abatere cu excludere; iar trădarea vădită cu moartea în urma deciziei comitetului comunist.

16. În anumite localități unde sfaturile au ajuns la punctul de cunoștință necesară, pentru a putea inspira încrederea, comitetele pot lucra împreună cu ele.

17. Membrii comitetelor trebuie recrutați printre membrii comitetelor sindicale și socialiste și numai în lipsă se vor căuta în masele acestor mișcări.

18. În comitete și sfaturi trebuie să fie recrutați cât mai multe elemente ceferiste, cu deosebire mecanici. Una din cele mai mari datorii ale acestor comitete este să organizeze cât mai grabnic și mai sistematic proletariatul c.f. din toată România nouă. Comitetul central va începe imediat înjghebarea comitetului ceferist, cu care va lucra un plan general de acțiune și propagandă sistematică.

19. Comitetul comunist central va căuta să facă legături mai strânse și permanente cu partidele comuniste din Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, Rusia sovietică etc. pentru stabilirea unui plan comun de acțiune" (Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Documente elaborate de organele represive despre activitatea Partidului Comunist Român și a organizațiilor de masă revoluționare, dosar 1, f. 35−36).

[3] Gheorghe Onișoru, *Istoria lumii contemporane de la revoluția din octombrie la zilele noastre, 1917−2015*, Suceava, Editura Cetatea de Scaun, 2015, p. 27.

[4] Cel care va deveni primul lider al comuniștilor era membru în mișcarea socialistă din anul 1904. De profesie plăpumar, așa cum mărturisește chiar el într-un interogatoriu din 4 ianuarie 1919, el fusese deja condamnat pentru rebeliune în patru rânduri, respectiv în 1907, 1909, 1910, 1915 (ANIC, fond Procesele comuniștilor și organizațiilor revoluționare din România (1917−1944), dosar 6544, f. 7−8).

[5] Iată documentul semnat la Moscova de delegația comuniștilor români, descoperit la percheziția făcută la domiciliul lui Gheorghe Cristescu:

„1. Declarăm că personal noi suntem complet în acord cu tezele congresului și cu cele 21 condiții ale Internaționalei Comuniste și ne obligăm a face toate sforțările pentru a obține admiterea lor de către comitetul central al partidului.

2. Ne obligăm a lupta în toate forțele noastre pentru a obține ca aceste teze și condiții să fie complet admise de către viitorul congres al partidului nostru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Congresul de constituire a noului partid a avut loc între 8 şi 11 mai 1921, la Bucureşti[6]. Au fost dezbătute probleme de ordin teoretic, dar au fost analizate şi documente pregătite de raportori. Între acestea remarcăm *Programul agrar*, preocupat de necesitatea folosirii ţărănimii, care constituia majoritatea covârşitoare a populaţiei, arătând că „fără revoluţionarea unei părţi şi fără neutralizarea altei părţi nu se poate lua puterea politică”[7]. Prin urmare, Congresul a adoptat o moţiune privind problema agrară, care expunea punctul de vedere al comuniştilor asupra reformei la sate inspirată din modelul sovietic:

> 1. Pământul se socoteşte drept proprietatea absolută a întregului popor muncitor, al ţării, expropriindu-se fără nici o despăgubire.
> 2. Se lasă şi şi se mai dă fiecăruia atât cât poate el şi familia lui să-l muncească, fără a întrebuinţa muncitori salariaţi.
> 3. Uneltele mari agricole: maşini de arat, de treierat, mori şi ori de ce soi, vor fi expropriate şi trecute în stăpânirea tovărăşiilor agricole alcătuite pe temeiuri comuniste.
> 4. Se va păstra [sic!] toate fermele şi clădirile cu circa 50 hectare împrejur[8].

Lucrările primului congres al comuniştilor au fost întrerupte de intervenţia forţelor de ordine, în momentul în care s-a votat afilierea fără condiţii la Internaţionala Comunistă[9]. Cei în cauză au fost arestaţi, astfel că organele de conducere ale partidului[10] au fost alese abia la Congresul II, desfăşurat la Ploieşti, în 1922. Era o lovitură grea pentru noul partid, fapt confirmat chiar de documentele sale interne. Un raport privind activitatea mişcării muncitoreşti din România, redactat la Harkov, la 10 februarie 1922,

---

3. Ne obligăm a proclama necesitatea excluderii din partid a lui Grigorovici, Jumanca, Flueraş şi compania şi a cere (pretinde) excluderea prin presă şi cuvântări imediat după înapoierea noastră în România.

4. Ne obligăm a participa într-un mod foarte activ la Federaţia Balcanică comunistă şi a ne supune tuturor hotărârilor ei.

5. Ne obligăm a propune şi susţine prin toate mijloacele următoarea listă pentru membrii comitetului central al partidului: 1. Popovici, 2. Cristescu, 3. Moscovici, 4. Karl Bartha, 5. Boris Ştefanov, 6. Iancu Iliescu, 7. Tănase Gheorghiu, 8. Rosvany, 9. Bălineanu.

6. Ne obligăm a schimba imediat după înapoierea noastră în România redacţia organului partidului nostru, în aşa fel ca acest ziar să devină cu adevărat comunist şi în primul său număr de după înapoierea noastră să fie înserat un articol program, proclamând ruptura de vechea tactică greşită şi intrarea partidului pe calea comunismului revoluţionar.

Făcut la Moscova, la 3 decembrie 1920, delegaţii partidului comunist român: Gheorghe Cristescu, Popovici Constantin, Rozvany Jeno, Al. Dobrogeanu; Comisia comitetului executiv al Internaţionalei Comuniste: N. Schoblino, E. Varga, A. Boudniansky” (idem, fond Documente elaborate de organele represive despre activitatea Partidului Comunist Român şi a organizaţiilor de masă revoluţionare, dosar 7, f. 203).

[6] Pentru desfăşurarea lucrărilor, vezi idem, fond CC al PCR, Cancelarie, vol. III, dosar 8/1921, f. 1−57.

[7] Idem, fond CC al PCR, Secţia agrară, dosar 1/1921, f. 1−10.

[8] *Ibidem*, dosar 3/1921, f. 1−5.

[9] Informarea semnată de Gheorghe Cristescu, trimisă Kominternului la 12 mai 1921, consemnează: „Congresul a hotărât cu o majoritate de 428 de voturi să se alăture necondiţionat la Internaţionala a III-a Comunistă împotriva minorităţii de 111 voturi ale centriştilor care au votat pentru aderarea cu anumite rezerve. Întrucât după această hotărâre toţi delegaţii la congres, care au votat pentru aderarea fără rezerve, au fost imediat arestaţi de burghezia română, prin prezenta vă comunicăm despre aderarea noastră şi pentru ca această aderare să fie tradusă în viaţă, în numele Comitetului Executiv al Partidului, actualmente arestat, ca şi în numele Comitetului Executiv provizoriu, care se află în stare de libertate şi care acţionează şi în prezent, considerăm de aici înainte partidul socialist român afiliat la Internaţionala a III-a Comunistă, membru al familiei comuniste şi ca atare purtând numele de Partidul Comunist din România” (idem, fond CC al PCR, Secţia Relaţii Externe, dosar 2/1921, f. 1−2).

[10] Iniţial a fost alcătuit un Comitet provizoriu format din Constantin Ivănuş, Simulescu Militaru şi Marcel Pauker (idem, fond ISISP, PCR (fond II), dosar 21, f. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care analizează perioada 1918 − februarie 1922, începe prin a constata că aceasta „este slabă și cantitativ și calitativ”[11].

Una din explicațiile slăbiciunii comuniștilor rezidă în subordonarea totală față de Moscova. Statutul adoptat la Congresul II de la Ploiești (3−4 octombrie 1922), publicat de „Socialismul” în numărul din 15 octombrie, este relevant în această direcție prin precizările de la primele două articole:

> Art. 1 – Partidul Comunist din România este o secțiune a Internaționalei Comuniste. El nu are alte scopuri decât acelea ale Internaționalei căreia aparține.
> Art. 2 – Tezele și hotărârile de orice fel ale Internaționalei a treia comuniste sunt obligatorii pentru toți membrii și toate comitetele, comisiile, grupele etc. ale Partidului Comunist[12].

Congresul de la Ploiești, pe lângă adoptarea Statutului, a prilejuit și alegerea conducerii partidului, formată dintr-un Comitet Central în care intrau nouă persoane: Gheorghe Cristescu – care era și secretar, Mihai Cruceanu, David Fabian, Constantin Ivănuș, Elek Kőblős, Nicolae Moraru, Boris Ștefanov, Marcel Pauker și Pavel Tkacenko[13]. Este ultimul forum al comuniștilor desfășurat în legalitate până la Conferința Națională din octombrie 1945.

În februarie 1924, conducerea comunistă avea intenția de a organiza la București cel de-al treilea congres al partidului[14], însă Ministerul de Interne a respins cererea Comitetului Central[15], astfel că s-a ajuns la formula unei întruniri în ilegalitate, în afara țării.

Despre chestiunile discutate la Congresul III, desfășurat la Viena, aflăm din raportul trimis în august 1924 de Boris Ștefanov către conducerea Kominternului[16]. Dezbaterile au relevat existența unor puternice disensiuni între participanți, Elek Kőblős subliniind în referatul privind activitatea Comitetului Central că acesta:

> […] nu a întreprins aproape nimic pentru a conduce din punct de vedere ideologic și politic partidul, cu atât mai puțin masele largi muncitoare. Comitetul Central nu a dat organizațiilor de partid directive, nu a stabilit lozinci pentru mase, nu a dus nici o luptă împotriva ideologiei social-democrate care domnește printre mulți membri de partid, nu a întreprins nici un pas pentru răspândirea comunismului printre muncitorii organizați în sindicate, și în rândurile maselor largi ale muncitorilor și țăranilor […]. Comitetul Central nu a luat măsuri pentru a construi aparatul ilegal al partidului […][17].

Subordonându-se total directivelor Kominternului, participanții la forum au adoptat o rezoluție în problema națională, acuzând autoritățile de la București că transformaseră România într-un stat opresor față de minorități[18], care erau discriminate și determinate astfel să lupte pentru ruperea de statul național.

Congresul a ales un Comitet Central, care urma să activeze în ilegalitate, format din opt membri: Elek Kőblős (noul secretar al partidului), Willi Roth, Gheorghe Cristescu,

[11] Idem, fond CC al PCR, Secția organizatorică, dosar 2/1922, f. 2−10.
[12] Idem, fond CC al PCR, Secția cancelarie, dosar 1/1922, f. 2−7.
[13] Idem, fond ISISP, PCR (fond II), dosar 21, f. 1.
[14] Idem, fond CC al PCR, Cancelarie, vol. III, dosar 1/1924, f. 1.
[15] Idem, fond Documente elaborate de organele represive despre activitatea Partidului Comunist Român și a organizațiilor de masă revoluționare, dosar 1, f. 314.
[16] Raportul este semnat cu numele conspirativ „Manu” (idem, fond ISISP, PCR (fond II), dosar 53, vol. I, f. 19−25). Pentru identificarea celor aleși în Comitetul Central am folosit și *ibidem*, dosar 144, f. 3.
[17] *Ibidem*, dosar 53, vol. I, f. 19−25.
[18] *** *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, vol. II, *1923−1928*, București, Editura pentru Literatură Politică, 1953, doc. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Pavel Tkacenko (care făceau parte şi din Comitetul Executiv), Boris Ştefanov, Heinrich Stenberg şi Alexandru Crişan. Ca supleanţi figurau David Fabian şi Victor Tordai, în Comisia de Control intrau Marcel Pauker şi Vintilă Ionescu, iar în cea de femei Ana Pauker şi Sara Sternberg.

Trecând în ilegalitate în urma evenimentelor din 1924[19], la care ne-am referit deja, conducerea comunistă a fost nevoită să se adapteze noilor circumstanţe. De aceea, au fost transmise tuturor membrilor instrucţiuni clare privind organizaţia de bază a partidului, care era celula comunistă. Potrivit acestora:

> 1. Partidul Comunist este numai o parte a clasei muncitoreşti şi numai cea mai înaintată, mai conştientă şi partea cea mai revoluţionară […]. Activitatea partidului în ţară nu poate fi decât ilegală […]. Celula comunistă, ca cel mai mic şi mai important organ al partidului comunist, nu-i permis să cuprindă mai mult de cinci membri […]. Deocamdată chestia principală pentru fiecare celulă să fie aceea ca despre evenimentele zilnice referitoare la comunism întotdeauna să fie la curent […]. Numele, adresele, lozinca niciodată să nu se scrie, că să se ţină minte. Ordinele în scris să se ardă imediat după executare […]. Literatura după citire trebuie să se dea mai departe[20].

Trecerea în ilegalitate, asocierea partidului cu Uniunea Sovietică şi politica bolşevicilor, maniera de tratare a problemei naţionale au contribuit la scăderea numărului comuniştilor. Potrivit unui documentar întocmit la Komintern, la 11 ianuarie 1926, Partidul Comunist din România avea doar 121 de celule în cadrul întreprinderilor, 65 la sate, două la CFR şi tot atâtea în armată, cu un total de 1.661 de membri, din care 75% erau muncitori[21].

În aceste condiţii, Congresul IV, desfăşurat la Harkov, între 28 iunie şi 7 iulie 1928[22], nu a consemnat ca fapt relevant decât înlocuirea secretarului Elek Köblös cu ucraineanul Vitalie Holostenko[23]. Alături de acesta, în Comitetul Central mai intrau Dori Goldstein, Vasile Luca, Imre Aladar, Petre Matais, Ion Heigel, Alexandru Nicolski, alte surse indicându-i şi pe Marcel Pauker şi Lucreţiu Pătrăşcanu[24]. Oricum, perioada este una marcată puternic de lupta dintre diferitele fracţiuni şi personaje care se aflau în vârful piramidei comuniste.

Ultimul Congres interbelic al Partidului Comunist din România a fost organizat la Moscova, între 3 şi 24 decembrie 1931. Sugestiv rupturii dintre realităţile politice din România şi atitudinea conducerii comuniste este discursul din 11 decembrie, rostit de Elena Filipovici, participantă cu numele conspirativ „tovarăşa Smaranda", care indica

---

[19] La 19 decembrie 1924 era adoptată Legea pentru reprimarea infracţiunii contra liniştii publice, publicată în „Monitorul Oficial" din aceeaşi zi. Vezi şi ANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale, presă externă, dosar 1, f. 97−101.

[20] Idem, fond CC al PCR, Secţia organizatorică, dosar 72/1924, f. 2−3.

[21] Alina Tudor-Pavelescu (editor), *Copilăria comunismului românesc în arhiva Cominternului*, Bucureşti, Editura Ministerului Culturii şi Cultelor, 2001, doc. 23.

[22] Pentru desfăşurarea lucrărilor Congresului, vezi ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, vol. III, dosar 25/1928, f. 2−370.

[23] Participant la primul congres din 1921 şi implicat în procesul din Dealul Spirii, a fugit în Ucraina în anul următor, unde a fost ales în Comitetul Central al Partidului Comunist din Ucraina (Victor Frunză, *Istoria comunismului în România*, Bucureşti, 1999, p. 42−43).

[24] Informaţiile din arhive se contrazic de multe ori în privinţa numelor, după cum unele surse indică un Comitet Central cu şase membri, altele cu şapte membri. Vezi ANIC, fond CC al PCR, Secţia organizatorică, dosar 18/1928, f. 1−2; idem, Colegiul Central de Partid, dosar P-3324, f. 63−64; idem, fond ISISP, PCR (fond II), dosar 21, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„linia justă şi cele cinci lozinci fundamentale" oferite de Congres, adică: „contra dictaturii fasciste; ziua de 7 ore; pământ ţăranilor; autodeterminare până la despărţire; apărarea URSS"[25].

În ultima zi a Congresului V a fost ales Comitetul Central, format din 11 persoane, în frunte cu noul secretar Alexander Danieliuk Ştefanski, care era şi membru al Partidului Comunist Polonez. Alături de el îi remarcăm pe Lucreţiu Pătrăşcanu, Nicolae Goldberger, Constantin Pârvulescu sau Bela Brainer[26]. O altă noutate era decizia ca membrii Secretariatului să fie schimbaţi la circa şase luni[27].

Interesante pentru atmosfera în care au avut loc lucrările Congresului sunt precizările dintr-un raport al Siguranţei, nedatat, dar care poate fi plasat, cel mai probabil, în iunie 1932; se subliniază că Internaţionala III considera că situaţia din România era „în mod obiectiv" revoluţionară, „însă partidul din punct de vedere organizatoric nu corespunde acestei situaţii, nici cel puţin prin contactul cu masa poporului". Comuniştilor români le era reproşat faptul că nu au exploatat condiţiile generate de criza economică pentru a iniţia acţiuni revoluţionare în ţară[28], indicându-li-se să se infiltreze mai ales la CFR, dar şi în lumea satelor.

Din această perspectivă, implicarea comuniştilor în puternicele mişcări de protest de la Atelierele CFR Griviţa, din februarie 1933, poate fi interpretată şi ca un răspuns la solicitările Moscovei. Siguranţa avea informaţii potrivit cărora liderii comunişti Vasile Luca, Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Moscu Cohn se aflau printre liderii comitetului de grevă[29]. Deşi cererile comitetului de grevă nu conţineau solicitări de tip comunist, implicarea partidului a contribuit la o oarecare refacere a imaginii sale în rândurile muncitorilor.

Oricum, linia politică generală era trasată tot de Komintern. Astfel, la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist din România, din august 1936, era adoptată lozinca luptei pentru realizarea Frontului Popular Antifascist, o tentativă a polarizare a elementelor cu vederi de stânga[30]. Aceasta va fi direcţia pe care partidul o va păstra până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial[31].

---

[25] ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, vol. III, dosar 32/1931, vol. I, partea I, f. 1−454. Pentru dezbaterile Congresului între 13 şi 23 decembrie, vezi *ibidem*, dosar 32/1931, vol. I, partea II, f. 5−463. Interesante sunt şi unele date statistice privindu-i pe 24 de participanţi la forum (alături de care au fost prezenţi şi 14 delegaţi cu vot consultativ). În privinţa compoziţiei sociale dominau muncitorii, cu 18 reprezentanţi, în timp ce, din punct de vedere naţional, erau 10 români, 8 unguri, 3 ucraineni, 2 bulgari şi un evreu. Printre participanţi s-au numărat Gheorghe Crosneff, Mihai Ţopa, Nicolae Goldberger, Imre Aladar, Nicolae Grun, Bela Brainer, Alexander Ştefanski, Lucreţiu Pătrăşcanu, Petre Borilă, Elena Filipovici, Eugen Iacobovici, Ecaterina Arbore şi Béla Kun (*ibidem*, f. 464−470). Vezi şi idem, fond CC al PCR, Secţia organizatorică, dosar 32/1931, f. 1−2.

[26] Idem, fond ISISP, PCR (fond II), dosar 21, f. 2.

[27] Idem, fond CC al PCR, Colegiul Central de Partid, dosar P-3324, f. 64.

[28] Idem, fond Procesele comuniştilor şi organizaţiilor revoluţionare din România (1917−1944), dosar 309, f. 130 f.−v.

[29] Idem, fond Gheorghe Gheorghiu-Dej, colecţie, dosar 84, f. 1.

[30] Idem, fond Documente elaborate de organele represive despre activitatea Partidului Comunist Român şi a organizaţiilor de masă revoluţionare, dosar 2406, f. 245−248.

[31] Sinteza Direcţiei Generale a Poliţiei din 2 august 1937 privind activitatea comuniştilor între 1 ianuarie şi 1 august este sugestivă în acest sens, pentru noua linie a partidului:

„Activitatea partidului comunist român în esenţă este dirijată de următoarele lozinci:

a. Reducerea la minimum a activităţii ilegale de organizare şi presă clandestină.

b. Extinderea la maximum a unei activităţi legale prin pătrunderea în toate partidele politice, în special cele democrate, cum şi în organizaţiile profesionale, publice şi particulare, sindicate şi în toate asociaţiile de tineret, având ca ţintă concentrarea forţelor democrate într-un front popular, după exemplul frontului popular francez.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Privită în ansamblul ei, activitatea Partidului Comunist din România pe parcursul celor două decenii interbelice nu conduce spre rezultate notabile. Mişcarea a înregistrat o diminuare continuă a numărului de aderenţi, iar trecerea în ilegalitate a contribuit şi mai mult la ruperea de masa muncitorească. De asemenea, linia politică antinaţională, impregnată de Komintern şi însuşită fără discernământ de comuniştii indigeni, a alimentat critica făcută extremei stângi.

De altfel, dacă facem o analiză comparativă, putem aprecia că, în aceeaşi perioadă de referinţă, cealaltă mişcare de tip totalitar, cea legionară, a exploatat cu mai mare eficienţă nemulţumirile şi frustrările populaţiei. Extrema dreaptă a atras adepţi prin promovarea unei politici antisemite, bazată de o propagandă accesibilă ţărănimii, prin exploatarea sentimentelor acesteia în materie de proprietate şi ortodoxism, precum şi prin dezvoltarea unui discurs antibolşevic.

SOME CONSIDERATIONS REGARDING THE COMMUNIST MOVEMENT IN INTERWAR PERIOD ROMANIA
(Summary)

Keywords: communist movement, Komintern, interwar Romania, extremist movements.

The interwar period is a very interesting area of study concerning the activities of the political parties. From this perspective we wanted throughout this study to take stock of the situation of the communist movement in Romania. I watched especially issues like the propagandistic activity and the evolution of the power struggle at the top of the Communist Party. The basis of our study is mainly composed by the state archive documents or those emanating from the Communists or the written by the Secret Service ("Siguranţa").

c. În realizarea acestui scop, în concordanţă cu noua tactică, comuniştii, printr-o presiune exercitată asupra maselor din partidele şi organizaţiile în care au pătruns, au căutat să silească pe şefii respectivi să adopte formula frontului popular […].

d. Realizările obţinute de către comunişti prin noua tactică de penetraţie în partidele democrate sunt evidente în ultimele evenimente desfăşurate în viaţa politică a ţării în prima jumătate a anului în curs, ca alegerile comunale şi judeţene şi cele de la Baroul Ilfov […]" (idem, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 33/1937, f. 57−72).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIUS IULIAN PETRARU[*]

ROMANIA'S CALVARY: FROM ANTONESCU'S POLITICAL REGIME TO POPULAR DEMOCRACY (1944–1948)

The coup d'état that took place on August 23, 1944, overthrew the pro-Nazi dictatorship of Marshal Ion Antonescu and brought Romania into the antifascist coalition. With the political support of the National Peasant Party (NPP), National Liberal Party, the Social-Democrat Party (SDP) and the Romanian Communist Party (RCP), King Michael commissioned General Constantin Sănătescu to form a new government on August 23, 1944, taking Romania from the side of the Axis to that of the Allied Powers.[1] By then, Soviet troops were at the Eastern Romanian borders and were going to reach Bucharest in a few days. Due to the Soviet presence, the Communist party – made legal again after the coup and with fewer than 1,000 members – was able to obtain political superiority within the government coalition, which they would have been unable to achieve through their own electoral forces. Communist leaders were soon installed in important ministerial positions: Lucrețiu Pătrășcanu was named justice minister and Gheorghe Gheorghiu-Dej transportation minister.[2] The presence of Soviet troops on Romanian territory played a crucial role in the transformation of the communist minority into a dynamic pressure group. During 1944–1945 the general strategy of the Eastern European communist parties, as well as many of their concrete actions, were coordinated or ordered by the Kremlin.[3]

During this time, a few major changes occurred that would decisively influence Romania's future for the next decades. The first was the unrelenting economic pressure exerted by Soviet civilian and military officials, which lead to the erosion of the economy, already weakened by three years of war. This situation caused Mircea Ionnițiu, King Michael's personal secretary, to declare: "I saw how the Soviet Union

[*] Associate Professor, Geography Department Sacramento, California State University Sacramento, CA, 95819 USA.

[1] Nicolette Franck, *Defeat in Victory: How the Kingdom of Romania Became a Popular Republic (1944−1947)*, in "Journal of the American Romanian Academy of Arts and Sciences", no. 6−7 (1985), p. 232−247; John Keegan, *The Second World War*, New York, Penguin Books, 1990, p. 504; Marius Cișmigiu, *Problema constituțională și lovitura de stat de la 23 August 1944*, Madrid, Destin Collection, 1952, p. 12/15.

[2] Henry Kissinger, *Diplomacy*, New York, Simon & Schuster, 1994, p. 437−439.

[3] See Leonid Gibianski, *URSS și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală*, in *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 254−256; Norman Naimark and Leonid Gibianski, *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944−1949*, Boulder, Westview Press, 1997.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 273−282

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caused, by its demands, a complete economic chaos, that lead to severe food shortage and social disturbances."[4]

The second factor was the duality shown by the Communist party, which, while an element in the cabinet, was conducting with the help of its political allies a campaign to subvert the social and political structure of the country.

The third factor was what some in the Romanian leadership called the American "policy of no policy."[5] They felt that the United States, which refused to make any deals while the war was going on, was indifferent to Eastern Europe or did not want to get involved. Given that the State Department remained aloof to making plans in the region, US military leaders were opposed to making any commitment. This reinforced Stalin's assertion that "whoever occupies a territory also imposes his own social system."[6] Under the terms of its Armistice Agreement with the Allies, Romania became subject to an Allied Control Commission, composed of representatives of the Soviet Union, the United States, and the United Kingdom. The Allies forces signed on September 12 in Moscow the Armistice Agreement with Romania.[7] In the interview conducted by Burton Y Berry, the United States representative in Bucharest, with Constantin Vișoianu on September 21, 1944 one can perceive Vișoianu's concern regarding the punitive conditions imposed by the Soviet part and the apathetic reaction of the United States and Great Britain representatives:

> Though he (C-tin Vișoianu) is worried about the way the Russian are behaving in Romania, he was not as pessimistic about things in general as was I. Cristu (President of the Romanian Armistice Commission). He believes that the Anglo-Americans are much more powerful than the Russians and will use their power after the war to establish a well-balanced world. He believes that the Anglo-Americans will avoid any misunderstandings with the Russians at the present time but will try to impose their principles at the peace table. He also was very disturbed because some members of the Romanian Armistice delegation had deliberately or otherwise spread the impression that the British and American ambassadors in Moscow were completely passive during the conversation and were powerless against the Russians. The King was misinformed about the negotiations by General Dumitru Dămăceanu and Lucrețiu Pătrășcanu, the Communist leader. D. Dămăceanu because he is foll and has no political sense, Pătrășcanu because he is playing the Communists' game.[8]

The truth about what happened in Moscow during the signing of the Armistice can be found from Vișoianu's answers in the interview he gave on September 21:

> The reason for the long delay in signing the armistice was because the British and American ambassadors had many discussions with the Russians about the final terms. Ambassador Archibald Clark Kerr, for instance, asked Vișoianu if he was satisfied with the $ 300,000,000 reparations and added that it took a lot of convincing to get the approval of the Russians, the thought it too small. Prince Știrbey held several private conferences with the British and American ambassadors who seemed to be in sympathy with Romanian's position. In other words, the objections and negotiations of the American and British

[4] Mircea Ionnitiu, *The Takeover of Romania, 6 March 1945*, in "Journal of the American Romanian Academy of Arts and Sciences", no. 8−9 (1986), p. 80.

[5] *Ibidem*; Marc Trachtenberg, *The Cold War and After: History, Theory, and the Logic of International Politics*, Princeton University Press, 2012, p. 83−85.

[6] *Ibidem*.

[7] Alexandru Cretzianu, *Captive Rumania a Decade of Soviet Rule*, New York, Praeger, 1956, p. 17−22.

[8] Office of Strategic Services, Constantin Vișoianu's Interview, 21 September 1944, CV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> ambassadors had to be made before the formal conferences which included the Romanians. They could not afford to disagree with the Russian allies in the presence of the Rumanian delegation.
> Once the formal conferences began the Romanians disagreed in vain. For example, they asked for a clause that would provide that the allied troops (Russian troops) would leave Romanian territory after the cessation of hostilities. Ambassadors Kerr and Averell Harriman agreed with Molotov that there was not need to put down on paper something that is understood from the beginning, pointing out that the Anglo-Americans also had troops in France, Belgium and Poland and that the governments of these countries had never asked for similar guarantee for the withdrawal of those troops after the war. After the meeting Harriman told Vișoianu that he and Kerr phrased their answer so as to have the Russians understand that Romania's position was very much the same as France's position as far as military occupation was concerned.[9]

The Communist Party's objective was to gain control over the key ministries and impose Communists leaders on the departments important to the war effort and the administrative and economic control of the country. The threatening and demonization of adversaries and the wooing of industrial workers were a few of the means the Communists used to achieve their goals. An important role in this process was played by Andrei Ianuarievici Vishinsky, the man named by Stalin to deal with Romanian affairs.[10]

After Vishinsky's visit to Bucharest in October 1944, the Communist Party engaged in an active campaign to disrupt economic and industrial life, and create social strife. Prime Minister Sănătescu's attempts to restrain the disturbances caused the fall of the government, due to complaints from the Allied Control Commission. A second Sănătescu-coalition government was then formed, but, unlike the first, it contained a full range of politicians: 4 National Peasants, 4 Liberals, 3 Socialists, and 1 Communist. As before, the party leaders were ministers without portfolio. However, the second Sănătescu government lasted only a month.[11] Communist agitators, spurred on by the Soviets, staged demonstrations throughout the country, directing their criticism especially at Interior Minister Nicolae Penescu, a National Peasant Party leader. All police authority was vested in that ministry, making that post a prime Communist target throughout Eastern Europe. A crisis developed at the end of November, when Penescu used troops to insure peace and order. The Communists vociferously attacked Penescu as a protector of Fascists. In the face of mounting pressure, Sănătescu was forced to resign.[12]

A new government under General Nicolae Rădescu (December 6, 1944 – February 28, 1945) enjoyed a brief spell of calm before the Communist party resumed its campaign. An elderly officer known for his anti-German views during the war, Rădescu had the approval of Soviet authorities. Upon his appointment, Rădescu, acting under Soviet pressure, made what was termed "an important concession to the Communists" by rejecting an interior minister from the National Peasant, Liberal or Socialist parties and appointing himself to the post. Moreover, Rădescu appointed Teohari Georgescu, a member of the Communist Party's Central Committee, as undersecretary in the Interior Ministry. According to Ghiță Ionescu, the Communists used this post to

[9] *Ibidem.*

[10] Radu Ciuceanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, *Misiunile lui A. L. Vîşinski în România. Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944–1946. Documente secrete*, București, Editura Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1997.

[11] Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962*, Oxford, Oxford University Press, 1964, p. 99.

[12] *Ibidem*, p. 103; Mircea Ionnitiu, *The Takeover of Romania*, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

introduce into the police and security forces "as many as possible of the agents trained in the patriotic guards in the last three months by Emil Bodnăraș and the Soviet NKVD supervisors."[13] In commenting on this government, Prof. Stephen Fischer-Galați, wrote:

> The composition of this government showed an increase in the number of Communist and pro-Communist members. Under instructions from Moscow, the Communist members of the Rădescu cabinet sabotaged its operations by promoting anti-government demonstration.[14]

In the attempt to impose their control on the Romanian political life and to sabotage any endeavor to revitalize and consolidate the democratic elements that stayed true to King Michael with the allied powers, Moscow resorted to political bribery regarding the "Transylvanian Matter", which created concern among the political class in Bucharest. After his conversation with the Romanian Foreign Affairs Minister, C. Vișoianu, on January 3, 1945, B. Berry would declare in his telegram to the Department of State on January 4 that:

> In my conversation yesterday evening with the Foreign Minister, he stated that Romanian Government was vitally interested in the Moscow negotiations with the Hungarian Provisional Government. He recalled that Romania was also at war with Hungary and was represented on the Budapest front with fourteen divisions. He said he thought this fact should earn for Romania a more active role in the negotiations that of a simple observer.
> Some responsible Romanians feel, said Vișoianu, that to divide Romania and Hungary, soviets intend "to sing the same song" with Transylvania as the theme as did the Germans. The Nazis, of course, used Transylvania as bait to both countries to increase the war effort of each against Russia.
> Now some Romanians fear northern Transylvania will be given to the country "most left" politically. Their fears are increased by reported recent speech at Cluj by a Count Teleki in which he suggested in accord with the Soviet authorities a Hungarian administration for northern Transylvania at Cluj with Hungarian control of police, gendarmerie and railways.[15]

The violence throughout the country created an intolerable situation, and the king, after consulting with the leaders of the political parties, believed that replacing general Rădescu could defuse the tension. At the same time, Andrei Vishinsky arrived in Bucharest and met with the king on February 27 to obtain his approval to dismiss Rădescu. The king stated that he was bound to follow constitutional procedures and the principles agreed upon at Yalta. Vishinsky bluntly responded: "The Yalta declaration does not mention the Rădescu government."[16] The next day, speaking of the Rădescu government, Vishinsky shouted to King Michael in the royal palace:

> I state officially that we cannot tolerate such a government. You do not appreciate the gravity of the situation […]. The government must be replaced immediately. […] Today,

[13] Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 103.
[14] Stephan A. Fischer-Galați (ed.), *Romania*, New York, Frederick A. Praeger, 1957, p. 65.
[15] Burton Berry's Telegram to Secretary of State from January 4, 1945, CV.
[16] Constantin Vișoianu, *Rumania's Tragedy*, in "Evening Star", 16 February 1965, sec 1, p. 8; Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 83; Roy Melbourne, *Witness to the Start of the Cold War: The view from Romania*, in Paul D. Quinlan (ed.), *The United States and Romania. American-Romanian Relations during the Twentieth Century*, Woodland Hills, California, American Romanian Academy of Arts and Sciences, 1988, p. 97−104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> by six o'clock, the resignation of the cabinet must be announced and immediately after, somebody should be charged to form a new government.[17]

The Petru Groza "government" was imposed by the Soviet Union on March 6, 1945, through the might of its occupation forces, contrary to the obligations it assumed at Yalta, and in gross violation of every principle of international law. The government crisis from March 1945, and the formation of the new government did not change in any way the decision of the American State Department to intervene and support a democratic government in Bucharest. In his report from July 2, 1945, to Charles Bohlen, American expert in the Soviet Union and close adviser to president Roosevelt at the Yalta Conference, Burton Berry was informing him about the crisis in Bucharest and about the intention to not interfere in the Romanian matter:

> During the time that a governmental crisis in Bucharest was chronic the Mission carefully abstained from suggesting names of men for cabinet posts. We maintained the point of view that the selection of such men was the responsibility of Romanian party leaders. Our reasoning was based on a desire to avoid interfering in Romanian internal affairs and to reduce the suspicion of the local Soviet authorities who had shown a tendency to pass over men with Anglo-American connections.
> Of course, when Mr. Vishinsky informed King Michael on March 1 that the Soviet Government desired to see a Romanian Government formed with Mr. Groza as Premier and Mr. Tătărăscu as Vice Premier, a new course was set. On a Bucharest level, however, we were unable to interfere with this course except to echo the statements made in Moscow by Ambassador Harriman on the point of view of our Government. The Soviet Government was informed by Mr. Harriman that we had no recommendations to make with respect to specific individuals but desired to see the coalition form of government, representing all democratic parties, maintained. The Department has since held to that point of view.[18]

Once installed, the Groza government of the so-called Romanian People's Republic proceeded to suppress all liberties, dissolve and destroy all political parties, arrest all who at any time had been prominent in public life, and carry out so-called elections. The elections were subsequently described officially by the governments of the United States and Great Britain as "the most fraudulent elections known to history."[19] In his

[17] Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 83−84.

[18] Burton Berry's Telegram to Charles Bohlen from July 2, 1945, CV.

[19] On November 16, at the meeting of the Political Committee of the General Assembly of the United Nations, the Soviet Foreign Affairs Minister emphasized the statement made by Warren Austin, the United States' representative, before the Committee, regarding the ultimatum presented by Vishinsky to King Michael on February 28, 1945. Using extremely aggressive words, Vishinsky had given a firm disclaimer to Austin, agreeing to bring before the Assembly a witness who would confirm his declarations. Taking note of these declarations, General Nicolae Rădescu, the president of the Romanian National Committee at the time, in a letter addressed to Carlos Romulo, the president of the General Assembly of the United Nations at the time, specified that he was ready to appear as witness to Vishinsky's act of force in Rumania on February 28, 1945. Moreover, he called a press conference on November 25, in which he gave detailed explanations regarding the circumstances in which Vishinsky's ultimatum was produced. In his declarations, general Rădescu was supported by the telegram and the letter addressed to Austin by Vișoianu about the methods used by Vishinski in his audience with King Michael on February 28, 1945. See Constantin Vișoianu's declaration to the United Nations Onganization on January 7, 1952, Comitetul Național Român (Romanian National Committee, hereafter CNR), box 1, folder 1, Hoover Institution Archive (hereafter HIA); also see Darea de seamă asupra activității Comitetului Național Român din 16 noiembrie 1949, CNR, box 1, folder 1, HIA; Paul D. Quinlan, *Clash over Romania. British and American Policies Towards Romania: 1938−1947*, Los Angeles, American Romanian Academy of Arts and Sciences, 1977, p. 105−131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

telegram on August 9, 1945 to the American State Department, Burton Berry, the United States representative in Bucharest, was drawing the attention upon

> […] the need for some allied supervision of coming election because violence is growing in Romania and many people think it will continue to increase for purpose of intimidating completely historic parties. Government intends fix elections and then to claim that they were free.[20]

In the collective memory of Romanians, it was Vishinsky who transformed their country into a potential Soviet colony. In 1946–1947, Romanian Communists benefited from the false pluralism of the Groza regime. As a result of Western pressure, historical parties were represented in his government, but for a short period of time and at a minor level.[21]

Important steps towards the total destruction of the official opposition began to be taken, starting with the falsification of the parliamentary elections of November 19, 1946. The Communists obtained low results in the elections, despite the involvement of prefects that were complicit with of Teohari Georgescu (the Communist minister of internal affairs) and despite the "revolutionary" gangs that terrorized the electors. The real winner in that election was the NPP, which the Communists correctly perceived as the nucleus of the resistance to the sovietization of the country.[22]

Over time, the opposition was effectively destroyed by the measures described above. On the background of the political crisis after the parliamentary election on November 19, 1946 and following the accounts of the British and American journalists about the fraud in the elections in Romania, the American Secretary of State, James F. Byrnes put journalist Mark F. Ethridge in charge with gathering information about the political situation in Romania and Bulgaria. After summarizing briefly the events which occurred during Vishinsky's visit to Romania in February, C-tin Vișoianu reminded M. Ethridge that the United States Government still had to learn how to deal with the Russians: "They had no conception of the Western ideas of honor, and used terms like democracy and liberty only when it was necessary to achieve their goals."[23]

With regard to the freedom of the press, C-tin Vișoianu explained in some detail the servility of the system applied by the Groza government not only where the paper is not permitted to write as it pleases, but where it is forced to publish material prepared by the Ministry of Propaganda: "[…] the Russians were particularly sensitive to any public criticism of them in the press and used ridiculous excuses to close down newspapers which they regard as hostile."[24]

---

[20] Burton Berry's Telegram to the State Department on August 9th, 1945, C.V.

[21] Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 105. Regarding the events that took place in 1945, the "king's strike" of King Michael and the Anglo-American and Soviet reactions that led to Groza's "false pluralism", see the introductory study in Dinu C. Giurescu (coord.), *Imposibila încercare. Greva regală, 1945*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 7−91.

[22] Paul D. Quinlan, *Clash over Romania*, 153−155; Keith Hitchins, *Rumania, 1866−1947*, Oxford, Clarendon Press, 1944, p. 530−534. Regarding the events of 1946 also see Romulus Rusan (ed.), *Anul 1946. Începutul sfârșitului*, București, Editura Fundația Academia Civică, 1996; Constantin Sănătescu, *Jurnal*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 238−240.

[23] Memorandum of Conversation Mr. Ethridge and Mr. C. Vișoianu, Independent Former Minister of Foreign Affairs, Bucharest, November 25, 1945, C.V.; Oral History Interview with Mark F. Ethridge, Moncure, North Carolina, June 4, 1974, by Richard D. McKinzie, https://www.trumanlibrary.org/oralhist/ethridge.htm (November 12, 2016).

[24] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C. Vişoianu also gave some details regarding the systematic communization of the country. He pointed out that: "[…] the army was being converted into a tool of Soviet policy through the wide-spread use of political commissars. These commissars were headed by General Victor Precup, and the commissars who worked under him were selected from the Tudor Vladimirescu division."[25] A prominent subordinate of General Precup was Lieutenant Colonel Gh. Stoica, a former exile who had never been either an officer or a prisoner of war, but was a member of of the Central Committee of the Communist Party. In his conversation with M. Ethridge, C. Vişoianu stressed this point by recalling that Ana Pauker "had since told them that Romania would be communized in two years, but as a result of the methods of peaceful penetration they used would be very little bloodshed."[26]

On December 30, 1947, King Michael was forced to abdicate and leave the country. The next day a "People's Republic" was proclaimed. According to Romanian Communist historians and political theorists, the advent of the Groza Government on March 6, 1945, signified the installation of the "popular democratic" regime in Romania, to be followed by the second phase of conquest, the dictatorship of the proletariat, starting on December 31, 1947.[27]

Summarizing Romania's seven months of coalition governments in which Communists participated, Ionescu declared: "From the day on which King Michael dismissed Antonescu to that on which Soviet Russia imposed the Groza government on him, there were three Romanian governments. All tried to solve the problem of genuine collaboration between an independent Rumania and Soviet Russia. The first two were under the presidency of General Sănătescu; the third under that of General Rădescu. All three failed because of the direct and indirect refusals of Soviet Russia to deal with any but a communist-controlled government."[28]

World War II had already driven many people into exile. Later, according to Astrid Suhrke,

> […] the singular effect of the Cold War was not to politicize the refugee phenomenon, but to globalize this process and connect it to the dominant rivalry between the superpowers. Refugees became instruments of and parties of the Cold War, representing increments of power that were counted in the balance between East and West. In an age of mass politics and under the terms of ideological rivalry during the Cold War, refugees who crossed over to the West represented a political asset.[29]

Therefore, one cannot speak about exile and its strategies without considering the specifics of the ideological warfare between East and West and the crucial importance of cultural aspects, which were perceived as an effective weapon to be utilized by both sides through propaganda.

There is no doubt that the Romanian political emigration played an important role during World War I. After Romania was defeated and forced to sign the peace treaty, the National Committee of Romanian Unity was formed in Paris at the initiative of

[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem.*
[27] Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 107.
[28] *Ibidem*, p. 94.
[29] Astrid Suhrke, *Uncertain Globalization: Refugee Movement in the Second half of the Twentieth Century*, in Wang Gungwu (ed.), *Global History and Migrations*, Boulder, Westview Press, 1997, p. 217−239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Take Ionescu. The Committee was immediately recognized by England, France and Italy, creating a favorable situation at the Paris peace conference and keeping the Allies' sympathy for Romania alive.[30]

The installation in fall 1940 of the Antonescu regime and a new government dominated by the Iron Guard, as well as Romania's involvement on the Axis side in World War II, led to a new wave of Romanian political emigration. In September 1940, after the abdication of King Carol II, the Free Romanian Democratic Committee/ Romanian National Committee (RNC) started taking shape in London. Its aim was to coordinate all Romanian international activities, initially for the liberation of the country from the control of Nazi Germany, later from that of Soviet Russia. A secret report from Witold Mieczysławski, Poland's foreign affairs minister before World War II, to Professor Stanisław Kot (vice president in Sikorski's government) informed Kot that the sender had met with Viorel Tilea on November 8, 1940. During this meeting, Tilea, a former Romanian ambassador to the United Kingdom, informed Mieczysławski of his intentions to form the Romanian Front and the Romanian Free Movement (the Free Democratic Committee), to be composed of people from among the fairly large numbers of Romanian émigrés in Canada and the United States. [31] It is clear from the same report that Tilea had close relations with the former military attaché of the Republic of Poland in Bucharest, Jan Kowałewski, who, starting in 1940, was the head of the center of Polish intelligence in Lisbon. [32]Through his mediation, Tilea had close relations with the Polish minister in Istanbul, Tomasz Arcziszewski, who was constantly in touch with some of the Romanian political leaders. In order to implement his plans, Tilea managed to obtain the support of Jean Pangal, the former Romanian ambassador in Lisbon,[33] and Grigore Gafencu, Romania's plenipotentiary minister in Moscow at that time. He also gained the support of a great number of Romanian politicians who were already in exile, such as Plenipotentiary Minister Dimitri Dimăncescu,[34] former foreign affairs counselor Alexandru Gurănescu, former plenipotentiary minister to Yugoslavia and Austria Richard Franasovici, who was established in Bern, and the plenipotentiary minister to the Vatican (and former ambassador to Warsaw and Paris and then plenipotentiary minister in Bern), Nicolae Petrescu Comnen.[35]

[30] Take Ionescu, CNR, box 1, folder 1, HIA.

[31] Notatka opracowana dla Prof. Kota na podstawie telegramów MSZ., informacjj ppłk. Kowałewskiego z Lizbony oraz moich rozmów z p. Tilea, Register of the Poland Ministerstwo Spraw Zagranicznych Records, 1919−1947, series 3, box 2, folder 11, HIA (hereafter, RPMSZR).

[32] Jan Kowałewski was of invaluable service to the former Romanian King Carol II, enabling him to escape from Romania and leave Spain for Lisbon; See Tomasz Szarota, *Mjr Zdzisław Żórawski Dziennik obrońcy Warszawy wrzesień 1939 r.*, Warszawa, Rytm, 2011, p. 22−29.

[33] Jean Pangal was a Romanian centrist politician and former Romanian envoy to Lisbon. Pangal was dismissed at the end of 1941 by Romanian leader Ion Antonescu because of his pro-Allied stance. Pangal remained in Lisbon and became a collaborator with Polish intelligence in Allied attempts to win over the Third Reich's allies – Hungary, Romania, Finland and Italy.

[34] While serving as a diplomat in London, he chose in 1941 to resign from the service when the Antonescu dictatorship was established in collaboration with the Nazi government. He soon co-founded the Romanian Free Movement led by Ambassador Tilea. At the same time, he was invited by Prime Minister Winston Churchill to serve in political intelligence against the Germans in Romania. At war's end he re-entered diplomatic service during the period of post-war treaty negotiations at the Paris and New York conferences. In 1947 he went into exile after the communist coup and lived in Marrakech, Morocco, for eight years before emigrating with his family to the United States in 1956.

[35] Notatka opracowana dla Prof. Kota na podstawie telegramów MSZ., informacjj ppłk. Kowałewskiego z Lizbony oraz moich rozmów z p. Tilea, RPMSZR, series 3, box 2, folder 11, HIA.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mieczysławski also specified in his report that the committee, once formed, would represent the interests of all Romanians, and that its aim was to fight for the restoration of Romanian territories occupied by force in the summer of 1940, for the liberation of King Michael I from the hostile situation in which he found himself and for restoring his rights as the monarch. The committee also predicted that in the future, only the creation of a confederation of Eastern and South-Eastern European countries having the same interests toward Germany and the Soviet Russia could result in peaceful coexistence.[36]

Tilea admitted that, taking into account the internal political and military situation, it was imperative that cooperation with the democratic forces be accomplished only with the help of Iuliu Maniu, the former prime minister of Romania and the leader of the National Peasants' Party, who represented "the only moral and political authority in Romania" at that time. In order to inform Maniu of the committee's intentions without arousing suspicion, Tilea proposed that Constantin Angelescu, executive president of Urbana Bank of Bucharest, be the only contact person between Maniu and the committee.[37] This group of Romanian political emigrants would constitute the first nucleus of the future RNC.

In conclusion the author considers that owing especially to the fact that the country was under Soviet military occupation, and owing, too, to the unfortunate circumstance that the United States and Great Britain failed to make any move that might have effectively forced Soviet Russia to respect the pledges it had given at Yalta, the King of Romania was left with no choice but to give in to the Soviet Russian's demands. He had to accept a communist-dominated government. The communist government gradually eliminated all its non-communist members; it liquidated from office the few naïve people who had believed they could collaborate with it; and the communist party took over exclusively the entire life of the country for the next forty-two years.

ROMANIA'S CALVARY: FROM ANTONESCU'S POLITICAL REGIME TO POPULAR DEMOCRACY (1944–1948)
(Summary)

Keywords: Antonescu's political regime, popular democracy, American historiography, Soviet military occupation.

The 70th anniversary of the establishment of the communist regime in Romania may be a great opportunity to recall some of the most widely known issues, but which still carry on discussions to overcome some prevalent appreciations in the political-historical literature.

After the fall of the Iron Curtain and the Communist regime in Romania, most Romanian historians paid special attention to the History of Communism and the Ceausescu regime, but American and British historiography rarely referred to the unfortunate situation in Romania between 1944−1947. In the United States only a few articles have appeared on the topic of the journals published by the Romanian-American Academy. Through this article the author aims to analyze the most important aspects related to the occupation of Romania by the Soviet military forces and the establishment of the Soviet communist regime. Another aspect less approached by American historiography is that of not honoring US-British military-economic guarantees offered

[36] *Ibidem.*
[37] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

to Romania by the Yalta treaty and the signing of the Moscow peace truce. That is why in our article we sought to deepen the policy of the American State Department's appeasement and the interference of the Roman-Soviet communist political circles in the establishment of the totalitarian regime. As a result of the political changes during the years 1946−1947, we considered the first efforts of the Romanian political class in exile to reinstate the democratic rule of law and the annihilation of the pro-Soviet communist circles in Bucharest.

In conclusion the author considers that owing especially to the fact that the country was under Soviet military occupation, and owing, too, to the unfortunate circumstance that the United States and Great Britain failed to make any move that might have effectively forced Soviet Russia to respect the pledges it had given at Yalta, the King of Romania was left with no choice but to give in to the Soviet Russian's demands. He had to accept a communist-dominated government. The communist government gradually eliminated all its non-communist members; it liquidated from office the few naïve people who had believed they could collaborate with it; and the communist party took over exclusively the entire life of the country for the next forty-two years.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN D. IVĂNESCU[*]

ACTIVITATEA MILIŢIEI ÎN PRIMUL DECENIU DE FUNCŢIONARE, 1949−1959

La 23 ianuarie 1949, prin Decretul nr. 25 se înfiinţa, după modelul sovietic[1], Direcţia Generală a Miliţiei, ce lua locul vechilor organe de ordine, Poliţia şi Jandarmeria. Formaţiunile teritoriale ale Jandarmeriei au trecut la Direcţia Generală a Miliţiei, iar Jandarmeria a fost desfiinţată ca instituţie. Atribuţiile Miliţiei au fost stabilite prin decizia nr. 43 din 24 ianuarie acelaşi an[2]. La scurtă vreme, la 7 februarie 1949, erau create trupele de securitate. Ele preluau acele atribuţii ale vechii Jandarmerii, care nu erau cuprinse în îndatoririle Miliţiei[3].

Din expunerea de motive a decretului amintit aflăm care erau, de fapt, atribuţiile Miliţiei: să apere drepturile şi libertăţile cucerite de popor; să păzească cu credinţă mijloacele de producţie aflate în proprietatea statului popular; să supravegheze aplicarea justă a legilor şi dispoziţiilor de stat; să pedepsească „uneltirile duşmanului şi încercările de a pune piedici mersului ţării noastre spre socialism”. Ca organ de ordine publică, Miliția ar fi trebuit să fie o instituţie care să protejeze drepturile şi bunurile cetăţenilor; în realitate însă a fost un instrument de control al noului regim. În acest sens, este sugestiv titlul unui articol publicat în „Viaţa sindicală”, din 25 ianuarie 1949, semnat de Gh. Dinu şi intitulat *Miliţia, pavăză puternică a cuceririlor democratice şi sprijin în lupta poporului pentru construirea socialismului*.

> Duşmanul de clasă − susţine autorul −, ştiind că poporul are un credincios instrument de apărare şi veghe, va fi mai puţin cutezător în uneltirile lui criminale. Prin înfiinţarea Miliţiei, poporul muncitor de la oraşe şi sate capătă un ajutor puternic şi organizat în lupta pentru lichidarea poziţiilor economice ale exploatatorilor, pentru demascarea uneltirilor duşmanilor de clasă, un sprijin preţios în lupta pentru întemeierea socialismului în ţara noastră.

Miliţia a fost înfiinţată în cadrul Ministerului Afacerilor Interne şi avea ca organ central Direcţia Generală a Miliţiei; dar − ca şi în cazul Securităţii − structura şi modul ei de organizare nu au fost date publicităţii, ele stabilindu-se prin deciziile întocmite de MAI şi aprobate de Consiliul de Miniştri. Statutul personalului Miliţiei, emis de

---

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[1] *MOf*, nr. 19, din 23 ianuarie 1949.

[2] Serviciul Român de Informaţii (SRI), *Cartea Albă a Securităţii, 1948−1958*, vol. II, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 20.

[3] Vasile Mihalache, Ioan P. Suciu, *Jandarmeria română, 1850−1949. Pagini dintr-o istorie nescrisă*, Bucureşti, Editura Ministerului de Interne, 1993, p. 171.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIII, 2016, p. 283−290

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prezidiul MAN prin Decretul nr. 108 din 22 februarie 1949, nu a fost publicat în „Buletinul Oficial" al RPR, ci doar în „Buletinul Miliţiei".

În 1949, se desfiinţează Jandarmeria, ce funcţionase în România timp de 99 de ani. Măsuri împotriva ei au fost luate încă din decembrie 1944, când Comisia Aliată (Sovietică) de Control, încălcând prevederile Convenţiei de Armistiţiu, a obligat Ministerul Afacerilor Interne să efectueze reduceri repetate ale efectivelor. Se declanşase astfel etapa destructurării şi aservirii acestei instituţii. La 23 august 1944, efectivele Jandarmeriei totalizau 47.607 angajaţi, dintre care 804 ofiţeri, 11.547 de subofiţeri şi 35.256 de soldaţi[4]. Sovieticii au cerut, prin Comisia Aliată de Control, ca începând cu 1 decembrie 1944 să fie trecuţi în cadrul disponibil 10.442 de jandarmi, dintre care 25 de ofiţeri, 189 de subofiţeri şi 10.228 de trupă, adică 21,91% din efectivele de la 23 august 1944. A doua reducere de efective a fost ordonată la 16 decembrie, astfel încât, la sfârşitul anului 1944, efectivele Jandarmeriei erau diminuate cu 35,48%[5].

Ranchiuna pe care o aveau noii guvernanţi faţă de această instituţie poate fi sesizată şi în afirmaţiile făcute de ministrul de Interne, Teohari Georgescu, în şedinţa Biroului Politic al CC al PCR, din 14 mai 1945:

> În chestiunea reorganizării Jandarmeriei este o problemă care a preocupat Ministerul de Interne. Toate neplăcerile, chiar faţă de Uniunea Sovietică şi Armata Roşie, în toate sunt implicaţi jandarmi. Trebuie să lichidăm Jandarmeria. Am făcut un proiect de lege pentru organizarea şi funcţionarea poliţiei rurale. Vom lichida Jandarmeria veche şi vom crea una nouă. Sunt însă greutăţi căci vom rămâne pentru o perioadă fără pază la sate. În primul rând, Inspectoratul General al Jandarmeriei, cu Anton în frunte, să fie înlocuit cu elemente noi, fie din armată sau din rezervă, de preferinţă membri de partid şi din Divizie, şi apoi de pornit imediat cu epurația radicală a Jandarmeriei pe ţară şi înlocuirea ei cu elemente din Divizia Tudor Vladimirescu şi elemente ofiţereşti cinstite. Putem lua şi băieţi de la ţară[6].

După instalarea guvernului Groza, la 6 martie 1945, au avut loc schimbări în compoziţia aparatului Poliţiei şi a Jandarmeriei, în sensul că au fost înlăturate „elementele fasciste şi reacţionare", fiind înlocuite cu „elemente din rândul celor ce muncesc". Schimbările au continuat şi după crearea Miliţiei, prin admiterea în şcolile ce pregăteau ofiţerii şi subofiţerii necesari instituţiei doar a fiilor de muncitori şi de ţărani săraci şi prin trecerea din activitate în rezervă a zeci de ofiţeri proveniţi din vechiul aparat poliţienesc. Aşa s-a întâmplat la 1 mai 1950, când au fost trecuţi în rezervă 91 de ofiţeri, foşti jandarmi[7].

Interesantă de menţionat este starea de spirit a angajaţilor Poliţiei şi Jandarmeriei în ajunul creării Miliţiei. Potrivit rapoartelor Inspectoratelor Generale Administrative din cadrul MAI şi ale Direcţiei Generale a Securităţii Poporului, salariaţii erau îngrijoraţi din cauza situaţiei nesigure în care trăiau. Conform raportului informativ al Inspectoratului General Administrativ Craiova (nr. 180), din 18 ianuarie 1949, în judeţul Romanaţi „organele jandarmereşti de aproape două luni de zile sunt într-o stare de inactivitate, datorită faptului că s-au răspândit zvonuri că în curând Jandarmeria va fi desfiinţată şi înlocuită cu poliţia poporului"[8].

---

[4] Dumitru Şandru, *Jandarmeria română: 1944−1945*, în *AT*, nr. 3/1994, p. 223.

[5] *Ibidem*, p. 225−226.

[6] ANIC, fond CC al PCR − Cancelarie, dosar 38/1945, f. 18.

[7] Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română, 1948−1950: transformări instituţionale*, Bucureşti, Editura Bic All, 2005, p. 319.

[8] ANIC, fond Ministerul Afacerilor Interne (MAI), Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 1/1949, f. 151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În februarie 1949, în urma Decretului nr. 25, publicat în „Monitorul Oficial" din 23 ianuarie, şi a ordinului nr. 10052/1949, al Secretariatului General pentru Trupe, Inspectoratul general al Jandarmeriei, cu formaţiunile din subordine, se separă în două direcţii. Toate batalioanele de jandarmi şi centrele de instrucţie formau Comandamentul Trupelor de Securitate. Inspectoratele, legiunile, sectoarele, posturile de jandarmi, toată jandarmeria rurală trec la Miliţie şi se formează Direcţia Generală a Miliţiei[9]. Astfel, în locul chesturilor şi poliţiilor din oraşele reşedinţă de judeţ s-a constituit Miliţia Judeţeană. Fostele secţii şi sectoare de jandarmi din comune au devenit posturi de miliţie. Din 1949, atât în oraşe, cât şi în mediul rural funcţiona o singură categorie de organe de ordine. După reforma administrativă din septembrie 1950, s-au constituit direcţii regionale de miliţie, secţii raionale şi orăşeneşti, iar în oraşele mari − circumscripţii.

La începutul lunii februarie 1949, erau organizate 12 comandamente regionale de miliţie, 58 de miliţii judeţene, 424 de circumscripţii de miliţii de plasă şi 3.080 de posturi de miliţie. În Direcţia Generală a Miliţiei (aparatul central) erau în curs de organizare: Direcţia Miliţiei Căilor Ferate, Direcţia Miliţiei porturilor şi căilor de comunicaţii pe apă, Direcţia Miliţiei Pază Întreprinderi şi Direcţia Înscrierii şi evidenţa populaţiei[10].

Ca şi în cazul Securităţii, una dintre cele mai dificile probleme cu care Miliţia s-a confruntat la început a fost aceea a încadrării cu personal. Problema era agravată de aşa-zisa „grea moştenire" a Jandarmeriei. Conştienţi că zilele lor în slujba noului regim erau numărate, foştii jandarmi au adoptat, în general, două tactici de supravieţuire: fie un zel nelimitat în îndeplinirea ordinelor noii puteri, fie împotrivirea tacită şi îngreunarea operaţiunilor de preluare a controlului deplin asupra populaţiei.

Dificultăţile legate de încadrarea cu personal vor persista multă vreme, problema regăsindu-se constant în rapoartele întocmite de-a lungul timpului. În 1952, efectivele prevăzute în schemele de organizare ale Miliţiei erau de 52.439 de persoane, dar existentul se cifra la 35.344 de cadre (67,5%), înregistrându-se un deficit de 17.005 persoane (32,5%)[11]. Personalul angajat în funcţie de grade şi de provenienţă avea următoarea structură: ofiţeri 3.893 (dintre care noi 3.777, vechi 116), sergenţi 19.296 (noi 15.616, vechi 3.653), miliţieni 10.291 (noi 8.472, vechi 1.819) şi civili 1.511 (noi 1.458, vechi 53)[12].

Din punctul de vedere al compoziţiei sociale, majoritatea miliţienilor proveneau din rândurile „ţărănimii muncitoare", muncitorii calificaţi şi necalificaţi fiind în proporţie de 19%. Linia trasată de partid era ca, până la sfârşitul anului 1952, să nu rămână în Miliţie elemente vechi, astfel că în intervalul 1951−1952 s-a renunţat la 6.333 de angajaţi vechi, fiind recrutate în schimb 14.686 de cadre noi[13].

În mai 1956 (înainte de restructurarea MAI), schema de organizare a Miliţiei era prevăzută cu un efectiv total de 29.715 cadre, dintre care 16.167 erau ofiţeri, 12.783 sergenţi şi 765 civili. După reorganizarea MAI, din a doua parte a anului 1956, Miliţiei i-au rămas în schemă 19.743 de funcţii, ceea ce însemna că efectivele i-au fost micşorate cu 33,6%, adică 9.972 de posturi (ofiţeri 7.249, sergenţi 2.146, angajaţi civili 577). Având însă în vedere că la 1 mai 1956 exista un deficit de 1.206 cadre faţă

[9] Vasile Mihalache, Ioan P. Suciu, *op. cit.*, p. 171.

[10] Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (ACNSAS), fond Documentar, dosar 76, f. 9−10.

[11] Florian Banu, *Miliţia din RPR şi instaurarea dictaturii proletariatului, 1949−1956*, în *AT*, nr. 1−2, 2004, p. 80.

[12] *Ibidem*, p. 181.

[13] ACNSAS, fond Documentar, dosar 83, f. 22−23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de statele de funcţii, au fost trecute în rezervă 8.766 de cadre[14]. Ca urmare a reducerilor de efective , fondul de salarii urma să scadă de la 260.266.000 lei anual, la 185.756.000 lei[15].

În privinţa originii sociale, personalul Miliţiei avea, în 1956, următoarea structură: din rândul muncitorilor proveneau 4.089 de angajaţi, dintre ţăranii colectivizaţi 581, din familiile de ţărani săraci 18.909, din ţăranii mijlocaşi 3.741, funcţionari 845, militari 56, mici meseriaşi şi comercianţi, 276, iar din chiaburi şi burghezi 12 persoane. Din punctul de vedere al profesiei avute înainte de încadrarea în Miliţie, situaţia se prezenta în felul următor: 8.756 fuseseră muncitori industriali, 3.347 muncitori agricoli, 242 ţărani colectivizaţi, 13.662 ţărani săraci sau mijlocaşi, 2.221 funcţionari, 70 intelectuali, 211 militari[16].

După studiile absolvite, 9.645 de angajaţi aveau până în patru clase elementare, 7.373 aveau cinci−şase clase, 10.162 posedau un certificat de şapte clase elementare, 602 urmaseră opt−nouă clase medii, 561 aveau zece clase, iar studii superioare aveau doar 166 de angajaţi[17].

Precaritatea studiilor se reflecta chiar şi la nivelul personalului cu funcţii de răspundere din Direcţia Generală a Miliţiei. Astfel, pentru anul 1957 putem menţiona următoarele date: general-maior Drăgan Ilie, locţiitor director general al DGM, profesia de bază strungar; colonel Dumitru Atanase, locţiitor director general pentru munca politică a DGM, profesia de bază mecanic, studii Academia Politică Militară absolvită în 1953, în URSS; colonel Dincă Teodor, şeful Direcţiei Anchete, studii Şcoala profesională de electricitate, profesia de bază mecanic; locotenent-colonel Taurescu Viorel, şeful Direcţiei Economice, studii şcoala medie, profesia de bază lăcătuş; locotenent-colonel Lazăr Munteanu, şeful Direcţiei Miliţiei Regiunii Craiova, studii trei clase profesionale, profesia de bază strungar; locotenent-colonel Szasz Ioan, şeful Direcţiei Miliţiei Regiunii Baia Mare, studii şase clase primare, profesia de bază tâmplar; maior Stoian Vasile, şeful Direcţiei Regiunii Suceava, studii două clase profesionale şi un an cursuri de perfecţionare pe linie de Miliţie în URSS, profesia de bază muncitor; maior Nasea Ion, şeful Direcţiei Miliţiei Regiunii Stalin (Braşov), studii opt clase liceu, profesia de bază funcţionar; locotenent-colonel Hutira E. Iosif, şeful Direcţiei Miliţiei Regiunii Cluj, studii şapte clase primare, profesia de bază strungar[18] etc. La mijlocul anilor ’50, direcţiunea partidului, sesizând că activitatea instituţiei nu se desfăşoară conform sarcinilor trasate, a hotărât ca în conducerea Miliţiei să fie promovaţi oameni pregătiţi, iar ca miliţieni să fie încadraţi absolvenţi ai şcolilor de cultură generală de zece ani[19]. Acest lucru a rămas de fapt un deziderat. Dificultăţile legate de nivelul pregătirii şcolare şi profesionale au continuat să fie prezentate, în diferite rapoarte, cu aceeaşi intensitate ca în anii de debut ai Miliţiei. Un document întocmit de Secţia Administrativă a CC al PMR, la 25 februarie 1956, cu privire la activitatea Direcţiei Generale a Miliţiei, menţiona:

> […] lipsa de exigenţă şi nerespectarea criteriului profesional pentru încadrarea Miliţiei cu elemente capabile şi pregătite au dus la situaţia cu totul necorespunzătoare din punct de vedere al şcolarizării şi mai ales a nivelului profesional. Mulţi dintre miliţieni au fost

[14] ANIC, fond CC al PCR − Cancelarie, dosar 53/1956, f. 52−57.

[15] Arhiva Ministerului de Interne (AMI), fond Direcţia de Management şi Resurse Umane (DMRU), nr. inventar 7364, dosar 10, f. 374.

[16] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 53/1956, *passim*.

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem*, dosar 4/1957, f. 132−141.

[19] *Ibidem*, dosar 12/1956, f. 2−3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> încadraţi fără a avea patru clase elementare, iar unii chiar neştiutori de carte, fiind şcolarizaţi ulterior prin cursuri de alfabetizare, înfiinţate în diferite unităţi. De asemenea, în selecţionarea elevilor pentru şcolile de miliţie nu s-a respectat ordinul MAI, recrutându-se elevi necorespunzători[20].

Completarea necesarului de cadre al Miliţiei era realizată şi pe căi care nu puteau să-i asigure un personal adecvat, o parte dintre angajaţii Securităţii, găsiţi necorespunzători pentru o muncă „de o atât de mare încredere", erau „vărsaţi" la Miliţie, iar din datele pe care le deţinem, în privinţa şcolarizării, situaţiile angajaţilor celor două instituţii erau similare.

Un rol esenţial în transformarea rapidă şi deplină a Miliţiei într-un instrument al puterii comuniste l-a îndeplinit Direcţia Politică din DGM. Politizarea unităţilor şi a subunităţilor din MAI începuse încă din 8 mai 1945, când în cadrul Inspectoratului General al Jandarmeriei, pe baza ordinului nr. 29 al Ministerului de Război, lua fiinţă Serviciul pentru educaţie, cultură şi propagandă, prin care se urmărea îndoctrinarea marxist-leninistă a personalului[21].

În unităţile şi subunităţile din MAI au fost încadraţi lucrători politici selecţionaţi în mare parte din ofiţerii şi subofiţerii diviziilor „Tudor Vladimirescu" şi „Horia, Cloşca şi Crişan". După crearea noilor organe de ordine şi informaţii ale regimului „democrat-popular", în aceste instituţii s-au constituit organizaţiile de partid. La nivelul aparatului central al MAI exista o organizaţie de partid unică pe întregul minister, controlată de CC al PMR. La direcţiile regionale şi orăşeneşti ale MAI existau organizaţii de bază, care se aflau sub conducerea directă a birourilor comitetelor regionale, raionale şi orăşeneşti de partid. Rolul acestor organizaţii consta în educarea lucrătorilor din MAI în spirit marxist-leninist, pentru mobilizarea lor la îndeplinirea sarcinilor trasate de partid şi guvern, precum şi a „urii neîmpăcate împotriva duşmanului de clasă şi a respectării legalităţii populare". În perioada 1945−1949, organizaţiile de partid din MAI s-au aflat sub conducerea organelor locale de partid. După 1949, la sfaturile consilierilor sovietici, organizaţiile de partid din Securitate şi Miliţie au trecut sub îndrumarea unei direcţii politice, care funcţiona cu drept de secţie a CC al PMR (precum Direcţia Superioară Politică a Armatei din MFA)[22].

Secţia Administrativă din aparatul CC al PMR controla modul în care se desfăşurau „munca de partid şi munca politică de masă" în toate unităţile din MAI şi MFA, supraveghind activitatea Serviciului politic, şi se ocupa de şcolarizarea lucrătorilor politici din Miliţie, prin şcolile de partid de pe lângă comitetele regionale. Obiectivele Direcţiei Politice din DGM erau, potrivit unui raport din 1952, următoarele:

> […] creşterea conştiinţei politice şi întărirea combativităţii tuturor miliţienilor. Lupta pentru întărirea şi consolidarea succesului reformei băneşti, a campaniei însămânţărilor de primăvară şi lupta împotriva infractorilor care sabotează măsurile luate de partid şi guvern; ridicarea nivelului politic, ideologic şi organizatoric al activităţii organelor politice, organizaţiilor de partid şi UTM, în scopul mobilizării efectivelor pentru îndeplinirea sarcinilor profesionale, întăririi disciplinei de partid, militare şi de stat, întăririi simţului de răspundere personală şi creşterii vigilenţei faţă de duşman; educarea miliţienilor în spiritul

[20] *Ibidem*, dosar 25/1956, f. 8.

[21] Vasile Mihalache, Ioan P. Suciu, *Istoria Jandarmeriei Române 1800−2000*, Bucureşti, Editura Sylvie, 2000, p. 136.

[22] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 13/1956, f. 1−4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dragostei fierbinţi faţă de patrie, partid şi guvern, precum şi al dragostei şi recunoştinţei faţă de Uniunea Sovietică şi tovarăşul Stalin[23].

În cadrul organizaţiilor de partid se acţiona pentru inocularea adevărurilor oficiale şi asigurarea însuşirii de către personalul Miliţiei a opticii partidului asupra luptei de clasă şi a necesităţii stârpirii duşmanilor regimului, repetiţia până la saturaţie a diferitelor sloganuri imprimând stereotipii de gândire angajaţilor cu o pregătire profesională şi culturală modestă.

Potrivit reglementărilor aflate în vigoare, Miliţia asigura „paza proprietăţilor de stat, obşteşti şi personale, duce lupta împotriva delapidatorilor proprietăţii de stat şi obşteşti, speculanţilor, contrabandiştilor, falsificatorilor de monede, traficanţilor de valută. Previne, descoperă şi combate infracţiunile de drept comun, luptă împotriva viciilor sociale”[24]. Dincolo de atribuţiile sale vizând problemele ce ţineau de latura poliţienească „clasică”, instituţia a fost de-a dreptul „copleşită”, încă din primele luni de funcţionare, de mulţimea duşmanilor pe care partidul îi descoperea „la tot pasul”, fiind implicată astfel în acţiuni de represiune.

În sensul celor afirmate, putem aminti măsurile stabilite la şedinţa MAI, din 22 februarie 1949, condusă de ministrul de Interne, Teohari Georgescu, prin care Securităţii şi Miliţiei îi reveneau sarcini de punere în aplicare a Decretului 83/1949, ce prevedea exproprierea proprietăţilor funciare de peste 50 ha, 2.000 de familii fiind scoase cu forţa din locuinţe[25].

De asemenea, Miliţiei i-a revenit (alături de Securitate) delicata problemă a „bandelor armate”. Implicarea acestei instituţii, definită ca organ de combatere a infracţiunilor ţinând de dreptul comun, în lupta împotriva grupurilor înarmate de rezistenţă, urmărea sporirea confuziei în rândul populaţiei prin tratarea unitară a bandelor de tâlhari şi a grupurilor anticomuniste. Astfel, la 7 mai 1949, conducerea Miliţiei cerea ca instituţia să fie antrenată mai mult contra „bandelor”, generalul locotenent Pavel Cristescu, directorul general, considerând că „atunci când bandele sunt de formaţie slabă, lupta contra lor, mai ales în faza finală, trebuie dusă în mod firesc de către formaţiunile Miliţiei”; urma ca trupele de securitate să intervină numai atunci „când bandele sunt puternice şi operaţiunea de lichidare a lor întrece posibilităţile Miliţiei”[26].

În perioada pe care o studiem, Miliţia a fost nevoită să elaboreze planuri de măsuri pentru a combate „ameninţarea titoistă”. Tensiunile dintre România şi Iugoslavia s-au creat în urma condamnării politicii lui Tito de către URSS. Situaţia s-a agravat după şedinţa Kominformului, din 20−28 iunie 1948, desfăşurată la Bucureşti. Iugoslavia a fost exclusă din Kominform şi a fost adoptată rezoluţia *Cu privire la situaţia din Partidul Comunist al Iugoslaviei*. Prin aceasta, Tito era acuzat că promovează o orientare naţionalistă, care nu poate decât să ducă „la degradarea Iugoslaviei şi la transformarea ei într-o colonie a ţărilor imperialiste”[27].

La data de 11 martie 1949, s-a desfăşurat la nivelul conducerii MAI o şedinţă, în vederea adoptării unor măsuri suplimentare de pază a frontierei, în general, şi a celei cu Iugoslavia, în special. Alături de Securitate şi trupele de grăniceri, Miliţiei îi revenea un

[23] ACNSAS, fond Documentar, dosar 83, f. 4−5.
[24] ANIC, fond CC al PCR − Cancelarie, dosar 53/1956, f. 90.
[25] ACNSAS, fond Documentar, dosar 76, f. 99.
[26] *Ibidem*, f. 199.
[27] *Rezoluţia Biroului Informativ asupra situaţiei din Partidul Comunist din Iugoslavia*, Bucureşti, Editura PMR, 1948, p. 29−30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rol important, pe care îl îndeplinea, după cum o demonstrează documentele, cu prea mult zel. Între concluziile şedinţei deja amintite se regăseşte indicaţia:

> […] pentru Direcţiunea Generală a Miliţiei, tov. ministru adjunct Jianu Marin să dispună măsuri pentru a cerceta persoanele arestate de Miliţie, motivele pentru care au fost arestaţi şi pentru a identifica acele persoane care sunt reţinute fără motive precise. De comun acord cu tov. Pintilie, D-sa va pregăti un ordin circular în ce priveşte arestările legate de situaţii concrete (se va analiza şi problema arestărilor din ordinul autorităţilor, al persoanelor sau al organizaţiilor de masă) […]. Se va prelucra cu personalul Securităţii şi Miliţiei problema abuzurilor şi a arestărilor[28].

Miliţia avea numeroase atribuţii în zona frontierei, una din cele mai importante fiind şi filtrarea accesului în zonă prin controale în trenuri şi pe şosele. Biletele CFR pentru destinaţii din zona de frontieră nu puteau fi procurate decât pe baza unor autorizaţii speciale eliberate de Miliţie sau, în cazul celor ce locuiau în acele părţi, pe baza buletinului de identitate. Prin decizia MAI nr. 307/14 iulie 1951 era fixat un regim special în ceea ce priveşte fixarea domiciliului, accesul, circulaţia şi stabilirea persoanelor în zona de frontieră. În scopul respectării riguroase a acestei decizii a fost emis ordinul 18021, din 24 octombrie 1951, prin care se trasau sarcini precise organelor de miliţie. Se menţiona colaborarea strânsă cu organele grănicereşti şi erau reglementate raporturile cu Securitatea. Chiar din prevederile ordinului se poate vedea împletirea strânsă a atribuţiilor tipice pentru asigurarea activităţilor frontierei cu cele specifice unei poliţii politice[29].

Miliţia avea dreptul „să recruteze agenţi din rândurile elementelor ce au posibilităţi de a duce muncă informativă printre elementele infractoare". Această prevedere de care beneficiază orice aparat poliţienesc într-un stat democratic nu trebuie să înşele prin analogie: în cazul României cadrul legal era foarte permisiv, iar nerespectarea prevederilor şi procedurilor legale, foarte frecventă. Această prerogativă a Miliţiei cunoştea limitări doar în cazul „deputaţilor MAN, a deputaţilor sfaturilor locale, a membrilor PMR. De asemenea, nu pot fi atraşi la colaborare secretă membrii UTM şi ai sindicatelor, care sunt aleşi în organele de conducere ale acestor organizaţii sau care ocupă funcţii de răspundere în aparatul de conducere al acestora"[30]. Desigur, erau prevăzute şi excepţii, dar era nevoie pentru recrutare de aprobarea primului secretar al Comitetului regional, raional sau orăşenesc de partid, acest lucru realizându-se, cel puţin teoretic, în mod excepţional, admiţându-se folosirea membrilor de partid, care nu erau aleşi în „organele de conducere de partid, nu lucrează în aparatul de partid, UTM şi sindicate şi doar în calitate de gazde a caselor de întâlniri conspirative şi rezidenţi"[31].

Important este faptul că Miliţia, prin reţeaua sa de informatori, nu încerca doar să prevină sau să rezolve anumite fapte antisociale; şi ea poate fi acuzată de poliţie politică, prin remiterea notelor informative culese prin propria reţea (de multe ori simple delaţiuni) către Securitate[32]. Ca şi în cazul Securităţii, numeroşi ofiţeri şi subofiţeri de miliţie trăiau din plin sentimentul că sunt mai presus de lege şi că arbitrariul pe care regimul îl impunea în mod cotidian cetăţenilor îi îndreptăţea şi pe ei la felurite ilegalităţi.

[28] ACNSAS, fond Documentar, dosar 76, f. 57−59.
[29] *Ibidem.*
[30] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 53/1956, f. 90.
[31] *Ibidem*, f. 91.
[32] SRI, *Cartea Albă a Securităţii, 1958−1968*, vol. III, Bucureşti, 1995, p. 289.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Încă de la înfiinţare, Miliţia a reprezentat un instrument fidel al regimului comunist, între ea şi Securitate stabilindu-se relaţii de colaborare. Recrutat din rândul claselor sociale defavorizate, cu o pregătire şcolară şi profesională mai mult decât modestă, personalul Miliției a fost îndoctrinat prin intermediul Direcţiei Politice, constituindu-se într-un corp de fideli slujitori ai regimului. Acoperiţi de prevederile privind apărarea legii, oricât de arbitrară era aceasta, angajaţii Miliției, asemenea cadrelor Securităţii, se simţeau intangibili şi se comportau abuziv. Miliţia a secondat Securitatea în activităţile de poliţie politică; având însă un personal mai numeros, a furnizat acesteia informaţii culese prin propria reţea. Miliţia a rămas, pe toată durata regimului comunist, un instrument în exercitarea controlului asupra cetăţenilor.

MILITIA'S ACTIVITY IN ITS FIRST DECADE OF ACTIVITY, 1949−1959
(Summary)

Keywords: Militia, Communist Party, Gendarmerie, totalitarian regime, terror.

Even since its creation, the Militia was a faithful instrument of the communist regime. The personnel of the Militia, recruited within the disadvantaged social classes, with a modest educational and professional training, and who accumulated numerous frustrations, was indoctrinated through the Political Directorate, grouping in a body of faithful servants of the regime. With a behaviour that was most of the time abusive, covered by the provisions on the defence of the law, regardless how arbitrary it was, the employees of the Militia considered themselves to be above the regular citizens, behaving arbitrarily and having the feeling of intangibility. Militia seconded the Securitate in the political police activities, but it had a bigger personnel, and provided to it information gathered by its own network. Militia remained throughout the communist regime a tool used to exercise control over citizens.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU-FLORIN PLATON[*]

CORP ȘI PUTERE ÎN REGIMUL COMUNIST. O RELECTURĂ ANTROPOLOGICĂ A CULTULUI LENINIST AL PERSONALITĂȚII

Este posibilă o istorie a comunismului din perspectiva antropologiei corpului? Nu este nevoie de o cunoaştere amănunțită a domeniului (cum este și cazul celui ce scrie) pentru a vedea că abordările din acest unghi sunt mai degrabă rare. Înainte de 1989, dar, în mare măsură, și după aceea, explorarea regimului comunist s-a concentrat asupra apariției, evoluției și funcționării sale ca un sistem total de dominație, control și represiune. Cu excepția a ceea ce s-a numit „cultul personalității", studiile elaborate din perspectiva expresiilor simbolice ale puterii au fost relativ puține. Dintre acestea, încă și mai rare au fost studiile în cheie antropologică, precum cele consacrate corpului. Cel mai cunoscut, neîndoielnic, aparține Katherinei Verdery[1] – până astăzi nu numai unul din reperele domeniului, ci și singurul, dacă nu ne înșelăm, printre cercetările de acest gen, chiar dacă interstițiul de care se ocupă autoarea nu este *stricto sensu* comunismul, ci perioada imediat următoare.

Spre deosebire de fascismul mussolinian și de nazism, care au făcut din corpul fizic un puternic simbol ideologic – fascismul inserându-l chiar ca o piesă centrală în cultul personalității Ducelui[2] –, simbolistica trupului în regimul comunist este mult mai puțin evidentă. „Omul nou" al comunismului nu se definea prin aspectul său vizibil, ci – cum bine ne amintim – prin „interioritate". Potrivit acestui model, nu armonia și puterea corpului erau atributele ce trebuiau perfecționate, ci „conștiința". Este probabil unul din motivele pentru care examinarea din unghi antropologic a acestui regim nu a constituit obiectul unui interes mai susținut. Dar, dacă particularitățile exterioare ale corpului par absente din panoplia simbolurilor ideologice ale comunismului, aceasta nu înseamnă că trupul, ca atare, nu a constituit totuși o componentă a *imaginarului* acestui regim, ba chiar – nu ezităm să o spunem – una centrală. În ipostaza sa fizică, însemnătatea subiacentă a corpului în sistemul de reprezentări al comunismului se întrevede în mai multe privințe. Unele dintre acestea sunt, bunăoară, igiena, sănătatea și îngrijirea medicală a populației, cărora regimul le-a acordat o atenție deosebită. Dorinda Outram are perfectă dreptate să interpreteze acest aspect ca expresia unei concepții „economice" referitoare la corpuri ca instrumente productive indispensabile pentru

[*] Prof. univ. dr., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

[1] Katherine Verdery, *Viața politică a trupurilor moarte. Reînhumări și schimbări postsocialiste*, traducere de Liviu Chelcea și Sorin Gherguț, București, Editura Vremea, 2006.

[2] Cea mai recentă analiză a fascismului din această perspectivă la Sergio Luzzatto, *Le corps du Duce. Essai sur la sortie du fascisme*, traduit de l'italien par Pierre-Emmanuel Dauzat, Paris, Gallimard, 2014.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 291−304

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

construirea noii societăți. Închipuită în termeni exclusiv materiali, ca rezultat al unui efort colectiv și continuu, edificarea acestei societăți presupunea existența unui popor viguros, sănătos și numeros, orice abatere de la normă (precum handicapurile fizice) fiind cu grijă ocultată pentru a nu compromite „perfecțiunea" ansamblului[3]. Politicile nutriționiste și nataliste se înscriu în același registru, ca manifestări – cum a notat Tricia Starks[4] – ale unei interpretări organiciste a societății, a cărei vigoare trebuia cultivată prin politici eugenice complexe, întocmai ca aceea a unei ființe vii[5].

În imaginarul comunismului, corpul este prezent și într-o ipostază metaforică. Fie că este vorba de comunitatea etno-națională („poporul", „națiunea") sau de entitățile numite „Partid", „proletariat", „clasă" etc., discursul oficial le considera, implicit, ca pe niște corpuri omogene, lipsite de ierarhii interne, „gândind" și „acționând" unitar. Tratamentul care le era aplicat nu era, nici el, diferit: ca și aceea a ființelor vii, integritatea acestor „corpuri" trebuia apărată atât prin înlăturarea „membrelor decăzute" și „atrofiate"[6] sau prin „purgații", de natură să le „curețe" de tot ce putea fi dăunător, cât și prin împiedicarea „dușmanilor" exteriori de a pătrunde înăuntru pentru a nu compromite „sănătatea" ansamblului[7].

Acest aspect al metaforei corporale reprezintă un subiect foarte complex și merită o cercetare specială. Ceea ce ne interesează aici este însă o altă ipostază a aceleiași metafore, care ocupă un loc și mai important în imaginarul comunist: aceea a personificării sau figurării Statului; adică a „corpului politic". Nu este vorba, cum s-ar putea crede, de încă o analiză a binecunoscutului „cult al personalității" care – așa cum au remarcat atâția specialiști ai comunismului – a constituit piesa de rezistență a eșafodajului ideologic al acestui regim. Dacă în paginile care urmează el va fi, totuși, amintit, acest lucru nu se va face din unghiul complicatului său scenariu, variabil în timp și spațiu. Ceea ce urmărim să evidențiem este cu totul altceva: anume, „esența" *corporală* – dacă putem spune așa – a acestui cult sau rădăcina din care a pornit dezvoltarea primei sale forme istorice: aceea leninistă. Ipoteza noastră este că, în contextul istoric în care a apărut, cultul lui Lenin a reprezentat o inovație totală, în același timp procedurală și conceptuală. Era nu numai cea dintâi celebrare post-mortem a liderului unui regim care luase naștere printr-o ruptură radicală cu trecutul. Era o celebrare – fapt nemaivăzut – *prin corpul său fizic*, făcut să fie peren ca o expresie veșnic „vie" a moștenirii sale spirituale. Totuși, așa cum vom încerca să arătăm, această invenție rituală, în ciuda originalității sale, nu s-a ivit din neant. Ea avea un substrat vechi, impunându-se ca soluție de legitimare politică – este a doua noastră ipoteză – sub influența insidioasă a unor tradiții culturale (în sensul dens al conceptului, de ansamblu de reprezentări, obiceiuri și

[3] Dorinda Outram, *The Body and the French Revolution. Sex, Class, and Political Culture*, New Haven and London, Yale University Press, 1989, p. 2, 7–8, 52. De asemenea, Tricia Starks, *The Body. Soviet Propaganda, Hygiene, and the Revolutionary State*, University of Winsconsin Press, 2008, p. 4–6 și *passim*.

[4] Tricia Starks, *op. cit.*, p. 24.

[5] Pentru acest aspect, *v. inter alia* Marius Turda, *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870–1950)*, traducere de Răzvan Pârâianu, Iași, Editura Polirom, 2014.

[6] Lenin însuși a recurs constant, în scrierile și discursurile sale la o retorică a purificării sociale. Pentru exemple, *v.* Tricia Starks, *op. cit.*, p. 23–24.

[7] Referitor la metaforizarea corporală implicită în regimul comunist, *v.* Claude Lefort, *Imaginea corpului și totalitarismul*, în idem, *Invenția democratică. Limitele dominației totalitare*, traducere de Nicolae Baltă și Vasile Mlești, Pitești, Editura Paralela 45, 2002, p. 137–150, și excelenta analiză a lui Călin Morar-Vulcu, *Republica își făurește oamenii. Construcția identităților politice în discursul oficial în România, 1948–1965*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2007, p. 305–389, 445–473 (o carte care, la origine, a fost teza de doctorat a autorului).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

practici colective), care, la rândul lor, oglindesc o imagine, de asemenea, veche despre Stat (sau „corpul politic"), personificată însă într-un mod inedit.

Acestea sunt cele două linii directoare ale demonstrației care urmează. Ea este, prin excelență, *structurală* și doar în subsidiar istorică. Altfel spus, ea se focalizează nu asupra cultului leninist ca fenomen istoric, ci a componentei sau expresiei centrale a acestui cult – corpul, interpretat ca un instrument al puterii ce reproduce un tip de reprezentare a Statului cu puternice analogii simbolice în trecut.

Cultul lui Lenin nu a așteptat decesul „eroului" său pentru a începe să se manifeste. Momentul decisiv al „decolării" sale a fost atentatul nereușit al Faniei Kaplan, la 30 august 1918. Lovit de două gloanțe, în umăr și gât, conducătorul partidului bolșevic a supraviețuit rănilor. Considerat – în mod semnificativ – un „miracol"[8], acest fapt a dat semnalul declanșării primelor tirade encomiastice, al căror limbaj lăsa deja să se întrevadă formulele canonice în care aveau să se fixeze toate referințele la Lenin. Ceea ce frapează în aceste expresii timpurii sunt câteva metafore, al căror suport implicit este chiar trupul celui împușcat. Autorul lor este Troțki. Într-un discurs rostit la Moscova, la 2 septembrie, în fața uneia dintre instanțele noului regim, liderul Armatei Roșii, revenit de urgență de pe front, îl evoca pe cel ce constituise ținta atentatului ca o „întruchipare a gândirii curajoase și conștiinței revoluționare a clasei muncitoare", dotat cu o voință de nezdruncinat și cu o „privire revoluționară". Potrivit aceluiași Troțki, actul ucigaș, vizându-l pe Lenin, fusese, de fapt, îndreptat împotriva însuși a regimului bolșevic[9], ceea ce, ca și metafora „întruchipării", stabilea o relație de identitate cu persoana fondatorului, tipică pentru limbajul politic comunist de mai târziu.

Ieșit indemn din această încercare, corpul lui Lenin a căzut însă pradă disfuncționalităților interne. Înrăutățirea bruscă a sănătății conducătorului bolșevic, ca urmare a primului atac cerebral, din aprilie 1922, a fost, la început, ascunsă publicului sau prezentată deformat. Cum bine a remarcat Nina Tumarkin, „autoritatea personală [a lui Lenin] era într-atât de centrală în imaginea publică a regimului, încât slăbirea ei prin dezvăluirea maladiei era considerată riscantă"[10]. Deconspirarea secretului nu a avut loc, printr-un comunicat oficial, decât pe 14 martie 1923, după și mai puternicul atac cerebral petrecut cu cinci zile mai devreme[11]. Acesta a fost și momentul când cultul lui Lenin a căpătat o „bază instituțională"[12], mai întâi prin înființarea unui institut omonim, destinat să adăpostească manuscrisele fondatorului, și a muzeului ce urma să-i fie dedicat, apoi, prin multiplicarea accelerată a imaginii chipului său, devenită principala componentă a așa-numitelor „colțuri ale lui Lenin"[13], înființate prin decret oficial în toate instituțiile și casele de pe cuprinsul Rusiei sovietice. Corpul liderului bolșevic joacă și aici un rol de prim-ordin, dar nu în dimensiunea sa materială, ca mai înainte, ci prin dispersarea figurii sale, ca simbol al omniprezenței într-un spațiu delimitat și luat în posesie prin chiar acest mijloc[14].

---

[8] Pentru aceste informații, *v.* Nina Tumarkin, *Lenin Lives! The Lenin cult in Soviet Russia*, enlarged edition, Harvard University Press, 1997, p. 80−81.

[9] *Ibidem*, p. 81.

[10] *Ibidem*, p. 114.

[11] *Ibidem*; *v.* și Benno Ennker, *Die Anfänge des Leninkultes*, în *JGO*, Neue Folge, Bd. 35, Heft 4 (1987), p. 545.

[12] Nina Tumarkin, *Political Ritual and the Cult of Lenin*, în „Human Rights Quarterly", vol. 5, nr. 2 (May 1983), p. 204.

[13] *Ibidem*, p. 205; Benno Ennker, *Die Anfänge des Leninkultes*, p. 545−546.

[14] Pentru această interpretare, aplicată concepției lui Ludovic al XIV-lea despre monarhul absolut (dar care se potrivește și contextului în care ne înscriem aici), *v.* Louis Marin, *Le portrait du roi*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este de la sine înțeles că aceste practici s-au născut din rațiuni de legitimitate. Problema cu care se confruntau conducătorii partidului era de a asigura continuitatea unui regim care se definea din ce în ce mai mult prin persoana celui ce (încă) îl mai dirija, într-un context istoric extrem de dificil, dominat de urmările războiului civil și de instabilitatea adeziunii maselor[15]. Apărută în perioada critică a ultimilor ani de viață ai lui Lenin, această problemă a devenit și mai acută după moartea sa, la 21 ianuarie 1924. La prima vedere, soluția ei nu putea fi decât asigurarea unei succesiuni izvorâtă dintr-un principiu instituționalizat îndeajuns de vechi și cu autoritate pentru a ilustra, ca orice formă de perpetuare a puterii, ficțiunea unui *continuum* temporal, neafectat de ruptura produsă prin dispariția conducătorului.

Cum putea deveni însă funcțională această ficțiune în cazul unui regim tânăr ca cel bolșevic, care nu numai că se afirma ca o ruptură „revoluționară" a timpului (fiind, deci, fără trecut), dar, din același motiv, nici nu avea încă un mecanism de transmitere a puterii, iar cel ce fusese sursa sa genetică murise, așa-zicând, fără urmași? Supraviețuirea noului stat, continuitatea sa, cu alte cuvinte, trebuia asigurată prin supraviețuirea, într-o formă sau alta, a celui care îl crease – singurul izvor al legitimității sale. Nici această cerință nu era totuși nouă. În „vechiul regim", fie medieval, fie modern, principiul transmiterii puterii certifica nu doar continuitatea neîntreruptă a guvernării, ci și ficțiunea complementară a *identității* dintre noul și vechiul conducător, ca la succesiunile dinastice, unde principele „nou" era adesea „văzut" ca fiind nu asemenea celui „vechi", ci *chiar acesta însuși*. Nimic din toate acestea nu putea fi însă de folos pentru succesiunea lui Lenin. Propaganda regimului vorbea, încă din primele zile de după dispariția lui Vladimir Ilici Ulianov, de „moștenirea" sa politică și de supraviețuirea „învățăturilor" sale, prin care continua să trăiască și defunctul. „Lenin este viu" − era o expresie des utilizată atunci, ca și dualitatea *nomen* − *cognomen* (Ilici − Lenin) din articolele de ziar apărute imediat după moarte, care reliefa același joc dintre mortalitate și imortalitate[16]. Însă aceste forme de limbaj erau judecate, poate, ca fiind insuficiente și prea abstracte pentru a putea ancora îndeajuns de solid ficțiunea durabilității regimului în ideea nemuririi conducătorului său. Trebuia ceva mult mai concret. Era nevoie ca această nemurire să devină, într-un fel, „palpabilă"; să poată fi certificată senzorial. Soluția găsită a fost conservarea trupului celui defunct prin îmbălsămare.

Astăzi, acest lucru pare banal. În acei ani, însă, procedeul mai constituia încă o noutate, deși fusese folosit la moartea țarului Alexandru al III-lea, în 1894[17]. Decizia conservării îndelungate a trupului lui Lenin nu a fost totuși spontană. Ea nu s-a impus de la sine. Discuțiile dintre membrii comisiei de organizare a funeraliilor au fost îndelungate și contradictorii[18]. Așa cum explică Nina Tumarkin[19], inițial, intenția conducerii Partidului fusese de a-l îngropa pe Lenin foarte repede și de a-i trata corpul doar pentru o perioadă scurtă, cât să reziste până la festivitățile funerare (27 ianuarie). Foarte repede, însă, comisia a decis să-l îmbălsămeze pentru 40 de zile, intervalul prelungindu-se mereu după aceea, în ciuda împotrivirii familiei și a unor lideri ai Partidului[20].

[15] Nina Tumarkin, *Political Ritual...*, p. 205 și *passim*.

[16] Idem, *Lenin lives!*, p. 167−168; idem, *Political Ritual...*, p. 57.

[17] *V.* Alexandre Sumpf, *De Lénine à Gagarine. Une histoire sociale de l'Union Soviétique*, Paris, Gallimard, 2013, p. 790.

[18] Alexei Yurchak, *Bodies of Lenin: The Hidden Science of Communist Sovereignty*, în „Representations", vol. 129, nr. 1 (Winter 2015), p. 125−127; Benno Ennker, *Leninkult und mythisches Denken in der sowjetischen Öffentlichkeit 1924*, în *JGO*, Neue Folge, Bd. 44, Heft 3 (1996), p. 435−436.

[19] Nina Tumarkin, *Lenin lives!*, p. 176.

[20] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Decizia definitivă a conservării pe timp nelimitat a ilustrului corp a fost anunțată de Comisia de Organizare a Funeraliilor la 25 martie 1924[21]. Rolul decisiv în adoptarea ei pare a-l fi avut Felix Edmundovici Dzerjinski, sprijinit de Leonid Krasin, comisarul pentru comerț exterior. Cel care a urmărit, sprijinit și verificat permanent întregul proces a fost însă temutul șef al Ceka[22]. Începută în martie 1924, îmbălsămarea s-a încheiat după exact patru luni, fiind efectuată de o echipă formată din mai mulți medici, dintre care cei mai importanți au fost Vladimir Vorobiev (Vorobiov) și Boris Zbarski, autorii tehnicii prin care corpul lui Lenin a fost restaurat și conservat[23].

După opinia Ninei Tumarkin, ideea îmbălsămării a fost încurajată să prindă contur de numeroasele cereri adresate de populație comisiei pentru funeralii, care – așa cum pretindeau membrii acesteia – solicitau ca Lenin să poată fi văzut și de cei care nu puteau ajunge la ceremonia de înmormântare[24]. Un alt eveniment care poate că a înclinat balanța în același sens a fost descoperirea intactă a mormântului lui Tutankhamon, în 1922, căreia i s-a făcut o largă publicitate, de care liderii Rusiei sovietice este imposibil să nu fi avut știință, cum o sugerează (vag, e drept) unele articole din presa vremii[25].

Oricare va fi fost însă resortul adoptării acestei decizii, el interesează mai puțin decât *semnificația* actului instituit de ea: conservarea corpului. Asupra acestei semnificații dorim să stăruim acum.

Există o mărturie importantă care ne permite să vedem cum interpretau contemporanii actul îmbălsămării lui Lenin. Ea aparține lui Avel (Abel) Enukidze, unul dintre liderii marcanți ai Partidului și membru al rebotezatei Comisii pentru Imortalizarea Memoriei lui V. I. Ulianov (Lenin). Într-o cuvântare, ținută în ședința din 26 iulie 1924, a comisiei care tocmai terminase de inspectat trupul reîmbălsămat al liderului bolșevic, Enukidze prezenta operațiunea ca pe o mare victorie a științei sovietice. Păstrarea intactă a trupului celui care întemeiase primul stat socialist, afirma el, avea menirea de a populariza în beneficiul generațiilor viitoare nu doar numele lui Vladimir Ilici, ci de a arăta și „trăsăturile fizice" ale acestei personalități extraordinare, „atât de iubită de masele largi populare de muncitori și țărani din întreaga lume"[26]. Explicația venea după ce, în prealabil, vorbitorul luase distanță față de ideea că prin reîmbălsămare, el și ceilalți tovarăși ar fi intenționat să transforme rămășițele pământești ale lui Vladimir Ilici în vreo „relicvă"[27]. Precizarea este importantă, întrucât, enunțând-o, Enukidze, cum bine observă Nina Tumarkin[28], simțea nevoia să justifice decizia conservării corpului împotriva unei

[21] Prilej cu care comisia și-a schimbat și numele, devenind „Comisia pentru Imortalizarea Memoriei lui V. I. Ulianov (Lenin)"; *v. ibidem*, p. 185.

[22] Este teza lui Benno Ennker, *Leninkult und mythisches Denken...*, p. 436. În privința rolului similar jucat de Krasin, *v.* Nina Tumarkin, *Lenin lives!*, p. 180−181.

[23] Cei doi au perfecționat, de fapt, o tehnică mai veche, descoperită în 1895 de profesorul Melnikov-Razvedenkov, un anatomopatolog de la Universitatea din Moscova. Pe larg despre rolul lor în această operațiune, în Ilya Zbarski, Samuel Hutchinson, *À l'ombre du mausolée. Une dynastie d'embaumeurs*, Actes du Sud, 1997, p. 85 și *passim*.

[24] Nina Tumarkin, *Lenin lives!*, p. 173. De fapt, cum a arătat ulterior Benno Ennker, pe baza unor documente de arhivă care nu aveau cum să fie accesibile Ninei Tumarkin la data când aceasta își scria cartea (sfârșitul anilor '70 ai secolului trecut), numeroasele scrisori din partea „maselor populare" nu au fost, în realitate, decât 16, dintre care numai zece se pronunțau pentru conservarea trupului lui Lenin, recomandând procedee extravagante. Autorul consideră că numărul mic al acestor scrisori oglindește, probabil, o campanie ratată de petiții, organizată de Partid, care s-a lovit de pasivitatea maselor (Benno Ennker, *Leninkult und mythischen Denken...*, p. 434).

[25] Nina Tumarkin, *Lenin lives!*, p. 180.

[26] *Ibidem*, p. 188.

[27] *Ibidem.*

[28] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interpretări (fie explicită, fie, mai probabil, difuză) care o asemăna unei practici religioase, contrară ideologiei noului regim. Acest lucru sugerează nu numai cât de neobișnuit apărea, în epocă, actul îmbălsămării, dar și tendința spontană a multora de a-l considera, atenuându-i caracterul insolit, ca expresia unui obicei cunoscut. Străinii care s-au întâmplat să fie martori la acest eveniment, precum corespondentul la Moscova al ziarului „New York Times", nu s-au lăsat însă înșelați de justificările oficialilor ruși. În relatările lor, ei au asimilat sistematic această practică și cultul dezvoltat în jurul ilustrului trup cu o credință religioasă[29].

Aveau, oare, dreptate? Înainte de a răspunde, să notăm un fapt evident: dacă celebrarea *ante mortem* a personalității lui Lenin (schițată, cum am spus, după atentatul din 30 august 1918) fusese centrată în jurul *excepționalității* sale, aceea *post mortem* a adăugat acestei dimensiuni una nouă: a *imortalității*. Primul aspect al noului atribut nu putea fi, desigur, decât spiritual. Lenin continua să trăiască prin „învățătura" sa, devenită bun al întregii omeniri. A doua latură a acestei perenități a surclasat-o însă pe prima. Îmbălsămat, Lenin trăia nu doar prin ceea ce gândise și crease: el continua să existe *prin însuși trupul său*, care, după complexa operațiune din 1924, a fost – *nota bene* – continuu ținut sub observație și retușat, pentru ca aparența să-i rămână neschimbată[30]. În acest fel, cultul leninist al personalității s-a fixat într-o formă care a durat până la implozia sistemului sovietic, șapte decenii mai târziu.

De ce percepeau (sau *par* a fi perceput) contemporanii procedeul neobișnuit al îmbălsămării lui Lenin drept o manifestare religioasă, de vreme ce autoritățile puneau atâta zel în a-l explica în termenii noii ideologii? Ce semnificație mai adâncă are acest fapt? Opinia noastră e că el se înscria într-o semantică foarte veche a simbolurilor politice, care a supraviețuit, rezidual, și după răsturnarea regimului țarist. Este vorba de *sacralizarea corpului fizic*, ca emblemă principală a celuilalt „corp", politic, și, totodată, a perpetuării sale.

În lumea răsăriteană și orientală, această reprezentare vine de foarte departe. Puternic valorizat în cultura clasică, greco-romană, prin atribute care îl asociau intim eroicului și divinității, corpul fizic și-a conservat o anumită demnitate și în creștinism, a cărui versiune ortodoxă a continuat să-i recunoască o scânteie de „dumnezeire", spre deosebire de aceea apuseană, care îl judeca mai aspru, fără a-i nega totuși însemnătatea în iconomia mântuirii. Este, probabil, unul dintre motivele pentru care „corpul politic", expresie inventată de juriștii elisabetani din secolul al XVI-lea, cu scopul de a evoca abstracțiunea *regimen*-ului (numită, de la Machiavelli încoace, „stat"), s-a asociat în Orient mai intim decât în Occident cu trupul fizic, ridicat, astfel, la rangul de epitom al puterii. Am arătat pe larg, în altă parte, de unde a pornit această sinonimie dintre „stat" și „corp", cum s-a definit relația dintre corpul fizic și cel „politic" în lumea occidentală medievală și cum dualitatea apuseană dintre cele două entități s-a topit în Imperiul Bizantin într-o (cvasi-)identitate[31].

[29] *Ibidem, passim*.

[30] Alexei Yurchak, *Bodies of Lenin...*, p. 118. Supravegherea și tratamentul de conservare la care a fost supus continuu trupul lui Lenin au fost efectuate într-un laborator special, creat chiar în mausoleu, care, cu timpul, a ajuns să aibă un personal din ce în ce mai numeros și dotări speciale. Periodic, starea cadavrului era verificată de comisii speciale, care redactau, apoi, rapoarte extrem de amănunțite despre ceea ce se constatase. Este interesant și, în același timp, semnificativ de notat că o maximă atenție a fost rezervată părților invizibile ale corpului, a căror integritate era cu grijă menținută, ca și flexibilitatea încheieturilor și membrelor (*ibidem*, p. 136−143; Ilya Zbarski, Samuel Hutchinson, *op. cit.*, *passim*).

[31] Pentru toate aceste aspecte, *v.* recenta noastră carte: Alexandru-Florin Platon, *„Corpul politic" în cultura europeană. Din Evul Mediu până în epoca modernă*, Iași, Editura Polirom, 2017, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În statele succesoare ale Imperiului Romeilor întâlnim aceeaşi paradigmă a personalizării prin corp a puterii, iar acest lucru se vede cel mai limpede în Rusia. Într-o carte foarte veche, pe nedrept uitată, dar memorabilă prin explorarea în premieră a unui domeniu care s-a numit mai târziu al imaginarului, Michael Cherniavsky a arătat în mod convingător cât de strânsă şi timpurie a fost, în acest spaţiu, legătura dintre corpul fizic şi putere[32]. Potrivit istoricului ruso-american, reprezentarea „monocorporală" a statului a trecut, aici, prin două faze: cea a sfinţilor sanctificaţi din perioada kieveană şi moscovită şi aceea post-bizantină, când, în urma transferului în Rusia a ideologiei imperiale, exaltarea divină a principilor şi a demnităţii lor a atins culmi şi mai înalte[33]. Una dintre expresiile acestei din urmă schimbări (începută în secolul al XVI-lea şi consumată la începutul celui următor, odată cu suirea pe tron a Romanovilor) a fost, scrie Cherniavsky, „corporală": „trupul natural" al Ţarului s-a „contopit" cu cel „politic", natura umană a principelui dobândind aceeaşi prestanţă ca demnitatea sa „divină"[34]. Devenit, ca persoană şi putere, asemenea lui Hristos, Împăratul şi-a văzut sacralizat şi corpul, cum ne-o arată cazul primului Romanov, despre care Ivan Timofeev, un călugăr care primise din partea Bisericii misiunea de a justifica puterea noului ţar, spunea că „trupul acestuia nu era ca cel al altor oameni, deoarece, ales de Dumnezeu, el era contaminat de prestanţa funcţiei"[35].

Nu este, prin urmare, de mirare că, în Rusia, trupul a ajuns să fie un important instrument al legitimităţii. Cum foarte bine a arătat, recent, Claudio Sergio Ingerflom[36], toţi impostorii care, din secolul al XVI-lea înainte, au pretins că sunt ţari sau, ca „falsul Dimitrie", fii ai acestora, au făcut dovada pretinsei lor autenticităţi exhibând semne corporale. Numai acestea făceau credibile „autonumirile" şi tot ele sau corpul, pur şi simplu, confirmau natura mesianică a puterii (intactă şi în timpul lui Petru cel Mare, care – afirmă Ingerflom – departe de a fi fost întemeietorul unor forme moderne, fie şi incipiente, de exercitare a autorităţii, trebuie, dimpotrivă, considerat un monarh strâns legat de tradiţia autocrată şi mistică a predecesorilor[37]). Numeroase în istoria Rusiei, astfel de cazuri au putut apărea aici şi pentru că ideea de „stat" sau de „lucru public" a fost complet absentă în lumea moscovită[38].

A spune despre această tradiţie a reprezentării puterii în Rusia că se regăseşte şi în actul îmbălsămării corpului lui Lenin şi că ea a inspirat-o este, neîndoielnic, riscant. Sinonimia (sau ceea ce luăm adeseori drept aceasta) nu constituie o dovadă, dacă nu este documentată în aşa fel încât să pună în lumină o filiaţie, oricât de palidă, între fenomenele analizate. La prima vedere, asemănarea dintre actul luat ca pretext de rândurile de faţă şi sacralizarea corpului fizic ca un „corp al puterii" în Rusia ţaristă pare

[32] Michael Cherniavsky, *Tsar and People. Studies in Russian Myths*, Yale University Press, 1961.

[33] *Ibidem*, p. 5−43, 44 (cap. I).

[34] *Ibidem*, p. 52, 70.

[35] Claudio Sergio Ingerflom, *Le tsar, c'est moi. L'imposture permanente d'Ivan le Terrible à Vladimir Poutine*, Paris, PUF, 2015, p. 116, 200; *v.*, de asemenea, Claudio Sergio Ingerflom, Tamara Kondratieva, *„Bez carja zemlja vdova": Syncrétisme dans le* Vremennik *d'Ivan Timofeev*, în *CMRS*, vol. 34, nr. 1−2, janvier−juin 1993, p. 257−265, un studiu în care autorii analizează sincretismul magico-religios al sacralizării ţarului operată de personajul în discuţie (Ivan Timofeev), prin recuperarea tradiţiilor pre-creştine referitoare la legătura dintre ţar şi „pământ" (*zemlja*) şi la funcţia fecundantă a celui dintâi.

[36] *Le tsar c'est moi....*, *passim*.

[37] *Ibidem*, p. 261.

[38] Pentru acest aspect, *v.* pe larg studiul fundamental al lui Oleg Kharkhordin, *What is the State? The Russian Concept of Gosudarstvo in the European Context*, „History and Theory", vol. 40, nr. 2 (May 2001), p. 216−240, cu o amplă bibliografie; de asemenea, Claudio Sergio Ingerflom, *op. cit.*, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fi o pură coincidență. Regimul instaurat de Lenin în octombrie 1917 nu numai că se pretindea, dar și era fundamental diferit de tot ceea ce cunoscuse până atunci lumea. Cum a observat Alain Besançon, judecarea noului regim după reperele tradiționale ale civilizației ruse a pus în umbră originalitatea sa absolută în raport cu întreaga realitate istorică de mai înainte[39]. A fost o greșeală metodologică făcută de mulți dintre cei ce au căutat să-l înțeleagă, hrănită și de propaganda sovietică și de aceea a stângii europene, interesate să legitimeze noul stat prin postularea continuității cu trecutul (în speță, cu Revoluția Franceză). Totuși, ca o *putere* care prin organizare și durată a generat un *regim*, afirmă același Besançon, comunismul a știut să recicleze „rețetele" găsite în moștenirea Imperiului pe care îl răsturnase, conferindu-le o nouă vitalitate și „o forță înzecită, [ambele] necesare pentru a compensa deficitul său de realitate"[40]. Una dintre aceste „rețete", cum le numește istoricul francez, a fost și sacralizarea corpului; ceea ce ne întoarce la discuția despre sinonimia simbolică a reprezentării puterii în cele două regimuri, începută mai sus.

De bună seamă, nu acest lucru, adică sacralizarea a fost scopul urmărit de liderii bolșevici prin îmbălsămarea lui Lenin. În explicația pe care a dat-o actului, Avel (Abel) Enukidze a repudiat în mod explicit – cum am menționat – orice conotație religioasă. Dar, nu înseamnă că ceea ce este explicit refuzat nu se poate totuși manifesta ca o înrâurire insidioasă, fără ca subiectul sau subiecții care o suportă să fie conștienți. Ipoteza noastră este că îmbălsămarea s-a impus ca o soluție plauzibilă pentru legitimarea continuității tânărului regim sovietic, pe de o parte, întrucât Lenin însuși, ca persoană, constituia deja simbolul cel mai puternic al noii puteri, dar, pe de altă parte, și întrucât corpul fizic, tot ca simbol, era implicat, în Rusia, într-un ansamblu de credințe, interpretări și reprezentări nu numai vechi, ci și recente, care îl făceau plauzibil ca mijloc demonstrativ, „la îndemână", al ideii că opera celui decedat și regimul întemeiat de el erau sortite nemuririi. Aceasta este, de altfel, și sensul interpretării pe care Nina Tumarkin a dat-o cultului leninist, inclusiv actului particular al îmbălsămării. Cum a arătat această autoare[41] – citată de mai multe ori până acum – prima generație de lideri bolșevici și apropiați ai lui Lenin, dintre care s-au recrutat și o parte a membrilor Comisiei pentru Organizarea Funeraliilor (Vladimir Bonch-Bruevici, secretar al Sovnarkomului, Anatol(i) Lunacearski, comisarul pentru cultură, Leonid Krasin și alții), fusese profund influențată în tinerețe atât de mesianismul tipic religiei ortodoxe în varianta ei moscovită (pe care, ulterior, l-au repudiat sau reinterpretat ca marxiști), cât și de curentele spiritualiste din mediile intelectuale ruse despre regenerarea ființei umane și crearea unui „om nou", al căror mesaj, deși tradus în limbajul secularizat al revoluției, și-a păstrat intactă conotația mistică și soteriologică. S-a adăugat, la acest fond, și influența unor ipoteze ale filosofiei, științei și tehnologiei timpului, referitoare la „recrearea" și „resurecția" ființelor umane prin diferite procedee, cum pare a o arăta cazul deja citatului Leonid Krasin, exponent al aceleiași concepții sincretice dintre socialism și fondul cultural și religios autohton, augmentată însă prin asimilarea unor idei științifice, destul de influente în epocă[42]. Teza Ninei Tumarkin este că celebrarea *post mortem* al lui Lenin are, cel puțin la

[39] Alain Besançon, *Sainte Russie*, Paris, Éditions de Fallois, 2012, p. 116 *sqq*. (*v*. și ediția în limba română, *Sfânta Rusie*, traducere de Vlad Russo, București, Editura Humanitas, 2013).

[40] *Ibidem*, p. 124−125.

[41] Nina Tumarkin, *Religion, Bolshevism and the Origins of the Lenin Cult*, în „The Russian Review", vol. 40, nr. 1 (Jan. 1981), p. 35−46; de asemenea, Anita Pitsch, *The Personality Cult of Stalin in Soviet Posters, 1929−1953. Archetypes, Inventions and Fabrications*, ANU Press, 2016, cap. 1, p. 58−59.

[42] Nina Tumarkin, *Lenin lives!*, p. 180−181 și *passim*; idem, *Religion, Bolshevism..., passim.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

începuturi, toate datele unui adevărat cult religios, născut, cum spune ea, din „sincretismul dintre ideologie și misticism”[43].

Formulată la finele anilor ’70, interpretarea autoarei americane a făcut, cum se spune, școală. Ea a fost îmbrățișată de mai mulți autori, care au descris același cult în termenii categoriilor religioase[44]. Recent, însă, ea a început să fie criticată. Primul care a făcut-o a fost Alexei Yurchak, cu referire precisă la actul îmbălsămării, considerat de el nu ca expresia camuflată a adorării unei relicve sfinte (cum afirmase Tumarkin), ci a unei concepții strict ideologice, moderne, despre întruchiparea puterii, ca dualitate corporală[45]. Încă și mai categoric a fost, în aceeași privință, Benno Ennker. Potrivit istoricului german, „edificarea cultului morții [lui Lenin] nu a fost inspirată de idei religioase sau filosofice, [ci] din motive exclusiv politice și pragmatice ținta lui au fost «masele»”[46]. Ceea ce pare religios în cultul lui Lenin, scrie el, nu constituie, în realitate, decât o suită de „alegorii” produse de discursul politic oficial din perioada doliului și a funeraliilor, care au construit un soi de „mit” secular al conducătorului, devenit, treptat, canonic. Considerarea componentelor principale ale acestui „mit” (Lenin ca întruchipare a clasei muncitoare și a maselor, ca persoană nemuritoare etc.) drept religioase este eronată. De fapt, ele nu sunt decât „*metafore*” (sublinierea ne aparține), menite să dea consistență „imaginală” unui mit esențialmente „a-religios”. În aceeași logică, afirmă Ennker, se înscrie și îmbălsămarea trupului lui Lenin. Această idee le-a fost inspirată liderilor bolșevici nu de credința populară în virtutea miraculoasă a relicvelor, ci de puternica emoție populară stârnită (și alimentată propagandistic) de moartea lui. Canalizarea acestei emoții în direcția unei solidarizări cât mai puternice între mase și partid a fost obținută prin transformarea corpului îmbălsămat al celui ce fondase regimul într-un obiect central de cult. Rațiunea actului a fost, prin urmare, strict utilitaristă și propagandistică, neavând nimic de a face cu religia[47].

Deși excesive, aceste critici nu sunt implauzibile. Citite literal, măsurile care compun, laolaltă, ampla scenografie a înmormântării lui Lenin nu au nimic religios. Aparent, este vorba de o pură propagandă, gândită pentru a exploata uriașa emoție populară provocată de moartea conducătorului bolșevic cu scopul unei mobilizări politice a maselor în sprijinul tânărului regim.

Interpretarea mai verosimilă este însă aceea a Ninei Tumarkin. Mai întâi, dintr-un motiv logic sau, mai curând, semantic. Dacă – așa cum afirmă Ennker – rolul politic al lui Lenin a fost caracterizat de propaganda sovietică timpurie prin metafore cum ar fi „întruchiparea” și „nemurirea” (ceea ce este perfect adevărat), este evident că ele sunt analogice unui imaginar prin excelență religios. Nici o metaforă nu este creată din nimic, ci – o știm de la Aristotel – transpune o nouă realitate în termenii alteia vechi, pentru a o face inteligibilă. Este ceea ce se întâmplă și cu termenii despre imortalitatea lui Lenin. Dar, sintaxa religioasă a cultului se mai vădește în ceva, care o face și mai plauzibilă: anume, în integrarea acestuia în ansamblul de reprezentări tradiționale ale puterii, ce continuau să fie active în cultura comună a epocii, mai ales țărănească. Teza

[43] *Ibidem.*

[44] Constatarea îi aparține lui Benno Ennker, *Die Anfänge des Leninkultes...*, p. 535.

[45] Alexei Yurchak, *Bodies of Lenin..., passim* și, mai ales, p. 132−136; idem, *Form versus Matter: Miraculous Relics and Lenin's Scientific Body*, în Outi Hakola, Sara Heinämaa, Sami Philström (eds.), *Death and Mortality. From Individual to Communal Perspectives*, Helsinki, Collegium for Advanced Studies, 2015, p. 61−81.

[46] Benno Ennker, *Leninkult und mythisches Denken...*, p. 439.

[47] *Ibidem, passim* și, mai ales, p. 451−455.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

propagandistică a „imortalității" lui Lenin a contaminat o întreagă mitologie populară, ca, bunăoară, aceea a țarului „viu", dar „ascuns" sau „adormit", pe care a reciclat-o prin schimbarea personajului central[48]. O altă dovadă a aceleiași analogii ne este oferită de modul cum a fost interpretată supraviețuirea lui Lenin în urma atentatului din 1918. Am văzut că ea a fost considerată un „miracol". Dar, exact același lucru s-a spus și în legătură cu Alexandru al II-lea, scăpat cu bine dintr-un atentat din 1866. Singura diferență constă în cauza „miracolului": „mâna divinei Providențe" în cazul țarului, *versus* „voința colectivă a proletariatului" la Lenin[49]. Metaforele din discursurile funebre publicate în cele două ziare oficiale ale partidului bolșevic, „Pravda" și „Izvestia", denotă același tip de imaginar. După modelul țarist, Lenin este comparat cu un „părinte", proletarii fiind „copiii" săi[50]. Analogia sanctității nu lipsește, nici ea, din acest context. Mai mult, chiar, utilizarea sa este explicită. După ce Maxim Gorki scrisese în 1920 că, într-o epocă religioasă, Lenin ar fi fost considerat un sfânt[51], un editorialist din „Pravda" îl compara, chiar în ziua funeraliilor, cu Mahomed, Hristos și Buddha, iar un altul, în „Izvestia", afirma că numele lui Lenin intrase în rândul „sfinților" din calendarul revoluționar, mormântul său fiind sortit să devină un loc de pelerinaj (aserțiune repetată și de alții, printre care și de Zinoviev)[52].

Trupul lui Lenin – ca să ne întoarcem la el – nu se sustrage, nici el, acestei semantici implicite. De fapt, el ocupă în cadrul ei un loc central, ca un „corp sacru al puterii", în sensul deopotrivă fizic și metafizic al acestei reprezentări în lumea răsăriteană. Mai întâi, prin *excepționalitatea* atribuită însușirilor sale. În tradiția orientală și greco-bizantină, atributele fizice, fie că este vorba de acuitatea vizuală, frumusețea masculină a feței sau de proporțiile ieșite din comun ale corpului, ilustrau, invariabil, divinitatea celui ce le ipostazia. Erau indicii ale calității sale supranaturale[53]. Este frapant de constatat că trupul lui Lenin a fost privit exact la fel, atribuindu-i-se calități ieșite din comun, pentru a certifica și mai convingător excepționalitatea personajului. Prezumatele particularități „apar" cu ocazia autopsiei cadavrului, efectuată la Gorki de o echipă de nouă medici, asistați de comisarul pentru sănătate. Operațiunea s-a desfășurat pe 22 ianuarie 1924, la o zi după deces și cu una înainte de transportarea trupului neînsuflețit la Moscova, pentru funeralii. A durat patru ore și jumătate, iar raportul ei, extrem de detaliat (care a constatat că moartea s-a datorat unei puternice hemoragii cerebrale, consecință a unei ateroscleroze avansate), a fost publicat aproape imediat în „Pravda" și „Izvestia"[54].

Partea din corpul lui Lenin devenită elementul central al unei „micro-mitologii" *ad hoc* a fost creierul. Raportul autopsiei a notat că greutatea acestuia era de 1.340 g. Acest lucru a fost pus, imediat, în legătură cu „geniul" lui Lenin, ceea ce a făcut ca „neobișnuitul" organ să fie transportat, împreună cu inima, la Institutul care purta numele fondatorului revoluției, pentru a deveni obiectul unui studiu minuțios. Un articol publicat în acele zile afirma că oamenii de știință urmau să studieze creierul lui Lenin ca mostra unei persoane foarte inteligente. Cu o zi înainte de funeralii, creierul a fost

[48] Nina Tumarkin, *Lenin lives!*, p. 191−201; idem, *Religion, Bolshevism...*, p. 36−37.
[49] Idem, *Lenin lives!*, p. 85.
[50] *Ibidem*, p. 154−155.
[51] *Ibidem*, p. 155−156.
[52] *Ibidem*, p. 165−169.
[53] *V.* Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 147.
[54] Pentru aceste detalii și cele care urmează (dar fără interpretări; acestea ne aparțin), *v.*, din nou, Nina Tumarkin, *Lenin Lives!*, p. 169−173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fotografiat, iar şefului echipei de medici care efectuaseră autopsia, profesorul Alexei Abrikosov, i s-a încredinţat sarcina de a-l secţiona în aşa fel încât să poată fi studiat la microscop[55].

Din caracterul aşa-zis insolit al creierului lui Lenin au fost deduse şi alte particularităţi fizice ale personajului, considerate, de asemenea, excepţionale. Una dintre acestea a fost rezistenţa neobişnuită împotriva atacurilor cerebrale. Autorul acestei interpretări, Nikolai Semaşko, comisarul pentru cultură a pus în circulaţie o versiune „eroică" a handicapului fizic al lui Lenin, potrivit căreia, deşi o mare parte a creierului acestuia fusese distrusă de hemoragii vasculare, Lenin rezistase acestor lovituri cum nu ar fi putut-o face alţii în situaţia sa, continuând să scrie, să citească, să vâneze, ceea ce constituia, desigur, o mare exagerare. Legată de o altă calitate ieşită din comun – extraordinara putere de muncă –, vigoarea sa fizică (dedusă, să nu uităm, din greutatea aparte a creierului) a fost, la rându-i, corelată cu o altă particularitate excepţională, de această dată psihică, a lui Lenin: o voinţă extraordinară, care i-a potenţat rezistenţa şi „activitatea mentală *supraumană*" (s.n., Al.-Fl. P.).

Tot Nikolai Semaşko, referindu-se la cauzele fiziologice ale morţii lui Lenin, a afirmat că, deşi acesta murise în urma unor atacuri cerebrale ca şi tatăl său şi (probabil) din aceeaşi cauză (ateroscleroza), moartea îi fusese provocată nu de aceste caractere ereditare, ci de însuşirile *proprii*, adică – se subînţelege – de creierul său aparte. Solicitat excesiv, acesta cedase, iar Lenin murise. Ceea ce comisarul pentru cultură insinua aici era nu numai că Vladimir Ilici Ulianov îşi sacrificase viaţa pentru revoluţie. Mesajul subînţeles al interpretării era că Lenin fusese un om aparte până şi prin deficienţele care îi fuseseră fatale.

Excepţionalitatea corpului fizic al conducătorului bolşevic reiese, indirect, şi din discuţiile dintre liderii partidului, preliminare morţii sale, purtate într-o şedinţă desfăşurată spre finele toamnei anului 1923, în legătură cu soarta ce urma să fie rezervată trupului celui al cărui sfârşit se apropia. Recitite astăzi, diferitele opinii exprimate atunci se definesc, destul de limpede, ca fiind *pro* sau *contra* unui scenariu de tip religios al înhumării, considerat firesc de mulţi din partid şi din afara acestuia. În opoziţie cu Stalin, care se pronunţase pentru un tratament după obiceiul rusesc şi chiar pentru îmbălsămare, argumentând că acestea erau dorinţele exprimate de „unii tovarăşi din provincie"[56], Troţki, în replică, afirma că tratarea cadavrului în felul în care propunea Stalin, adică în acord cu canoanele bisericii ortodoxe, ar fi făcut din acesta o relicvă sfântă, ceea ce, spunea el, nu avea nimic de a face cu „ştiinţa marxistă". Îmbrăţişând aceeaşi opinie, Bukharin aducea, în plus, argumentul (perfect adevărat) că Lenin s-ar fi opus „mumificării" sale. Tot el menţiona – fapt semnificativ – şi existenţa unor tendinţe din Partid de „exaltare a rămăşiţelor fizice, care, îngropate în zidul Kremlinului, ar adăuga «sfinţenie» şi o [anumită] semnificaţie întregului loc şi tuturor celor îngropaţi în acest cimitir frăţesc. Dracul ştie – încheia el – ce-i cu toate astea"[57]. În schimb, Kalinin a optat pentru aceeaşi soluţie ca şi Stalin, fiind de părere că înmormântarea lui Lenin nu trebuia să fie ca a unui muritor de rând.

Iconografia bolşevică timpurie denotă aceeaşi imagine aparte a corpului leninist. Aşa cum a arătat Victoria E. Bonnell, care a studiat-o cu atenţie, încă din primele afişe, din 1920, „părintele" revoluţiei apare, întotdeauna, supradimensionat în raport cu alte

[55] *Ibidem*, p. 313−314, nota 24, şi, pentru informaţiile care urmează, p. 169−173.
[56] *Ibidem*, p. 174−175.
[57] *Ibidem*, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

personaje, în posturi specifice și într-o vestimentație care urma să devină, și ea, aidoma celorlalte trăsături, canonică[58]. Dezvoltarea iconografiei leniniste a expulzat toate reprezentările concurente gândite de artiștii ruși pentru primele aniversări ale revoluției: Constituția, Revoluția, Libertatea sau Munca emancipată. Aflat, la început (în 1918−1919) în arierplanul tuturor ilustrațiilor, Lenin va deveni, foarte repede, unicul lor personaj[59].

„Canonic" a devenit trupul lui Lenin nu numai prin iconografia care i-a fixat în termeni grafici (așadar, perceptibili) caracterul ieșit din comun. Întocmai cum excepționalitatea corporală constituia un indiciu peremptoriu al caracterului supranatural al celui (sau celei) ce o încarna, același lucru se poate spune și despre *incoruptibilitatea* sa, care era un semn încă și mai puternic al specificității oricărui personaj divin. Acesta ni se pare a fi sensul major, chiar dacă neexplicit, al îmbălsămării lui Lenin, actul fondator al cultului secularizat organizat în jurul corpului său.

În tradiția religioasă ortodoxă, incoruptibilitatea constituie un semn al sanctității. Ar fi, probabil, o exagerare ca laborioasa operațiune a conservării corpului lui Lenin să fie considerată ca manifestarea adorației unei relicve sfinte. Criticând această interpretare a Ninei Tumarkin (pe care o citește totuși prea literal), Alexei Yurchak a arătat – cum am menționat și mai sus – că nu putem vorbi în cazul trupului lui Lenin de un „corp sfânt", întrucât acestuia îi lipsește – afirmă el – o proprietate esențială: inalterabilitatea organică (corpul lui Lenin, fiind, dimpotrivă, o carcasă goală)[60]. „Corpul sfânt" – scrie Yurchak – își păstrează substanța, chiar dacă forma i se schimbă. Cu trupul lui Lenin, lucrurile stau exact invers.

Argumentul autorului este corect, dar, așa-zicând, mult prea specios. Dacă trupul lui Lenin nu putea fi asemenea unui corp sfânt, nu înseamnă că onorurile de care era înconjurat nu pot fi totuși interpretate, formal, în cheie religioasă. Mai ales că – nu trebuie uitat – simbolul întruchipat de acest corp nu era incoruptibilitatea, ci *nemurirea*, în jurul căreia s-a organizat întregul cult leninist. Întocmai cum „învățătura" lui Lenin fusese, încă de la început, proclamată ca nepieritoare, la fel și personajul care o crease trebuia să rămână, din rațiuni de legitimitate politică, nemuritor. Cum am spus și mai sus, Lenin era singura ancoră posibilă de care se putea agăța noul regim pentru a sugera, în ciuda morții „fără urmași" a fondatorului, continuitatea. Iar, pentru ca aceasta să se întâmple, trupul lui se cuvenea ferit de orice degradare. Este și motivul pentru care, după reîmbălsămarea din primăvara și vara anului 1924, corpul primului conducător al partidului bolșevic a fost – cum am mai spus – permanent ținut sub observație, tratat, ajustat și refăcut pentru a i se conserva aparența inițială. Marea descoperire a regimului comunist a fost de a inventa o formă paradoxală de succesiune: una în „nemișcare". Lenin a devenit, astfel, propriul său urmaș. Dar, în buna tradiție orientală și răsăriteană a reprezentării puterii și a obiectului ei, trupul lui Lenin, conservat și expus, evocă, prin perpetuitatea sa, și altceva: nu o dualitate corporală, cum afirmă Alexei Yurchak, ci o

[58] Victoria E. Bonnell, *The Leader's Two Bodies: A Study in the Iconography of the „Vozhd"*, în „Russian History", vol. 23, nr. 1/4, 1996, p. 117−120.

[59] Întocmai ca Nina Tumarkin, a cărei teză o preia, Victoria E. Bonnell (*v. supra*) consideră că iconografia leninistă, atât *ante*, cât și *post mortem*, are, cel puțin prin unele din particularitățile sale (supradimensionarea siluetei și gestica mâinilor și a brațelor, care arată „calea"), o tentă religioasă. Fără a se ralia acestui punct de vedere, François-Xavier Coquin crede, mai curând, că reprezentările lui Lenin evocă dubla dimensiune a personajului: de lider politic și, în același timp, ideologic – expresie a „noii alianțe dintre puterea temporală și puterea spirituală". François-Xavier Coquin, *L'image de Lenine dans l'iconographie révolutionnaire*, în „Annales. Histoire, Sciences Sociales", 44e année, nr. 2 (mars−avril 1989), p. 223−249 și, mai ales, 236−237; citatul este de la p. 236.

[60] Alexei Yurchak, *Bodies of Lenin...*, *passim*; idem, *Form versus Matter...*, *passim* (*v.* și nota 45).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

identitate; mai exact, vechea *identitate* bizantină și, ulterior, rusă dintre „corpul politic" și „corpul fizic", a cărei ultimă metamorfoză era acum încorporarea simbolică a Partidului-Stat în trupul fondatorului său[61]. „Veșnicia" primului „corp" se regăsea, pentru prima dată, solid ancorată în eternitatea celui de-al doilea, care, deși mort, era cu grijă întreținut pentru a părea mereu „același", adică „viu", ca și „învățătura" celui ce îl însuflețise. După ficțiunea „auto-succesiunii", aceasta a fost a doua mare inovație a comunismului incipient ca „religie politică"[62]: perpetuarea „corpului politic" nu ca idee sau concept, ci în chip real, biologic.

BODY AND POWER IN THE COMMUNIST REGIME. AN ANTHROPOLOGICAL INTERPRETATION OF LENIN'S CULT OF PERSONALITY (Summary)

Keywords: body, body politic, power, Lenin's Cult.

Studies built around the anthropology of the body (the body as a metaphor or political symbol) are fairly rare within the massive historiography of communism. Unlike Italian fascism or the Nazi regime, which ideologically revolved around the physical body, communism's approach on it is rather subtle. However, the body's occurrence in the communist ideology can be indirectly documented by analyzing the importance it gives to hygiene, health policies and medical assistance in general. Dorinda Outram is perfectly entitled to translate this as a manifestation of an "economical" apprehension concerning the body. It is regarded as an instrument which is not only productive, but also requisite to building a new society. The nutritional and natalist policies are part of the same area, like Tricia Starks wrote, as manifestations of an organicist outlook on society. Its strength should have been developed through complex eugenic policies, exactly like it would have been an individual form of life.

In the communist mindset, the body is yet present from a metaphorical perspective. Whether we take into consideration the ethnic and national community ("the people", "the

[61] Potrivit interpretării lui Alexei Yurchak, trupul lui Lenin, îmbălsămat și expus, este *simultan* un „corp dublu", care nu reproduce simbolul medieval al celor „două corpuri" și nici nu constituie „o transformare genealogică directă a monarhiei ruse", ci este o expresie a modernității. „Dublu" este corpul lui Lenin mai întâi prin calitatea sa de „cvasi-biologică" de „trup muritor" sau „carne", încarnând perpetuitatea Partidului-Stat ce îi încorporează pe toți cetățenii. În al doilea rând, el este „dublu" prin calitatea sa „reală", dar secretă (deoarece a fost cu grijă ascunsă publicului) de „efigie" a originalului, mereu „aranjată", „retușată", „reparată", pentru a-și păstra identitatea cu personajul viu. În această ipostază, corpul lui Lenin simbolizează „adevărul fundațional" al leninismului, de asemenea nemuritor. Prin urmare, conchide Yurchak, „unicitatea" trupului îmbălsămat al lui Lenin este o aparență; publicul care vizitează mausoleul crede că vede „același corp" biologic, identic cu trupul viu al lui Lenin. De fapt, afirmă autorul, acest corp este „dedublat", fiind simultan un trup „cvasi-biologic" și o „efigie", simbolizând eternitatea Partidului-Stat și a „învățăturii" acestuia, leninismul (*v.* Alexei Yurchak, *Bodies of Lenin..., passim* și idem, *Form versus Matter..., passim*). Teoria lui Yurchak complică inutil lucrurile și omite să ia în considerare ponderea tradiției politico-religioase în adoptarea soluției îmbălsămării și a expunerii corpului lui Lenin. Principala ei slăbiciune constă într-un accent disproporționat pe consistența „cvasi-biologică" – așa cum spune el – a acestui corp în dauna însemnătății simbolice a *formei* sale.

[62] În jurul conceptului de „religie politică" s-a scris, în ultimele decenii, enorm. În afară de teoretizarea pionieră a lui Eric Voegelin (*Religiile politice*, traducere și studiu introductiv de Bogdan Ivașcu, București, Editura Humanitas, 2010), de reținut este sinteza foarte sistematică subscrisă de Emilio Gentile, *Le religioni della politica. Fra democrazie e totalitarismi*, Roma/Bari, Editori Laterza, 2007, cu o amplă trecere în revistă bibliografică și istoriografică a întregii chestiuni. Tot lui Emilio Gentile i se datorează și o analiză a conceptului, aplicată regimului fascist în *Il culto del littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista*, Roma/Bari, Editori Laterza, $_{6}$2009.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nation") or the entities called "Party", "proletariat", "class" etc., they were officially regarded as" bodies". They lacked internal hierarchies, "thinking" and "acting" as one. The way they were treated was not different either: just like any other form of life, the integrity of these "bodies" should have been defended not only through removing the "dysfunctional" and "obsolete" "members" or through "cleansing" (in order to dispose of anything that might be harmful), but also through averting the external "enemies" from going in and affect the state of "health".

In the communist mindset, there is another perspective on the body, which is equally important: "the body politic" (the State), shaped through the leader's cult of personality.

This study's purpose is to emphasize the *corporal*, organic side of the cult in its first historical appearance: Lenin's cult. As a continuation of the Byzantine and Russian political tradition which turned the leader's physical body into a real political symbol, Lenin's *post-mortem* cult was also built on the deceased leader's body. It was meant to assert, through its preservation, not only that "Leninism" is immortal, but also the fact that Lenin himself is. This should have been regarded as belonging also to the "body politic", everlasting through the leader's embalmed body. This continuation of the "body politic", not as a fiction or through a symbol (like the effigy) as it had happened so far, but as a *tangible reality*, was communism's biggest symbolical innovation. This helped the regime become legitimate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HARIETA MARECI SABOL*

DE LA TĂMĂDUITORUL LOCAL, LA MEDICUL CU DIPLOMĂ. LEACURI ȘI TRATAMENTE ÎN BUCOVINA SECOLULUI AL XIX-LEA

Oamenii și bolile lor împărtășesc o istorie lungă și plină de evenimente. Prezente pretutindeni și afectând populația din toate straturile societății, „suferințele trupului" erau înțelese atât din perspectivă clinică sau patologică, cât și din punct de vedere cultural, ca rezultate concrete ale păcatului și neascultării. Încercările de a le combate au adus în centrul atenției două categorii de personaje: pe de o parte, tămăduitorii locali, vindecătorii, adesea desconsiderați de autoritățile medicale (care îi numeau empirici, punându-le sub semnul întrebării capacitățile taumaturgice), iar pe de alta, „medicii cu diplomă", reprezentanți ai autorităților statale și colaboratori ai acestora în impunerea legislației sanitare[1].

Cum natura raportului practician – pacient este influențată de epoca istorică[2], în Bucovina secolului al XIX-lea, eficacitatea terapeuticii tradiționale a precedat și, ulterior, a însoțit prestigiul medicului. Ceaiurile, unguentele și alte câteva remedii foarte simple constituiau esența tratamentelor, în condițiile în care lipsa unui doctor anula bunele intenții ale administrației provinciale. În pofida măsurilor luate în 1815, prin care se încuraja și înlesnea stabilirea medicilor în teritoriile răsăritene ale imperiului[3], statisticile anului 1836 arătau că, la o suprafață de 186 de mile pătrate și o populație de 297.585 de locuitori, Bucovina dispunea de un medic „cercual", doi medici „districtuali", patru medici „practicieni" și 12 chirurgi[4], numărul lor total ajungând la 18 în anul 1844[5]. La mijlocul secolului al XIX-lea, erau mai puțin de 40 de doctori (23 în 1851 și 36 în 1862)[6], pentru ca în anul 1888 să fie înregistrați 61, în 1890 – 74, iar în 1900 – 134 de medici[7]. Pe de altă parte, era limpede că de sănătatea poporului depindea „binele general"; așadar, strădaniilor legislative trebuiau să li se alăture influența elitelor locale, conștiente de importanța sănătății în viața omului de rând, fie el locuitor al satului sau

* Lect. dr., Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava.

[1] Constantin Bărbulescu, *România medicilor. Medici, țărani și igienă rurală în România de la 1860 la 1910*, București, Editura Humanitas, 2015, p. 303.

[2] Philippe Ariès, Georges Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. VIII, București, Editura Meridiane, 1977, p. 234.

[3] *Medicinische Jahrbücher des kaiserl.-königl. österreichischen Staates*, vol. III, Wien, 1816, p. 61.

[4] *Ibidem*, vol. XX, Wien, 1839, p. 447.

[5] Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774−1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 247.

[6] *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862−1871*, Wien, 1872, p. 197.

[7] Ilie E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 190.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 305−317

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orășean. Numai că îndemnurile adresate de preoți enoriașilor lor de a consulta „câțiva doftori iscusiți” (care „cu ușoară plată” puteau „să lecuiască și de feliuri de boale să tămăduiască”[8]) nu au fost întotdeauna și întocmai urmate. I. H. Dressler amintea de bolnavii din Ilișești, chemați la Cernăuți pentru a fi consultați de „nou-numitul medic al țării”, doctorul și profesorul din Lemberg, Anton Slawikowski[9]. Intuind răspunsul la o atare invitație, autorul cronicii se întreba: „[…] oare cum o să parcurgă aceștia drumul într-un timp în care nu exista cale ferată, nici automobile, acel drum lung de mai mult de 100 km?”[10]. Singura consolare rămânea „prezența în acea localitate a unor oameni care știau să se descurce cu mijloace tradiționale, ca plantele culese – la lumină de lună etc.”[11].

„Urzeala leacurilor și secretul lor aflat în mâinile băbești”

În general, în concepția vremii, bolnavul juca un rol determinant; perturbarea venită din interiorul corpului era consecința unei neglijențe, a unei greșeli sau a unei predispoziții[12]. Mitropolitul Silvestru Morariu fixa, în *Decalogul pentru păstrarea sănătății*, următoarele reguli: „Fereşte-ți capul de udeală, / Pântecele de răceală, / Picioarele de umezeală / Și mijlocul de opinteală”[13]. Totuși, pe lângă amintitele cauze naturale ale îmbolnăvirii (răceală, umezeală, efort fizic susținut și excesiv), mentalitatea tradițională conserva ideea potrivit căreia boala era efectul acțiunilor malefice. Dar nici în fața factorilor supranaturali sau a pedepsei cerești, bolnavul nu era complet dezarmat; el putea găsi remediul potrivit la persoanele care, bucurându-se de un respect special în comunitate, construiau – în funcție de simptomele descrise – scenarii religioase și scheme terapeutice eficace pentru redobândirea sănătății. Tămăduirea bolnavilor de către clericii cu „mare credință” și minime cunoştinţe de medicină populară[14] este consemnată în manuscrisele ce conțin „rățeturi pentru boale”[15], acestea devenind, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, corespondentele „meşteşugului doftoricesc”. De altfel, capacitatea preoților de a stabili diagnostice explică asumarea dreptului lor de a da „poporenilor” o serie de „atestate” cu privire la starea lor de sănătate; abia după 1850, Consistoriul Bucovinei a interzis această practică[16].

Că medicina populară reflecta sincretismul cultural în care, alături de cunoştinţele empirice de tratare, predominau elemente de magie și religie populară (conferind actului terapeutic o și mai mare forță taumaturgică), o demonstrează prezența numeroaselor descântece, invocate în momente cruciale precum cele analizate de Simion Florea Marian. Ritualul, remediile și vindecarea erau evidențiate și de Ion G. Sbiera, cel care, amintind de propria-i „înmorboșare”, nota:

> […] ca astăzi, văd cum biata babă lua niște lingure și cuțite, cu care mă lovia, din când în când, în cap, în piept, în pântece și la brațe, le băga într-o ulcică cu apă, le împlânta într-o

[8] Mihai-Ștefan Ceaușu, *Bucovina Habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1998, p. 140.

[9] *Medicinische Jahrbücher des kaiserl.-königl. österreichischen Staates*, Wien, 1829, p. XII.

[10] Johann Christian Dressler, *Chronik der Bukowiner Landgemeinde Illischestie*, Freilassing, 1960, p. 90.

[11] *Ibidem.*

[12] Philippe Ariès, Georges Duby (coord.), *op. cit.*, p. 232.

[13] Gheorghe Giurcă, *Mitropolitul Silvestru, întemeietorul literaturii didactice românești din Bucovina*, în „Glasul Bucovinei”, an VI, 1999, nr. 1, p. 95.

[14] Simeon Reli, *Medicina călugărească în trecutul românesc*, în „Candela”, an XLV, 1934, p. 16.

[15] Ileana Cazan, *Texte de folclor medical*, în „Cercetări literare”, vol. II, București, 1973, p. 75.

[16] Arhivele Naționale Suceava, fond Mitropolia Bucovinei, vol. I (1783−1939), 3/5, documentele 12, 13, 14, 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> străchinuță cu unt, și cum tot borborosia nușce din gură, și cum, în sfârșit, făcu o luminiță de ceară, o așează pe niște păciușele, o prinse, o puse pe pântecele mieu și o acoperi cu o ulcicuță. Deodată simții cum mi se suge pântecele în ulcicuță și începui a plânge. Mă mângâiară, netezindu-mă pe cap, dar ținându-mi mâinile și spunându-mi că nu-mi va fi nimică și că mâine voi fi sănătos[17].

Dincolo însă de manifestările „falsei medicini a descântecelor" (după cum o numea Nicolae Iorga), „medicina babelor"[18] avea „tradiții bune", prin asocierea folosirii ierburilor de leac cu înţelepciunea populară[19]. La Mitocul Dragomirnei, de pildă, „babele doftoroaie" cunoșteau leacuri „pentru 120−130 de boli, afecțiuni, defecțiuni dobândite în diverse condiții și din multiple cauze"[20]; una dintre aceste „doftoroaie" era Marinca Hrișcă, ea alinând, la sfârșitul veacului, „multe suferințe, folosind iruri, cataplasme, plante medicinale […]"[21]. La rândul său, descriind satul Mahala, medicul Ion Nandriș scria în *Însemnările pentru mai târziu* despre „bătrânele care făceau oarecare medicină", beneficiind de o „anumită specialitate", de „experiență și corectitudine", căci „acolo unde vedeau cazuri mai grele, ce treceau peste puterea lor, le refuzau și le trimeteau la doctor la Cernăuți". Ca martor sau cunoscător al tainelor trupului, „baba satului" le știa pe toate și, de cele mai multe ori, avea și rol de moașă, stăpânind cunoștințe care îi asigurau autoritatea în fața celorlalți. Cu alură de „specialist" în probleme ce țineau de trupul femeii și al copilului, moașa rurală, „bătrână", „pricepută" și „cu multă experiență adunată din generație în generație", era mult mai solicitată decât „moașa împărătească", cea care, în pofida diplomei „luată la școala moșitului din Cernăuți", dovedise „la primele cazuri o lipsă de experiență și stăpânire în cazuri mai dificile"[22].

Credința în forța acestor personaje capabile de a vindeca „multe, foarte multe boale, pentru carile medicii învățați încă n'au aflat leac"[23], îl făcea pe Ion Bumbac să exclame:

> Domnii medici zic că babele dela țară, care se apucă de doftorit nu știu nemică și omoară numai oamenii. Noi zicem și credem alminterea adecă: cum că unele babe și unii moșnegi dela țară, și ales de la munte, știu doftori într-adevăr de multe boale! Dar cum ziserăm: numai unele babe și numai unii moșnegi, nu toate și nu toți câți se apucă de doftorit. Și acele babe pricepute și acei moșnegi pricepuți o au moștenită știința lor din neam în neam! Pentru aceea nici nu se află babe adevărat pricepute pretutindenea, ci numai ici colea; pe când pe cele, carile se cred pricepute, le poți afla în fiecare sat cât voiești[24]!

În consecință,

> […] domnii medici ar face foarte bine dacă s-ar ocupa mai mult și mai serios cu șciința medicinală băbească și moșnegească pentru că de la aceștia de abia ar putea învăța domnia

[17] Ion G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradițiune și istorie. Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 88.

[18] Nicolae Iorga, *Medici și medicină în trecutul românesc*, București, 1919, p. 10.

[19] Valeriu Bologa, *Vrăji, babe și moașe – azi și odinioară*, în „Revista Sănătății", 1921, nr. 5, p. 81.

[20] Ion Cernat, Elena Lazarovici, *Mitocu Dragomirnei, satul de lângă „Cordun"*, Botoșani, Editura Axa, 2006, p. 201.

[21] *Ibidem*, p. 205.

[22] Ionică Nandriș, *Din arhiva familiei Nandriș. Satul nostru Mahala din Bucovina. Însemnări pentru mai târziu*, în „Glasul Bucovinei", an II, 1995, nr. 6, p. 136.

[23] Ion I. Bumbac, *Despre medicina poporală sau cum își ajută poporul român în casuri de boală*, în „Călindariu pe anul ordinariu", Suceava, an X, 1883, p. VI−VII.

[24] *Ibidem*, p. VII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor cea mai bună parte din medicina practică: probată de popor în mii şi mii de cazuri şi prin sute şi mii de ani!!! Dar ce folos! Domnii medici, bucşiţi fiind de teorii, nu mai au loc şi pentru acele învăţături înţelepte ce s-ar putea câştiga din practica poporului care stă deseori în contrazicere cu teoriile domnelor sale aduse de la universităţi[25].

„Ştiinţa medicinală băbească şi moşnegească": empirici şi leacuri

În rândul celor mai cunoscuţi posesori ai virtuţilor terapeutice, în Bucovina rurală a secolului al XIX-lea, se număra Prunoaia, o bătrână „uitată de moarte" care „se ocupa numai de boli de ochi şi urechi". Despre ea, doctorul Nandriş scria următoarele: „Vorbea frumos cu bolnavii, vorbeau puţin, dar cu rost, întreba bolnavul de când are boala, cum a început şi ce simte acum". Intuind diagnosticul, ea căuta cele mai potrivite atitudini terapeutice, alegând tratamentul şi determinând prognosticul bolii: „Încuraja bolnavul, sau dacă vedea că nu-l poate ajuta, spunea familiei: „aice nu mă apuc". La boli de urechi cu dureri mari, Prunoaia punea bolnavul în tindă sub un ţol de cânepă, intra şi ea sub cort şi aprindea o mână de fuior de cânepă. Atât ea cât şi bolnavul respirau acolo cam un sfert de ceas şi, de cele mai multe ori, bolnavul pleca mulţumit. Practică întâlnită până la începutul anilor 1900, fumigaţia era descrisă şi de Simion Florea Marian[26], pe seama inhalaţiei fumului cald fiind pus efectul activ, calmant şi decongestiv, rezultat din arderea cânepei, „ceva pe aproape cu Haşişul din cânepa indiană"[27]. De asemenea, printre „recomandările" Prunoaiei se numărau „irurile calde" şi „unt de lemn la urechea bolnavă" sau „lumânarea subţire introdusă cu un capăt în ureche şi cu celălalt arzând până aproape de ureche", care, potrivit lecuitoarei, „trăgea boala". Tratamentul continua acasă, cu administrarea de „buruiene uscate din care să facă o fiertură şi să clătească gâtul"[28]. În memoriile sale, Constantin Morariu menţiona un nume asemănător cu al Prunoaiei: „baba Pruna". Cunoscută la mijlocul secolului al XIX-lea în satele din apropierea Sucevei, femeia cea „meşteră la leacuri" ştia să identifice şi să trateze – „luând ca şi cu mâna" – răceala („troahna") şi colicile („vătămătura")[29]. Pentru arealul cernăuţean, Domnica „a lu Toader Andrieş" era „specializată în masaje abdominale, braţe, spate etc.". Înainte de a proceda la actul terapeutic în sine, femeia „se uita la burta bolnavului, îl pipăia uşor, îi punea unele întrebări şi, pe urmă, îl primea sau îl refuza pentru masaj. La fel la extremităţi. Căuta să nu fie fracturi, atunci nu se apuca de masaj"[30]. Cât priveşte afecţiunile aparatului locomotor, una dintre ramurile aşa-numitei „chirurgii populare" (ortopedia tradiţională) era reprezentată de „moş Vasile a Palamariţii", cunoscător al mecanismelor legate de „trasul şi legatul oaselor". După ce „întreba cum s-a întâmplat, privea întâi locul cu pricina, pipăia uşor cu mâna, chibzuia el în capul lui şi apoi se apuca de treabă. Unde credea el punea «lopăţele» la fracturi la extremităţi, unde socotea ţinea extremitatea întinsă săptămâni de zile şi-o trata cu comprese reci, unde era rană deschisă avea moş Vasile leacurile lui. Şi toate se vindecau fără complicaţii, fără supuraţii"[31]. Din aceeaşi categorie mai făceau parte şi „Bătrânul Păcurăroiu din Pojorâta (de lângă Câmpulungul

[25] *Ibidem.*
[26] Simion Florea Marian, *Botanica românească*, ediţie îngrijită de Antoaneta Olteanu, Bucureşti, Editura Paideia, 2000, p. 417.
[27] Ionică Nandriş, *op. cit.*, p. 136.
[28] *Ibidem.*
[29] Constantin Morariu, *Cursul vieţii mele*, Suceava, Editura Hurmuzachi, 2008, p. 13.
[30] Ionică Nandriş, *op. cit.*, p. 136.
[31] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucovinei), Ţigâră din Tereblecea, Albul din Horodnicu", tămăduitori ai „frânturilor", „sclintiturilor" şi, „în scurt, a tot ce ţine de chirurgie, unde medicii învăţaţi îndată îşi recomandă să-ţi tai piciorul sau mâna cea ruptă"[32].

Alte proceduri terapeutice proprii laturii empirice a medicinei populare din Bucovina constau în băi antipiretice şi aromatice, cataplasme umede sau uscate cu mixturi de plante sau cu alte ingrediente (muştar, nisip, sare, tărâţe), comprese, frecţii, fumigaţii, inhalaţii şi instilaţii, oblojeli şi unguente. Ceaiurile erau cele mai la îndemână, rostul terapeutului fiind acela de a alege planta potrivită şi de a doza cantitatea în funcţie de afecţiune şi de stadiul său. Pentru ţăranul sau târgoveţul român, consumul de ceai a rămas asociat tratării unei boli, explicaţia fiind, cu umor, redată în cartea lui Andrei Oişteanu: „Când te afli în vizită în casa unui român obişnuit, aproape niciodată nu ţi se oferă ceai, ci rachiu, vin sau, «pentru domnii de la oraş», cafea. Dacă refuzi aceste oferte tradiţionale şi ceri timid o cană de ceai, eşti întrebat cu îngrijorare: «Da' ce, sunteţi bolnav»?"[33] Este drept că în Bucovina, un teritoriu aflat la răscrucea a trei imperii, ceaiul putea fi o alternativă la vin şi cafea, aşa cum o arată istorioara din folclorul urban, publicată într-una dintre revistele vieneze populare la mijlocul veacului al XIX-lea; aflat lângă satul Noua Suliţă, pe malul stâng al Prutului, în „punctul numit *triplex confinium*", adică „singurul loc de pe pământ" unde se putea petrece „aceeaşi noapte în trei imperii diferite", un călător englez raporta Societăţii Geografice Britanice performanţa sa de a fi „băut ceai în Rusia, cafea în Turcia şi vin în Austria, stând aşezat pe un scaun cu trei picioare, fiecare înfipt în alt imperiu"[34]. Dar „ceai" putea fi orice fiertură de plante, de la tătăneasa (*Symphytum officinale*), utilă în „regenerarea mai rapidă a oaselor", şi „săcărica" (*Carum carvi*), indicată în ameliorarea colicilor[35], şi până la halucinogena mătrăgună (*Atropa belladonna*) despre care Simion Florea Marian nota: „Când zace cineva de boală grea, i se dă ciai de Mătrăgună, cari ori îl omoară, ori îl însănătoşează, întocmai ca maslul. Se fierbe adică o bucăţică mică de rădăcină de Mătrăgună, se face dintr-însa ciai şi se dă de băut bolnavului, care nebuneşte. După trei zile trebue să-şi vină în fire"[36].

Multe dintre medicaţiile tradiţionale se regăsesc în repertoriile de leacuri ale bucovinenilor până târziu, către mijlocul secolului al XX-lea: varză pentru dureri de cap, suc de ceapă în oftalmie, oblojeli cu frunze de pătlagină în abcese, nalbă fiartă în lapte, hrean cu miere sau cu Lumânarea Domnului în tuse, rozmarin pentru „întors laptele lehuzelor", cenuşă din pânză arsă şi pânză de păianjen pe plăgi deschise, praf din ochi de raci fierţi şi pisaţi în holeră etc. Utile în cazul afecţiunilor dermatologice, „irurile" obţinute pe baza cerii de albine conţineau extrase din plante ale căror principii active erau deja binecunoscute. Într-unul din calendarele manuscrise datând din perioada 1785−1798, pe rubrica intitulată *Lunile cu zodiile şi doftoriile lor*, erau inserate informaţii referitoare la *Unsorile pentru neputinţele omeneşti cum să se facă*[37]. În timp ce „fierea de porc", „balega de vite", „găinaţul de gâscă sau vrabie" erau folosite în

[32] Ion I. Bumbac, *op. cit.*, p. VIII.

[33] Andrei Oişteanu, *Narcotice în cultura română. Istorie, religie şi literatură*, Iaşi, Editura Polirom, 2010, p. 181.

[34] Andrei Corbea, *Paul Celan şi „meridianul" său. Repere vechi şi noi pe un atlas central-european*, Iaşi, Editura Polirom, 1998, *apud* Andrei Oişteanu, *op. cit.*, p. 183−184.

[35] Dimitrie Dan, *Comuna Straja şi locuitorii ei. Studiu istoric, topografic şi folkloric*, Cernăuţi, Societatea Tipografică Bucovineană, 1897, p. 86.

[36] Simion Florea Marian, *Botanica poporană română. Mătrăguna*, în *RITL*, 1988, nr. 3−4, p. 122.

[37] Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical din Moldova*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2005, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prepararea unor unguente necesare tratării diferitelor „bube" şi răni, păsările şi animalele mici (cârtiţe, arici, porumbei, broaşte), spintecate de vii, se aplicau pe abcese şi furuncule. Tuberculoza ganglionară şi cutanată se vindeca prin „aplicare locală de carne proaspătă de ciocănitoare"[38], iar sângele unor vietăţi, în combinaţie cu vin, se administra în anemie şi „oftică". Frecvent se recurgea la produsele de origine animală cu valenţe terapeutice; specifice iatrolepsiei, laptele dulce, smântâna, grăsimea de pasăre, porc sau bursuc, ouăle, untul se absorbeau în piele, în timpul fricţiunilor. În cazul „durerilor în stomac", „Baba Pruna" − din memoriile lui Constantin Moraru − „trăgea cu untură pe pântece, zicând că-i vătămătură"[39]. Dacă plasturele vezicant şi „punerea lipitorilor şi ventuzelor" nu presupuneau manevre riscante, cei care practicau „horopsitul" (recoltând sânge din anumite puncte ale coloanei vertebrale) sau „călcau" suferindul în timpul crizelor de sciatică îşi asumau deopotrivă şi gloria vindecării şi eşecul răsunător. În consecinţă, disponibilii vindecători locali, care puteau găsi soluţii simple, relativ sigure şi necostisitoare, „se bucurau de considerarea satului şi erau chemaţi la nevoie", astfel încât verdictul dat de doctorul Nandriş conţinea o oarecare urmă de cinism: „Să nu credem că toţi aceşti *tămăduitori* empirici erau mai proşti sau mai răi în datul *primului ajutor* decât unii tineri *medici* trimişi la ţară să aibă practică cât de mică la patul bolnavului"[40]. Desigur, alături de astfel de terapeuţi puteau fi întâlniţi, cu precădere în lumea satului bucovinean, „cârpacii" şi „vracii" de toate felurile. De pildă, Grigorovița îi aminteşte pe „malaburnici" sau „doctorii muscăleşti", nişte „borfari veniţi de pe la Noua Suliţă rusească" în timpul epidemiei de holeră din 1866, care încercau să „lecuiască pe cei apucaţi de boală prin frecături la pielea goală", în schimbul a „cincizeci de sorocoveţi". Evident, o asemenea terapie nu dădea întotdeauna rezultate, aşa cum s-a întâmplat şi în cazul unui „sărman bătrân" care, „frecat [...] de i-a mers pielea de pe trup, [...] totuşi a murit"[41].

„De ce n-am merge la doftor?"

Progresul sau, mai precis, medicalizarea proprie celei de-a doua jumătăţi de secol al XIX-lea arăta cum problemele de sănătate îşi puteau găsi rezolvarea şi altfel decât prin „leacurile băbeşti". Rămânea doar să convingă, şi acesta era lucrul cel mai greu, pentru că nici farmacistul şi nici medicul nu erau „oamenii sătenilor". Potrivit lui Dressler, primele farmacii ar fi fost „sabotate de ţărani", pentru a nu se expune „batjocurei" colectivităţii; explicaţie „neverosimilă" în opinia medicului Octavian Lupu, care punea pe seama „gravei situaţii materiale" refuzul populaţiei rurale de a „cere ajutor medical, urmat de procurarea costisitoare a medicamentelor prescrise"[42]. Unele remedii erau atât de la îndemâna oricui, încât nici nu merita efortul de a-i consulta pe cei „pricepuţi în ale vindecării"; simplul sfat al binevoitorilor putea curma suferinţe mai vechi, aşa cum mărturisea Morariu în amintirile sale:

> În toamna anului 1886, căsătorindu-se vărul meu după soţie, teologul Gheorghe Levescu, cu Agripina Borcea şi vizitându-ne ei în casa văduvei Boroslawski de lângă locuinţa dr-lui

[38] Ionică Nandriş, *op. cit.*, p. 136.
[39] Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 13.
[40] *Ibidem.*
[41] Emanuil Grigorovitza, *Cum a fost odată. Schiţe din Bucovina*, Bucureşti, Editura Librăria Naţională, 1911, p. 90.
[42] Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinii în Bucovina*, ms., Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera", fond Bucovina, inv. 253528, f. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> I. G. Sbiera, eu, de dureri reumatice în cap, abia puteam vorbi cu dânşii. Agripina a observat indispoziţia mea şi m-a întrebat ce-mi lipseşte. După ce i-am comunicat nevoia, ea m-a sfătuit să mă ung seara, înainte de culcat, cu untdelemn de masă înfierbântat pe toate părţile capului cu o petică vârtoasă de câlţi, apoi să mă învelesc cu o basma ca să nu se păteze perina, şi să mă culc, repetând procedura aceasta vreo câteva zile. Am urmat sfatul chiar în ziua aceea şi – adevărată minune – durerile de cap mi-au încetat pentru totdeauna numai după o singură unsoare. Mi s-a tânguit apoi de dureri reumatice în cap dr. I. G. Sbiera, i-am recomandat untdelemnul şi mi-a mulţumit. Cu deosebire însă mi-a mulţumit colegul meu, căpitanul de glotaşi cernăuţean, strângându-mi mâna cu cuvintele: „Mulţămită, mulţămită mare, că cu untdelemnul am scăpat de durerile de cap!". Şi i-am mântuit încă pe mulţi pătimaşi cu acest leac aşa de simplu[43].

De asemenea, medicul părea nu numai inabordabil, dar, în multe cazuri, chiar ineficient, lui fiindu-i reproşate întârzierea şi eşecul, cu toate că, de cele mai multe ori, solicitarea ajutorului său venea într-o ultimă instanţă. Iată cum descria Ion Bumbac atmosfera rurală bucovineană de la sfârşitul veacului al XIX-lea:

> […] cel mai minunat lucru la poporul nostru este neîncrederea lui în medic (doctor). Pentru aceasta nici nu se grăbesce el a-l chema sau de se întâmplă de-l cheamă pe medic, apoi tot nu urmează sfaturile lui, ci face cum ştie el sau cum îi spune vreo babă din sat. Şi cum a ajuns poporul la această neîncredere în medici (doftori)? Se vede că prin aceea că medicii nu fac totdeauna minuni, ci uneori li se întâmplă şi lor că mor bolnavii căutaţi de dânşii – pe când poporul ar ascepta ca medicii să poată vindeca pe orice bolnav[44].

Populând o altfel de lume decât cea din care venea „medicul cu diplomă", ţăranul continua să creadă în mecanismele „autoreglării" propriului organism. Sancţionând indiferenţa sau modul superficial în care locuitorul satului trata problema bolii, Ion Bumbac continua:

> În oraş este căutarea aceasta foarte simplă: bolnavul tremite după doftor. Vinind, acesta îi spune tot ce-i lipseşte, ce-l doare şi-i încrede apoi medicului tot ce este de făcut spre a devieni iarăşi sănătos. Dar ce face bolnavul dela ţară, unde nu se află nici un medic şi nici nu se tremite după vreunul, neavând mijloace sau şi din alte cauze? – „Acolo moare omul adesea cu zile" sau nefiind căutat de fel, sau omorât de o căutare de dos! Aceastea se-ntâmplă mai cu seamă la ţăranii noştri. Aceştia sunt deprinşi a lua lucrul foarte uşor, şi numa' ce-i auzi: „da' unde te duci cumătre?" – „Ia până la crâşmă, să iau oleacă de bulearcă, că nuş' ce-mi gogeşte femeia de câteva zile!", apoi: „da' cum îi mai merge cumătrei?" – „D'apui tot rău! nici nu mânâncă, nici nu bé, doar cât o silim! şi acuma mă duc să-l chiem pre preut, ca să o grijească, căci aşa ni-i datoria!" – „Dă! ce putem face? de va avea zile, va scăpá!" Ba, românul nostru merge încă mai departe, el se mângâie şi după moartea femeii sale; răspunzându-ţi cu apăsare: „apoi dă! ce să facem? i-a fost mai dragă lui Dumnezeu decât nouă!"[45]

De altfel, reticenţa locuitorilor comunei Straja – o lume care, „pe atunci nu prea avea încredere în medici, dar nu avea nici bani să-i plătească, şi nici să cumpere produsele spiţeriei" – îl va determina pe doctorul Hart să exclame, exasperat: „[…] pe popa la înmormântare îl menajează, trimiţându-i pentru deplasare trăsura cu ziţ, acoperit cu cergă sau scorţar, dar pe doftor, oamenii îl poftesc să meargă pe jos[46]. Până şi

[43] Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 53−54.
[44] Ion I. Bumbac, *op. cit.*, p. VI.
[45] *Ibidem*, p. III.
[46] Valerian Cantemir, *Monografia comunei Straja*, ms., 1970, f. 9, *apud* Vasile Pasailă, *Straja. Vatră de istorie bucovineană din Valea Sucevei*, Bucureşti/Straja, 2009, p. 140.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proverbele secolului al XIX-lea reflectau o anume stare de spirit proprie mediului rural, acolo unde raționalitatea și optimismul medicilor erau înlocuite de credința în caracterul ineluctabil și, deseori, incurabil al bolii: „Ajutorul doctorului la un bolnav, până ce moartea îl scapă de boală"; „Mulțimea doctorilor, scurtare de viață"; „Peste putință a scula toți oamenii din boale"[47].

„Fără îngrijire doftorească să nu lăsați pe nici unul dintre voi, care s-ar îmbolnăvi!"

Boala și tentativele de a o combate deveniseră, și pentru doctorii din Bucovina, un adevărat câmp de bătălie, cu învingători și învinși ce adesea își schimbau rolurile. Așa se face că Luca, unul dintre primii chirurgi români bucovineni, a devenit victima profesiunii sale, murind „în spital", la 20 august 1818[48], pentru ca, în 1848, la Cernăuți, „una din cele dintâi jertfe ale strașnicei molime [holera − n.n.]", să fie „un bun Român, doctorul Dimitrovici"[49]. În general, secolul al XIX-lea a stat, în Bucovina, sub semnul medicinei experimentale, doctorii valorificând capacitatea vindecătoare a plantelor, a țesuturilor animale și a mineralelor.

În pofida prevederilor *Farmacopeei* austriace[50], care cuprindea sute de ingrediente (442 în 1780, 275 în 1795, 224 în 1812, 867 în 1855, 509 în 1869, 578 în 1890) și rețete (500 în 1780, 370 în 1795, 309 în 1812, urmând ca din 1855 prezentarea acestora să nu mai facă obiectul unui capitol distinct, ci să apară în ordine alfabetică), era tot mai întâlnită practica medicilor de a prescrie rețete cu preparate cât mai puține și mai ieftine, intrând în competiție cu tămăduitorii locali[51]. De pildă, sifilisul – despre care francezul Balthasar Hacquet scria că a fost adus în ținuturile Bucovinei „de ruși, în ultimul război împotriva Porții"[52] – era un adevărat flagel, afectându-i „pe unul sau pe altul", fără a se „vindeca radical la toată lumea"[53]. Remediul alternativ la „fumigațiunile" recomandate, în special de către tămăduitorii rurali (știut fiind faptul că un asemenea tratament al „celui perit"[54] putea fi urmat de „invaliditate și moarte"[55]), era reprezentat de mercurul pe care medicul militar de la garnizoana din Cernăuți, Carl Hampeis, îl folosea într-o alifie, „după o schemă proprie de dozare", considerată „cea mai bine tolerată"[56]. Același mercur va rămâne, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, „cel mai bun remediu antimicotic în contra boalelor sifilitice […]; de câte ori s-a cutezat a i se combate rangul ce-l ocupă ca remediu terapeutic, totdeauna au ajuns la convingerea că el este destinat a ocupa încă mult timp primul loc"[57]. Potrivit indicațiilor oficiale, „lueticii" trebuiau

[47] Iuliu Zane, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, București, 1900, p. 672, 705.

[48] Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 64.

[49] Emanoil Grigorovitza, *op. cit.*, p. 86.

[50] Christa Kletter, *The Civil Pharmacopoeias of Austria*, International Society for the History of Pharmacy (ISHP), la adresa de internet http://www.histpharm.org/ISHPWG%20Austria.pdf .

[51] Idem, *Austrian Pharmacy in the 18th and 19th Century*, în „Scientia Pharmaceutica", 2010, nr. 78, p. 404.

[52] Balthasar Hacquet, *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788−1789)*, ed. Radu Grogorovici, Rădăuți, Editura Septentrion, 2002, p. 99.

[53] *Ibidem.*

[54] Denumirea sifilisului în varianta populară arhaică.

[55] Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 80.

[56] *Ibidem*, f. 73.

[57] Dr. A. Ștefanovici, *Anghina difteritică sau boala de gât (mai ales la copii)*, în „Călindariu pe anul ordinariu 1883", Suceava, 1883, p. XXXV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consultaţi şi trataţi în spitale[58], pentru fiecare pacient comunele achitând numai o treime din „taxa de întreţinere" (18 coroane), restul fiind acoperit „de stat". Tot în spital era administrat *Basiliconul*[59] şi, în general, medicaţia pe bază de mercur[60]. În 1839, Johann Simmeyer, „medic judiciar şi de oraş", raporta experienţa dobândită în cei zece ani petrecuţi la „spitalul civil" din Cernăuţi, timp în care a tratat (până la „vindecare completă") o „îmbolnăvire avansată de sifilis"[61]. Schemele terapeutice, urmate de pacientul doctorului Symmeyer, începând cu mijlocul anului 1834, cuprindeau preparate din cele mai diverse, de la extrasul de cucută (*Cicuta virosa*), decoctul de Sarsaparilla (*Smilax regelii*) şi chinină (*China regia vera*) şi aplicaţiile cu măselariţă (*Hyoscyamus niger*), la calomel[62], *aqua fagadenica*[63] şi, în sfârşit, la iod. Utilizării tincturii de iod („de două ori pe zi, în 10 picături de apă cu zahăr") i-a urmat cea a „potasiului hidroiodic", dizolvat în apă distilată („de patru ori pe zi"), astfel încât, după cinci ani de „luptă cu boala", medicul putea declara: „Er freut sich dieser Mann einer ununterbrochen vollkommen guten und festen Gesundheit"[64].

Deşi toate maladiile (şi mijloacele terapeutice aferente acestora) întâlnite în Bucovina secolului al XIX-lea merită o atenţie aparte, epidemiile rămân „pietrele de încercare" pentru medicii chemaţi, deopotrivă de stat şi de populaţie, să prevină, să trateze şi să vindece. Între bolile contagioase cu o frecvenţă ridicată s-au numărat tifosul, dizenteria, pojarul, scarlatina, „catarul" gastric şi cel intestinal; pe lângă toate acestea, variola, holera şi difteria au generat episoade tragice în istoria provinciei, numărul mare de victime impunând administraţiei imperiale să ceară doctorilor desluşirea mecanismelor ce favorizau sau declanşau maladiile ucigaşe. Îmbolnăvirea cu variolă, de exemplu, era pusă de cele mai multe ori pe seama nerespectării „legilor de igienă" şi lipsei „vaccinărilor preventive". În 1803, la numai la câţiva ani de la primele aplicări ale metodei jenneriene de vaccinare antivariolică, episcopul Bucovinei, Daniil Vlahovici (la solicitarea autorităţilor habsburgice) le trimitea preoţilor din subordinea sa o lungă şi entuziastă circulară, rugându-i să încurajeze „hultuirea" împotriva vărsatului negru ca o „mijlocire a izbăvirii copiilor de moarte care la mii de prunci până acum, spre lacrimi amare părinţilor şi împuţinarea familiilor au pricinuit"[65]. Practica „ocolirii cu vărsatul de uger", ca şi cea a vaccinării, nu reprezentau doar condiţia supravieţuirii pruncilor, ci şi o modalitate de a le „izbăvi" chipurile de „pete şi pătimire"[66]. Potrivit aceluiaşi episcop, părinţii care nu îşi duceau copiii la doctori pentru vaccinare deveneau „răspunzători înaintea dumnezeeştii judecăţi pentru viaţa aceasta pământească a copiilor"[67]. Aşa s-a întâmplat în cazul lui F. Chircuş, „care şi-a dat doi din cei trei copii la hultuirea cu vărsatul de uger aflat nou"; băiatul, „tăinuit de tatăl său" (cu alte cuvinte, nevaccinat), a

[58] *Curăţenia casei şi a trupului omenesc – poveţe pentru popor date de dr. O. G.*, în „Calendar pe 1911", Cernăuţi, 1910, p. 53.

[59] Preparat farmaceutic pe bază de colofoniu, ceară, smoală şi ulei, numit în *Farmacopee* „Unguentum resinae flavae", util în tratamentul rănilor cronice, vezi Alexander Macaulay, *A Dictionary of Medicine, designed for popular use*, London, 1832, p. 56.

[60] Arhivele Naţionale Suceava, fond Primăria Suceava, dosar 34 (1826), f. 20, 22, 23, 25.

[61] *Medicinische Jahrbücher des kaiserl.-königl. österreichischen Staates*, XIX Band, Wien, 1839, p. 525.

[62] Clorură de mercur (*Mercurius dulcis*) prezentată sub forma unei pulberi albe, fine, insolubile în apă, fără gust şi miros, dar cu acţiune antiseptică dovedită, vezi N. Paulus, *Taschen-Wörterbuch der materia medica*, Stuttgart, 1842, p. 384.

[63] Preparat obţinut prin dizolvarea sublimatului de mercur în soluţie de hidroxid de calciu, vezi Benjamin Bell, *A treatise on gonorrhea virulenta and lues venerea*, London, 1793, p. 521.

[64] *Medicinische Jahrbücher des kaiserl.-königl. österreichischen Staates*, XIX Band, p. 532.

[65] Biblioteca Mănăstirii „Sf. Ioan cel Nou" Suceava, fond Mitropolia Bucovinei, nr. 699/1 septembrie 1803.

[66] *Ibidem.*

[67] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contractat o formă gravă de „vărsatul cel firesc”, astfel încât, „măcar că s-au întrebuințat toate mijloacele și ajutorințele doftorului, au rămas fără vedere”[68]. În ciuda măsurilor mai mult sau mai puțin coercitive, rezultatul vaccinărilor a fost, potrivit însemnărilor lui Hampeis, unul mai puțin „strălucit sub aspect epidemiologic”, doctorul acuzându-și confrații de „lipsa de prevedere și precizie în practicarea vaccinărilor”[69]. Cum medicii și chirurgii erau obligați să vaccineze, zilnic, în jur de 100 de copii, neîndeplinirea sarcinii atrăgea după sine pierderea diurnei în cuantum de 1 florin și 30 de creițari. Numai că „vaccinatorii” erau nevoiți să parcurgă zilnic o distanță de aproape 4 km, iar aceasta explică repetarea vizitelor o dată la trei ani; de altfel, doctorilor le era permisă o singură verificare a efectului vaccinărilor[70]. „Contagios ca ciuma”, vărsatul a continuat să secere vieți în decursul întregului secol, pentru ca, la sfârșitul anilor 1890, doctorul Iacob Felix să constate că „în Bucovina, în parte, au murit de vărsat: în 1896 – 202, în 1897 – 201, în 1898 – 460 persoane”[71], un caz particular reprezentându-l comunitatea lipovenilor, ai cărei membri, reticenți și „rezistenți” la vaccinare și medicamente, preferau „să se lupte săptămâni întregi cu moartea și, după ce s-au făcut bine, să umble toată viața lor cu niște semne (ciupituri) pe față”[72].

Deosebit de virulentă s-a dovedit a fi epidemia de holeră, care, începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea și, în special, în anii 1831, 1848 și 1866, a decimat populația Bucovinei[73]. Nici amuleta făcută dintr-o legătură cu piper, usturoi și pucioasă[74], nici fiertura de ghimpe (*Xanthium Spinosum*) sau pulberea obținută prin pisarea „bumbișorilor mici, de culoare albă roșietică”, extrași din ochii racilor fierți[75] și nici remediile „malaburnicilor muscălești” nu garantau vindecarea, Grigorovița recunoscând doar meritul „tuturor doftorilor din oraș”, convocați de unchiul său pentru a-și scăpa bătrâna mamă „de la moarte sigură”[76]. Uneori înșiși doctorii erau depășiți de numărul solicitărilor, fapt ilustrat de George Sion în ale sale *Souvenire*, prin dialogul purtat cu proprietarul unui hotel din Cernăuți, „îngrijorat căci vreo câțiva pasageri au murit în otelul său atacați de holeră. Chiar ieri, adaose el, a venit o damă de la Moldova, și aseară cholera a lovit-o. [...] – Dar adus-ați vreun medic? – Așa! unde găsești acuma medici? Am trimis de trei ori la doctorul X, și nu l-am putut găsi nicăieri”[77]. Tratamentul indicat de medicul Slawikowski consta în ceaiuri calde, doze mici de pulbere de ipecacuană (*Carapichea ipecacuanha*) sau „pulvis Doweri”[78], alături

[68] Idem, nr. 855/9 octombrie 1804.

[69] Carl Hampeis, *Medizinische Topographische Skizze der Bukowina mit besonderer Berücksichtigung des Jahres 1844*, în „Österreichische Medizinische Zeitschrift”, 57 Band, 1846, *apud* O. Lupu, *Aspecte din istoria medicinii în Bucovina*, f. 50.

[70] *Ibidem.*

[71] Iacob Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, partea I, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1901, p. 125.

[72] *Vărsatul (variola) și vaccinarea*, în „Calendarul Societății pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina”, Cernăuți, anul I, 1914, p. 79.

[73] Amy Colin, Peter Rychlo, *Czernowitz, Cernăuți, Chernovtsy, Chernivtsy, Czerniowce. A testing ground for pluralism*, în Marcel Cornis-Pope, John Neubauer (ed.), *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*, vol. II, John Benjamins Publishing, 2004, p. 62; Harieta Mareci Sabol, *Bukovina and the „Humdinger Plague” of the 19th Century: Cholera*, în *CC*, an XX, nr. 2/2014, p. 427−442.

[74] Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 173.

[75] *Unele leacuri poporale*, „Călindariul pe anul ordinariu 1884”, Cernăuți, an XI, 1884, p. XXXVII.

[76] Emanuil Grigorovița, *op. cit.*, p. 90.

[77] George Sion, *Souvenire contimporane*, București, Tipografia Academiei Române, 1888, p. 356.

[78] Pulbere obținută din rădăcina sau rizomii ipecacuanei, în combinație cu diverși compuși precum opiumul sau vitriolul, vezi Franz Kaiser, *Tabulae Memoriales Practico-Medicae: Cum Appendice Praeparatorum Compositorum*, Wien, 1833, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de camfor, laudanum şi apă rece proaspătă; în cazurile severe, se aplicau lipitori sau se proceda la sudaţie şi venesecţie[79].

Totuşi, în Bucovina, mult mai prezentă decât holera a fost difteria. Preluând observaţiile doctorului Ştefanovici (un bucovinean stabilit la Botoşani), „Călindariul poporului pe anul ordinariu 1883" avertiza populaţia în legătură cu „boala rea de gât, care se naşte mai ales la copii şi-i gătește de zile, secerându-i ca cu coasa, aşa încât în unele sate mai nu rămân copii"[80]. Printre cauzele declanşării bolii, referentul sanitar al Bucovinei, doctorul Karl Denarowski, amintea de „măsurile sanitare poliţieneşti, având un caracter general, adaptate cu elasticitate naturii infecţiunii cât şi împrejurărilor locale, produse ale intuiţiei acelor oameni – medici – cu răspunderi mari, cu mijloace sărace din toate punctele de vedere"; paradoxal, medicii înşişi puteau fi acuzaţi de transmiterea difteriei, constatându-li-se vina de a nu-şi curăţa hainele[81]. Cum antitoxina diftercă avea să fie descoperită şi utilizată terapeutic în Bucovina abia în ultimii ani ai secolului al XIX-lea[82], tratamentul cel mai des întâlnit se baza pe sărurile de potasiu, „calomelul cu extract de hyosciami", „alifia de mercur cu camfor", „chinina cu acid muriatic", „ferul cu vin şi cu alimente nutritive", „alcoholul cu stimulante", ca „substanţe principale pentru tratamentul general". În inventarul medical intrau, deopotrivă, decoctul de romaniţă, valeriana, ambra, coniacul, romul şi vinul „de Madeira şi de Malaga", apa de var (*Aqua calcis*), glicerina, „soluţiunea de pepsin" şi de sare, diverşi acizi (lactic, acetic, formillic, succinic şi carbolic), hidroxidul de potasiu (*Cali caustic*) şi carbonatul de potasiu (*Cali carbonic*), „natronul bicarbonic" şi „litionul carbonic", „cuprul amoniacal", „papya" şi „papayotinul". În diverse combinaţii, acestea se utilizau în „irigaţiuni", „spălături în gât", „peneliturі" şi „gargare", „insuflări", „presurări cu prav", „inhalaţiuni" şi „injecţiuni"[83], aplicarea în „partea externă a gâtului" a unui unguent obţinut din amestec de „hydrargyrus"[84] şi camfor, „în mărimea unui greunte de bob", locul fiind acoperit ulterior „cu vată sau cu slănină"[85].

Chiar şi aşa, cu amărăciune, doctorul Ştefanovici recunoştea că, până în anii 1880, nimeni nu fusese „încă în stare de a curma boala deja existentă; de asemenea, nu s-a putut afla încă un medicament sigur care ar poseda acele însuşiri, care, fiind întrebuinţat chiar metodic, ar putea să apere organismul de infecţiune diftercă". O asemenea opinie era argumentată prin prezentarea cazului unui „băieţel de 4 ani, suferind de *febris intermitens* şi care se afla într-un loc mlăştinos", căruia i s-a prescris „un gram chinin muriatic pe zi, în timp de trei săptămâni". Rolul terapeutic al chininei era binecunoscut în epocă, apa tonică şi „prafurile" fiind amintite de Ion G. Sbiera[86] şi Constantin Morariu[87] în experienţele lor cu „frigurile" asociate (sau nu) tifosului. Din nefericire şi în ciuda dozei prescrise („destul de mare"), pentru copilul afectat de o „angină atât de vehementă […] chinina n-a fost în stare de a modifica cel puţin în mod favorabil

[79] *Medicinische Jahrbücher des kaiserl.-königl. österreichischen Staates*, Wien, 1833, p. 491.
[80] Dr. A. Ştefanovici, *op. cit.*, p. XVIII.
[81] Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 21.
[82] *The Medical Age. A semi-monthly Journal of Medicine and Surgery*, vol. XIII, Detroit, 1895, p. 50.
[83] Dr. A. Ştefanovici, *op. cit.*, p. XXXVII−XXXIX.
[84] „Argint viu" sau mercur, vezi Joh Quincy, *Lexicon Physico-medicum*, London, 1794, p. 429.
[85] „Reţeta" era utilă în „intumescenţa glandelor cervicale (pentru umflătura gâtului)", ea împiedicând „desvoltarea inflamaţiunii interne", producând, „ca şi slănina, un fel de roşeaţă eczamatoasă a pielii exterioare a gâtului" şi fiind necesară în tratarea difteriei timp de „opt până la zece zile", vezi dr. A. Ştefanovici, *op. cit.*, p. XXXVI−XXXVII.
[86] Ion G. Sbiera, *op. cit.*, p. 101.
[87] Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 43-54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decursul boalei, cu atât mai puțin de a lucra în un mod profilactic". De aici și afirmația medicului, resemnat în fața marilor provocări ale stării de sănătate: „[…] cu sau fără tratament medical vedem la difterită cazuri mortale și de însănătoșire"[88].

Costurile acestor „cure vindecătoare" – indiferent de deznodământ – erau suficient de mari încât să arunce pe umerii celor din familiile bolnavilor sau ai comunității povara îndatorării; în repetate rânduri, egumenii mănăstirilor Sucevița și Dragomirna înaintau consistoriului diverse documente, neuitând să amintească de costurile „nejustificate" ale medicamentelor și „spitalizării"[89]. Doar în ziarele și revistele bucovinene, „marile descoperiri" aveau costuri mici, precum cele anunțate de farmacistul Golichowski de la spițeria „La providența lui Dumnezeu" din Cernăuți: „Năzuința mea de mulți ani a fost întru-acolo ațintită a întâmpina omenimea suferindă cu remedii eftine". Apele „Amară", „Giesshübler" și „Seiter", având prețuri cuprinse între 15 și 25 de creițari, se adresau atât „prea stimabililor domni medici", cât și „publicului pătimitor"[90]. Numai că astfel de „ape" nu tratau „orice fel de boale", iar restul medicamentelor, spitalizarea și tarifele practicate de medici pentru serviciile lor puteau ajunge la zeci de florini (sau, după 1892, coroane). Că starea de fapt a fost o constantă a întregii perioade o arată scrisoarea lui Simion Florea Marian, adresată președintelui Academiei Române, D. A. Sturdza, în încercarea de a obține un sprijin financiar:

> Cei trei ani din urmă: 1889, 1890 și 1891 au fost o adevărată nenorocire pentru mine și familia mea. În anul întâi mi s-a bolnăvit unica copilă ce-am avut, de diftерică. Nu mult după aceasta, scăpând cu greu copila, mi s-a bolnăvit soția de aprindere de stomac, precum și alte aprinderi interne, de care asemenea a scăpat, numai ca prin urechile acului. Abia trecură câteva luni la mijloc și iarăși ne bolnăvirăm cu toții de influență și, de astădată, cu tot ajutorul medicilor și îngrijirea mea și a soției mele, pierdui copilița și rămăsei numai cu doi băieți. În anul 1890, mă bolnăvii eu de aprindere la pelița coastelor, din care cauză fui nevoit a sta mai multe săptămâni la pat. Bolile acestea despre care vă amintii, apoi medicii, medicamentele, moartea, precum și înmormântarea copilei, mă vârî, pe nevrute, într-o mulțime de datorii[91].

Prețul vieții putea fi covârșitor pentru familiile încercate de nenorociri, chiar și în rândul oamenilor înstăriți; cu atât mai mult pentru țăranii și orășenii „de rând", al căror destin trebuie să fi fost mult mai nemilos, în condițiile în care prea puțini dintre ei puteau aduce un doctor la căpătâiul celor bolnavi.

Este drept că, și la sfârșitul secolului al XIX-lea, tradiția și modernitatea s-au împletit în istoria medicală a provinciei, succesele alternând cu rateurile din ce în ce mai expuse atenției prin intermediul presei. O altfel de „medicină" era chemată să-și afirme capacitatea de a îngriji eficace trupurile, nu doar susținând moralul bolnavului, ajutându-l să evite consecințele nefaste ale exceselor sale, ci, în primul rând, vindecându-l. Nu că lupta ar fi devenit „mai simplă", ci doar că drumul terapeuticii se trasa mai precis.

[88] Dr. A. Ștefanovici, *op. cit.*, p. XXXIV.

[89] Arhivele Naționale Suceava, fond Mitropolia Bucovinei, vol. II (1792−1935), 4/ 6, documentele 1, 6 și 11; vol. VII (1795−1935), 16/6, documentele 1−3.

[90] „Revista Politică", Suceava, an I, nr. 5/15 iulie, 1886, p. 19.

[91] Paul Leu, *Simion Florea Marian*, Suceava, Editura Euroland, 1996, p. 170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FROM LOCAL CURERS TO QUALIFIED PHYSICIANS. REMEDIES AND TREATMENTS IN 19th CENTURY BUKOVINA (Summary)

Keywords: Bukovina, illness, the empiricist or the traditional healer, modern pharmacopoeia.

In the nineteenth century, at the eastern extremity of the Austrian Empire, illness and healing represented the appanage of two categories of personages: on one hand, the empiricist or the traditional healer (without diplomas, but often having an unbeatable experience), and on the other hand, the doctor in medicine who was the key-character of the health system organized by the state. Studying the traditional behaviors towards disease, it can be said that in the Austrian Bukovina there was a very active popular medicine, composed of recipes and practices that resisted over time, and knowing to borrow some of the modern pharmacopoeia and of the official medicine inventory; from this perspective, such empiric healers could be considered pioneers of the medicalization. In turn, the physicians – few in number and less accessible than the traditional curer – practiced the experimental medicine, exploiting both the healing power of plants, animal tissues and minerals, and the medicaments (many of them costing enough to throw the burden of the borrowers on the shoulders of the suffering). But beyond diplomas and costs, the diseases (and especially the epidemics) became a "test stone" or a challenge to which people needed to take action, calling for empiricists and doctors to prevent, treat and cure.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LIGIA-MARIA FODOR[*]

INSTITUTELE PRIVATE DE FORMARE A ÎNVĂŢĂTOARELOR ÎN BUCOVINA HABSBURGICĂ

Adoptarea legilor învăţământului primar din 14 mai 1869 şi 30 ianuarie 1873 − prin care s-au reglementat desfiinţarea şcolilor confesionale şi trecerea acestora în subordinea statului, obligativitatea frecventării şcolii de către copiii cu vârsta cuprinsă între şapte şi treisprezece ani împliniţi, modul de organizare şi funcţionare a institutelor de formare a învăţătorilor şi învăţătoarelor, criteriile de calificare a cadrelor didactice şi inspecţia şcolilor exercitată de consiliile şcolare[1] − a creat condiţiile pentru înfiinţarea în anii 1870 şi 1872 la Cernăuţi a institutelor de stat de formare a învăţătorilor şi învăţătoarelor[2]. Începând cu anul 1909, s-au deschis secţii de limba română şi ruteană la Institutul de stat de formare a învăţătorilor, însă pentru viitoarele învăţătoare instruirea se realiza în limba germană, cu excepţia orelor de religie, a limbii materne şi a lecţiilor practice. În condiţiile în care, la Institutul de stat de formare a învăţătoarelor din Cernăuţi, anul I de studiu se deschidea o dată la doi ani şi nu existau secţii pentru populaţia de etnie română şi ruteană, iar învăţământul primar era în deficit de personal didactic calificat, au apărut premizele înfiinţării de institute private de formare a învăţătoarelor[3].

Obiectivul studiului nostru îl constituie prezentarea cadrului normativ privind modul de organizare şi funcţionare a institutelor private de formare a învăţătoarelor şi a reţelei şcolare în Bucovina habsburgică, având în vedere analizarea oarecum restrânsă a acestei problematici în istoriografie[4].

Consideraţii privind modul de organizare şi funcţionare a institutelor private de formare a învăţătoarelor

Modul de organizare şi funcţionare a institutelor private de formare a învăţătoarelor (*Privatbildungsanstalten für Lehrerinnen*) din Bucovina s-a realizat potrivit prevederilor

[*] Lect. univ. dr., Facultatea de Arhivistică, Academia de Poliţie „Alexandru Ioan Cuza”, Bucureşti.

[1] Ligia-Maria Fodor, *Învăţământul secundar în Bucovina (1861−1918)*, Bucureşti, Editura Etnologică, 2014, p. 7; George Tofan, *Învăţământul în Bucovina*, I, ediţie îngrijită de Traian Duminică, Gavril Irimescu, Gheorghe Giurcă, Suceava, Editura George Tofan, 2013, p. 137.

[2] Constantin Ungureanu, *Sistemul de învăţământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774−1918)*, Chişinău, 2015, p. 298−300.

[3] *Ibidem*, p. 307.

[4] Rudolf Wagner, *Das multinationale österreichische Schulwesen in der Bukowina*, Band I. *Volksschulen, Lehr-und Lehrerinnen-Bildungsanstalt nebst einer Beschreibung der Bukowina*; Band II. *Mittel-Berufs-und Hochschulwesen*, München, Verlag „Der Südostdeutsche”, 1985/1986; Mircea Grigoroviţă, *Învăţământul în nordul Bucovinei (1775−1944)*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1993; Constantin Ungureanu, *Sistemul de învăţământ din Bucovina…*; idem, *Şcolile secundare din Bucovina (1808−1918)*, Chişinău, 2016.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIII, 2016, p. 319−338

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Legii învăţământului primar din 14 mai 1869[5] şi ale Ordinului Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886, prin care s-a aprobat Statutul de organizare pentru institutele de formare a învăţătorilor şi învăţătoarelor[6].

Conform prevederilor art. 26−27 din Legea din 14 mai 1869, asigurarea şi pregătirea personalului didactic necesar pentru şcolile primare se realizau în institute de formare a învăţătorilor şi învăţătoarelor publice şi private cu drept de publicitate, înfiinţate în funcţie de sex. Pentru dezvoltarea abilităţilor practice ale elevilor şi elevelor, la fiecare institut de învăţători trebuia să existe câte o şcoală primară, ca şcoală de aplicaţie, iar la institutul pentru învăţătoare şi o grădiniţă de copii. Durata studiilor la institutul de formare era de patru ani; pe lângă institut se putea deschide un curs pregătitor cu două clase. Într-un an puteau fi admise maximum 40 de persoane[7].

Pentru înfiinţarea de institute private de formare a învăţătoarelor, în conformitate cu prevederile art. 68 din Legea din 14 mai 1869 şi ale art. 7 din Ordinul Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886, trebuiau îndeplinite următoarele condiţii: aprobarea statutului, a planului de învăţământ şi a modificărilor aduse acestora de către ministrul Cultelor şi Instrucţiunii; numirea, ca directori şi învăţători (învăţătoare), numai a persoanelor calificate pentru a forma învăţători, care deţineau certificat de calificare pentru şcolile cetăţeneşti[8] şi care aveau cel puţin trei ani vechime. Ministrul Cultelor şi Instrucţiunii putea aproba, prin excepţie, numirea unor persoane care dovedeau calificarea corespunzătoare ca învăţători pentru şcolile primare[9]. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii putea acorda institutelor private de formare a învăţătoarelor drept de publicitate, care presupunea posibilitatea de a emite diplome valabile, ca acelea eliberate de către şcolile de stat, în următoarele condiţii: întocmirea planului de învăţământ în conformitate cu cerinţele prevăzute pentru institutele similare de stat, numirea directorului şi a învăţătorilor cu acordul autorităţilor şcolare, participarea unui membru al Consiliului Şcolar al Ţării, în calitate de preşedinte al comisiei, la examenele de absolvire; în absenţa şi fără consimţământul acestuia nu se puteau elibera certificate de maturitate[10]. Toate institutele private erau inspectate de Consiliul Şcolar al Ţării, iar directorii erau răspunzători în faţa autorităţilor statului pentru modul de funcţionare a şcolii. Organizarea şcolilor private şi scopul instrucţiunii trebuiau să fie în concordanţă cu cele valabile pentru institutele publice. În cazul în care nu mai erau îndeplinite

[5] *Legea din 14 mai 1869, prin care se fixează principiile instrucţiunii privitoare la şcolile poporale*, în „Consemnaţiunea cronologică a legilor şi ordinaţiunilor ce s-au publicat din Buletinul imperial al anului 1869 pentru ducatul Bucovinei în limba românească", nr. 66, 1869, p. 377−400.

[6] *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031, an alle Landesschulbehörden, womit das Organisations-Statut für die Lehrerbildungsanstalten in geänderter Fassung erlassen wird*, în „Verordnungsblatt für den Dienstbereich des k.k. Ministeriums für Cultus und Unterricht", nr. 50, 1886, p. 175−239; la adresa http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=vcu&datum=1886&page=45&size=197 (accesată la 13.04.2017).

[7] *Legea din 14 mai 1869…*, p. 385−386; *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031…*, p. 178, 224.

[8] Ligia-Maria Fodor, *Învăţământul secundar în Bucovina…*, p. 35; şcoala cetăţenească – formă de învăţământ de trei ani care oferea posibilitatea absolvenţilor de şcoală primară, care nu optau pentru frecventarea şcolilor secundare, să se pregătească în vederea înscrierii la institutele de formare a învăţătorilor şi învăţătoarelor şi la şcolile profesionale.

[9] *Legea din 14 mai 1869…*, p. 397; *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031...*, p. 179; Ligia-Maria Fodor, *Legislaţia şcolară în Ducatul Bucovinei. Legea din 14 mai 1869*, în „Analele Bucovinei", anul XIV, nr. 2, 2007, p. 578−579.

[10] *Legea din 14 mai 1869…*, p. 398; *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031...*, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerinţele specifice unei şcoli publice se retrăgea dreptul de publicitate, iar în situaţia în care nu era respectată legislaţia şcolară acestea puteau fi închise de Consiliul Şcolar al Ţării, la ordinul ministrului[11].

În vederea admiterii în primul an, la clasa pregătitoare din cadrul institutului de formare a învăţătoarelor, o candidată trebuia să îndeplinească următoarele condiţii: aptă din punct de vedere fizic, un comportament moral şi o pregătire corespunzătoare ca urmare a frecventării cursurilor unei şcoli, susţinerea unui examen care presupunea verificarea cunoştinţelor la aritmetică şi limba de predare[12]. Conform Ordinului Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886, în planul de învăţământ pentru cursul pregătitor, care funcţiona în cadrul institutelor pentru formarea învăţătoarelor, erau prevăzute următoarele discipline: religie, limba de predare, geografie, istorie, aritmetică, geometrie şi desen, ştiinţe ale naturii, caligrafie, muzică, vioară şi gimnastică (vezi tabelul 1)[13].

Tabelul 1. Planul de învăţământ valabil pentru clasele pregătitoare din cadrul institutelor de formare a învăţătoarelor aprobat prin ordinul ministerial nr. 6031 din 31 iulie 1886

Discipline	**Numărul de ore/săptămână**
Religie	2
Limba de predare	8
Geografie şi istorie	2
Aritmetică	3
Geometrie şi desen	3
Ştiinţe ale naturii şi fizicii	3
Caligrafie	2
Muzică	1
Vioară	2
Gimnastică	2
TOTAL	28

Cerinţele valabile pentru candidatele interesate să frecventeze programul de patru ani de studii erau următoarele: vârsta de 15 ani împliniţi (Consiliul Şcolar al Ţării putea acorda o dispensă de vârstă de maximum şase luni), apte din punct de vedere fizic (prezentarea unui certificat eliberat de către medic), comportament moral şi o pregătire corespunzătoare, constatată în urma evaluării cunoştinţelor prin susţinerea unui examen de admitere la disciplinele: religie, limba de predare, geografie şi istorie, ştiinţe ale naturii, aritmetică, geometrie, muzică; prin prezentarea de scrieri, desene şi lucrări manuale realizate de fete; prin verificarea simţului ritmic; sau pe baza rezultatelor obţinute la examenul de absolvire a claselor pregătitoare. Examenul consta într-o probă scrisă la disciplinele limba de predare şi aritmetică şi o probă orală la celelalte obiecte[14].

[11] *Legea din 14 mai 1869…*, p. 399; *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031…*, p. 179.

[12] *Legea din 14 mai 1869...*, p. 387; *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031…*, p. 179−180.

[13] *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031…*, p. 182.

[14] *Gesetz vom 14. Mai 1869, durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen festgestellt werden*, în „Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Oesterreich”, nr. 62, 1869, p. 282,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tabelul 2. Planul de învăţământ valabil pentru institutele de formare a învăţătoarelor aprobat prin ordinul ministerial nr. 6031 din 31 iulie 1886[15]

Discipline	**Anul de studiu**			
	I	II	III	IV
	Numărul de ore/săptămână			
Religie	2	2	2	2
Pedagogie cu exerciţii practice	−	2	5−6[*]	9
Limba de predare	4	4	4	4
Geografie	2	2	2	1
Istorie	2	2	2	1
Aritmetică şi geometrie	3	3	2	1
Ştiinţe ale naturii[**]	2	2	1	1
Ştiinţe ale fizicii[***]	2	2	2	1
Caligrafie	1	–	–	–
Desen	2	2	2	1
Muzică	2	2	2	2
Lucru manual pentru femei	2	2	2	2
Gimnastică	2	1	1	1
TOTAL	26	26	27−28	26

[*] Pentru institutele de formare a învăţătoarelor care aveau în componenţă o grădiniţă.

[**] La această disciplină, Ştiinţe ale naturii (*Naturgeschichte*), se ofereau cunoştinţe de anatomie, zoologie şi biologie.

[***] La această disciplină, Ştiinţe ale fizicii (*Naturlehre*), se avea în vedere predarea unor cunoştinţe de fizică şi chimie.

Conform Ordinului Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886, în planul de învăţământ pentru institutele care formau învăţătoarele erau prevăzute următoarele discipline: religie, pedagogie cu lucrări practice, limba de predare, geografie, istorie, aritmetică şi geometrie, ştiinţe ale naturii, caligrafie, desen, muzică, lucru manual pentru fete, gimnastică; limbile străine, vioara şi pianul se puteau studia ca obiecte facultative (vezi tabelul 2). Pentru introducerea altor discipline facultative în planul de învăţământ era necesară aprobarea specială a Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii[16]. Activitatea de predare trebuia să fie un exemplu pentru elevele care aveau să devină ulterior învăţătoare, şi, în acest sens, cadrele didactice trebuiau să dea dovadă de profesionalism şi responsabilitate, să folosească metode de predare interactivă, să nu încurajeze învăţarea mecanică; se interzicea dictarea materiei[17]. În actul de predare trebuiau utilizate manualele şcolare pentru care exista aprobarea Ministerului şi a Consiliului Şcolar al Ţării. Fiecare institut de formare trebuia să deţină pentru desfăşurarea activităţilor colecţii de materiale didactice pentru disciplinele geografie, istorie, matematică, ştiinţele naturii, chimie, fizică, muzică, desen, precum şi câte o bibliotecă pentru corpul profesoral şi eleve, cu un fond de carte în care se

la adresa http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1869&page=316&size=45 (accesată la 13.04.2017); *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031…*, p. 183.

[15] *Ibidem*, p. 211.

[16] *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031…*, p. 177−178, 211.

[17] *Ibidem*, p. 212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regăseau, printre altele, lucrări şi reviste de pedagogie şi metodică[18]. Fiecare elevă era obligată să-şi procure manualele şcolare şi celelalte materiale auxiliare necesare, să ia parte în mod constant la toate orele de predare şi de aplicaţii. Elevele nu aveau voie să participe la reuniunile unor asociaţii decât cu aprobarea Consiliului Şcolar al Ţării[19].

Normele privind disciplina elevelor erau prevăzute într-un regulament care era elaborat de către corpul didactic şi aprobat de Consiliul Şcolar al Ţării. Sancţiunile disciplinare, ce se puteau aplica pentru un comportament contrar regulamentului, erau următoarele[20]:

a) mustrarea de către învăţător;

b) mustrarea de către dirigintele clasei;

c) avertismentul din partea directorului;

d) avertismentul acordat în cadrul şedinţelor consiliului profesoral;

e) exmatricularea din institut şi din toate şcolile; exmatricularea din institut se realiza în baza hotărârii corpului didactic, cu aprobarea Consiliului Şcolar al Ţării, iar exmatricularea din toate şcolile − cu aprobarea Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii.

La sfârşitul fiecărui semestru, fiecare elevă primea câte un certificat în care se consemnau calificativele acordate în urma evaluării, dar şi pentru purtare. Repetarea unui an şcolar era permisă numai o singură dată[21]. După finalizarea studiilor, persoanele care frecventaseră cursurile unui institut privat de formare a învăţătoarelor puteau obţine, după împlinirea vârstei de 19 ani, certificatul de maturitate, printr-un examen la un institut similar public, în faţa unei comisii formate dintr-un preşedinte, care era un inspector al Consiliului Şcolar al Ţării, directorul institutului şi învăţătorii care aveau în norma didactică disciplinele ce se studiau în anul IV[22]. Elevele de la institutele private plăteau o taxă de examinare de 5 florini[23]. Examenul consta în probă scrisă, practică şi orală. Elevele „private" erau examinate la toate obiectele de studiu, dispensă putându-se acorda numai pentru gimnastică, în cazul în care orele aferente acestei discipline se desfăşuraseră la un institut de stat. Repetarea examenului de maturitate era permisă, însă presupunea verificarea cunoştinţelor la toate disciplinele[24]. Deţinerea unui certificat de maturitate de către o absolventă îi permitea numirea provizorie ca învăţătoare inferioară sau învăţătoare la şcolile primare[25]. În vederea obţinerii definitivatului, era necesară prezentarea certificatului de calificare ca învăţătoare, obţinut printr-un examen, după desfăşurarea activităţii de predare timp de minimum doi ani la o şcoală primară publică sau privată cu drept de publicitate; certificatul de calificare astfel dobândit îi permitea învăţătoarei desfăşurarea de activităţi didactice la şcolile primare sau cetăţeneşti. Repetarea unui examen era permisă o singură dată. Candidatele pentru Oficiul învăţătoarelor, care nu desfăşuraseră activitate didactică timp de trei ani la o şcoală privată cu drept de publicitate, trebuiau să mai susţină încă o dată examenul spre a fi numite definitiv la o şcoală publică. În cazuri excepţionale, se putea acorda dispensă de la Minister[26].

---

[18] *Ibidem*, p. 213.

[19] *Ibidem*, p. 214−215.

[20] *Ibidem*, p. 215.

[21] *Ibidem*, p. 216−217.

[22] *Legea din 14 mai 1869...*, p. 388, 390; *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031…*, p. 218.

[23] *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031...*, p. 218.

[24] *Ibidem*, p. 219.

[25] *Ibidem*, p. 220.

[26] *Legea din 14 mai 1869…*, p. 389; Ligia-Maria Fodor, *Legislaţia şcolară...*, p. 576.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Personalul institutelor de formare a învăţătoarelor − alcătuit din director, învăţători principali, învăţătorul de religie, învăţătoarele de la şcoala de aplicaţie şi învăţători auxiliari − era numit de ministrul Cultelor şi Instrucţiunii, la propunerea Consiliului Şcolar al Ţării[27]. Norma didactică pentru director era de 10 ore pe săptămână, pentru învăţătorii principali de 20 de ore pe săptămână, pentru învăţători (învăţătoare) 25 de ore pe săptămână şi pentru învăţătorii de religie două ore pe săptămână. În situaţii de necesitate se putea suplimenta norma, astfel: pentru director cu până la două ore, pentru învăţătorii principali cu patru ore pe săptămână, pentru învăţători (învăţătoare) cu cinci ore pe săptămână. La începutul anului şcolar, directorul desemna pentru fiecare an de studiu un diriginte, cu scopul de a supraveghea şi menţine ordinea şi disciplina[28]. Lunar aveau loc consilii ale corpului didactic, în care se analizau planul de învăţământ, propunerile de achiziţionare a unor materiale didactice, admiterea unor noi eleve şi chestiunile disciplinare[29].

În Bucovina au fost susţinute, în perioada 1906−1912, cinci proiecte de creare a unor institute private de formare a învăţătoarelor la Cernăuţi, dintre care doar patru s-au concretizat prin deschiderea a două şcoli germane, una ruteană şi una românească. Demersul învăţătorului principal, pensionar de la Institutul de stat de formare a învăţătorilor din Cernăuţi şi inspector şcolar districtual, Josef Wotta, de înfiinţare, începând cu anul şcolar 1908/1909, a unui institut privat de formare a învăţătoarelor la Cernăuţi a fost respins prin ordinul ministerial nr. 31780 din 30 iulie 1908, întrucât nu exista un acord de folosire a localului şcolar, iar statutul propus nu era în concordanţă cu prevederile Ordinului Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886[30], deşi Consiliul Şcolar al Bucovinei aprobase, în şedinţa din 10 iulie 1908, deschiderea institutului[31]; acest demers nu a mai fost reluat în anii ulteriori.

Institutul privat de formare a învăţătoarelor, profesor Georg König din Cernăuţi

Profesorul Georg König de la Şcoala Reală Greco-Orientală din Cernăuţi a iniţiat, în anul 1906, demersul de înfiinţare a unui curs privat de pregătire a elevelor − potrivit prevederilor art. 68 alin. 1 din Legea învăţământului primar din 14 mai 1869 −, cu scopul ca absolventele să susţină examenul de maturitate la un institut de formare a învăţătoarelor aparţinând statului. În acest sens, Consiliul Şcolar al Bucovinei a înaintat spre aprobare − prin adresa nr. 6475 din 25 iulie 1906 −, către Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, această solicitare şi statutul[32]. Prin ordinul ministerial nr. 31667 din 28 august 1906 s-a dispus, potrivit prevederilor Legii învăţământului primar din 14 mai 1869 (art. 68 şi 69) şi ale Ordinului Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886, actualizarea statutului şi a planului de învăţământ, deoarece se avea în vedere deschiderea unui institut privat de formare a învăţătoarelor, nu doar a unui curs[33]. Acest demers a fost reluat în anul 1907, când s-a transmis un nou statut spre

[27] *Legea din 14 mai 1869…*, p. 388; *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031…*, p. 220.

[28] *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 603…*, p. 221.

[29] *Ibidem*, p. 223.

[30] SANIC, fond Guvernământul cezaro-crăiesc al Bucovinei. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, mapa XXIX, dosar nr. 10, f. 1−2.

[31] *Ibidem*, f. 3−4.

[32] *Ibidem*, dosar nr. 7, f. 1−3.

[33] *Ibidem*, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aprobare, în care se preciza, în mod expres, că se avea în vedere înfiinţarea unui institut privat de formare a învăţătoarelor. Prin ordinul ministerial nr. 37744 din 18 septembrie 1907 s-a dispus elaborarea şi prezentarea ulterioară spre aprobare a unui statut complet şi concret, care să cuprindă toate aspectele specifice institutelor private, pentru că cel transmis şi analizat era, *de facto*, statutul valabil pentru şcolile de stat[34].

În acest context, Consiliul Şcolar al Ţării a retrimis statutul modificat prin adresa nr. 13374 din 4 decembrie 1907, către Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii[35]. În urma analizării statutului, a fost emis ordinul ministerial nr. 51019 din 27 februarie 1908, prin care nu s-a aprobat înfiinţarea institutului, fiind semnalate punctual erorile constatate, precum şi modificările de făcut: introducerea la art. 2 a disciplinelor pedagogie cu exerciţii practice, limba de predare (germana), limba română şi ruteană; menţionarea la art. 7 a prevederilor referitoare la institutele private care se regăseau la art. 7 din ordinul ministerial nr. 6031 din 31 iulie 1886; precizarea scopului şi obiectivelor disciplinelor limba română şi ruteană; introducerea prevederilor specifice art. 58 din ordinul ministerial nr. 6031 din 31 iulie 1886, prin care nu se permitea, de regulă, elevelor să participe la reuniunile unor asociaţii decât cu aprobarea Consiliului Şcolar al Ţării; eliminarea de la art. 16 a prevederii privind suspendarea bursei acordate de stat, deoarece aceasta era valabilă numai pentru institutele publice; introducerea unor dispoziţii referitoare la examenul de maturitate; eliminarea tabelului nominal cuprinzând cadrele didactice de la art. 19 din statut, pentru că acesta era anexă, ca document separat; menţionarea la art. 25 a exerciţiilor practice în programa şcolară pentru disciplina pedagogie la anii III şi IV; precizarea posibilităţii introducerii a celei de a doua limbi străine şi a obiectivelor predării disciplinei ştiinţe ale naturii; introducerea cursurilor de somatologie şi igienă, precum şi menţiunea potrivit căreia acestea erau ţinute de către un medic; actualizarea programei şcolare specifice pentru desen, conform Ordinelor Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 10458 din 28 septembrie 1891 şi nr. 16020 din 3 mai 1904; menţionarea dispoziţiilor referitoare la şcoala de aplicaţie[36]. Profesorul Georg König a retransmis un nou proiect al statutului, însă, întrucât nu a respectat toate recomandările ministerului, s-a dispus, prin ordinul nr. 22716 din 29 mai 1908, neaprobarea acestuia[37].

Consecvent ideii de înfiinţare a institutului privat, profesorul König a modificat statutul şi l-a înaintat în două exemplare Consiliului Şcolar al Bucovinei; care l-a prezentat spre aprobare Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii împreună cu raportul nr. 10669 din 17 septembrie 1908, unde semnala că localul şcolar avea sediul la etajul I al unui imobil situat pe Landhausgasse nr. 3, Cernăuţi[38]: erau prevăzute patru săli pentru cursuri şi patru vestibule pentru garderobă, iar accesul la etajul I se realiza pe o scară de piatră; sălile de curs erau spaţioase în raport cu numărul elevelor dintr-o clasă. Membrii comisiei, care au inspectat clădirea, au recomandat efectuarea unor lucrări de amenajare şi luarea unor măsuri de siguranţă, şi anume: toate uşile de la sălile de curs trebuiau să fie montate cu deschidere spre exterior, chiar şi cele cu deschidere spre balcon; balustradele de pe coridorul deschis trebuiau consolidate prin montarea de drugi de fier pe perete; în cele patru vestibule era permisă numai montarea unor cuiere

[34] *Ibidem*, f. 4.
[35] *Ibidem*, f. 9.
[36] *Ibidem*, f. 6–8.
[37] *Ibidem*, f. 10–12.
[38] *Ibidem*, f. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi dulapuri de perete; întrucât nu exista posibilitatea de aerisire în timpul cursurilor, se propunea înlocuirea oberlihturilor cu canaturi mobile rotative în jurul unei axe orizontale; suplimentarea numărului de lămpi pentru asigurarea iluminatului artificial; dotarea cu bănci pentru două persoane, care facilitau părăsirea rapidă a sălii în caz de incendiu, deoarece băncile existente erau defecte, prea mari şi prea puţin corespunzătoare. Totodată, se recomanda achiziţionarea de materiale didactice, deoarece nu erau decât câteva hărţi vechi, şi se preciza că nu exista intenţia de a fi deschisă o şcoală de aplicaţie[39].

Prin ordinul ministerial nr. 39977 din 13 noiembrie 1908 s-a aprobat statutul şi, implicit, înfiinţarea, începând cu anul şcolar 1908/1909, conform prevederilor art. 68 din Legea învăţământului primar din 14 mai 1869; dar în condiţiile efectuării lucrărilor de amenajare a localului şcolar conform recomandărilor Consiliului Şcolar al Ţării şi al achiziţionării materialelor didactice necesare pentru anul I de studiu, pentru care profesorul König, care avea să fie directorul şcolii, îşi luase angajamentul de a le procura odată cu obţinerea aprobării deschiderii institutului şi transmiterea tabelului nominal cuprinzând cadrele didactice[40].

Activitatea institutului trebuia să se desfăşoare potrivit statutului şi planului de învăţământ aprobate prin ordinul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 39977 din 13 noiembrie 1908, care respecta prevederile ordinului ministerial nr. 6031 din 31 iulie 1886[41]. La acest institut s-a utilizat germana ca limbă de predare; în planul de învăţământ era prevăzută, de asemenea, studierea limbilor ruteană şi română, ca obiecte de studiu opționale[42], precum şi a limbilor franceză, italiană sau engleză, ca discipline facultative (se constituiau două−trei grupe – câte patru ore pe săptămână)[43].

La solicitarea profesorului Georg König din 6 iulie 1912 de acordare a dreptului de publicitate Institutului privat de formare a învăţătoarelor[44], inspectorul şcolar, dr. Alfred Pawlitschek, a efectuat o inspecţie, în perioada 22−28 ianuarie 1913, prilej cu care a constatat existenţa unei stări nefavorabile, şi anume: planul de învăţământ, timpul alocat unei ore de curs şi orarul nu erau în concordanţă şi nu respectau statutul de organizare a institutului; predarea unei discipline la un an de studiu de către două cadre didactice (de exemplu: limba germană la anul III, profesorul Pilpel preda trei ore, în timp ce profesorul König o oră); religia, limba franceză şi ruteană, lucrul manual erau predate concomitent, în comun pentru toate elevele din cei trei ani de studiu, ceea ce determina reducerea numărului de ore la 52 pe săptămână, în loc de 79−80 de ore, cum era prevăzut în planul de învăţământ; pentru somatologie nu fusese angajat un medic; nu se ţineau orele de gimnastică; nu exista o şcoală de aplicaţie pentru formarea abilităţilor practice ale elevelor; lipsa materialelor didactice pentru fizică şi chimie, necesare efectuării unor experimente; existau doar câteva stereograme pentru zoologie; neimplicarea directorului în chestiunile administrative, care erau lăsate fie în sarcina unui suplinitor, fie a unui candidat pentru funcţia didactică la o şcoală secundară publică, aflat atunci în anul de probă; nu exista un fond de asigurare financiară a institutului, astfel încât din taxele de şcolarizare trebuiau remunerate cadrele didactice, achitată

[39] *Ibidem*, f. 40−41.
[40] *Ibidem*, f. 37−39.
[41] *Ibidem*, f. 15−36.
[42] În formularea vremii, se numeau „relativ-obligatorii”.
[43] *Ibidem*, f. 15, 28v.
[44] *Ibidem*, f. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chiria, achiziţionate materialele didactice şi acoperite alte cheltuieli necesare[45]. Având în vedere aceste circumstanţe, Consiliul Şcolar al Bucovinei a hotărât, în şedinţa din 28 februarie 1913, neacordarea dreptului de publicitate Institutului privat de formare a învăţătoarelor iniţiat de profesorul Georg König din Cernăuţi[46]. Această decizie a fost confirmată prin ordinul ministerial nr. 14704 din 12 aprilie 1913, în care se preciza că dreptul de publicitate se acorda, de regulă, unui institut privat, în cazul în care cel puţin o serie de absolvente susţineau examenul de maturitate la un institut similar de stat şi obţineau rezultate bune, excepţie făcându-se atunci când institutul avea un program complet de studii (patru ani) şi în urma unei inspecţii se constata că procesul didactico-educativ se desfăşura în mod eficient, însă niciuna dintre aceste condiţii nu era îndeplinită. Institutul nu avea programul complet de studii şi în urma inspecţiei s-a constatat că nu se respecta statutul de organizare[47]. Motivele respingerii cererii au fost aduse la cunoştinţa profesorului König de către Consiliul Şcolar al Ţării prin adresa nr. 7246 din 26 aprilie 1913, în care se preciza că acesta trebuia să respecte statutul aprobat prin ordinul ministerial nr. 39977 din 13 noiembrie 1908; adică să transmită spre verificare şi aprobare orarul, să asigure elevelor din anul III de studiu posibilitatea de a ţine lecţii la o şcoală primară, iar pentru numirea cadrelor didactice să obţină aprobarea Consiliului Şcolar al Bucovinei[48].

În acest context, inspectorul şcolar, dr. Alfred Pawlitschek, a efectuat o nouă inspecţie, în data de 28 iunie 1913, la acest institut, prilej cu care constata următoarele: activitatea didactică nu se mai desfăşura în acelaşi sediu, ci în casa unui medic, situată pe Stefaniegasse; într-o cameră dotată cu două bănci şi mai multe scaune erau prezente trei eleve din anul III de studiu, care au declarat că nu aveau cursuri în acea zi, că îl aşteptau pe directorul institutului şi că în acea încăpere se desfăşurau dimineaţa cursurile anului II şi după-amiaza cele ale anului III, iar cursurile anului I într-o altă încăpere alăturată, care era goală; precum şi faptul că nu se ţineau nici orele de gimnastică şi somatologie, nici lecţiile aplicative la o şcoală primară. Toate aceste aspecte semnalate au fost recunoscute de către profesorul Georg König, care a invocat reducerea numărului elevelor din anii II şi III, precizând că avea în vedere deschiderea, în toamna acelui an, doar a cursurilor pentru anul I de studiu. În aceste circumstanţe, Consiliul Şcolar al Ţării a înaintat Ministerului raportul nr. 10992 din 8 iulie 1913, în care a propus ca, începând cu anul şcolar 1913/1914, profesorul König să nu mai fie desemnat la conducerea institutului, deoarece nu avea capacitatea de a conduce şi de a asigura buna organizare a şcolii[49]. Prin ordinul ministerial nr. 33348 din 27 august 1913 se cerea Consiliului Şcolar al Ţării să aducă la cunoştinţă profesorului König necesitatea asigurării unui local şcolar dotat corespunzător şi a aprobării de către autorităţile şcolare a cadrelor didactice desemnate, a planului de învăţământ şi orarului; în caz contrar se impunea închiderea şcolii[50].

Potrivit statutului aprobat prin ordinul ministerial nr. 39977 din 13 noiembrie 1908, elevele trebuiau să plătească o taxă de şcolarizare de 176 de coroane anual, cu posibilitatea achitării în rate lunare de câte 16 coroane[51]. În anul şcolar 1912/1913, acest institut era

[45] *Ibidem*, f. 42v., 45.
[46] *Ibidem*, f. 45v.−47.
[47] *Ibidem*, f. 42−44.
[48] *Ibidem*, f. 52.
[49] *Ibidem*, f. 50−51.
[50] *Ibidem*, f. 48−49.
[51] *Ibidem*, f. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

frecventat de 60 de eleve (anul I – 21 de eleve, anul II – 20 de eleve şi anul III – 16 eleve)[52], iar la sfârşitul lui 1913 de un număr de 33 de eleve, dintre care 24 de confesiune mozaică[53].

Institutul privat de formare a învăţătoarelor de pe lângă Şcoala Mănăstirii Ordinului „Marienfamilie" din Cernăuţi

În anul 1908, maica stareță a Ordinului „Marienfamilie" din Cernăuți, Sophie Edlen von Kończa, a iniţiat înființarea unui institut privat pentru formarea învățătoarelor, cu predare în limba germană, la Cernăuţi. Solicitarea ei nu a fost aprobată prin ordinul ministerial nr. 35169 din 11 septembrie 1908, deoarece atât în textul cererii, cât şi în statutul şcolii, în care erau cuprinse planul de învățământ și mare parte din dispoziţiile Ordinului Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886, nu existau menţiuni referitoare la personalul didactic şi prevederi complete privind modul de organizare a institutului[54]. Acest demers a fost reluat în anul 1910 de către directoarea Şcolii de fete a Mănăstirii Ordinului „Marienfamilie" din Cernăuți, Marie Parlinska. Ca urmare a solicitării Consiliului Şcolar al Țării nr. 14085 din 3 decembrie 1910, Ministerul Cultelor și Instrucţiunii a analizat documentaţia transmisă şi a emis ordinul nr. 52111 din 24 ianuarie 1911, prin care s-au aprobat statutul şcolii, planul de învățământ şi deschiderea institutului − începând cu anul şcolar 1910/1911 −, pentru că erau îndeplinite prevederile art. 68 din Legea din 14 mai 1869 şi dispoziţiile Ordinului Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886. Cu toate acestea, s-a solicitat completarea statutului şi retransmiterea acestuia spre avizare, prin introducerea la art. 27 a posibilităţii ca elevele să studieze limbile polonă, ruteană şi română, ca discipline opționale. Se mai dorea și comunicarea avizului potrivit căruia activitatea personalului didactic angajat la şcolile secundare de stat nu era afectată de implicarea acestora la institutul privat (conform prevederilor Ordinului Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 24091 din 9 octombrie 1896), a tabelului nominal cuprinzând cadrele didactice cu indicarea disciplinelor pe care fiecare persoană le avea în aria de competenţă, precum şi desemnarea unui docent pentru somatologie şi igiena şcolară[55]. Prin adresele Consiliului Şcolar al Țării nr. 8358 din 7 iulie 1911, nr. 13315 din 7 octombrie 1911 şi nr. 16587 din 23 noiembrie 1911 s-au transmis Ministerului statutul actualizat, avizul directorilor de la şcolile secundare publice care îşi exprimaseră acordul ca personalul didactic angajat să desfăşoare activităţi la Institutul privat de formare a învăţătoarelor (întrucât erau respectate prevederile ordinului ministerial nr. 24091 din 9 octombrie 1896), precum şi recomandarea Departamentului de Sănătate pentru numirea dr. Julius Schwarz ca docent pentru somatologie şi igiena şcolară[56].

Activitatea didactică s-a desfăşurat într-o clădire cu două etaje, în care existau zece clase, o cancelarie, o sală de consiliu, o sală de gimnastică, o sală cu pian şi două încăperi destinate aparatelor de gimnastică şi materialelor didactice. Sălile de clasă erau curate, duşumelele bine ceruite, iluminate şi dotate cu mobilierul corespunzător, aşa cum reiese din raportul de inspecţie întocmit la 16 ianuarie 1913, de inspectorul şcolar general, dr. Alfred Pawlitschek[57].

[52] *Ibidem*, f. 42.
[53] Constantin Ungureanu, *Sistemul de învăţământ din Bucovina…*, p. 308.
[54] SANIC, fond Guvernământul cezaro-crăiesc al Bucovinei. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, mapa XXIX, dosar nr. 6, f. 1−3.
[55] *Ibidem*, f. 4−6.
[56] *Ibidem*, f. 40, 72−74, 76.
[57] *Ibidem*, f. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Institutul a funcţionat în baza statutelor şi a planurilor de învăţământ aprobate prin ordinele ministeriale nr. 52111 din 24 ianuarie 1911, nr. 29744 din 15 iulie 1913 şi nr. 11655 din 28 martie 1914; ele respectau prevederile Ordinului Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886, prin care se aprobase Statutul de organizare pentru institutele de formare a învăţătorilor şi învăţătoarelor. Programa şcolară a institutului a cuprins câteva excepţii de la planul de învăţământ oficial, constând în posibilitatea predării, ca discipline opționale, a limbilor română, ruteană şi polonă (câte patru ore pe săptămână pentru fiecare an de studiu); iar ca discipline facultative, a stenografiei, viorii şi pianului (câte două ore pe săptămână pentru fiecare an de studiu), precum şi a limbilor franceză, italiană sau engleză (se constituiau două−trei grupe – câte patru ore pe săptămână)[58]. La acest institut s-a utilizat germana, ca limbă de predare, şi s-au studiat, ca discipline opționale, limbile ruteană şi polonă, iar ca obiecte de studiu facultative stenografia şi limba franceză[59].

Statutul, aprobat prin ordinul ministerial nr. 52111 din 24 ianuarie 1911, a fost modificat prin Ordinul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 29744 din 15 iulie 1913, cu scopul corelării prevederilor art. 18 din Statut cu prevederile ordinului ministerial nr. 15906 din 21 mai 1912, referitoare la temele pentru acasă la matematică şi aritmetică la institutele de învăţători şi învăţătoare (precizarea potrivit căreia elevele din toţi anii de studiu trebuiau să efectueze săptămânal teme pentru acasă, care aveau să fie verificate în clasă)[60]; se adăugau modificarea programei analitice pentru desen (art. 22), introducerea capitolului referitor la examenul de maturitate de la art. 40 la art. 35 înaintea capitolului V, *Învăţători*, şi utilizarea la art. 37, în mod unitar, a denumirii de „Direktorin” (directoare) în loc de „Leiterin” (conducătoare)[61]. Acest statut a fost remodificat prin Ordinul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 11655 din 28 martie 1914, ca urmare a completării prevederilor art. 4, potrivit cărora, în cadrul Institutului, funcţionau o şcoală de aplicaţie şi o grădiniţă; totodată, se introduceau noi taxe şcolare la art. 5, taxa de înmatriculare, pentru materialele didactice şi de examinare, precum şi a posibilităţii de restituire a taxei de înscriere pentru elevele care nu erau declarate admise[62].

În baza raportului favorabil întocmit la 16 ianuarie 1913 de inspectorul şcolar general, dr. Alfred Pawlitschek, ca urmare a inspecţiei efectuate în perioada 9−15 ianuarie 1913, membrii Consiliului Şcolar al Ţării au hotărât în unanimitate, în şedinţa din 31 ianuarie 1913, acordarea, începând cu anul şcolar 1912/1913, pentru Institutul „Marienfamilie”, a dreptului de publicitate şi de a organiza examene de maturitate, potrivit prevederilor art. 69 din Legea învăţământului primar din 14 mai 1869[63], confirmate prin ordinul ministerial nr. 7362 din 25 februarie 1913; de asemenea, s-a aprobat, în mod excepţional, ca învăţătoarele Xenia Lisieniecka şi Marie Berezowska, care nu aveau calificarea corespunzătoare, să predea în anul şcolar 1912/1913 limba ruteană, respectiv limba polonă şi pedagogia[64].

---

[58] *Ibidem*, f. 62−63, 86v., 87v., 120−121, 200−201.

[59] *Ibidem*, f. 86, 87v..

[60] *Erlaß des Ministers für Cultus und Unterricht vom 21. Mai 1912, Z. 15906, an alle Landesschulräte, ausgenommen den Landesschulrat für Galizien, betreffend die Hausarbeiten aus Mathematik, beziehungsweise aus Arithmetik an Lehrer- und Lehrerinnen Bildungsanstalten*, în „Verordnungsblatt für den Dienstbereich des k.k. Ministeriums für Cultus und Unterricht”, nr. 22, 1912, p. 268−269, http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=vcu&datum=1912&page=316&size=45 (accesată la 13.04.2017).

[61] SANIC, fond Guvernământul cezaro-crăiesc al Bucovinei. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, mapa XXIX, dosar nr. 6, f. 92−94.

[62] *Ibidem*, f. 132−134.

[63] *Ibidem*, f. 91.

[64] *Ibidem*, f. 80−82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Directoarea institutului a fost sora Marie Parlinska, care s-a asigurat de buna organizare şi funcţionare, precum şi de menţinerea disciplinei[65]. Personalul didactic al institutului a fost format din titulari şi asociaţi care aveau calificarea necesară, excepţie făcând învăţătoarele Xenia Lisieniecka şi Marie Berezowska; care erau calificate numai pentru învăţământul primar şi pentru care s-a aprobat, în mod excepţional, prin ordinele ministeriale nr. 54600 din 18 ianuarie 1912 şi 7362 din 25 februarie 1913, să predea limba ruteană, respectiv limba polonă şi pedagogia, deoarece aveau să susţină examenul de calificare pentru şcolile cetăţeneşti în conformitate cu prevederile art. 68, alin. 2 din Legea învăţământului primar din 14 mai 1869[66]. Potrivit raportului de inspecţie întocmit la 16 ianuarie 1913 de inspectorul şcolar general, dr. Alfred Pawlitschek, cadrele didactice din acest institut dădeau dovadă de implicare şi bună pregătire, foloseau metode eficiente de predare şi obţineau rezultate bune, exceptând muzica[67]. Institutul avea o bibliotecă a cadrelor didactice cu un fond de carte ce cuprindea 90 de lucrări în 105 volume şi 30 de caiete, o bibliotecă pentru eleve ce conţinea 100 de lucrări cu 110 volume, precum şi colecţii de materiale didactice pentru disciplinele geografie, istorie, fizică, matematică, ştiinţele naturii, chimie şi desen[68].

Potrivit Statutului aprobat prin Ordinul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 52111 din 24 ianuarie 1911, elevele trebuiau să plătească o taxă de şcolarizare de 140 de coroane anual, cu posibilitatea achitării în 10 rate lunare[69], iar în baza Statutului modificat prin ordinul ministerial nr. 11655 din 28 martie 1914 s-au perceput noi taxe elevelor din anii de studiu II−IV: taxa de înmatriculare şi pentru materialele didactice în valoare de câte 10 coroane şi taxa de examinare de 24 coroane[70]. Taxele percepute elevelor asigurau sumele necesare pentru buna funcţionare a institutului. La acest institut au studiat eleve de diferite etnii şi confesiuni. Potrivit raportului întocmit la 16 ianuarie 1913 de inspectorul şcolar general, dr. Alfred Pawlitschek, în anul şcolar 1912/1913 studiau la această şcoală 84 de eleve, a căror limbă maternă era germana (38 de eleve), polona (36 de eleve), ruteana (9 eleve) şi româna (o elevă), de confesiune romano-catolică (65 de eleve), greco-catolică (9 eleve), mozaică (5 eleve), armeano-catolică (3 eleve) şi greco-orientală (2 eleve), repartizate astfel: anul I – 26 de eleve, anul II – 20 de eleve, anul III – 18 eleve şi anul IV – 20 de eleve[71]. La finele anului 1913, această şcoală era frecventată de 124 de eleve, dintre care 72 germane, 35 poloneze, 15 rutene şi două românce[72].

La solicitarea directoarei Institutului de formare a învăţătoarelor „Marienfamilie” din Cernăuţi, Consiliul Şcolar al Ţării a transmis Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii raportul nr. 10310 din 10 iunie 1914 privind acordarea unei subvenţii de către stat în valoare de 5.000 de coroane: avea să fie prevăzută în buget la capitolul „Învăţământ primar”, rubrica Subvenţii pentru anul 1915/1916, menţionându-se că şcoala avea un program complet de patru ani de studii cu drept de publicitate şi patru clase la şcoala de aplicaţie[73]. Această

[65] *Ibidem*, f. 80.
[66] *Ibidem*, f. 77−78, 80−81, 83−84.
[67] *Ibidem*, f. 80−84, 86−89; Constantin Ungureanu, *Şcolile secundare…*, p. 261−262.
[68] SANIC, fond Guvernământul cezaro-crăiesc al Bucovinei. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, mapa XXIX, dosar nr. 6, f. 86.
[69] *Ibidem*, f. 42.
[70] *Ibidem*, f. 132−134.
[71] *Ibidem*, f. 85.
[72] Constantin Ungureanu, *Sistemul de învăţământ din Bucovina…*, p. 308.
[73] SANIC, fond Guvernământul cezaro-crăiesc al Bucovinei. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, mapa XXIX, dosar nr. 6, f. 215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerere nu a fost aprobată, pentru că nu s-au alocat fonduri extraordinare. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii a înaintat însă Ministerului de Finanţe raportul nr. 27897 din 16 octombrie 1914, în care a propus acordarea unei subvenţii anuale de 2.000 coroane timp de cinci ani; se avea în vedere efortul financiar depus de congregaţia catolică pentru buna funcţionare a şcolii şi pentru pregătirea învăţătoarelor, în contextul în care la Institutul de stat pentru formarea învăţătoarelor din Cernăuţi examenul de admitere se organiza o dată la doi ani[74].

Institutul privat de formare a învăţătoarelor al Asociaţiei „Ukrainska Szkola" cu limba de predare ruteană din Cernăuţi

Începând cu 1 septembrie 1910, s-a deschis în capitala Bucovinei, la iniţiativa Asociaţiei pedagogice rutene „Ukrainska Szkola" din Cernăuţi, un institut privat de formare a învăţătoarelor cu limba de predare ruteana, cu scopul de a asigura personal didactic rutean calificat pentru şcolile primare. Prin adresa Consiliului Şcolar al Ţării nr. 7928 din 13 iunie 1910 s-a transmis Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii solicitarea Asociaţiei „Ukrainska Szkola" din Cernăuţi de înfiinţare a institutului, potrivit prevederilor art. 68 din Legea învăţământului primar din 14 mai 1869, la care au fost anexate statutul şi planul de învăţământ în limba germană, concordante cu dispoziţiile Ordinului Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886[75]. Prin ordinul ministerial nr. 26137 din 10 iulie 1910, s-a dispus înfiinţarea institutului începând cu anul şcolar 1910/1911, cu menţiunea prezentării spre aprobare, înaintea începerii cursurilor, a informării privind asigurarea unui local şcolar corespunzător, a statutului în limba ruteană (conform originalului întocmit în limba germană), a tabelului nominal cuprinzând personalul didactic şi a listei cu manualele şcolare[76]. Prin adresele Consiliului Şcolar al Ţării nr. 9734 din 25 iulie 1910 şi nr. 17083 din 3 decembrie 1910, s-a transmis către Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii statutul în limba ruteană[77] şi tabelul nominal cuprinzând personalul didactic; cu precizarea că nu existau obiecţii în privinţa cadrelor didactice care desfăşurau activităţi la şcolile publice şi se solicita, totodată, aprobare pentru deschiderea anului II de studiu pe parcursul aceluiaşi an şcolar: la Institutul de stat de formare a învăţătoarelor nu se constituise clasă în anul şcolar 1910/1911 şi mare parte dintre candidate (aproximativ 30) nu se puteau pregăti[78]. În acest context, în anul şcolar 1910/1911, au început cursurile primilor doi ani de studiu la Institutul privat de formare a învăţătoarelor cu limba de predare ruteană[79].

Activitatea didactică s-a desfăşurat, potrivit raportului întocmit de inspectorul şcolar general, Anton Klem, ca urmare a inspecţiei efectuate în intervalul 3−13 decembrie 1912, în şase încăperi ale imobilului Asociaţiei rutene „Narodnyj Dom", care erau spaţioase şi dotate cu mobilier corespunzător[80]. Programa şcolară a institutului a fost întocmită în concordanţă cu planul de învăţământ oficial, cu menţiunea că limba de predare era ruteana şi, în acest sens, s-au alocat suplimentar ore pentru limba germană (câte patru ore pe săptămână pentru anii de studiu I−II şi câte trei ore pe săptămână pentru anii III−IV); ca

[74] *Ibidem*, f. 212−214.
[75] *Ibidem*, dosar nr. 8, f. 3.
[76] *Ibidem*, f. 1−2.
[77] *Ibidem*, f. 19.
[78] *Ibidem*, f. 34.
[79] *Ibidem*, f. 42.
[80] *Ibidem*, f. 51v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

disciplină facultativă era prevăzută limba franceză, italiană sau engleză (se constituiau două−trei grupe – câte patru ore pe săptămână)[81]. La acest institut s-au studiat vioara şi limba franceză, ca obiecte de studiu facultative[82].

Directorul institutului a fost Leon Halicki, un pedagog cu experienţă, care s-a implicat activ, contribuind la buna desfăşurare a activităţilor specifice[83]. Personalul didactic al institutului a fost format din titulari şi asociaţi, dintre care majoritatea avea calificarea corespunzătoare pentru şcolile secundare şi cetăţeneşti[84]. La această şcoală au desfăşurat activităţi didactice, în baza dispensei acordate prin ordinele ministeriale nr. 51623 din 14 februarie 1911 şi nr. 49844 din 19 noiembrie 1912, învăţători calificaţi pentru învăţământul primar, care au predat disciplinele limba ruteană, muzică şi gimnastică[85]. Potrivit raportului întocmit de inspectorul şcolar general, Anton Klem, ca urmare a inspecţiei efectuate în intervalul 3−13 decembrie 1912, cadrele didactice care activau la acest institut dădeau dovadă de implicare şi bună pregătire, foloseau metode eficiente de predare şi obţineau rezultate bune[86]. În timpul Primului Război Mondial, s-a aprobat în mod excepţional, prin ordinele ministeriale nr. 4346 din 24 februarie 1916 şi nr. 6994 din 4 martie 1918, angajarea învăţătorului şcolii de aplicaţie, Nikolaus Haras, pentru predarea disciplinelor ştiinţele naturii şi muzică în anul şcolar 1915/1916 şi a învăţătorului de şcoală primară, Philipp Fedorowicz, pentru desen şi caligrafie în anul şcolar 1917/1918, în vederea suplinirii învăţătorului Theodor Ilnicki, care efectua stagiul militar pe front[87].

Prima solicitare a Asociaţiei pedagogice rutene „Ukrainska Szkola” din Cernăuţi, de acordare a dreptului de publicitate Institutului de formare a învăţătoarelor, pe care îl patrona, nu a fost aprobată prin ordinul ministerial nr. 5899 din 2 martie 1912: nu exista un program complet de studii (patru ani), erau funcţionale doar trei clase, unele cadre didactice nu aveau calificarea corespunzătoare (potrivit Ordinului Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 10763 din 8 aprilie 1911 s-a aprobat numai pentru anii şcolari 1910/1911 şi 1911/1912 desfăşurarea de activităţi didactice de către personalul necalificat, dr. Zenon Kuziela pentru predarea limbii rutene, învăţătorul Nikolaj Bendak pentru muzică şi învăţătorul Alexander Lewitzky pentru gimnastică) şi era necesar ca absolventele unei serii să fi obţinut rezultate bune la examenul de maturitate susţinut la un institut public[88].

La 4 octombrie 1912, directorul Leon Halicki a revenit cu o nouă solicitare către Consiliul Şcolar al Bucovinei, de acordare a dreptului de publicitate institutului pe care îl conducea, prezentând în susţinerea acestui demers următoarele argumente: în anul şcolar 1911/1912, institutul avea în componenţă cinci clase, frecventate de 170 de eleve, care obţinuseră următoarele rezultate şcolare: foarte bune – 28 de eleve, bune – 92 de eleve, corigente – 34 de eleve, repetente – 16; iar în anul şcolar 1912/1913 existau şase clase, frecventate de 208 eleve; localul şcolar, în care se desfăşurau activităţile didactice, era corespunzător; exerciţiile practice şi lecţiile aplicative se desfăşurau cu aprobarea Consiliului Şcolar al Ţării nr. 13107 din 29 septembrie 1911 în şcolile primare din

[81] *Ibidem*, f. 13.
[82] *Ibidem*, f. 52, 54v.−55v.
[83] *Ibidem*, f. 32v., 34, 45v., 56v.
[84] *Ibidem*, f. 45v., 51v.
[85] *Ibidem*, f. 30−33, 38−40, 52−56.
[86] *Ibidem*, f. 52−56.
[87] *Ibidem*, f. 92−94.
[88] *Ibidem*, f. 36−38, 41−42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cernăuţi, situate pe Altgasse şi Russischegasse[89]. În baza raportului favorabil întocmit la 18 decembrie 1912 de inspectorul şcolar general Anton Klem, ca urmare a inspecţiei efectuate în perioada 3−13 decembrie 1912, membrii Consiliului Şcolar al Ţării au hotărât în unanimitate, în şedinţa din 31 ianuarie 1913, acordarea dreptului de publicitate, începând cu anul şcolar 1912/1913, cu recomandarea ca Asociaţia să completeze colecţia de materiale didactice[90]. Această hotărâre a fost confirmată prin ordinul ministerial nr. 7764 din 8 martie 1913, în următoarele condiţii: evaluarea unei prime serii a absolventelor prin susţinerea examenului de maturitate la un institut similar de stat, la finele anului şcolar 1912/1913, potrivit art. 69 din Legea din 14 mai 1869, completarea colecţiei de materiale didactice, modificarea statutului şi transmiterea acestuia în vederea aprobării de către Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii[91].

Institutul a avut o bibliotecă a cadrelor didactice cu un fond de carte ce cuprindea 20 de lucrări în 20 de volume, o bibliotecă pentru eleve ce conţinea 200 de lucrări cu 200 de volume, precum şi colecţii de materiale didactice pentru disciplinele geografie, istorie, fizică, matematică, ştiinţele naturii, chimie şi desen[92]. Potrivit Statutului aprobat prin Ordinul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 26137 din 10 iulie 1910, pentru buna funcţionare a institutului elevele trebuiau să plătească o taxă de şcolarizare, variabilă în funcţie de anul de studiu: 6 coroane lunar pentru cursul pregătitor, 10 coroane lunar pentru anul I, 12 coroane lunar pentru anul II, 14 coroane lunar pentru anul III şi 16 coroane lunar pentru anul IV[93]. La acest institut, compus din două clase pregătitoare, cu patru ani de studiu pentru formarea învăţătoarelor, au studiat eleve de etnie ruteană, cu rezultate şcolare bune. Potrivit raportului întocmit la 18 decembrie 1912 de inspectorul şcolar general, Anton Klem, în anul şcolar 1912/1913 frecventau această şcoală 208 eleve (clasa I pregătitoare – 42 de eleve, clasa a II-a pregătitoare – 48 de eleve, anul I – 37 de eleve, anul II – 37 de eleve, anul III – 16 eleve, anul IV – 28 de eleve) de confesiune greco-orientală (164 de eleve), greco-catolică (42 de eleve) şi romano-catolică (2 eleve)[94]. La 31 decembrie 1913, studiau la acest institut 232 de eleve de etnie ruteană după limba maternă, de confesiune greco-orientală (179 de eleve) şi greco-catolică (53 de eleve)[95].

Întreţinerea institutului s-a asigurat prin încasarea de la eleve a taxelor de înmatriculare şi şcolarizare, precum şi prin contribuţia Asociaţiei „Ukrainska Szkola”. Începând cu anul 1912, Asociaţia a iniţiat demersuri pentru obţinerea unor subvenţii de către stat: în anul 1912, Dieta Bucovinei a aprobat acordarea anuală a unei subvenţii de 2.000 de coroane acestui institut[96]. Deoarece veniturile încasate nu permiteau acoperirea cheltuielilor necesare, Asociaţia „Ukrainska Szkola” a solicitat Consiliului Şcolar al Bucovinei, la 13 aprilie 1913, naţionalizarea institutului. Se invocau următoarele argumente: institutul avea drept de publicitate; numărul considerabil de eleve asigura frecvenţa pentru o perioadă mai mare; deficitul de învăţătoare calificate pentru şcolile primare cu limba de predare ruteană; numărul neînsemnat de absolvente de etnie ruteană de la Institutul de stat de formare a învăţătoarelor din Cernăuţi (la fiecare doi ani

[89] *Ibidem*, f. 50.
[90] *Ibidem*, f. 49.
[91] *Ibidem*, f. 45−47.
[92] *Ibidem*, f. 52.
[93] *Ibidem*, f. 56v.
[94] *Ibidem*, f. 45v., 51.
[95] Constantin Ungureanu, *Sistemul de învăţământ din Bucovina…*, p. 308.
[96] SANIC, fond Guvernământul cezaro-crăiesc al Bucovinei. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, mapa XXIX, dosar nr. 8, f. 56v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

absolveau aproximativ 18 persoane de etnie ruteană, număr infim raportat la necesităţi). În acest context, Consiliul Şcolar al Bucovinei a transmis spre aprobare Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii hotărârea de naţionalizare a institutului, luată în şedinţa din 28 martie 1913, pentru care se pronunţaseră favorabil şi reprezentanţii Dietei Bucovinei[97]. Ca urmare, a fost emis ordinul ministerial nr. 21127 din 8 iulie 1913, în care se preciza că această propunere nu se putea concretiza din cauza neidentificării fondurilor trebuitoare finanţării institutului de către Ministerul de Finanţe, şi care analiza, totodată, solicitarea Institutului privat de formare a învăţătorilor din Budweis (Boemia)[98].

În urma analizării situaţiei financiare a institutului, a reieşit că acesta avea un deficit de 19.230 de coroane; veniturile obţinute însumau 9.800 de coroane (taxa de înmatriculare – 600 de coroane, subvenţia alocată de Consiliul Şcolar al Ţării – 1.200 de coroane şi de Guvernământul Bucovinei – 2.000 de coroane, taxa de şcolarizare – 6.000 de coroane), iar cheltuielile erau în valoare de 29.030 de coroane (conducere – 1.200 de coroane, obiectele de inventar – 2.000 de coroane, chiria pentru localul şcolar – 2.400 de coroane, personalul de serviciu – 1.200 de coroane, iluminatul – 200 de coroane, încălzirea localului – 200 de coroane, salariile învăţătorilor – 17.600 de coroane, alte cheltuieli – 1.230 de coroane)[99].

La cererea Asociaţiei „Ukrainska Szkola" din 23 iunie 1913, Consiliul Şcolar al Ţării a transmis spre aprobare Ministerului, prin raportul nr. 10690 din 30 august 1913, solicitarea unei subvenţii de 3.200 de coroane în anul 1913, deoarece la acest institut studiau eleve ai căror părinţi erau agricultori săraci şi nu-şi permiteau să plătească taxa de şcolarizare[100]. În acest context, s-a dispus, prin ordinele ministeriale nr. 40848 din 16 iulie 1914, nr. 31534 din 8 februarie 1916 şi nr. 12609 din 12 mai 1916, alocarea unei subvenţii de câte 1.000 de coroane din bugetul Guvernământului Bucovinei pentru anii şcolari 1914/1915 şi 1915/1916[101]. La 22 decembrie 1917, Asociaţia „Ukrainska Szkola" trimitea o nouă petiţie Consiliului Şcolar al Ţării, pentru acordarea unei subvenţii de câte 2.000 de coroane în anii şcolari 1916/1917 şi 1917/1918, pentru a acoperi taxele de şcolarizare pe care elevele sărace nu-şi permiteau să le plătească. Respectiva cerere era justificată, în contextul Primului Război Mondial, de reducerea numărului de învăţători calificaţi, existând aproximativ 80 de învăţători auxiliari necalificaţi[102].

Institutul privat de formare a învăţătoarelor cu limba de predare română din Cernăuţi

Iniţiativa înfiinţării unui institut privat de formare a învăţătoarelor cu limba de predare română la Cernăuţi a apărut în condiţiile în care exista un deficit de învăţătoare calificate de această etnie pentru şcolile primare. Demersul a fost susţinut de către Asociaţia Corpului Didactic Român din Bucovina, la propunerea profesorului George Tofan, în calitate de preşedinte, cu scopul de a da viitoarelor învăţătoare o educaţie românească[103]. Acesta fusese inspector al şcolilor primare private româneşti şi, sub coordonarea sa, s-a început editarea lunară a revistei „Şcoala", dedicată problemelor

[97] *Ibidem*, f. 63.
[98] *Ibidem*, f. 57–58.
[99] *Ibidem*, f. 74–75.
[100] *Ibidem*, f. 79.
[101] *Ibidem*, f. 76–78, 80–85.
[102] *Ibidem*, f. 86.
[103] Mircea Grigoroviţă, *Învăţământul în nordul Bucovinei…*, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

învăţământului românesc din Bucovina. În calitate de secretar al Societăţii pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina, profesorul George Tofan a contribuit la înfiinţarea a 14 şcoli primare particulare româneşti, a organizat un congres al învăţătorilor, apoi conferinţe sau cursuri pe teme de istorie şi literatură pentru populaţia adultă din sate şi oraşe[104].

Ca urmare a solicitării Asociaţiei Corpului Didactic Român din Bucovina, Consiliul Şcolar al Ţării a transmis Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii, prin raportul nr. 13535 din 10 septembrie 1912, documentaţia cerută pentru aprobarea deschiderii institutului (statutul, planul de învăţământ şi tabelul nominal cuprinzând cadrele didactice); cu menţiunea că la conducerea şcolii era desemnat Ilie Bendas, consilier şcolar şi învăţător pensionar de religie de la Institutul de stat de formare a învăţătorilor din Cernăuţi, şi că localul şcolar, în care aveau să se desfăşoare activităţile didactice, era corespunzător, însă necesita câteva amenajări utile, pe care Asociaţia îşi luase angajamentul să le realizeze şi să suporte cheltuielile aferente[105].

În baza ordinului ministerial nr. 42485 din 18 octombrie 1912, s-a dispus înfiinţarea institutului, începând cu anul şcolar 1912/1913, în următoarele condiţii: modificarea statutului; comunicarea avizului potrivit căruia activitatea personalului didactic angajat la şcolile publice nu era afectată de implicarea acestora la institutul privat, conform prevederilor Ordinului Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 24091 din 9 octombrie 1896 (personalul didactic era format în mare parte din angajaţi ai Institutului de stat de formare a învăţătorilor şi ai şcolilor secundare publice din Cernăuţi, care îşi luaseră angajamentul de a ţine gratuit cursurile); transmiterea informărilor privind amenajarea corespunzătoare a spaţiilor destinate pentru desfăşurarea activităţilor didactice; precizarea garanţiei pe care Asociaţia o oferea pentru întreţinerea şi funcţionarea institutului[106]. În statutul institutului, care necesita modificări, erau prevederi neconcordante cu dispoziţiile art. 28 din Legea învăţământului primar din 14 mai 1869 şi ale art. 4 din Ordinul Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886, anume faptul că institutul urma să aibă în componenţă un curs de pregătire de doi ani şi un institut de formare a învăţătoarelor cu durata de trei ani, în condiţiile în care în actele normative menţionate anterior se stipula că durata programului de studii de formare a învăţătoarelor era de patru ani[107]. De asemenea, s-a constatat lipsa unor prevederi referitoare la programa analitică pentru religie, la clasificare, la certificate şi la susţinerea examenului de maturitate de către eleve. Planul de învăţământ nu era întocmit în concordanţă cu acela valabil pentru institutele similare de stat, potrivit art. 15 din Ordinul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886. În acest sens, se propunea suplimentarea numărului de ore la disciplina pedagogie, de la 7 la 9 − pentru anul II şi de la 3 la 5 ore − pentru anul III, eliminarea informaţiilor detaliate menţionate la art. 16 în programa analitică pentru pedagogie, anul II (lecţii model, orarul etc.). Totodată, se recomanda ca sancţiunile disciplinare prevăzute în statut să fie în concordanţă cu art. 60 din Ordinul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886;

[104] Idem, *Pedagogi din Bucovina*, în „Analele Bucovinei”, anul VIII, nr. 2, 2001, p. 308; Constantin Ungureanu, *Învăţământul particular românesc din Bucovina la sfârşitul stăpânirii austriece*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 4, 2005, p. 84.

[105] SANIC, fond Guvernământul cezaro-crăiesc al Bucovinei. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, mapa XXIX, dosar nr. 9, f. 4.

[106] *Ibidem*, f. 1−3.

[107] *Gesetz vom 14. Mai 1869…*, p. 281; *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 31. Juli 1886, Z. 6031…*, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adică se impunea corectarea unei erori normative, şi anume eliminarea sancţiunii de la art. 32 din statutul institutului, de exmatriculare a elevelor pentru o lună sau un an, care nu avea temei legal[108].

Consiliul Şcolar al Ţării a transmis Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii statutul modificat[109] şi raportul nr. 19667 din 25 noiembrie 1913, în care se precizau următoarele: activitatea personalului didactic de la şcolile secundare de stat nu era afectată de implicarea acestora în procesul educativ de la Institutul privat de formare a învăţătoarelor; s-au alocat alte spaţii pentru desfăşurarea cursurilor, care au fost avizate de către o comisie constituită la nivelul Primăriei oraşului Cernăuţi; Asociaţia Corpului Didactic Român din Bucovina nu oferea nicio garanţie materială şi cheltuielile de întreţinere aveau să fie acoperite din taxele de şcolarizare; cadrele didactice îşi luaseră angajamentul de a desfăşura gratuit activităţile cerute[110]. În urma reanalizării statutului, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii a emis ordinul nr. 54776 din 10 februarie 1914, în care a dispus retransmiterea statutului pentru aprobare, întrucât se pretindea modificarea şi corelarea prevederilor din programa şcolară pentru disciplina matematică cu dispoziţiile ordinului ministerial nr. 15906 din 12 mai 1912 şi pentru ştiinţele naturii potrivit ordinului ministerial nr. 34248 din 10 ianuarie 1902[111]; se semnala lipsa informaţiilor privind atribuţiile dirigintelui clasei şi ale consiliului corpului didactic, conform art. 70 şi 72 din Ordinul Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886; se cerea şi suplimentarea numărului de ore la disciplinele matematică, ştiinţe ale naturii şi fizică [112].

Institutul a avut în componenţă un curs pregătitor de doi ani, programul de formare a învăţătoarelor de patru ani şi o şcoală de aplicaţie[113]. Limba de predare a tuturor disciplinelor a fost româna. Programa şcolară pentru studiile de formare a învăţătoarelor a fost întocmită în conformitate cu planul de învăţământ oficial, aprobat prin ordinul ministerial nr. 6031 din 31 iulie 1886, fiind prevăzute suplimentar câte două ore pe săptămână de limba germană pentru fiecare an de studiu. La cursul pregătitor, planul de învăţământ nu a fost elaborat potrivit celui oficial, ceea ce a făcut ca ministerul să solicite, în mod repetat, modificarea acestor prevederi; din cele opt ore pe săptămână alocate pentru limba de predare, cinci ore au fost prevăzute pentru limba română şi trei ore pentru limba germană; la ştiinţele naturii s-au alocat două ore faţă de trei ore conform planului oficial, pentru geometrie nicio oră şi la gimnastică doar o oră[114].

Potrivit statutului institutului, transmis de Consiliul Şcolar al Ţării către MCI prin adresa nr. 19667 din 25 noiembrie 1913, elevele plăteau o taxă de şcolarizare de 10 coroane pe lună şi o taxă de înscriere de 2 coroane. Printre actele depuse la dosarul de admitere la acest institut se regăsea, totodată, declaraţia reprezentantului legal de

[108] SANIC, fond Guvernământul cezaro-crăiesc al Bucovinei. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, mapa XXIX, dosar nr. 9, f. 1−3.

[109] *Ibidem*, f. 9−20.

[110] *Ibidem*, f. 8.

[111] *Erlass des Ministers für Cultus und Unterricht vom 10. Jänner 1902, Z. 34248 ex 1901, an sämmtliche Landesschulräthe mit Ausnahme des Landesschulrathes für Voraralberg und jenes für Dalmatien*, în „Verordnungsblatt für den Dienstbereich des k.k. Ministeriums für Cultus und Unterricht", nr. 8, 1902, p. 83, la adresa http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dcv&datum=1902&page=123&size=45 (accesată la 23.05.2017).

[112] SANIC, fond Guvernământul cezaro-crăiesc al Bucovinei. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, mapa XXIX, dosar nr. 9, f. 5−7.

[113] *Ibidem*, f. 9, 20v.

[114] *Ibidem*, f. 9v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asumare a responsabilităţii de a achita taxa de şcolarizare[115]. La acest institut, au studiat eleve de etnie română. Astfel, la sfârşitul anului 1913, şcoala era frecventată de 92 de eleve de confesiune greco-orientală (35 de eleve în clasa pregătitoare, 36 în anul I şi 21 în anul II de studiu). Acest institut a funcţionat cu câteva întreruperi în timpul Primului Război Mondial, finalizând studiile două promoţii, însă fără posibilitatea de a susţine examen de maturitate la această şcoală, pentru că nu avea drept de publicitate[116].

Concluzionând, se poate afirma că reglementarea modului de organizare şi funcţionare a institutelor de formare a învăţătoarelor prin Legea învăţământului primar din 14 mai 1869 şi prin Ordinul Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii nr. 6031 din 31 iulie 1886, prin care s-a aprobat Statutul de organizare pentru institutele de formare a învăţătorilor şi învăţătoarelor, a contribuit la creşterea numărului de eleve, la asigurarea şi pregătirea personalului didactic calificat pentru şcolile primare, format fie în institute publice, fie private. Primele demersuri de înfiinţare a unor institute private de formare a învăţătoarelor în Bucovina au fost iniţiate destul de târziu, abia în primul deceniu al secolului al XX-lea, ca urmare a deficitului de personal didactic calificat din şcolile primare cu limbile de predare română, ruteană şi germană. În perioada 1906−1912, au fost propuse cinci proiecte de înfiinţare a unor institute private la Cernăuţi, dintre care doar patru s-au concretizat. S-au deschis două şcoli cu limba de predare germană (Institutul privat de formare a învăţătoarelor „Profesor Georg König" din Cernăuţi şi Institutul privat de formare a învăţătoarelor de pe lângă Şcoala Mănăstirii Ordinului „Marienfamilie" din Cernăuţi), una ruteană (Institutul privat de formare a învăţătoarelor al Asociaţiei „Ukrainska Szkola" cu limba de predare ruteană din Cernăuţi) şi una românească (Institutul privat de formare a învăţătoarelor cu limba de predare română din Cernăuţi). Institutul privat de formare a învăţătoarelor al Asociaţiei „Ukrainska Szkola" şi cel de pe lângă Şcoala Mănăstirii Ordinului „Marienfamilie" din Cernăuţi au avut drept de publicitate, ceea ce le-a permis să organizeze examenul de maturitate şi să emită diplome valabile, aidoma celor eliberate de şcolile de stat.

THE PRIVATE TRAINING INSTITUTES FOR FEMALE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN HABSBURG BUKOVINA
(Summary)

Keywords: Cernăuţi, "Marienfamilie" Convent Order School, "Ukrainska Szkola" Association in Chernivtsi, Georg König Private Training Institute for Female Primary School Teachers.

The private training institutes for primary school teachers in Bukovina were organised and functioned in compliance with *Primary Education Act of 14 May 1869* and *Religion and Education Ministerial Ordinance no. 6031 of 31 July 1886*, which endorsed the *Organisational Status of the training institutes for male and female primary teachers*. The first attempts to establish private training institutes for female primary teachers in Bukovina were made quite late, in the first decade of the twentieth century, because of a shortage of qualified teaching staff among primary schools with classes in Romanian, Ruthenian and German. During 1906−1912

[115] *Ibidem*, f. 9.
[116] Constantin Ungureanu, *Şcolile secundare…*, p. 223−224.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

were issued five plans to create private institutes in Chernivtsi, out of which only four were further developed into two German schools (Georg König Private Training Institute for Female Primary School Teachers in Chernivtsi and The Private Training Institute for Female Primary School Teachers within "Marienfamilie" Convent Order School, a Ruthenian one (The Private Training Institute in Ruthenian for Female Primary School Teachers within "Ukrainska Szkola" Association in Chernivtsi) and a Romanian one (The Private Training Institute in Romanian for Female Primary School Teachers in Chernivtsi). The Private Training Institute for Female Primary School Teachers within "Ukrainska Szkola" Association and The Private Training Institute for Female Primary School Teachers within "Marienfamilie" Convent Order School in Chernivtsi were entitled to publicity, which enabled them to hold the Maturity Examination and issue valid diplomas, similar to those issued by the state schools.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IULIA-ELENA ZUP[*]

AUREL ONCIUL ŞI CHESTIUNEA LIMBILOR ÎN IMPERIUL HABSBURGIC

Implicaţii ale spaţiului plurilingvistic habsburgic

Comunicarea pluriculturală şi plurilingvistică din Imperiul Habsburgic a fost una deosebit de complexă, în cuprinsul său desfăşurându-se mişcări de transfer continuu între grupurile diferite. Aşadar, în teritoriile din acest stat transnaţional aveau loc procese culturale rezultate, pe de o parte, din interacţiunea elementelor din cadrul monarhiei şi, pe de altă parte, din procesele de reprezentare a spaţiilor străine. Centrele şi periferiile funcţionează ca locaţii asimetrice într-un spaţiu comun, pe axe diferite: societate, economie, cultură. Metropola imperială produce colonia, raportul de forţe fiind caracterizat de o preponderenţă de netăgăduit a culturii dominante asupra celei periferice, dar este şi produsă de aceasta din urmă. Deleuze şi Guattari au analizat perechea centru – periferie într-o nouă ordine a gândirii spaţiului, în care subiecţii puterii teritoriale (indivizi, instituţii, simboluri şi limbă) sunt de-subiectivaţi şi supuşi „logicii maşinii":

> Există una şi aceeaşi maşină abstractă ce este înconjurată şi construită de schimb. […] El trece de la un centru la o periferie, iar periferia acţionează la rândul ei asupra centrului, pentru a construi un nou centru pentru o nouă periferie. […] Aceste stări intermediare nasc modele noi de medii sau de materiale. Veriga centrală nu există independent de o periferie, care construieşte un nou centru[1].

După anexarea sa de către Imperiul Habsburgic în anul 1775, teritoriul bucovinean nu va mai fi unul omogen, ci unul despărţit şi împărţit de moldoveni şi cunoscători ai limbii germane, de boieri şi ţărani autohtoni, de funcţionari şi ofiţeri ai administraţiei militare, de imigranţi germani şi evrei. Bucovina devine un spaţiu al suprapunerii şi negocierii dintre culturi, unde se întâlnesc forţe asimetrice, disonanţe şi ceea ce nu este sau nu poate fi rostit. Din asimetria funcţională a folosirii şi valorizării lor decurge o ierarhizare a limbilor, care oglindeşte anumite raporturi de putere. În contextul acestor constelaţii lingvistice există diferenţe de atitudine faţă de diferitele domenii de utilizare, conflictele apărând mai cu seamă în domeniul învăţământului sau administraţiei, mai puţin în viaţa privată, spre exemplu. Raporturile de putere condiţionează procesele comunicative la toate nivelele; pornesc de la încordări între grupurile sociale şi pătrund

[*] Lect. univ. dr., Facultatea de Drept a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

[1] Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Tausend Plateaus. Kapitalismus und Schizophrenie*, traducere din franceză de Gabriele Ricke, Ronald Voullié, Berlin, Merve, 2002, p. 105.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 339−347

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

astfel în întâmplarea comunicării în conflictele dintre naţionalităţi, care influenţează hotărâtor mecanismele de realizare ale comunicării. Conflictele între naţiuni provin dintr-o creştere a conştiinţei naţionale, care solicită crearea de produse culturale „originale".

Pornind de la categoriile introduse de Kremnitz[2], referitoare la bilingvism, şi anume *bilingvismul simetric*, desemnând competenţa echilibrată în cele două limbi, şi *bilingvismul asimetric*, care desemnează competenţe mai complexe într-o limbă în comparaţie cu cea de-a doua, putem spune că, la începuturile dominaţiei habsburgice, spaţiul bucovinean este caracterizat de un bilingvism asimetric, progresând ulterior – prin introducerea germanei în administraţie şi înfiinţarea de şcoli în limba germană, şi accesul la studii în cadrul Universităţii din Viena – spre un bilingvism simetric. În aceeaşi măsură sunt relevante conceptele de bilingvism instrumental (sau funcţional) şi cel integrativ, primul referindu-se la extinderea competenţelor de exprimare în „cealaltă" limbă, al doilea la integrarea, prin învăţarea sau aprofundarea celei de-a doua limbi, într-o societate sau categorie socială nouă. Accesul la structurile puterii, la o evoluţie ierarhică era condiţionat de însuşirea celei de-a doua limbi, a centrului. Bilingvismul depăşeşte graniţele sociale, prin contactul langajier facilitându-se interferenţe, împrumuturi şi modificări la nivelul vocabularului, al semanticii, al prestigiilor simbolice.

Aurel Onciul

Ca spaţiu pluricultural, Imperiul Habsburgic s-a confruntat cu probleme de comunicare rezultând tocmai din plurilingvismul său, evitarea sau diminuarea acestora făcând obiectul mai multor prevederi referitoare la traducerile şi limbile folosite în administraţie, justiţie şi instituţii de învăţământ. Chiar şi spre sfârşitul existenţei Imperiului încă era discutată problema lingvistică, Aurel Onciul scriind, în acest sens, tratatul *Zur österreichischen Sprachenfrage* (Viena, 1898), care demonstrează atât preocupările sale de ordin politic, de încercare de modernizare profundă a provinciei Bucovina, cât şi problematica lingvistică de care s-a lovit de-a lungul carierei sale ca om politic, traducător, autor de studii de drept şi materiale lingvistice.

Despre Aurel Onciul (1864−1921) s-au scris numeroase studii, mai cu seamă legate de activitatea sa politică, controversată pe alocuri. Aurel Onciul provenea dintr-o familie veche moldovenească, care s-ar fi stabilit, conform lui Theodor Bălan, încă din 1599 în Bucovina[3]. Onciul studiază dreptul la universităţile din Cernăuţi şi Viena şi obţine, în 1886, titlul de doctor, după care lucrează ca docent privat în dreptul asigurărilor, mai târziu la procuratura financiară şi la ministerul învăţământului din Viena. În 1889, devine redactor al versiunii în limba română al *Reichsgesetzblatt*, în acelaşi timp, între 1889 şi 1891, predând limba română la Academia Theresianum, în Viena. În 1893, este promovat la rangul de secretar ministerial la Ministerul de Interne. Cu timpul îşi manifestă şi interesul pentru politica românească din Bucovina, în 1904 fiind ales deputat în dieta provinciei. Înfiinţează Partidul Democratic, care se adresa în special păturilor sociale ale ţărănimii şi burghezilor şi ale cărui ţeluri erau apărarea intereselor naţiunii române, precum şi protejarea drepturilor celorlalte naţiuni.

Înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, Onciul era loial faţă de monarhia de Habsburg. După ce căpitanul austriac îi predă frâiele puterii în 1918, pledează pentru

[2] Georg Kremnitz, *Gesellschaftliche Mehrsprachigkeit. Institutionelle, gesellschaftliche und individuelle Aspekte. Ein einführender Überblick*, Viena, Braumüller, 1994, p. 24, 38.

[3] Theodor Bălan, *Familia Onciul*, Cernăuţi, Glasul Bucovinei, 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

separarea Bucovinei, după graniţele etnice, în Bucovina de Sud, a românilor, şi în Bucovina de Nord, sub controlul Ucrainei: o separare care va fi realizată ulterior de Uniunea Sovietică. Opozantul său, Iancu Flondor, preşedintele Partidului Naţionalist, denunţă însă intenţiile lui Onciul şi convinge majoritatea deputaţilor să susţină unirea Bucovinei cu Regatul României[4]. În perioada interbelică încearcă, în calitate de preşedinte al Partidului Democratic-Ţărănesc, să atragă o pătură social-democratică a populaţiei rurale, pierzând astfel sprijinul intelectualilor, pentru care problema naţională avea întâietate.

Activitatea sa ca jurist s-a materializat în diverse studii – interpretări ale legislaţiei: *Das Gesetz vom 30. März 1888, Reichsgesetzblatt Nr. 33, betreffend die Krankenversicherung der Arbeiter, erläutert von Dr. Aurel Ritter von Onciul, Ministerial-Sekretär im versicherungstechnischen Department des Ministeriums des Innern* (Viena, 1888), *Der Versicherungsvertrag nach österreichischem Rechte* (Viena, 1896), *Dreptul administrativ român* (Viena, 1900). În urma intrării României în Primul Război Mondial, Onciul ilustrează, în cele şase capitole ale *Wirtschaftspolitisches Handbuch von Rumänien* (1917), situaţia socio-economică şi politică a Regatului – datele geografice, populaţia, raporturile economice, politice şi sociale, prezentând şi evoluţia istorică şi alte date statistice. Volumul cuprinde şi scurte comentarii referitoare la legislaţia românească. Un studiu asemănător publică, în anul 1920, şi în legătură cu România Mare: *Organizaţia României-Mari. Studiu* (Cernăuţi, 1920). Convingerile sale politice au reprezentat un impuls pentru activitatea lui publicistică, tratată pe larg de Andrei Corbea-Hoişie[5].

Tratatul *Zur österreichischen Sprachenfrage* (Viena, 1898)

Lucrarea, publicată iniţial sub formă de articole în numerele 187, 188 şi 189 ale ziarului vienez „Die Zeit", vorbeşte despre legislaţia privitoare la limbile oficiale încă de la încorporarea Bucovinei în Imperiu; cu propuneri pentru o îmbunătăţire a comunicării în limbile naţionale în cadrul instituţiilor publice şi al instanţelor de judecată. Tratatul e alcătuit din cinci părţi:

1) *Genesis*, în care este descris istoricul chestiunii limbilor oficiale în Austria, dar şi dificultăţile aferente acestui subiect;

2) *Geltendes Recht*, o trecere în revistă a normelor juridice în vigoare privitoare la chestiunea lingvistică şi comentariul autorului pe marginea acestora;

3) *Modalitäten der Lösung*, soluţiile propuse de Onciul;

4) *Schlussfolgerung*, concluziile;

5) *Statistische Tabellen*, tabele statistice cu limbile vorbite în toate oraşele Imperiului Habsburgic.

După o scurtă descriere a genezei problemei limbilor, care „este la fel de veche precum Austria"[6], Onciul prezenta acele prevederi care vizau şi situaţia din Bucovina.

[4] Aurel Constantin Onciul, *Aurel Ritter von Onciul und der nationale Ausgleich in der österreichischen Bukowina*, Nürnberg, Arvo, 1999.

[5] Andrei Corbea-Hoişie, *Zur publizistischen Tätigkeit Aurel Onciuls*, în *Presselandschaft in der Bukowina und den Nachbarregionen: Akteure – Inhalte – Ereignisse (1900−1945)*, ed. de Markus Winkler, München, IKGS Verl., 2011, p. 77−95; *„Wie die Juden Gewalt schreien": Aurel Onciul und die antisemitische Wende in der Bukowiner Öffentlichkeit nach 1907*, în Andrei Corbea-Hoişie, *Politik, Presse und Literatur in Czernowitz 1890−1940: kulturgeschichtliche und imagologische Studien*, Tübingen, Stauffenburg-Verl., 2013, p. 55−92.

[6] Aurel Onciul, *Zur österreichischen Sprachenfrage*, Viena, Vernay, 1898, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin înființarea Cancelariei Aulice Unite Austriaco-Boemiană au debutat încercările împărătesei Maria Teresia de centralizare a administrației, fapt care presupunea și utilizarea doar a limbii germane în toate instituțiile statului. Aceste încercări de simplificare a procedurilor sunt continuate de fiul său, împăratul Iosif al II-lea, în acest scop acesta introducând, în anul 1784, germana ca limbă oficială, limbă a administrației și justiției, înlocuind astfel latina[7]. Prin ridicarea germanei la rangul de limbă oficială, împăratul nutrea speranța unei unificări lingvistice care să corespundă celei politice, motivând în ordonanța imperială decizia sa astfel:

> Fiecare poate să-şi închipuie uşor, ce avantaje pentru binele de obşte trebuie să rezulte din aceea că, în întreg imperiul domneşte aceeaşi limbă oficială; ca urmare, marginile se vor înlănţui cu dragoste frăţească cu toate celelalte părţi ale monarhiei. Francezii, englezii şi ruşii servesc ca dovadă despre aceasta[8].

În completarea ordonanței pomenite de Onciul, menționăm și decretul imperial din 22 februarie 1787, care prevedea ca toate patentele și decretele promulgate la Viena să fie traduse în limbile imperiului și publicate împreună cu originalul: pe pagina din stânga în limba națională, pe cea din dreapta în germană. Curțile de apel trebuiau să procedeze la fel cu publicarea sentințelor. Acest ordin nu a presupus însă, conform lui Wilhelm Brauneder[9], un bilingvism general. Pentru că scopul Casei de Habsburg era constituirea unui stat multinațional de drept, care să ofere siguranță juridică și un sistem fiscal reglementat, a introdus rapid dreptul austriac în provinciile nou anexate. Întrucât, după anexare, Bucovina era populată în proporție de 68% de români[10], toate legile și alte documente oficiale trebuiau traduse în română. Deși româna și ruteana au fost ridicate ulterior, prin constituția imperială din 1849, la rangul de limbi oficiale, germana a reprezentat *lingua franca* a funcționarilor, a instanțelor de judecată și, mai târziu, a burgheziei bucovinene în perioada habsburgică. Folosirea limbii germane era promovată și prin politica austriacă de încurajare, din motive socio-economice, a imigrării germanilor și evreilor (la rândul lor vorbitori de germană) în această regiune. Astfel, în primă etapă, germana juca un rol major în inserarea experienței politice iluministe, mai exact a iosefinismului[11], cu urmări importante pentru evoluția ulterioară a acestei provincii. Legislația austriacă tradusă în limba română și aflată sub influența iluminismului conținea nu doar opere juridice, ci și opere filosofice ce aspirau la întemeierea unei școli a dreptului natural, care oferea posibilitatea găsirii de soluții pentru conflictele europene și dezvoltarea unei doctrine a drepturilor omului. Mai mult, germana era mijlocul prin care instituțiile centrale din Viena puteau controla și „aclimatiza" populația locală.

Generalii Splény și Enzenberg au încercat culturalizarea poporului bucovinean prin înființarea de școli, inițiativă care a fost ulterior înfrânată de administrația galițiană.

---

[7] Tot astfel procedase la sfârșitul secolului XVIII și Frederic al II-lea al Prusiei.

[8] Vezi Mihai-Ștefan Ceauşu, *Bucovina habsburgică de la anexare la congresul de la Viena*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol", 1998, p. 26.

[9] Wilhelm Brauneder, *Die Übersetzungen von Gesetzen in der Habsburgmonarchie*, în „Donau-Institut Working Paper", nr. 7/2013, p. 3; disponibil pe internet la adresa: http://www.neuerweg.ro/wp-content/uploads/2014/07/Die-%C3%9Cbersetzungen-von-Gesetzen-im-Habsburgerreich.pdf (accesat la 5.06.2017).

[10] Ciprian Stoleru, *Epopeea Bucovinei*, în „Historia special", anul III, nr. 6, martie 2014 (*Bucovina sub stăpânire austriacă*, editată de Ciprian Stoleru), p. 3.

[11] Politică reformistă întemeiată pe principiile statului de drept și promovată de împărăteasa Maria Teresia și fiul ei, Iosif al II-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru transpunerea în practică a politicii sale în domeniul şcolar, Curtea din Viena cere generalului Enzenberg ca, pe lângă şcolile valahe, în localităţile mai importante să deschidă şi şcoli germane pentru copiii militarilor şi funcţionarilor; la care să fie atrasă şi populaţia românească, spre a putea învăţa să citească, să scrie şi să socotească în limba germană[12]. Sunt înfiinţate două şcoli normale, una la Cernăuţi şi alta la Suceava, dar, întrucât nu existau cadre didactice cunoscătoare de limbă germană, acestea au fost importate din Transilvania[13].

Limba oficială şi procesul de traducere au constituit o problemă mai serioasă după 1786, când, în încercarea împăratului de a eficientiza guvernarea, Bucovina devine cerc administrativ, parte a constituentului austriac Regatul Galiţiei şi Lodomeriei şi este condusă din Liov, capitala Galiţiei. Bucovina va face parte din Galiţia între 1786 şi 1849 − precum şi, pentru scurt timp, în 1860 −, devenind periferia unei periferii sau semi-periferii a Vienei. Ordinul din 1784, privitor la introducerea germanei ca limbă oficială, a fost extins în 1785 şi asupra Regatului Galiţiei şi Lodomeriei[14], astfel încât toate documentele trimise din Bucovina către guvernul Galiţiei trebuiau redactate în germană[15]. Funcţionarilor din Galiţia le-a fost acordat un termen de trei ani să înveţe germana, la expirarea acestui termen cunoaşterea limbii oficiale fiind obligatorie pentru ocuparea posturilor din administraţie. Calitatea de avocat era condiţionată, la rândul său, de cunoaşterea limbii germane[16]. Întrucât, teoretic cel puţin, toate procedurile scrise şi orale se desfăşurau în germană, întregul proces de traducere era împovărător pentru puţinii traducători şi secretari din Cernăuţi. Mai mult, Curtea de Apel care elucida cauzele civile şi penale pentru Bucovina era la Liov, unde toate procedurile şi documentele trebuiau întocmite în germană. Prin decretul imperial din 22 decembrie 1815 se ordona traducerea edictelor şi în limba moldovenească[17], pentru a fi cunoscute şi de populaţia din Bucovina.

Onciul atrage atenţia asupra consecinţelor acestor reforme, ce presupuneau şi suprimarea limbilor naţionale. Datorită revoltelor din Ungaria şi din alte provincii ale imperiului, Iosif al II-lea abroga acele prevederi pentru Ungaria, ulterior împăratul Leopold admiţând, prin decretul din 29 aprilie 1790, folosirea limbilor de uz curent în unele regiuni[18]. Următoarea etapă menţionată de Onciul este cea de după 1848. Normele legale menţionate de Onciul în a doua parte a tratatului său sunt articolul 19 din Constituţia din 21 decembrie 1867 şi normele lui de aplicare din dreptul civil şi dreptul procesual, completate de anumite ordonanţe − chiar anterioare constituţiei – dedicate limbilor utilizate în instanţe. Pe fundalul revoluţiilor din anul 1848, constituţiile imperiale din 25 aprilie 1848, respectiv 4 martie 1849 liberalizau întrucâtva statutul limbilor

[12] F. Zieglauer, *Die Entwicklung des Schulwesens in der Bukowina seit der Vereinigung des Landes mit Österreich (1774−1899)*, München, Verl. des Südostdt. Kulturwerks, 1961, p. 269−319.

[13] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balş (1756−1832)*, Iaşi, Editura Junimea, 2007, p. 108.

[14] Wilhelm Brauneder, *op. cit.*, p. 2.

[15] Kurt Scharr, *Die Landschaft Bukowina. Das Werden einer Region an der Peripherie 1774−1918*, Viena/Köln/Weimar, Böhlau, 2010, p. 152.

[16] Daniela Druschel, *Kommunikation zwischen Zentrale und Peripherie. Wien und Galizien, 1772−1848*, în *Kommunikation über Grenzen. Polen als Schauplatz transnationaler Akteure von den Teilungen bis heute*, editată de Lisa Bicknell, Benjamin Conrad, Hans-Christian Petersen, Berlin, Lit. Verlag, 2013, p. 68.

[17] *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache. Für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie, von dem Jahre 1818 bis 1820, mit dem Hauptregister über sämtliche in der Justiz-Gesetzsammlung vom Jahre 1780 bis 1820 enthaltenen Gesetze und Verfassungen, in alphabetische Ordnung*, nr. 1197, Viena, Aus der Kaiserlich-königlichen Hof- und Staats-Druckerey, 1822, p. 313.

[18] Aurel Onciul, *op. cit.*, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imperiului, garantând tuturor cetăţenilor, prin articolul 4, inviolabilitatea naţiunii şi limbilor naţionale. De asemenea, patentul imperial din 8 august 1850 prevedea că la Curtea Supremă sentinţa trebuie redactată şi în limba naţională, atunci când aceasta era folosită în audiere în prima instanţă. În decretul din 9 iulie 1824 erau numite limbile uzuale din 12 provincii, în funcţie de raportul limbii cu o anumită regiune, de evoluţia sa istorică în cadrul instituţiilor şi a vieţii publice, de tradiţia folosirii ei; pentru Bucovina se aveau în vedere germana, româna şi ruteana. Constituţia din 4 martie 1850 nu a mai intrat în vigoare, patentul din 31 decembrie 1851, care o şi abroga, nu mai menţiona limbile naţionale, tradiţia iosefină de germanizare fiind continuată. De abia prin constituţia din 1867 se recunoştea, prin articolul 19, dreptul naţiunilor la folosirea limbilor proprii, acestea căpătând statutul de limbi oficiale:

> Toate naţiunile statului au drepturi egale, şi fiecare naţiune are un drept inviolabil de păstrare şi cultivare a naţionalităţii şi limbii sale. Este recunoscut dreptul de folosire a limbii naţionale în şcoală, instituţii şi viaţa publică[19].

Germana rămânea, desigur, limba oficială a aparatului administrativ. De data aceasta, germana nu era impusă în mod forţat ca limbă oficială de comunicare, ci în mod natural, pentru a facilita raporturile între provincii, între acestea şi administraţia centrală. Articolul 19 era însă înţeles diferit în provinciile monarhiei, pe parcurs apărând o serie de ordine despre punerea lui în aplicare în administraţie şi justiţie. De exemplu, în cazul traducerilor autorizate pentru instanţă, o lege din 9 august 1854 prevedea că cererile ce nu ţineau de materia penală trebuiau scrise în limba uzuală a instanţei, iar anexele, dacă erau într-o altă limbă, trebuiau traduse. În ordinele nr. 7017 din 17 august 1864 şi nr. 8636 din 5 septembrie 1867 se precizează că limba uzuală, alta decât germana, poate fi utilizată în procedurile penale doar atunci când martorul nu cunoştea limba germană; alte declaraţii şi înscrisuri în afara procedurii erau admise şi în limba naţională. Totuşi, pe când la tribunalele centrale se încetăţenise practica de a primi şi soluţiona cereri în limbile naţionale, Tribunalul Administrativ şi Curtea Supremă nu admiteau pledoarii în altă limbă decât germana[20]. În cadrul altor instituţii, se puteau redacta documente juridice şi administrative în limba română.

Exista, aşadar, o contradicţie între textele de lege şi situaţia *de facto* − cel puţin în cadrul instanţelor de judecată −, fapt ce a dus la nenumărate conflicte pe plan local[21], motiv pentru care Onciul catalogheză astfel încercarea de a impune o limbă oficială străină: „Fiecare încercare de introducere a unei limbi de stat, care întotdeauna conţine în sine o ameninţare a naţionalităţii celorlalte popoare, neagă această idee fundamentală, atinge un nerv al vieţii statului şi slăbeşte structura sa”[22].

Conflictele rezultate din folosirea limbilor naţionale se nasc nu numai la curţile de judecată, ci şi în cele mai diverse sectoare. De exemplu, în Bucovina, liceul din Rădăuţi refuză să deschidă un plic pe care se scrisese în ruteană, însă ulterior este somat de

[19] „Alle Volksstämme des Staates sind gleichberechtigt, und jeder Volksstamm hat ein unverletzliches Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität und Sprache. Die Gleichberechtigung aller landesüblichen Sprachen in Schule, Amt und öffentlichem Leben wird vom Staate anerkannt”.

[20] Aurel Onciul, *op. cit.*, p. 16−17.

[21] Despre conflictele legate de aplicarea articolului 19 şi de ordinele privitoare la folosirea limbilor naţionale în instanţele şi administraţiile anumitor provincii ale imperiului relatează Michaela Wolf, *Die vielsprachige Seele Kakaniens: Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1908*, Viena/Köln/Weimar, Böhlau, 2012, p. 122 şi urm.

[22] Aurel Onciul, *op. cit.*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ministerul de Cultură şi Educaţie să îl deschidă, argumentându-se că ruteana era limbă naţională, iar directorul trebuia să găsească mijloacele necesare pentru a pătrunde cuprinsul scrisorii, aşadar, pentru a-l traduce[23].

Limbile folosite în dieta Bucovinei, constituită la 1861, reflectau complexitatea stărilor de lucruri de acolo. Pe lângă germană, cunoscută de păturile superioare şi caracterizată de guvernatorul Van Göetz în 1896 drept „un mediu perfect neutru de comunicare”[24], româna şi ruteana erau admise în dezbateri. Astfel, ţăranii români sau ruteni se puteau adresa dietei. Deşi deputaţii aveau dreptul de a folosi româna şi ruteana, în practică se folosea aproape exclusiv germana: comitetul executiv ţinea şedinţele în germană, dar folosea româna şi ruteana în corespondenţa cu primăriile sau partidele politice. Din 1869, şi procesele-verbale ale şedinţelor conţineau varianta în română, în cazul în care dezbaterea se desfăşura în această limbă. Chiar şi după destrămarea imperiului, în 1919, întrunirea convocată de ministrul român Flondor se desfăşoară în limba germană. Aşa cum declarase *Bukowinaer Rundschau* cu ocazia discutării statutului limbii germane în parlamentul austriac, germana devenise „condiţia existenţei ducatului”[25].

În administraţie, justiţie şi alte instituţii, precum poşta, se foloseşte aproape exclusiv limba germană nu numai în serviciul intern, ci şi în comunicarea cu populaţiile română sau ruteană, persistând, evident, riscul comunicării deficitare între instituţie şi cetăţeanul fără educaţie[26]. Dacă pentru oficialii non-bucovineni era suficientă cunoaşterea limbii germane, bucovinenii nativi trebuiau, oficial, să cunoască toate cele trei limbi pentru a lucra ca funcţionari în aparatul administrativ. Și totuși, Mihály László − în descrierea populaţiei ungureşti din Bucovina − remarcă faptul că oficialii români şi ruteni vorbesc mai bine germana decât propriile limbi naţionale[27]. Aşadar, folosirea celor trei limbi nu era o practică obişnuită pentru burghezia bucovineană. Cu toate că statutul de element străin al germanei era amintit şi instrumentalizat de naţionalişti, limba germană era echivalată cu fidelitatea faţă de Imperiu şi cu naţionalismul german[28].

Necesitatea traducerilor şi a traducătorilor, chiar şi în ultima perioadă a dominaţiei habsburgice, se explică şi prin situaţia reală din provincie, unde pătura de jos nu cunoştea limba germană sau o cunoştea prea puţin, cu toate că germana era limba de

[23] Michaela Wolf, *op. cit.*, p. 126.

[24] H. F. van Drunen, *A Sanguine Bunch. Regional Identification in Habsburg Bukovina, 1774−1919* (2013), p. 252; disponibil pe internet la adresa http://dare.uva.nl/record/1/397355 (accesat la 5.06.2017).

[25] *Ibidem*, p. 252.

[26] Ioan Abutnăriţei relatează câteva situaţii ivite tocmai din problemele comunicării în limba germană, „culese din experienţa de avocat şi magistrat a lui Emilian Stuşanschi [magistrat, avocat şi publicist bucovinean, 1877−1916]. Majoritatea proceselor o formau cele intentate de cârciumari şi negustori străini (evrei) contra ţăranilor bucovineni. Acţiunea e fie dusă de reclamant, fie de avocatul acestuia (tot evreu), fireşte, în limba germană. Judecătorul fixează ziua (data) judecării cazului şi trimite pârâtului o citaţie, tot în limba germană. Ţăranul bucovinean se prezintă înaintea judecătorului, care-i vorbeşte, în 9 din 10 cazuri, într-o românească imposibilă, pe care nu o înţelege, şi apoi se redactează un proces-verbal tot în germană, rosteşte sentinţa tot în nemţeşte şi i-o trimite apoi omului acasă, fireşte tot în limba germană. Tot aşa merge procesul înainte. Apelul, procesul-verbal şi sentinţa Curţii, revizia şi aşa mai departe, până la hotărârea ultimei instanţe, totul e în limba germană, pe care pârâtul, fireşte, n-o înţelege, fiind astfel pus la discreţia avocatului, care este străin. Ca o precizare amintesc faptul că din peste 200 de avocaţi în Bucovina doar 16 sunt români, între aceştia, numai 8 folosesc în procese limba română. În final omul e condamnat şi primeşte o sentinţă tot nemţească, el a pierdut procesul neştiind ce s-a scris în «protocol» şi adesea neştiind nici despre ce e vorba. […] Cazuri asemănătoare sunt mii, ele se aseamănă prin faptul că ţăranul român e întotdeauna victima limbii sale” (Ioan Abutnăriţei, *Justiţia austriacă în Bucovina – partea I*, în „Monitorul de Dorna”, nr. 246/ 2.06.2012, p. 1).

[27] H. F. van Drunen, *op. cit.*, p. 191.

[28] *Ibidem*, p. 192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

predare în şcoli. În „Apărarea Naţională”, editorul şi avocatul Eusebie Antonovici critica juriştii de naţionalitate română pentru folosirea limbii germane: o practică pe care o apărau prin argumentul că terminologia juridică românească le era puţin cunoscută din cauza educaţiei primite în limba germană. Antonovici le recomandă acestora să obţină şi să studieze cărţile necesare dobândirii vocabularului juridic românesc din Regat[29].

Drept soluţie, Onciul propunea utilizarea limbilor naţionale prin norme de aplicare mai clare, calificarea funcţionarilor şi trecerea în competenţa dietelor (*Landtage*) a sarcinii de a reglementa, la nivel local, folosirea limbilor oficiale; posibilitatea părţilor de a folosi limba naţională şi în instanţele imperiale; noi norme privitoare la folosirea limbilor în instanţele inferioare. Limbile naţionale trebuiau să îşi intre propriu-zis în drepturi.

Concluzii

Prin acest tratat, Onciul susţine folosirea, alături de germană, a limbilor naţionale în instanţe şi administraţie, fapt care nu intră în contradicţie cu loialitatea sa faţă de Austria. Autorul îl socotea un mijloc pentru armonizarea etnicilor şi funcţionarea optimă a aparatului plurilingvistic.

Onciul consideră că plurilingvismul trebuie susţinut şi de o pregătire cât mai temeinică a profesioniştilor, dar şi de conceperea de materiale ajutătoare pentru aceştia. Astfel, împreună cu Florea Lupu, colaboratorul şi cumnatul său, publică în 1895, la Cernăuţi, un compendiu de documente, *Repertoriu pentru secretarii comunali*, menit a facilita autorităţilor, persoanelor fizice şi juridice evitarea dificultăţilor tehnice şi a ambiguităţilor în folosirea limbii române ca limbă de corespondenţă, plus înţelegerea şi redactarea corectă a documentelor. Conform autorilor, datoria statului era, pe de o parte, aceea de a înţelege limba naţiunilor sale, iar pe de altă parte, aceea de a „deştepta în popor priceperea pentru ideile fundamentale şi conservatoare de stat”[30], doar astfel putând fi înţeleasă şi respectată corect legea. Autorii mărturisesc că iniţiativa proiectului îi aparţinuse, de fapt, cavalerului Modest de Grigorcea, proprietarul moşiei Carapciu, care studiase şi el dreptul la Viena, şi căruia îi era, de altfel, dedicat volumul. Limbajul folosit în *Repertoriu* este preluat din legislaţia Regatului României, dar numai în măsura în care structura identică a diferitelor instituţii juridice o permitea. Restul vocabularului provenea din limbajul comun român, aşadar nu din traduceri anterioare din legislaţia austriacă. Autorii admiteau însă că textele erau mai familiare juriştilor ce cunoşteau ambele sisteme juridice, român şi austriac[31]. *Repertoriu pentru secretarii comunali* este de fapt o colecţie de formulare ce serveau drept modele pentru redactarea documentelor individualizate ale primăriilor şi secretarilor comunali, precum şi drept manual practic folositor candidaţilor pentru funcţia de secretar. *Repertoriul* este alcătuit din două părţi: prima conţine formulare administrative după modelul vienez al lui Josef Ulbrich, iar a doua formulare juridice pentru drept public şi privat. În cazul formularelor administrative, acestea vizau chestiuni cum ar fi serviciul intern (cancelaria şi afacerile organice), alegerile, populaţia (căsătoria, acte de identitate), poliţia, sistemul de sănătate, economia publică, cultele, învăţământul, armata, taxele; în a doua parte se regăsesc formulare destinate actelor judecătoreşti, contractelor, testamentelor şi altor acte succesorale, formularelor tabulare. Conceput ca material complementar pentru înţelegerea

[29] Eusebie Antonovici, *Editorial*, în „Apărarea Naţională”, nr. 6/24.01.1907, p. 1.
[30] Aurel Onciul, Florea Lupu, *Repertoriu pentru secretarii comunali*, Cernăuţi, 1895, p. III.
[31] *Ibidem*, p. III−IV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai aprofundată a formularelor din *Repertoriu*, în 1895 cei doi autori publicau şi *Dicţionar juridic-politic*. Era menit nu doar să faciliteze secretarilor găsirea rapidă a termenilor potriviţi, ci să constituie o bază pentru o terminologie juridică românească unitară. Conform autorilor[32], terminologia juridică era completă, fiind inspirată, de asemenea, din terminologia juridică românească.

Tratatul *Zur österreichischen Sprachenfrage* demonstrează, pe de o parte, că plurilingvismul constituie o chestiune spinoasă chiar şi spre sfârşitul Imperiului Habsburgic, în ciuda reglementărilor propuse sau adoptate începând încă din 1848; pe de altă parte, ne dă indicii despre poziţia politică a lui Onciul. El nu este, întâi de toate, un tratat de istoria dreptului, privitor la reglementările din domeniul folosirii limbilor, ci un manifest politic pentru susţinerea Vienei, a lărgirii atribuţiilor Dietei şi a promovării spiritului naţional prin utilizarea limbilor naţionale în instanţe şi administraţie.

AUREL ONCIUL AND THE QUESTION OF THE LANGUAGES IN THE HABSBURG EMPIRE
(Summary)

Keywords: Habsburg Empire, Aurel Onciul, multilingualism, national language, official language, legislation, Bukovina.

The present paper explores the problems arising from the multilingualism within the Habsburg Empire, with a focus on the juridical work *Zur österreichischen Sprachenfrage* (Vienna, 1898), published by the politician, jurist and translator Aurel Onciul (1864−1921). The book comprises five parts regarding the history of the provisions about multilingualism and the use of the official languages in Austria, the applicable law with the author's comments, the problems arising and the solutions proposed, conclusions and statistic tables with the languages used in every town in the Habsburg Empire. The ideas regarding the clerks' professionalism were supported by the author also by publishing in 1895 two works meant to help with the administrative tasks in the national language Romanian in Bukovina: *Repertoriu pentru secretarii comunali* and *Dicţionar juridic-politic. Zur österreichischen Sprachenfrage* demonstrates that the multilingualism was an important question even at the dawn of the Habsburg Empire and Onciul's political position, and represents in first line not a work of history of law, but rather a political manifesto for sustaining the centre Vienna and for promoting the national spirit by use of the national languages in the courts of law and administration.

[32] Idem, *Precuvântare* la *Dicţionar juridic-politic*, Cernăuţi, 1895.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANDREI CORBEA-HOISIE[*]

CZERNOWITZER DEUTSCHSPRACHIGE PRESSE VOR UND NACH DEM 1. WELTKRIEG

Die Reflexion über eine kulturelle Identität Zentraleuropas, die in den letzten zwei Jahrzehnten dank der neuesten Erkenntnisse der *cultural studies* die Vorstellung ihres „Wesens" als jenes eines umfangreichen, jenseits geographischer Rahmen vom Pluralismus geprägten „Kommunikationsraumes" entwickelte, in dem in einem gewissen sozialen Kontext und aufgrund eines gewissen Regelsystems die Individuen mittels verschiedener Zeichen, Symbole oder Codes „verbal und nonverbal kommunizieren",[1] stützte sich auf einem riesigen empirischen Belegmaterial, das u.a. auch von der Presseforschung zur Verfügung gestellt wurde. Zahlreiche Fallstudien bezogen sich z. B. auf die Vielfalt deutschsprachiger Presseorgane, die seit dem 18. Jahrhundert in mehreren urbanen Zentren der Habsburger Monarchie ausserhalb der „Erbländer" (von Lemberg bis Laibach und von Temesvar bis Reichenberg) kontinuierlich erschienen und zur Bildung einer modernen Öffentlichkeit beitrugen.[2] Dass in dieser bunten Landschaft die späte Blüte der deutschsprachigen Presse in der Bukowina, der östlichsten Provinz der Monarchie, und besonders in deren Hauptstadt Czernowitz ein an sich ausser-gewöhliches Phänomen im Vergleich zu den Gegebenheiten in anderen an Wien viel näheren Regionen bildete, steht heute ausser Zweifel.[3] Eine fast vollständige Liste aller deutschsprachigen Blätter, die von 1848 und bis 1940 in dem eigentlich nur von etwa 21 Prozent als deutschsprachig erwägten Einwohnern besiedelten, nach 1918 an

[*] Prof. univ. PhD, „Alexandru Ioan Cuza" Universität, Iași.

[1] Moritz Csáky, *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*, Wien/Köln/Weimar, Böhlau, 2010, S. 101.

[2] Vgl. *Die Habsburgermonarchie 1848−1918*, Bd. VIII/2, Hrsg. von Helmut Rumpler & Peter Urbanitsch, Wien, OeAW Verlag, 2006, besonders das 2. Kapitel: Gabriele Melischek & Josef Seethaler, *Presse und Modernisierung in der Habsburgermonarchie*, S. 1535−1714. Vgl. auch die zahlreichen Sammelbände von Fallstudien aus Mittelosteuropa, wie: *Benachrichtigen und Vermitteln. Deutschsprachige Presse und Literatur in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Hrsg. von Mira Miladinovic Zalaznik, Peter Motzan und Stefan Sienerth, München, IKGS Verlag, 2007; *Regionalpresse Österreich-Ungarns und die urbane Kultur*, Hrsg. von Vlado Obad, Wien, Feldmann Verlagsgesellschaft, 2007; *Deutschsprachige Öffentlichkeit und Presse in Mittelost- und Südosteuropa (1848−1948)*, Hrsg. von Andrei Corbea-Hoisie, Ion Lihaciu, Alexander Rubel, Iași/Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"/ Hartung-Gorre Verlag, 2008; *Zwischenräume. Kulturelle Transfers in deutschsprachigen Regionalperiodika des Habsburgerreichs (1850−1918)*, Hrsg. von Matjaz Birk, Wien, Lit Verlag, 2009; *Medialisierung des Zerfalls der Doppelmonarchie in deutschsprachigen Regionalperiodika zwischen 1880 und 1914*, Hrsg. von Zoltán Szendi, Wien, Lit Verlag, 2014 usw.

[3] Vgl. Lothar Höbelt, *Die deutschsprachige Presse in der Bukowina*, in *Die Habsburgermonarchie*, Bd. VIII/2 (Anm. 2), S. 1877−1880.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 349−357

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rumänien eingegliederten habsburgischen Kronland veröffentlicht wurden, verzeichnete 312 von allerlei Arten von Presseprodukten, von Tageszeitungen bis strikt spezialisierten Fachzeitschriften und Jahrbüchern, besetzten Positionen.[4] Zum Vergleich wurden in einer breiteren Zeitspanne (1809−1944) 338 Pressetitel (einschliesslich Kalender) in rumänischer Sprache gezählt – d.h. in der Sprache der sogenannten „historischen Nation" der Bukowina, die nach dem Anschluss der Provinz an Rumänien sogar zur einzigen Staatssprache erklärt wurde.[5] Auch nur diese blossen Zahlen weisen darauf hin, dass nicht nur der Prozess „der Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation"[6] im späten 19. Jahrhundert bis zum Ersten Weltkrieg, sondern auch deren weiteren Dynamik im politisch-sozialen Umfeld in der Region nach 1918 unter besonderen Umständen verlief, in denen bei näherer Betrachtung der komplexen Verflechtung zwischen Ökonomie, Gesellschaft und Kultur sich ein ausdifferenzierteres Bild der offenbar hervorragenden Rolle des Deutschen gerade im Unterschied zu anderen Gegenden ergibt, die ebenfalls zum zentraleuropäischen Kommunikationsraum zugezählt werden dürfen.

Dass schon um 1900 diese Sachlage für eine Selbstverständlichkeit gehalten wurde, wird eindeutig u.a. von einer Äusserung Ernst Viktor Zenkers, eines der ersten österreichischen Experten im Bereich der Zeitungskunde, bestätigt, als er in einer für die Weltausstellung in Paris vorgesehenen Darstellung der österreichischen Presse behauptete, dass Czernowitz „als der vorgeschobenste östliche Posten eines compacten deutschen Zeitungswesens überhaupt" zu betrachten sei.[7] Nicht der Inhalt der Mitteilung, sondern die Akzente, die damit gesetzt wurden, verdienen allerdings einen besonderen Kommentar: die Formulierung greift auf ein Vokabular zurück, das die Verwendung des Deutschen offensichtlich mit einer politisch-militärischen Metapher verbindet, wobei die geographische Positionierung auch auf eine virtuelle Frontlinie im Osten Europas hinweist, in dem die zur deutschen „Kultur" zugehörende Presse als Waffe in einer Konfrontation mit einem unbestimmten Fremden zu dienen hatte. Eine derartige Diktion brachte allerdings nichts Neues in einem Diskurs, der in verschiedenen Variationen die kulturell gefärbte offensiv-defensive Legitimierungsideologie des Habsburgerstaates nach 1848 auszudrücken pflegte: er wirkte z.B. vollkommen in der Argumentation, die die Mitglieder des Wiener Reichsrates 1874 überzeugte, für die Gründung einer deutschsprachigen Universität in Czernowitz und

[4] Vgl. die von Markus Winkler und Ion Lihaciu angefertigte *Liste der deutschsprachigen Periodika aus der Bukowina*, in *Prolegomene la un dicționar al presei de limbă germană din Bucovina istorică (1848−1940)*, ed. Andrei Corbea-Hoisie, Ion Lihaciu, Markus Winkler, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2012, S. 151−203. Diese Liste ist erheblich umfangreicher als diejenige, die von Erich Prokopowitsch aufgestellt und von vielen Forschern – u.a. auch von Markus Winkler in einer früheren Studie – benutzt und zitiert wurde. Vgl. Erich Prokopowitsch, *Die Entwicklung des Pressewesens in der Bukowina*, Wien, Verlag der Typographischen Anstalt, 1962; Markus Winkler, *Wandel im Zeitalter der Modernisierung. Czernowitzer Presse vor dem Ersten Weltkrieg*, in *Presse und Stadt. Zusammenhänge, Diskurse, Thesen*, Hrsg. von Susanne Marten-Finnis und Markus Winkler, Bremen Edition Lumière, 2009, S. 185−202.

[5] Vgl. Ioan V. Cocuz, Matei Hulubei, *Presa românească în Bucovina (1809−1944)*, „Anuarul Muzeului Județean", Suceava, XVI, 1991.

[6] *Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation in Österreich und Ungarn. Studien zur Presse im 18. und 19. Jahrhundert*, Hrsg. von Norbert Bachleitner und Andrea Seidler, Wien/Berlin, Lit Verlag, 2008.

[7] Ernst Viktor Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich verfasst aus Anlass der Weltausstellung Paris 1900*, Wien, K.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1900, S. 82. Vgl. auch Wolfgang Duchkowitsch, *Verstellte oder hellsichtige Blicke? Zeitungskunde und Zeitungskultur*, in *Zeitungen im Wiener Fin de siècle*, Hrsg. von Sigurd Paul Scheichl und Wolfgang Duchkowitsch, Wien/München, Verlag für Geschichte und Politik/R. Oldenbourg Verlag, S. 41 f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nicht in Olmütz oder Salzburg zu stimmen: der Bukowiner Abgeordnete Tomasczuk nannte damals als „echt österreichische Tat“ die von der Regierung beabsichtigte Errichtung einer Universität „in der Ostmark des Reiches“, die die Rolle einer „geistige[n] Festung“ übernehmen konnte, um einerseits „die Zusammengehörigkeit der Monarchie“ wirksamer als „mit Kanonen bespickte Bollwerke“ zu beschützen und andererseits deren „Macht und Ansehen […] bei den kulturbedürftigen Grenznachbarn“ zu fördern.[8] Kein anderer als der deutschnationale Freund des Kronprinzen Rudolf, der einst in Czernowitz ausgebildete Jude Karl Emil Franzos, hatte jene langlebige Formel erfunden, die die politischen Kalküls der Wiener Kabinette unter kulturmissionarischen Ausreden verbergen sollte: „Halb-Asien“ bezeichnete er den vermeintlich rückständigen Osten Europas im Vergleich zu einem Westen, über dem „die Sonne der Kultur leuchtet“; laut ihm hängte ein erfolgreiches „Cultiviren“ von einem „vermehrten Einfluss des deutschen Geistes“ ab.[9] Mitten im Ersten Weltkrieg klang die gleichgesinnte Stellungnahme eines Hugo von Hofmannsthals unmissverständlicher, für den die zentraleuropäische Monarchie „zugleich Grenzmark, Grenzwall, Abschluss […] zwischen dem europäischen Imperium und einem […] stets chaotisch bewegten Völkergemenge Halb-Europa, Halb-Asien und zugleich […] Ausgangspunkt der Kolonisation, der Penetration, der sich nach Osten fortpflanzenden Kulturwellen“ bedeutete.[10]

Das Wort „Kolonisation“, das Hofmannsthal vorbehaltlos anbrachte, nahm 50 Jahre später Claudio Magris in seiner Arbeit über den „habsburgischen Mythos“ wieder auf, indem er die Utopie des altösterreichischen „Vielvölkerstaates“ mit dem Bestreben einer „kulturellen Kolonisation Osteuropas“ verknüpfte.[11] In diesem Zusammenhang gehört um so mehr der Fall der Bukowina, den noch Karl Emil Franzos als Beispiel der gelungenen „Kulturmission Österreichs“ in „Halb-Asien“ anführte,[12] in die von den *postcolonial studies* entfachte Diskussion über einen Vergleich zwischen den üblichen Kolonialismus-Definitionen und der von der nichtkolonialen Macht Österreich-Ungarn ausgeübten Praxis der sogenannten „inneren Kolonisierung“.[13] Auf dem für die letzten Dezennien der Monarchie typischen „Spannungsfeld zwischen der Anerkennung von Differenz und den subtilen Mechanismen kultureller Hegemonie“[14] war eine brutale Zerlegung der autochtonen Kultursysteme – wie im „klassischen“ Kolonialismus – undenkbar, jedoch soll die liberale Haltung gegenüber dem Sprachpluralismus letztendlich – einschliesslich in der Bukowina – ebenso einer in dem eigentümlichen „kolonialen“ Programm eingeschriebenen „Zähmung des Chaos“ und „Herstellung einer

[8] *Apud* Rudolf Wagner, *Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz*, München, Verlag Hans Meschendörfer, 1979, S. 26 f.

[9] Vgl. Andrei Corbea-Hoisie, *Halb-Asien*, in *Habsburg neu denken. Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa*, Hrsg. von Johannes Feichtinger und Heidemarie Uhl, Wien/Köln/Weimar, Böhlau Verlag, 2016, S. 73−81, hier S. 76.

[10] Hugo von Hoffmansthal, *Die österreichische Idee*, in *Gesammelte Werke. Reden und Aufsätze II 1914−1924*, Hrsg. von Bernd Schoeller, Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 1986, S. 454−458, hier S. 456.

[11] Claudio Magris, *Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*, Paul Zsolnay Verlag, 2000 (3. Aufl.), S. 26.

[12] Karl Emil Franzos, *Ein Culturfest*, in *Aus Halb-Asien. Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien*, Leipzig, Duncker & Humblot, 1876, S. 186.

[13] Johannes Feichtinger, *Habsburg (post-)colonial. Anmerkungen zur Inneren Kolonisierung in Zentraleuropa*, in *Habsburg postcolonial*, Hrsg. von Johannes Feichtinger, Ursula Prutsch, Moritz Csaky, Innsbruck/Wien/München/Bozen, Studien Verlag, 2003, S. 13−32.

[14] Heidemarie Uhl, *Zwischen „Habsburgischem Mythos“ und (Post-)Kolonialismus. Zentraleuropa als Paradigma für Identitätskonstruktionen in der (Post-)Moderne*, in *Ebd.*, S. 45−54, hier S. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

taxonomischen Ordnung“ gedient haben.[15] Das asymmetrische Machtverhältnis zwischen dem funktionalen Druck der Zentralisierung und dem schwachen Widerstand traditioneller Strukturen an den Peripherien förderte die aktive „Homogenisierung von unten“ nicht zuletzt durch jene „Definitionsmacht“ der Herrschenden, die auf der Diskursebene erlaubte, die Bilder des „Eigenen“ und des „Anderen“, des „Orients“ und des „Okzidents“, sowie die Vorstellungen des „Fortschritts“ und der „Barbarei“ nach den eigenen Kriterien zu konstruieren und den anderen aufzudrängen; die aufklärische Überzeugung, das eigene zivilisatorische Modell überall durchsetzen zu müssen enthielt auch jene von Überlegenheitsgefühl genährte Kombination zwischen „Sendungsglauben“ und „Vormundschaftspflicht“, die Jürgen Osterhammel für definitorische Züge der Kolonisatoren hielt.[16] Auf das vorher zitierte Satz Ernst Viktor Zenkers zurückkommend, scheint daher die Frage, inwieweit die deutschsprachige Presse in der Bukowina, die richtig erst in den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts aufzublühen begann, als Produkt und gleichzeitig Produzent eines derartigen, im Geiste der „inneren Kolonisation“ entstandenen Diskurses zu betrachten ist, durchaus rechtfertigt.

Susanne Marten-Finnis und Katarzyna Jastal glaubten in einem älteren Aufsatz, darüber nicht zweifeln zu dürfen, als sie die deutschsprachige Czernowitzer Presse vor dem 1. Weltkrieg „als Medium der kolonialen Ideologisierung durch das Habsburger Reich“ charakterisierten.[17] Auf dem ersten Blick scheinen die äusseren Umstände ihres Bestehens einem solchen Standpunkt Recht zu geben. Die Entwicklung des Zeitungswesens gehörte unmittelbar zum allgemeinen ökonomisch-sozialen Modernisierungsprozess (Zentral)Europas im 19. Jahrhundert; auch in der habsburgischen Bukowina wurde sie von den überall in diesem geographischen Raum agierenden Bedingungen favorisiert: Zunahme sozialer Mobilität, Urbanisierung, Ausbau des Bildungswesens, Aufbruch der kommunalen Selbstverwaltung, Entstehung bürgerlicher Organisationsformen (Vereine, Parteien) und damit auch einer an der politischen Partizipation liierten bürgerlichen Öffentlichkeit, der die Presse als Kommunikationsmittel zu dienen hatte.[18] Die technischen Fortschritte wie die Entfaltung des Telegraphs und Telefons oder der Eisenbahnnetze haben ihrerseits die Rolle der Presse als erstklassigen Informationsmittel verstärkt, und dies auch trotz verschiedener Versuche der Staatsmacht, sie durch direkte Bevormundung oder durch ökonomische Massnahmen (Steuern usw.) zu kontrollieren oder nur zu beeinflussen. Hinzu kam aber in der Bukowina jene „spezifische Differenz“ im Vergleich zum übrigen zentraleuropäischen Raum, indem die übliche Heterogenität der Städtebevölkerung gegenüber deren relativen Homogenität in den umgebenden ländlichen Gebiete hier (aus Gründen, die mit den lokalen sprachlichen oder religiösen Zuständen zusammenhingen) verhältnismässig hoch ausfiel:[19] die Dominanz des Deutschen, das in Czernowitz und in den anderen Orten mit urbanen Ansprüchen von fast einer Hälfte aller Einwohner als Umgangssprache bei den österreichischen Volkszählungen nach 1870 angegeben wurde, verwies schon auf eine

[15] Anil Bhatti, *Kulturelle Vielfalt und Homogenisierung*, in *Ebd*., S. 55−68, hier S. 57.

[16] Jürgen Osterhammel, *Kolonialismus. Geschichte, Formen, Folgen*, München, C. H. Beck, 2001 (3. Aufl.), S. 115.

[17] Susanne Marten-Finnis, Katarjyna Jastal, *Presse und Literatur in Czernowitz 1918−1940. Vom kolonialen Diskurs zum eigenständigen Feld der kulturellen Produktion*, in „Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur“, 28, Bd/1, Heft (2003), S. 171−180, hier S. 178.

[18] Markus Winkler, *Wandel*... (Anm. 4), S. 193.

[19] Vgl. u. a. Adolf Ficker, *Hundert Jahre (1775−1875)*, Wien, Verlag der k.k. Statist. Zentral-Kommission, 1875 [Sonderdruck aus „Statistische Monatsschrift“, Juli 1875, S. 403−429].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

offensichtliche soziale Kluft zwischen Enklaven städtischer Zivilisation, deren meist alphabetisierten bürgerlichen Schichten kulturell im Banne eines metropolitanischen Zentrums zu stehen schienen, das gleichzeitig auch die Staatsmacht verkörperte, und der sogenannten „autochtonen", meist noch in bäuerlich-patriarchalen Umständen lebenden Bevölkerung. Dieses deutschsprachige Bürgertum in Czernowitz und andernorts in der Bukowina, das im Laufe der ersten Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts die Zeitungen und Zeitschriften aus Wien, Prag, Lemberg oder Pest zu lesen pflegte,[20] erschuf sich aufgrund deren Modelle (und jenseits der halbamtlichen *Czernowitzer Zeitung*[21]) eine eigene Presse, sobald die Voraussetzungen für die Erfüllung dessen Kommunikationsbedürfnisses gegeben waren, wobei sein existentielles Selbstverständnis als Werk des habsburgischen Modernisierungs- und gleichzeitig Machtfestigungsantriebs am Rande der Monarchie in die implizite Diskursideologie des eigenen medialen Auftretens eingegangen ist. Die von aus Prag stammenden Verleger Hermann Czopp ab 1882 herausgegebene *Bukowiner Rundschau*, die 1888 erschienenen *Bukowinaer Nachrichten*, die von einem Kartell reicher Czernowitzer Bürger gefördert wurde, die *Bukowiner Post*, die 1893 von dem Journalisten Moritz Stekel im Dienste rumänischer, später ruthenischer Potentaten gegründet wurde, die mit paar Monaten Abstand 1903 erschienenen, durchaus modern gestalteten und zu den wichtigsten Provinzzeitungen der Monarchie zählenden *Czernowitzer Tagblatt* und *Czernowitzer Allgemeine Zeitung* und schliesslich die mehr oder weniger kurzlebigen, nach der Jahrhundertwende zahlreichen Partei- oder Fachblätter galten unabhängig von ihren politischen Unterschieden, finanziellen Quellen, Auflagenstärke, Seitenumfang oder technischer Ausrüstung und Leistung als Sprachrohr eines Publikums, das trotz und vielleicht wegen der ständig aggressiveren und deswegen als lebensbedrohlich empfundenen national-partikularistischen Ansprüche sich zu den für sich selbst legitimierend gehaltenen soziokulturellen Werte des alten österreichischen Liberalismus bekannte, der die Selbsterhaltungs- und Reproduktionsstrategien der Habsburger Macht an den Peripherien des Reiches unter Ausreden wie jene des schützenden „Kulturstaates" oder des „Verlangens" seiner Völkerschaften nach einem vermeintlich verbindenden „Übernationalen, nach Universalität, nach der deutschen Sprache" immer noch vorzustellen pflegte.[22]

Es gibt dennoch in diesem Komplex eine wichtige Nuance, die zu einer gewissen Mässigkeit in der übereilten Reduktion des Wesens eines Phänomens vielschichtiger Dimension wie jenes der deutschsprachigen Presse in der Bukowina auf einen „kolonialen" (Selbst)auftrag ermahnt. Dass das deutschsprachige Bürgertum in Czernowitz und in den anderen Städten des habsburgischen Kronlandes zahlenmässig nicht von Abkömmlingen deutscher und österreichischer Kolonisten, sondern eher von einheimischen oder migrierten Juden, die einen zunächst erzwungenen und später freiwilligen Akkulturationsprozess durchmachten, gebildet wurde, wurde schon von den frühen Untersuchungen zum Wesen der deutschsprachigen Zivilisation der Bukowina erkannt. Dem deutschen Historiker Martin Broszat ist eine Schlüsselbemerkung dazu zu verdanken: die assimilierungswilligen Bukowiner Juden, die gerade weil sie in dieser

[20] Markus Winkler, *Wandel*... (Anm. 4), S. 195 ff.

[21] Die *Czernowitzer Zeitung* folgte 1867 der ersten, 1861 von dem Gymnasiallehrer und Dichter Ernst Rudolf Neubauer gegründeten Lokalzeitung *Bukowina*. Vgl. Ion Lihaciu, *Czernowitz 1848−1918. Das kulturelle Leben einer Provinzmetropole*, Kaiserslautern und Mehlingen, Parthenon Verlag, 2012, S. 170−208.

[22] Philipp Menczel, *Trügerische Lösungen. Erlebnisse und Betrachtungen eines Österreichers*, Stuttgart/Berlin, Deutsche Verlags-Anstalt, S. 46. Menczel gründete 1903 die *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, die er bis zum Ersten Weltkrieg auch leitete.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gegend „sich zur selbstbewussten, gesellschaftlich führenden Kraft entwickeln konnten, […] ihre Bereitschaft zur Integration in den deutsch-österreichischen Staat“ ständig wachsen liessen, haben sich kulturell, aber auch politisch durch ihr Engagement (im Bunde mit den österreichischen Behörden) auf der deutsch-liberalen Seite die hiesige Vertretung der „deutschen Kulturnation“ und des „homo austriacus“ angeeignet.[23] Ihre entscheidende Beteiligung an den Pressegründungen der letzten vier Jahrzehnte vor dem 1. Weltkrieg einerseits und die massive Präsenz von Juden unter den in den Czernowitzer Zeitungsredaktionen tätigen Journalisten andererseits,[24] die eigentlich ein in Wien und anderen zentraleuropäischen Städten sozial begründetes Modell ihrer übereifrigen Mitwirkung an dem öffentlichen Raum reproduziert,[25] sollte gerade an der Peripherie des Reiches dafür sorgen, dass die habsburgische Staatsideologie auch diskursiv übertragen, verbreitet und durchgesetzt wird. Die erst jüngst erreichte volle Emanzipation setzte offensichtlich bei den Nachfahren jener „Ostjuden“ Galiziens und der Bukowina, die durch den kolonialen Druck der im Namen „josephinischer“ Aufklärung agierenden Behörden sich an die Erfordernisse einer vom „Westen“ her ertrotzten „Zivilisation“ anpassen mussten, jene Mechanismen im Gange, die Homi Bhabha als „Mimikry“ nannte: im Namen einer illusionären „deutsch-jüdischen Symbiose“, die ihnen eine gewisse Immunität gegen eine misstrauische Umgebung zu sichern schien, übten sich die an sich weiterhin Dominierten an dem Diskurs der Dominierenden, den sie zu simulieren lernten.[26] „Indem der post-aufklärerische bürgerliche Traum den kolonialen Zustand oder das koloniale Subjekt «normalisiert», entfernt er sich von seiner eigenen Sprache der Freiheit und produziert ein anderes Wissen seiner Normen“;[27] das Bewusstwerden der Differenz seitens der stellvertretenden Dominierten wird allerdings von der kolonisierenden Metropole strikt abgelehnt, wie die negative Haltung der Wiener Regierung gegenüber den Bemühungen, bei der Verabschiedung 1909 des neuen Wahlgesetztes für die Bukowina durch die Einführung eines nationaljüdischen Wahlkataster eine jüdische Nationalität de facto anerkennen zu lassen, zeigte.[28] Statt zu „re-präsentieren“, bleibt jedoch der vermeintlich „koloniale“ Diskurs der von Juden getragenen Czernowitzer deutschsprachigen Presse *volens nolens* – wie auch Bhabha aus seiner post-kolonialen Sicht festzustellen meint – in einem als-ob-Register, er „imitiert“ und „wiederholt“,[29] ohne dass die Spuren der „Unechtheit“ definitiv entfernt werden konnten:[30] die brutalen Angriffe seitens der nach 1900 immer

[23] Martin Broszat, *Von der Kulturnation zur Volksgruppe. Die nationale Stellung der Juden in der Bukowina im 19. und 20. Jahrhundert*, in „Historische Zeitschrift“, Bd. 200 (1965), S. 576, 579. Vgl. auch Andrei Corbea-Hoisie, *Czernowitzer Geschichten. Über eine städtische Kultur in Mittel(Ost)-Europa*, Wien/Köln/Weimar, Böhlau Verlag, 2002, S. 29−42.

[24] Andrei Corbea-Hoisie, *Politik, Presse und Literatur in Czernowitz 1890−1940. Kulturgeschichtliche und imagologische Studien*, Tübingen, Stauffenburg Verlag, 2013, S. 43−54, 93−110.

[25] Edith Walter, *Österreichische Tageszeitungen der Jahrhundertwende. Ideologischer Anspruch und ökonomische Erfordernisse*, Wien/Köln/Weimar, Böhlau Verlag, 1994.

[26] Andrei Corbea-Hoisie, *Czernowitzer Geschichten* (Anm. 23), S. 57 ff. Zum grundlegenden Verhältnis zwischen „Dominierenden“ und „Dominierten“ in der Soziologie Pierre Bourdieus vgl. u.a. Pierre Bourdieu, *La Distinction*, Paris, Minuit, 1982 (2. Aufl).

[27] Homi K. Bhabha, *Die Verortung der Kultur (Dt. Von Michael Schiffmann und Jürgen Freudl)*, Tübingen, Stauffenburg Verlag, 2007 (2. Aufl.), S. 127.

[28] John Leslie, *Der Ausgleich in der Bukowina von 1910. Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, in *Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung. Gerald Stourzh zum 60. Geburtstag*, Hrsg. von Emil Brix, Thomas Fröschl, Joseph Leidenfrost, Graz/Wien/Köln, Styria Verlag, 1991, S. 113−144.

[29] Homi K. Bhabha, *Die Verortung der Kultur* (Anm. 27), S. 129.

[30] Bhabha zitiert aus Sigmund Freuds Studie „Das Unbewusste“ (1915): „Ihre Herkunft bleibt das für ihr Schicksal Entscheidende. Man muss sie mit den Mischlingen menschlicher Rassen vergleichen, die im

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aktiveren antisemitischen Presse in der Bukowina, sei es in polnischer, rumänischer, ukrainischer oder deutscher Sprache[31] beharren nicht nur in der Entlarvung jüdischer Abstammung verschiedener Journalisten,[32] sondern sie erklären – nach einem schon in Wien und anderswo, sogar von Karl Kraus praktizierten Muster[33] – die deutschsprachig-liberalen Organe pauschal al „jüdisch", wobei auch die alte Behauptung rumänischer Nationalisten, die habsburgischen und die jüdischen Interessen an einer Entnationalisierung der Bukowina sich begegneten und ergänzten, nachdrücklich und regelmässig in die Welt gesetzt wurde.[34] Eine vorsichtige Abgrenzung von der loyalistischen Identifizierung mit der habsburgischen Politik und ihrem offiziellen Diskurs in Bezug auf die östlichen Reichsperipherien wurde erst von jenen deutschsprachigen Presseorganen durchgeführt, die die diskursive „Dissidenz" offen auf sich nahmen, d.h. sich zum „nationalen" Judentum, aber auch zur Sozialdemokratie bekannten.[35]

Die definitive Antwort hinsichtlich des angeblichen „kolonialen" Charakters der deutschsprachigen Presse der Bukowina kam letzten Endes von den Vorgängen, die der historischen Schwelle von November 1918 folgten, als die Provinz an das rumänische Königreich angeschlossen wurde.[36] Die Tatsache, dass das plötzliche Verschwinden des Bezugs der lokalen Pressekultur auf die einstige zentraleuropäische Metropole nicht zur umgehenden Einstellung der deutschsprachigen Periodika führte, liess erst recht auf ihre wesentliche, bisher hinter dem habsburgisch gefärbten Diskurs verborgenen Daseinsberechtigung hinweisen. Trotz erheblicher Verluste seines politischen „Kapitals" zugunsten der von den Vertretern der „Staatsnation" beanspruchten Prävalenz, zeigte sich das örtliche, mehrheitlich jüdische Bürgertum durchaus fähig, sich auf dem neu konfigurierten Bukowiner „Kräftefeld" zügig zu positionieren, indem es vor allem versuchte, seine Legitimität als daran beteiligten „Akteur" zu behaupten, wobei neben der Erhaltung des bisherigen vorrangigen Platzes im Geschäftsleben eine Art kompensatorischer Investition in die Bewahrung und Stärkung des eigenen kulturellen Gepräges

grossen und ganzen bereits den Weissen gleichen, ihr farbige Abkunft aber durch den einen oder anderen auffälligen Zug verraten und darum von der Gesellschaft ausgeschlossen bleiben und keines der Vorrechte der Weissen geniessen." *Ebd*., S. 132.

[31] Im letzten Fall handelt es sich um eine nach 1900 wachsende Zahl von im Namen der „christlichen" Deutschen herausgegebenen Periodika deutschnationaler oder christlich-sozialer Inspiration.

[32] Ein eklatantes Beispiel für die systematische Hetze gegen die angeblich von Juden kontrollierte Czernowitzer Presse lieferte die deutschsprachige Zeitschrift *Die Wahrheit*, die zwischen 1907−1914 von dem Kreis um den Reichsrats- und Landtagsabgeordneten Aurel Onciul, der von einer übernationalen christlich-sozialen und antisemitischen Partei in der Bukowina träumte, herausgegeben wurde. Vgl. Andrei Corbea-Hoisie, *„Wie die Juden Gewalt schreien": Aurel Onciul und die antisemitische Wende in der Bukowiner Öffentlichkeit nach 1907*, in „East Central Europe", Nr. 39 (2012), S. 13−60.

[33] Vgl. u. a. Dietmar Gotschnigg, *Die Fackel ind wunde Herz. Kraus über Heine. Eine Erledigung?*, Wien, Passagen Verlag, 2000.

[34] Zu den propagandistischen Klischees, die öfters Fragmente aus Schriften von prominenten Vertretern des rumänischen Nationalismus von Mihai Eminescu bis Nicolae Iorga zitierten, vgl. Andrei Corbea-Hoisie, *Czernowitzer Geschichten* (Anm. 23), S. 89−116.

[35] Vgl. Francisca Solomon, *Sprache und Identität. Zu den theoretischen und typologischen Dimensionen der „jüdischen Presse" in Galizien und in der Bukowina in der Habsburger Zeit*, in *Zeitungsstadt Czernowitz. Studien zur Geschichte der deutschsprachigen Presse in der Bukowina 1848−1940*, Hrsg. von Andrei Corbea-Hoisie, Ion Lihaciu, Markus Winkler, Kaiserslautern und Mehlingen, Parthenon Verlag, 2014, S. 53−68.

[36] Vgl. u. a. Erich Prokopowitsch, *Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1959; Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994; Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918−1944*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

massgeblich dazu wirken sollte[37]. Die unleugbare Blüte der deutschsprachigen Presse der Bukowina zwischen 1918−1940[38] illustriert unmissverständlich diese langfristige Strategie, ein „Widerstands"-Vermögen seitens der traditionellen urbanen Schichten der Provinz auch dadurch zu signalisieren, indem man der „offiziellen" Öffentlichkeit eine parallele „Szene" der „Dominierten" mit deren konkurrierenden thematischen Agenda gegenüberstellte. Dass diese Alternative zum rumänischnationalen Diskurs, der sich nicht selten alter Ressentiments und (inklusive antisemitischer) Klischees bediente, auf die „Kultursprache" Deutsch rekurrierte, sollte weniger habsburgische Nostalgien als ihre selbständige Verankerung in einem (zentral)europäisch geformten geistigen „Raum" andeuten, aus dem sich der Glaube an einen von nationalistischen Vorurteilen freien, demokratisch liberalen „Kosmopolitismus" herausfiltern liess.

Die „Demarkation" zwischen abgesonderten Öffentlichkeitssphären war schon im November 1918 gezogen[39], da in jenem Augenblick zwei unvereinbare Auffassungen der künftigen Machtverhältnisse in der Bukowina kollidierten: einerseits eine sich selbst als national definierende Staatsgewalt, die sich nicht scheute, von der unverblümten Rhetorik des traditionellen rumänischen Nationalismus Gebrauch zu machen, und andererseits ein auf dem festen Glauben an die eigenen Rechte, inklusive an die Legitimität ihrer autonomen sprachlich-kulturellen Identität errichtetes Selbstbewusstsein jener kaum zu verdrängenden Träger der kapitalistischen ökonomisch-sozialen Grundlage der Region. Trotz der allgemeinen Tendenz, nach dem 1. Weltkrieg die rumänische „Leitkultur" in allen öffentlichen Bereichen der angeschlossenen Provinzen durchzupeitschen, wurde jedoch das Prinzip der Pressefreiheit und damit das Recht „privater" Personen, Periodika in anderen Sprachen als der rumänischen zu veröffentlichen, nicht in Frage gestellt. Der stillschweigende Ausgleich, aufgrund dessen man den „kosmopoliten" urbanen Schichten als Gegenleistung für die passive Anpassung an die Regelungen der „nationalstaatlichen" Nachkriegsordnung politische und besonders kulturelle Freiräume gewährte, bestimmte in letzter Instanz auch eine Art *modus vivendi*-Grenze, die in den gegebenen Bedingungen von den beiden Seiten, sei es offensiv oder defensiv, nicht überschritten werden sollte. Das fragile Gleichgewicht

[37] Vgl. u. a. Pierre Bourdieu, *Les régles de l'art. Genèse et structure du champ littèraire*, Paris, Seuil, 1992. Zur Anwendung dessen Theorie der Konversion verschiedener Arten des symbolischen Kapitals im Falle der deutschsprachigen Kultur der Bukowina an der Schwelle des Jahres 1918 vgl. Andrei Corbea, *Sprach- und Raumgrenzen als Komponenten der kulturellen Produktivität*, in *Kulturlandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918*, Hrsg. von Andrei Corbea und Michael Astner, Iași/Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"/Hartung-Gorre Verlag, 1990, S. 7−17; Andrei Corbea-Hoisie, *Czernowitzer Geschichten* (Anm. 23), S. 169 f.

[38] Ausser der *Czernowitzer Deutschen Tagespost*, die von den Kreisen der ehemaligen Verbände der „christlichen Deutschen" gegründet und gesteuert wurde, setzten die wichtigsten deutschsprachigen Presseorgane des Nachkriegs-Czernowitz' journalistische Vorkriegs-Unternehmen fort, die den jüdischen Stadtbewohnern, aus denen sich meist auch ihre Leserschaft rekrutierte, nahe standen; darin kamen – von der großbürgerlichen, 1903 gegründeten, jetzt hauptsächlich informativen *Czernowitzer Allgemeinen Zeitung* über der mittelständischen, geistig gehobenen *Czernowitzer Morgenblatt* bis zur populären jüdischnationalen *Das Volk*, die zeitweilig Anfang der 20er Jahre erschienen war, zum sozialdemokratischen *Vorwärts*, zur zionistischen *Ostjüdischen Zeitung* oder zu den linksgerichteten *Der Tag* und *Czernowitzer Tagblatt* – die unterschiedlichsten ideologischen Richtungen zur Sprache, was dazu führte, dass die Blätter über ein in der Regel loyales, entsprechend seinen ideologischen Differenzen dennoch aufgespaltenes Publikum verfügten, bei dem man jedenfalls sicher sein konnte, dass es nicht zu der Czernowitzer oder auch Bukarester rumänischsprachigen Presse abwandern würde.

[39] Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina* (Anm. 36), S. 144 ff. Vgl. auch Irina Livezeanu, *Cultural politics in Greater Romania. Regionalism, nation building & ethnic struggle. 1918−1930*, Ithaca, Cornell University Press, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

begann erst nach 1933 zu bröckeln, da die wachsende, von den Folgen der Wirtschaftskrise angestiftete Einflussnahme der rumänischen faschistoiden Parteien, aber auch die von der Machtergreifung Hitlers inspirierte antisemitische Welle in ganz Europa die Widerstandskraft der ohnehin wegen der schwellenden Isolation weitgehend erschöpften deutschsprachig-bürgerlichen Enklave um Czernowitz erheblich schwächten. Vier Jahre später verbot eine xenophobe Regierung im ganzen Land Zeitungen, die vermeintlich von „Juden" gesteuert waren – darunter auch alle Czernowitzer Blätter deutscher Sprache; als diese Regierung kurz danach gestürzt war, durften in Czernowitz nur das *Morgenblatt* und die *Allgemeine Zeitung* wieder erscheinen, aber diesmal als zweisprachige deutsch-rumänische Zeitungen.[40] Die hiesigen bürgerlich-jüdischen Kreise, die ihr Publikum bildeten, verharrten jedoch kurz vor dem von Deutschland ausgelösten Krieg immer noch in der autistischen Einbildung des „Glaubens" an einer „Kultur"-Idee[41], in der die Deutschsprachigkeit von dem eigenen identitären und sozialen Selbstwertgefühl untrennbar zu sein schien.[42] Im Juni 1940, als die Sowjets die Nordbukowina und Czernowitz besetzten, gab es davon nichts mehr zu retten; damit endete abrupt und definitiv auch die Geschichte der deutschsprachigen Presse in der Bukowina.

THE GERMAN-SPEAKING NEWSPAPERS IN CZERNOWITZ/CERNĂUȚI BEFORE AND AFTER THE FIRST WORLD WAR
(Summary)

Keywords: Bukovina, Habsburg Monarchy, press, German language, Jews.

The study aims to briefly review the evolution of the German-speaking press from Bukovina before and after 1918, trying to answer the question if this could be considered or not an emanation of a "colonial" reality in the province annexed after 1774 to the Habsburg Empire and reincorporated with Romania after the First World War. The theoretical perspective offered by the *postcolonial studies* displays here certain nuances due to an almost unique specificity (not only quantitative but also qualitative) of the phenomenon in Central-European context.

[40] Vgl. Ioana Rostos, *Czernowitzer Morgenblatt. Eine Monographie*, Editura Universității Suceava, 2008; Iulia Zup, *Gesetz und Zensur. Die Zweisprachige Erscheinungsperiode der Czernowitzer Allgemeine Zeitung/Ziarul pentru toți*, in *Zeitungsstadt Czernowitz* (Anm. 35), S. 231−256.

[41] Marianne Hirsch und Leo Spitzer assoziieren dies mit einer gewissen „Idee von Czernowitz". Vgl. Marianne Hirsch, Leo Spitzer, *Ghosts of home. The afterlife of Czernowitz in Jewish Memory*, Berkeley, University of California Press, 2010, S. 72 ff.

[42] Eine tragische Geschichte aus Transnistrien, die Alfred Kittner in seinen Memoiren erzählt, führt auf jene grundsätzliche Selbsttäuschung zurück, aus der sich die Grundhaltung der deutschsprachig-jüdischen Bukowiner Bourgeoisie – und ihrer öffentlichen „Sprachröhre" – nährte, sich gegenüber der als „halbasiatisch" empfundenen neuen rumänischen Herrschaft nach dem 1. Weltkrieg auf den Glauben an der aufgeklärten deutsch-jüdischen „Kultursymbiose" zu berufen. Es handelt sich um das Schicksal eines der bedeutensten „Meinungsmacher" der Czernowitzer Presse vor und besonders nach 1918: Julius Weber, der Gründer und Herausgeber des *Czernowitzer Morgenblatts* bis 1940, wurde 1942 im Auftrag der rumänischen Behörden in den Lager „Cariera de piatră" (Steinbruch) am Ufer des Bugs verschleppt und sollte eines Tages wie die anderen Insassen des Lagers von einer Gruppe deutscher Offizieren gemustert werden, die sich Arbeitskräfte für das deutsch verwaltete Gebiet über den Fluss aussuchten. Während die meisten Internierten, die wussten, dass diese Selektion auch den sicheren Weg in den Tod bedeuten konnte, sich davon zu entziehen versuchten, war Weber überzeugt, „dass es bei den Deutschen besser zugehen würde als hier, weil dort alles besser organisiert sei", so dass er sich gar nicht vor dem Verschicktwerden drückte. „Im Gegenteil, er warf sich im Gala – er hatte einen dunklen Anzug mit in seinem Gepäck – und erschien in seiner Gruppe recht elegant aussehend. Man erzählte uns später, dass er wie ein Affe auf das Lastauto stieg. Er wurde jedoch auf dem Wege ermordet, vermutlich, weil er dann nach dem Absteigen nicht mit den anderen Schritt halten konnte". *Apud* Alfred Kittner, *Erinnerungen 1906−1991*, Aachen, Rimbaud Verlag, 1996, S. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ION LIHACIU[*]

REPERE ALE „CÂMPULUI CULTURAL" DE LIMBĂ GERMANĂ DIN BUCOVINA

În articolul de față ne-am propus să oferim unele repere în formarea unui „câmp cultural" de limbă germană situat la marginea Imperiului Austro-Ungar şi să ilustrăm, în urma unei abordări diacronice a temei, evoluţia acestui „câmp cultural" şi, implicit, transformarea oraşului Cernăuţi într-o „metropolă de provincie" austriacă. Pentru a atinge ţelul propus, nu am încercat să consolidăm prin intermediul exemplelor „misiunea austriacă din est", deoarece, din perspectiva actuală, un astfel de demers ar fi superfluu din mai multe motive: folosirea limbii germane de către diferitele naţionalităţi conlocuitoare nu doar ca limbă oficială, ci şi ca limbă de comunicare, istoria de aproape un secol a teatrului de limbă germană din Cernăuţi, operele literare scrise în limba germană, presa de limbă germană, convieţuirea relativ paşnică – în comparaţie cu alte provincii ale monarhiei – dintre diferitele comunităţi ce compuneau o societate pluriculturală; toate acestea reprezintă – fie şi numai într-o simplă enumerare – o demonstraţie a reuşitei *sui generis* a „misiunii austriece din est".

Pe baza unor repere ale diverselor domenii parţiale ale „câmpului cultural" (teatru, artă, literatură şi muzică), inclusiv ale relaţiilor dintre diferiţii „actori" (poeţi, editori de ziare şi reviste, directori de teatru, artişti, susţinători financiari ş.a.), se poate reda o imagine a realităţilor culturale pe care le presupune crearea şi dezvoltarea unui „câmp cultural", precum şi a împrejurărilor care au contribuit la o asemenea apariţie în spaţiul investigat.

Deoarece „creaţia artistică nu este un proces pur individual, ci o coroborare de situaţii, de actori şi date structurale"[1], am preferat ca şi din punct de vedere conceptual (nu doar terminologic) să apelăm la accepţia dată de Pierre Bourdieu „câmpului", definit ca un „spaţiu social" în care sunt ordonaţi diferiţii actori care au contribuit la apariţia unei opere culturale[2]. Din acest punct de vedere, „câmpul" reprezintă şi o alternativă pe care am preferat-o pentru că favorizează transgresarea graniţelor dintre analiza internă şi cea externă (socială, istorică) a unei opere culturale şi oferă posibilitatea de a întreprinde o analiză diacronică a scenei culturale din Bucovina. „Câmpul literar" reprezintă, asemenea celui „cultural" (căruia, de altfel, îi este subordonat), un

[*] Conf. univ. dr., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

[1] Joseph Jurt, *Die Theorie des literarischen Feldes*, în idem, *Das literarische Feld. Das Konzept Pierre Bourdieus in Theorie und Praxis*, Darmstadt, 1995, p. 82.

[2] Pierre Bourdieu, *Das literarische Feld*, în Louis Pinto, Franz Schultheis (coord.), *Streifzüge durch das literarische Feld*, Konstanz, 1997, p. 34.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LIII, 2016, p. 359−367

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

câmp de forţe[3], în cadrul căruia actorul încearcă să-şi câştige o poziţie, iar forţa fiecăruia este dată de puterea pe care i-o conferă „capitalul simbolic" de care se bucură în rândul semenilor săi. „Capital simbolic" este o sintagmă terminologică folosită de Bourdieu ca un echivalent pentru prestigiul pe care i-l conferă unui actor poziţia cucerită în cadrul câmpului literar în care activează[4], prestigiu care poate fi determinat de rolul în comunitatea socială, influenţa financiară sau faima dobândită în urma publicării unor opere literare.

Împrejurările care au favorizat apariţia unui „câmp cultural" pe teritoriul Bucovinei, legăturile şi relaţiile dintre „actori", precum şi coroborarea diferitelor situaţii istorice, sociale, politice şi economice caracteristice pentru dezvoltarea în timp a spaţiului cultural cernăuţean vor fi prezentate şi examinate succint, pe baza exemplificărilor care urmează.

Prima condiţie care trebuie îndeplinită pentru a putea vorbi despre un „câmp cultural" de limbă germană este folosirea acestei limbi pe scară largă. În anul 1775, când Bucovina a revenit, în urma războiului ruso-turc, Imperiului Habsburgic, populaţia majoritară era formată din români şi ruteni. Unul din elementele definitorii ale perioadei se referă la faptul că, după administraţia militară, învăţătorilor le-a revenit o misiune specială, care a constat în crearea unei reţele de şcoli de limbă germană, prin intermediul căreia copiii aparţinând diverselor comunităţi lingvistice de pe teritoriul bucovinean – armeni, evrei, huţuli, polonezi, români, ruteni ş.a. – au avut posibilitatea să înveţe limba germană. De altfel, unul din dezideratele reformelor iniţiate de curentul iozefinist[5] viza folosirea limbii germane nu doar ca limbă oficială (a administraţiei) în provinciile anexate, ci şi ca limbă de comunicare între membrii diferitelor naţionalităţi. Prin intermediul unui număr destul de mare de învăţători de limbă germană şi de funcţionari şcolari trimişi în Bucovina, s-a reuşit, în scurt timp, crearea unei reţele de şcoli primare foarte dense, astfel încât în anul 1808 a fost inaugurat, la Cernăuţi, primul gimnaziu. Odată atins acest deziderat, a fost întrunită condiţia *sine qua non* a existenţei unui „câmp cultural" de limbă germană.

Până la 1848 se poate vorbi doar de iniţiative private care au putut conduce la conturarea unui „câmp cultural". Tiparul, teatrul, muzica, viaţa literară, corespondenţele cu privire la evenimente culturale ş.a. se află într-o strânsă legătură cu urbanizarea, sistemul educaţional şi „îmburghezirea" oraşului Cernăuţi, motiv pentru care nu se poate discuta de existenţa unui „câmp cultural bucovinean", în adevăratul sens al cuvântului, până la jumătatea secolului al XIX-lea.

Până în anii treizeci ai secolului al XIX-lea, receptarea în centrul monarhiei a diferitelor aspecte legate de Cernăuţi era făcută doar prin intermediul articolelor apărute în „Österreichische Vaterländische Blätter". Semnatarii articolelor referitoare la Bucovina erau funcţionari de la centru, trimişi pentru a evalua realităţile cu privire la nou anexata provincie care lega estul Galiţiei şi nordul Transilvaniei. Conform profilului revistei, respectivele articole reprezentau, în principiu, descrieri din punct de vedere geografic şi demografic sau conţineau informaţii cu privire la bogăţiile naturale ale provinciei[6].

---

[3] *Ibidem*, p. 35.

[4] Idem, *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*, în R. Kreckel (coord.), *Soziale Ungleicheit, Soziale Welt*, Sonderband II, Göttingen, 1983, p. 183 ş.u.

[5] Pentru detalii, vezi Mihai-Ştefan Ceauşu, *Bucovina habsburgică de la anexare la congresul de la Viena*, Iaşi, 1998.

[6] Ion Lihaciu, *Das Bild der Bukowina anhand von Belegen aus zwei Wiener Presseorganen*, în Andrei Corbea-Hoisie, George Guţu şi Martin A. Hainz (coord.), *Stundenwechsel. Neue Perspektiven zu Alfred Margul-Sperber, Rose Ausländer, Paul Celan und Immanuel Weißglas*, Bucureşti/Iaşi/Konstanz, 2002, p. 328−339.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dată fiind lipsa unor publicaţii locale în care s-ar fi putut tipări primele încercări de creaţie literară în limba germană ale bucovinenilor, aceştia s-au văzut nevoiţi a publica în periodice tipărite în afara provinciei, îndeosebi la Lvov, Graz şi Viena. În paginile revistelor din aceste centre au apărut şi primele corespondenţe din Cernăuţi referitoare la viaţa culturală a oraşului, în care erau prezentate cronici de teatru şi de concerte, evenimente de natură literară, precum organizarea unei serate literare în care poetul şi jurnalistul vienez M. G. Saphir a citit din opera sa în faţa publicului cernăuţean. Printre cei ale căror corespondenţe (cu privire la viaţa culturală a oraşului Cernăuţi) au fost găzduite în revistele de cultură din Viena sau Lvov se evidenţiază Leon Gerbel − care utiliza numele *Leon Leberg*, Franz Adolf Wickenhauser, Adolph Raphael Hadler − care folosea pseudonimul *A. R. Herald*, sau Johann Capistran Klemsch − care publica sub semnăturile *K. Schlem*, *Kapadox* sau *J. Ox*. Aceştia sunt şi semnatarii primelor texte literare de limbă germană (poezii, povestiri, schiţe şi nuvele) tipărite în reviste de literatură din Lvov. De menţionat este faptul că cei enumeraţi mai sus nu erau originari din Bucovina, ci s-au stabilit aici, adică în provincia în care au fost trimişi ca funcţionari. Lor li se alătură tineri bucovineni precum Ludwig Adolf Staufe-Simiginowicz, Moritz Amster sau Rudolf Oswald Waldburg, care reuşesc să-şi publice primele creaţii literare în reviste de literatură din Graz, Innsbruck sau Viena. Aceste încercări individuale aparţinând, pe de o parte, funcţionarilor austrieci stabiliţi în Bucovina şi, pe de altă parte, tinerilor bucovineni, de a pătrunde pe scena culturală şi literară de limbă germană a Imperiului Habsburgic sunt caracteristice pentru perioada de până la mijlocul secolului al XIX-lea şi, implicit, pentru începuturile vieţii culturale din Cernăuţi.

Apariţia la Cernăuţi a primei tipărituri cu caracter literar este strâns legată de cea dintâi iniţiativă comună a funcţionarilor austrieci şi a tineretului bucovinean, care a avut ca punct de plecare înfiinţarea unei biblioteci în anul 1852[7]. Cu această ocazie, tânărul Ludwig Adolf Staufe-Simiginowicz a reuşit să adune în jurul său mai mulţi poeţi bucovineni şi din alte provincii ale imperiului şi să editeze un volum de poezie[8], tipărit la Viena, în care nume sonore ale liricii austriece precum Josef Blumenfeld, Cajetan Cerri, Alexander Medis, Johannes Nordman, Alexander Patuzzi, Adolf Pichler, Franz Sartori, L. I. Semlitsch, Ignanz Zingerle şi-au publicat creaţiile literare alături de tineri poeţi bucovineni ca Ludwig Adolf Staufe-Simiginowicz, Johann Baptist Klemsch sau Ernst Rudolf Neubauer.

Acelaşi L. A. Staufe-Simiginowicz, revenit de la studiile pe care le încheiase la Viena, a reuşit să-l determine pe singurul tipograf din Bucovina, Johann Eckhardt, să tipărească, începând din anul 1856, un supliment literar (care varia între 20 şi 48 de pagini) la calendarul pe care acesta îl edita anual. Suplimentul literar, care a apărut timp de patru ani sub numele de *Familienblätter*, a găzduit debutul a numeroşi poeţi de limbă germană din Bucovina, Staufe-Simiginowicz consolidându-şi astfel poziţia de principal „actor" în peisajul cultural al oraşului Cernăuţi la jumătatea secolului al XIX-lea, perioadă care coincide cu începuturile şi, deci, cu conturarea unui „câmp literar şi cultural" de limbă germană în Bucovina. De menţionat este şi faptul că, în această perioadă, a cunoscut o dezvoltare atât viaţa muzicală[9] a oraşului (se organizau tot mai

[7] Karl Reifenkugel, *Die Bukowiner Landesbibliothek und die k.k. Universitätsbibliothek in Czernowitz. Geschichte und Statistik*, Czernowitz, 1885.

[8] Ludwig Adolf Staufe (ed.), *Album neuester Dichtungen. Zu Gunsten der Bukowiner Landes-Bibliothek*, Wien, Carl Gerold & Sohn, 1852.

[9] Cu privire la istoria muzicii în Bucovina, vezi Andreas Mikulicz, *Die Musik in der Bukowina vor der Gründung des Vereins zur Förderung der Tonkunst 1775−1862*, Czernowitz, 1903; Stefan Stefanowicz, *Das*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

frecvent serate muzicale la care, pe lângă invitaţi din alte regiuni, concertau şi tineri bucovineni), cât şi viaţa teatrală. În afara spectacolelor oferite de trupele ambulante, trebuie precizat că la Cernăuţi s-a înfiinţat o direcţiune teatrală care angaja, pentru anumite sezoane, fie actori deja afirmaţi pe scenele de pe teritoriul monarhiei, fie debutanţi; ca sală de spectacol era folosită ori sala mare a Hotelului Moldavie, ori una dintre sălile de bal aparţinând diferiţilor negustori sau latifundiari influenţi[10].

Anul 1862 are o importanţă deosebită în istoria culturală a Bucovinei, deoarece marchează atât apariţia primului ziar de limbă germană[11], cât şi publicarea primei reviste cu caracter literar la Cernăuţi. Ambele organe de presă erau editate de profesorul de literatură germană de la gimnaziul din Cernăuţi, Ernst Rudolf Neubauer[12], care, în afară de faptul că preda marii clasici ai literaturii germane şi ai literaturii austriece, îşi îndemna elevii să încerce să scrie literatură, cele mai bune creaţii fiind publicate ori în foiletonul ziarului „Bukowina", ori în paginile suplimentului săptămânal cu caracter literar, „Sonntagsblatt der Bukowina". Printre cei care au debutat sub directa îndrumare a lui Neubauer se numără Karl Emil Franzos[13], Josef Kunz, Heinrich Bresnitz, Moritz Beill, mai târziu foarte cunoscutul poet ucrainean O. I. Fedkowicz sau Iancu Lupul, fratele lui Teodor Lupul, unul dintre puţinii români care au ajuns în cea mai înaltă funcţie administrativă a provinciei, aceea de căpitan al ţării (Landeshauptmann)[14]. Cele două organe de presă editate de Neubauer constituie pentru cercetătorul de azi şi una din principalele surse de informare cu privire la viaţa culturală a provinciei, aici apărând cronici de teatru şi concerte, ştiri cu privire la evenimente culturale, recenzii ale unor

---

Musikleben in der Bukowina, în Franz Lang (ed.), *Buchenland. Hundertfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina*, München, 1961, p. 487−508, precum şi Emil Satco, *Muzica în Bucovina*, Suceava, 1981.

[10] Cu privire la istoria teatrului de limbă germană la Cernăuţi, vezi studiile lui Georg Drozdowski, *Zur Geschichte des Theaters in der Bukowina*, în Franz Lang (ed.), *op. cit.*, München, 1961, p. 451−472; Horst Fassel, *Das Czernowitzer Deutsche Theater; Stationen einer Entwicklung*, în „Südostdeutsches Archiv", vol. 36/37, 1993/1994, München, p. 121−161, precum şi studiul nostru *Zur Geschichte des deutschen Theaters in Czernowitz*, în Cecile Cordon şi Helmut Kusdat (coord.), *An den Ränder Zeiten. Czernowitz und die Bukowina. Geschichte − Literatur − Verfolgung – Exil*, Wien, 2002, p. 71−87.

[11] Între 16 octombrie 1848 şi 2 octombrie 1850 apăruse periodicul bilingv român-german *Bucovina. Gazeta românească pentru politică, religie şi literatură – Romanische Zeitung für Politik, Kirche und Literatur*, însă acesta nu şi-a propus a fi un organ de propagandă a culturii germane bucovinene ci, mai degrabă, un mijlocitor între cele două culturi. Într-o adresă trimisă noii administraţii din Cernăuţi, George Hurmuzachi anunţa că, prin intermediul *B.*, „şi-a pus în gând să rezolve o chestiune de însemnătate superioară care consistă în tendinţa de a mijloci o influenţare spirituală reciprocă între Nemţi şi Români, pe de o parte aducând la cunoştinţa publicului german situaţia politică, socială şi literară a numerosului popor român, care la toate ocaziile rămase credincios guvernului cezaro-crăesc, pe de altă parte atrăgând pe acesta înspre cultura germană". Vezi Theodor Bălan, *Die Geschichte des deutschen Theaters in der Bukowina 1825−1877*, manuscris (64 de pagini), păstrat la Arhivele Statului Bucureşti, fond Teodor Bălan; aici, p. 24, Anexa XXII. În proporţie de peste 90 la sută, articolele apar în ambele limbi. O analiză atentă demonstrează faptul că „articolele furnisate de redacţie au fost scrise în nemţeşte şi traduse în româneşte. […] Textul german este foarte elegant şi foarte frumos, stilul este acelaş, pe când la textul românesc constatăm mai multe feliuri de a scrie, observăm oscilări între dialectul moldovenesc, uzitat în Bucovina şi limba pumnulistă" (Th. Bălan, *op. cit.*, p. 12). Având în vedere coerenţa stilistică a transpunerilor în limba germană a acestor corespondenţe, se poate presupune că, pe toată perioada de apariţie a săptămânalului, traducătorii în limba germană au fost George şi Alexandru Hurmuzachi.

[12] Cu privire la importanţa lui E. R. Neubauer în viaţa culturală bucovineană, vezi, de exemplu: Alfred Klug, *Ernst Rudolf Neubauer als Dichter und Schriftsteller*, în *SODF*, 4/1939, p. 601−642 şi 887−940.

[13] Pentru o prezentare amplă a biografiei lui Karl Emil Franzos, precum şi a parcursului său literar, vezi Andrei Corbea-Hoisie, *Bürger Franzos*, în „Arcadia", Berlin, Bd. 35, Heft 2 (2000), p. 295−317.

[14] Cu privire la viaţa politică din Bucovina, vezi Mihai-Ştefan Ceauşu, *Parlamentarism, partide şi elită politică în Bucovina Habsburgică (1848−1918). Contribuţii la istoria parlamentarismului în spaţiul central-est european*, Iaşi, Editura Junimea, 2004.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

creaţii beletristice aparţinând autorilor bucovineni şi alte informaţii de larg interes cu privire la activitatea culturală a Bucovinei.

Perioada 1864−1875 (anul înfiinţării universităţii[15]) este caracterizată de apariţia a nu mai puţin de patru antologii de literatură germană la Cernăuţi[16], antologii în care, pe de o parte, figurează scriitorii amintiţi mai sus şi, pe de altă parte, debutează încă alţi aproape 30 de scriitori de limbă germană din Bucovina; tot aici au publicat şi mari nume ale literaturii austriece contemporane, precum: Eduard Bauernfeld, Ludwig Bowitsch, Marie von Ebner Eschenbach, Franz Grillparzer, Hieronymus Lorm ş.a.

În aceeaşi perioadă sunt publicate câteva volume de autor, cum sunt cele ale lui Isidor Friedrich Sauerquell, Hans Jaksch sau Johann Kaufmann, care se adaugă celor semnate de Staufe-Simiginowicz, Klemsch şi Neubauer[17].

Între tentativele de înfiinţare a unor reviste literare – fără a lua în considerare suplimentele anuale care însoţeau almanahurile şi antologiile – putem menţiona, în primul rând, eforturile depuse în acest sens de Heinrich Nadler, Isidor Sauerquell şi Richard Strele. Astfel, în 1873, în publicaţia „Bukowiner Hausblätter"[18], al cărei redactor şi editor era Heinrich Nadler, au fost introduse secţiuni culturale, constând în rubrici speciale destinate publicării de texte literare. Isidor Sauerquell, care debutase în 1865 cu un volum de versuri[19], a editat împreună cu Richard Strele, în 1875, periodicul lunar „Bukowinaer Unterhaltungsblätter"[20], a cărui apariţie a fost însă sistată după numai patru luni. Există mai multe motive pe seama cărora poate fi pus eşecul acestor iniţiative: pe de o parte, absenţa, la acea vreme, a unei personalităţi de excepţie, care să fi avut capacitatea de a-i polariza în jurul său pe poeţii bucovineni; pe de altă parte, situaţia pecuniară precară a editorilor, care nu-şi permiteau finanţarea pe termen lung a unor astfel de proiecte. Concurenţa din partea ziarelor s-ar putea constitui într-un alt motiv al acestui eşec: în special cotidianul „Czernowizter Zeitung", care apărea sub îndrumarea lui Anton Zachar şi care, datorită caracterului său oficios, avea asigurat un număr mare de cumpărători şi beneficia frecvent de subvenţii, rezerva în contul foiletonului – chiar dacă foarte rar – spaţiu pentru poezie şi proză[21].

---

[15] Cu privire la istoria Universităţii din Cernăuţi, vezi Erich Prokopowitsch, *Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz (Bukowina − Buchenland*), Clausthal-Zellerfeld, 1955 şi Rudolf Wagner (coord.), *Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten − Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875*, München, 1975.

[16] Wilhelm Cappileri (ed.), *Buchenblätter. Dichtung aus der Bukowina*, Czernowitz, Druck und Verlag von Rudolf Eckhardt, 1864; Karl Emil Franzos (ed.), *Buchenblätter. Jahrbuch für deutsche Literaturbestrebungen in der Bukowina*, I. Jahrgang, Czernowitz, Druck und Verlag I. Buchowiecki & Comp., 1870; Johann Georg Obrist (ed.), *Buchenblätter. Jahrbuch für deutsche Literaturbestrebungen in der Bukowina*, II. Jahrgang, Czernowitz, Eckhardt, 1871; Moritz Amster und Ludwig Adolf Staufe (ed.), *Poetisches Gedenkbuch*; *Festgeschenk zur Feier des hundertjährigen Jubiläums der Vereinigung des Herzogtums Bukowina mit dem österreichischen Kaiserstaate und der Inauguration der Universität in Czenowitz*, Czernowitz, Druckerei Eckhardt, 1875.

[17] Pentru detalii, vezi Ion Lihaciu, *Czernowitz 1848−1918. Das kulturelle Leben einer Provinz-metropole*, Kaiserslautern, Parthenon-Verlag, 2012.

[18] Heinrich Nadler (ed.), „Bukowiner Hausblätter", Cernăuţi, 1873; după Erich Prokopowitsch, *Die Entwicklung des Pressewesens in der Bukowina*, Viena, 1962, p. 44.

[19] Js. [Isidor] Friedrich Sauerquell, *Aus meinen Gärtchen. Lieder und Gedichte*, Cernăuţi, 1865.

[20] Isidor Sauerquell şi Richard Strele (ed.), „Bukowinaer Unterhaltungsblätter", Monatsschrift, Cernăuţi, 8.IX−22.XII.1875.

[21] În condiţiile în care nu sunt atestate încercări asemănătoare de a edita pe termen scurt reviste precum cea a lui Sauerquell şi Strele, nu poate fi trecut cu vederea nici faptul că, până în prezent, catalogul realizat de Erich Prokopowitsch (1962) reprezintă prima inventariere a periodicelor de limbă germană apărute în Bucovina. Volumul Andrei Corbea-Hoişie, Ion Lihaciu, Markus Winkler (ed.), *Prolegomene la un dicţionar al*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dat fiind faptul că aceste reviste nu au reuşit să supravieţuiască decât pentru scurt timp, până în 1890 principalul loc unde puteau fi publicate texte literare era foiletonul gazetelor apărute la Cernăuţi, care găzduiau în rubrici speciale cronici cu privire la evenimentele teatrale şi muzicale.

Primul care a reuşit să impună proiectul unei reviste literare[22] a fost Oswald Isidor Nussbaum. Publicaţiile editate şi revizuite de el şi-au făcut apariţia pe scena culturală a Bucovinei la începutul anilor 1890, păstrându-şi mult timp renumele. Revista al cărei prim număr a apărut în luna ianuarie a anului 1890, chiar la editura patronată de Nussbaum, purta denumirea „Im Buchwald" (joc de cuvinte din: *Buch* [= carte], *Buchenwald* [= făget] şi *Buchenland*[23]). Periodicul cu apariţie bilunară cuprindea iniţial douăsprezece pagini, însă nu după mult timp a fost extins la şaisprezece, respectiv optsprezece pagini (în funcţie de ediţie). Tipărirea s-a realizat la început în tipografia lui Rudolf Eckhardt, care, din anul 1891, a fost preluată de către Hermann Czopp. Redacţia şi administraţia revistei se aflau în apropierea Teatrului, pe Elisabethplatz nr. 6, unde se presupune că ar fi fost chiar domiciliul lui Nussbaum. Subtitlul publicaţiei era „Belletristische Zeitschrift" [Revistă de beletristică], denumire care a fost schimbată, odată cu numărul treisprezece (1890), în „Illustrierte Zeitschrift" [Revistă ilustrată]. La debutul celui de-al treilea trimestru de apariţie, Nussbaum a publicat un comunicat al redacţiei, *An die Leser*! [Către cititori], anunţând că, „începând cu următorul număr, revista noastră va fi înzestrată cu ilustraţii […]. În ciuda începuturilor modeste, ne dorim să înregistrăm mereu progrese, până când vom reuşi să realizăm o operă literară care, prin cuvânt şi imagine, să fie demnă de a fi din Bucovina"[24].

Revista, legată sub formă de caiet, nu a fost chiar „modestă". O multitudine de rubrici, texte literare din cele mai variate (poezii, povestiri, nuvele, piese de teatru), prezentări de cărţi şi reviste, ştiri privind concerte şi spectacole de teatru, eseuri de popularizare a istoriei culturale din Bucovina, jurnale de modă, informaţii despre diferite asociaţii, felurite jocuri de perspicacitate, partituri muzicale publicate regulat, ilustraţii diverse dovedesc – chiar şi numai prin simpla enumerare – că se poate vorbi

presei de limbă germană din Bucovina istorică, 1848−1940, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2012, aduce completări importante, precum şi precizări asupra bibliotecilor unde pot fi consultate periodicele indexate în volum.

[22] Pe lângă periodicele de factură literară care au apărut până în anul 1890 în Bucovina, mai sunt de menţionat suplimentul literar „Familienblätter", editat de L. A. Staufe-Simiginowicz, care însoţea calendarul anual publicat de tipograful Eckhardt la sfârşitul anilor '50 (vezi Joseph P. Strelka, *Die bukowinaösterreichische Literatur von 1848 bis zur Gegenwart*, în idem, *Mitte, Mass und Mitgefühl*, Wien/Köln/Weimar, 1997) şi seria *Buchenblätter*, întemeiată de Karl Emil Franzos în 1870 şi continuată de Johann Georg Obrist în 1871. Subtitlul *Jahrbuch für deutsche Literaturbestrebungen in der Bukowina*, I. Jahrgang, respectiv II. Jahrgang, lasă să se întrevadă clar intenţia lui Franzos, asumată şi de Obrist, de a pune bazele unui anuar ce avea să publice creaţiile literare ale poeţilor bucovineni. Având în vedere faptul că, în anul 1864, Wilhelm Capilleri editase o antologie de texte literare cu titlul *Buchenblätter. Dichtung aus der Bukowina* şi că, în 1875, Moriz Amster şi Ludwig Adolf Staufe-Simiginowicz au editat antologia *Poetisches Gedenkbuch*, considerăm mai oportună încadrarea lor într-un ansamblu de antologii. Vezi, în acest sens, şi I. Lihaciu, *Die Zeit der literarischen Anthologien*, în idem, *Czernowitz 1848−1918*, p. 99−132. Demn de menţionat este faptul că mai mult de 60 de poeţi şi-au publicat textele literare în cele peste 600 de pagini ale celor patru antologii apărute la Cernăuţi (Capilleri − 1864, Franzos − 1870, Obrist − 1871 şi Amster & Simiginowicz − 1875).

[23] Denumirea germană a Bucovinei, care nu s-a păstrat, însă, odată cu trecerea timpului. Vezi şi studiul lui Theodor Gartner, *Bukowiner oder Bukowinaer? Eine kleine Wortgeschichte*, extras din „Bukowineer Nachrichten", Cernăuţi, 1891. Jurnalele de călătorie din prima jumătate a secolului al XIX-lea ofereau imaginea unui peisaj în care predominau pădurile de fag. Astăzi, termenul de „Buchenland" mai este folosit doar de emigranţii de origine germană din Bucovina.

[24] „Im Buchwald", nr. 12 (1890), p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

despre o revistă completă, distinctă în peisajul cultural existent la sfârşit de secol XIX şi început de secol XX. În baza „Secţiunii de corespondenţă" [„Korrespondenzteil"], de care răspundea redactorul-şef[25], se poate confirma ipoteza că revista avea o largă răspândire în cercul intelectualilor din Cernăuţi, bucurându-se totodată şi de un public din afara Bucovinei. Se presupune că acesta era format din cititori care fie erau de origine bucovineană, fie erau funcţionari care au locuit în zonă o anumită perioadă de timp. Nu trebuie subestimate implicaţiile financiare ale unui astfel de efort de difuzare. În afară de banii obţinuţi din vânzări şi din anunţurile publicitare, cheltuielile erau acoperite parţial şi graţie ajutorului primit de la „nobilii care se preocupă de problemele spirituale […] ale ţării". O privire de ansamblu asupra numerelor apărute pe parcursul primului trimestru dovedeşte faptul că anunţurile publicitare proveneau de la cafenele şi taverne, de la comercianţi de piane, de la librării şi magazine de muzică, farmacii, magazine de îmbrăcăminte, societăţi de asigurări şi alte întreprinderi mici şi mijlocii ale clasei burgheze. Se poate vorbi, prin urmare, de o planificare riguroasă a finanţării acestei reviste culturale. Anunţurile publicitare pentru cafenelele (considerate finanţatori indirecţi ai lumii literare) în care îşi dădeau întâlnire grupurile de intelectuali pentru diverse dezbateri, permit, în virtutea conţinutului unor texte apărute în revistă, o paralelă (chiar dacă puţin prea îndrăzneaţă) cu societatea Jung-Wien, în sensul unei „înfrăţiri a vieţii culturale şi literare cu viaţa de cafenea"[26]. Un *Café Griensteidl* sau un *Café Central* nu a existat în Cernăuţi, însă „un *Café-Restaurant Central* dotat **cu o excelentă bucătărie vieneză** [accentuare în original], o servire impecabilă şi preţuri moderate" îşi invita clienţii prin anunţuri publicitare periodice, ca şi *Café Corso* din Herrengasse, care promova „spaţii excelente de biliard, reviste politice şi de **beletristică în gamă largă** [accentuarea noastră]"[27]. Trebuie însă amintit faptul că industria literară cernăuţeană, marcată la finele secolului al XIX-lea de un tradiţionalism puternic, s-a aflat într-o totală opoziţie cu accentuatul avânt inovator al grupării „Jung-Wien".

În paginile publicaţiei bilunare au apărut numeroase texte ale oamenilor de litere bucovineni şi ale unor scriitori din afara provinciei (Viena, Praga, Lvov etc.), traduceri de texte literare din alte limbi, precum polona, ucraineana, româna etc., prezentări şi recenzii de carte, ştiri cu caracter cultural, ilustraţii şi peisaje executate de artişti bucovineni. Printre elementele de noutate aduse de revista „Im Buchwald" menţionăm, pe de o parte, tipărirea unor compoziţii muzicale ale compozitorilor bucovineni şi, pe de altă parte, publicarea de texte aparţinând unor autoare de limbă germană din Bucovina, ca Eugenie Jaroszynska, Cäcilie Sperling, Ida Barber, Mizzy Adam, Irma Sitarch, Viola von Mayen. Acestea deschid drumul autoarelor care vor publica literatură în limba germană fie în volum, fie în rubricile specializate ale ziarelor şi revistelor din Cernăuţi sau din afara Bucovinei, precum Marie Mischler, Ana Pawlitschek, Wilhelmine Mohr, Marie Czechowski-Peyersfeld, Regina Goldschläger, Eugenie Nussbaum-Schwarzfeld ş.a. O menţiune aparte i se cuvine Wilhelminei Mohr, care şi-a început cariera literară ca autoare de foiletoane pentru ziarele cernăuţene şi s-a implicat în mod activ în mişcarea feministă şi pentru drepturile copiilor şi tinerilor. Participarea sa la Congresul Femeilor din Viena i-a asigurat pe plan internaţional renumele pentru

[25] În absenţa lui Nussbaum din Cernăuţi, postul de redactor-şef îi revenea germanistului profesor universitar Josef Strobl.

[26] Vezi concluziile lui Alfred Zohner, în: Eduard Castle (ed.), *Deutsch-Österreichische Literatur-geschichte* […], Viena, 1934, vol. IV, în special p. 715 ş. u.

[27] Părţi din aceste anunţuri erau inserate regulat în „Im Buchenwald". Vezi, de exemplu, nr. 1 (1890), p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

angajamentul privind emanciparea femeilor, „Czernowitzer Allgemeine Zeitung" notând, în această privinţă: „Aşa cum am relatat deja, domnişoara Wilhelmine Mohr a participat anul acesta, la Viena, la Congresul pentru protecţia femeilor, cu tema «Protecţia drepturilor copilului», stârnind admiraţia delegaţiei germane care i-a propus, ca urmare, realizarea unui turneu de prelegeri prin Germania, în localităţi precum Berlin, Hamburg, Dresda, Frankfurt, Magdeburg etc."[28] Wilhelmine Mohr a fost şi editor al seriei „Führer ins Leben" apărută în Berlin, o colecţie de texte introductive privind o educaţie temeinică şi de substanţă pentru tineri. În afară de foiletoane, autoarea s-a afirmat şi ca dramaturg, piesa sa de teatru în două acte, *Schuld*, fiind, se pare, pusă în scenă la Nürnberg[29].

Linia impusă de „Im Buchwald" va fi continuată, din 1895 până la destrămarea Imperiului Habsburgic, de către Isidor Obstgarten şi revista editată de el, cu titlul „Theater-, Kunst- und Literatur-Zeitung".

În ceea ce priveşte ziarele din Bucovina, acestea au cunoscut un nou avânt începând cu 1880, prin editarea a încă două jurnale, „Bukowinaer Rundschau" şi „Bukowinaer Nachrichten", care făceau concurenţă oficiosului „Czernowitzer Zeitung". Toate cele trei ziare publicau în spaţiul dedicat foiletonului fie fragmente din creaţiile literare ale autorilor de limbă germană autohtoni sau din afara provinciei, fie traduceri din operele autorilor străini şi găzduiau în paginile lor rubrici speciale consacrate teatrului, concertelor, prezentării unor cărţi de beletristică şi reviste culturale de limbă germană ce apăreau în afara Bucovinei etc. Raimund Friedrich Kaindl a inaugurat în paginile ziarului „Bukowinaer Rundschau" o rubrică specială, cu titlul *Buchenblätter*, ce era dedicată autorilor autohtoni şi creaţiilor lor literare. Aici erau recenzate atât ultimele noutăţi din tipografiile bucovinene, cât şi volumele autorilor cernăuţeni apărute la edituri de peste hotare şi, de asemenea, erau comentate piesele de teatru scrise de autori autohtoni şi interpretate pe scena teatrului local.

Anul 1903, odată cu diversitatea caracteristică începutului de secol, aduce cu sine apariţia a două noi cotidiane de limbă germană: „Czernowitzer Allgemeine Zeitung" şi „Czernowitzer Deutsches Tagblatt" care, alături de „Bukowiner Journal" şi celelalte ziare amintite mai sus, au ridicat numărul cotidianelor de limbă germană ce apăreau la Cernăuţi la şase. Noile cuceriri ale tehnicii tipografice (precum rotativa) sunt adoptate de „Allgemeine" şi „Tagblatt", ceea ce face ca tirajul să urce vertiginos, iar preţul per exemplar să scadă, fapt ce va conduce la o foarte mare răspândire a gazetelor în rândul tuturor păturilor sociale. Aşa se explică şi creşterea numărului de pagini ale gazetelor (până la 12 sau chiar 16), ceea ce a antrenat şi mărirea numărului de colaboratori. Mulţi dintre tinerii cu talent literar şi condei îşi găsesc loc pentru a-şi asigura traiul la una din gazetele enumerate anterior.

Societatea de tip provincial şi patriarhal a oraşului Cernăuţi era dominată de scriitorii şi poeţii de educaţie funcţionărească şi de factură tradiţională[30]. Tinerilor cu idei novatoare ce încercau să iasă din tiparul tradiţionalităţii caracteristice sfârşitului de

[28] „Czernowitzer Allgemeine Zeitung" din 16 septembrie 1906, p. 5.

[29] Plin de mândrie, „Czernowitzer Allgemeine Zeitung" din 22 martie 1906 (p. 2) scrie: „Opera unei autoare locale. Direcţiunea Teatrului Mic din Nürnberg, una dintre cele mai exclusiviste scene literare din Germania, a acceptat punerea în scenă în stagiunea următoare a piesei de teatru în două acte *Schuld* scrisă de compatrioata noastră Wilhelmine Mohr".

[30] Andrei Corbea-Hoisie, *Politik, Öffentlichkeit und Geld in der kakanischen Provinz. Eine Affäre im Czernowitz des beginnenden 20. Jahrhunderts*, în Anton Schwob, Stefan Sienerth, Andrei Corbea-Hoisie (coord.), *Brücken schlagen. Studien zur deutschen Literatur*, München, 2004, p. 91−102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secol XIX le era aproape imposibil să se exprime în paginile jurnalelor sau revistelor locale, astfel încât singura soluţie era aceea de a se alătura unor grupuri moderniste din alte centre mari, precum Berlin, Viena sau Leipzig, pentru a se putea exprima în voie. Dacă se poate afirma fără tăgadă că, la cumpăna dintre secole, viaţa culturală bucovineană a atins o diversitate comparabilă cu cea a altor metropole provinciale ale monarhiei habsburgice şi că secţiunile şi rubricile culturale, foiletonul şi suplimentele literare ale gazetelor constituie, inclusiv, pentru tânăra generaţie[31], un adevărat forum al expresiei artistice, mediul cultural din Cernăuţi este dominat încă de gustul epigonic al notabililor şi clasei de mijloc. Spiritele înclinate spre modernizare – intelectualii locali nonconformişti şi „disidenţi" –, care doreau să se ţină departe de literatura tradiţionalistă, patriotică şi „partinică", nu şi-au găsit aici locul[32]. Nu este de aceea întâmplător faptul că doi tineri cernăuţeni, Kamillo Lauer şi Erich Singer, au fondat în anul 1913 publicaţia intitulată „Bukowinaer Musenalmanach" la... Leipzig!

Chiar dacă, în decursul timpului, viaţa culturală bucovineană s-a orientat adesea după scena vieneză, un curent de tipul „Jung-Wien" nu a putut pătrunde pentru a contracara mentalitatea tradiţională tipică, fapt petrecut nu numai la Cernăuţi, ci şi în alte centre provinciale precum Zagreb, Lvov sau Salzburg. Printre puţinii autori care au încercat să se opună curentului tradiţionalist îi putem enumera, de exemplu, pe Franz Porubsky, care a încercat o critică a societăţii de tip patriarhal prin intermediul seriei de foiletoane apărute sub titlul „Czernowitzer Skizzen", sau pe Konrad Pekelmann, care, prin intermediul unei critici a provincialismului în care se complăcea scena literară şi teatrală din Cernăuţi, dorea să se apropie de curentul modernist cu centrul la Viena. Demersurile ambilor autori au rămas, însă, fără ecouri în „câmpul cultural" bucovinean de până la Primul Război Mondial.

LANDMARKS OF THE GERMAN-SPEAKING "CULTURAL FIELD" OF BUKOVINA
(Summary)

Keywords: Bukovina, German language, culture, literature.

A representation of the cultural realities rendered by the foundation and development of a "cultural field", as well as of the circumstances that contributed to such an occurrence within Bukovina area, can be conveyed based on some partial areas of the "cultural field" (theater, art, literature and music), including relations between various "actors" (poets, newspaper and magazine publishers, theater directors, artists, financial supporters, etc.).

[31] Vezi şi articolul nostru: *Die deutschsprachige Presse der Bukowina – ein Medium der literarischen Produktion und Rezeption*, în Michael Gans, Hans Vogel (ed.), *Immer zurück zum Pruth*, Hildesheim, 2002, p. 140−146.

[32] Vezi Andrei Corbea-Hoisie, *Zum Entstehen und Bestehen einer österreichischen ostprovinziellen Literatur vor 1918*, în idem, *Czernowitzer Geschichten. Über eine städtische Kultur in Mittel(Ost)europa*, Böhlau Verlag, Wien/Köln/Weimar, 2003 p. 138 ş.u.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COSMIN MIHUȚ[*]

„MULT IUBITE PRIETINE ŞI NEPOATE”. CÂTEVA SCRISORI INEDITE ALE LUI ION CÂMPINEANU CĂTRE ION GHICA[**]

Identificarea, la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, a două mape – având cotele S 59(1−17)/DCIX şi S 59(18−30)/DCIX – ce conţin 30 de scrisori ale lui Ion Câmpineanu adresate lui Ion Ghica a reprezentat, în contextul documentării pentru redactarea tezei doctorale, o surpriză. Cercetând grupul politic reunit în jurul deputatului muntean în anii 1837−1840 – pe care l-am numit, cu mai multe argumente[1], Partidă naţională –, una dintre dificultăţile ivite a fost legată de numărul redus de mărturii narative rămase de la cei implicaţi. Acestea ar fi fost de folos în efortul de a lămuri ideile, interesele, aspiraţiile şi acţiunile membrilor săi, precum şi relaţiile personale și de putere, „viaţa internă” a grupului.

Astfel de documente sunt veritabile „rarități”, aspect, de altfel, ușor de înțeles. Punerea pe hârtie a unor idei „periculoase” sau a unor indicii precise despre unele demersuri politice (în corespondenţă, de exemplu) ar fi intrat în conflict cu „adevăratele interese” ale ţării, păzite cu stricteţe de reprezentanţii Puterii protectoare la Bucureşti. Discutarea chestiunilor importante, precum respectarea „drepturilor ţării”, în contextul lezării autonomiei Principatului prin „articolul adiţional”, se făcea cu mare fereală, în adunări de taină, „prelungite până noaptea târziu”, ale deputaţilor Obşteştii Adunări[2]. Discuţiile gravitau în jurul firmanului, a drepturilor ţării şi a validităţii lucrărilor Adunării în sesiunea tocmai încheiată în 1837[3], proiectându-se redactarea unor memorii împotriva administraţiei lui Alexandru Dimitrie Ghica[4]. Această conduită politică, păstrând numeroase elemente de factură tradiţională, părea stranie unui contemporan francez, apropiat al Partidei naţionale şi colaborator al lui Ion Câmpineanu, Felix Colson. El observa că deputaţii munteni aveau „un limbaj parlamentar special”, în care elocinţa era de o importanţă secundară, deoarece deciziile se pregăteau din timp în întâlniri de taină, în şedinţele Adunării limitându-se la a vota *pentru* sau *împotrivă*[5]. Marile chestiuni,

---

[*] Asistent universitar doctor, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi.

[**] This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-1665.

[1] Vezi articolul nostru *Partida naţională din Ţara Românească (1837−1840). Identitate ideologică şi manifestări în spaţiul public*, în *AIIX*, tom LII, 2015, p. 229−244.

[2] BAR, Arhiva Alexandru Ghica VV., Acte III, f. 406 (Alexandru Ghica către Rückman, 1 iulie 1838, București).

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem*, f. 409.

[5] Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés Moldo-Valachie*, Paris, Librairie A. Pougin, 1839, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

continua francezul, erau abordate cu mare greutate în public, „un moldo-valah" neexprimându-şi o opinie decât după „nopţi întregi de meditaţie şi multe tergiversări"[6].

De altfel, o mare parte a izvoarelor documentare care atestă discuţiile politice şi acţiunile plănuite ale grupului provine din mai multe surse indirecte. Unele s-au păstrat în Arhiva domnitorului[7], care coresponda intens cu Piotr Rückman, consulul general rus la Bucureşti, furnizându-i date aflate de la diverşi informatori; sau primea, la rândul său, avertismente de la reprezentantul rus, în legătura cu „activităţile subversive" ale unor deputaţi. Altele au ca emitenţi observatori străini, consuli sau agenţi aflaţi în misiune. Dintre acestea, cele mai bogate în informaţii îi aparţin consulului britanic din capitala Ţării Româneşti, Robert Colquhoun, un apropiat al grupului, cu care Ion Câmpineanu şi cei din jurul său se sfătuiau adesea şi al cărui sprijin l-au avut pentru o vreme[8]. Reprezentantul cabinetului englez îşi informa cu regularitate − adesea foarte detaliat − superiorii cu privire la vederile politice ale grupului (cu intenţiile sale de a combate protectoratul rusesc), oferind o imagine coerentă a raporturilor de putere din interiorul său şi creionând profilul celor mai semnificativi membri.

Cercetarea acestor surse, mai numeroase, impune o abordare metodologică axată pe un studiu comparativ. Informaţiile cuprinse în astfel de rapoarte legate de atitudinea faţă de Rusia şi de opiniile politice ale membrilor grupului trebuie supuse unei analize critice care să ţină seama de poziţia fiecăruia în cadrul sistemului de putere al vremii, dar şi de raporturile de rudenie ori de interesele lor comune. Cunoaşterea oamenilor epocii este esenţială. O cale către această finalitate o reprezintă şi mărturiile străinilor; însă, pentru aceasta, se impune un grad ridicat de prudenţă şi o atenţie sporită acordată decalajului cultural între civilizaţia europeană, ce influenţa opiniile observatorilor străini, şi conduita politică de factură tradiţională a boierimii, care altera percepţia şi raţionamentul străinului[9].

Astfel, publicarea unor epistole, în care Ion Câmpineanu, plecat în primăvara anului 1839 într-o călătorie la Constantinopol, Paris şi Londra, alături de Felix Colson, relata nepotului şi colaboratorului său, Ion Ghica, rezultatele demersurilor sale pe lângă cabinetele europene în privinţa emancipării naţionale a Ţării Româneşti, oferă acces nemediat la aspiraţiile sale politice şi la mijloacele folosite, dezvăluind informaţii din cercul restrâns al celor implicaţi în demers. Scrisorile liderului Partidei naţionale, atent păstrate (după obiceiul nepotului său), sunt printre puţinele documente rămase în urma risipirii arhivei sale, în condiţii necunoscute, dar nu greu de intuit. Din corespondenţa lui Ion Câmpineanu cu Ion Ghica[10], Nicolae Creţulescu[11], Ion Voinescu II[12] şi

[6] *Ibidem*, p. 87.

[7] BAR, Arhiva Alexandru Ghica VV., Acte I−III.

[8] Pentru mai multe detalii privind implicarea consulului britanic în eforturile de emancipare naţională ale grupului politic condus de Câmpineanu, vezi Cosmin Mihuţ, *Partida naţională din Ţara Românească şi marile puteri (1838−1840)*, în *AIIX*, tom LI, 2014, Supliment, *Istoriografia românească actuală: vechi întrebări, noi răspunsuri*, editor Andi Mihalache, p. 55−72.

[9] Pentru mai multe observaţii metodologice în acest sens, vezi Cristian Ploscaru, *Originile „partidei naţionale" din Principatele Române*, I, *Sub semnul „politicii boiereşti"*, cuvânt înainte de Mihai Cojocariu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2013, p. 91−93.

[10] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1967, p. 227 (Ion Câmpineanu către Ion Ghica, 25 octombrie 1839 st. n., Londra) şi p. 228 (Ion Câmpineanu către Ion Ghica şi Nicolae Creţulescu, 23 octombrie 1839 st. n., Londra).

[11] *Ibidem*, p. 207, doc. 2 (Ion Câmpineanu către Nicolae Creţulescu şi Ion Ghica, 5/17 august 1838, Bucureşti).

[12] *Ibidem*, p. 229 (Ion Voinescu II către Ion Câmpineanu, octombrie 1839, Bucureşti) şi p. 231 (Ion Voinescu II către Ion Câmpineanu, 30 octombrie/11 noiembrie 1839, Bucureşti).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Adam Czartoryski[13] s-au mai publicat, de-a lungul timpului, scrisori disparate. Ceea ce rămâne surprinzător, însă, este că, deşi Cornelia Bodea a editat în 1967 patru scrisori din cele publicate aici, autorul singurei monografii dedicate lui Câmpineanu, Constantin Vlăduţ, nu le identifică pe celelalte pentru a le folosi în lucrarea sa din 1973[14].

După conţinutul şi contextul în care au fost redactate, epistolele pot fi grupate în trei categorii: cele care fac referire la demersurile politice din 1839 (la Londra) ale emitentului, cele ulterioare anului 1842, în care îşi informează nepotul despre principalele evenimente ale momentului şi cele ce tratează chestiuni personale. Cronologic, acestea se întind pe o perioadă de aproximativ două decenii, de la 1838 până la 1860, în vremea în care Ion Ghica era preşedintele Consiliului de Miniştri de la Bucureşti şi ministru de Interne, poziţii pe care le-a ocupat în perioada octombrie 1859 − mai 1860.

În cea dintâi categorie se încadrează primele opt scrisori. Redactate cu prudenţă, în chip „nesupus la bănuială", la prima vedere nu par foarte bogate în informaţii concrete. Epistolele lui Câmpineanu conţin însă trimiteri la unele personaje, lăsând să se întrevadă detalii mai puţin cunoscute despre dificultăţile întâmpinate de emitent, precum şi despre mijloacele şi oamenii la care apelase pentru a-şi îndeplini scopurile. Sunt amintite personaje precum: Abel-François Villemain[15], ministrul francez al Instrucţiunii Publice, căruia Câmpineanu îi transmitea o scrisoare prin nepotul său[16]; Felix Colson, fost secretar al consulului francez la Bucureşti, din serviciul căruia fusese îndepărtat în august 1838, după ce se alăturase grupului politic condus de Ion Câmpineanu[17], devenind însoţitorul acestuia în călătoria la Constantinopol şi Paris; Carol Verner, agent al emigraţiei poloneze, cu numele adevărat Janusz Voronicz, trimis în octombrie 1838 în Principate, cu misiunea de a culege informaţii despre situaţia politică şi despre Partida naţională[18]; Wladislaw Zamoiski, nepotul liderului emigraţiei poloneze regaliste, Adam Czartoryski, şi reprezentantul său în capitala engleză[19].

Pe de altă parte, unele scrisori dezvăluie perspectivele politice ale lui Ion Câmpineanu după eliberarea sa (din exilurile de la mănăstirile Mărgineni şi Plumbuita), produsă la începutul lunii aprilie 1841; dar numai după ce consulul rus se asigurase că „îşi învăţase lecţia pentru viitor" urmând ca din acel moment să-şi folosească talentele şi influenţa pentru a lucra la „binele adevărat" al Principatului[20]. Câmpineanu îi scrie în mai multe rânduri nepotului său aflat la Iaşi, Bucureşti, Constantinopol şi mai apoi în Samos. Printre altele, îi relatează despre alegerea ca domnitor a lui Gheorghe Bibescu[21]; apoi intrarea avangardei armatei otomane în Bucureşti, la sfârşitul lui iulie 1854, comentând şi maniera în care fusese primită avangarda armatei ruseşti în capitală (octombrie 1853); sau semnalând schimbările

[13] P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea naţională a românilor: legăturile lui cu emigraţia polonă*, în *AIINC*, III, 1924−25, publicat de Alex. Lapedatu şi Ioan Lupaş, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1926, p. 91 (Ion Câmpineanu către Adam Czartoryski, 10 decembrie 1838, Bucureşti).

[14] Constantin Vlăduţ, *Ion Câmpineanu*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973.

[15] Scriitor, universitar şi om politic francez, a ocupat funcţia de ministru al Instrucţiunii Publice în al doilea guvern Soult, între 12 mai 1839 şi 1 martie 1840.

[16] Vezi scrisorile 2 şi 3.

[17] ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rola 9, vol. 336 (1838), f. 128v. (Colquhoun către Palmerston, 21 august 1838 st.n., Bucureşti, confidenţial).

[18] Pentru mai multe detalii în acest sens, vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 63−106.

[19] Vezi scrisoarea 6.

[20] ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rola 13, f. 63 (Colquhoun către Palmerston, 20 aprilie 1841 st. n., Bucureşti).

[21] Scrisoarea 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcute în guvern de către ruşi înainte să evacueze Principatul[22]. Altele reflectă chestiuni punctuale în care Ion Câmpineanu se implicase, cum ar fi cea din 1843, referitoare la mutarea vămii şi a subocârmuirii de la Câmpina, unde îşi avea moşia, la Breaza; problemă în care fostul deputat era direct interesat, încercând să obţină o rezolvare de la Barbu Ştirbei, ministrul Treburilor din Lăuntru la acea vreme[23]. De asemenea, unele epistole reflectă şi etape din cariera publică a emitentului, precum numirea sa ca „logofăt bisericesc", la 5/17 octombrie 1854[24].

Unele epistole ne mai oferă indicii despre relaţia dintre emitent şi destinatar; asupra căreia, până acum, s-au formulat opinii bazate în bună parte pe mărturii documentare provenite de la Ion Ghica, în special pe discursul acestuia de recepţie de la Academie (din 28 martie 1880), dedicat unchiului său[25]. O scrisoare din 3/15 februarie 1842 conţine, de exemplu, detalii suplimentare despre ajutorul primit de la Câmpineanu, care îi obţine o recomandare de la consulul rus din Bucureşti, Iacob A. Daşcov, pentru colegul său de la Iaşi, Wilhelm Kotzebue, când Ion Ghica devenea profesor la Academia Mihăileană din capitala Moldovei[26]. Alte aspecte ce completează imaginea legăturii dintre Câmpineanu şi Ghica pot fi deduse şi din tonul folosit de Câmpineanu, mereu cald şi apreciativ; iar o evoluţie a raporturilor dintre ei e observabilă, unchiul renunţând treptat la rolul de povăţuitor spre a cere sfatul lui Ion Ghica, ajuns la maturitate politică; cum se întâmplă în august 1854, când se făcuseră „două partide pentru domnie", una a lui Ştirbei, alta potrivnică[27].

Rândurile scrise de Câmpineanu nepotului său redau şi amănunte din viaţa sa cotidiană. Cum este cazul unei liste „dă vreo câtevaşi lucruri a cumpărea sau a face la Parisu şi Londra" în 1846, pe care Ion Ghica o neglijase[28]; sau al încercărilor lui de a cultiva tutun la Câmpina, pentru care solicita concursul nepotului său, atunci bei de Samos, spre a-i procura seminţe de tutun de Ianina[29]. Fie că tratează chestiuni politice, evenimente importante din istoria Ţării Româneşti la jumătatea secolului al XIX-lea sau aspecte personale din viaţa lui Ion Câmpineanu, cele 30 de scrisori, întinse pe o perioadă de aproape două decenii, deschid o nouă fereastră către biografia sa, dezvăluind totodată şi detalii din viaţa lui de după ieşirea din exilul impus în 1841. Nu în ultimul rând, proiecţia istoriografică a relaţiei sale cu Ion Ghica se poate completa cu noi nuanţe în lumina acestor epistole.

*

* *

Documentele sunt scrise cu cerneală neagră − pe hârtii a căror dimensiune şi calitate variază −, nu întotdeauna de Câmpineanu însuşi. Datarea lor, acolo unde emitentul nu oferă informaţii concrete în acest sens, s-a făcut în urma analizei contextului în care au fost redactate, desprins din conţinutul lor. În unele situaţii, am putut stabili luna şi anul conceperii lor, în altele am plasat documentul într-un interval de timp de câţiva ani. Astfel, scrisoarea de la numărul 14, referitoare la mutarea vămii şi subocârmuirii de la Câmpina la Breaza, ar putea fi datată prin raportare la scrisoarea 13.

[22] Scrisoarea 23.
[23] Scrisorile 13 şi 14.
[24] Scrisoarea 24.
[25] Vezi textul în Ion Ghica, *Opere*, I, ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii, glosar, bibliografie de Ion Roman, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967, p. 412−430.
[26] Scrisoarea 9.
[27] Scrisoarea 23.
[28] Scrisoarea 18.
[29] Scrisoarea 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Altele au fost plasate cronologic în funcţie de evenimentele din viaţa celor doi − la care se face referire −, cum sunt scrisorile 20 (în care este menţionată moartea Mariei Ghica, născută Câmpineanu, mama lui Ion Ghica), 25 şi 26 (în care sunt amintite chestiuni ce l-au preocupat pe Ion Câmpineanu după numirea sa ca ministru al Cultelor la 5/17 octombrie 1854). De asemenea, în unele cazuri, am putut să propunem o datare cu ajutorul informaţiilor ce trimit la perioadele în care Ion Ghica a fost la Iaşi (scrisorile 15, 16) sau la Constantinopol (scrisoarea 21).

Cea mai mare parte a scrisorilor sunt bine păstrate, dar sunt şi unele afectate de împăturire sau cărora le lipsesc din file, situaţii semnalate în text prin folosirea „< >”. Numerotarea paginilor ne aparţine şi este marcată în textele scrisorilor prin „[ ]”. Intervenţia noastră în textul original al scrisorilor este minimă. Atât în cazul documentelor redactate în limba franceză, cât şi al celor în limba română cu caractere chirilice, am optat pentru păstrarea specificului limbii folosite de emitent (incluzând greşelile, gramaticale sau lexicale) − conform cu normele actuale în vigoare[30]. În situaţia celor din urmă, am ales totuşi să întregim unele cuvinte, acolo unde am considerat că este neapărat necesar pentru o mai bună lectură a textului; aceste cazuri sunt semnalate prin „( )”.

1. [1838] august 5/17, [Bucureşti].

Le 5/17 Août

Mon très cher amis et neveu !

Je me dispense de vous parler de ce qui me regarde personnellement, malgré l'intérêt que vous me portez. J'en suis bien persuadé à fin de pouvoir vous entretenir plus longuement sur notre pays auquel je devais vous faire une injustice pour ne pas croire que vous avez attaché votre existence. Toutefois en voici un peu pour moi, malgré les persécutions qu'on m'a faites, on n'a pas pu encore me reduire à l'état où l'on voulait me voir. Je me suis marié et je crois que j'ai motif de m'en louer puisque entre les autres considérations, celle de pouvoir être entierement à mon devoir selon que je suis tenu envers mon pays me flatte beaucoup plus que toutes les autres. Je viendrai vous voir vers le fin d'8bre en cas que l'ouverture de la session prochaine ne soit pas très proche, ou bien si je saurai qu'on n'y traitera pas de questions graves. En cas que je viendrai, nous nous concerterons ensemble et avec vos connaissances sur ce qu'il y aurait à faire et ensuite je passerai à Londres. Je ne compte pas faire beaucoup, mais, du moins, j'espere que je parviendrai à dissiper les couleurs foncées dont quelques diplomates inférieurs auront voulu rembrunir la peinture qu'ils ont faite de nous, sans d'ailleurs nous connaitre assez.

En attendant, comme je ne sais pas au juste si je serrai assez heureux pour vous venir joindre, j'ose vous causer une petite distraction en vous priant de bien vous informer, pour ne pas dire étudier, à fond, ce qui suit: 1° j'ai lu dans plusieurs journaux qu'on fait à Paris des trotoirs [Ces trotoirs pourraient-ils résister aux voitures ou bien il est trop couteux?][1] avec du goudron. J'ai même lu la recette de toute la manipulation et fait des essais avec des hommes du metier mai cela ne m'a pas réussi. Je voudrais bien savoir en autre si c'est du goudron de bois, c'est-à-dire du goudron extrait des arbres ou

[30] Îi suntem recunoscători Domnului Profesor Petronel Zahariuc pentru sugestiile sale şi pentru bunăvoinţa cu care ne-a îndrumat în transcrierea documentelor din chirilică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bien du goudron de la terre, comme celui de puits de Cîmpina. 2° j'ai lu également qu'on éclaire un pont à Londres avec du goudron purifie, quelle espèce de goudron est encore celui-ci et [comment][2] le procédé pour le purifier. 3° pour des chemins de **[f. 1v.]** bitume qu'on dit-être élastique et dont l'inventeur est Mr Colonceau. Toutes ces choses veuillez bien me les faire parvenir [le tout le plutôt possible][3] avec des amples instructions et payez vous les procurer et je ne manquerai pas de vous envoyer le montant.

Votre très sincère ami et affectionné oncle,

I. Campiniano

[f. 2] à Monsieur Nicolas [Cretzoulesco]

Et Monsieur Jean [Ghika]

rue Hautefeuille à Paris

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(25)/DCIX, original în limba franceză. Scrisoarea a mai fost publicată în Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834−1849*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967, p. 207−208.

[1] Paragraf adăugat ulterior în partea stângă a paginii, cu intenţia de a fi inserat în frază.
[2] Tăiat în original.
[3] Paragraf adăugat la finalul textului, cu intenţia de a fi inserat în frază.

2. 1839 octombrie 2 st. n., [Londra].

Mult iubite prietene şi nepoate,

Am primit scrisoarea Dumitale şi am şi citit-o cu mâhnire şi cu recunoştiinţă pentru dumneata. N-am putut găsi alt(a) mai bun decât deocamdată să facu alăturată scrisoare către Monsieur Villemain, pă carea o veţi mai franţuzi-o adăogând ce alt îţi mai socoti şi o veţi da-o fără zăbavă, şi dă locu ce voiu putea voiu face şi un articol ca să-l trecem în giurnal.

Ţi-am trimis 200 franci pentru ample tele[1], dă care am aşăzat amândoi. Fă bine şi trimite pantofii Mr. Harbotly mai curând. Al dumitale după cum nădăjduiesc că crezi!

I. C.

Miercuri, oct(omvrie) 2, nemţeşti[2]

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(1)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Aşa în original.
[2] Pasaj scris în partea stângă a paginii.

3. [1839] octombrie 22 st. n., [Londra].

Mai dăunăzi mi-ai scris că te-ai dus cu Verner ca să aibi o ecsplicaţie cu Colsonu, după aceasta am mai primit numai o scrisoare în carea îmi scrii c-ai să mă înştiinţezi după (ce) vei da scrisoarea mea lui Vil(le)ma(i)n, n-am mai primit al doilea. Acestă ecsplicaţie cu Colsonu, astă lungă tăcere mi-au adus nespusă neodihnă. Binevoieşte a-m(i) scrie despre sănătatea-ţi numai, dar fără un minut zăbavă.

I. C.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De vei vedea pă Zamoiski, spune-i că ai avut dă ştire de la Costache Creţulescul că nu mă aflu pă la Birmingam şi Şefild, unde adevărat am şi fost, m-am întors şi ca să mă întorc la Bucureşti nu aştept alt(a) decât o scrisoare ca să mă, iubite nepoate şi prietene, odihnesc[1].

Marţi, octo(m)v(rie), mi să pare în 22[1].

[f. 1v.]à monsieur Jean Ghuika
rue Hautefeuille no. 1 à Paris

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(2)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Pasaj scris în partea de sus a paginii.

4. [1839 octombrie 23 st. n., Londra].

Scumpi prieteni,

Am primit o scrisoare a dumneavoastră. Nu v-am scris nici mai (î)nainte, nici v-am răspuns dă loc. M-aţi erta şi pentru una şi pentru alta, că d-aţi fi în locul mieu – am fost cam bolnav dă gât, dar am preapucat până a nu să face lucru serios, pă la doctor. Domnul Bel(l) cu ai săi mi-a înlesnit dă toate spre odihnă-mi, cum spre a mă orienta într-această capitală dă 1.700.000 lăcuitori, după catagrafia cea din urmă şi cam veche. M-am familiarizat cu uliţele de aici prea mult.

Enteresu au luat îndăstul toţi pă câţi am cunoscut la pricina noastră, dar toţi iarăş(i) mă sfătuesc să mai adăst, poate să mai adăst. Dar poate să mai adăst la Paris şi iarăş(i) să mă întorc. Mi s-a cerut în scris ecspunerea pricinei şi a cererilor – am făcut-o. Şi vă voiu arăta-o când ne-om întâlni.

Am văzut cele dăspre domnul Colsonu. Bine ar face să lase beata ţară în pace. Dar ce să facem! Mai bine să-l ţinem dă aproape, ca să facă încai mai puţin rău. **[f. 1v.]** Scrieţi-mi fără zăbavă şi cât să va putea mai curând, dă are dă gând să plătească sau ce răspuns vă dă […][1], că a trecut şi douăsprezece zile şi nimic n-am văzut.

N-am vreme să vă spuiu ce reflecţii m-a făcut să fac scrisoarea cea dă la Bucureşti. Vă rog să-mi însemnaţi numele autorului ei.

După la Bucureşti n-am luat nici o scrisoare şi sînt cam îngrijat dă nevastă, dă copil şi dă soră-mea Săftica, că era tot bolnavă la scrisoarea cea din urmă.

Al dumneavoastră cum nădăjduesc că ştiţi,

I. C.

Domnului Brătianul, Florescul, Golescu şi domnului Maillefer multe complimenturi.
Mes amitiés pour Mr. Colson[2].

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(27)/DCIX, original în limba franceză. Scrisoarea a mai fost publicată în Cornelia Bodea, *op. cit.,* p. 228.

[1] Tăiat în original, ilizibil.
[2] Pasaj scris în partea stângă a paginii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. [1839] octombrie 25 st. n., [Londra].

Iubite prietine şi nepoate,

Alaltăeri am scris dumitale arătându-ţi neodihna pentru neştiinţa întru care mă aflu dă starea sănătăţii dumitale. Această neodihnă iaste acum şi mai mare, pentru că neştiinţa să prelungeşti şi până astăzi. Deci această ştiinţă grăbeşte a mi-o da cât mai curând şi în minutul ce vei priimi aceasta, iar pentru orice alt vei avea să mai scrii îm(i) vei scri la Brucsel, în Belgia, poste restante, şi de acolo îţi voiu răspunde şi eu. Dar ştiinţă pentru starea sănătăţei dumitale şi a celorlalţi prieteni, Brătiano, Flor(escu) şi Goles(cu) căruia i-am luat basmaoa dă nasu fără a socoti că fac o călcare drepturilor unei amoreze, nu pociu să-i dau alta mulţumire dăcât vestindu-i că, alăturându-o pă lângă şlafrocul mieu, o voiu arunca noaptea în uliţă, spre folosul vreunei irlandeze chiffonière.

Înscrisul care îm(i) scrii că după ce s-o litografia dă iznoavă îi să mi-l trimiţi, opreşte-l dumneata **[f. 1v.]** ca să te slujăşti cu dânsul la vreme.

Am fost la Şefild, Birmingam şi Liverpul. Maşinile să află pîn toate uliţile, nici un meşter nu e care să nu aibă, sau a sa chear, sau că i să împrumută putere dă la a vecinului. Ceia ce am văzut asupra înaintării meşteşugurilor tient du miracle. Şi asupra acestui punt, cum şi asupra comerţului, franţozii către englezi mi să par ca prăvăliaşii dă la Urziceni către cei mari ai Bucureştilor. Peste cinci ani socotesc că puţină parte a Englii nu o să fie împreunată cu drumurile dă fer. Am văzut lampele cele cu huile du petrol, sînt dă minune. Când însă ar fi mijlocu ca să să poată curăţi dă fum, căci cu toate că lampa e făcută cu chipu dă să strînge feştila în bec, dar tot (i)ese câte puţin fum. Şi această necuviinţă dă s-ar râdica ar putea sluji prea bine pentru uliţe şi întrările caselor pentru mirosul ce <…>[1].

[f. 2] Dă vei întâlni pă Zamoischi, vorbeşte-i în chipul scrisoarei cei dîntii

Oct(om)v(rie) 25, vineri

Adresul mieu de acum este Greek Str. no. 15

[f. 2v.] à monsieur Jean Ghuika, rue Hautefeuille no. 1 à Paris

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(3)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice. Scrisoarea a mai fost publicată în Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 227.

[1] Fila din mijloc lipseşte.

6. [1839] noiembrie 5 st. n., Londra.

Iubite nepoate şi prietin,

Vrând Dumnezeu să plecu mâine pă la Ostanda. Mai înainte dă a pleca te rogu ca să treci pe la prinţul şi să-i arăţi că plecu şi ziua plecării mele. Zicând că-ţi vestesc totdeodată că o deosebită scrisoare îţi voi scrie pentru hârtia ce o ştii (adecă a cu condiţia ce mi s-a dat la plecarea [de] către dumnealui) asupra căreia mi s-a cerut prin scrisoarea lui Zamoischi băgările mele de seamă. Aceasta să să zică, iar dumitale ţi le arăt de acum: 1. că eu neputând lua nicio hârtie cu mine nici trimite prin Forei Offisu (dep. des aff. Étranges) nefiind aici, nici Strang, nici şeful, am luat numai note după aceasta hârtie. Din ale căria punturi câte priveau la pregătire le voi pune de loc în lucrare, iar pentru celelalte privind la pricini de bani cu cheltuiala trimisului său, eu nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poci să le hotărăsc dă aici până nu voi merge în loc, să văz mai întâi mijloacele mele căci asupra celorlalţi trebuie să văz dacă sînt în dispoziţia de a da aceaste toate, dă să să înţeleagă că îm(i) repuniază să bănuiesc numai că poci să vin la trebuinţa dumnealui a modifia condiţii de bani. După ce să [vor][1] **[f. 1v.]** s-ar hotărî odată, adecă că mai bine este să scriu omului să vie dumisale, însemnându-i şi mijlocirea într-a noastră putere, dăcât atunci să ceri modificaţie la îndatorire ce am lua acum. Deosebit de aceasta, în zisele articole să zice să avem înţelegere în alte locuri adevărat prea trebuincioase, dar să vedem întâi, sunt posibile şi prin urmare sunt supuse la îndatorire. În sfârşit, arăt că e trist lucru pentru mine când ne vom da socoteală unul altuia să zică tot că cutare articol nu l-am îndeplinit, cutare asemenea, măcar de aş da cuvintele cele mai sfinte, vine prea urât. Ai face prea bine să-i faci această dăschidere când n-a fi cu Verner. Mie îmi vei scrie la Bucureşti sau la Viena dar cu chipul nesupus la bănuială, când e prin poşta cea ordinară. Aceasta de mai sus tălmăcire să o faci când vei socoti că am plecat de la Bruxelles, unde poate să mă opresc vreo trei patru zile, dar nu-mi trimite scrisori acolo pentru că nu sunt sigur că neapărat viu să mă oprescu. **[f. 2]** Binevoieşte dă citeşte scrisoarea bine că m-a îngrozit dă *mal entendu*, nu poci pricepe cum a putut vesti lord Stuart că am plecat la Olanda, când însuşi mi-a dat scrisori pentru Birmingam şi Liverpulu.

Săminţile dă dud şi câte privescu asupra Catincei, trimite-le pă uscat pentru că prea mult s-a <...>[2] trimiterea lor şi să întâmplă de multe ori a rămâne la Ţărigrad până de primăvara, la acele ce trebuie să să trimiţă pe uscat. Adaugă o căciula à Mr. G. Ecard şi o icoană de ale lui Daguerre mai frumoasă, pentru care mai adăogaiu la 70 fr. ce mai ceri, încă 30. Peste tot o sută Spartali i-a luat de la mine ca să ţii trimiţă.

noemvr(ie) 5/oc(tomvrie) 23, I. C.

Londra

Scrie Catincei dumneata o scrisoare în care zii că i-ai cumpărat ceva de la Londra şi ai şi pornit la 6 noembr(ie)/oc(tombrie) 24, ca să priceapă ca am plecat, căci poate să zăbovească scrisoarea ce i-am scris cu curierul cabinetului Britanicesc[3].

[f. 2v.] à monsieur Jean Guika

no. 1 rue Hautefeuille à Paris

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(4)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Tăiat în original.
[2] În acest loc documentul este deteriorat din cauza împăturirii.
[3] Pasaj scris în partea stângă şi în cea de sus a paginii.

7. [1839 decembrie, Viena].

Iubite prietine şi nepoate,

Am primit scrisoarea dumitale la Viena, am văzut noutatea ce-mi dai asupra urgii ce să zice că iaste asupra-mi. M-am mirat însă dă ce să nu-mi scrii şi autorul scrisorei ca să judecu însumi, pentru că cu toate că-mi scrii că este à l'abri de toute mauvaise suppostion, nu ştim dacă nu l-a lăsat să creazî un astfeli dă lucru numai ca să mi-l vestească [pentru][1], eu mă duc la Bucu(re)şti, mă opresc puţintel însă la Sibii, ca să mai aflu. Nu pociu hotărî ce o să facu, adecă de o să zăbovesc sau o să mă duc pentru că ceia ce a aflat oricine acum doî luni urmează **[f. 1v.]** să fie mai răspândite acum în Bucureşti. Eu dau cu socoteala că sau doctorul sau Golesc(u) v-a scris-o.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maiorului Creţulescu dă-i de ştire că i-am trimis 15 livre ca să nu se strâmtoreze şi îndată nădăjduesc să-i trimiţi şi pă ceilalţi.

Prietenu şi unchiu I. C.

Viena, de unde plecu mâine.

[f. 2] à monsieur Jean Guika

no. 1 rue Hautefeuille à Paris

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(5)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Tăiat în original.

8. [1839] decembrie 10/22, Lugoj.

Mon très cher neveu,

Monsieur Juvilles, qui vous remettra la présente, me dispense de vous donner des nouvelles de ma santé, il vous entretiendra également des bruits qui courent à Bukarest sur mon compte. Je veux vous dire un mot sur ma décision à rentrer dans le pays, qui quoique non antièrement arrêtée, me parait pourtant la seule à prendre. Je vous prie seulement de croire que plus je réflechis murement, et plus je trouve qu'il n'y a pas d'autre parte à prendre. Je suis vivem(ent) contraire de ce qu'étant sur le point de partir pour Temesvar et Monsieur Juvilles lui-même **[f. 1v.]** pour Vienne. Je ne puis pas entre avec vous aussi long que je le desire pour vous détailler les motifs que j'ai de juger ainsi. Au reste, j'attends à l'endroit susmentionné des lettres de Bukarest, et je serai encore à penser.

Vous m'avez écrit sans me dire un des objets à envoyer à Bukarest. Je crois que l'inquiétude où la nouvelle du firman vous avait jeté vous a fait oublier cet objet qui pourtant m'intéresse beaucoup, oû qu'il s'y trouve quelque chose pour ma femme et mon enfant.

Votre très affectionné ami, I. Campineano

Le 10/10bre [decembre]

Logosch

Mes hommages à Mr Maillefer, ainsi que mes amitiés à mes compatriotes et amis français[1].

[f. 2] à Mr Jean Guika

Rue Haute feuille, no. 1

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(19)/DCIX, original în limba franceză. Scrisoarea a mai fost publicată în Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 234.

[1] Pasaj scris în partea stângă a paginii.

9. 1842 februarie 3/15, Bucureşti.

Mon très cher neveu,

Je m'empresse de répondre à votre dernière lettre pour vous féliciter sur ce que le Prince Stourza vous a fait operer si vous vous arrêtez en Moldavie. Je ne puis que vous

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conseiller d'accepter son offre et d'autant plus que votre mère surtout ne serait pas du tout contente de vous savoir eu du pays trop éloignés.

Je viens d'obtenir de Monsieur de Daschkow une recommandation pour vous auprès du consul de Russie en Moldavie. Cette recommandation ne peut que vous être très utile sous tout les rapports, et si je l'eusse faire plutôt elle vous aurait épargné aujourd'hui la peine que vous devez ressentir lorsque vous saurez que de vos ennemis qui d'après ce que vous m'avez écrit vous-même ne peuvent etre que les amis de vos chers cousins eut réussi à faire accroire à des personnages très marquants à Yassi que vous avez répandu des bruits si absurdes contre le Prince Ghika dont je ne vous crois **[f. 1v.]** capable. Puisque alors Monsieur Cotzebue aurait été la pour témoigner de votre conduite et imposer silence à la calomnie. Au reste je ne puis m'abstenir de vous conseiller de vous abstenir tout-à-fait de parler sur notre gouvernement.

Ma femme vous faite beaucoup de complimens. Je vous embrasse du fond de mon cœur.

Votre affectionné oncle

I. Campineano

Le 3/15 fev[rier] 1842, Boukarest

[f. 2v.]à monsieur Jean Guika dans la maison de monsieur le capitaine Alcazi, aide de champ de S. A. à Yassi

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(6)/DCIX, original în limba franceză.

10. [1842] februarie 9/21.

Iubite prietine şi nepoate,

Cu ecspediţia trecută ţi-am scrisu prin mijlocirea domnului Daşcov. Nu sînt la îndoială că vei merge la domnu Coţebu din vreme în vreme, aceasta este trebuincioasă, şi mai ales că, după cum să vede, este om cinstitu. Vorbele ce ţi le-a pusu prieteni în gură şi care ţi-am scris dumitale mai dăscoperit prin Cociu şi mai en général prin domnul Daşcov, erau dă la curtea noastră după cum am înţelesu cu plângere, în oarecare clipă, la domnul Daşcov ca ţinute dă un nepotu al mieu. Când mi-a vorbitu mie acestu domnu şi scrisese lui Coţebu ca să cerceteze şi acestu după urmă a arătat că sînt pâri mincinoase. Îmi pare bine că ai nădejdea a dobândi un postu carele o să-ţi facă mare cinste şi din care poţi folosi. Costache este sănătosu, asemenea şi Alecsandrina împreună cu fiica sa, copilul cel micu. Catinca te doreşte şi-ţi aduce multe compli-menturi. Leliţa Mariţa mi-arătă că ai trebuinţă dă bani. Eu le ziseiu că, dacă nu ai mijlocu aşa dăgrabă, să-mi zică cât poate să-ţi trimiţă mai pă urmă, ca să zicu eu Cociului să-ţi trimiţă pă carea nu să putu a ţi-o trimite trimite astăzi ci mâine negreşit. Noutăţi îţi va spune aducătorul.

Iubite prietene,

I. C.

Fevr(uarie) 9

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(23)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

11. [1842] decembrie 10/22, [Bucureşti].

Iubite prietine şi nepoate,

Am zăbovit să-ţi răspunz dar poţi socoti că trebuia mai întâi să fiu în stare a-ţi mulţumi şi trebuinţa cât pentru ceia ce priveşte gradul şi curiozitatea, iată dar pentru aceasta Gheorghe Bibescul s-a ales Domnu. După cum să încredinţează, întărirea este negreşât să s(e) dea. Cât pentru cel dintâi, eu am socotit că atunci nu mai trebue să-l priimeşti sau să-l vânezi, când va fi să fie ţinutu în seamă şi aici. Şi aceasta am dobândit-o, am rugat mai întâi pe Mr Cotzebou de a vorbit cu D. Daş(cov), dă poţi primi sau a ruga, şi pă urmă am vorbit eu. Trebue să mulţumeşti mijlocitorului căruia după cum **[f. 1v.]** am înţeles i s-ar fi zis să şi colucrezi. Sileşte cât vei putea domnul ce-l aveţi, este singuru destoinicu ca să preţuiască meritul şi să facă un actu spre binele locului nostru, actu carele te-ar pune în stare a ocupa pe urmă un post. Dân care să faci a să simţi râvna şi mijloacele dumitale.

Gândeşti-te mai seriosu la aceia ce ţi-am zisu la plecare-ţi. Dacă persoana îţi place, n-ar trebui să zăboveşti. Am vorbit cu părinţi dumitale pentru nevenirea dumitale aici şi mai ales soru-mea a găsit că nu s-ar cădea să vii aşa curând, cu totu dorul ce-l are.

Iubitu unchiu şi prietenu,

I. Câmpineanu

10^{vrie} [decembrie]

[f. 2v.] à Yassi

à monsieur Jean Demétrius Ghika de Valachie

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(7)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

12. 1843 februarie 6/18, [Bucureşti].

Iubite prietine şi nepoate,

Având sindicata casei Moshu trebuinţă dă un vechilu cins(tit) pentru pricina dă care să vorbeşte în scrisoarea sa cea formală către dumneata, am socotit că mai bună ispravă nu putem nădăjdui decât încredinţându-ţi această pricină, carea să face obştească prin numărul bi(e)ţilor creditori enteresaţi la masă. Nu sînt la îndoială că această socotinţă şi oarecum şi datoria mea către această masă ca sindic vă va face să priimiţi această însărcinare şi către aceasta veţi şi priveghea şi vei ajuta urmarea prigonirei. Nu mi-ai scris de mult.

Al dumitale prietenu,

I. Cîmpineanu

(1)843, fevr(uarie) 6

[f. 1v.] Domnului Iancu Dimitrie Ghica din Valahia

la Iaşi

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(8)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

13. 1843 septembrie 3/15, Câmpina.

Iubite prietine şi nepoate,

A treia zi după sosorirea[1] mea în Câmpina am văzut pă otcârmuitorul judeţului sosind în Câmpina ca să facă cercetarea ceea pentru strămutarea vămii. După toate aparenţele, graba de a trece la Breaza, slaba întrebare şi puţina ascultare ce a dat plângerei lor unui număr nenumărat a jăluitorilor ce să vatămă, dă măsura trecutei oblăduiri a împodobi moşiile nepoţilor şi a favoriţilor cu avantajele fireşti a moşiilor altora, m-a făcut **[f. 1v.]** să mă temu dă rezultatul aceştii cercetări. Binevoeşte dă aleargă numaidecât la domnul Ştirbeiu, spune-i din parte-mi că aflaiu că este să treacă la Comarnicu, unde să afla domniţele, că în trecerea dumisale voiu arăta dumnealui câte s-au făcut intr-această pricină, şi că dă nu va fi să treacă pă aici, după cum ziseiu, să facă bine a mă înştiinţa ca să viu la Bucureşti. Şi socotescu că pă lângă apărarea dreptului meu voiu face totdeodată mare slujbă căci [din cele][2] duar cele ce am să-i arătu între aceaste **[f. 2]** va putea da totu elanul bunei sale voinţe şi dreptate.

Al dumitale după cum nădăjduescu că nu am trebuinţă a mai zice ce felu,

I. Câmpineanu

(1)843, sept(em)v(rie) 3, Câmpina.

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(9)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Aşa în original.
[2] Tăiat în original.

14. [1843, Câmpina].

Iubite prietine şi nepoate,

Într-această săptămână a venit aici otcârmuitorul judeţului, aici în Câmpina pentru cercetarea şi adeverirea a mai multor plângeri ce s-au râdicat împotriva strămutărei vămii şi supt-otcârmuirei dă la Câmpina la Breaza. Otcârmuitorul s-a arătat în felu dă felu, şi zicând că va face drept a nu putea ascunde aplecarea sa către beizad(ea) Scarlat. Cu toatea acestea la a sa plecare s-a arătat oarecum mai cu iubire dă dreptate, după ce însă am întrebuinţat răţeta obicinuită, dar a zice că el nu va da nici o concluzie ci va face numai o ecspunere dă jălbile şi plângerile şi cuvintele ce a arătat şi o parte şi alta. **[f. 1v.]** El a plecat la Bucureşti pentru nunta sore-si şi socotescu că are să facă raportul după cum să va porunci dă dvornic, dă aceia te rogu ca fără perdere de vreme să te duci dăgrabă la domnul Ştirbei şi să-i vorbeşti din parte-m(i), spre aceasta îţi făcuiu o deosebită scrisoare carea să o poţi arăta în vorba ce îi să ai cu dânsul. Şi că viind mai an la Câmpina, ţii minte că ţe-au zisu chirigiul, care te ducea şi lăcuitori dîn Câmpina pă lângă altele că la întâmplare dă ape mari şi chiar [şi chiar] şi la secetă, o **[f. 2]** dată ce acei care facu transporturi dîn ţară pentru Braşov să afla ajunşi în Câmpina încarcă marfa pă cai şi o duce pă plaiu Cornului fără a mai avea trebuinţă să treacă atâtea ape, şi (i)es d(e)-a dreptul la Comarnicu. Sileşte să-i ai făgăduială că mă va aştepta ca să hotărască şi înştiinţează-mă. Aş fi venit însumi acuma dar m-am temut să nu-l găsescu plecat.

I. Câmpineanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vorbeşte cu Scarlat Creţulescul să stea dă câra lui Iancu Creţulescu otc(ârmuitor). Zii şi lui Ioanidi din parte-mi să ajute la vornicie această privinţ(ă)[1].

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(23)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Pasaj scris în partea stângă a paginii.

15. [1842-1844].

Mon très cher ami,

Depuis votre départ je me suis constamment informé auprès de ma sœur pour ce qui vous regarde. Dernierement elle m'a communiqué une de vos lettres. Vos projets de ferme sont excellents pour ce que ça suppose naturement une décision ferme de vaquer par vous-même aux travaux aratoires etc. mais il ne faut pas beaucoup compter sur Mr Soutzo dont la bonne volonté dépasse de beaucoup ses moyens. S'il vous était possible **[f. 1v.]** de me faire part de ce qu'on vous promet là-bas ou bien de ce qu'on vous laisse espérer, je désirerais beaucoup connaitre tout ceci pour que je puisse comparer avec ce que nous pourrions obtenir ici. Votre père se porte assez bien et il vient me voir au jardin assez souvent. Peut-être que les prédictions des médecins ne se réaliseront pas. Il a assez bonne mine votre très dévoué oncle,

Campineano

Catinca vous prie d'agréables assurances de son amitié[1].

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(21)/DCIX, original în limba franceză.

[1] Pasaj scris în partea stângă a paginii.

16. [1842−1844].

Iubite nepoate şi prietine,

N-am vreme să-ţi scriu atât dă mult după cum dorescu. Plecarea domnului Coradini mi-era cunoscută dă dămult, dar a fost fără veste, căci nu putea fi altfelu când îm(i) plăcea să nu-l crez că o să plece aşa dă curând. Mulţumindu-vă pentru plăcerea ce mi-aţi pricinuit prin cunoştinţa ce mi-aţi făcut cu acestu bărbat. Te rogu când va fi acolea să mă aduci adese aminte-i.

Am văzut în scrisoarea Alecsandrescului cele ce-i scrieţi să-mi arate. Eu voiu vorbi poate şi cu M[r] D(a)şk(ov), dar nu ştiu dăce aş socoti că fără a fi siguru în oarecare chipu că o să-ţi să dea mijloc întorcându-te să fii dă oarecare folosu locului. Că nu ar strica să mai zăboveşti mai alesu că după cum să cam simte, puteţi avea şi pă acolo nişcareva schimbări, şi dăcât **[f. 1v.]** a vezeta neştine, mai bine să află la o privelişte. Că toate acestea dă ar judeca mai bine moldoveni nu ar dori atât dă mult schimbările.

Socotescu dă prisosu a mai spune cu ce simţiri şi ce fel sîntu către dumneata.

I. C.

[f. 2] Domnului Iancu Ghica

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(22)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

17. 1845 iulie 6/18, [Bucureşti].

Mon très cher neveu,

Je viens de décacheter votre paquet à l'adresse de ma femme, impatient comme j'étais d'apprendre de vos nouvelles après une si long silence et empressé de faire vos commissions s'il y avait lieu [ma femme se trouve à Cîmpina et dans une heure je pars pour la même endroit][1], je ne trouve rien pourtant, aux nouvelles près de votre santé, si non que le cabriolet que vous l'aurez à votre retour et à un prix raisonable, vû qu'il a suivi déjà, je vous prie de ne pas oublier mes comissions et comme Mr Mihalesko ne parait pas disposé de pauser jusqu'à Paris, vous tirerez sur moi selon que je vous ai déjà dit, j'espère vous écrire plus au long une autre fois.

Leliţei Mariţei îi sărut mâinile, pă Pantazache din inimă îl sărut, tuturor prietinilor mă aduceţi aminte

I. Câmpineanu

(1)845, iulie 6

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(10)/DCIX, original în limba franceză şi în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Paragraf adăugat ulterior în partea stângă a paginii, cu intenţia de a fi inserat în frază.

18. 1846 aprilie 27/mai 9 [Bucureşti].

Iubite prietine şi nepoate,

La plecarea dumitale de aici ţi-am dat o listă dă vreo câtevaşi lucruri a cumpărea sau a face la Parisu şi Londra, dintr-un rău înţeles au rămasu necumpărate. Când te aflai la Neapoli, ţi-am scris întrebând dă soarta aceei liste, nu am luat nici un răspunsu, nu mai ţiu minte cu amăruntul se cuprindea, aşa te rogu să mi-o **[f. 1v.]** trimiţi înapoi, ca să văzu după vremea de acum ce îm(i) trebue dintr-însa şi să orânduescu dă iznoavă a să cumpăra, căci peste puţin are să plece şi Mihălescul şi Bozianul spre învăţătură. Aceasta către aceastea [după][1], nu pociu să mă oprescu împlinind o datorie dă cugetu să-ţi scriu că pentru averea şi toate enteresurile casei dumitale, aflarea **[f. 2]** dumitale dă faţă este neapărată moşii ce-ţi lăsasăm în preţu bunu. Altă moşie minunată dă a să cumpăra, sorămea nu ştie ce să facă, eu nu ştiu ce să o povăţuescu pentru că i-am arătat că nu pociu cu nici un chipu să iau asupră-mi o asemenea povăţuire, că nu mă simţu în stare dă a mă povăţui nici pe mine. Te rogu **[f. 2v]** însă să nu ştie ia că ţi-am scris o vorbă dă astu felu, căci ea mi-a zis că cea mai mare neplăcere a ei ar fi să vă siliţi voinţele pentru a ei plăcere sau şi trebuinţă.

I. Câmpineanu

(1)846, april 27

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(11)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Tăiat în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

19. 1848 septembrie 8/20, Bucureşti.

Mon très cher ami et neveu,

Il y a longtemps que je n'ai pas de vos nouvelles directement, serait ce pour me rendre silence pour silence, ou bien que des âmes charitables vous auront prevénes contre moi relativement à mes sentimens envers vous, quant à mon silence vous avez raison, mais si vous poudriez lire en moi, vous [verriez auriez][1] veriez que mentalement je vous écrit des lettres entrainement longues mais je suis incapable **[f. 1v.]** d'exécution, la perte du patis que j'ai perdu et qui de jour en jour devient plus poignante et d'autres mal peurs encore que vous ne pouvez deviner qu'on partie m'ont rendut à un état d'âme impossible à decrire, ma seule consolation aurait été encore d'être avec vous. J'espère vous faire transmettre par la poste prochaine quelques projets relatives à vos intérêts et ceux de votre frère. En attendant, j'ose vous prier de me donner de vos nouvelles et veuillez bien assurer ma nièce de mon amitié et de mon estime bien sincères et embrassez le **[f. 2]** petit de ma part. Mes enfans se portent bien. Costaki a été malade il y a quelques moi(s), pendant dix jours je l'ai pleuré comme perdu, les medecins avaient desesperé. Maintenant nous avons le cholera à Boukarest, il est de la meilleure qualité, rarement on échappe.

Votre tout dévoué ami,

I. Campineano

(1)848, sept(em)v(rie) 8/20, Bucureşti

Baloutza et Nano, littéralement seule société qui se tienne chez moi, vous portent la plus grande intérêt.

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(12)/DCIX, original în limba franceză.

[1] Tăiate în original.

20. [1849].

Le 31 mars/11 avril

Mon très cher ami et neveu,

Vous avez bien raison de garder le silence puisque je n'ai pas répondu à aucune des vos lettres que vous avez eu l'amitié de m'adresser. Aussi, je n'ossaiserai point de me justifier. Ce n'est que votre amitié encore qui puisse vous persuader de croire que je ne sais pas avoir trop si j'ai existé pendant tout ce tems [et][1] que par des sentimens qui ont déchiré mon cœur, **[f. 1v.]** le dernier et commun malheur qui vient de nous frapper encore a rouvert toutes les blessures quoi encore saignantes encore. Je n'ai pas des termes propres a aider car la douleur que vous soutirez de la perte de votre mère qui était aussi la mienne. Aussi je m'en reste à la providence que je pris du fond de mon cœur de veiller sur votre frère et votre petit ange, afin qu'ils vous arrivent selon **[f. 2]** vos veux, j'ose espérer avoir des nouvelles de leur heureuse arrivée par vous. Présentez mes amitiés bien sincères à madame Ghika. Costake, Alexandrine et Ianko me portant toujours de vous. Ce tout petit même, il y a quelque jours, a trouvé de la résistance entre le pantalon d'un monsieur et le votre, et c'était bien vrai.

I. Campineano

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Baloutza me prie de le rappeler à votre souvenir.

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(18)/DCIX, original în limba franceză.

[1] Tăiat în original.

21. [1848−1853].

Scumpe prietine şi nepoate,

N-am vreme a-ţi scrie mai pă largu, îţi mulţumescu însă din inimă pentru noutăţile sănătăţi-vă. În scrisoarea ce mi-ai trimisu n-am putut a deţifra, dă aceia îţi trimiţu altă chee consistând în foaia aci închisă. Ştiţi că fiecare literă se ec(s)primă cu ţifră, probă, adecă 1,2,3 şi celelalte ţifre potrivite, nu numărul locului ce ocupă. Dă pildă te [...][1] 14.2., ele 2.3.2., aceasta începând dă la pagina cu N° 9. Cele mai adevărate şi din inimă complimente soţii dumitale, sărutare surori lui Dumitrache. Copii mei sînt sănătoşi. Dă mi-ar fi trăitu şi Grigoriţă!

Al dumitale după cum nădăjduiesc să crezi,

I. C.

[f. 2] à Monsieur Jean Demétri Ghika
à Constantinople

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(29)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Tăiat în original, ilizibil.

22. 1852 august 6/18, Bucureşti.

Scumpe prietine şi iubite nepoate!

Cu cea mai mare plăcere mă folosescu dă prilejul călătorii prietenului domnului Gherasi ca să cercetezu pentru scumpa sănătate a dumneavoastră şi a copiilor şi ca să mă aducu la suvenirul dumneavoastră încredinţatu cum sînt din încercare dă cinstea şi caracterul dumnealui, a căruia cunoştinţă îm este cu atât mai preţioază cu cât văzu că o continuă ca o moştenire dă la părintele său. Vă rogu să mă aduceţi aminte **[f. 1v.]** preavrednici dă stimă a mea nepoată, cu toată dă dorinţa ce am dă a vă vedea fericiţi într-a noastră ţară.

Al dumitale, ca un părinte şi prieten

I. Câmpineanu

(1)852, aug(ust) 6, Bucureşti

Binevoiţi a povăţui pă domnul Gherasi a-mi găsi o narghilea cât să poate dă frumoasă, nu mar(e) p(r)eţul ei.

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(13)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

23. 1854 august 1/13, Bucureşti.

Bucureşti, 13/1 august 1854

Mult scumpe şi iubite prieten şi nepoate,

Sînt vreo 6 zile dă când a întrat în Bucureşti avangarda armii otomane, înpreună şi pă lângă alţii ce vor fi şi cari nu s(ă) cunosc paşi şi Sadic paşa. Ruşi, mai nainte dă a lăsa Bucureşti, întocmisă un minister cu totu muscal, şi aflându-să vacant ministeru dinăuntru prin moartea lui Iordachi Filipescu, a pus pe domnul C. Cantacuzino şi a dat promoţiu la rangul de ban acestui din urmă şi lui M. Băleanu, prezidentul unia din secsiile Înalţii Curţi, căci Înalta Curte s-a împărţit în doă secsii printr-o rezoluţie a împăratului Nicolae, pusă la raport, şi Budberg în temeiul pă jurnalul Sfatului Administrativ, fără a să îndeplini şi celelalte forme. Avangarda armii otomane s-a anunţat fără altă formă prin întrarea în barieră a unui număr de oştire ca de 300 sute. Guvernu pare ca n-ar fi avut habar. Nici una din onorile făcute avangardii ruseşti nu s-a urmat, nici măcar după intrare nu s-a chemat, nici direct, nici indirect, autorităţile a felicita pe şefii avangardii, lucru **[f. 1v.]** care, după cum se zice, ar fi mijlocit oarecare nemulţumire din partea acelor şefi, cu toate că poporul, la intrarea trupelor, ce afară, a trea zi, s-a grăbit în mare număr a se duce la câmpu oştiri cu bucheturi de flori, şi la intrare le-a primiit cu cele mai sus demonstraţii de bucurie. Şefi oştirilor nu s-a arătat nimănui să să fi simţit de această lipsă de dragoste, de cum în parte s-a plâns pe ici şi pe colea. Oştirile ruseşti să zice că ar fi pe la Buzău, Omer paşa să zice că este la Giurgiu şi după ce-şi va concentra oştirile în ţară, o să vie şi în Bucureşti.

Ce mai mare preocupare a duhurilor celor bune este bănuiala întrării oştirilor austriace. Întâmplările di pă la lovirile de bătaie sînt nesigure cu toate că mai tare sunt în favorul ruşilor.

Mitică Kreţulescu a venit cu avangarda şi este Maior în corpul franc, el a plăcut prea mult aici, l-am văzut şi eu pentru puţine minute căci nu ajunge prin mâinile boerilor mai mici sau mai mai în vârstă.

Cercetând pentru ce mie mult scumpă fericire a sănătăţii dumitale şi a toatii familii şi aducând închinăciunile capurilor şi surorilor mele şi rugându-te **[f. 2]** a aduce cele di(n) parte-m(i), încredinţări de prietenie şi de stimă către prea iubita dumitale soţie. Rog pe Dumnezeu a ne vede sănătoşi ori în ce loc ar fi mai de folos patri a nostră.

Al dumitale iubit unchiu şi credincios prieten şi slugă,

I. Câmpineanu[1]

Aici s-a făcut doă partide pentru domnie, din care una este împotriva lui Ştirbei, fără altă cerere decât să i să facă comisie administraţii lui, iar alta, a lui Ştirbei, nu ştiu de a scris şi aceasta ceva, sau referat la prudenţa lui Casio. Povăţuiţi-mă[!]

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(14)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Semnătura îi aparţine lui Ion Câmpineanu, restul scrisorii fiind redactat de altcineva.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

24. 1854 noiembrie, Bucureşti.

Bucureşti […][1]

Scumpe şi mult iubite prietine şi nepoate!

Mult m-am bucurat dă scrisoarea dumitale, am avut prilej să arăt scrisoarea dumitale Es(celenţei) Sale Diriviş paşa. Eşti o cunoştinţă pentru dânsu şi mi-a vorbit după cum aşi fi dorit pentru dumneata. Am văzut cu plăcere ocupaţia dumitale cu o mititică parte din neamul omenesc ca să realizi[2], pă cât să poate, ceia ce totdauna visam împreună pentru dânsul. Facă Dumnezeu să fie asemenea şi pentru neamul nostru. Aş fi dorit, cu toate acestea, să văz oarecare statistică a acelui loc, şi dacă să află o asămine, sau dă să poate face fără osteneală aş dori mult să o am, dă să poate şti i(n)stituţiile prinţipale. Către acestea, de nu va fi cu osteneală şi prin putinţă, binevoiţi a-m(i) procura săminţe mai multe şi dă mai multe feluri dă tutun, căci acestea îmi lipsesc. Eu am făcut încercare şi am izbutit la un grad ce nu mă aşteptam, însă nu ştiu ce este pricina că dă când am izbutit şi aceia care mi-a(u) adus mai nainte săminţe nu vor, socotesc, a-m(i) mai aduce. După vorbirea ce am avut cu săteni care cultivă acea plantă, mi(-au) spus că de la un pogon poate scoate, de multe ori, şi până la 600 oca. Aş dori **[f. 1v.]** ca pri(n) săminţăle cele primite să fie şi de Şiveli (un fel de tutun) şi d(e)-ar fi cu putinţă a vede plisnire şi ca la doă oca de acest fel, după urmă ca dând Dumnezău să să facă, să-l am a-l potrivi cu acesta. Tutun care bem aici obişnuit este de Ianina. De acestia sămânţe nu poţi sa-ţi procuri dăcât prin vreun lăcuitor de acolo carele ar fi în corispondenţă cu vreun lăcuitor din Samos sau de la Constandinopoli. Mi-ar plăcea să pot găsi prin cei de acolo sau prin prieteni dumitale din Constandinopoli, numai că atât te rog, să nu cumva să ne scape vremea, căci ne-ar trebui să să afle aici trimise aceste săminţe în luna lui febr(uarie), pă la început, pentru că întâi trebuieşte ca sămânţa să să puie în [pământ][3] cutii dă pământ, în casă la căldură, şi după ce răsare şi să înalţă cevaşi, pă urmă se răsădeşte în pământ la aer mare. Eu încă de la octombrie 5 m-am miluit logofăt bisericesc. În micul cerc a(l) atribuţiilor acestui post s-ar putea face ceva dacă muscali nu ar fi zleit casa mânăstirilor. Mai târziu îţi voi scrie de isprava ce voi putea face întru interesu învăţături.

În scrisoarea dumitale văz că domneşte un aer de dorinţă a-ţi vedea ţara. Ascultă-mă pe mine şi umblă să te împaci cu locu în care tă afli, **[f. 2]** căci aici nu poţi face mai nimic decât să-ţi faci sânge rău. O să fie, nădăjduesc, o vreme când, poate, să putem face ceva şi nu nesocoti avantaju ce o sa aibi din ştiinţele ce o sa ei din administraţia ce esersezi acum.

Socotesc că nu ar fi de prisos, de vei socoti să facem o corespondenţă cu Dărviz paşa, iniţiativa, socotesc că ai putea lua din ceaia ce mi-a vorbit mie pentru dumneata, adică din viul suvenir ce a păstrat pe(n)tr(u) dumneata.

Copii mei te doresc mult şi păstrează o vie suvenire de dumneata. Binevoeşte a priimi multe complimente ale lor. Dă vreo trei luni merg la scoală. Alecsandrina mă roagă iară sa-ţi aducu complimentele din partea-i, cum şi iubitei dumitale soţie, Măria, căreia să-i aduceţi şi din partea-m(i) espresia sentimentelor mele dă frăţie şi dă cea mai adevărată stimă, prea bine meritată.

Plecat dumitale, săruta-i din partea-m(i) dumitale. Scopul meu doresc să cunoască da-i mai mult decât ar putea relata un părinte însărcinat cu atătea griji. Cât pentru mine, mă flat(ez) că-m(i) cunoşti inima ca să poţi şti ce sunt, ce simţu pentru dumneata.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Al dumitale, iubitor unchiu şi adevărat amic,
I. Câmpineanu
1854, 9vrie [noiemvrie], Bucureşti[4]

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(15)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Tăiat în original, indescifrabil.
[2] Aşa în original.
[3] Tăiat în original.
[4] Rândurile redate cu caractere italice sunt scrise de Ion Câmpineanu, restul scrisorii fiind redactat de altcineva.

25. [1854−1855].

Mon très cher ami,

Excusez si je viens encore vous souvenir pour le travail ayant pour objet l'administration des ceux qui ont un doctorat [ou][1] à la participation des droit de la soi-disante, nobl(esse). Je voudrais qu'il y fût marqué aussi la distance qu'on pourra considérer entre ceux qui ont un doctorat et les simples licencies. Il est indispensable que je voye le Baron Borodzin pour connaître quels sont les droits accordés aux uns et aux **[f. 1v.]** autres. Si pouvez le voir pour moi, vous m'obligerez infiniment puisque je suis si occupé. Vers les trois heures je viendrai vous voir.

I. C.

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(30)/DCIX, original în limba franceză.

[1] Tăiat în original.

26. [1855] martie 24/aprilie 5, [Bucureşti].

Mon très cher neveu et très estimable ami,

Je vous ai écrit il y a bien longtems, et n'ai pas reçu de reponse. J'ignore le motif et la cause de votre silence. Je dois vous informer de la conduite de m[r] Soutzaki envers moi depuis l'arrivée des russes dans le P[tés] il m'a fermé la porte. Depuis mon arrivée au Ministère du Culte, malgré les injonctions formelles du gouvernement de lui faire rendre compte de **[f. 1v.]** l'administration de la tutelle cedant à ses vœux qu'il me faisaient parvenir par ses amis et les miens, j'ai toujours éludé de le faire. Je vous préviens de tout ceci afin que vous vous teniez en garde. D'ailleurs, il est entièrement russe et pour les servir il prend toutes les couleurs. J'espère que vous n'avez pas négligé mes commission(s) pour les semences des différentes espèces de tabac et la statistique **[f. 2]** de votre petit royaume. À propos, on me dit de tout côté qu'on vous a investi de nouveaux titres. Modestie notez moi ce qui en est pour que j'ai la satisfaction de m'y confirmer. Je voudrais pas être le dernier sans ce raport. Mes hommages pour m[me] Guika. J'embrasse vos enfans de tout mon cœur, les miens gardent encore un vif souvenir de vous.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Votre tout affectionné oncle et ami,
I. Câmpineanu

Ce 24 mars, notre st(yle)[1].

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(28)/DCIX, original în limba franceză.

[1] Pasaj scris în partea stângă a paginii.

27. 1855 octombrie 14/26, Bucureşti.

Mon très cher ami et bon neveu,

Le voyageur qui vous remettra la présente lettre est Mr Cranchant, professeur français depuis dix ans, et qui se propose de se rendre à Samos en passant par Constantinople.

Mr Cranchant, estimé de tous ceux qui le connaissent, autant pour son honorabilité que pour ses talens a rendu des services éminens à la jeunesse valaques vous m'a obligera donc personnellement en lui faisant bon accueil et en l'entourant pendant son séjour à Samos, de toute votre protection.

Agréez, mon cher et bon neveu, l'assurance de mon inaltérable amitié et croyez-moi toujours votre bien dévoué, *ami et très obeissant serviteur,*

I. Câmpineano

*Bucharest, 14 8bre* [octobre] *1855*

Je tache de deviner ce qui vous aura porte à me chasser de votre mémoire. Je n'aurais jamais cru que dans nos relations le prouver dă ochi care nu să văd să uită pût jamais être applicable[1].

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(16)/DCIX, original în limba franceză.

[1] Rândurile redate cu caractere italice sunt scrise de Ion Câmpineanu, restul scrisorii fiind redactat de altcineva.

28. [1860] martie 20/aprilie 1, Bucureşti.

Iubite şi mult scumpe nepoate şi prietine,

O idee mare şi preţioasă ce mi-am făcut şi a pururea păstrezu de caracterul şi inima dumitale, totdeodată, mă face să iau îndrăzneala a vă vorbi în favoarea unei persoane foarte cunoscută, nenorocită şi după nenorocire foarte enteresantă, prin mulţimea nenorocirilor ce au năpăditu pă capu-i. Această persoană neputând eu să **[f. 1v]** (i)esu din casă ca să o văzu, îm(i) scrie epistola a ei închisă ca să vezi însuţi ajutorul dă care are trebuinţă şi dă ce vei putea face mă vei înştiinţa. Te rogu, fără zăbavă Gligore Moshu, fiul celui de aici căminarul Moshu, trebue să fie la Ţarigrad şi a făgăduit că va lua în căsătorie pă prietina dă care e vorba, şi care nu este dăcât la ci-devant madame Fetechides, maintenant madame Esther Duchateau.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Îndrăznescu iarăşi a vă repeta rugăciunea şi a tă ruga să crezi simţirilor mele dă prieteşugu dă frăţie şi dragoste, cu care şi îm(i) place şi sînt mândru să mă pociu însemna ca un frate şi unchiu şi prieten,

I. Câmpineanu

martie 20, stil vechiu, Bucureşti

Această pricină sînt rugat a face în chip de a fi foarte tainic[1] cu al doilea vă voiu scrie şi pentru Mitică Creţulescu[2].

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(26)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

[1] Pasaj scris în partea stângă a filei 1 verso.
[2] Pasaj scris în partea stângă a filei 2.

29. 1860 aprilie 10/22, [Bucureşti].

Mult iubite şi vrednice dă stimă prietine,

Viu mai întâi să-ţi prezant în persoană pă cel dă care ţi-am vorbit mai alaltăeri. Pretenţii nu are dăloc, omul nu cere dăcât ceiu are drept a pretinde şi cee ce şi eu am îndrăznit să-i făgădui adesea.

Al dumitale, a(devă)ratu prieten şi slugă şi iubitor unchiu,

I. Câmpineanu

10/4 (18)60

[f. 1v.] Ecsălenţiei Sale
Dom(nu)l Ion De(metrie) Ghica
Ministrul de Interne

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(17)/DCIX, original în limba română, cu caractere chirilice.

30. Iulie 24/august 5, Bucureşti[1].

Boukar(est), 24 Juillet

Mon très cher neveu,

Votre lettre m'a fait un veritable plaisir en ce qu'elle m'apprend que vous êtes encore à Guergani et que je pourrai **[f. 1v.]** vous y trouver. Si la partie a été remise jusqu'ici il n'y a pas de ma faute mais bien de ma condition de domestique, mais, Dieu aidant, j'espère que la semaine prochaine je pourrai jouir de votre aimable société. Ma femme ainsi que les enfans se portent bien et vous font beaucoup de complimens. Veuillez bien agréer les mieux que je vous fais du fond de mon cœur. J'ose me flater que Mme Guika ne m'a pas oublié tout-à-faite et qu'elle acceptera mes complimens.

I. Câmpineano

[f. 2] à Monsieur Jean Ghika
à Guergani

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BAR, Secţia Corespondenţă, fond Ion Ghica, S 59(20)/DCIX, original în limba franceză.

[1] Din păcate, informaţiile conţinute în această scrisoare nu ne-au permis să determinăm anul în care a fost scrisă.

"BELOVED FRIEND AND NEPHEW". A FEW UNPUBLISHED LETTERS OF ION CÂMPINEANU TO ION GHICA (Summary)

Keywords: correspondence, Ion Câmpineanu, national emancipation, politics, personal life.

The narrative sources kept from Ion Câmpineanu and the members of his political group are usually scarce, these documents representing real "rarities" for the researcher interested in the history of the National Party from Wallachia at the end of the 1830s.

The thirty letters published here (identified at the Library of the Romanian Academy) span for a period of approximately two decades, between 1838 and 1860, and cover political issues, comments on important events from the history of Wallachia at the middle of the 19th century, or aspects regarding the everyday life of Ion Câmpineanu. Thus, they can be grouped into three categories: those referring to his political demarches in London from 1839, those ulterior to 1842, in which he informs his nephew, Ion Ghica, about the main political events of the day from Bucharest, and those in which he approaches personal matters. They offer a direct glimpse into his political activity for national emancipation, giving unmediated access to his aspirations and means used, revealing information from the small circle of those involved in the demarche. Also, they offer details about his political and personal relation with Ion Ghica and give a better understanding of Câmpineanu's position on the political scene from Bucharest, after his release from the exile imposed in 1840.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STELLA GHERVAS, *Reinventarea tradiţiei. Alexandru Sturdza şi Europa Sfintei Alianţe*, traducere din franceză de Gabriela şi Alexandru Şiclovan, Chişinău, Editura Cartier, 2014, colecția „Cartier istoric", 600 p.

Atât personajul central, cât și tematica în discuție sunt subiecte puțin familiare publicului român, dacă nu chiar problematice, fie și din rațiuni complet divergente. La origine o cercetare doctorală la Universitatea din Geneva, versiunea originală (*Réinventer la tradition. Alexandre Stourdza et l'Europe de la Sainte-Alliance*, Paris, Honoré Champion, 2008) a fost distinsă cu *Premiul Guizot* al Academiei Franceze. Autoarea, „istoric elvețian de origine română din Basarabia" (după cum o prezintă editura), își mărturisește, în *Prefața la ediția română*, atât dificultățile întreprinderii, cât și intențiile de plecare. Angajament intelectual de lungă durată (de altfel, până la apariția volumului în discuție, autoarea publicase deja mai multe studii având-l ca obiect pe Alexandru S. Sturdza și chiar un volum care pare a fi fost o eboșă, o schiță preliminară a acestui volum (*Alexandre Stourdza (1791−1854) un intellectuel orthodoxe face à l'Occident*, Geneve, Editions Suzanne Hurter, 1999), lucrul la acest proiect i-a permis să descopere „o lume dispărută", Europa Sfintei Alianțe, acel „spațiu" în raport cu care Alexandru Scarlat Sturdza și-a edificat o parte însemnată a destinului său politic și intelectual. Este o Europă imaginată ca „un mare spațiu triunghiular, care avea un vârf în Apus, cu Londra și Paris, un altul la Sankt Petersburg", iar „cel de-al treilea era unul sud-est european, foarte diferit de cel actual, care gravita încă în jurul Constantinopolului și care aspira să se elibereze de Imperiul Otoman […]" (p. 14). Din această perspectivă, cartea trebuie văzută atât ca o biografie a lui Alexandru S. Sturdza, cât și ca o „mărturie" cu privire la această „Europă dispărută", în raport cu care autoarea pare a-și găsi o anume afinitate.

Cele două planuri sunt în fapt inextricabile, mai sugerează Stella Ghervas, un dublu act de justiție: pe de o parte, este vorba de recuperarea și actualizarea lui Alexandru S. Sturdza, proiectat deopotrivă ca un avocat al cauzei ortodoxiei balcanice, aflate sub „tutela otomană", dar și ca un arhitect al Europei Sfintei Alianțe, iar pe de alta, de o reconsiderare a proiectului Sfintei Alianțe, văzut astăzi, în general, mai ales prin ochii pașoptiștilor, ca o alianță reacționară. De asemenea, autoarei i se pare că opera și cariera lui Alexandru S. Sturdza ilustrează destul de fidel „dialectica" dintre „Tradiție și Modernitate", conceptualizată prin formula „modernizare defensivă". Ar fi vorba de „o preocupare, o grijă de a tempera civilizația progresului material prin menținerea unei tradiții vii" (p. 16).

Este drept că, în substanțiala *introducere* care urmează, aceste merite sunt prezentate mai nuanțat. Sturdza apare ca un „membru al elitei ruse care a susținut și realizat virajul conservator al regimului țarului Alexandru I, de după 1812, dar mai ales drept inspiratorul decretelor de la Carlsbad (1819) […]". De asemenea, Sturdza este cel care „a contribuit la măsurile reacționare adoptate contra catolicilor din Rusia (la expulzarea iezuiților), la dezvoltarea cenzurii în Imperiu și la lupta contra liberalismului în Germania" (p. 27). De fapt, accentul este pus aici mai mult pe calitatea sa de martor al acelor evoluții, care „au conferit fundamentele spirituale și intelectuale ale Sfintei Alianțe" (p. 28 *sq*.).

În același timp, autoarea dorește să-l extragă pe Sturdza din ceea ce numește „un fel de semiclandestinitate permanentă" (p. 33), în care fusese menținut din diverse motive până acum. Atașat de „familia contrarevoluționarilor europeni", Alexandru S. Sturdza este, de fapt, „mai mult conservator decât reacționar", întrucât „nu este pregătit să arunce o anatemă de ansamblu asupra timpurilor moderne". În realitate, cercetarea biografiei sale, crede autoarea, ar deschide calea spre o mai bună înțelegere „a modului în care a fost primită modernizarea intelectuală și socială în partea orientală a Europei" (p. 33).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe scurt, lucrarea este concepută deopotrivă ca o biografie („itinerariul său intelectual") a lui Alexandru S. Sturdza, care urmăreşte mai ales formarea gândirii şi ecloziunea operei sale, şi ca o reconstituire de istorie intelectuală a începuturilor Sfintei Alianţe, din prisma acţiunii publice a lui Sturdza. De aici, o naraţiune complicată, pe mai multe nivele, structurată în opt capitole masive, care, la rândul lor, sunt împărţite în alte subcapitole, şi aşa mai departe, reprezentând fiecare dezvoltări tematice de sine stătătoare.

În cele aproape o sută de pagini ale primului capitol (*Parcursul unui intelectual diplomat*), autoarea recompune anii copilăriei şi ai formării intelectuale a lui Sturdza, precum şi începuturile carierei sale de funcţionar imperial rus (1809−1812). Reconstituirea atmosferei de la Moghilov (unde familia Sturdza s-a aflat câţiva ani într-un fel de exil interior) şi descrierea anilor de formare intelectuală în mediile literare ale Sankt Petersburgului pregătesc intensa naraţiune consacrată anilor de serviciu diplomatic: momentul său de glorie, ca membru al diplomaţiei post-napoleoniene, dizgraţia imperială, retragerea la Odesa, dar şi cea din urmă misiune ca funcţionar al ţarului, din anii 1828−1829. Chiar dacă, strict cronologic, nu este vorba decât de prima parte a biografiei lui Sturdza, aceşti ani sunt cei mai productivi, biografic şi intelectual. De altfel, asupra acestora autoarea va reveni, sub o formă sau alta, pe tot parcursul lucrării.

Procesul formării intelectuale a lui Sturdza este raportat la principalele sale referinţe: „umanismul" ortodox şi primul luminism grecesc, sociabilităţile intelectuale sankt-petersburgheze şi impactul decisiv al revoluţiei franceze. Stella Ghervas evidenţiază aici nu doar dubla origine a influenţelor culturale care i-au structurat gândirea lui Sturdza (greco-moldoveană, ruso-franceză, luministă şi contrarevoluţionară), dar şi natura lor contradictorie. Educat în familie (alături de preceptorul francez şi biblioteca tatălui, sora sa mai mare, Ruxandra, pare să fi jucat aici un rol-cheie), Sturdza este un autodidact perseverent. Pe lângă antici şi sfinţii părinţi, referinţe obligatorii, pentru un tânăr din mediul său, *Suferinţele tânărului Werther*, romanele lui Samuel Richardson, *Spiritul legilor* a lui Montesquieu, *Emile* şi *Nouvelle Héloise* de Rousseau fac parte din lecturile sale. La Sankt Petersburg frecventează cercuri aflate în opoziţie, *Cercul literar rus* (organizaţie oficială, care cultiva patriotismul ca o anume mefienţă faţă de Occident) şi *Arzamas* (cultiva zeflemeaua şi farsa). De asemenea, Ruxandra îl introduce în salonul prinţilor Golovin, foarte cosmopolit, unde îl cunoaşte pe Joseph de Maistre, apoi în cercurile aristocratice europene, unde îi va întâlni pe Goethe, Iulia de Krüdener, baronul de Stein şi Wilhelm von Humboldt etc.

Chiar dacă probabil îi atribuie un rol prea mare lui Sturdza, Stella Ghervas ne evocă, de asemenea, cu multă acribie contextul naşterii Sfintei Alianţe. Autoarea reuşeşte să extragă acest subiect din sfera uneori prea închisă a domeniului relaţiilor politice internaţionale pentru a-l transforma într-unul de istorie intelectuală. Sfânta Alianţă apare astfel mai ales ca o structură ideologică şi abia apoi ca formă de organizare politică. Participarea lui Alexandru S. Sturdza la elaborarea „proiectelor precursoare" ale tratatului Sfintei Alianţe (autoarea îi atribuie celebra scrisoare a lui Ludovic XVIII, prin care acesta refuza tratamentul la care urma să fie supusă Franţa de către aliaţii victorioşi), dar şi la „versiunea finală" a tratatului Sfintei Alianţe, care au permis transformarea „Quadruplei Alianţe" într-un „pact de fraternitate creştină", devin astfel nu doar verosimile, ci şi cumva logice.

Fapt este că, odată cu acest moment, Sturdza se transformă în ceea ce Stella Ghervas numeşte, cu o formulă vag oximoronică, „un intelectual în serviciu comandat". Aceasta vrea să sugereze poziţia nouă a acestuia în cadrul aparatului imperial: tânărul Sturdza va fi în anii următori „pana" ţarului în chestiuni religioase şi chiar diplomatice. Ca dovadă, în 1816, ţarul îi comandă o lucrare asupra ortodoxiei (*Consideraţii asupra doctrinei şi spiritului Bisericii Ortodoxe*, 1816), redactată în franceză şi tradusă imediată în germană, cu scopul de a combate mai ales catolicismul, iar în 1818 o lucrare asupra universităţilor germane „destinată a combate agitaţia politică ce se dezvolta în Germania". Expresia acestui nou statut este numirea sa, atunci când avea puţin peste douăzeci de ani, în poziţia de consilier de stat.

Declinul său va fi însă la fel de fulgurant. Pamfletul contra universităţilor germane îi aduce nu doar o tristă celebritate, ameninţările din partea mediilor studenţeşti, atacurile intelectualilor germani, ci şi decăderea din graţiile împăratului şi implicit marginalizarea în cadrul ierarhiei simbolice a aparatului imperial. Este drept că această nouă postură îi va permite intensificarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militantismului său filoelen, poate singura sa formă de erezie politică. După 1821, se va stabili la Odesa, unde își va cultiva o imagine de intelectual aristocrat, implicat în cauză filoelenă și devotat reînnoirii ortodoxiei. Doar pentru scurt timp, în primăvara lui 1828, va fi reactivat de Nicolae I, ca șef al cancelariei campaniei de la Dunăre, calitate în care Stella Ghervas îi atribuie un rol important în proiectul de reorganizare administrativă, în sens rusesc, a spațiului nord-dunărean: el va fi fost principalul autor al prevederilor referitoare la Principate, din textul tratatului de la Adrianopole, dar și autorul a două proiecte de reformare a acestora. După septembrie 1829, se retrage definitiv din serviciul țarului, nemulțumit, se pare, de noua politică externă rusă.

Anilor de după 1829 (aproape jumătate de viață!) le este consacrat ultimul subcapitol. Sturdza ne apare aici în centrul unor inițiative civice și culturale. Este vorba de o mutare a accentelor, de pe condiția sa de personaj istoric, parte a unei trame colective ample, de prim-plan, către condiția unui aristocrat provincial, cu preocupări intelectuale, civice și religioase demne de stimă, dar departe de a fi, istoric vorbind, de primă însemnătate. De aici, desigur, prezentarea mult mai rapidă, sumară, *à vol d'oiseau*.

În capitolul următor (*Un umanist „oriental" în contextul Epocii Luminilor*), autoarea revine asupra anilor de formare intelectuală a tânărului Sturdza, încercând să reconstituie mai pe larg climatul intelectual al epocii (ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și prima parte a secolului al XIX-lea). Deși conceput, poate, de o manieră ușor prea didactică, capitolul conține pagini remarcabile de istorie intelectuală, în care autoarea clarifică o serie de aspecte ale vechii discuții cu privire la problema influențelor culturale și natura luminismului est-european. O sistematică deschidere comparativă îi servește autoarei pentru a pune în evidență nu doar evoluția luminismului est-european și procesul receptării ideilor în Europa de Est, dar și evoluțiile lor contrastante.

Printre altele, autoarea observă fractura pe care o provoacă în receptarea luminismului Revoluția Franceză. Până la izbucnirea acesteia, luminismul se confunda, în Europa de Est, cu „critica culturală a tradiției, cu dorința de reformă a lui Petru cel Mare și, ulterior, cu despotismul luminat al Ekaterinei a II-a și al lui Iosif II" (p. 114). Revoluția Franceză radicalizează însă receptarea Luminilor și a modernității intelectuale, în general. Astfel, adversității deschise din partea Patriarhiei din Constantinopol i se poate opune o radicalizare republicană și liberală, vizibilă mai ales la greci și sârbi. În plus, pentru Rusia, anul 1812 aduce o „brutală turnură ideologică", respectiv, punerea în discuție „a influenței culturale occidentale". În schimb, deși interesantă, panorama sa asupra luminismului grecesc, românesc și sârb, oricum, prea sumară și imprecisă, mai ales în ce privește luminismul românesc, nu aduce lucruri noi și putea lipsi.

Demersul analitic privitor la receptarea autorilor luminiști este completat cu câteva studii de caz. Studiul asupra lui Montesquieu este de remarcat în mod particular, atât ca perspectivă, ca metodă, cât și ca informație istorică. Meritul său principal este că se extrage dintr-un model de analiză conceput ca o teleologie „nominalistă", pentru care simpla prezență a unei referințe culturale înseamnă automat o preluare integrală și prescriptivă a conținutului acesteia de către lumea „receptoare". În cazul dat, după cum observă autoarea, *Spiritul Legilor* a circulat în Rusia încă de la finele secolului al XVIII-lea, fiind și tradus de două ori, o dată complet (între 1809 și 1814). Dar, în timp ce unii ruși au văzut în această lucrare „un manifest împotriva absolutismului, precum și o critică a concepției religioase asupra lumii", Ekaterina a II-a și unii dintre curtenii săi îl considerau pe Montesquieu „un apărător al drepturilor nobilimii și ale monarhiei" (p. 119). Astfel că receptarea lui Montesquieu a fost finalmente slabă și deformantă, fapt care a făcut ca ideile sale să nu aibă un „impact funcțional" în epocă.

Gândirea lui Rousseau, în schimb, a fost mai bine și mai rapid asimilată, „deși a fost supusă unor reinterpretări multiple care au slăbit-o considerabil". *Noua Eloiză*, *Emil* sau chiar *Contractul social* sunt comentate frecvent în Rusia acestei epoci. Totuși, receptarea lor este paradoxală, selectivă, fiind dominată de interesul pentru „problematica pedagogică și etică sau cea legată de *sensibilitate*" (p. 120). Mai mult, *Contractul social* a rămas complet neînțeles, fiind „atât de străin culturii politice ruse și eticii clasei conducătoare" (p. 120), încât va fi tradus abia în anii șaizeci ai secolului al XIX-lea, și niciodată interpretat deschis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Venit „din exterior și, pentru mulți, de sus” (G. Nivat), luminismul rus „s-a combinat aici cu diverse curente de idei care îi erau în principiu străine sau chiar opuse în restul Europei” (p. 122), ceea ce a făcut ca, finalmente, să devină „o grandioasă utopie, îmbrățișând nu numai teoriile destul de efemere ale secolului al XIX-lea, ci și tradițiile seculare ale gândirii religioase” (p. 123). O consecință a acestui fapt va fi, în timp, „oscilarea gândirii democratice ruse, fracturată între tendința de a asimila avid ideile venite din Occident și lupta îndârjită contra lor” (p. 123).

După cum observă mai departe autoarea, Sturdza „nu a fost scutit nici el de această sciziune caracteristică istoriei intelectuale ruse a secolului XIX”. Interesul său timpuriu pentru Montesquieu trebuie înțeles așadar în această logică. Filosoful francez îi este deci util ca maestru-legislator, în cadrul efortului său de a „încerca să reașeze întreaga filozofie luminată a dreptului și a societății cuprinsă în *Spiritul Legilor* pe fundamentul valorilor tradiției creștin-ortodoxe” (p. 148). Sturdza folosește adesea termenii gânditorului francez pentru a le da un conținut nou, precum este cel de opinie publică, de exemplu. Teoria sa politică este în fapt mai mult un fel de glosă și răspuns la Montesquieu, marginalii de lectură și reverie pe marginea *Spiritului Legilor*, perspectiva de ansamblu fiind „diametral opusă lui Montesquieu și spiritului iluminist, […] foarte aproape de gândirea religioasă occidentală a lui Joseph de Maistre, Louis de Bonald și a pietiștilor germani” (p. 162).

În ce privește receptarea lui Rousseau, Sturdza este un lector admirativ al romanelor sentimentale ale genevezului, *Nouvelle Héloise* și *Emile*. Dar, ca și alți intelectuali ruși ai timpului, Alexandru Sturdza nu este interesat de filosoful politic, ci de „educatorul sau moralistul”. De aceea, nu pare a reține din opera acestuia decât interesul pentru educație și, poate, (cu totul periferic) ideea de contract social, atunci când caută argumente pentru a legitima revolta greacă împotriva Sultanului.

În capitolul al treilea (*Pe scena europeană*) se continuă demersul de arheologie intelectuală, de această dată interesul autoarei fiind concentrat asupra anilor de serviciu în slujba împăratului, 1814−1830, având ca pivot momentul nașterii Sfintei Alianțe. Teza-cheie a autoarei este aici că Sfânta Alianță își are sursa, cel puțin parțial, în gândirea mistică de inspirație germană din acei ani, un amestec de pietism, mistică medievală (profetism, îndeosebi) și teosofie pre-romantică. Ideile promovate de Iulia de Krüdener, Johan H. Jung-Stilling sau Franz von Baader au inspirat proiectul Sfintei Alianțe, respectiv, „restaurarea principiului ordinii în viața publică”, principiul echilibrului european (susținut de Metternich), principiul concertului european și ideea instituirii unui spațiu public european creștin.

Totuși, autoarea nuanțează impactul gândirii mistice asupra teologiei politice promovate de Sturdza. Este adevărat că reflecția tânărului diplomat rus pleca de la premisa că, dacă noua organizație va avea un conținut religios, „milostenia creștină va reveni în sfera politică”, dar influența mistică asupra sa a fost finalmente slabă, după cum o arată cele două lucrări care i-au asigurat notorietatea în epocă: *Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe* (1816) și *Memoriu asupra stării actuale a Germaniei* (1818). Intens polemice, acestea l-au făcut cunoscut opiniei publice și intelectuale europene și i-au provocat adversități puternice. Stella Ghervas analizează pe larg sursele, contextul, conținutul și efectele publice ale acestora. Deși ambele sunt lucrări comandate de țar și par a avea aceeași motivație politică, natura lor este totuși diferită.

În *Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe*, Sturdza, în plin scandal generat de expulzarea iezuiților din Rusia, „a dorit să demonstreze puritatea creștină a Bisericii Orientale, în opoziție cu «deviațiile» catolicismului roman” (p. 194). Lucrarea îi aduce o anume notorietate mai ales în mediile protestante europene, dar îi atrage ostilitatea cercurilor catolice, îndeosebi ale vechiului său mentor Joseph de Maistre, și se pare chiar și mefiența patriarhiei ruse. În ciuda unei retorici impregnate de referințe religioase, *Memoriu asupra stării actuale a Germaniei* este o lucrare cu caracter politic; prin aceasta, autorul, alături de comanditarul său, va fi dorit să intervină în dezbaterea intelectuală europeană, cu privire la mijloacele de a lupta contra revoluției. Autoarea reconstituie cât se poate de generos tumultul provocat de acest demers. Faptul că a avut acces la fondul Sturdza, aflat la Casa Pușkin din Sankt Petersburg, îi asigură demersului un suport documentar solid.

Influența misticii germane asupra lui Sturdza se poate distinge totuși în ideea sa de a cultiva tema „Trezirii” în lumea ortodoxă. De asemenea, teosofia lui Franz von Baader pare să-l fi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orientat în structurarea unora dintre convingerile sale politice. Oricum, discuția este reluată pe larg în capitolul următor, al patrulea (*Atracția misticismului*). Stella Ghervas crede că Ruxandra, sora sa, i-ar fi sugerat lui Sturdza interesul pentru gândirea mistică, Ruxandra fiind aceea care a introdus-o pe baroana de Krüdener la curtea lui Alexandru I, într-un moment când Rusia se găsea în plină reacție antiraționalistă. De altfel, împăratul însuși devine interesat de tezele acestor mistici privind regenerarea spirituală a Europei și rolul său ca „geniu providențial" în acest proces. Este un teren în care pasiunea religioasă a lui Sturdza se poate întâlni cu o viziune politică în care Dumnezeu să fie referința centrală.

Dar, din acest punct de vedere, poate mai important pentru înțelegerea pozițiilor conservatoare ale lui Alexandru S. Sturdza este capitolul cinci (*Teocratul Sturdza: pro și contra Joseph de Maistre*), în care, plecând de la relația tânărului funcționar imperial cu Joseph de Maistre, Stella Ghervas recompune sursele și natura convingerilor sale politice, îndeosebi atitudinea față de revoluție și modernitate. După cum putem bănui, pe cei doi îi apropia adânca adversitate față de revoluție, paralel cu atașamentul față de tradiție și religie, respingerea abstracțiunilor și a rațiunii „hipostaziate", adeziunea la o putere spirituală supremă. În același timp, legăturile religioase concrete îi separau fatalmente, fapt vizibil mai ales după ce Sturdza își exprimase în lucrarea din 1816 o netă poziție anti-catolică și anti-papală. Joseph de Maistre, care fusese ambasador al Sardiniei în Rusia în anii formării lui Sturdza, avusese o relație apropiată cu acesta: în corespondența sa, de Maistre, deși îi reproșează că neagă eternitatea păcatelor și anti-catolicismul, îi recunoaște meritele literare și intelectuale (mai ales cunoașterea limbilor) și îl numește „tânărul meu prieten". Critici virulenți ai revoluției, văzută ca sursă de haos radical, suporteri ai teocrației, cei doi se diferențiază în aceeași măsură sub multe aspecte, îndeosebi în ce privește radicalitatea atașamentului față de Tradiție, mult mai puternic la Sturdza, dar mai ales în ce privește discuția asupra „bisericii primare".

Odată cu izbucnirea insurgenței grecești la 1821 (în pregătirea căreia n-a fost inițiat), Sturdza a trebuit să facă față unei crize de conștiință. Format într-o tradiție greco-ortodoxă dintre cele mai conservatoare, atașat legăturilor cu cercurile grecești din diaspora, tânărul consilier imperial se trezește într-o postură de eretic, probabil singura sa formă de rebeliune față de sistemul imperial rus și față de sistemul referențial la care aderase voluntar. Astfel, el trebuie să opteze între atașamentul față de politica legitimistă a Sfintei Alianțe și revoluție, ca instrument politic, dar și între loialitatea față de Curtea imperială rusă și suportul pentru cauza greacă.

Acest angajament, oarecum paradoxal, al lui Alexandru Sturdza, alături de cel al surorii sale, Ruxandra, în sprijinul mișcării de emancipare grecești este tratat în capitolul șase (*Filoelenism de inspirație conservatoare*). După cum notează autoarea, „problema greacă a fost marea dramă a vieții diplomatice a lui Alexandru Sturdza" (p. 350). Sturdza își depășește aici vechile sale convingeri, fundamental antirevoluționare, pentru a deveni un „avocat conservator al insurecției". Pentru a-și motiva acest gest, el proiectează insurecția greacă ca prefață necesară a procesului de emancipare a întregii ortodoxii balcanice de sub tutela otomană. Autoarea reclamă faptul că „istoriografia occidentală nu a recunoscut mult timp existența unui filoelenism oriental, atât rus, cât și balcanic, mult mai instinctiv pentru că se referea la populații care împărțeau aceeași religie și uneori aceeași limbă de cultură ca și grecii" (p. 375). În fapt, susține Stella Ghervas, tendința filoelenă a fost puternică în Rusia, mai ales între 1821 și 1822. L-a influențat aceasta pe Nicolae I, care a schimbat radical poziția Rusiei față de turci? Puțin probabil, dar solidaritatea ortodoxă a jucat un anumit rol în suportul populației rusești și balcanice pentru cauza greacă.

După cum am văzut deja, esențială în înțelegerea gândirii lui Sturdza este componenta religioasă, respectiv, referința ortodoxă. Alexandru S. Sturdza este probabil primul gânditor ortodox din acest spațiu în sens propriu, care aspiră la o conceptualizare filosofică a experienței ortodoxe, nu atât pentru a configura astfel un arsenal de luptă în competiția ortodoxiei cu celelalte religii sau direcții creștine, cât ca o formă de a resuscita credința ca atare. Este drept că obiectivul său este mai ales de natură practică, în beneficiul ideii de „trezire" ortodoxă, respectiv, reconfigurarea „Tradiției" ortodoxe în acord cu lumea modernă. Acestei problematici îi este consacrat capitolul șapte (*Filosoful ortodoxiei*).

În primele sale lucrări, Sturdza încerca să promoveze idealul unei comunități ortodoxe ecumenice, bazat „pe o viziune creștină asupra istoriei" care „sublinia continuitatea dintre istoria

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

antică a evreilor, Imperiul Roman creştinat şi Biserica răsăriteană a Bizanţului" (p. 410). Dar această imagine ignora procesul de „naţionalizare" a identităţilor politice ortodoxe, precum şi aspiraţiile politice ale societăţilor din spaţiul ortodox, legate de nevoia de occidentalizare, ca expresie a unei modernizări în logica luminismului. „Unul dintre marile paradoxuri ale lui Sturdza, observă Stella Ghervas, a fost tocmai de a dori apropierea naţiunilor ortodoxe de sfera europeană, concepută ca un spaţiu creştin (cel al Sfintei Alianţe), sperând totuşi că lumea ortodoxă ar putea, în esenţă, să se păstreze departe de inovaţiile legate de moştenirea luministă" (p. 411). Pe de altă parte, autoarea distinge o depolitizare progresivă a gândirii sale religioase, respectiv faptul că, în a doua parte a vieţii sale, Sturdza a încetat să mai vadă ortodoxia ca o comunitate politică. Ce-i drept, ne-am putea întreba dacă aceasta nu reprezintă în fapt efectul unei iluzii generate de treptata sa retragere din angajamentele publice.

În ultimul capitol, cel de-al optulea (*Idealuri şi mici ambiţii: cărturarul Sturdza*), autoarea prezintă celelalte contribuţii ale lui Sturdza, literare (relatări de călătorie), legislative, filantropice etc., considerate implicit de ordin secundar. De asemenea, sunt descrise eforturile sale de a difuza cultura ortodoxă în Occident, ca şi, alături sau mai bine spus în continuarea reflecţiei propriu-zise, acţiunea sa practică în beneficiul înnoirii vieţii religioase ortodoxe, îndeosebi efortul său pentru susţinerea unei vocaţii misionare mai apăsate a Bisericii Ortodoxe. Pentru Sturdza, misionarismul este o carenţă a Bisericii răsăritene, care ar fi orientată prea mult spre sacramentalism şi teologie contemplativă. Astfel, se explică, desigur, şi suportul său pentru reformarea învăţământului teologic din Moldova, precum şi strategia de editare în Occident a lucrărilor creştine provenind din Orientul Europei.

În acelaşi capitol, Stella Ghervas discută, de asemenea, felul în care Sturdza s-a raportat la epoca sa (de la relaţia cu gânditorii luminişti la raporturile cu slavofilii ruşi ori cele cu intelectualii europeni conservatori). Aici, autoarea încearcă să ofere un prim răspuns cu privire la problema posterităţii lui Alexandru S. Sturdza. Identitatea sa ambiguă, relativa automarginalizare la Odesa (faţă de centrul vieţii intelectuale a Rusiei imperiale şi faţă de centrul vieţii intelectuale europene), condiţia de intelectual religios şi conservator, orientat mai curând spre un model cultural care sugera rezistenţa faţă de modernitatea accelerată, îl condamnau încă din epocă. El însuşi pare să fi fost conştient de toate acestea: întreţine o corespondenţă vastă, folosind mai ales contactele surorii sale şi reţelele de filoeleni, călătoreşte în două rânduri prin Europa Occidentală, încercând să lege contacte şi să-şi editeze lucrările. De altfel, imediat după moartea sa, în 1854, vor apărea, la Paris, cinci volume conţinând lucrările sale demne de a intra în atenţia posterităţii. Dar rezultatele acestui demers par astăzi dezamăgitoare.

În legătură cu aceasta, într-un foarte nimerit *Post-scriptum*, autoarea observă că, deja din „momentul apariţiei lor, *Operele postume* ale lui Sturdza îşi pierduseră din actualitate", fiind „prea datate". Îndeosebi modul său de a înţelege modernitatea, ca şi modul de a se raporta la discuţia despre identitatea culturală par să nu-l avantajeze. Interesant că aici Stella Ghervas nu mai evocă tema „modernităţii defensive", pe care o enunţase/teoretizase în prefaţă şi pe care Sturdza ar fi reprezentat-o. Totuşi, i se pare că ideile acestuia ar putea avea astăzi o anume actualitate, dacă luăm în discuţie „opoziţia dintre o lume ortodoxă încă spiritualizată şi un Occident ateu […] şi reapariţia, în alţi termeni, a noţiunii de spaţiu tipic al Europei de Sud-Est" (p. 525).

O foarte extinsă bibliografie, indexul de nume şi o anexă cu hărţi şi tabele întregesc demersul. Pe lângă o literatură în mai multe limbi, autoarea foloseşte surse de primă mână: mai cu seamă exploatarea documentelor cuprinse în fondurile din arhiva Sturdza − de la Casa Puşkin din Sankt Petersburg − sau ale arhivelor locale din Odesa, ce asigură coloana vertebrală a cercetării. De altfel, prin dimensiuni şi noutate, calitatea excepţională a informaţiei istorice, pe care autoarea o exploatează şi pe care o aduce în atenţia publicului, este primul aspect care atrage atenţia în acest volum. Alături de aceasta, exemplara perspectivă comparată şi capacitatea de a reînvia din multiple unghiuri o epocă şi un personaj istoric aproape condamnat sunt meritele principale ale lucrării: o relatare de călătorie prin laboratorul uneia dintre cele mai puţin cunoscute şi subevaluate figuri ale secolului al XIX-lea sud-est european.

Lucrarea nu este lipsită de aspecte care ar merita o discuţie mai amplă, de promisiuni neonorate, de neglijenţe sau de confuzii. Îndeosebi, predilecţia autoarei pentru o stilistică

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exprimată prin judecăți la limita sentențiosului poate fi o sursă de imprecizii sau chiar de contrasensuri. De altfel, nu este deloc paradoxal faptul că, prin traducere, stilistica devine mult mai săracă. În aceeași măsură, se poate reproșa structura prea labirintică a lucrării, de unde o anume redundanță tematică și unele contradicții. Încercarea de a face din Sturdza „un veritabil filosof al religiei", precum și demersul de a-l actualiza ca teolog ortodox laic, „apostol al culturii ortodoxe", nu par suficient de bine articulate. În general, rămâne impresia că autoarea merge prea departe cu actualizarea, îndeosebi atunci când ne prezintă Sfânta Alianță ca predecesoare a Europei Unite. La fel, atunci când Sturdza ne este prezentat ca un conservator rațional, în fața exceselor modernității de tip occidental, dacă nu chiar un erou al unei lupte epice dintre tradiție și modernitatea fără limite, sugerează chiar o ușoară tendință antioccidentală, aproape protocronistă, desigur benignă, în contextul primei publicări a cărții, dar care poate fi toxică în context româno-estic.

Toate acestea, ca și altele, nu pun în discuție meritele acestei lucrări excelent scrise și remarcabil documentate, care va fi imposibil de ocolit de orice demers istoriografic asupra Europei de Est din primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Florea Ioncioaia

DUMITRU VITCU, *Precursori ai modernizării societății românești: Carol Mihalic de Hodocin*, Iași, Editura Junimea, 2015, 290 p.

Modernitatea românească – sub diversele-i ipostaze – reprezintă un segment temporal și o arie problematică avută în vedere de studioșii perioadei, sub diverse unghiuri și din varii perspective. Oscilând între abordări generale, având pretenția – sau măcar iluzia – unei cuprinderi globale a procesualității și fenomenologiei istorice subsumate epocii și realizări punctuale, circumscrise nevoii de a lămuri aspecte particulare, elemente istorice de detaliu, pe alocuri specioase, restituțiile istoriografice și analizele dedicate primei jumătăți a veacului al XIX-lea reprezintă contribuții majore la recompunerea tabloului istoric al acelei etape de adânci prefaceri a societății românești, aflată pe turnanta care avea s-o propulseze cu pași repezi în direcția modernizării, occidentalizării și racordării sale accelerate la sistemul de valori din Europa „secolului naționalităților". Epoca însăși este una în care istoria își accelerează cadența, după cum observa cu ceva vreme în urmă, cu deosebită justețe, academicianul Alexandru Zub.

Profesorul Dumitru Vitcu a fost preocupat constant, de-a lungul anilor, de această „perioadă de tranziție" de la structurile revolute, aparținând „vechiului regim" din Principatele Române, la cadrele noi ale modernității, în multiplele-i aspecte: economice, politice, culturale, ideologice. Stau mărturie atâtea contribuții de netăgăduită valoare științifică, dimensionând statura profesională și anvergura intelectuală a istoricului. Domnia Sa completează seria contribuțiilor anterioare în această direcție cu o lucrare de excepție, intitulată *Precursori ai modernizării societății românești: Carol Mihalic de Hodocin*, apărută în anul 2015 la editura ieșeană Junimea. Titlul este edificator, indicând preocuparea pentru redescoperirea figurilor emblematice dintr-o perioadă în care nu puțini au fost acei „precursori ai modernizării". Este, într-un fel, o reîntoarcere la preocupările inițiale ale cercetătorului Dumitru Vitcu, circumscrise istoriei politice și economice din secolul al XIX-lea. Lucrarea sa, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1987, având la bază o teză de doctorat, susținută la universitatea din vechea capitală moldavă, în 1974, avea în vedere și figura remarcabilă a lui Carol Mihalic de Hodocin. La acești „precursori" făcea trimitere și într-un studiu comprehensiv, intitulat *Contribuția alogenilor la procesul modernizării societății românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Note preliminare*, inclus într-un volum dedicat rolului factorului alogen[1].

[1] Dumitru Vitcu, *Contribuția alogenilor la procesul modernizării societății românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Note preliminare*, în I. Agrigoroaiei și Gh. Cliveti (ed.), *Național și social în istoria românilor*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 1997, p. 283−296; reluat în Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832−1918*, Iași, Editura Junimea, 2002, p. 23−39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anunțată, aşadar, de mai vechi contribuții, cartea de față reprezintă o monografie remarcabilă, un studiu de caz subsumat unei problematici care pare a-l fi obsedat pe autor. *Argumentul* preambular al cărții (p. 7−10), pe cât de succint, pe atât de dens şi lămuritor, oferă cititorului necesarele informații introductive, referitoare la personalitatea protagonistului, la epoca în care a trăit, fiind precizate motivele care l-au determinat pe autor să abordeze o asemenea temă, obiectivele majore ale lucrării şi sumare considerații metodologice, fiecare în parte şi toate laolaltă fiind în măsură să focalizeze atenția lectorului, oferindu-i unghiul potrivit, perspectiva optimă în vederea receptării lucrării.

„Personaj de factură renascentistă", Carol Mihalic de Hodocin constituie, afirmă istoricul Dumitru Vitcu, „un reper inconfundabil al spiritualității româneşti de la cumpăna celor două lumi, medievală şi modernă, în stare să incite, să intrige ori să uimească, chiar să descumpănească pe oricine s-ar încumeta a-l integra unui curent, unei specii sau vreunei grupări, cu intenția de a-i surprinde şi cuprinde totalitatea elementelor definitorii ale personalității sale". Deschizător de drumuri în atâtea domenii, cu un rol eminent în planul inițiativelor, al fundamentării teoretice în variate domenii de activitate, dar şi al acțiunilor practice nemijlocite, acest străin s-a dovedit a fi, în egală măsură, un cărturar veritabil şi un autentic om al cetății. Sunt fațete multiple ale unei personalități puțin cunoscută astăzi, deşi numele său este „organic legat de o impresionantă suită de proiecte, fapte şi idei novatoare prin raportare la epocă, vizând: organizarea şi dezvoltarea învățământului profesional din Moldova; explorarea, descoperirea, exploatarea şi valorificarea unei bune părți din potențialul geologic al țării, adăpostind mare parte din resursele ei naturale; stimularea preocupărilor practice înnoitoare şi folositoare variilor comunități locale; promovarea civilizației urbane ca dimensiune indispensabilă a progresului social; ameliorarea căilor şi mijloacelor de transport, spre a înlesni astfel libera circulație a mărfurilor, implicit a ideilor; încurajarea industriei, agriculturii şi apiculturii, domenii pe care le-a slujit şi îmbogățit mereu atât prin profilul şi ofertarea propriilor osteneli, cât şi prin efectele generate în direcția asigurării bazelor organizatorice şi instituționale adecvate cerințelor vremii". Demersul auctorial se doreşte a fi, în expresia istoricului sucevean, „o provocare la extinderea şi adâncirea procesului cognitiv în domeniu printr-o sporită şi constantă valorificare a neprețuitului tezaur arhivistic, existent din belşug şi în fosta capitală a Țării Moldovei". Asemenea sondaje ori analize parțiale, cum este acest impresionant „studiu de caz", reclamă resurse informative şi interpretative deosebite, îndeamnă la prudență şi răbdare, pentru că, prin însumarea lor, se reconstituie procesualitatea şi fenomenologia istorică a unei epoci de adânci prefaceri în diferite domenii. Este acesta comandamentul metodologic major al lucrării.

Arhitectura cărții, logică, clară, bine cumpănită, combină fericit perspectiva diacronică cu aceea sincronică. Într-adevăr, cele treisprezece capitole ale cărții, de dimensiuni inegale, în strânsă legătură cu problematica abordată, sunt ordonate cronologic şi tematic, răspunzând criteriilor subsecvente, avute în vedere pentru tratarea monografică a temei. Concepută într-o manieră simfonică, clasică, bazată pe echilibrul părților, structura propusă relevă apetența autorului spre echilibru şi simetrie. Abordarea cronologică determină unele ruperi de ritm, sesizabile în glisarea dezinvoltă de la dominanta tehnico-economică – care constituie „substanța" acestei cărți – la problematica biografică mai bine marcată în unele capitole sau de la acele paragrafe interesând îndeosebi pe istoricul economiei la altele, cu un caracter mai general, referitoare la aspectele social-politice din epocă.

Secvențele propuse tratează, pe o bază documentară remarcabilă, contribuția lui Carol Mihalic de Hodocin la modernizarea societății moldave, urmărită pe parcursul a aproape cinci decenii de efort organizatoric, administrativ, cultural şi intelectual. Capitolele cărții sunt atât de dense, încât este imposibil să le rezumăm aici ori să intrăm în detaliile menționate acolo. Sunt aproape nişte micro-monografii ale temelor abordate, spiritul analitic şi forța de sinteză ale istoricului reuşind să extragă din materialul documentar, în mare parte inedit, informațiile cele mai relevante, să le asambleze şi să le interpreteze magistral. De altfel, unele ar putea fi considerate studii de sine stătătoare, atât sunt de temeinic articulate, de bine structurate şi de lămuritoare în privința subiectului propus. „Firul roşu" îl constituie personalitatea lui Carol Mihalic de Hodocin, de care sunt inextricabil legate toate inițiativele, ideile şi acțiunile urmărite în carte, ele articulându-le

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

într-un dublu registru: tematic și cronologic. Trebuie să lăsăm cititorului plăcerea și efortul de a descoperi, sub claritatea și limpezimea stilului, profunzimea științifică a acestui demers istoriografic demn de tot interesul. Câteva remarci liminare ne permitem totuși, în acest cadru.

Un prim capitol, intitulat sugestiv *Ajun de nou ev: coordonate politice și spirituale* (p. 11−34), oferă explicații extrem de pertinente și utile despre caracteristicile perioadei regulamentare, despre evoluțiile politice, economice și culturale din epocă. Înfățișarea metamorfozelor din mediul moldo-muntean regulamentar este realizată cu mijloace suficient de fine, pentru a trezi interesul cititorului și a-l ajuta pe acesta să-și formeze o imagine nuanțată și credibilă a acelei epoci de profunde transformări. Autorul mânuiește cu o rară iscusință condeiul și zugrăvește în tușe precise, ferme, armonioase totodată, un veritabil tablou al unei lumi aflate la porțile modernității. Reperele istorice fundamentale ale perioadei sunt schițate cu precizie, relevându-se ritmul, cadența, amploarea transformărilor survenite în plan politico-juridic, economic, cultural, dar și în mentalități.

Observațiile și încheierile autorului, de multe ori situate în răspăr cu truismele vulgatei istoriografice referitoare la această epocă fascinantă din istoria noastră (ca, de exemplu, atunci când relevă rolul avut de autoritățile de ocupație rusești, între 1828 și 1834, în modernizarea structurilor instituționale din Principate), merită toată atenția. Cu atât mai mult cu cât ele au un fundament solid, creat în câteva decenii de activitate în domeniul istoriei moderne, prin parcurgerea unui material documentar amplu și printr-o reflecție susținută − și reluată la răstimpuri – asupra primei jumătăți a secolului al XIX-lea și a personalităților care au ilustrat-o, a direcțiilor de dezvoltare, a procesualității istorice subsecvente.

Cu următorul capitol, *Carol Mihalic de Hodocin. Orizont intelectual* (p. 35−42), se intră în substanța cărții. Câteva date biografice sunt necesare pentru a schița portretul protagonistului. Născut în 1802 și ajuns în Moldova în 1838, cu pașaport transilvănean, Hodocin era de origine nobiliară maghiară. Formarea sa tehnică și întinsele-i cunoștințe i-au convins pe cârmuitorii de atunci ai Moldovei să-l cheme în țară. Istoricul insistă, cu deosebire, asupra formării „personajului" adus în prim-plan. Urmează un scurt excurs privitor la orizontul intelectual al acestui străin, reconstituit pe baza documentelor aflate în arhive, a scrierilor hodocinene, răspândite în publicațiile epocii, precum și a cărților din biblioteca protagonistului, aflate în patrimoniul Bibliotecii Centrale Universitare din Iași. Cu ajutorul acestora – conchide profesorul Dumitru Vitcu – se poate realiza „reconstituirea până la nuanțe a unei personalități-ferment, nu doar pentru viața economică a Moldovei, ci și pentru spiritualitatea locului și timpului în care a trăit".

Un amplu capitol, dens în informații, multe dintre ele inedite, intitulat *Ctitor al primei Școli de Arte și Meserii din Moldova* (p. 43−65), relevă rolul de pionier și de fondator de școală în domeniul învățământului tehnic sau profesional. Subiectul pare să-l pasioneze pe istoric, de vreme ce l-a reluat de curând într-un volum omagial, firește dintr-un alt unghi, într-un interesant și frumos studiu[2]. Sprijinindu-se pe un amplu suport documentar, autorul relevă toate avatarurile edificării acestei importante instituții școlare ieșene, al cărei prim director a fost Carol Mihalic de Hodocin, cel care punea, în 1840, cu concursul factorilor decizionali din epocă, bazele învățământului tehnico-profesional din Moldova. Din păcate, după doar câțiva ani, neînțelegerile survenite în relațiile cu autoritățile – cu Epitropia Învățăturilor Publice, în speță – generate de constrângeri bugetare, dar, probabil, și de alte împrejurări locale, au determinat înlocuirea din funcție a specialistului străin.

Despărțirea sa de instituția de învățământ amintită n-a însemnat și renunțarea din partea autorităților moldovenești la serviciile lui Carol Mihalic de Hodocin, angajat concomitent în diverse proiecte de importanță recunoscută pentru viața economică a țării, așa cum putem lesne remarca, parcurgând următoarele secvențe ale cărții. Prima dintre acestea, *În periegeză prin Carpații Moldovei* (p. 67−78), relevă o altă fațetă a protagonistului lucrării, aceea de geolog sau

[2] Dumitru Vitcu, *Începutul învățământului profesional în Moldova. Fondarea Școlii de Arte și Meserii de la Iași*, în Marius Balan, Gabriel Leanca (coord.), *Cultură juridică, stat și relații internaționale în epoca modernă. Omagiu profesorului Corneliu-Gabriel Bădărău*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2016, p. 357−375.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

montanist. Efectuând o călătorie de cercetare „geognostică” în munții din nord-vestul Moldovei, vreme de circa cinci luni, în cursul anului 1839, din însărcinarea Epitropiei Învățăturilor Publice, el și-a finalizat misiunea printr-un amplu raport, dezvoltat ulterior și publicat sub forma unor studii sau sinteze (vezi Anexele I1 și I2), ideea cardinală fiind aceea a importanței exploatării raționale a resurselor naturale pe care le ofereau munții, în vederea dezvoltării economiei țării. Analizând textele avute la dispoziție, profesorul Dumitru Vitcu apreciază că acestea dezvăluie „nu numai o concepție economică, ci, în egală măsură și concomitent, definesc un autentic profesionist, o personalitate științifică complexă, cu vocația cercetării interdisciplinare, ce-i asigură pertinența observațiilor geologice, dar și ecologice, geografice, agronomice, botanice și chiar chimice”.

Inițiativele și acțiunile lui Carol Mihalic de Hodocin în plan tehnico-economic sunt punctate și în următoarea secvență a cărții, *Reușite și dezamăgiri la început de drum* (p. 79−87). Încercarea lui, în calitate de membru al Comisiei Centrale de agronomie, de a convinge forurile competente și proprietarii de pământ de necesitatea achiziționării unui instrumentar agricol modern, s-a lovit de lipsa de interes a celor cărora li se adresa. Aceeași soartă au avut-o și alte inițiative susținute de el în fața autorităților din țara de adopție, precum aceea a unei fabrici de potasă, care putea asigura producerea sticlei. Pare să fie și susținătorul ideii înființării unei „bănci naționale”, în măsură să subvenționeze economia rurală. Alte inițiative sau proiecte industriale, precum acela al deschiderii unei fabrici de lumânări în Iași, nu au avut o soartă mai bună. Între reușite s-a numărat colaborarea sa, în calitate de proiectant și executant, la înființarea fabricii de hârtie de la Cetățuia-Petrodava (Neamț) a lui Gheorghe Asachi, inaugurată în noiembrie 1841.

Ar putea părea fastidioasă o asemenea trecere în revistă a unor idei, proiecte, inițiative, acțiuni, realizări, care, neîndoielnic, îl interesează, în primul rând, pe istoricul economiei. Dar profesorul Dumitru Vitcu știe să trezească interesul cititorului. Abordarea sa, departe de a fi expresia unei erudiții seci, atrage, pentru că elemente de istorie economică se împletesc inextricabil cu cele de istorie locală, istorie socială, istorie politică etc. Este și cazul următoarelor capitole ale cărții. Într-unul dintre acestea, intitulat *O misiune dificilă: ameliorarea aprovizionării cu apă potabilă a capitalei* (p. 89−110), autorul urmărește odiseea, prelungită în timp, a unuia dintre obiectivele edilitare majore pentru fosta capitală a Moldovei și rolul proeminent avut, în această direcție, de Mihalic de Hodocin, cel care a avansat proiectul, a alcătuit numeroase memorii, a supravegheat execuția lucrărilor, a mers în străinătate pentru a comanda produsele necesare – a fost, prin urmare, un *factotum*, lui datorându-i-se, în bună măsură, reușita lucrărilor, încheiate către sfârșitul anului 1848, dar recepționate în primăvara anului următor, când, în semn de recunoaștere, înaltele autorități ale statului îi confereau, pe lângă necesarul atestat, râvnitul rang boieresc de comis.

Următoarea secvență, *Noi obiective edilitar-gospodărești* (p. 111−121), evidențiază implicarea sa, în perioada domniei lui Grigore Al. Ghica, în diverse lucrări gospodărești, avându-se în vedere ameliorarea sistemului de alimentare cu apă a capitalei moldave, realizarea cișmelei monumentale din fața Mitropoliei sau proiectul, mai vechi, rămas doar pe hârtie, al înființării la Iași a unor băi publice și a unei școli de înot.

Următoarele capitole au în vedere preocupările constante ale lui Carol Mihalic de Hodocin în domeniul industriei miniere și sublinierea rolului pe care încurajarea extracției minereurilor le-ar avea pentru dezvoltarea Moldovei. A militat, în acest sens, în memorii, proiecte sau în scrieri diverse, alcătuite și adresate autorităților, succesiv, în perioada domniilor lui Mihail Sturdza sau Grigore Al. Ghica, cu intenția de a-și populariza ideile. Într-unul din aceste capitole, intitulat *Asociat al logofătului Costache Conachi* (p. 123−136), istoricul urmărește aceste inițiative, analizează rapoartele hodocinene și ecoul stârnit de convingerea specialistului străin privitoare la necesitatea înființării unei „fabrici de fier” în Moldova.

Aceleași preocupări ale specialistului străin pentru studiul economiei miniere sunt urmărite și în capitolul *Soluții alternative pentru exploatarea și valorificarea sării* (p. 137−147). Interesante − și din punctul de vedere al unei necesare culturi generale – sunt informațiile legate de propunerea lui Carol Mihalic de Hodocin de exploatare a unor noi rezerve de sare din ținutul Neamț, observațiile ameliorative formulate, în urma unei vizite la salina de la Tg. Ocna, în 1846, vizând îmbunătățirea exploatării și valorificării sării, ori interesantul proiect, din 1853, de transportare a acestei resurse, pe calea apei, către porturile dunărene.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Subsumat acelorași inițiative și preocupări edilitar-gospodărești, penultimul capitol al cărții, *Trudind la refacerea peisajului stradal la capitalei* (p. 161−172), întregește profilul unei personalități care s-a ilustrat în mod deosebit într-un domeniu în care erau atâtea de făcut, într-o Moldovă aflată în proces de modernizare. Ilustrează, în egală măsură, promovarea civilizației urbane, indestructibil asociată cu progresul, ca și stimularea preocupărilor practice înnoitoare, folositoare comunităților locale. Acestor interese, acestor imperative ameliorative le-a răspuns, cu inteligența, pregătirea, dăruirea și energia sa, Carol Mihalic de Hodocin.

O serie de trei capitole au, pare-se, un mai pronunțat caracter biografic, personalitatea protagonistului acestei cărți fiind conturată nu doar prin proiectele și acțiunile sale, ci și prin aprecierile autorului cărții, formulate direct ori numai sugerate, uneori mai extinse, alteori fiind comentarii laconice care însoțesc prezentarea activității lui Carol Mihalic de Hodocin. Așa este scurtul capitol, denumit *Autoevaluarea, ca răspuns unui abuz administrativ* (p. 149−153), realizat pe baza pieselor dintr-un dosar aflat în depozitele Serviciului Județean Iași al Arhivelor Naționale. După prezentarea informațiilor inedite, legate de un abuz administrativ, căruia îi căzuse victimă specialistul străin, istoricul, siderat de situație, apreciază că acesta a fost „[...] poate, cel mai harnic, mai priceput și mai performant spirit tehnic al primei jumătăți de veac XIX din Moldova". Secvențele *Spre amurgul vieții* (p. 155−159) și *Ultimele inițiative și ieșirea din scenă* (p. 173−184) refac, cu sagacitate, traseul acestei personalități polivalente, în ultima parte a vieții sale pe pământ românesc, până la moartea sa survenită, probabil, în 1862. Admirația și căldura istoricului se resimt mai acut, o anumită melancolie adumbrește textul.

Nu putem încheia această succintă prezentare a valoroasei cărți a profesorului Dumitru Vitcu fără a cita concluziile autorului, pe cât de elocvente, pe atât de juste, pe care, după parcurgerea acestei lucrări, ni le însușim pe de-a-ntregul: „Paleta extrem de largă și de variată a preocupărilor, esența ideilor și a proiectelor, natura și importanța înfăptuirilor în cele peste două decenii de activitate în slujba țării de adopțiune, îi revendică recunoașterea meritelor și locul cuvenit în istoria gândirii și practicii tehnico-economice românești, istorie care până azi i s-a arătat îndeajuns de vitregă".

A doua parte a cărții cuprinde un grupaj de *Anexe* consistente și relevante (p. 185−282), reunite în două secțiuni. Prima dintre ele redă șase scrieri ale lui Carol Mihalic de Hodocin, iar a doua conține paisprezece documente inedite, culese din Arhiva Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu", Iași, din fondurile Serviciului Județean Iași al Arhivelor Naționale ale României și din Colecția *Documente* a Bibliotecii Academiei Române. Acestea dau celor interesați posibilitatea de a adânci cunoașterea personalității și – cu deosebire – a operei hodocinene. Prin intermediul acestor texte, bine selectate, gândirea protagonistului și sincronizarea sa cu ideile veacului transpar în filigran. Totodată, prin lectura atentă a anexelor, analizele și concluziile formulate de autorul acestei cărți, în prima parte, pot fi verificate, oferind dovada peremptorie a calităților științifice binecunoscute și apreciate ale profesorului Dumitru Vitcu.

Cartea este întregită de un indice de nume și un succint rezumat în limba engleză, instrumente utile cititorului și elemente necesare ale unui demers științific.

Este impresionantă abilitatea de a reconstitui atât de veridic personalitatea lui Carol Mihalic de Hodocin, de a-l înfățișa cititorului într-o manieră pe cât de atractivă, pe atât de convingătoare. Căci protagonistul cărții este prezentat în tonuri atât de vii, de parcă am privi portretul unui personaj istoric bine cunoscut. Este meritul istoricului de a face ca o figură atât de puțin cunoscută astăzi, una aflată într-un plan secund, să ne apară atât de luminoasă, atât de clară, de impresionantă. Autorul ne convinge de importanța acestui interesant personaj de factură renascentistă în modernizarea societății românești din perioada anterioară Unirii Principatelor. Neîndoielnic, contribuția majoră adusă de această valoroasă carte nu rezidă, în primul rând, în reconstituirea unui traseu biografic, ci în evidențierea plenară a locului și rolului lui Carol Mihalic de Hodocin în modernizarea societății românești dintr-o Moldovă aflată în tranziție de la medieval la modern. Contribuția hodocineană nu poate fi înțeleasă fără o bună cunoaștere a structurilor instituționale, a vieții politice și a cadrelor economice, sociale și culturale din Principatul de la est de Carpați, în interstițiul temporal care se suprapune cu activitatea acestui remarcabil străin în Moldova. Or, domnul profesor Dumitru Vitcu este unul dintre cei mai avizați specialiști ai istoriei principatului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moldav din deceniile premergătoare unirii din 1859, lucrările Domniei Sale sprijinind o apreciere care nu este, nicidecum, una de complezență. De aceea, cartea consacrată lui Hodocin este, în fapt, o monografie a societății moldovene – prin extensie, românești – din perioada regulamentară.

Calităților științifice ale cărții, documentării minuțioase și noutății temei, li se adaugă și alte merite, derivate din arhitectura armonioasă a lucrării, profunzimea analizei, frumusețea scrisului şi stilul inconfundabil al autorului. Sunt certe virtuţi literare, autorul fiind nu doar un erudit, ci un veritabil intelectual, capabil să reconstituie critic specificul unei epoci şi s-o evidenţieze cu ajutorul unor calităţi scriitoriceşti remarcabile. Îndeosebi fraza profesorului sucevean este de un farmec aparte. Elaborată, arborescentă, construită cu atenție, se vădește a fi, în același timp, plină de naturalețe, de prospețime, de eleganță. Ea contribuie la înțelegerea mesajului transmis, la crearea unei demers științific atât de reuşit, la realizarea unei perspective aptă să intermedieze cunoașterea istorică. Scrisul devine astfel nu doar un instrument de care autorul se folosește pentru a exprima idei, pentru a reconstitui secvențe cronotopice și a caracteriza personalități din vremuri de mult apuse, ci este un auxiliar valoros, ajutând la construirea unui discurs coerent, nuanțat și convingător. Istoria scrisă în felul acesta nu mai este o înșiruire de date și evenimente în marginea unor teme interesându-i exclusiv pe specialiști, ci devine cu adevărat o meditație asupra trecutului, dar una vie, captivantă și instructivă, în egală măsură.

Aşa cum observa academicianul Alexandru Zub[3], cartea universitarului sucevean pare să se integreze firesc într-un program restitutiv asumat încă de la începutul carierei sale de cercetător și urmărită, cu suficientă consecvență, de-a lungul deceniilor. Alte restituții, în măsură să reflecte acest parcurs al tranziției spre modernitate a societății românești, sunt de aşteptat. Îi dorim profesorului Dumitru Vitcu să aibă puterea de a ne oferi și alte monografii ale unor „precursori ai modernizării". Aceea de față, prin calitățile-i deosebite, este o reuşită certă. Sperăm să fie numai prima dintr-o serie dedicată unor personalități mai puțin cunoscute astăzi, situate dincolo de „lumea privilegiată a prim-planurilor".

Dinu Balan

FLORIN MÜLLER, *Metamorfoze ale politicului românesc 1938−1944*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, 410 p.

Lucrarea Profesorului Florin Müller, *Metamorfoze ale politicului românesc 1938−1944*, analizează o perioadă a istoriei contemporane a României, care a coincis cu tranziția de la democrația interbelică la totalitarismul comunist. Anul 1938 a marcat punctul terminus al democrației românești interbelice, odată cu instaurarea monarhiei autoritare a regelui Carol al II-lea. Regimurile nedemocratice s-au succedat cu rapiditate: statul național-legionar (septembrie 1940 − ianuarie 1941) și dictatura antonesciană (1941−1944). Cuprinzând, în parte, studii și articole publicate anterior, sub forme diferite, în reviste de specialitate și volume colective, cartea de față reprezintă o riguroasă și erudită analiză a transformărilor profunde ce au afectat statul român în acest interval temporal deosebit de dificil. Volumul concretizează interesul sporit al istoricului pentru cercetarea „regimurilor și mișcărilor politice de natură autoritară și totalitară". De altminteri, profesorul Müller este unul dintre cei mai avizați specialiști români în problematica fascismului și comunismului românesc, studiile și articolele sale, precum și lucrarea recent publicată *Societate, ideologie, dictaturi* (Editura Universității din București, 2014) pledând în favoarea afirmației noastre.

Considerațiile de natură metodologică și istoriografică din debut prilejuiesc o binevenită abordare critică a principalelor contribuții postbelice privind „regimurile și forțele politice autoritare și dictatoriale din perioada interbelică și cea a războiului" (p. 8). Sunt subliniate distorsiunile ideologice inerente regimului comunist, fapt ce a impietat, desigur, asupra calității științifice a analizelor teoretice și istoriografice. Spre deosebire de numeroase producții istorio-

[3] Alexandru Zub, *Un precursor al modernizării, Carol Mihalic de Hodocin*, în „Scriptor", anul II, nr. 1−2 (13−14), ianuarie−februarie 2016, p. 87−88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grafice românești, istoriografia occidentală are meritul de a nu fi fost tributară ideologiei într-o măsură comparabilă cu cea din regimul monolitic comunist. Fascismul este definit ca un tip de regim politic și ca „o modalitate de raportare negativă la societatea democratică și valorile ei", cu alte cuvinte − „o contracultură politică" (p. 22). Autorul evidențiază, cu deosebire, analizele remarcabile întreprinse de istoricii germani Armin Heinen și Ernst Nolte.

Încă de la începutul studiului *Inteligheție și radicalism. Socialiștii români la 1900*, istoricul își propune să stabilească locul și rolul mișcării socialiste și comuniste românești în relație cu lumea occidentală și cea rusă. Socialiștii români au fost supuși, printre altele, influențelor narodniciste, statuând primatul țărănimii în lipsa unei categorii numeroase și puternice de lucrători industriali. Cristian Racovski a îmbrățișat însă teoria marxistă, stabilind preeminența muncitorimii ca „forță motrice" a revoluției. Or, în marxism, conceptul de revoluție este esențial. În urma revoluției preconizate de marxism, mijloacele de producție urmau a fi plasate sub control social, în avantajul lucrătorilor industriali. Aluzia la revoluție îl apropie pe Racovski și de teza leninistă. Astfel, Vladimir Ilici Lenin concepea revoluția în termeni de putere. Finalitatea revoluției rezida tocmai în cucerirea statului, după cum evidențiază politologul francez Alain Besançon, autor față de care Florin Müller manifestă, de altfel, o afinitate epistemică. Müller conchide că radicalismul lui Racovski, în raport cu punctul de vedere al lui Constantin Mille, se exprimă „în deplin acord cu ortodoxismul teoretic marxist" (p. 41).

Din studiul intitulat *Opțiuni de politică externă ale Partidului Comunist Român* transpare foarte clar condiția ingrată de filială a Cominternului, pe care a avut-o Partidul Comunist din România (PCdR). Acesta și-a asumat teza cominternistă, conform căreia România interbelică era un stat multinațional. Partidul Comunist a susținut dreptul naționalităților din România la autodeterminare, militând pentru disoluția statului român. Subordonarea PCdR comandamentelor de politică externă sovietice reiese, într-o manieră incontestabilă, din manifestul denumit „Către poporul român și popoarele conlocuitoare din România. Muncitori! Țărani! Cetățeni!", elaborat după ce Polonia a fost invadată, în septembrie 1939, dinspre est, de către Uniunea Sovietică, în virtutea protocolului adițional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov. Statul polon și clasa politică polonă erau atacate cu o extremă virulență. Atitudinea comuniștilor români, în acest caz, a anticipat conduita lor ulterioară acaparării puterii, cu sprijinul decisiv al Armatei Roșii. Procesul de satelizare a României a fost posibil prin desfășurarea unei politici externe totalmente obedientă față de Kremlin.

Un capitol extrem de solid și excelent fundamentat teoretic este *Critica democrației; definirea românității și a naționalului, tipul totalitar de stat și societate în ideologia extremei drepte*. Profesorul Müller constată, în mod just, că „monarhia autoritară carlistă și cele două dictaturi ulterioare reprezintă expresiile politice în care și-au găsit forma de concretizare ideologiile totalitariste și totalitariste de extremă dreapta". Aceste ideologii sunt însă „anterioare temporal momentului instaurării regimurilor ca atare" (p. 67−68). În România, apariția extremei drepte este percepută, în acord cu teza lui Ernst Nolte, ca o replică la propagarea ideilor socialiste maximaliste în Moldova și Basarabia. Dezbaterea asupra problematicii antisemitismului ca trăsătură a autoritarismului și totalitarismului ne-a atras, de asemenea, atenția: „Antisemitismul nu este în sine nici autoritarist, nici totalitar, dar el conține, în sine, astfel de referențiale" (p. 68−69). Stereotipurile, clișeele și manifestările antisemite sunt prezente, atât în România, cât și în alte societăți europene, cu mult înainte de emergența ideologiilor și regimurilor totalitare. În mod similar, deși naționalismul nu este în sine „autoritarist și protototalitar, potențialitățile sale xenofobe […] au alimentat ideologia autoritaristă și totalitară".

Istoricul bucureștean distinge foarte bine între așa-numita extrema dreaptă conservatoare din România interbelică − reprezentată de Liga Apărării Naționale Creștine și, din 1935, de Partidul Național Creștin − și extrema dreaptă revoluționară, reprezentată de Garda de Fier. Dacă trăsătura dominantă a celei dintâi era îndeosebi antisemitismul, Garda de Fier promova naționalismul, anticomunismul, antidemocratismul și ortodoxismul. Lucrările unora dintre cei mai proeminenți lideri și teoreticieni ai Mișcării Legionare, precum Corneliu Zelea Codreanu, Vasile Marin, Mihai Polihroniade, Emil Cioran, Nae Ionescu, Nichifor Crainic, sunt prezentate analitic cu multă rigurozitate. Florin Müller a surprins, în egală măsură, maniera eminamente negativă în care unii ideologi de extremă dreaptă (Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Nicolae Roșu)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au perceput revoluția pașoptistă. Teoreticienii extremei drepte au fost preocupați și de raportul dintre comunism și problema muncitorească. Nivelul inadecvat de dezvoltare a clasei muncitoare din România (la fel ca în Rusia) îi va determina pe comuniști să încerce să își atragă țărănimea. În tradiția antisemitismului tipic extremei drepte, evreii au fost considerați „agenții revoluțiilor socialiste-comuniste" și deopotrivă învinovățiți pentru izbucnirea tuturor conflictelor sociale. Dimpotrivă, muncitorul român ar fi fost invulnerabil la răspândirea ideilor comuniste.

În studiul *Ortodoxismul, religiozitatea și Mișcarea Legionară*, autorul apreciază cu îndreptățire că „prezentarea exclusivă a atitudinii strict politice a Bisericii Ortodoxe Române față de mișcările de extremă dreaptă în perioada interbelică nu este suficientă pentru înțelegerea specificității unei astfel de relații" (p. 130). Analizele profunde ale istoricului (inclusiv atunci când abordează o chestiune atât de sensibilă și dificilă ca moartea și cultul morților) au fost posibile grație consistentelor lecturi din domenii conexe, precum sociologia, științele politice, filosofia sau teologia: „În cazul Mișcării Legionare, singura care a insistat atât de mult pe funcția ei politică [a morții − n.n.], moartea este înțeleasă nu ca o distrucție a omului (acest fenomen era interpretat mai mult ca o «derivă evreiască»), ci ca un argument decisiv în catalizarea celor vii de a înțelege funcția revoluționară, cathartică a acesteia. Morții dictau celor vii construcția României utopice de mâine, întâreau, prin jertfa lor, Legiunea și asigurau renașterea țării" (p. 136). Așadar, moartea avea un rol purificator pentru legionari. Florin Müller a surprins excelent deosebirile fundamentale dintre Biserica Ortodoxă și Mișcarea Legionară în privința orientărilor de politică externă. Dacă cea dintâi susținea sistemul de alianțe tradiționale ale statului român, Mișcarea Legionară milita în favoarea unei apropieri de statele cu regimuri nedemocratice, Italia și Germania. Opțiunea era dictată bineînțeles și de rațiuni de afinitate ideologică. Cu toate acestea, critica adusă modernității de tip occidental reprezintă un element de similitudine între Biserica Ortodoxă și extrema dreaptă din România. Cercetările efectuate de autor, prin consultarea unor periodice („Cuvântul", „Calendarul", „Telegraful român", „Lumina satelor"), certifică poziția oarecum ambivalentă a Bisericii față de Mișcarea Legionară. Pe de o parte, Biserica Ortodoxă Română și-a exprimat indignarea față de asasinatele politice (ale lui I. G. Duca și Armand Călinescu), condamnându-le. Pe de altă parte, ea a deplâns moartea „eroică" a lui Ioan Moța și a lui Vasile Marin în războiul civil din Spania, participând masiv la funeraliile lor. Istoricul Florin Müller investighează cu maximă seriozitate și rigoare științifică modul în care unii dintre cei mai marcanți exponenți ai inteligheției românești interbelice (printre care Emil Cioran, Petre Pandrea, Mihail Manoilescu, Mircea Eliade și Nichifor Crainic) s-au raportat la național-socialismul german. Deși Mișcarea Legionară a dobândit în istoriografia română imaginea de „coloană a V-a a nazismului" și de „forță politică afiliată necondiționat blocului puterilor totalitare de dreapta", autorul consideră că analiza acțiunilor concrete de politică externă ale Mișcării Legionare „solicită însă înțelegerea structurilor ideologice, a preferințelor politice în alcătuirea strategiei externe" (p. 176). Orientarea de netăgăduit a legionarilor spre dictaturile de extremă dreapta din Europa este reflectată de documente precum telegramele lui Corneliu Zelea Codreanu adresate lui Adolf Hitler, în septembrie 1937 și, respectiv, martie 1938, în cea de-a doua „Căpitanul" felicitându-l pe Führer pentru anexarea Austriei. În capitolele următoare, valorizarea prețiosului material informațional identificat cu deosebire la Arhivele Naționale Istorice Centrale se îmbină armonios cu cercetarea presei („Dreptatea", „România") și a literaturii de specialitate. Prelucrând informația brută furnizată cu generozitate de sursele primare în studiile *Semnificația alegerilor parlamentare din decembrie 1937* și *Frontul Renașterii Naționale în alegerile parlamentare din iunie 1939*, autorul a procedat la realizarea unor calcule relevante, care ies în evidență printr-o desăvârșită acuratețe. De asemenea, dezvăluind natura dictatorială a regimului antonescian, istoricul Florin Müller a relevat deopotrivă, cu justețe, pronunțatul său caracter antisemit. Măsurile ce vizau eliminarea evreilor din corpul social, deportările și anihilarea fizică stau mărturie în acest sens.

Excelent documentată și elaborată într-un stil cursiv, lucrarea de față îl legitimează, o dată în plus, pe Profesorul Florin Müller drept unul dintre cei mai valoroși contemporaneiști din câmpul istoriografic românesc și nu numai.

Hadrian Gorun

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIAN-NICOLAE FURTUNĂ, *Cultura romă între „bărci de carton" și realitate*, traducere în limba romani de Norica Costache, traducere în limba engleză de Barrie Georgescu, Popești-Leordeni, Dykhta! Publishing House, 2015, 152 p.

Cercetătorul Adrian-Nicolae Furtună, de la Centrul Național de Cultură a Romilor, sociolog și regizor de filme documentare de etno-antropologie, extinde prin lucrarea *Cultura romă între „bărci de carton" și realitate* zona de investigare a reprezentărilor colective despre Holocaust, reflectate în „folclorul Bugului" al romilor bârlădeni (explorat în cadrul studiilor masterale), la nivelul întregii țări. Apărut în anul 2015, studiul urmărește, ca și lucrarea colectivă precedentă, intitulată *„De ce nu plâng?... Holocaustul romilor și povestea lor adevărată. Deportarea romilor în Transnistria: mărturii, studii, documente* (A. N. Furtună, D. Grigore, M. Neacșu, 2010), memoria deportării a cca 40.000 de persoane de etnie romă din Regat în Transnistria între anii 1942 și 1944/1945, la ordinele mareșalului Ion Antonescu, ca manevră de purificare etnică. Comparația cu reprezentarea colectivă a evenimentelor similare trăite de populația evreiască se impune și este valorificată atât în cele peste 30 de interviuri propriu-zise care au constituit principala sursă de documentare a cărții, cât și în reflecția cercetătorului, mereu atent la posibilele prejudecăți, ale altora, dar și ale sale: „Cel mai greu lucru pentru mine este acela de a-mi goli mintea de stereotipurile pe care le am față de aceste două culturi, și anume că romii nu comemorează, iar evreii au făcut din aceasta aproape un cult" (p. 28).

Un scurt preambul istoric și de teorie sociologică precedă descrierea elementelor constitutive ale tabloului traumei etnice abordate, ilustrat de documente din surse culte și orale, cele din urmă provenite, în mare parte, din arhiva personală a cercetătorului. Plasându-se în cadrul teoretic jalonat de concepte precum *reprezentare colectivă* (E. Durkheim)/*reprezentare socială* (S. Moscovici), lucrarea este o hermeneutică a „reprezentării Bugului" și, colateral, a marginalității instrumentate prin propaganda rasistă – adesea autoasumată de către unii romi, mai ales dintre cei care nu au trecut prin experiența respectivă, căci „percepția generală era aceea că fuseseră deportați acei țigani care trebuiau să fie deportați, fiind neintegrabili" (p. 26) – spre a justifica excluziunea socială și, pentru o bună parte din minoritatea romă, lichidarea în lagărele de muncă din Transnistria. După cum constată autorul, mărturiile supraviețuitorilor romi ai Holocaustului sunt semnificative ca substanță, dar relativ puține la număr, fapt explicabil nu doar prin natura fundamental orală a civilizației lor, ci și prin nevoia de a șterge prin uitare rușinea trăită. Pentru cultura tradițională romă, a fi supus suferințelor de orice fel este o umilință (*o lajao* – „rușine") personală de care se face vinovat tocmai cel pe care l-a părăsit norocul; spre exemplificare, citățm un cântec din folclorul rom al Auschwitzului, care reia obsesiv verbul *lidzaz* („se rușinează"): „Tu, pasăre neagră, / Mi se rușinează sufletelul meu, / Se rușinează, se rușinează în fața soției mele, / Că sunt închis la Auschwitz. / La Auschwitz, o mare foame, / Ce să mâncăm, dragă... [...] Cum voi pleca acasă de-aici odată, / Foamea omorâ-[o-]voi, / Cum voi pleca acasă de-aici odată, / Foamea omorâ-[o-]voi" (p. 12, traducerea autorului). În mod similar, „mărturisirea celor trăite în Transnistria constituie unul din subiectele tabu ale culturii tradiționale romani, prin prisma lucrurilor petrecute acolo: acte de canibalism, violuri, acte de violență" (p. 11). Mulți dintre supraviețuitorii intervievați evocă mizeria extremă, frigul, lipsa oricăror resurse, foamea și bolile care i-au decimat pe deportați. Mărturiile lor sunt confirmate și prin documente oficiale, cum ar fi un raport al unui comandant de la Pretura raionului Landau, care îi aducea la cunoștință superiorului său, în februarie 1944, că „spre mijlocul lunii decembrie a izbucnit epidemia de tifos exantematic, cu care ocazie media morților s-a ridicat zilnic la un număr de circa 200−250 morți. Aceste cadavre nu puteau fi identificate, din cauză că țiganii le aruncau prin case și grajduri incendiate, prin stufărie sau pe străzi. Pe toate aceste cadavre mișunau păduchi de aproape un deget grosime. Din cauza celor mai sus enumerate nu s-a putut ține evidența viilor și nici cea [a] morților" (p. 31). Culmea atrocităților o constituie actele de canibalism la care au fost siliți să recurgă unii dintre deportați: „Se mânca unu cu altu, de foame" (p. 48); „Acolo, în Transnistria, unde am fost eu, la Bug, la Varușina, erau bolnavi... Și s-a îmbolnăvit o femeie de tifos și a murit. Bărbatul ei a luat un cuțit, a tăiat din pulpele ei și le-a mâncat crude, punea pe foc și le-a prăjit, și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le-a mâncat până dimineață" (p. 43). Narațiuni precum ultima citată demonstrează că principiul neintervenției cercetătorului/editorului în etapa de transcriere a textului a fost respectat: aparenta contradicție logică („le-a mâncat crude, punea pe foc și le-a prăjit") este, de fapt, un detaliu relevant asupra disperării și grabei cu care va fi acționat în condiții de foame extremă soțul canibal, el însuși muribund. Aceeași probitate a neintervenției pe text se remarcă în versurile unui cântec despre Bug cules de către Adrian-Nicolae Furtună în 2007: „[...] La *Transmisia* frumoasă, / Să vă dea pământ și casă" (p. 44), ca și în toate fragmentele de interviu inserate în volum. Remarcabilă este expresivitatea multora dintre acestea: „[...] lasă-i să moară de moartea lor, nu-i mai împușca" (p. 21); „Hai la Transnistria, că acolo e cartofu' cât căldarea", „Hitleru! El o dat ordin: țâganii și jâdanii să nu mai sté în România, să fie trimiși pe malu Bugului!" (p. 49).

Dacă Bugul, văzut în prezent de colectivitatea romă fie ca lagăr, fie ca râu mare, fie ca o insulă, este reprezentarea centrală din folclorul deportării, motivele adiacente pe care studiul de față le analizează sunt *bărcile de carton* (un „mit", din perspectiva hermeneutului) și intervenția salvatoare a Reginei Maria – uneori desemnată și sub alte identități, prin confuzie („Maria Tereza") sau prin sublimare simbolică („Țiganca" călare pe un cal alb în spume). Bărcile de carton și derivatul lor, vagoanele de carton sau de hârtie reprezintă o metaforă des întâlnită în referirile etnicilor romi la istoria neamului: „[...] face bărci cu fundu' de carton și pă lăieți îi dă drumu pe Bug, îi mințea că se duce să prindă pește până se muia fundu' bărcii, că era de carton, și se îneca în Bug" (p. 16); „Ăia sunt pletoșii, pletoșii cu bani în plete. Le-au făcut vapor de carton și le-au dat drumul pe apă" (p. 16); „Ne-a dus la Bug. Ne-a trecut Nistrul, pe la Tighina, spunea că face vagoane cu fundul de hârtie, să ne bage acolo" (p. 17). Autorul presupune că povestea bărcilor de carton a pornit de la un eveniment real din februarie 1942, când un vas-epavă plin cu aproape 800 de evrei care fugeau din Constanța spre Palestina de frica deportării a fost scufundat de armata sovietică în Marea Neagră (p. 17 ș.a.). Cercetarea nu este încheiată, ci doar începută, iar tema pare foarte ofertantă din punct de vedere antropologic. Astăzi, motivul se regăsește în manele („La dușmani le-ar sta beton / Într-o barcă de carton / Și să-i pun să treacă Nilul, / Să-i halească crocodilul" − p. 19) sau în sintagme intrate în uzul general al romilor: „Dacă mai trăia Antonescu... eram toți pi carton" (p. 17), sau chiar al românilor: „[țiganii] merită trimiși într-o croazieră pe mare în bărci de carton" (p. 23); „Ceva bărci de carton? (ca să treacă rromii Dunărea cu ele)" (idem).

Din păcate, volumul de față nu oferă transcrierea integrală a mai multor interviuri dintre cele realizate de autor, ci doar a două. Cu această rezervă metodologică și cu câteva observații pe marginea redactării și tehnoredactării imperfecte, studiul merită citit, iar analiza pe care o propune merită, desigur, adâncită. Raritatea demersurilor de explorare a memoriei colective și a surselor de istorie orală din comunitatea romă, greu accesibilă cercetătorilor alogeni, crește valoarea acestei lucrări, de care pot profita cei interesați de istoria, etnografia, istoria culturală sau sociologia etniei rome.

Astrid Cambose

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL” ÎN ANUL 2015

Activitatea ştiinţifică desfăşurată de către membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” în anul 2015 s-a înscris în tradiția programelor şi proiectelor de cercetare asumate de cercetători, precum şi în propunerea unor direcții inedite de analiză. Diseminarea rezultatelor poate fi urmărită în studii şi cărți de autori, în volume colective, dar şi în prelegeri susținute la conferințele naționale şi internaționale.

Programul I.a., *Izvoarele Evului Mediu Românesc şi Istorie Socială*, coordonat de dr. Petronel Zahariuc, CS II, cuprinde un proiect:

1. *Documenta Romaniae Historica*, seria A. *Moldova*, vol. XI (1604–1606), editată de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu şi Sorin Grigoruță, termen de finalizare 31 decembrie 2017.

Programul I.b., *Instrumente de lucru*. *Repertoriul numismatic românesc. 1822−1859/1867*, coordonat de dr. Viorel Butnariu, CS I, cuprinde un proiect:

1. *Bibliografie numismatică pentru Moldova (1359−1859)*, dr. Viorel Butnariu, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2016.

Programul II, *Stat şi societate în perioada modernizării şi construcţiei naţionale româneşti, secolele XIX−XX*, coordonat de dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, CS I, cuprinde două proiecte:

1. *Modernizarea societăţii româneşti din Bucovina habsburgică. Orizont politic şi cultural. 1848−1918*, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, termen de finalizare 31 decembrie 2018.

2. *Schimbări de paradigmă în viaţa politică românească (1900−1914)*, dr. Liviu Brătescu, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2018.

Programul III, *Cultură şi modernizare în România, secolele XIX−XX*, coordonat de dr. Leonidas Rados, CS II, cuprinde şase proiecte:

1. *„Aproape… cetăţeni”. Studenţimea ieşeană în epoca modernă: particularităţi, forme de coagulare, viaţă academică şi implicare politică*, dr. Leonidas Rados, termen de finalizare 31 decembrie 2017.

2. *Literatura autobiografică românească − sursă a studiilor patrimoniale*, dr. Andi Mihalache, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2016.

3. *Antisemitism economic în Iaşi (1859−1918)*, dr. Mihai Chiper, CS, termen de finalizare 31 decembrie 2016.

4. *O istorie a inspecţiilor şcolare în România secolului XX. Partea I: tipuri de documente şi modalităţi de interpretare a lor*, dr. Cătălina Mihalache, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2016.

5. *Reclădirea istoriei. Intenţii privind conservarea şi refacerea monumentelor istorice româneşti în a doua jumătate a secolului XX*, dr. Alexandru Istrate, CS, termen de finalizare 31 decembrie 2016.

6. *Istoriografia română: de la cronistică la discursul postmodern*, acad. Alexandru Zub, termen de finalizare 31 decembrie 2017.

Programul IV, *Public şi privat în România secolului XX*, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, CS I, cuprinde şase proiecte:

1. *Metode de obţinere şi stocare a informaţiilor utilizate de Securitate în perioada 1948−1989*, dr. Sorin D. Ivănescu, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2017.

2. *Regimul comunist din România şi drepturile omului. Cazul libertăţii religioase (1965−1989)*, dr. Dorin Dobrincu, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2016.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LIII, 2016, p. 409−422

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. *Activitatea subversivă şi de propagandă a Legaţiei RPR din Washington (1955−1960)*, dr. Paul Nistor, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2016.

4. *Public şi privat în România secolului XX. Asociaţionismul fraternalist în primele două decenii ale secolului trecut*, dr. Cătălin Turliuc, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2018.

5. *„Holocaustul prin gloanţe". Masacrele antisemite din România şi Basarabia comise în vara anului 1941*, Adrian Cioflâncă, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2016.

6. *România în proiecte de securitate pentru Europa de Răsărit în anii '30 ai secolului al XX-lea*, dr. Bogdan Alexandru Schipor, termen de finalizare 31 decembrie 2017.

Programul V, *România în relaţiile internaţionale (secolele XIX−XX)*, coordonat de prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, cuprinde trei proiecte:

1. Proiect fundamental *Documente consulare şi diplomatice străine privitoare la domnia lui Carol I. 1866−1914*; echipa de realizare: prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti (coordonator), dr. Mihai-Ştean Ceauşu, CS I, dr. Flavius Solomon, CS II, dr. Adrian Bogdan Ceobanu, ACS.

2. *Unirea românilor şi emergenţa Europei statelor naţionale*, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2017.

3. *Marile Puteri, România şi chestiunea neutralităţii (1914−1916)*, dr. Flavius Solomon, CS II, termen de finalizare 31 decembrie 2016.

Cercetările efectuate în anii anteriori, precum și în cel în curs s-au concretizat în publicarea unor cărți de autor și volume colective.

a. Volume de autor:

− Liviu Brătescu, *România la răscruce. Anul 1866*, Iaşi, Institutul European, 2014, 252 p.

− Cătălina Chelcu, *Pedeapsa în Moldova între normă şi practică. Studii şi documente*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015, 244 p.

− Marius Chelcu, *Oraşul Tecuci. Stăpânirea şi organizarea teritoriului urban până la Regulamentul Organic*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2015, 250 p.

− Mihai Chiper, *1848: Memorie și uitare în România celei de-a doua jumătăți a secolului XIX*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 358 p.

− Gheorghe Cliveti, *România şi „alianţele germane" (1879−1914)*, Iaşi, Editura Junimea, 2015, 722 p.

− Alexandru Istrate, *De la gustul pentru trecut la cercetarea istoriei: vestigii, călătorii şi colecţionari în România celei de-a doua jumătăţi a secolului XIX*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015, 454 p.

− Silviu Văcaru, *Cepleniţa – studiu istorico-social*, Iaşi, Editura StudIs, 2015, 276 p.

− Alexandru Zub, *Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă*, ed. a II-a, Iași, Editura Junimea, 2015, 273 p.

− Alexandru Zub, *Efigii istorice. Mihail Kogălniceanu, A. D. Xenopol, Vasile Pârvan*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015, 304 p.

− Alexandru Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, ed. a III-a, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015, 370 p.

− Alexandru Zub, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, ed. a III-a, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015, 318 p.

b. Volume editate și coordonate:

− Liviu Brătescu (coord.), *Liberali versus conservatori. Monumente publice şi memorii concurente în România Modernă (1866−1914)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2015, 342 p.

− Marian-Viorel Butnariu (ed.), *Corpus Nummorum Moldaviae*, VI.1, *Découvertes monétaires du Complexe Muséal «Iulian Antonescu» de Bacău*, Onești, Magic Print, 2015, 228 p. + 167 pl. CD.

− *Documenta Romaniae Historica*, seria A. *Moldova*, volumul IX, întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruță, București, Editura Academiei Române, 2014, 662 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

− *Inovaţie şi interdisciplinaritate în cercetarea arheologică şi istorică: teorii, metode, surse*, editori Gheorghe Cliveti, Andi Mihalache, Dan Aparaschivei, Alexandru Simon, Supliment al „Anuarului Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»", 2015, 370 p.

− Claudiu Lucian Topor, Alexandru Istrate, Daniel Cain (coord.), *Diplomaţi, societate şi mondenităţi. Sfârşit de „Belle Époque" în lumea românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2015.

− Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coord.), *Educaţia publică şi condiţionările sale (secolele XIX−XX)*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2015, 404 p.

− Silviu Miloiu (coord.), Kristīne Ante, Edgar Plētiens, Valters Ščerbinskis, Bogdan-Alexandru Schipor, *Istoria Letoniei*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2015.

− Petronel Zahariuc (ed.), *Ieromonahul Andronic. Călătoria la Muntele Athos (1858−1859)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2015, 254 p.

Cercetătorii de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" au participat, în calitate de directori de proiect, membri sau experți științifici la un număr de 23 de proiecte, dintre care nouă internaționale:

a. Proiecte naționale:

− Mihai-Ștefan Ceaușu, mentor științific proiect post-doctoral PN-II-RU-PD-2012-3-0241, cu titlul *Evoluția terminologiei juridice în germană și română în Bucovina (1775−1914)*, director de proiect dr. Zup Iulia.

− Cătălina Chelcu, director al grantului *Victimă, învinuit, martor. Pedeapsa cu moartea în Moldova până la mijlocului secolului al XVIII-lea*, cod PN-II-RU-PD-2012-2013-0417 CNCS-UEFISCDI.

− Dorin Dobrincu, director al proiectului UEFISCDI, PN-II-RU-TE-2014-4-2275, cu tema *Construcția regimului comunist: violența politică și lupta de clasă în colectivizarea agriculturii din România, 1949−1962*.

− Sorin Grigoruță, membru în cadrul proiectului de cercetare cu titlul *Tezaurul românesc de la mănăstirea Simonopetra – Muntele Athos: documente istorice şi cercetare aplicată*, cod proiect PN-II-ID-PCE-2012-4-0552.

− Alexandru Istrate, director al proiectului *Old constructions and ruins in Romanian Travel Literature (1830-1916)*, cod PN-II-RU-PD-2012-3-0217; membru al proiectului *Foreign diplomats in the Kingdom of Romania. Ways of socialization and mundanity experiences (1881−1914)*, cod PN-II-RU-TE-2012-3-0288.

− Andi Mihalache, mentor în cadrul proiectului *Vechile construcţii şi ruine în literatura de călătorie românească (1830−1916)*, PN-II-RU-PD-2012-30217, director proiect Alexandru Istrate; mentor în cadrul proiectului *Rolul cinematografiei în relaţiile dintre România şi Franţa în timpul Războiului Rece*, cod PN-II-RU-PD-2012-30184, director proiect Aurelia Vasile.

− Cătălina Mihalache, director al proiectului *Women who shaped public education in Romania, in Late 19th and Early 20th Centuries*, finanţat de UEFISCDI, cod PN-II-RU-PD-2012-3-0048.

− Flavius Solomon, membru în proiectul *Visions and Perceptions of Romania in the Russian Imperial Discourse and Public Sphere in the Late 19th and Early 20th Century*, proiect CNCS-UEFISCDI, PN-II-RU-TE-2012, director proiect Andrei Cuşco.

− Cătălin Turliuc, membru în proiectul *Mişcarea aboliţionistă în cadrul emancipării civile şi politice în România modernă*, cod PN-II-ID-PCE-2011-3-0655, director proiect Viorel Achim.

− Petronel Zahariuc, director al grantului CNCS-UEFISCI, IDEI-PCE-4-0552; membru în grantul CNCS, tip Idei, Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2012-2014, director conf. dr. Laurențiu Rădvan; membru în grantul CNCS-UEFISCI, IDEI-PCE, 2013−2015, director Constanţa Vintilă-Ghiţulescu.

b. Proiecte internaționale:

− Marian Viorel Butnariu, acord de colaborare cu Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău (nr. 265A/01-05 din 18 septembrie 2013) în vederea editării colecției numismatice a muzeului în seria *Corpus Nummorum Moldaviae*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

− Mihai-Ștefan Ceaușu, expert evaluator al Academiei Austriece de Științe pentru obţinerea unor burse de mobilitate în cadrul „Wissenschaftlich-Technischen Abkommens mit Rumänien 2014−2015” (din iulie 2013).

− Marius Chelcu, *Tensiuni ale modernităţii timpurii: disputa pentru stăpânirea teritoriului urban în Moldova (secolul al XVIII-lea)*, cercetare finanţată prin proiectul *Minerva – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală şi post-doctorală*, cod contract POSDRU/159/ 1.5/S/137832, proiect cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007−2013.

− Gheorghe Cliveti, expert mentorat doctorat în cadrul proiectului *Minerva – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală şi post-doctorală*, cod contract POSDRU 159/1.5./S/137832.

− Dorin Dobrincu, decembrie 2014 − octombrie 2015: implicat în proiectul *Istoria minorităţilor – o abordare cultural artistică a diversităţii* [oraşului Iaşi], iniţiat de Primăria Municipiului Iaşi în parteneriat cu Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi şi Asociaţia „Pro Roma”, finanţat printr-un grant oferit de Norvegia, Islanda, Liechtenstein şi Guvernul României. Proiectul a fost finanţat prin programul PA17/RO13 „Promovarea diversităţii în cultură şi artă în cadrul patrimoniului cultural”, din Mecanismul Financiar SEE 2009−2014.

− Andi Mihalache, expert ştiinţific al Filialei Iaşi a Academiei Române, Partener nr. 1 în cadrul proiectului POSDRU 159/1.5/S/137832, *Minerva – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală şi post-doctorală*.

− Cătălina Mihalache, participant la proiectul internaţional *Joint History Project Phase II – Extending the proven tool for Reconciliation to the sensitive recent history of Southeast Europe* (2015−2016), coordonat de Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (Thessalonik, Grecia) şi finanţat de Consiliul Europei, cod 2014/350-782.

− Bogdan Schipor, membru în Grantul EEA finanţat de Islanda, Liechtenstein şi Norvegia în parteneriat cu Universitatea Valahia din Târgovişte şi Asociaţia Română pentru Studii Baltice şi Nordice, intitulat *Coolpeace. A Piece of Culture, a Culture of Peace, Re-imaging European Communities in the North Sea, Baltic Sea and Black Sea Regions*, 2014−2015.

− Petronel Zahariuc, coordonator al proiectului POSDRU în cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, *Cercetători competitivi pe plan european în domeniul ştiinţelor umaniste şi socio-economice. Reţea de cercetare multiregională* (CCPE – ID: 140863), 2014−2015.

În anul 2015, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” a organizat şi a fost implicat în desfăşurarea mai multor manifestări ştiinţifice:

− Simpozionul naţional *Omagiu făuritorilor Unirii*, ediția a IV-a, organizator Cătălin Turliuc, Muzeul Unirii, Iași, 23 ianuarie 2015.

− Conferinţa internaţională *Constantin Stere − 150 de ani de la naştere*, organizată de Institutul de Istorie al Academiei Moldovei din Chişinău, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iaşi al Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chişinău; organizatori/responsabili: acad. Valeriu Matei, director al Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu”, Chişinău, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, director al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, conf. univ. dr. Gheorghe Cojocaru, director al Institutului de Istorie din Chişinău; Chişinău, 31 mai – 3 iunie 2015.

− Dezbaterea *Deportările din Basarabia în Kazahstan, 1941−1951*, organizator Flavius Solomon, Iaşi, 4 iunie 2015.

− Simpozionul *Naţiune şi acţiune*, organizator Cătălin Turliuc, Universitatea „Al. I. Cuza”, Sala Ferdinand, 5 iunie 2015.

− Conferinţa internaţională *Românii în prima conflagraţie mondială. Tentaţii, opinii şi acţiuni în perioada neutralităţii României*, organizator Flavius Solomon, Iaşi, 8−9 octombrie 2015.

− Simpozionul *Modernizarea instituţională şi organizarea administrativ teritorială a României în secolele XIX−XX*, organizator Cătălin Turliuc, Academia Română − Filiala Iaşi, Zilele Academice Ieşene, ediția a XXX-a, 4 noiembrie 2015.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe parcursul anului 2015, cercetătorii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" au susținut o serie de comunicări și prelegeri la diverse simpozioane, congrese ori conferințe, naționale și internaționale:

a. Comunicări la manifestări naționale:

− Liviu Brătescu, *Proiecte politice și inițiative legislative la sfârșitul secolului al XIX-lea*, comunicare susținută la Zilele Universității „Alexandru Ioan Cuza" − Sesiunea de comunicări a cadrelor didactice și a cercetătorilor, 23−24 octombrie 2015; *Liberalismul românesc la sfârșitul secolului XIX și tentațiile guvernării*, la Colocviul Național de Istorie organizat de Muzeul Cotroceni, București, ediția a XVII-a, 27−29 mai 2015; *Guverne, guvernanți și noi acțiuni de legitimare politică în România la începutul secolului al XX-lea*, la simpozionul *Istorie, cultură, patrimoniu*, organizat de Muzeul Literaturii Române din Iași, Iași, 9−10 iunie 2015.

− Mihai-Ștefan Ceaușu, *Modernizarea administrativă în Bucovina la începutul secolului XX*, la simpozionul *Modernizarea instituțională și organizarea administrativ-teritorială a României în secolele XIX−XX*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" în cadrul Zilelor Academice Ieșene, Iași, 4 noiembrie 2015.

− Cătălina Chelcu, *„Fapta" și circumstanțele sale. Note preliminare privitoare la pedepsire în Moldova (secolele XVII−XVIII)*, la Colocviul Național de Istorie și Istoria Artei, organizat de Muzeul Național Cotroceni, în perioada 27−29 mai 2015, ediția a XVII-a; *Despre pedeapsă și pedepsire în Moldova (1741−1800)*, la simpozionul *Istorie, cultură, patrimoniu*, organizat de Muzeul Literaturii Române, Iași, 9−11 iunie 2015; *Fragmente de viață socială în documente basarabene*, în cadrul simpozionului național *Istoria Basarabiei: o dezbatere pe marginea surselor documentare*, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Iași, 17 octombrie 2015.

− Marius Chelcu, *Importanța actelor de stare civilă în studiile de istorie locală*, comunicare susținută la simpozionul național *Patrimoniul local și regional*, Huși, 23 ianuarie 2015; *Organizarea spațiului urban la începutul secolului al XIX-lea. Cazul locului din Focșani aflat în stăpânirea mănăstirii Prorocul Samoil*, la *workshopul Inovație și interdisciplinaritate în cercetarea arheologică și istorică: teorii, metode, surse*, din cadrul proiectului *Minerva – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală*, Iași, 9 februarie 2015; *Organizarea spațiului urban la Tecuci: reconstituire după o catagrafie din 1828*, comunicare la sesiunea bilunară de comunicări organizată de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Iași, 12 martie 2015; *Procopie Florescu: un ieșean uitat din secolul XIX*, comunicare susținută în cadrul ședinței lunare de comunicări a Institutului de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta", la 12 mai 2015; *Putere politică și guvernare în domnia lui Mihail Sturdza (1834−1849)*, comunicare susținută la Colocviul Național de Istorie, ediția a XVII-a, cu tema *Politică și guvernare în spațiul românesc (secolele XVII−XIX)*, 27−29 mai 2015; *Tensiuni ale modernității timpurii: disputa pentru stăpânirea teritoriului urban în Moldova (secolul al XVIII-lea). Stadiul cercetării*, la lucrările Școlii de vară organizată în cadrul proiectului *Minerva – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală*, Daneș, jud. Mureș, 17 iunie 2015; *Informații despre organizarea armenilor din Moldova într-un manuscris din secolul al XIX-lea*, comunicare susținută în cadrul simpozionului național *Istorie, cultură, patrimoniu*, ediția a VIII-a, organizat de Muzeul Literaturii Române, Iași − Hermeziu, 10−11 iunie 2015; *Orășeni stăpâni de pământ: o cale spre descoperirea elitei urbane din secolul al XVIII-lea*, la *workshopul Istoriografia românească actuală: vechi întrebări, noi răspunsuri*, în cadrul proiectului *Minerva – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală*, Iași, 30 iunie 2015; *Mărturii documentare pentru istoria oraşelor din Moldova dintre Prut și Nistru în fonduri arhivistice*, la simpozionul *Istoria Basarabiei: o dezbatere pe marginea surselor documentare*, Academia Română – Filiala Iași, 17 octombrie 2015.

− Adrian Cioflâncă, *Date noi despre Pogromul de la Dorohoi (1940)*, comunicare susținută la simpozionul *Pogromul de la Dorohoi – 1940*, organizat de Federația Comunităților Evreiești din România, Dorohoi, 8 iulie 2015; *Date noi despre masacrul din Pădurea Jilava (ianuarie 1941)*, comunicare susținută la conferința *Pogromul legionar antievreiesc din Capitala țării*, Muzeul Național al Satului „Dumitrie Gusti", București, 23 ianuarie 2015.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

− Gheorghe Cliveti, *Repere istoriografice ale identităţii naţionale româneşti*, comunicare susţinută la conferinţa internaţională *Istoria românilor şi criza identităţii naţionale. Memorandumul de la Neamţ*, Târgu Neamţ, 10−12 septembrie 2015, organizată de Asociaţia Profesorilor de Istorie din România, Inspectoratul Şcolar Judeţean Neamţ, Complexul Muzeal Judeţean Neamţ; *România şi începutul Primului Război Mondial*, susţinută la conferinţa naţională *Românii în prima conflagraţie mondială. Tentaţii, opinii şi acţiuni în perioada neutralităţii româneşti*, Iaşi, 8−9 octombrie 2015, organizată de Filiala Iaşi a Academiei Române, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" şi Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi, Facultatea de Istorie; *Rădăcini istorice ale crizei identităţii naţionale româneşti*, cuvânt înainte la simpozionul internaţional *Români – moldoveni − europeni. Dileme şi identităţi*, Iaşi/Bălţi/Chişinău, 4−8 noiembrie 2015, organizat de ASTRA − Despărţământul Românilor de Pretutindeni „M. Kogălniceanu", Universitatea „Al. I. Cuza"; *Relaţiile politico-diplomatice româno-austro-ungare. Câteva teme controversate,* susţinută în programul de comunicări ştiinţifice lunare, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Filiala Iaşi a Academiei Române, 26 noiembrie 2015.

− Dorin Dobrincu, conferința *Biserica în România comunistă*, la *Forumul Dialogos*, moderator Emil Bartoș, Arad, Centrul de Afaceri Maris, 21 februarie 2015; conferința *Traversarea deșertului. Bisericile evanghelice în România comunistă*, la *Serile Dialogos*, moderator Emil Bartoș, Arad, Biserica Baptistă Metanoia, 22 februarie 2015; comunicarea *Evoluție numerică, schimbare socială și (auto)izolare politică în confesiunile evanghelice din România, 1944−1989*, la A cincea Conferință Națională „Comunismul Românesc", organizată de Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității și Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", București, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", 26 martie 2015; co-organizator al dezbaterii *Identități fracturate. Reflecții privind deportările din Basarabia în Kazahstan, 1941−1951*, cu vizionarea filmului *Expedițiile Memoriei* (participare împreună cu Octavian Țâcu, Violeta Gorgos, Dumitru Lisnic și Flavius Solomon), Iași, Societatea de Studii Istorice din România (SSIR), Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iași și TVR Iași, 4 iunie 2015; susținerea comunicării *Minorități etnice și religioase în Iași, 1944−1989*, la manifestarea organizată de Primăria Municipiului Iași și Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, în cadrul proiectului *Istoria minorităților – o abordare cultural artistică a diversității* [orașului Iași], Iași, Muzeul Universității „Alexandru Ioan Cuza", 25 iunie 2015; participare la dezbaterea *Memoria culturală*, organizată de Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, în parteneriat cu Centrul Cultural German, Iași, Centrul Cultural German, 23 septembrie 2015.

− Sorin Grigoruță, *Mărturii documentare privitoare la epidemiile de ciumă din Basarabia*, comunicare susținută în cadrul simpozionului *Istoria Basarabiei: o dezbatere pe marginea surselor documentare*, desfășurat în cadrul Zilelor Academice Ieșene, Iași, 17 octombrie 2015; *Câteva aspecte privitoare la îngrijirea medicală în ţinutul Bacău (prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în cadrul celei de-a XXI-a sesiuni anuale de comunicări ştiinţifice *Arhivele şi istoria* organizată de Arhivele Naţionale ale României, Serviciul Judeţean Bacău, 29 mai 2015.

− Alexandru Istrate, Institutul de Filologie Română „A. Philippide" și Asociația Culturală „A. Philippide", al doilea simpozion național *Toponimia între istorie, geografie și lingvistică*, cu tema *Hărţi ale Principatelor Române în secolul XIX. Necesităţi administrative şi curiozităţi istorice*, Iași, 7 mai 2015.

− Sorin Ivănescu, *Reorganizarea sistemului coercitiv la începuturile regimului comunist. Cazul Securităţii,* în cadrul simpozionului *Modernizare instituţională şi organizarea administrativ-teritorială a României în secolele XIX−XX*, Iași, 4 noiembrie 2015.

− Andi Mihalache, *Înainte și după comunism: textualizarea decorurilor interioare în literatura autobiografică din România*, în cadrul simpozionului național *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, Iași, 9−10 iunie 2015.

− Cătălina Mihalache, *România în Balcani: de la postbelic, la postcomunism (post-factum) – prezentarea proiectului „Joint History Project Phase II – Extending the proven tool for Reconciliation to the sensitive recent history of Southeast Europe"*, la simpozionul *Comuniștii români și politica internațională. De la ilegalitate și izolare la parteneri ai marilor puteri*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Iași, 12 octombrie 2015.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

− Paul Nistor, *Relaţiile dintre SUA şi România comunistă în 1957*, la Colocviul Național de Istorie, Muzeul Cotroceni, ediția a XVII-a, 27−29 mai 2015; *Comuniştii români şi memorialistica privind politica externă. Cosmetizarea amintirilor: uitarea ideologiei și folosirea abuzivă a interesului naţional*, la simpozionul național *Memorialistica românească: între documentul istoric şi obiectul estetic*, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, 9−10 iunie 2015; *Relaţiile dintre SUA şi România comunistă în 1958*, la simpozionul *Comuniştii români şi politica internaţională. De la ilegalitate şi izolare la parteneri ai marilor puteri*, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 12 octombrie 2015; *Instrumentele propagandei României comuniste în America. Cazul ziarului „Românul American”*, la Zilele Universității „Al. I. Cuza”, simpozion național, 23−24 octombrie 2015; *Organizaţia Naţiunilor Unite și dorința României de accedere în instituția mondială*, la simpozionul național *Consecinţele celui de-al Doilea Război Mondial asupra statului român*, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană Iași, Academia Română − Filiala Iași, 30 octombrie 2015.

− Leonidas Rados, *Instrucția și cariera universitară a unei „soții” de altădată: Elena Densușianu-Pușcariu (1875−1966)*, la Zilele Muzeului Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 25−26 noiembrie 2015.

− Bogdan Schipor, *Anatomia unei agresiuni: prima ocupaţie sovietică a Letoniei, 1939−1941*, susținută la Centrul de Istorie a Relațiilor Internaționale, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 20 aprilie 2015; *Dezvoltări diplomatice și abordări ale diplomației românești în preajma celui de-al Doilea Război Mondial*, la simpozionul *Modernizare instituţională şi administrativ-teritorială în România secolelor XIX−XX*, organizat de Institutul „A. D. Xenopol” în cadrul Zilelor Academice Ieșene, 4 noiembrie 2015.

− Cătălin Turliuc, *Marile reforme din timpul domniei lui Al. I. Cuza*, la simpozionul *Unirea din 1859*, Focșani, Ateneul Pastia, 17 ianuarie 2015; *Administrație și politică în vremea domniei lui Al. I. Cuza*, la simpozionul *Omagiu făuritorilor Unirii*, Muzeul Unirii, Iași, 23 ianuarie; *Dimensiunea geopolitică a gândirii lui Gheorghe I. Brătianu*, la simpozionul *Gheorghe I. Brătianu – un savant istoric martir*, Academia Română, București, Complexul Muzeal Moldova Iași, Colegiul Național Iași, Liga Studenților, Palatul Memorial „Al. I. Cuza” Ruginoasa, 28−29 ianuarie; *Statutul femeii în epoca modernă*, la ediția a V-a a simpozionului *Gen și egalitate de șanse*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Muzeul Universității, 6 martie; *Organizarea administrativ-teritorială a României în timpul domniei lui Al. I. Cuza*, la *Zilele „Al. I. Cuza”*, 18−20 martie 2015, ediția a XXXV-a, *Al. I. Cuza − 195 de ani de la naștere*, Bârlad, Sala de conferințe a primăriei; *Constantin Argetoianu – omul, opera, acțiunea*, la simpozionul *Constantin Argetoianu*, Universitatea Craiova, Aula UMF, 21 martie (cu S. Damean, V. Silaghi etc.); *Triumful unui principiu: românii și autodeterminarea națională*, la simpozionul *Unirea Basarabiei cu România*, Muzeul județean Vaslui, Consiliul Județean Vaslui, Inspectoratul școlar județean Vaslui, Societatea de Științe Istorice, 27 martie; *Contribuții nemțene la patrimoniul cultural național în epoca contemporană*, la simpozionul *Simboluri ale județului Neamț − cultură și patrimoniu*, organizat de Consiliul Județean Neamț și Asociația Terram Moldavae, 5 mai; *Ziua Europei și semnificația sa pentru români*, la simpozionul *9 mai în istoria românilor*, organizat de Primăria orașului Huși, Liceul „Cuza Vodă”, 6 mai; *Provocările modernizării în contextul societății bazate pe cunoaștere*, la a VI-a ediție a Simpozionului Național *Prof. dr. Ioan Nemeș*, Suceava; *Mihail Kogălniceanu și aboliționismul românesc*, conferință la Muzeul „M. Kogălniceanu”, Iași, 19 mai; *România la Conferința Păcii de la Paris (1946−1947)*, la simpozionul *Războiul și drama schimbării*, Societatea de Științe Istorice, Bârlad, 23 mai; *Liberalismul românesc în context european*, la simpozionul *PNL de la tradiție la modernitate*, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași, 24 mai; *Armenia celor trei republici*, conferință la Ziua Independenței Armeniei, Muzeul Unirii, Iași, 17 septembrie; *Metodologie și istoriografie în cercetarea asociațiilor și societăților de tip fraternalist din România interbelică*, simpozion național Botoșani, 25−26 septembrie 2015; *Naționalism și propagandă în perioada neutralității*, la conferința *Românii în prima conflagrație mondială. Tentații, opinii și acțiuni în perioada neutralității României*, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 8−9 octombrie 2015; *Iașul în istoria modernă a României*, conferință individuală în deschiderea Congresului național de nefrologie, Iași, UMF

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Gr. T. Popa”, 15 octombrie; *Mihail Sadoveanu – Lumini şi Umbre*, la ediția a III-a a Simpozionului Național *Luminile Cetății*, Tg. Neamț, Consiliul Local, Casa de Cultură „Ion Creangă”, 23−24 octombrie; *Organizarea administrativ teritorială a României interbelice. Legea din 1925 şi reacţiile în presa vremii*, la simpozionul *Modernizare instituțională şi organizarea administrativ teritorială a României în secolele XIX−XX*, a XXX-a ediție, a Zilelor Academice Ieşene, sala mică a Academiei Române, 4 noiembrie 2015.

− Silviu Văcaru, *Folosirea statisticilor documentare în elaborarea monografiilor locale*, la simpozionul *Memoria locului: patrimoniul local şi regional*, Huşi, 23 ianuarie 2015; *Descoperiri arheologice în perioada regulamentară*, la sesiunea națională de comunicări *Arhivele şi istoria*, Bacău, 29 mai 2015; *Constantin Turcu – iniţiator şi istoric al turismului în zona Neamţului*, la simpozionul naţional *Turism în Ceahlău – prezent şi perspective*, ediția a III-a, Durău, 3 august 2015; *Un monument uitat: podul medieval de la Cârjoaia*, la simpozionul național *Rolul Mănăstirii Secu în viaţa religioasă a Ţării Moldovei*, ediția a IV-a, Mănăstirea Secu, 17−18 septembrie 2015; *Un proces de divorţ în lumea mondenă a Iaşilor şi implicaţiile sale basarabene*, la simpozionul *Istoria Basarabiei: o dezbatere pe marginea surselor documentare*, Academia Română – Filiala Iaşi, 17 octombrie 2015; *Constantin Turcu în arhivele ieşene*, la simpozionul *Din viaţa şi opera lui Constantin Turcu*, Grinţieş, 31 octombrie 2015.

− Petronel Zahariuc, *Ieromonahul Andronic de la Neamț către Artemon Bortnic, egumenul Putnei*, comunicare la „Colocviile Putnei”, ediția a XVI-a, Facultatea de Istorie, Iași, 18 februarie 2015 (http://www.centrulstefancelmare.ro/ro/activitati/colocviile-putnei-editia-a-xvi-a/); *Bacșișuri, mătăsuri și argintării. Călătoria boierilor moldoveni la Constantinopol în 1822*, comunicare la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 12 martie 2015 (http://adxenopol.academiaromana-is.ro/evenimente.html); *Despre starea mănăstirilor închinate din Moldova după „revoluția” de la 1821*, la simpozionul național *Istoria Basarabiei: o dezbatere pe marginea surselor documentare*, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 17 octombrie 2015 (http://adxenopol.academiaromana-is.ro/evenimente.html); *Domnul, boierii şi împrumuturile. Un alt fragment din istoria anului 1822*, la Zilele Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” − Sesiunea de comunicări a cadrelor didactice şi cercetătorilor, Facultatea de Istorie, Iaşi, 23−24 octombrie 2015 (http://history.uaic.ro/).

− Alexandru Zub, *G. I. Brătianu – profil istoriografic*, comunicare la simpozionul omagial organizat la Colegiul Național Iași, sub egida Complexului Muzeal, în parteneriat cu Academia Română și alte instituții de profil, 29 ianuarie 2015; *Alocuție* introductivă cu ocazia lansării volumului *Istoria Bârladului* de Oltea Râșcanu-Gramaticu, în sala de conferințe a Primăriei Municipiului Bârlad, 31 ianuarie 2015; *Istorie și monografie. Alocuție la Casa Memorială „C. Negruzzi” din Hermeziu*, cu ocazia lansării vol. *De pe mal de Prut pe mal de Sena*, de Dana Konya-Petrișor, Junimea, 2015, 15 martie 2015; *Dimensiunea basarabeană a Unirii*, la simpozionul *Unirea Basarabiei cu România*, la Muzeul Județean Vaslui, 27 martie 2015; *Despre „Cuvântul Regelui”*, DVD scos la „Curtea Veche”, de Marilena Rotaru și lansat la „Librarium Palas” pe 27 martie 2015, cu intervenții făcute de Alexandru Zub, C. Turliuc și Al. Cărăușu; *Alocuție* la simpozionul „Negruzzi” (Hermeziu, 21 martie 2015), despre volumul *De pe mal de Prut, pe malurile Senei*, de Dana Konya-Petrișor, Editura Junimea, 2015; *Părintele Gheorghe Calciu-Dumitreasa și lupta anticomunistă din România*, alocuție cu ocazia lansării filmului documentar *7 cuvinte: povestea unui biruitor*, regizat de Andu Negoiță, la Casa Tineretului Iași, 20 aprilie 2015; *Școala ca sursă de modele formative*, alocuție la simpozionul aniversar organizat la Vârful Câmpului, cu ocazia împlinirii unui secol și jumătate de la fondarea Școlii nr. 1 din Maghera, 16 mai 2015; *Discursul istoric, științele socio-umane și interdisciplinaritatea*, conferință la deschiderea simpozionului *Perspectives in the Humanities and social sciences*, second edition: *From Manuscript to e-book*, Universitatea „Al. I. Cuza”, 29 mai 2015; *Profesorul Paul Michelson și spațiul istorico-cultural românesc*, cuvânt introductiv la conferința lui Paul Michelson despre *Societatea de Studii Românești, 1973−2015*, rostită în Aula Academiei, Filiala Iași, 11 iunie 2015; *N. Iorga, omul și opera*, conferință la Zilele Academice Ieșene, Academia Română – Filiala Iași, 6 septembrie 2015; *Basarabia, o problemă deschisă*, la simpozionul *Români – moldoveni – europeni. Dileme și identități*, organizat de Societatea ASTRA, Despărțământul Iași, 5 noiembrie 2015; *Arhivele și tradiția istoriografică*, alocuție la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale (moment festiv), 28 octombrie 2015; *Laudă lecturii*, conferință la *Festivalul de C'Arte*, Brăila, ediția I, 22 octombrie 2015; *N. Iorga, omul și opera*, conferință la Academia Română – Filiala Iași, 6 octombrie 2015, reprodusă online de Fundația Apollonia, noiembrie 2015, cu adnotări de Cătălin Turliuc; *Radu Bercea – mărturii plastice din recluziune*, alocuție la Casa de Cultură M. Ursachi, Iași, 13 noiembrie 2015; *MS Regele Mihai, dimensiunea istorică*, evocare la Biserica 40 de Sfinți, după *Te Deum*-ul aniversar (94 ani), din 15 noiembrie 2015.

b. Comunicări la manifestări internaționale:

− Mihai-Ștefan Ceaușu, *Împrumuturi cambiale și comerț în Bucovina la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, la conferința științifică internațională *Mărfuri, bani și lefuri. Istoria prețurilor și determinanții valorilor de schimb în Țările Române, secolele XV−XIX*, organizat de Universitatea București – Facultatea de Istorie și Academia Română – Institutul de Arheologie din Iași, București, 7−8 mai 2015; *Die Rumänen der Bukowina zu Beginn des Ersten Weltkrieges – zwischen Staatsloyalität und Nationalbewusstsein*, la conferința științifică internațională „Zerrissene Loyalitäten. Politische und kulturelle Orientierung in Ersten Weltkrieg – Bukowina, Galizien, Bessarabien", organizată de Universitatea „Jurij Fedkowytsch" din Cernăuți și Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas e. V. din München, Cernăuți, Ucraina, 27−31 mai 2015; *Refugiații bucovineni și rolul lor în propaganda proantantistă*, la conferința științifică internațională *Românii în prima conflagrație mondială. Tentații, opinii și acțiuni în perioada neutralității României*, cu o secție specială „Rusia și România în anii 1914−1916. Viziuni, percepții, interpretări", organizată de Academia Română, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" și Universitatea „Al. I. Cuza", Facultatea de Istorie din Iași, la Iași, 8−9 octombrie 2015.

− Cătălina Chelcu, *Acte privitoare la răufăcători, la hotarul Moldovei cu Transilvania*, la simpozionul internațional *Writing and Society in Transylvania 13th−17th Centuries*, 17−18 septembrie 2015 (pentru îndeplinirea obiectivelor proiectului CNCS-UEFISCDI, cod PN II-ID-PCE-2012-4-0579, director de proiect dr. Susana Andea, http://www.istoriescriere.academia-cj.ro/).

− Marius Chelcu, *The Dispute for Control over Urban Teritory in Moldavia (18th Century). Methodological approache*, la Conferința internațională *Civilta romena e identita europea. Storia, cultura, societa*, Veneția, 23−25 iunie 2015; *Soarta arhivelor mănăstirilor din Bucovina: reconstituire după un inventar din 1805*, în cadrul simpozionului internaţional *Colocviile Putnei, ediția a XVII-a*, Mănăstirea Putna, 2−5 septembrie 2015; *Mărturii documentare despre familii de negustori ieşeni şi comerţul cu Transilvania*, la conferința internațională *Writing and Society in Transylvania. 13th−17thCenturies*, Cluj-Napoca, 17−18 septembrie 2015; *Rămăşiţele unei ctitorii dispărute: biserica Sf. Dimitrie de la Tăuteşti (Iaşi)*, în cadrul simpozionului internaţional *Monumentul. Tradiţie şi viitor*, ediția a XVII-a, Iași, 1−4 octombrie 2015.

− Adrian Cioflâncă, *Explaining Antisemitic Violence in Romanian Postwar Narratives*, comunicare susținută în cadrul conferinței *European Discussions: Jews and Holocaust in European Public Discourse*, organizată de Polin – Muzeul de Istorie a Evreilor din Polonia și Institutul Cultural Român din Varșovia, 15 iunie 2015, Varșovia (Polonia); *State-Sponsored Pogroms. The Use of Spontaneous Violence Against Jews by Romanian Authorities, 1940−1941*, comunicare prezentată la conferința internațională *The Holocaust in South-Eastern Europe*, organizată de United States Holocaust Memorial Museum și Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", 25 mai 2015, București (România); participare la a 20-a Convenție Mondială a Association for the Study of Nationalities în calitate de chair și discussant al panelului *Religion and Politics in 20th Century Romania* (23 aprilie) și chair la panelul *The Politics of Memory in Central and Eastern Europe* (24 aprilie), New York (SUA).

− Gheorghe Cliveti, *Problema naţională şi orientarea politicii externe româneşti la începutul secolului al XX-lea*, comunicare susţinută la conferința internaţională *Constantin Stere −150 de ani de la naştere*, Chișinău, 31 mai − 3 iunie 2015, organizată de Institutul de Istorie al Academiei Moldovei din Chișinău, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iași al Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu" din Chișinău.

− Dorin Dobrincu, participare la întâlnirea de lucru a comitetului care pregătește conferința *Comparing Communisms: Perspectives from Southeast Europe*, împreună cu Idrit Idrizi,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aleksandar Jakir, Oliver Jens Schmitt, Aleksandăr Vezenkov, Irida Vorpsi, 1−2 februarie 2015, Viena, Universitatea din Viena, Institut fûr Osteuropäische Geschichte; susținerea conferinței *The Collectivization of Agriculture in Communist Romania: Political, Social, and Economic Transformations*, *Fondation Maison des Sciences de l'Homme*, în cadrul seminarului MigRom, 3 aprilie 2015, Paris (discutants: Grégoire Cousin și Petre Petcut, FMSH), Paris, Fondation Maison des Sciences de l'Homme, 3 aprilie 2015.

− Sorin Grigoruță, *Aspects relating to Moldavian doctors: professional activities and social evolution (XVIIIth century)*, la conferința internațională *Historiography and Methodology. Studies on the Black Sea Region and the Eastern Mediterranean*, Konstanz, 5 decembrie 2014.

− Alexandru Istrate, *Călătorii de studiu desfășurate în Țara Românească în 1861*, la simpozionul internațional *Monumentul. Tradiție și viitor*, ediția a XVII-a, Iași/Chișinău/Cernăuți, 1−4 octombrie 2015; *Câte ceva despre călătoriile lui Cezar Bolliac, Dimitrie Papazoglu și Alexandru Odobescu. Strategii instituționale, ambiții personale*, la Universitatea din București, Facultatea de Litere, Colocviul Internațional în Științele Comunicării și Studii Culturale, *Călători și călătorii. A privi, a descoperi/Travellers and Travels. Seeing old places, looking for new ones Voyageurs et voyages. Ouvrir l'espace, découvrir les lieux*, București, 23−24 octombrie 2015; *Oaspeți la dineurile oferite de regele Carol I. Protocol și maniere*, la conferința internațională *The diplomats' society in the Romanian public space. Perceptions, images and representations in the last decades of the 19th century and the first half of the 20th century*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Facultatea de Istorie, Iași, 30 octombrie − 1 noiembrie 2015.

− Andi Mihalache, *De la textul memorialistic la monumentul de for public: reprezentări divergente ale Primului Război Mondial*, în cadrul simpozionului internațional *Memorialistica și literatura Primului Război Mondial*, Veneția/Padova, organizat de ICR Veneția și Universitatea din Padova, 8−9 octombrie 2015.

− Cătălina Mihalache, comunicarea *Why could it happen?*, prezentată la seminarul internațional organizat de International Holocaust Remembrance Alliance și Ministerul Educației din Republica Moldova, Chișinău, 24−26 septembrie 2015.

− Paul Nistor, *Tentativele României de acceptare în ONU (1947−1955). Între sprijinul sovieticilor şi obstrucţia americanilor*, la sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, 24 aprilie 2015; *Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, România și ordinea mondială postbelică*, la conferința internațională *Dezvoltare internațională și democratizare*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Facultatea de Filosofie și Științe Social Politice, 10−11 decembrie 2015.

− Leonidas Rados, *A Violent Birth in the Romanian Academia: Medieval and Modern Greek Studies in the Early 20th Century. Case Study: N. Iorga vs. Dem. Roussos*, conferință susținută la Freie Universität Berlin, Institut fûr Griechische und Lateinische Philologie, 27 ianuarie 2015; *Pioneer Women in Romanian Academia. Education and Career of the Ophthalmology Professor Elena Densusianu-Puscariu (1875−1966)*, International Conference *Women in the Academic World*, Université Sorbonne Paris Cité, 25−28 martie 2015; *Forging an elite university in Romania's capital city (Bucharest) and the reactions of the competing University of Iasi until World War II*, la conferința internațională *Elite Universities: Historical and Contemporary Perspectives*, International Comission for the History of Universities, Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen, 1−2 octombrie 2015.

− Bogdan Schipor, *From the Baltic to the Balkans. Romania in Security Projects for Eastern Europe in the late 1930s*, la The Sixth International Conference on Baltic and Nordic Studies in Romania, *Historical Memory, The Politics of Memory and Cultural Identity: Romania, Scandinavia and the Baltic Sea Reagion in Comparison*, Constanța, 22−23 mai 2015; *România și Polonia în scenariile de securitate pentru Europa de Răsărit în al doilea deceniu interbelic*, la simpozionul internațional Zilele Culturii Polone – *Mai aproape unii de alții*, organizat de Uniunea Polonezilor din România și Ambasada Republicii Polone la București, Suceava, 10−12 septembrie 2015.

− Flavius Solomon, *Constantin Stere, Germania şi neutralitatea României. 1914−1916*, la conferința *Constantin Stere – jurist, profesor universitar, publicist, prozator şi om politic. La 150 de ani de la naştere*, Chişinău, 31 mai – 2 iunie 2015; *România în reprezentările de politică*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

externă din Imperiul Rus în ajunul Primului Război Mondial, la conferința internațională *Românii în prima conflagrație mondială. Tentații, opinii și acțiuni în perioada neutralității României*, Iași, 8−9 octombrie 2015.

− Cătălin Turliuc, *Modernizarea instituțională a României în epoca Unirii Principatelor*, Institutul Cultural Român, Academia de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, 23 ianuarie; *Constantin Stere și Constituția României din 1923*, la conferința științifică internațională *Constantin Stere. Prozator, publicist, jurist și om politic*, Academia de Științe a Moldovei, Academia Română, Institutul Cultural Român, 1 iunie 2015, Chișinău; *Romanian-Moldavian cooperation in the context of European Integration*, Internationale Sommerschule Auf dem Weg Nach Europa, Universitatea „Al. I. Cuza", 31 august 2015; *Nationalism at Work: Justifying World War One*, la conferința internațională *World War I. The Other Faces of the War*, Universitatea „Babeș Bolyai", Cluj-Napoca, 12−14 octombrie 2015, Keynote speaker; *Nationalism – A Secular Liturgy of Modernity*, la conferința internațională *National Identities in Intercultural Dialogue*, Universitatea de Stat a Moldovei, Biroul de Relații Interetnice a Republicii Moldova, Chișinău, 28−30 octombrie 2015, Keynote speaker; *Cauza națională românească în preajma și în timpul Primului Război Mondial*, la simpozionul internațional *Români – moldoveni − europeni. Dileme și identități*, Iași/Bălți/Chișinău, 4−8 noiembrie 2015.

− Petronel Zahariuc, *Les documents roumains d'avant 1500 conservés dans les archives de l'Athos*, la colocviul internațional *Lire les Archives de l'Athos. Colloque dédié au 70e anniversaire de la collection Archives de l'Athos, Paris, 1945−2015*, Athènes, École Française d'Athènes, 18−20 noiembrie 2015 (http://www.efa.gr/index.php/fr/manifestations-scientifiques/actualite-des-manifestations-de-l-efa/689-18-20-11-2015-colloque-archives-de-l-athos).

− Alexandru Zub, *Science et conscience européenne, un débat toujours actuel*, la seminarul internațional *Penser L'Europe. La science – est-elle une dimension de l'identité européenne?*, ediția a 14-a, București, 3 octombrie 2015.

Pe parcursul anului 2015, cercetători ai Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" au efectuat **deplasări** în Moldova, Ucraina, Ungaria, Austria, Franța și Germania:

− Marian Viorel Butnariu, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău, în perioadele 6−27 aprilie, 1−22 iunie și 7−28 septembrie 2015.

− Mihai-Ștefan Ceaușu, Cernăuți, Ucraina, 27−31 mai 2015.

− Adrian Cioflâncă, participare la reuniunile International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) de la Budapesta (iunie 2015) și Debrecen (noiembrie 2015); la Budapesta, am asistat și la Conferința internațională *The Holocaust in Public Discourse. Use and Abuse*, organizată de IHRA la ELTE.

− Dorin Dobrincu, 1−4 februarie 2015, Viena, Universitatea din Viena, Institut für Ost-europäische Geschichte, în vederea pregătirii conferinței *Comparing Communisms: Perspectives from Southeast Europe*; 2−5 aprilie 2015, Paris, *Fondation Maison des Sciences de l'Homme*, în cadrul seminarului MigRom, în vederea susținerii unei conferințe.

− Flavius Solomon, Arhivele Ministerului German de Externe, 27 ianuarie – 4 februarie 2015.

− Cătălin Turliuc, Paris, Franța, 12–18 noiembrie 2014, Grant Idei.

Alexandru Istrate[*]

[*] Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O DECORAȚIE DEOSEBITĂ ÎN COLECȚIA INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE DIN IAȘI

În colecția Cabinetului numismatic a Institutului de Arheologie din Iași se păstrează o serie de medalii, decorații și insigne militare deosebite, ce au fost analizate în câteva studii recente[1]. Ne-a atras atenția o piesă rară, foarte bine conservată (aflată în cutia originală, cu panglică de rezervă), ea făcând obiectul acestei scurte prezentări. Este vorba despre Ordinul Vulturul German clasa III-a cu spade (*Deutscher Adlerorden III Stufe mit Schwertern*), conferit de către cel de-al Treilea Reich în perioada 1937−1945.

Ordinul Vulturul German a luat ființă la 1 mai 1937, la inițiativa cancelarului Adolf Hitler, pentru a recompensa cetățenii străini (mai ales atașații diplomatici și ambasadorii) ce se dovediseră favorabili susținerii intereselor statului german[2].

Inițial, ordinul cuprindea șase clase, după cum urmează: 1) Mare Cruce a Ordinului Vulturul German cu stea (stea cu opt raze cu diametrul de 80 mm și lentă); 2) Ordinul Vulturul German cu stea (stea cu șase raze cu diametrul de 75 mm și cruce purtată la gât); 3) Ordinul Vulturul German clasa I (cruce de 50 mm purtată la gât[3]); 4) Ordinul Vulturul German clasa II (cruce de 50 mm prinsă cu pin în partea stângă a tunicii); 5) Ordinul Vulturul German clasa III (cruce de 45 mm, prinsă cu panglică în partea stângă a tunicii); 6) Medalia germană pentru merit (de formă circulară cu diametrul de 38 mm, prinsă cu panglică în partea stângă a tunicii)[4]. De asemenea, a fost creată o singură decorație tip Mare Cruce cu diamante, ce a fost oferită dictatorului italian Benito Mussolini, la 25 septembrie 1937[5].

Statutul ordinului a fost revizuit pentru prima dată pe 20 aprilie 1939, atunci când a fost instituită o nouă clasă specială (*Sonderklasse*) și anume Marea Cruce de Aur a Ordinului Vulturul German. Aceasta era acordată cetățenilor germani și a fost conferită inițial lui Constantin von Neurath – *Reichsprotektor* al Boemiei și Moraviei, apoi ministrului de Externe, Joachim von Ribbentrop[6]. Tot acum era creată și distincția pentru personalul militar, ce avea ca semn distinctiv două spade încrucișate situate central, pe avers[7]. Conform dispozițiilor Înaltului comandament german (OKW), clasele ordinului erau asimilate anumitor grade militare, iar exemplarul nostru (clasa III) se adresa astfel ofițerilor de rang inferior (locotenent, locotenent-major sau căpitan[8])[9].

---

[1] Vezi S. P. Boțan, L. Munteanu, *Medalii și decorații din colecția Institutului de Arheologie din Iași (I)*, în *AM*, XXXVIII, 2015, p. 191−200; idem, *Medalii și decorații din colecția Institutului de Arheologie din Iași (II)*, în *AM*, XXXIX, 2016, p. 153−157; idem, *Medalii și decorații din colecția Institutului de Arheologie din Iași (III)*, în *AM*, XL, 2017 (în pregătire).

[2] R. Kahl, *Insignia, Decorations and Badges of the Third Reich and Occupied Countries*, Kedichem, 1970, p. 27; R. Werlich, *Orders and Decorations of all Nations. Ancient and Modern. Civil and Military*, ed. a II-a, Washington, 1974, p. 154; K. G. Klietmann, *Auszeichnungen des Deutschen Reiches 1936−1945*, ed. a 11-a, Stuttgart, 2004, p. 9 („die sich um das Deutsche Reich verdient gemacht haben").

[3] Era echivalentul gradului de comandor la ordinele similare românești.

[4] R. Kahl, *op. cit.*, p. 27.

[5] *Ibidem*, p. 27; R. Werlich, *op. cit.*, p. 155.

[6] K. G. Klietmann, *op. cit.*, p. 9.

[7] *Ibidem*, p. 9, art. 2, alin. 3.

[8] Gradul de căpitan (*Hauptmann*) cuprindea și gradele similare de *Rittermeister* (căpitan de cavalerie) sau *Kapitänleutnant* (căpitan-locotenent de marină).

[9] K. G. Klietmann, *op. cit.*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fine, ultima reorganizare a ordinului a avut loc la 27 decembrie 1943, acesta fiind divizat în nouă clase: 1) Mare Cruce de Aur; 2) Mare Cruce; 3) Clasa I; 4) Clasa II; 5) Clasa III; 6) Clasa IV; 7) Clasa V; 8) Medalia de merit din argint și 9) Medalia de merit din bronz[10]. Astfel, exemplarul nostru, clasa III, a devenit după reorganizare clasa V, păstrându-și însă forma și dimensiunile.

Ordinul Vulturul German are forma unei cruci malteze de bronz acoperită cu email alb. Între brațele crucii sunt patru vulturi cu aripile strânse ce țin în gheare câte un medalion de formă rotundă, având în centru crucea gamată. Forma și culoarea crucii sunt probabil inspirate din simbolul ordinului cavaleresc al Sfântului Ioan din Ierusalim – ramura protestantă germană (*Balley Brandenburg des Ritterlichen Ordens Sankt Johannis vom Spital zu Jerusalem*).

Exemplarul nostru (Pl. I/1) măsoară 105 mm cu tot cu panglică, având o lățime de 45 mm între brațele crucii și două spade încrucișate central pe avers. Panglica este de culoare roșie, având pe margini două borduri albe de 1 mm, intercalate de una neagră de 2 mm. În partea superioară este atașat un ac de bronz, pentru a putea fi agățată pe tunică. Pe inelul de prindere se află poansonate marcajul 900 pentru argint și 21 ce indică fabricantul, în acest caz, firma Godet din Berlin.

Cutia (cu lungimea de 122 mm și lățimea de 72 mm) este îmbrăcată în piele de culoare roșie și poartă pe capac, într-un chenar aurit, stema celui de-al III-lea Reich: vulturul cu aripile deschise ține în gheare o cunună de stejar având în centru crucea gamată. Pe interiorul capacului sunt inscripționate numele și clasa ordinului.

La fel ca și pentru celelalte decorații din colecția Institutului de Arheologie, nu cunoaștem, din păcate, beneficiarul piesei. Din datele prezentate mai sus, putem totuși presupune că a fost un ofițer român de rang inferior, el primind piesa, cel mai probabil, în perioada 1941−1943. Numele lui, dar și faptele pentru care a fost recompensat cu o astfel de distincție importantă rămân deocamdată enigme.

[10] R. Kahl, *op. cit.*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pl. I. 1[a–b]. Ordinul Vulturul german, clasa III cu spade (1939–1943);
2–3. Ordinul Vulturul german în cutia originală.

Sever-Petru Boțan[*], *Lucian Munteanu*[**]

[*] Cercetător științific, Institutul de Arheologie al Academiei Române – Filiala Iași.
[**] Cercetător științific, Institutul de Arheologie al Academiei Române – Filiala Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

KRISTA ZACH, O ADEVĂRATĂ PRIETENĂ A ROMÂNIEI ȘI A IAȘULUI

După mai mulți ani în care nu vizitase Iașul, la mijlocul lunii aprilie 2016, Krista Zach pășea din nou „pragul" Institutului de Istorie „A. D. Xenopol". Institutul se afla încă în perioada de „exil" și, chiar dacă secretariatul improvizat în care ne reîntâlneam (înainte de începerea unei dezbateri[1]) nu era tocmai locul cel mai primitor, am putut reface, alături de profesorul Alexandru Zub, o secvență din atmosfera de la sfârșitul anilor 1990 – începutul anilor 2000, atunci când Iașul devenise pentru mulți istorici germani, în special pentru cei din München, o destinație academică importantă. Cele câteva conferințe organizate împreună[2], la vechiul sediu din strada Lascăr Catargi sau în cocheta vilă din bulevardul Copou (Carol I), care a găzduit un timp Centrul Cultural German, precum și volumele de studii rezultate[3], ne inspirau încă și ne încurajau să căutăm teme pentru noi proiecte comune de cercetare. Din păcate, doar după câteva luni, pe data de 17 decembrie 2016, Krista Zach își lua, pe neașteptate și spre durerea tuturor celor care au cunoscut-o, rămas bun de la această lume. Din titlul afișului prin care era anunțată dezbaterea din 13 aprilie rămâneau astfel doar *notele de bilanț*.

Pentru Krista Zach, *notele de bilanț* au însemnat o viață dedicată, cu pasiune și devotament, istoriei. Născută la Sibiu, în anul 1939, Krista Zach a studiat anglistica, romanistica și istoria artei la Universitatea din Cluj. După emigrarea în Germania, în 1962, unde a luat cu sine și experiența traumatică provocată de regimul comunist, își va continua studiile în domeniul istoriei, politologiei și sociologiei la München, iar mai apoi la Bristol și Londra. Pregătirea excelentă și fascinația pentru istoria sud-est europeană i-au deschis ușile mediului academic bavarez, asumând, la sfatul mentorului său, Georg Stadtmüller, o teză de doctorat despre *Biserica ortodoxă și conștiința populară românească în secolele XV−XVIII*[4]. Câțiva ani mai târziu, o abordare tematică asemănătoare va lua forma unei noi cărți, de data aceasta despre *Misiunea franciscanilor bosniaci în sud-estul Ungariei în secolul XVII*[5]. Fidelă tradiției și culturii istoriografice germane, Krista Zach și-a extins constant orizontul interesului academic, astfel încât preocupărilor inițiale

[1] „Colaborarea dintre istoricii germani și români. Note de bilanț și perspective", invitat special prof. dr. Krista Zach (München), Sala Mică a Academiei Române – Filiala Iași, 13 aprilie 2016.

[2] „Deutsche, Rumänen und Rumäniendeutsche in den Erinnerungsschriften" (28−30 octombrie 1999); „Rumänisch-Deutsche Beziehungen im 19.−20. Jahrhundert" (18−20 mai 2000); „Migration und Bevölkerungsbewegungen im Donau- und Karpatenraum im 20. Jahrhundert" (13−15 septembrie 2001); „Südosteuropa im 20. Jahrhundert. Ethnostruktur, Identitäten und Minderheitenpolitik" (11−13 mai 2003); „Gesellschaft, Kulturpolitik und Minderheiten in Rumänien und Nachbarländern, 1944−1965" (4−6 octombrie 2004); „Vorbild Europa und die Modernisierung Mittel- und Südosteuropas" (22−23 septembrie 2005).

[3] *Südosteuropa im 20. Jahrhundert. Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte*, hrsg. von Flavius Solomon, Alexander Rubel und Alexandru Zub, Konstanz, Hartung-Gorre Verlag 2004; Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2004; *Deutsche und Rumänen in der Erinnerungsliteratur. Memorialistik aus dem 19. und 20. Jahrhundert als Geschichtsquelle*, hrsg. von Krista Zach, in Verbindung mit Cornelius R. Zach, München, IKGS Verlag, 2005; *Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert*, hrsg. von Krista Zach, mit Flavius Solomon und Cornelius R. Zach, München, IKGS Verlag, 2005; *Vorbild Europa und die Modernisierung Mittel- und Südosteuropas*, hrsg. von Flavius Solomon, Krista Zach, Juliane Brandt, Münster, LIT-Verlag, 2009.

[4] Krista Zach, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewußtsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1977.

[5] Idem, *Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südöstlichen Niederungarn. Aspekte ethnisch-konfessioneller Schichtung in der Siedlungsgeschichte Niederungarns*, München, Trofenik, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privitoare la istoria spațiului balcanic și carpatic în perioada tranziției de la Evul Mediu la epoca modernă[6] li se vor adăuga altele noi, printre care: *modernizarea în Europa de Sud-Est, reformele agrare din România în secolul XX, politicile etnice* etc.[7]. O parte dintre aceste probe de adevărată erudiție au fost reluate, în anul 2004, într-un volum aniversar editat de Joachim Bahlcke și Konrad Gündisch[8]. În același registru, al abordărilor tematice foarte variate, se înscriu și studiile publicate în ultimii ani, inclusiv în culegeri tematice sau reviste din România[9].

În cazul Kristei Zach, vocația de cercetător a fost dublată de un mai rar întâlnit talent organizatoric. Fără a exagera în vreun fel, se poate spune că ceea este în prezent Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas (IKGS) din München se datorează, în foarte mare măsură, muncii sale de peste două decenii. În anul 1984, Krista Zach prelua conducerea „Südost-deutsches Kulturwerk", la vremea respectivă un simplu „atelier de lucru" într-un birou din Güllstraße 7[10], în jurul căruia gravitau mai ales intelectuali emigrați din România, Ungaria, Iugoslavia și Cehoslovacia, pentru a-l transforma treptat într-un institut cu o identitate proprie, integrat, din 2004, în Universitatea Ludwig-Maximilian din München.

Povestea de succes a „Südostdeutsches Kulturwerk", iar mai apoi a IKGS, se explică și prin deschiderea Kristei Zach către spațiul istoriografic sud-est european, mai cu seamă către cel românesc. În 1985, într-o vreme în care contactele dintre lumea academică de la noi și cea (vest) germană păreau a intra într-o nouă epocă glaciară (după cea din anii 1950), Krista Zach ajungea la Iași[11], pentru a transmite istoricilor de aici un semnal de solidaritate și speranță pentru timpuri mai bune. După 1989, prin deschiderea către Occident, timpurile au fost cu adevărat bune pentru istoriografia ieșeană, iar meritul revine în parte și Kristei Zach, o adevărată prietenă a României și a Iașului.

Flavius Solomon[*]

---

[6] De pildă: *Humanismus und Renaissance in Siebenbürgen. Über ihre Voraussetzungen und Wege der Entfaltung in einer Randzone (15./16. Jahrhundert)*, în „Ungarn-Jahrbuch", 10 (1979), p. 163−224; *Fürst, Landtag und Stände. Die verfassungsrechtliche Frage in Siebenbürgen im 16. und 17. Jahrhundert*, în „Ungarn-Jahrbuch", 11 (1980−1981), p. 63−90; *Das Türkenbild in der Moldaukunst des 15. und 16. Jahrhunderts am Beispiel der Darstellung Johannes' des Neuen*, în *SOF*, 40 (1981), p. 206−223; *Zur Geschichte der Konfessionen in Siebenbürgen im 16. bis 18. Jahrhundert*, în „Südostdeutsches Archiv", 24/25 (1981−1982), p. 40−89.

[7] Foarte selectiv: *Rumäniens Bodenreformen des 20. Jahrhunderts in der parteipolitischen Diskussion. Vorgeschichte, Hintergründe, Ausblick. Eine historisch-deskriptive Untersuchung*, în „Münchner Zeitschrift für Balkankunde", 2 (1979), p. 177−226; *Agrarsozialer Wandel in Rumänien und Jugoslawien als Beispiel einer Modernisierung in Südosteuropa (1918−1980)*, în *JGO*, Neue Folge, 36 (1988), nr. 4, p. 504−529; *Die Juden Rumäniens zwischen Assimilation und Auswanderung. Anmerkungen zur Geschichte einer südost-europäischen Minderheitengruppe im Schwinden*, în *Aspekte ethnischer Identität*, hrsg. von Edgar Hösch und Gerhard Seewann, München, Oldenbourg Verlag, 1991, p. 257−298.

[8] Krista Zach, *Konfessionelle Pluralität, Stände und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zur südost-europäischen Religions- und Gesellschaftsgeschichte*, hrsg. von Joachim Bahlcke und Konrad Gündisch, Münster, LIT Verlag, 2004.

[9] *Stări, domeniu senioral şi confesionalizare în Transilvania. Reflecţii asupra disciplinării sociale (1550−1650)*, în *SUBB, Historia*, 53 (2008), nr. 1−2, p. 100−126; *Neomärtyrer und Identitätsträger – Johannes der Neue von Suceava*, în *RESEE*, 44 (2006), nr. 1−4, p. 83−109; *Catechisms as „Global Players" in 16th Century Central Europe*, în *Globalism, Globality, Globalization. Ten Years of European Studies in Cluj*, ed. by Ladislaus Gyémánt, Marius Jucan and Cristina Rotar, Cluj-Napoca, European Studies Foundation Publishing House, 2006, p. 630−636; *Dezvoltarea reţelei urbane şi a dreptului de oraş central-european în sud-estul Europei (sec. XII−XV)*, în *Oraşe şi orăşeni*, volum editat de Ionuţ Costea, Carmen Florea, Pál Judit, Rüsz-Fogarasi Enikő (ediție bilingvă română-maghiară), Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, p. 64−76.

[10] Până în 2007, sediul Südost-Institut din München.

[11] Alexandru Zub, *Dr. Krista Zach, memento ego-istoric*, în *CvL*, ianuarie 2017, nr. 1 (253).

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AARMSI	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice”, Bucureşti
AARMSLit.	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare”, Bucureşti
AB	= „Arhivele Basarabiei”, Chişinău
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității
AHR	= „The American Historical Review”, Oxford
AIIAC	= „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
AIIAI	= „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iaşi
AIIC	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
AIINC	= „Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj”, Cluj-Napoca
AIIX	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iaşi
AISC	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
ALIL	= „Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară”, Iaşi
AM	= „Arheologia Moldovei”, Iaşi
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
AMP	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
ANB	= Arhivele Naţionale Bucureşti
AnM	= „Analele Moldovei”
ANI	= Arhivele Naţionale Iaşi
ANIC	= Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti
ANRM	= Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova, Chișinău
AOSPRM	= Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chișinău
APR	= „Analele parlamentare ale României”, București
AR	= „Arhiva Românească”, București
ArchM	= „Archiva Moldaviae”, Iași
ArhGen	= „Arhiva Genealogică”, Iași
ARMSŞ	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice”, Bucureşti
ARMSI	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice”, Bucureşti
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza»”, Iaşi
AT	= „Arhivele Totalitarismului”, Bucureşti
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iaşi
AUB	= „Analele Universităţii Bucureşti”
BAR	= Biblioteca Academiei Române, București
BCMI	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Bucureşti
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară, București

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași
BMI = „Buletinul Monumentelor Istorice”, București
BOR = „Biserica Ortodoxă Română”, București
BRV = „Bibliografia românească veche”, București
BS = „Balkan Studies”, Salonic
CC = „Codrul Cosminului”, Suceava
CG = „Cuget românesc”, Buenos Aires
CI = „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
CMRS = „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, Paris
CvL = „Convorbiri literare” (ambele serii), Iași și București
DAD = „Dezbaterile Adunării Deputaților”, București
DI = „Dosarele istoriei”, București
DIR = „Documente privind istoria României”, București
DRH = „Documenta Romaniae Historica”, București
GB = „Glasul Bisericii”, București
IN = „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”
JGO = „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Regensburg
LR = „Limba română”, București
MA = „Mitropolia Ardealului”, Sibiu
MB = „Mitropolia Banatului”, Timișoara
MemAntiq = „Memoria Antiquitatis”, Piatra-Neamț
MI = „Magazin Istoric”, București
MMS = „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Suceava
MO = „Mitropolia Olteniei”, Craiova
MOf = „Monitorul Oficial”, București
MSȘIA = „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române”, București
NedH = „Nouvelles Etudes d’Histoire”, București
NRR = „Noua revistă română”, București
RA = „Revista arhivelor”, București
RdI = „Revista de istorie”, București
RER = „Revue des Études Roumaines”, București
RESEE = „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
RFR = „Revista Fundațiilor regale”, București
RHSEE = „Revue Historique du Sud-Est Européen”, București
RI = „Revista istorică”, București
RIR = „Revista istorică română”, București
RITL = „Revista de istorie și teorie literară”, București
RMM = „Revista Muzeelor și Monumentelor”, București
Rsl = „Romanoslavica”, București
SAHIR = „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, București
SAI = „Studii și articole de istorie”, București
SCIA = „Studii și cercetări de istoria artei”, București
SCILF = „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București
SCIV(A) = „Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)”, București
SCN = „Studii și cercetări de numismatică”, București
SCSI = „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași
SEER = „The Slavonic and East European Review”, Londra
SJAN = Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
SMIM = „Studii și materiale de istorie medie”, București
SODF = „Südostdeutsche Forschungen”, München
SOF = „Südost-Forschungen”, München
SRdI = „Studii. Revistă de istorie”, București
SUBB = „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
TD = „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, București
VR = „Viața Românească”

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro